

1972

BUKOVET
SERAFINSKOGA CVIČA

RUCNA KNJIGA

o *Petru*

Krstitelju

Bačiću

Práci i Sestram Trećega Reda Pokore

SVETOGA KRSTITELJA

OT. PETAR KRSTITELJ

Francuske Republike Države Prisvet. Odkupitelja



ZBORNİK O PETRU KRSTITELJU BAĆIĆU

Knjižnica
TIHI PREGAOCI
Knjiga 5

Glavni urednik
Pavao Knezović

Izvršni urednik
Marinko Šišak

ISBN 978-953-6682-74-4

ZBORNİK
O
PETRU KRSTITELJU BAĆIĆU

*Zbornik radova sa znanstvenoga skupa
»Petar Krstitelj Baćić«, Skradin – Visovac, 27. – 28. X. 2006.*

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, 2007.

KAZALO

<i>Predgovor</i>	7
<i>Radoslav Katičić: Sveti Juraj u Bačićevoj interpretaciji</i>	9
<i>Ante Birin: Grad Skradin i Skradinska Obćina Petra Krstitelja Bačića</i>	17
<i>Petar Krstitelj Bačić: Grad Skradin i skradinska općina</i>	28
<i>Bruno Pezo: Fra Petar Krstitelj Bačić, profesor i odgojitelj</i>	49
<i>Tihomil Maštrović: Fra Petar Krstitelj Bačić i hrvatski narodni preporod u Dalmaciji</i>	61
<i>Hrvojkja Mihanović-Salopek: Fra Petar Krstitelj Bačić kao promicatelj marijanske pobožnosti</i>	77
<i>Ines Srdoč-Konestra: Proze fra Petra Krstitelja Bačića</i>	93
<i>Divna Mrdeža Antonina: Vrijeme i prostor u povijesnoj pripovijesti Jelislava Lapsanović, banica karinska fra Petra Bačića</i>	107
<i>Saša Lajšić: Bačićev Rukovet serafinskoga cvića u kontekstu franjevačkih obrednika</i>	123
<i>Pavao Knezović: Bačić i susjedna avlija</i>	139
<i>Krešimir Čvrljak: Fra Petar Krstitelj Bačić (1847.–1931.) pod teretom vlastitog neopreza i tuđe krivnje</i>	165
<i>Diana Stolac: Bačić na razmeđu stoljeća –tradicija i suvremenost</i>	259
<i>Anastazija Vlastelić: Sintaktičke i stilističke značajke Bačićeva diskurza</i>	267
<i>Šime Demo: Petar Krstitelj Bačić i učenje latinske gramatike</i>	279
<i>Stipe Nimac: Župa u Bačićevo vrijeme</i>	289
<i>Ivan Bekavac Basić: Petar Bačić o izboru seoskoga kralja u Dalmaciji</i>	297
<i>Ivan Kosić: Rukopisni rječnici i gramatike u zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice</i>	311
<i>Marinko Šišak: Kronika znanstvenog skupa o Petru Krstitelju Bačiću</i>	349
<i>Bruno Pezo: Bibliografija radova Petra Krstitelja Bačića i literatura o njemu</i>	353
<i>Kazalo osobnih imena</i>	361

Predgovor

»U našem književnom životu postoji jedna antipatična konstanta: to je navada da se svaki pisac – koliko god i što god napisao – procjenjuje i pamti isključivo po nekoj manjoj skupini svojih djela, koja su tobože važnija ili uspješnija, dok se ostali njegovi tekstovi naprosto zanemaruju«. Protegne li se ova konstatacija Pavla Pavličića na čitavi opus onih Barčevih »malenih« validna je i istinita. Argument više je i ovaj zbornik o fra Petru Krstitelju Bačiću, pa i njegove porođajne muke koje posvjedočuje i sami broj radova u njemu. Evo javnosti se, znanstvenoj i inoj, podastire prvi zbornik u kojem su po prvi put sagledani najizrazitiji aspekti Bačićevih doprinosa pučko-prosvjetiteljskoj književnosti preko štiva za široke slojeve čitatelja, kojima fra Petar znalački pruža »pouku koja snaži domoljublje i potiče domovinsku svijest« (Katičić). Njegujući folklorno-kačićevski model, Bačić krajem 19. i početkom 20. stoljeća »tradira franjevačku produkciju prethodnih stoljeća« u kojoj je »najbitnija pouka nacionalno osvješćivanje naroda i podržavanje svijesti o samobitnosti« (Srdoč-Konestra). Pri gradnji ideologema slavne prošlosti ne zazire ni od pseudo-povijesnoga u tradiciji, što je razvidno u većini njegovih pripovijesti, putopisa, članaka i »znanstvenih« radova s Bačiću najomiljenijeg područja, tj. srednjovjekovne nacionalne povijesti. Uspostavljena je poveznica Bačićevih tekstova s onima Augusta Šenoa »u opisu povijesnog krajolika« i u kačićevskom načinu interpretacije povijesti, jer fra Petru nije promakao Šenoin naputak (u članku *Naša književnost*) u kojem »apelira na nacionalno i socijalno poslanje naše književnosti i potrebno vezivanje nekih njezinih osobina za tu ulogu«. Također, »čini se da je Bačić sebe zadužio zadaćom pučkog kulturnog-povijesnog emisara« (Mrdeža Antonina). Fra Petrova produkcija teče glavnom maticom čiji šum osluškuje najbrojnija čitalačka publika jer su franjevci imali najživlji dodir s pukom. Sintaktičke posebnosti i sam stil Bačićeva jezika potvrđuju da se radi o autoru koji, iako vrlo načitan i obrazovan, i perom ostaje blizak narodu s kojim je živio. Analiza jezičnih značajki Bačićevih članaka objavljenih krajem 19. i početkom 20. stoljeća pokazuje polagano odstupanje od ikav-

štine (Bačić je u praksi bio okorjeli ikavac i njezin svesrdni zagovornik), ali i zadržavanje stilskih, tvorbenih i pisarskih tradicijskih značajki. »Njegovo pokušavanje dužega zadržavanja ikavice, i kada je norma već jasno pokazala jekavski izbor njegova je posebnost, koja mu osigurava mjesto u hrvatskoj kulturnoj povijesti« (Stolac).

Kad se sagleda čitavi Bačićev opus (tiskani uradci i oni još u rukopisu), može se zaključiti da je ujedinio tada već utrpu franjevačku tradiciju i opće ciljeve kulturnog djelatnika na smjeni stoljećâ koje je 1901. jasno izrekao Marin Sabić: »Nastojmo uvijek da nam domaća knjiga bude što vjernije ogledalo narodne duše i što karakterističniji izražaj narodne individualnosti.« Bačić je vješto i na opće zadovoljstvo širokih slojeva pučana-čitatelja, osobito katoličkog svjetonazora, ispunio te zahtjeve.

Još jedan od »tihih pregalaca« u znatnoj je mjeri otet zubu zaborava i nijemoj prašini arhiva i knjižnica upravo zahvaljujući radovima koji izlaze na svjetlo dana u ovom zborniku. S obzirom na količinu i razgranatost Bačićeve djelatnosti, apsurdno je i pomisliti da se sve to može razmotriti, prosuditi i valjano ocijeniti na prvom znanstvenom skupu. Zbornik čitatelju ne pruža što bi on htio, i što su zaslužili Bačić i njegov opus, nego što je u ovom trenutku moguće, a to, doista, nije malo.

Pavao Knezović

Radoslav Katičić

SVETI JURAJ U BAĆIĆEVOJ INTERPRETACIJI

Izvorni znanstveni rad
UDK 27 (497.5)
292.18 (497.5) (091)

U kratkom se nacrtu razlaže na temelju kakve je hagiografske predaje Bačić sastavio svoje povijesno pripovijedanje o sv. Jurju, solinskom biskupu i mučeniku, iako je dokazano da takvoga nikad nije bilo. Pokazuje se da je to usko povezano sa starom i apokrifnom tradicijom splitske crkve. A Bačić nam se predstavlja kao nastavljatelj franjevačkih pisaca iz doba »tihih pregalaca« i ujedno kao zauzet djelatnik hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji. Ostvaruje tako stoljetni kontinuitet i u svojoj osobi ujedinjuje dvije epohe.

Petar Krstitelj Bačić (1847.–1931.) objavio je u listu *La Dalmazia cattolica*, godištu 7 (1876), br. 31, 244–247 i br. 32, 252–255 članak o sv. Jurju. Na taj su me članak upozorili organizatori našega skupa i pitali bih li o tome mogao ovdje nešto reći. Naslov toga Bačićeva prinosa odmah je privukao moju pozornost. On glasi: »Sveti Juraj biskup solinski«. Pišući svoju knjigu »Litterarum studia«, prilično sam se temeljito pozabavio salonitanskom crkvom i znao sam da takvoga biskupa u njezinoj znanstveno utemeljenoj kronotaksi nema.¹ A shvatio sam i to da su se upravo zbog toga bavljenja crkvom u staroj Saloni, njezinim intelektualnim, književnim i uopće kulturnim životom, s tom Bačićevom publikacijom obratili upravo meni.

Pročitavši pozorno taj Bačićev spis, uvidio sam da se o tom njegovu hagiografskom pokušaju može doista ozbiljno govoriti samo ako se provedu potanka istraživanja vrela na koja se on pri tome poziva, a valjalo bi uzeti u obzir i literaturu o tom svetcu, osobito onu koja je Bačiću mogla biti pri ruci. Da učinim sve to, već zbog kratkoće vremena, nije dolazilo u obzir. Ipak se i bez toga može o tom tekstu reći ponešto zanimljivoga jer se dotiče pitanja temeljnih ne samo za kasnoantičku crkvenu povijest našega prostora, nego i za utemeljenje hrvatske povijesti same.

¹ Katičić, 1998, 79–82, 91–93, 97–109, 112–122.

Članak pak svojim sadržajem iznenađuje još više nego njegov naslov. U njem Bačić pripovijeda o sv. Jurju, salonitanskom biskupu i mučeniku Dioklecijanovih progona. A taj po njegovu pripovijedanju nije drugi nego sv. Juraj mučenik koji se mnogo poštuje u svem kršćanskom svijetu i slavi 23. travnja. O njem legenda kaže da je ubio zmaja i spasio kraljevu kćer. Toga sv. Jurja, o kojem se zna da je bio mlad vojnik, Bačić nam predstavlja kao stara biskupa u Saloni. Tek jednom, kad se Solin našao u najvećoj nevolji, opsjednut od Dioklecijanove vojske, došao mu je sv. Juraj u pomoć ukazavši se u liku mladoga junaka, vojnika na konju u bojnoj opremi.²

Tu se, dakako, postavlja pitanje kako Bačić dolazi do takva pripovijedanja o sv. Jurju. I bez istraživanja koja su potrebna da se na to pitanje utemeljeno odgovori razabire se o čem se tu zapravo radi. Splelo se klupko od raznih pramenova hagiografske tradicije. To klupko ovdje ne ću pokušati razmrsiti obrazlažući pri tome svaki korak. To bi bilo preopširno i previše bi opterećivalo čitatelje. Umjesto toga nastojat ću u kratkim potezima ocrtati kako se zamrsilo. To će biti lakše pratiti, a jednako dobro tumači što se tu zapravo dogodilo. Evo dakle o čem se radi:

Na provincijalnoj Sinodi održanoj u Splitu 925. uspostavljena je dalmatinska crkvena pokrajina kakva je bila u rimskoj starini, sada, dakako, kao dalmatinsko-hrvatska crkvena provincija. Metropolitanska vlast nad njom priznata je splitskom biskupu kao nasljedniku salonitanskoga. Na tu je vlast polagao pravo i zadarski biskup jer je Zadar u ranom srednjem vijeku, poslije pada Salone, bio sjedište prokonzula, carskoga namjesnika za provinciju Dalmaciju, tada, dakako, već bizantsku. A u rimsko doba crkvena je organizacija bila preslik carske upravne. Metropolitanska vlast pripadala je biskupu metropole, onoga grada koji je bio sjedište carske uprave i po tome u provinciji glavni, upravo njezina metropola. Zadarskom je biskupu po tome doista pripadala metropolitanska vlast nad Dalmacijom kao crkvenom pokrajinom. A ipak je ta vlast 925. dosuđena Splitu. Iz zaključaka te sinode saznaje se da je do toga došlo tako što se Splitskoj biskupiji priznalo da je nasljednica stare i slavne biskupije u Saloni. A to je splitskoj crkvi dalo dva osobito snažna argumenta. Iz sinodalnih se zaključaka saznaje da je splitskoj crkvi priznata metropolitanska vlast jer je biskupiju u Saloni osnovao sv. Dujam, učenik samoga apostola Petra, i zato jer posjeduje, čuva i poštuje moći toga svetoga Dujma. Po tome splitskoj crkvi pripada među svim dalmatinskima prvenstvo.³

Ti su se argumenti pokazali jačima od metropolitanskog statusa zadarske gradske općine u carskoj provinciji Dalmaciji. Apostolicitet splitske crkve

² Bačić, 1876, 252 i 254.

³ Codex diplomaticus 1, 31, br. 23 (oko 925.).

kao nasljednice salonitanske bila je tradicija koja se ljubomorno čuvala i pomno njegovala jer je služila obrani znatnih interesa. Ne znamo od kada se tvrdi da je salonitanska crkva po svojem postanju apostolska. Iz kršćanske antike nema za to nikakve potvrde. Mi pak danas pouzdano znamo da ta tradicija, koliko god da je stara, nije povijesno utemeljena. Don Frane Bulić je nepobitno dokazao da je Sirijac Domnije, sv. Dujam, prvi poznati biskup u Saloni, bio mučenik velikoga Dioklecijanova progona u prvim godinama 4. stoljeća, a ne učenik apostola Petra još u 1. stoljeću i mučenik nekoga ranog progona kao i sam apostol Petar. Dokazao je to tako što je u Saloni našao ulomak Dujmove nadgrobne ploče i nadgrobnu ploču Dujmova nećaka i nasljednika na biskupskoj stolici. Ti se natpisi daju pouzdano datirati.⁴ S velikom hrabrosti i nepotkupljivom ustrajnosti Bulić je neosporivom argumentacijom pobio stoljetnu tradiciju splitske crkve. Njegovo je datiranje sv. Dujma u njoj sada i službeno priznato.

Kada je u tradiciji splitske crkve sv. Dujam učinjen učenikom apostola Petra, trebalo je u biskupskim katalogima ispuniti dugo vrijeme od 1. do 4. stoljeća, dakle nekih tristo godina, imenima salonitanskih biskupa kojih nikada nije bilo. Bez toga bi tvrdnja o apostolicitetu salonitanske i po njoj splitske crkve kao njezine nasljednice bila slabo uvjerljiva. Zato je splitska crkva u srednjem vijeku raspolagala katalogima salonitanskih nadbiskupa koji su pokrivali cijeli vremenski raspon od 1. stoljeća do početka 7. i pada Salone.⁵ Bulić je utvrdio da su nastali tako što su izvorni salonitanski biskupski katalogi popunjavani imenima drugih biskupa dalnmatinske crkvene pokrajine iz popisa za spomen pri salonitanskoj metropolitanskoj liturgiji, tzv. diptiha.⁶ Među imenima tih dodatnih nadbiskupa javlja se u splitskim katalogima i ime *Georgius*, Juraj, u jednom od njih čak i tri puta.⁷

Time što je mučeništvo svetoga Dujma, kao neposrednog učenika apostola Petra, datirano 1. stoljećem, ostala je salonitanska crkva bez mučenika Dioklecijanovih progona na samom početku 4. stoljeća. Tako uglednoj crkvi to nije bilo po mjeri. I tomu su redaktori kataloga doskočili. U službenoj kronotaksi splitsko-makarske nadbiskupije (*Series chronologica antistitum ecclesiarum quibus hodierna Dioecesis Spalatensis et Makarensis decoratur* – »Vremenski slijed crkvenih poglavara kojima se diči današnja Splitska

⁴ Usp. Bulić – Bervaldi, 1912, 5–19.

⁵ Nije uvijek lako odrediti kada o glavi salonitanske crkve valja govoriti samo kao o biskupu, a kada kao o nadbiskupu i metropolitu. No splitski katalogi, inzistirajući na metropolitanskom pravu salonitanske crkve, na kojem se temeljilo isto takvo pravo splitske, uvijek nabrajaju samo salonitanske nadbiskupe. Zanimljivo je što Bačić piše o biskupu Jurju, a ne u skladu sa splitskim vrelima kao o nadbiskupu.

⁶ Bulić – Bervaldi, 1912, 97–99.

⁷ Bulić – Bervaldi, 1912, 102–110.

i Makarska dijeceza») navodi se na 17. mjestu *S. Georgius mart(yr) – »Sv. Juraj mučenik«*, uz napomenu da je izabran godine 285. Mogao je dakle, u poodmaklim godinama, pretrpjeti mučeništvo za Dioklecijanovih progona u prvim godinama 4. stoljeća.⁸ Petar Krstitelj Bačić imao je dakle u splitskoj crkvenoj predaji podlogu za svoje pripovijedanje o svetom Jurju, solinskom biskupu mučeniku Dioklecijanova progona.

Do identifikacije toga Jurja s Jurjem mučenikom, mladim vojnikom koji je ubio zmaja, došlo je u hrvatskoj legendarnoj predaji već rano. O tome svjedoči glagoljaška pjesma o sv. Jurju i njegovoj borbi sa zmajem koja je došla do nas u pariškoj glagoljskoj pjesmarici (*Code slave 11*). To je rukopisna knjiga s kraja 14. stoljeća, a sama je pjesma i starija. Ona je tipičan uzorak pučke crkvene poezije gotičkoga razdoblja. Tu se pjeva o sv. Jurju: ... *v tuje strane on se otpravljaše, / k Solinu gradu on se približaše. // A onomu gradu drakun vele zla činjaše, ...* I dalje se pjeva o tome kako je sv. Juraj pobijedio zmaja i spasio kraljevnju.⁹ Sveti Juraj je dakle u hrvatskoj legendarnoj predaji već rano doveden u vezu sa Solinom. Postao je tako i salonitanski mučenik.

Legenda o sv. Jurju mučeniku, kako se inače oblikovala na Zapadu, a mjerodavnu je verziju u 13. stoljeću napisao Jacobus de Voragine u svojoj *Legenda aurea*, pripovijeda da je Juraj bio rimski vojnik rođen u maloazijskoj Kapadociji u gradu Meliti. Mučeništvo je pretrpio za Dioklecijanovih progona u gradu Selenu ili Seleni u afričkoj Libiji. Tamo je bio ubio zmaja i spasio kraljevnju koja mu je bila izručena. Ime grada *Selena*, kako se javlja u toj legendi, prepoznato je u hrvatskoj legendarnoj predaji kao *Salona* i izjednačeno je s tim imenom i od *Selena* se dobilo *Solin*. Tako je sv. Juraj postao salonitanski mučenik Dioklecijanovih progona.

To je dalo povoda da se cijela legenda smjesti u Dalmaciju. Prema Bačićevu pripovijedanju Dalmacija od Salone do Epidaura nazivala se u antici Kapadocija. Kaže da o tome svjedoče mnogi stari pisci, a osobito Got Jordan u 6. stoljeću. Mjesto Jurjeva rođenja, kapadocijski grad Melite, nije po Bačiću drugo nego otok Mljet. Jurjev otac bio je rimski veleposjednik i njegova su imanja ležala na doljnoj Neretvi. A Libija, o kojoj se pripovijeda kao o provinciji gdje je Juraj pretrpio mučeništvo, također je zapravo Dalmacija. Nije to drugo nego iskrivljeno ime *Liburnia*, »koja se jednom neupravno i do Solina protezala«.¹⁰ Za to se Bačić poziva i na jadranski otok koji se zove *Africa*. A u starim se vrelima spominje i *Cappadocia Africana*,

⁸ Bulić – Bervaldi, 1912, 101.

⁹ Usp. Hrvatska književnost srednjega vijeka, 1969, 365.

¹⁰ Usp. Bačić, 1876, 255.

koja se inače nigdje ne susreće u antičkoj Africi.¹¹ Grad pak Selena, u kojem je Juraj ubio zmaja i poslije pretrpio mučeništvo, po Bačiću je upravo Salona, od čega tu sve polazi.

Kao na vrela za svoje pripovijedanje Bačić se poziva na impozantan niz autora. To su Farlarti, Boman te Vinjalićev *Compendio storico-cronologico* i »rukopis u arhivu samostana Visovačkoga«. Spomen toga rukopisa predstavlja, dakako, istraživački zadatak. Ako ga je Bačić doista imao u rukama, vrijedilo bi pokušati pronaći taj spomenik naše hagiografske predaje. Bačić se zatim poziva na bolandiste, Fabijanića i »ostale koji su se malo o njem (tj. sv. Jurju, op. R.K.) bavili«, a posebno ističe kao svoje vrelo Jakoba de Voragine.¹² Osim ovih poziva se Bačić još osobito na Seksta Aurelia Viktora, a onda i na Flora, Jordana, Strabona i Vergilija.¹³ Nigdje ne citira mjesta u tih pisaca na koja se poziva. Sve je to bez potvrde. A u obranu Bačićevu treba reći to da kad je on pisao o sv. Jurju salonitanskom biskupu mučeniku, don Frane Bulić još nije bio objavio kapitalne i neoborive zaključke svojih istraživanja. Stoga Bačić, koliko god se tu nedvojbeno pokazuje kao puki diletant, ipak nikako nije šarlatan. On je doduše čvrsto uvjeren da mu je povijesno pripovijedanje istinito, ali valja naglasiti da je to sasvim slabo utemeljeno.

Pripovijedajući o tome kako je sv. Juraj ubio zmaja i oslobodio kraljevu, Bačić se izričito poziva na pjesmu Frane Radmana koja je na samome kraju dodana Kačićevu Razgovoru u izdanju od godine 1801. Ta se pjesma drži standardne verzije latinske legende: *Raduje se sva zemlja slovinska, / kojano je majka od junaka / jere Jurja vojevodu štuje, / kojino je iz Kapadočije. // Buduć Jure roda viteškoga, / on pogubi zmaja ognjenoga / u Libiji kod Spirene grada, / grad izbavi od velika jada.* Za Bačića je, dakako, i tu ime grada *Spirena* iskvaren lik od *Salona*, Kapadocija je Dalmacija, a Libija Liburnija, premda o svem tome u Radmana nema niti slova. No pjesma ispjevana na Kačićev način daje za čitatelje iz puka, kojima se Bačić na prvom mjestu obraća, njegovu pripovijedanju veću uvjerljivost.

Bačićev članak o svetom Jurju, biskupu solinskom, namijenjen je tomu da bude poučno štivo za šire slojeve katoličkih čitatelja. U tome je on doista nastavljatelj franjevačkih pisaca iz vremena tihih pregalaca. Ipak se iz njegova članka kojim se ovdje bavimo, kao i iz čitava njegova književnoga djela, jasno razabire da pripada sasvim drugoj epohi. Pouka iz njegova pripovijedanja doduše jest vjerska. Daje primjer bezuvjetne vjernosti Gospodinu Isusu Kristu, vjernosti do mučeništva, i potiče na nju. To je vjerska pouka kakva

¹¹ Usp. Bačić, 1876, 244 s bilješkama 1 i 2 na str. 246–247.

¹² Usp. Bačić, 1876, 244.

¹³ Usp. Bačić, 1876, 255.

je bila i u pučkoj književnosti katoličke obnove. No ujedno je to pouka koja snaži domoljublje i potiče domovinsku samosvijest. Kazuje da su korijeni kulta sv. Jure, kulta jako raširenog u dalmatinskom puku i svagdje drugdje u Hrvata, od iskona u Dalmaciji, te da pripadaju njezinoj kasnoantičkoj povijesti. Kada to zna, dalmatinski Hrvat drukčije diše i jače će se zauzimati za dostojanstvo svoje zavičajne zemlje. Tu se pokazuje kako fra Petar Krstitelj Bačić doduše nastavlja rad franjevačkih pisaca, djelatnika katoličke obnove, ali je također, i to ne na posljednjem mjestu, djelatnik hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji. Tako književna tradicija samih početaka hrvatske nacionalne integracije u barokno doba po njegovoj osobi uvirueu njezinu završnu fazu, fazu u kojoj su joj stečevine postale neobrativne i ciljevi bili doista postignuti. U svem tome razvoju udio pripadnika franjevačkog reda provincije Bosne srebrene i redodržava njezinih nasljednica nije samo velik, nego nam se zbog živoga dodira s pukom pokazuje i kao nezamjenjiv.

LITERATURA

- Bačić, Petar Krstitelj, Sveti Juraj Biskup Solinski, *La Dalmazia cattolica*, godište 7 (1876) br. 31, 244–247 i br. 32, 252–255.
- Bulić, Frane – Josip Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Zagreb 1912.
- Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* 1, Zagreb 1967.
- Fučić, Branko, Juraj, sveti, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Uredio Anđelko Badurina, Zagreb 1979, 308–310.
- Hrvatska književnost srednjega vijeka, priredio Vjekoslav Smetanić i suradnici: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 1, br. 61.: *Pisan svetago Jurja*, Zagreb 1969, 364–367.
- Katičić, Radoslav, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb 1998.

DER HEILIGE GEORG IN BAČIĆS INTERPRETATION

Zusammenfassung

Es wird abrisshaft dargestellt, auf Grund welcher hagiographischer Traditionen Petar Krstitelj Bačić (1847–1931) seine historische Erzählung vom hl. Georg als Bischof von Salona und Märtyrer der Christenverfolgungen Kaiser Diokletians verfasst hat, obwohl es einen solchen nachweislich nie gegeben hat. Gezeigt wird, dass das mit einer alten apokryphen Tradition der Kirche von Split engstens verbunden ist. Dabei erweist sich der Verfasser als Fortsetzer der literarischen Tätigkeit der Franziskaner seit der Zeit der katholischen Erneuerung (Gegenreformation), ist aber dabei, und zwar nicht an letzter Stelle, in der kroatischen »Wiedergeburtbewegung« in Dalmatien tätig und gehört damit einem ganz anderen und viel jüneren Zeitalter an. In seiner Person fließt eine Tradition aus der Zeit der ersten Ansätze zur kroatischen nationalen Integration in deren Endphase ein, die auch ihre endgültige Verwirklichung bewirkt hat.

Ante Birin

GRAD SKRADIN I SKRADINSKA OBĆINA PETRA KRSTITELJA BAĆIĆA

Pregledni rad
UDK 94 (497.5 Skradin))

Među brojnim istaknutim osobama koje je dala franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja svoje mjesto svakako zauzima i fra Petar Krstitelj Bačić (†1931.),¹ redovnik i profesor na franjevačkoj gimnaziji u Sinju, za kojeg je o. Joakim Friganović ustvrdio kako je »jedna od najznačajnijih ličnosti koje su kroz ovih 250 godina djelovale u Sinju i u Gospinu svetištu.«² Ove riječi hvale fra Petar nije zaslužio samo zbog svog dugogodišnjeg rada u spomenutoj gimnaziji, gdje je bio profesorom puna tri desetljeća (od 1876/77. do 1905/06.) već i zbog bogate spisateljske djelatnosti o kojoj svjedoči gotovo stotinu objavljenih radova i dvadesetak rukopisa uglavnom s područja duhovnosti i povijesti. Obzirom na temu ovog rada ovdje nas, prije svega, zanimaju ovi potonji koji iz tog razloga, na početku, zaslužuju kraći osvrt.

Sâm način na koji su ti radovi pisani jasno otkriva kako je fra Petar Krstitelj Bačić bio veliki zaljubljenik u hrvatsku povijest kojoj je, bez razlike da li je o njoj pisao ili je pak predavao svojim učenicima, prilazio nadasve osjećajno. O tom njegovu pristupu neposredno svjedoči fra Stanko Petrov koji je u svojim sjećanjima na fra Petra, objavljenim prigodom tridesetogodišnjice njegove smrti, o svom nekadašnjem duhovniku zapisao slijedeće: »Osobito je volio hrvatsku povijest i geografiju naših krajeva u Dalmaciji, napose između Zrmanje i Neretve, a njegov 'forte' – kako se onda govorilo – bile su Krka i Cetina, Visovac i Sinj...« te dalje nastavlja »...uživao je kad

¹ Detaljnije biografske podatke o fra Petru Krstitelju Bačiću vidi u: Stanko Petrov, »Gospina pčelica – Fra Petar Krstitelj Bačić« *Vjesnik Provincije Presvetog Otkupitelja* [Split] 11 (1962.) br. 3–4, str. 26; id., »Petar Krstitelj Bačić«, *Vedre hrvatske duše*, Zagreb: Narodna prosvjeta, 1922., str. 293–302; Karlo Kosor, »O. Fra Petar Krstitelj Bačić«, *Kačić* [Split] 5 (1973.), str. 55–91.

² *Sinjska spomenica 1715–1965.*, ur. Josip Soldo, Jeronim Šetka; predgovor Frane Frančić, Sinj: Franjevački provincijalat, 1965., str. 329.

bi nam govorio o starim vremenima narodnih vladara i junaka, o borbama za slobodu; suze su mu titrale u očima kad je pričao o Zrinsko-Frankopanskoj uroti i pogibiji, o svojim Svačićima i Nelipićima, o činjenici, da je između Zrmanje i Cetine porušeno »stotinu gradova«!³ Nema sumnje kako su ovom fra Petrovom interesu za hrvatsku povijest na svoj način svakako morala doprinijeti i njegova tri subrata, svećenika i povjesničara koje je u svojim mladim danima imao prilike upoznati, od njih učiti i u njih se ugledati. Riječ je o fra Antunu Konstantinu Matasu⁴ i Šimunu Milinoviću,⁵ njegovim profesorima iz sinjske franjevačke gimnazije te Stjepanu Zlatoviću,⁶ jednom od začetnika hrvatske arheologije i značajnom povjesničaru svog doba kojeg je upoznao još kao dječak, dok je ovaj bio župnikom u Piramatovcima. Poput njih i fra Petar Krstitelj Bačić je iza sebe ostavio veći broj povijesnih radova i rasprava koji se, obzirom na temu kojom se bave, mogu podijeliti u dvije osnovne grupe.

Prva grupa radova odnosi se na povijest franjevačkog reda u Dalmaciji i to, prvenstveno, na povijest Provincije Presvetog Otkupitelja⁷ te na povijest franjevačkog samostana na otoku Visovcu, gdje je postao pripravnikom reda i gdje je proživio zadnje godine svog života. Od tih radova objavljena su tek tri kraća rada – »Redo-država Franovaca presvetog Otkupitelja«,⁸ »Osvrt na Franovačku redodržavu presv. Otkupitelja«⁹ i »Francuski namjesnik Dandolo i Franovci presvetoga Otkupitelja u Dalmaciji. (Ulomak

³ Petrov, »Gospina pčelica«, str. 26.

⁴ Osim što je na gimnaziji u Sinju bio »mjestoravnateljem« (od 1860. do 1870.) i ravnateljem (od 1863. do 1878.) A. K. Matas bio je i jedan od glavnih pokretača i vođa narodnog preporoda u Dalmaciji. Vidi: Petar Bezina, *Ante Konstantin Matas*, Split: P. Bezina, 1992.; id., *Kulturni djelatnici Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u 18. i 19. stoljeću*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1994., str. 140–142; *Hrvatska enciklopedija*, 7., Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., str. 128.

⁵ Profesor na sinjskoj franjevačkoj gimnaziji od 1865. do 1886. Šimun Milinović je, nakon Matasova odlaska iz Sinja u Dubrovnik, jedno vrijeme bio i upravitelj gimnazije (od 1876. do 1885.). Godine 1886. posvećen je za barskog nadbiskupa. Autor je više povijesnih radova. Vidi: Bezina, *Kulturni djelatnici*, str. 143–146; *Hrvatska enciklopedija* 7, str. 319.

⁶ Više o fra Stjepanu Zlatoviću vidi u: Karlo Kosor, »O. fra Stjepan Zlatović«, *Kačić* 1 (1967), str. 205–304; Bezina, *Kulturni djelatnici*, str. 132–140.

⁷ Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, sa sjedištem u Splitu, nastala je 1735., diobom od Franjevačke provincije Bosne Srebrene. Prvotno je nosila ime Sv. Kaja da bi svoje današnje ime dobila 1743. Vidi: Josip Ante Soldo, »Franjevačka Provincija Presvet. Otkupitelja Split«, *Franjo među Hrvatima: zbornik radova franjevačkih zajednica u prigodi 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga (1226.–1976.)*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1976., str. 152.

⁸ Petar Krstitelj Bačić, »Redo-država Franovaca Presvetog Otkupitelja«, *Narodni list [Zadar]* 20 (1881.), br. 91–94.

⁹ Petar Krstitelj Bačić, »Osvrt na Franovačku redodržavu presv. Otkupitelja«, *Franjevački glasnik* (dalje: *FG*), [Sarajevo] 9 (1895.), br. 13.

oveće radnje)¹⁰ – koja je napisao još dok je bio profesor na gimnaziji. Veće i značajnije radove od ovih fra Petar Krstitelj Bačić je, isto kao i većinu svojih većih povijesnih radova, napisao potkraj svog života, za boravka na Visovcu. Riječ je o radovima: *Župe i župnici Franovačke Provincije Presvetoga Odkupitelja u Dalmaciji od davnine do god. 1925.*,¹¹ *Nekrolog Spomen-knjiga svih pokojnih Franovaca Provincije Presv. Odkupitelja u Dalmaciji od davnijih godina do 1925.*¹² te *Odlični Franovci Provincije Presv. Odkupitelja u Dalmaciji.*¹³ Iz istog razdoblja potječe također i nekolicina radova vezanih uz povijest franjevačkog samostana na Visovcu u kojima je dao detaljan prikaz povijesnog razvoja samostana od njegova utemeljenja sredinom XV. stoljeća do njegova doba.¹⁴

Osim o ovim temama Bačić je, u nešto manjoj mjeri, pisao i o drugim temama iz povijesti franjevačkog reda u Dalmaciji pa je tako npr. napisao nekolicinu radova u kojima se osvrnuo na povijest franjevaca i franjevačkog Trećeg reda,¹⁵ na povijest franjevačkog samostana i gimnazije u Sinju¹⁶ te na djelatnost reda na području župe Drniša,¹⁷ kao i jedan rad o tome koji je

¹⁰ Petar Krstitelj Bačić, »Jedna stogodišnjica. Francuski namjesnik Dandolo i Franovci presvetoga Odkupitelja u Dalmaciji. (Ulomak oveće radnje)«, *Smotra Dalmatinska* [Zadar] 19 (1906.), br. 104.

¹¹ Petar Krstitelj Bačić, *Župe i župnici Franovačke Provincije Presvetoga Odkupitelja u Dalmaciji od davnine do god. 1925.*, Arhiv franjevačkog samostana Visovac (dalje: AFSV) br. 91.

¹² Petar Krstitelj Bačić, *Nekrolog Spomen-knjiga svih pokojnih Franovaca Provincije Presv. Odkupitelja u Dalmaciji od davnijih godina do 1925.*, AFSV br. 92.

¹³ Petar Krstitelj Bačić, *Odlični Franovci Provincije Presv. Odkupitelja u Dalmaciji*, Arhiv franjevačkog samostana Sinj (dalje: AFSS)

¹⁴ Petar Krstitelj Bačić, *Povijest Franovačkog Samostana Visovca. Kratka Povijest Franovačkoga Samostana Visovca na rijeci Krki*, AFSV br. 74; id., *Mala Povijest Visovca (Kronaka) i Povjesne crte Drniša varoša i župske crkve*, AFSV br. 77; id., *Visovac na rijeci Krki u Dalmaciji*, AFSV br. 75; id., *Visovac, franovački samostan – povjesne crte sa kronakom od godine 1445 do danas*, Arhiv franjevačkog samostana Karin (dalje: AFSSK); id., *Visovac samostan franovački i visovačka čudotvorna Slika Gospina*, AFSS XXXIX/8. Osim ovih rukopisa sačuvana su također i dva rukopisa u kojima je fra Bačić, za potrebe svog istraživanja, sabrao dostupnu mu povijesnu građu. Riječ je o rukopisima *Prilozi povijesti franovačkog samostana B. Gospe na Visovcu*, AFSV br. 76 i *Kronaka samostana franovačkoga na Visovcu*, AFSV br. 78.

¹⁵ Petar Krstitelj Bačić, »Treći red sv. Oca Frane u Dalmaciji«, *FG* 9 (1895.), br. 5; id., »Zrnca povjestnička odnoseća se na Franovački red«, *FG* 11 (1897.), br. 18; id., »Devetnaesti vijek i Treći red sv. Franje«, *FG* 14 (1900.), br. 8.

¹⁶ Petar Krstitelj Bačić, »Povjestno zrno. Franovački samostan u Sinju«, *La Dalmazia cattolica* [Zadar] 9 (1878.), br. 8, 9, 11, 20, 22, 24; id., *Spomen-knjiga Franjevačkoga gimnazija u Sinju: k proslavi 50-godišnjega njegova obstanka: (12. prosinca 1854. – 12. prosinca 1905.)*, Sinj: [s. n.], 1905.

¹⁷ Petar Krstitelj Bačić, *Franovci i župa varoša Drniša Crkva Svetog Ante (župna do 1886) Te druge smetnje i razmirice u prošlosti*, AFSV br. 80; id., *Župa varoša Drniša i Pridruženih okolnih sela u Petrovu Polju od godine 1520 do 1929.*, AFSV br. 81.

od dvojice velikaša – Žarko Dražojević ili Žarko Vlatković – dao franjevcima samostanu Zaostrogu i Makarskoj.¹⁸ Jedini rad iz ove grupe koji nema izravne veze s poviješću reda jest »Sveti Juraj biskup solinski«¹⁹ u kojem je autor iznio svoje viđenje legende o sv. Jurju i o razlozima štovanja ovog sveca u našim krajevima.

Druga velika grupa radova odnosi se pak na različite teme iz prošlosti područja između Krke i Cetine – uz koje je fra Petar Krstitelj Bačić bio vezan svojim podrijetlom i svojom službom – bilo da je riječ o pojedinim osobama, rodovima, gradovima ili županijama. Od znamenitih osoba i rodova iz prošlosti tog područja fra Petar je tako pisao o Stanislavi Šubić,²⁰ sestri bana Pavla I., banovcu Pavlu Kožuloviću²¹ i kardinalu Jurju Utišeniću²² te velikašima Svačićima²³ i Nelipčićima.²⁴ S podjednakim žarom i pažnjom pisao je i o starodrevnim hrvatskim gradovima – Ostrovici,²⁵ Kamičku,²⁶ Vrlici²⁷ i Skradinu²⁸ – kako ih je nazivao, »u kojima sjedjahu naši bani i plemići, koji bjehu narodu stup slobode i ponosa?« i koji skrivaju »cielu povjest dike i ponosa pojedinih bana, knjezova i plemića.«²⁹ Jedan od najvećih i najznačajnijih Bačićevih radova posvećen je međutim povijesti

¹⁸ Petar Krstitelj Bačić, *Razpravica kritična jeli dao manastir Franovcima u Zaostrogu i Makarskoj Žarko Dražojević poljički ili Žarko Vlatković Hunski 1468.*, AFSV br. 93.

¹⁹ Petar Krstitelj Bačić, »Sveti Juraj biskup solinski«, *La Dalmazia cattolica* 7 (1876.), br. 31 i 32.

²⁰ Petar Krstitelj Bačić, »Sv. Stana hrvatska kneginja. Crta iz hrvatske crkvene povjesti«, *La Dalmazia cattolica* 9 (1878.), br. 67–69; id., »Stanislava Šubića knjeginja hrvatska. Crta iz hrvatske povjesti 13. vieka«, *Narodni koledar* [Zadar] 20 (1882.), str. 63–91; id., *I. Sv. Stanislava Šubić iz grada Bribira II. Banica Karinska Jelisava Lapsanović*, AFSV br. 88.

²¹ Petar Krstitelj Bačić, *Banić Pavao Kožulić (zvan Štrbac)*, AFSV br. 98; id., *Banić Pavao Kožulić (Kožul) inače Štrbac*, AFSV br. 142.

²² Petar Krstitelj Bačić, *Juraj Utišinović*, AFSV br. 87.

²³ Petar Krstitelj Bačić, »Plemići roda Svačića«, *Jadranska vila* [Omiš] 3 (1930.), br. 8–11.

²⁴ Nelipčićima je, naime, posvećena znatna pažnja u radu: Petar Krstitelj Bačić, *Povijest Starodavne Hrvatske Županije Cetine-Sinje te Franovačkog Samostana i Gospine Crkve u Cetingradu (Sinju) od godine 1210 do g. 1510.*, AFSV br. 94, str. 131–279.

²⁵ Petar Krstitelj Bačić, »Ostrovica u Kotarih«, *La Dalmazia cattolica* 10 (1879.), br. 69.

²⁶ Petar Krstitelj Bačić, »Grad Kamičak«, *Jadran* [Split] 5 (1923.), br. 6, 7, 8, 9; id., »Grad Kamičak«, *Jadranska vila* [Split] 2 (1923.), br. 7, 8, 9, 10, 11, 12; id., *Grad Kamičak roda plemena Svačićeva*, AFSV br. 82; id., *Kamičak grad plemenitaša Svačića na Krci između Roškog slapa i Visovca (Eksemplar najstariji)*, AFSV br. 83; id., *Grad Kamičak postojbina plemena Svačićeva »unius de duodecim tribubus nobilium Croatorum« (Drugi eksemplar)*, AFSV br. 84.

²⁷ Petar Krstitelj Bačić, *Povijesne crtice o Vrlici staroj i novoj*, AFSV br. 100.

²⁸ Petar Krstitelj Bačić, *Grad Skradin i Skradinska Obćina*, AFSV br. 89.

²⁹ Bačić, »Stanislava Šubić«, str. 65.

županije Cetine u razdoblju od početka XIII. do početka XVI. st.³⁰ Kako se drugim temama gotovo i nije bavio fra Petar je, uz jedno kratko izvješće o arheološkim nalazima u selu Budaku,³¹ napisao još samo jedan rad. Bila je to u stvari polemička rasprava pod naslovom »Hrvatska kronika i Ljetopis Popa Dukljanina«³² u kojoj je nastojao dokazati kako se Krajina, u kojoj je Dmine Papalić našao hrvatsku redakciju rečenog ljetopisa, nalazila na području sjeverne Albanije.

Ovaj pregled naposljetku valja zaključiti napomenom kako je povijesna tematika nadahnula fra Petra da napiše i dvije povijesne pripovjetke, od kojih je jedna bila posvećenu životu karinske banice Elizabete Lapsanović,³³ a druga livanjskom plemiću Dragoslavu Majniću i splitskoj plemkinji Ljubici Svetoslavić, njihovu braku i nesretnoj Ljubićinoj smrti.³⁴

Pišući u svojoj biografiji o fra Petru Krstitelju Bačiću o značajkama njegova književna rada K. Kosor je, osvrnuvši se i na njegove povijesne radove, dao vrlo preciznu ocjenu istih ustvrdivši: »Kao romantik Bačić je pisao i svoje povijesne članke i rasprave. U njima je iznosio, koji put dosta nekritično, svoje sudove o pojedinim pojavama, likovima i povijesnim događajima. Čini se da su ga ljubav prema Crkvi, redu i Hrvatskoj navodili da sve što je katoličko, franjevačko i hrvatsko gleda kroz prizmu najljepših boja i oblika, a sve što se tome protivilo, kroz crne naočale.«³⁵

Bačićev pristup povijesti bio je, u stvari, određen njegovim životnim pozivima koji su presudno utjecali na njegov stil pisanja povijesnih radova. S jedne strane taj je stil obilježen vjersko-poučnim pristupom s izrazitim autorovim nastojanjem da one kojima se obraća odgoji kako u vjerskom tako i u nacionalnom duhu. Zbog toga je u svojim radovima veliku pažnju i poklanjao onim osobama čije su vrline, prije svega bogobojznost i junaštvo, budućim naraštajima trebali služiti kao primjer kako se treba odnositi prema vjeri i domovini. S druge strane, kao gimnazijski profesor on je svoje

³⁰ Petar Krstitelj Bačić, *Povijest Starodavne Hrvatske Županije Cetine-Sinja te Franovačkog Samostana i Gospine Crkve u Cetingradu (Sinju) od godine 1210 do g. 1510.*, AFSV br. 94.

³¹ Petar Krstitelj Bačić, »Razne viesti«, *Starohrvatska prosvjeta* (dalje: *SHP*) [Knin] 1 (1895.) br. 4, str. 263. Tom su prigodom nađena, kako Bačić izvještava, »dva ulomka lipeo izradjene hrvatsko-bizantinske rezbarije od ciborija, a tri od pluteja« te »jedan rimski epigrafični spomenik.«

³² Petar Krstitelj Bačić, »Hrvatska kronika i Ljetopis Popa Dukljanina«, *Prosvjeta* [Zagreb] 13 (1905.), br. 10 i 11

³³ Petar Krstitelj Bačić, »Jelisava Lapsanović banica karinska. Povijesna crta iz hrvatskog života«, *Narodni koledar* 19 (1881.), str. 81–97.

³⁴ Petar Krstitelj Bačić, »Dragoslav i Ljubica hrvatski velmože. Crta iz petnajstoga vieka«, *Nada* [Split] 1 (1883.), br. 11–17.

³⁵ Kosor, »O. Fra Petar,« str. 78.

povijesne radove pisao kao »narodni učitelj i odgojitelj«,³⁶ a ne kao znanstvenik. Njegovi radovi, lišeni znanstvenih kriterija i metoda, pisani su jezikom i načinom lako razumljivim širim slojevima društva kojeg je nastojao podučiti o slavnoj prošlosti. Koliko je tome pridonijela činjenica da nije bio školovani povjesničar toliko su na to utjecale i društveno-političke prilike u Dalmaciji u zadnjoj četvrtini XIX. st. Naime, činjenica da je u Dalmaciji to bilo razdoblje narodnog preporoda, u kojem su vođene žestoke borbe za ponarođivanje općina te opća nepismenost stanovništva³⁷ u određenoj su mjeri svakako morale utjecati na ovaj Bačićev stil kojem je ostao vjeran do kraja života.

* * *

U tom je duhu fra Petar Krstitelj Bačić, na molbu skradinskog gradonačelnika i po želji visovačkog gvardijana, napisao 1926. svoj rad »Grad Skradin i skradinska općina«. Sâm rad broji 44 rukom pisane stranice a podijeljen je u tri poglavlja.

U prvom dijelu autor daje kratki pregled povijesti Skradina od razdoblja antike pa sve do njegova doba, tj. do 1925. Kronološki i činjenično pouzdan pregled popraćen je nizom romantički nadahnutih zaključaka i slikovitih opisa kao što je onaj o srednjovjekovnom Skradinu za kojeg je ustvrdio kako je »Prije dolazka Turaka bio, premda mali grad, pučanstvom zdravim napučen, i prenapučen ondašnjega vremena, kada je Dalmacija malo puka imala. U Skradinu bogatih obitali bilo mnogo. Za vladanja Šubića knezova, bila cvatuća trgovina iz grada i vanka. Gradovi područja skradinskoga Sonković, Bribir, Otres, Ostrovica, puni svakoga blaga Božjega. Sela u cijeloj županiji Luke, bili puno bogati. Skradin bio napadan s mora i kopna, a Šubići imali su u Skradinu svoje brodovlje ratno. Biskupi bili ljudi učni, odlični. Kanonici bili domaći sinovi, pa i iz okolnih sela. Bilo odličnih skradinskih građana, koji su zauzimali i razne javne službe za mletačkog vladanja.«³⁸

Dosljedan svom stilu fra Petar pritom ne propušta s hvalom i udivljenjem spomenuti one osobe koje su to zaslužile svojim moralnim vrlinama i koje su, obzirom na to, mlađim naraštajima trebale biti na uzor. Tako spo-

³⁶ Kosor, »O. Fra Petar,« str. 78.

³⁷ Prema statističkim podacima broj pismenog stanovništva u Dalmaciji je 1880. iznosio svega 10.7%, dok se tri desetljeća kasnije, 1910., taj broj popeo na 22%. Vidi: Din-ko Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji od polovice XIX. stoljeća do prvoga svjetskog rata«, u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, gl. urednik Jakša Ravlić, Zagreb: Matica hrvatska, 1969., str. 62.

³⁸ Bačić, *Grad Skradin*, str. 40–41.

minje bogobožnu koludricu Stanislavu Šubić, sestru bana Pavla I zajedno s kojim je »sagradila koludricama Svete Klare manastir Svete Elizabete u komu je ona Bogu se posvetila«³⁹ ili pak, kneginju Jelenu (Ljelku) Šubić koja je 1355. odbila pozive kralja Ludovika i ponudu Venecije da im ustupi gradove Skradin, Omiš i Klis koje »ova junakinja neće prodaje, neće nagodbe ni skim jer je to baština njezina sinčića Mladena IV.«⁴⁰ Isto tako fra Petar naravno ne zaboravlja spomenuti i istaknuti zasluge svojih franjevaca koji su tijekom Kandijskog rata zajedno sa svojim narodom tjeroali »Turke od Zemunika, Nina, Obrovca, iz Bukovice, sve do Krke« i koji su, po završetku rata i po svom povratku u Visovac »bili okolnome narodu sva utjeha. Za kužnih bolesti, za gladnih godina, bili su svome tužnome narodu oci, liječnici, hranitelji.«⁴¹

Ovom jednostranom prikazu njegovih junaka odgovara isto tako jednostran prikaz onih koje je smatrao neprijateljima naroda i vjere. Zanimljivo je međutim napomenuti kako se Bačić pritom osobito oštro okomio na Francuze i to daleko više nego li recimo na Mlečane ili Turke pa tako navodi: »Kao Jakobince, francuske rivolucijarce sva Dalmacija oduravala je i držala za nemani, zvijerske podobe, rad krvoprolića u Parizu i svim većim mjestima nevoljne Francuske. U pitanju svih naroda svijeta, neće se naći takovih grozota, strahovlade ili 'terora' kao u Francuskoj. Sve što je sjećalo na Boga, na vječnost, uništeno je, razorene crkve, skinuta zvona, uništeni svi »emblemi«, po kućama, po ulicama, koji su spomen bili stare vjere onoga kukavnoga naroda. Giljotina siječe glave, grobovi su otvoreni, pobacane kosti mrtve, zatvorene crkve, pobijeni sveštenici. Zamukla slava Stvoritelju i Kristu njegovu, a 'Božica razuma', javna prostitutka na oltaru prima poklone Robespiera, Dantona, Marata. Radi svega ovoga narod u Dalmaciji tužan je bio, kada su Austrijanci 1805. odalečeni, a Francuzi zauzeli Dalmaciju.«⁴²

Iako prvo poglavlje završava povratkom Dalmacije pod francusku vlast, odnosno o kratkoj sudbini vođa protufrancuskog otpora o. Živanovića i o. Ivankovića, na njega se tematski nadovezuje treće poglavlje rukopisa koje, u biti, čini jednu cjelinu s prvim poglavljem. To poglavlje naime nastavlja s opisom događaja koji su uslijedili po povratku Dalmacije pod francusku vlast, odnosno kaznâ s kojima su zbog svog otpora bili suočeni franjevci i grad Skradin, te uz kratki opis Prukljanskog jezera i spomena znamenitih sinova grada Skradina i okolnih sela, završava s krajem prve četvrtine XX. st.

³⁹ Bačić, *Grad Skradin*, str. 4.

⁴⁰ Bačić, *Grad Skradin*, str. 17.

⁴¹ Bačić, *Grad Skradin*, str. 35–36.

⁴² Bačić, *Grad Skradin*, str. 10 a-b.

Drugo poglavlje rada pod naslovom »Hrvatski stari gradovi u području grada Skradina, sadanje občine« predstavlja povijesno-putopisni pregled utvrda i sela na skradinskom području te franjevačkog samostana na otoku Visovcu. Načelo kojeg se autor pritom drži jest to da govoreći o utvdama – Uzduhu, Bribiru, Kamičku, Rogovu – opisuje njihovu povijest, dok se prigodom opisivanja sela – Sonkovića, Bratiškovaca, Đevrsaka, Žažvića i drugih – drži putopisnih prikaza kao i biografskih prikaza pojedinih ljudi i obitelji iz pojedinih sela. Tako npr. kada je riječ o Bribiru, najznamenitijoj utvrdi skradinskog područja, kojoj je i posvetio najviše prostora, navodi cijelo rodoslovlje bibrirskih knezova Šubića (preuzeto iz knjige *Bibrirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347.* V. Klaića)⁴³, uz detaljan opis događaja iz 1355/56. kada su se ugarsko-hrvatski kralj Ludovik i Venecija otimali za grad Skradin.⁴⁴ Nasuprot tome karakterističan opis sela predstavlja opis Đevrsaka koje opisuje kao »...selo veliko, bogato, ima krasno polje (Banovo polje). Na raskršću puta, koji se križaju ovdje, za Kistanje-Knin, za Slap, Drniš, za Benkovac; sagradilo se mnogo lijepih kuća, otvorili se dućani, postat će vremenom lijepo mjesto, varoš. Tute je financijalna straža, žandarska postaja. Zgoda je za putnika velika; mogu ovdje ručati, prenočiti, a i za bližnja sela, kojima je daleko ići u grad, za nabaviti potrebe, sve mogu naći u Gjevrskama – na raskršću puta.«⁴⁵

Obuzet težnjom da u čitatelja pobudi osjećaj za moralne vrline Bačić za primjer nije isticao samo pojedine povijesne osobe već također i, uvjetno rečeno, male ljude, stanovnike ovih sela koji su se istaknuli svojom čestitošću i bogobojaznošću. Pišući tako o selu Piramatovci navodi određenog Marka koji je »kao dječak učio na Visovcu za fratra. Neimao nužдне spremlje za napredovati u nauku, otišao je u Skradin u trgovački dućan i posle sam bio bogat trgovac. Za uspomenu činio je skovat zlatnu krunu za oltar Majke Božje, i danas je na njezinoj glavi.«⁴⁶

Kada je o ovom poglavlju riječ zanimljivo je istaknuti i autorovo tumačenje pojedinih toponima koja najvjerojatnije predstavljaju odraz narodne tradicije. Za otok Visovac tako navodi kako su »kroničari stari pisali da je Visovac prozvan od visili, višanja. Da su Turci obisili o brijest dva stara fratra, koji nisu mogli bježati. Etimologijom se ovo ime tumači – od visiti – nadvisiti.«⁴⁷ Slično tome za sela Krković i Sonković navodi kako su dobili

⁴³ Vjekoslav Klaić. *Bibrirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347.*, Zagreb: Matica hrvatska, 1897.

⁴⁴ Bačić, *Grad Skradin*, str. 13–21.

⁴⁵ Bačić, *Grad Skradin*, str. 24–25.

⁴⁶ Bačić, *Grad Skradin*, str. 27.

⁴⁷ Bačić, *Grad Skradin*, str. 33.

imena prema plemićima Krkoviću, koji je prije turskog osvajanja »ovdje na svojoj gospoštini stajao, a seljani mu bili kmetovim«⁴⁸ i Sonkoviću koji je bio »plemić hrvatski, koji je podigao gradić, koji se po njemu prozvao«.⁴⁹

Naposljetku treba napomenuti kako je Bačić, kao pravi kroničar, rado bilježio crtice iz svakodnevnog života pa, među ostalim, spominje kako je »God. 1924 silna bura oborila je historički briest kod sjeverno-zapadnog pristaništa. Pokidala mu sve ogranke, ostala tapina-trup. Starodavno drvo. Drži se da je imao preko pet stotina godina života. Godine 1925. izmjeren ima u obsegu 4 metra i 50 cm u srednjem dijelu trupine. Posječen je gd. 1928 sasvim.«⁵⁰ Još zanimljivije je, međutim, autorovo viđenje pretjeranog izlova ribe na Krki o čemu je zapisao slijedeće: »Krka je bila bogata ribom, dokle nije baluketom otrovano i dinamitom pobijeno. Završilo je uništenje ribe za vrijeme petogodišnjega rata 1914–1918. Kada je dvanest vojnika sa velikom mrežom (tratom) svakoga dana lovili su i ribu sitnu – migavicu uništili. Pak završava još i danas ništenje, jer su posagrađjene mnoge ladje od jednoga do drugoga Slapa, te mrežom i drugim srestvima (!) love, vade iz vode sve do i sitnoga zametka ribljega.«⁵¹

Zadnje, treće poglavlje rada – naslovljeno »Uspomene koje su na diku i ponos grada Skradina i njegove občine« – posvećeno je pojedinim znamenitim osobama rođenim u Skradinu ili u selima na području skradinske općine. Uglavnom je riječ o svećenicima od kojih Bačić nešto opširnije govori tek o o. Anti Zorici iz sela Rupe za kojeg navodi da je »u Beču učio za profesura pa bio učitelj filozofije i jezika. Spjevao je god. 1866 pjesmu o viškome boju, po duhu pjesnika Kačića, a njegovu Pjesmaricu znao je preko prsta sve na izust. Spjevao je pjesmu god. 1867 gradu Skradinu i crkvi katedrali, prigodom instalacije skradinjanina p. Melkiora Rajevića prvoga opata mitronosca. Bio je župnikom za više godina u Dubravicama«⁵² te o. Jakovu Pletikosiću iz Vačana koji je »u Italiji izučio visoke škole. U Palestini Sv. Zemlji stjao je puno godina. Govorio je hrvatski, talijanski, latinski, francuzki, španjolski, portugalski, arapski, turski. Opisao je Svetu Zemlju. Bio čovjek svet. Vratio se u domovinu, nastanio se na Visovcu, najposli u manastiru Sv. Martina na Braču, gdje je umro 1769, od god. 65.«⁵³

Završavajući ovaj svoj rad Bačić se, u skladu sa svojim običajem da se osvrne na sve ono što ga je smetalo i brinulo, osvrnuo i ne neke aktualne

⁴⁸ Bačić, *Grad Skradin*, str. 27.

⁴⁹ Bačić, *Grad Skradin*, str. 21.

⁵⁰ Bačić, *Grad Skradin*, str. 28.

⁵¹ Bačić, *Grad Skradin*, str. 33.

⁵² Bačić, *Grad Skradin*, str. 43.

⁵³ Bačić, *Grad Skradin*, str. 44.

probleme koji su u to doba mučili grad. Tako piše: »Grad Skradin nazaduje od nekog vremena, pučanstvom pada, od malaričkih nevolja. Slabo je vezan sa daljim mjestima stoga neima izvora blagostanja prvašnjega. . . . Otkada je otvorena željeznica iz Hrvatske i sve naše države preko Knina do Splita i Šibenika Skradinu puno to je na štetu. Nema Ličana kao prije po vino. Oni kolima dolazili su, vino kupovali, te je tako blagostanje u Skradinu bilo bolje. Ima jedan put na dan parobrod iz Šibenika, ali nemože oživiti trgovinu. Auto imadu Skradinjani, do Obrovca, do Novoga, i Zemunika ali samo putnički.«⁵⁴

Ovaj Bačićev rad, na žalost, nikad nije ugledao svjetlo dana. Nezadovoljan time što unatoč opetovanim obećanjima gradonačelnik niti nakon tri godine nije tiskao rukopis, izgovarajući se »danas ću, sutra ću«,⁵⁵ Bačić je u rujnu 1929. zatražio od njega da mu vrati rukopis. Ovaj je to doista i učinio zamolivši ipak Bačića da učini korekturu pa »da će on, s vremenom štampati«. ⁵⁶ On se tome i ovaj put odazvao te je 26. rujna iste godine gradonačelniku, preko njegova pisara, poslao natrag ispravljeni rukopis. Unatoč tome rad, iz nepoznatog razloga, nije bio tiskan te je sve do danas ostao neobjelodanjen i pohranjen kao većina Bačićevih rukopisa u arhivu franjevačkog samostana Gospe od Milosti na Visovcu.

Na kraju što reći o samom radu? Kao gotovo svi povijesni radovi fra Petra Krstitelja Bačića tako i ovaj rad predstavlja više primjer historiografske književnosti a manje znanstvenog rada. To i ne čudi kada se uzme u obzir, kao što je već spomenuto, da fra Petar unatoč svojoj širokoj povijesnoj naobrazbi nije bio profesionalni povjesničar već »narodni učitelj i odgojitelj« koji je na razumljiv način nastojao puku približiti povijest užeg mu zavičaja, tj. područja između Zrmanje i Cetine. No, bez obzira na sve njihove nedostatke povijesni radovi fra Petra Krstitelja Bačića ne bi smjeli biti olako zaboravljeni i to ako ni zbog čega drugog, ono zbog činjenice da isti predstavljaju prve, pa makar i ne sasvim stručne radove o povijesti pojedinih gradova, utvrda i županija. To vrijedi i za ovaj rad koji je ujedno i prvi povijesni rad o gradu Skradinu i njegovu području, kojem je hrvatska historiografija počela posvećivati dužnu pažnju tek od zadnje četvrtine XX. st.

⁵⁴ Bačić, *Grad Skradin*, str. 41–42.

⁵⁵ Bačić, *Grad Skradin*, str. 45.

⁵⁶ Bačić, *Grad Skradin*, str. 45.

GRAD SKRADIN I SKRADINSKA OPĆINA PETRA KRSTITELJA BAĆIĆA

Sažetak

Bogati stvaralački opus Petra Krstitelja Bačića u dobroj je mjeri obilježen i njegovim djelima kulturno-povijesne tematike koja su, među ostalim, bila posvećena i prošlosti onih krajeva uz koje je bio vezan svojom svećeničkom službom. U takva djela ubraja se svakako i neobjavljeni rukopis *Grad Skradin i skradinska općina*. Napisan na popularan način ovaj omanji rukopis koji broji svega 45 stranica podijeljen je u tri poglavlja. U prvom poglavlju autor daje kratki pregled povijesti grada Skradina i to od razdoblja antike do svog doba, tj. do prve četvrtine XX. stoljeća. Drugo poglavlje je posvećeno »hrvatskim starim gradovima«, točnije utvrdama i selima, na području grada Skradina a treće pak uspomeni na znamenite osobe »koje su na diku i ponos grada Skradina i njegove općine.« Napisano prije osam desetljeća ovo dosad nepoznato djelo ostati će zabilježeno kao prvo djelo posvećeno povijesti Skradina.

THE CITY OF SKRADIN AND ITS SURROUNDINGS

Abstract

The rich creative opus of Petar Krstitelj Bačić is characterised largely by his historical and cultural themes, which were aimed beyond his clerical duties. Such works include the unpublished manuscript *Grad Skradin i skradinska općina* (The City of Skradin and Its Surroundings). Written in a popular style, the mere 45 pages of this manuscript are broken down into three chapters. In the first chapter, the author gives a short overview of the history of the city of Skradin, from antiquity to his time, the first quarter of the twentieth century. The second chapter is entitled »Old Croatian Towns«, but more accurately concerns the castles and villages of the district of Skradin, and the third chapter recalls pre-eminent figures »who are the glory and pride of the town of Skradin and its surroundings.« Written eighty years ago, this hitherto-unknown manuscript remain the first recorded work devoted to the history of Skradin.

PRILOG:

PETAR KRSTITELJ BAČIĆ: GRAD SKRADIN I SKRADINSKA OBĆINA

I.

Scardona – Municipium Flavianum, Tribus Sergia.

Bio je »Scardona« glavno mjesto stare Liburnije – Conventus Romanorum. Na njegovo područje i nadzor spadali su mnogi liburnički gradovi, 14 naime. Skradinu neznade se povijest utemeljenja – prije rođenja Gospodinova doista. Nije Skradin stari bio na istome mjestu gdje je sada. Zaton morski prodirao je u kopno puno dalje. Drži se da je bio tamo gdje je sada zaselak Pavasovića. Ali kada su ga Goti, ili Avari barbari, razorili šestoga vijeka,¹ svuda naokolo prekrivale su velike šume sve planine, sva brda. Vremenom šume su posječene, brdske kose položile, povednji(!)² velikih kiša, derali su brdske ravnine, snosili u prodolje žalost, stijene zemlju, tako su zasule razvaline grada »Scardone.« Kao što se je dogodilo Ostrvici³ mogućoj banskoj Šubićevoj stolici, Vrani ponosnoj, Ninu velikom, Karinu gradu rodnom mjestu rimskog cara Numerijana⁴ i središtu velikaša Lapsanovića, zvani Karinjana, Nadinu, Bribiru, Podgradju (Asseria) hiljadam drugim. »Scardona« porušena, oživila je drugim životom.

Godine 530. spominje se biskup Skradinski, koji je bio na crkvenom saboru u (Splitu) – Saloni.

¹ Ovdje P. K. Bačić preuzima i spaja u jednu vijest izvješće Konstantina Porfirogeneta o avarskom, odnosno Tome Arhidakona o gotskom razaranju Skradina. Vidi: Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, prir. M. Švab, pretisak, Zagreb: August Cesarec : AGM, 1994., gl. 29, str. 67–68; Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, prir. F. Rački, Monumenta spectantia historiis Slavorum Meridionalium (dalje: MSHSM), 26 Zagreb: JAZU, 1894., gl. 7, str. 24. Isti događaj bez sumnje zabunom smješta u VI. stoljeće budući da već u slijedećem poglavlju navodi kako se to zbilo u VII. stoljeću.

² (!) – riječi koje imaju nepravilan gramatički oblik (redaktorska oznaka).

³ Ostrovici, op. AB.

⁴ Obzirom da točno mjesto rođenja cara Numerijana (283.–284.) nije poznato, može se samo pretpostaviti da je Bačića na ovaj zaključak vjerojatno navelo povezivanje imena mjesta Karina s imenom Numerijanova brata i suvladara Karina (283.–285.).

Kada je stara »Scardona«, u prvoj polovici sedmoga vijeka porušena od Barbara(!), Hrvati su nadošli, i naselili se, u Dalmaciji rimskoj koja je bila »a mare usque ad Danubium«. Sjeli su, udomačili se kod razvalinâ »Scardone.« Podigli su novi grad, novi Skradin. God. 925. htjeli su obnoviti biskupiju u Skradinu. God. 1124. mletački dužd Dominik Michieli razori prestolni-krunitbeni grad hrvatski »Belgrad« – Biograd na moru. Razori ga do temelja, da izbriše uspomenu krunitbene svečanosti, kada se je u njemu za kralja hrvatskoga okrunio ugarski kralj Koloman, 1102. Biskup biogradski sa Kaptolom(!) svojim priseli se u Skradin i sa mnogim narodon. Stolo-vaio je odsade biskup tute – od god. 1125. sve do god. 1813. Biskupi grada Skradina bili su i dva Martinušića, od roda knezova Šubića; naime Jakov Martinušić god. 1431–1443. te Nikola II. Martinušić 1502–1519. Svih biskupa Skradina grada hrvatskoga bilo je 44.⁵ Uz biskupa bio je zbor kanonika – Kaptol. Zadnji biskup Altei godine 1810, imao je osam kanonika, osim drugih svećenika.

Skradinom kao absolutni gospodari vladali su Šubići velikih(!) hrvatski knezovi, bani iz Bribira, od god. 1225. do 1355. Te godine udovica pokojnog bana, kliškog gospodara Mladena III. Jelena (Lelika) – sestra srbskoga cara Stefana Dušana – vjenčana 1347.(!) Ona je grad Skradin predali(!) Mlečanima, posli smrti svoga muža Mladina III Šubića, nemoguć ga obraniti. Ban Pavao I Šubić sjedio je većinom u svomu gradu Skradinu. U luci skradinskoj Pavao je držao svoje brodove. Pavao je bio velik, poznat na daleko i preko granica hrvatske kraljevine. On zove se »Ban Primorski, hrvatski 1274–1312; Gospodar Bosne g. 1299.« Oženio se je bio sa Ursom ćeri srbskoga kralja Dragutina. Podigao je u Skradinu ban Pavao velike palače za se te manastir na čast Sv. Ivana Krstitelja koji je bio krsno ime njegove porodice. Pavao i njegova Urša podigli su taj manastir franovcima. Sa Ursom Pavao je živio petnest godina. Ona je umrla u Bribiru 1303, pokopana je u crkvi Svete Marije na Bribiru. Pava obdariva crkve svoje knežije, osobito u gradovima Bribiru i Skradinu. Njegova sestra Stanislava sa bratom Pavlom sagradila je koludricama Svete Klare manastir Svete Elizabete u komu je ona Bogu se posvetila i usnu. Drže da je taj manastir bio gdje je danas crkva Sv. Jere, drugi u Kliševu. Stupila Bogu njegova draga sestra Stanislava, u koludričkom odijelu Klarinka. Te manastire, kao i grad Skradin, porušio je Turčin, na prvoj navali, prvih godina 16 vijeka. Neznade se točno gdje su bili manastiri u Skradinu. Nu blizu istinito možemo držati da je bio manastir i crkva Sv. Ivana, na brdu, na zaravanku, *ex adverso civitatis Scardonae*; to

⁵ Prema istraživanjima J. Barbarića skradinskih biskupa je bilo sveukupno 48. Vidi: Josip Barbarić, Skradin, »Skradinska biskupija i Skradinski biskupi«, u: *Sedam stoljeća šibenske biskupije*, Šibenik: Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 2001., str. 185–207.

je na brdu iznad crkve i grobišta današnjega. Tamo se još opaža nešto zidina. Ovdje su stajali Franovci, koji su imali obdržavati službu Božju u crkvi Sv. Elizabete, gdje je živila banova sestra Stanislava sa drugin koludricama Klarićankama. Njeki drže da je ovi ženski manastir bio u Klišovu(!) što bi izdaleko smijelo se držati po riječi samoj »klarisovke« – Kliševo.

Skradin grad nije bio za dugo miran u slavi svojoj. Posli tužne propasti Šubića, padala je i slava i sjaj grada Skradina. Mladen II sin bana Pavla god. 1315 iz Skradina krenuo je brodovim da obsjeda Trogir koji mu se bio iznevjerio. Za Skradin se preotimali Mlečići; Dušan srbski car, na poziv svoje sestre Elene (Ljelke); Nelipići roda Svačićeva iz Kamička; kralj ugarski. Ljelka videći da nemože uzdržati Skradina nagodila se s Mlečanim i predala im grad. Grad Skradin od god. 1355. bio mletački samo dvije godine. God. 1357 padne opet pod ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika I komu je ostao ostao vijeran(!) sve 1382. – do njegove smrti. God. 1388 na 5. listopada u Skradinu u stolnoj crkvi Sv. Marije, bili su skupili se na vijeće, kako da se obrani južna primorska Hrvatska od prevlasti Tvrtka prvoga »kralja bosanskoga«, a da ostane hrvatska kraljevina vjerna svome kralju Sigismundu. Bili su na vijeću (u Skradinu) knez Nelipić sin Konstantinov »kaštelan grada Skradina«; knez Vid Ugrinić od plemena Šubića; gospoja kneginja Jelisava udova Nikole Ugrinića – Šubića roda; zastupnici Splita: Komulović, Tomo Dobrulić, Petar Zorić i šibenski: Dujam Zoretić, Ivan Naplavić, Saracen Nikolić Toma Divković.⁶ ali(!) sve bilo uzaludno. Do malo bosanski kralj Tvrtko I imao je Skradin u svojoj vlasti. Posli smrti kralja Tvrtka, Skradin je grad, novi kralj ugarsko-hrvatski Ladislav Napuljski god. 1407 poklonio velikom bosanskom vojvodi Sandalju Hraniću, a s njim i Ostrvicu. Sandalj Hranić veliki vojvoda bosanski bio je velikaš prvi iza Hrvoje(!) Hrvatinića – Vukčića ali radi meteža i ratovanja kralja – cara Sigismunda na kralja bosanskog Stjepana Ostoju, Sandalj je prodao Skradin Mlecima god. 1411. Radosna je sada bila mletačka republika(!), što je dobila Skradin za kojim je čeznula od davno. Učvrstila ga je, i vladala s njim od god. 1411. do 1521. (ili 1523.).⁷ Tada grad osvojili su Turci – navalili iznenada, i kako

⁶ Točniji prijevod imena splitskih zastupnika glasi Komul Petrača, Toma Dobrulov i (?) Zorin, dok su imena šibenskih zastupnika Duje Žuratić, Ivan Naplavić, Saracen Nikolin i Toma Dominikov. Vidi: Ivan Lučić-Lucius, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, prev. Jakov Stipišić, 1–2, Split: Čakavski sabor, 1979., knj. VI., gl. 1, str. 754.

⁷ Ovaj Bačićev navod nije točan budući da je već u listopadu 1411. ban Karlo Kurjaković preoteo Mlečanima Skradin koji je od tada pa sve do 1522., kada su ga osvojili Turci, bio pod vlašću ugarsko-hrvatskih kraljeva. Vidi: Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike* 6, MSHSM 9 (Zagreb: JAZU, 1878.), dok. 179, str. 192–193 i dok. 183, str. 198–199; Ivan Babić, *Skradin i njegovo područje u prošlosti*, Skradin: Mjesna zajednica, 1986., str. 23; Ante Birin, *Statut grada Skradina*, Skradin: Matica hrvatska, 2002., str. 45.

su sva mjesta i gradove pridobivali, rušili, palili tako su i Skradin zauzeli, ali ga nisu zapalili. U razdoblju od god. 1520–1527 Turci su osvojili sve gradove u sidražkoj staroj hrvatskoj županiji (Biogradska okolica), i u županiji Lučkoj (od Prukljana do Nadina, Korlata(!)). Tada su pali u njihove ruke gradovi Uzdah, Sonković, Rogovo, Kamičak, Ključ, Nečven, Čučevo, Biline(!), Karin, Nadin, Zemunik i drugi po Kotarim dubokim. God 1537. oduze Turcima Skradin mletački admiral – general Pesaro. On po nalogu mletačkog senata, razorio je bedeme oko grada – ali nije mogao nepametnije senat učiniti jer godine slijedeće 1538, Turci opet navale na grad Skradin, osvoje ga i podigoše odmah opet bedeme oko grada, u obliku trokuta. Na bedemima bila troja vrata. Giustiniani Mlečanin piše da su bedemi imali u obsegu 2000 mletačkih stopa. Turci su vladali odle sa Skradinom i svom Dalmacijom, osim Primorja i Zadra sve do godine 1647. Za vrijeme rata Kandijanskoga od godin 1645–1669, između republike mletačke(!) i Turskoga carstva posve mletačka republika(!) navabila iz Bosne dobrovoljce mnoge, plaćala ih dobro, a da gverilski tjeraju Turke iz Dalmacije. Tako je došao Janko Mitrović sa svojim sinovima Stojanom i Savišom. Mletačka vlada učinila ih harambašama vojvodama dobrovoljnih četnika. Vlada je primamila, za toga dugog rata, mnogo naroda iz Cetinsko-vrlijičkog kraja, iz Petrova polja, iz Promine – Čitluka, Miljevaca i Zagore. Čitavi krajevi i sva mjesta ostala su pusta, a narod se vas do cigloga djeteta izselio u područje mletačkog vladanja. Dobrovoljci, četnici pod vodstvom narodnih zapovjednika, činili su prava čudesa u ratovanju sa Turcima. Dosta je čitati Kačićevu Pjesmaricu za uvjeriti se, osobito Janković Stojana, Smiljanić Iliju Mačivuna i drugih mnogo. Kada su Turci izagnati iz Skradina, mletački providur Leonardo Foskalo naredio je da grad se Skradin obori, poruši, da ga Turci ne posvoje.

Za toga dugog ratovanja Mlečani su razorili po Kotarim i Bukovicu(!) i zagorskoj Dalmaciji mnogo tvrđava i mjesta, a da Turcima nebudu na porabu, za stanovanje. Pust Skradin ostao iza izagnja(!) Turaka. Nestalo puka; i kršćani i Turci balije pobjegli izpred mletačkih topova. Buduć mir s Turcima učinjen 1669. na nesreću i štetu kršćana; tako da su Turci pomalo opet povratili se u njeka mjesta. Buduć Turci potučeni pod Bečom god. 1683, nastao je gverilski rat po svoj Dalmaciji; Turke treba goniti bila lozinka svih kršćana – katolika i pravoslavnih. I sbilja te godine i slijedećih za vajda bili su ti Turci izagnani iz gradova varoša dalmatinski(!). Buduć Skradin razoren od Mlečana, pust bio sasvim Providur mletački zamisli grad obnoviti. Zato zamoli Fratre Visovca, Brajinovića gvardijana i druge župnike da pozovu narod, da se nastani u obnovljeni Skradin. Fratри to učiniše i narod nagovoriše, da se naseli. Skupiše narod, koji su pošli za župnicim da se u novome Skradinu nastane i sebi budućnost sprave, kao građani njegovi.

Ovdje će steći zemlje, koje će obradivati i dobro živiti te da će moći obnoviti porušene kuće, za se. O. Brajinović i drugi okolni župnici povedoše one koji su htjeli, te ih razmjestiše u starom Skradinu, po okolici i Sonkoviću, Smoljićima, Bičinama, Dubravicam, Raslinam i dalje. Došlo je hiljadu i tristotine kuća (dimovâ). Ovo svjedočili su harambaša i sudci seoski. Fratri Sv. Frane velikim trudom i nastojanjem privedoše u Skradin i okolicu, okolo hiljadu i tristotine kuća. »Mi harambaše i poglavice toga puka svjedočimo, da je to istina. Koji ne znamo pisati činimo od križa znamenje po duši. Onda slijede devet križem zabilježenih. A ja Matij Nakić, serdar potvrdjujem ožgor rečeno vlastoručnim potpisom, basanicom(!)«. ⁸ Medju ovim bili su Ilija Veleglavac i Miloš Vuliković. Ovi se ljudi – doseljenici, razmjestiše kako su bolje mogli – gradinu očistiše, kuće urediše. Prvim župnikom u Skradinu obnovljenomu, bio je o Antun Galijatović, franovac Visovački, rodom iz Šibenika. On je blagoslovio tursku džamiju i pretvorio u crkvu posvećenu Sv. Frani i Sv. Jeri. Nabavio zvono i uvodio novi puk u novome gradu. Ova crkva bila je i za stolnu – katedralu kada je opet uzpostavljena biskupija. Kada je mletačka vlada podigla novu crkvu, na čast Majke Božje – ovu koja je i danas – stara je razvaljena. Slike stare crkve, danas obstaju – na stropu sakristije – a prikazuju Sv. Franu i Svetoga Jeru.

Godine 1797. propade republika Mletačka. Skradin i sva Dalmacija pade u ruke Austrije – Njemačke, caru Frani II., caru Njemačkomu, kao kralju Rvatske(!)-ugarske do god. 1806. Tada zauzeli ga kao i cijelu Dalmaciju Francuzi do god. 1814. Onda opet pripade Skradin Austriji, do god. 1918 – od te godine do danas jest u Jugoslaviji, pripada Kraljevstvo(!) SHS. ⁹

Iz Skradina tjera Francuze O. Fr. Šimun Ivanković.

Kao Jakobince, francuzke revolucijarce sva Dalmacija oduravala je, držala za nemani, zvijerske podobe, radi krvoprolića u Parizu i u svim većim mjestima nevoljne Francuzke. U historiji svih naroda svijeta, neće se naći takovih grozota, strahovlade ili »terora« kao u Francuzkoj. Sve što je sjećalo na Boga, na vječnost, uništeno je, razorene crkve, skinuta zvona, uništeni svi »emblemi«, po kućama, po ulicama, koji su spomen bili stare vjere onoga kukavnoga naroda. Giljotina siječe glave, grobovi su otvoreni, pobacane kosti mrtve, zatvorene crkve, pobijeni sveštenici. Zamukla slava Stvoritelju i Krstu njegovu, a »Božica razuma«, javna prostitutka na oltaru prima poklone Robespiera, Dantona, Marata. Radi svega ovoga narod u Dalmaciji tužan je bio, kada su Austrijanci 1805. odalečeni, a Francuzi zauzeli Dalmaciju.

⁸ Bosančicom. Op. A.B.

⁹ Na ovom mjestu u izvorniku (na str. 10) Bačić nakratko prekida sadržaj prvog poglavlja kojeg, u »Nastavku k strani 10.«, dovršava osvrtom na razdoblje francuske vladavine u Dalmaciji.

Franovci su u Bukovici i Kotarima, kao i njihova braća u Primorju, sabrali čete, prepasali sablje i udarili na Skradin, da ga otmu Jakobincim Francuzima. Dandolo je vladao u Zadru, zastupao Napoleona. Godine 1809. gjeneral austrijanski Knežević na Zrmanji pozva sve i svakoga, da gone Francuze. Župnik Hrvenika o. Fra Šimun Ivanković okupi Bukovičane i toliko momčadi iz susjedne Like, povede ih na Skradin. Videći francuzki vojnici toliki broj »hajduka« ili četnika 500, prepadoše se i stadoše iz Skradina bježati. Unidje fra Šimun u Skradin, uvodi upravu, razne naredbe dade, te podje sa tolikim četnicim na Šibenik da goni i iz toga grada Jakobince. Obsjede grad Šibenik. Francuzke čete, unidjoše u brodove i utekoše u tvrđu Ljuljevac. O. Ivanković sa svojim četnicim udje u grad. U to prisprije i gjeneral Knežević sa vojskom. Marmont maršal francuzki povrati se sa vojskom u Dalmaciju te zauzeše opet sva mjesta koja su bila odpala. Knežević se povuče preko Bukovice u Hrvatsku, s njim je pošao i o. Ivanković i o. Dorotić i o. Živanović koji je vodio Kotarske četnike. O. Živanović ostade u Hrvatskoj, tamo je i umro 1814. O. Ivanković kada je opet Austrija zauzela Dalmaciju, povratio se je, te je bio župnikom u Nuniću kod Kistanja, te u Hrvenik od 1818–1829 – Prešao je odavle u Karin, u manastir, gdje proživio sve do smrti g. 1842 (†od god. 50) na 7/1.

Francuzi kada su se povratili, stadoše suditi, prijekim sudom onim koji su dizali vojsku proti njima.¹⁰ Fratiri-Franovci mnogi zatvoreni u tamnice, Osudjeni na smrt: o. Remetin, o. Dorotić, o. Radović, o. Delić, o. Milošević, o. Kunac, o. Živanović. Ali su utekli na Maltu, na Vis, k Inglezima(!); u Bosnu, u Hrvatsku. O. Remetin strijeljan je na Poljani šibenskoj 1813 (3/3) o. Delića(!), na Donjoj luci, kod Makarske.

Skradin je osudom ratnog vijeća imao bit razrušen, ali maršal Marmont promijeni to u novčanu globu od 100,000 franaka. Usljed toga nameta i globe, propala(!) je obće blagostanje grada Skradina; od tada Skradin pada blagostanjem, nazaduje trgovinom i svim drugim. Pod Austrijom – drugi put – od god. 1915.(!) imala je više pučanstva nego sada. Lanjske godine (1925) u Skradinu bez sela okolnih bilo je puka i katoličkoga i pravoslavnoga 630. Mnogo se je naroda izselilo, mnogo od izparine blatijâ(!) ogrozničilo, te malarijom zaraženi građani nedočekaju velike starosti.

Sada Skradin ima občinu, Kr. sud, porezni ured, financijalnu stanicu i žandarsku. Prije više godina Skradin imao je predionicu svile (Rosa), stoga su mnogi dudove-murve sadili, i bilo je koristi. Toga sada nema.

¹⁰ Iako je tekst koji slijedi u izvorniku označen kao zasebno, treće poglavlje, on se obzirom na svoj početak – koji se i dalje bavi razdobljem francuske vladavine u Dalmaciji – nadovezuje na prvo poglavlje. Zbog toga je, prigodom redakcije izvornika, ovo poglavlje i pridodano prvom poglavlju rada. Op. A.B.

Godine 1818. pohodio je Skradin kralj-car Frane I sa suprugom Karolinom. God. 1875 pohodio je Skradin i Frane Josip I kao i sva veća mjesta Dalmacije. Oduševljeno dočekan. Godine 1924 naš kralj Aleksandar prošao je kraj Skradina – dva vodopada na krajevima občine skradinske: Buk, ili Slap zvan Skradinski, te Rožki slap, jesu svjetske ljepote prirode.

Krka dolazi izpod Dinare, duga je 57 kilometara. Za Rimljana zvala se je »Titius«, bila je medjom između narodâ Liburnâ i Dalmatâ. Prije, od Dinare do Topolja, zove se Krčić; od Topolja blizu Knina, do Skradinskoga vodopada jest prava Krka. Od Topolja, gdje izvire prava Krka, teče prema gradu Kninu prima s desne strane Orašnicu rijeku te Radiljovac(!) i Butišnicu; a s lijeve Kosovčicu. Izpod grada prolazi te između klisura i vrletnih strmina, teče dolje između Promine, Bukovice do Rožkoga slapa pak tute pada kroz žlibiće sadrenih stilitita(!) na više rukavaca. Tvori više manjih vodopada, kao Bilušića bûk, Brljan, i veći Manojlovac, gdje je električka centrala za Šibenik, za društvo Sufed. Prolazi dalje, kako smo napomenuli, gdje šira, gdje uža, gdje dublja, gdje plića, dokle neprimi u se Čikolu potok, koji dolazi od Drniša, te protiče s Krkom skupa, preko starinskoga mosta koji služi za ljetne osjeke voda, za prolaz smionoj čeljadi. Onda strelovito obara se, u krasnoj slici, u ugodnom prizoru prirodne ljepote. Slap je glasovit, i širinom pada, i količinom mnogih voda. Tamo su mlinice na skradinskoj strani i na lijevoj šibeničkoj. Jednoć je bila tute tvornica tiestenica pokojnog Ljubomira Kovačevića iz Šibenika. Tute se proizvodi električka snaga za Šibenik, kojom je grad razsvijetljen, te rade mlinice i druge tvornice električnom snagom. I grad Skradin ima električnu razsvijetu. Jedni geografi, i Prukljan, te sve do kanala Svetoga Nikole zvali su Krkom. Ali pokojni sveučilišni profesor Brusina dokazuje, da Veliki Prukljan, nije nikakovo slatko jezero već fiordska draga, koja se odlikuje čistom morskom faunom (*Glasnik hrv. naravoslovnog društva* IV pag. 272–273).¹¹ Po tome može se zaključiti da rijeka Krka utječe u Prukljan veliki, i da je nestaje u njemu. Nego veli Brusina, da bi se moglo uztvrditi, da rijeka Krka nestaje sa skradinskim bûkom.

Kada je bio načelnikom pok. Jere Marasović prije njeki pedeset godina, dosta je učinio za meljoraciju(!) grada Skradina. Vladale su groznice, radi nizine blatne i blatne močvarne okolice oko grada. On je to sve zasuo, izpravio, uredio. Jaruga velika, kojom teku vode kisevače, koje su nanosile žalo, mulj, blato, te činile velike štete u dva-tri puta, bivša vlada austrijska je uređivala, i dizala cimentne ograde, da vode idju tim odredjenim pravcem. Naša sadašnja kraljska(!) vlada SHS slijedi isto tako popravljati »rivinu« zvanu jarugu.

¹¹ Spomenuta tvrdnja S. Brusine se ne nalazi u citiranom radu *Glasnika hrvatskog naravoslovnog društva*.

U gradu Skradinu dvi su parohije, Katolička i pravoslavna. Katolički župnik od god. 1867 nosi naslov »opat mitronosni«. Bila je, kako smo rekli, u Skradinu biskupija, sve do godine 1813. Onda je pridružena biskupija skradinska šibeničkoj za uvijeke.¹²

II.

Hrvatski stari gradovi u području grada Skradina, sadanje občine (1926)

Uzdah. Na strmoj Kosi dubravičkog brda sagradili su Šubići ovi grad da im bude kao čuvar njihovih posjeda, koja su bila u obćini skradinskoj do Krke, te svuda do Bribira i dalje. Zemlje te bile starine kuće kneževske Šubića. Grad je onda, kada nije bilo topova, kada je najviše djelovala navala i junačke prsi oklopljenih junaka pri osvajanju gradova, bio jak, utvrđen. Bio je kao predstraža grada Skradina. Turci su prodrli do njega i zauzeli ga god. 1512. Petar Berislavić biskup i Ban sve Hrvatske došao je u Kamičak, on i banić Kožulović-Štrbac-Pavao, gospodar srednjih Kotara da se dogovore kako bi iztjerali Turke iz Uzdah-a grada, da obrane Skradin.

Kada su kašnje Turci Skradin osvojili Uzdah su zapustili. Jedno izvješće od god. 1639 veli »Uzdah je grad sa bedemima, citta murata supra un montocello, disabitata (grad prazan)« (Starine XIV. 183)¹³ Ban Berislavić i Kožulović Pavao morali su odustati od svoga nauma i jer su narupili Turci. Turci tjerali osvajanjem naprid, da unište Mlečane i Krst sataru. Što je bilo uzgor, što je bilo krstovih sljedbenika rušili su, palili, orili.

Godi 1522. Turci osvojili su grad **Ostrvicu** (Ostrvica bila tvrđja i pod tvrđjom prostirao se lijepi grad na sve strane tvrđje). Svega nestalo, u bore uleglo, zemljom vode zasule sve. Ostrvica glasoviti grad u povjesti hrvatskoj, mijenjao je gospodare u borbama između hrvatskih dinasta, Šubića, Krbavskih kneževa Kurijakovića-Gušića. Najviše je bio u rukam Šubića, koji su ga gledali kao oko svoga Bribira. Za njeko vrijeme, za razmirica između Šubića i Nelipića Ivaniša I, on je zauzeo Ostrvicu. Ostrvica se spominje prvi put god. 1198· kada se je hrvatski vojvoda Andrija, nakon pobjede nad Zahumljem, vraćao u Zadar, utaborio se je na ravnici kod Ostrvice sa vojskom. Već i tada Ostrvica bila je utvrđjena. Kašnje bila je Ostrvica u vlasti bibrirskih knezova Šubića do god. 1347. kada je kralj Ludovik I primio od

¹² Nakon smrti biskupa Alteija skradinska biskupija je ostala vakantna te je 1828., bulom »Locum beati Petri« pape Leona XII., bila ukinuta i pripojena šibenskoj biskupiji. Vidi: Barbarić, *Skradin*, str. 206–207.

¹³ Ovaj Bačićev navod nije točan, budući da se spomenuti citat – koji glasi »2. Vzdarie, è loco murato con un castelletto, ma il tutto dishabitato« – nalazi u radu: Franjo Rački, »Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga pašalika« *Starine* [Zagreb] 17 (1885.), str. 182.

Šubića Gjure i Grgura, ugovorom od 30. srpnja te god. 1347, grad Ostrvicu, a od Ludovika kralja primili grad Zrinj, kraljevski grad u gornjoj Hrvatskoj. God. 1388–1391 Ostrvica bila je u rukama bosanskoga kralja Tvrdka I, sina Elene Kneginje(!) bibrirske, ćeri Jurje II. Kasnije opet je Ostrvica pala u ruke hrvatsko-ugarskog kralja Sigismunda. Kada je Ladislav Napuljski okrunjen bio u Zadru za kralja hrvatskoga, on je god 1407 darovao Ostrvicu Sandalju Hraniću velikome vojvodi bosanskome. Sandalj Ostrovicu prodade Mlečanin na 13 travnja g. 1411. Godine 1412 u travnju navališe na Ostrvicu četa(!) Morovlaha (Vlasi ili Rumunji. Oni su bili kao nomadi, pastiri, skitali se te su služili i kneza Mladena III Šubića, na njegovim imanjima i Cetinskoga Kneza(!) Nelipića Ivaniša II i Ivaniša III.¹⁴ Nasrćali su i krali i štete činili svojom marvom i kradjama. Trinestoga vijeka koncem, te četrestoga i petnestoga bilo ih mnogo po Dalmaciji, Bosni, Hercegovini. Vjerom su bili pravoslavni i katolici. Mlečani su ih iztjerali i gradom vladali dalje, dokle nije preokret političkih trzavica stvari poremetio. Ali Turci koji su htjeli svu Dalmaciju zauzeti, navališe i na Ostrvicu i oteše je Mlečanima, god. 1522. Turci popraviše grad, staviše posade pješaka i konjanika; odavle su mletačka mjesta robili, plijenili. Godine 1526 mletačko izvješće kaže da je Ostrvica – citta murata in collina ed e fortezza con borgo – (Starine XVII 184)¹⁵ Novi hrvatski povjesničari dokazuju da je kralj Zvonimir rođen u gradu Ostrvici.

Bribir. Bio je ovdje stari ilirički-liburnički grad, koga su Rimljani osvojili i zvali Berberium. Kiklopični su bili bedemi oko Bribira, kao i u Asseriji (Podgradju). Avari, ili Goti još prije grad su osvojili. Ovdje je u gradu bilo još prvoga vijeka kršćana. Amo je došao iz Srijema (Sirmium) Sveti Maksim biskup pripovjedati Evangjelje, a Rimljani su ga pogubili. Hrvati u sedmom vijeku zauzeli su i Bribir. Ovdje je bila županija »Luka«. Položaj Bribira krasan je. Odavle puca i širi se pogled na Velebit, Dinaru, Mosor, Trtar, Vis, Zadar i veće otoke na moru. Ali dokle su šume prekrivale tlo dalmatinsko, bujna priroda cvala, koliko je onda bio divan pogled na okolo! Župa Bribira hrvatskoga spominje se najprije u polovici desetog stoljeća. U jedanestom stoljeću spominje se više župana bibrirskih, od Šubićeve roda; kao Strezinja g. 1078. U dvanestom stoljeću župan Miroslav (1181) sin Bogdanića. Ovaj Miroslav, kao pristav bana Dionizija god 1184., povratio je sela Brda u Slivniku manastiru sv. Krševana u Zadru. U prvoj polovici trinestoga stoljeća, javlja se veliki knez Šubić Grgur; koji je bio tako silan, da je bio najugledniji, najmoćniji knez u Hrvatskoj.

¹⁴ Ovdje je riječ o cetinskim knezovima Ivanu i njegovu sinu Ivanišu Nelipčiću koje Bačić netočno označava imenima Ivaniš II. i Ivaniš III. Op. A.B.

¹⁵ Točan citat glasi: »24. Ostroviza, è città murata, posto sopra una collina con una fortezza, che vi a dentro periere tre, codette 3, nro 6, il borgo case nro 100, homini puo fare il borgo e la città nro 150, dasdaro.« Vidi: Rački, »Prilozi,« str. 184.

Navedimo ovdje rod Šubićev iz Bribira, odkada su poznati u javnosti, kao jedan od dvanest rodova »nobilium Chroatorum Regni Chroatiae«. ¹⁶

I. Župan Bogdanac 1164.

- a) Župan Miroslav 1180–1184.
- b) Višan gospodar Zvonigrada u Lici, knez Splita g. 1223.
- c) Grgur biskup grada Knina 1200–1229

II. Od Miroslava rodjeni su ova dvojica:

- a) Grgur I. knez Bribira g. 1200–1234; knez grada Splita (comes) god. 1227–1234; te knez Šibenika istodobno.
- b) Stjepan 1200–1234. Knez grada Trogira (1229; 1232; 1233 do 1234).

III. Od Grgura bio je jedini sin, Marko knez Splita 1237.

IV. Od Stjepana bila su dva sina: a) Stipko i Jakov

- a) Stipko 1239–1274. Knez Trogira 1239–1250 † 6/8 g. 1274.
- b) Jakov 1249–1251.

V. Od Jakova rodila se dva sina: Ivan 1274–1277 – drugi Radoslav 1275.

VI. Knez Stipko imao 3 sina i jednu ćer.

- a) Pavao 1272–1312. Ban Primorski. Hrvatski 1274–1312 Gospodar (Dominus) Bosne 1299. Vjenčao Ursu ćer Dragutina kralja srpskoga. Koja je umrla na Bribiru na 5. listopada 1303. Ukopana je u manastirskoj crkvi Svete Marije na Bribiru
- b) Mladen I g. 1276–1304; knez Splita god. 1302. Ban Bosne g. 1304. U lipnju ubijen, od krivovjeraca bogomila-Patarena.
- c) Juraj I god. 1277–1302; knez Šibenika 1280; knez Omiša 1286–1302; 1294 knez gradova Nina, Šibenika, Trogira, Omiša. God 1302. sprema se na odlazak u Mletke.
- d) Stanislava ćer Stipkova, bogobojna djevojka. U manastiru koludrica Klarinkâ u Skradinu. Kao duvna žive i sveto umire. Kao predstojnica opatica – 1299–1304

VII. Pavao I Ban, imao je četiri sina: Mladena II, Jurja II, Pavla II i Grgura II.

- a) Mladen II (Banić) g. 1301–1322 God. 1311. knez Zadra. Princip Dalmacije; drugi ban Bosne. God. 1312–1322 Ban Hrvata i sve Bosne.

¹⁶ Rodoslovlje Šubića koje dalje navodi Bačić je preuzeo iz knjige Vjekoslava Klaića *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347.*, Zagreb: Matica hrvatska, 1897..

- b) Juraj II Kliški knez 1303–1306; knez Trogira 1303–1322; knez Splita 1314; gradjanin mletački †1330 u prosincu
- c) Pavao II Ostrovički god. 1301–1345. God. 1306–1322 knez Trogira † u srpnju 1345. Supruga Eližebeta sestra krčkoga kneza Dujma.
- d) Grgur II god. 1301–1350. Knez Šibenika 1320–1322 Upravitelj Ostrvice, i skrbnik nedoraslog kneza Jurja III svog sinovca

VIII. Juraj II Kliški imao je tri sina i dvi kćeri. Sinovi: Mladen III, Pavao III, Božidar (Deodat); kćeri Jelena i Katarina.

- a) Mladen III god 1333–1348. Gradjanin mletački 1343. Stajao na Klisu. Vjenčao (Ljelku)-Jelenu sestru Dušana Stefana cara srbskoga. Umrao(!) u Trogiru 1. svibnja 1348. Ukopan je u stolnoj crkvi sv. Ivana. Epitafij(!) na ploči žali i plače za ovim Mladenom III, koji je bio »Štit Hrvatske« – *Clypeus Chroatiae*. Jelena njegova udovica ostala je u Klisu braneći i taj grad i sva druga imanja i gradove Skradin, Omiš. Ona je junački odbijala sve ponude za te gradove koje su joj Mleci nudili i bosanski ban Tvrdko (posle kralj bosanski) i Ludovik kralj. Tvrdko je poslao Jelenu kćer Šubića Jurja III, a svoju majku, da se sporazumi sa Ljelkom udovicom. Ova junakinja neće prodaje, neće nagodbe ni skim(!) jer je to baština njezina sinčića Mladena IV., to bilo god. 1355. Mlečani su nudili Ljelki-(Eleni) za sami Klis 50,000 malih libara. Ova kliška Jelena udova Mladena III, videći se u pogibli, da joj toliki nametnici, neugrabe(!) gradove Skradin, Omiš, Klis potraži pomoći u svoga brata srbskoga cara Dušana. Dočuli za to lukavi Mlečani, pišu svojim Providurim u Dalmaciji, da sada ponude Jelenu udovi, za Klis 70,000 libara a za Skradin 40,000. Da dadu 3000 libara ljudima oko udove koji su, da oni sklone kneginju da pridade te gradove – uz tolike svote Jelena nije htjela. U to car Dušan pošalje svoje čete i vojvode svojoj sestri u pomoć. Nato plane borba između hrvatskog-kraljevskog bana i vojvoda Dušanovih. U prosincu g. 1355 planule razmirice i bojni se redovi na udarac spremali. Palman vojvoda srbskih četa sa svojim drugom Mrgotom,¹⁷ branili Klis i Jelenu. U Skradinu sa četama srbskim vojvoda Juras Ilijić i njegova braća, branili su grad od Mlečana. Katarina kćer Ivana Dandola mlečanina(!), udata za Pavla III, brata pokoj. Mladena III, nastojala prignuti njeke Skradinjane da prodadu grad Mlečanima. Lukavi mlečani(!) pošalju posadu malu u Skradin, da zajedno sa Jurasom brane Skradin od četa Nikole bana Hrvatskoga. Mlečani nisu mogli poslati vojnike na Klis, jer ga je bio opasao ban Ni-

¹⁷ Latinska inačica imena glasi »Mersota«. Vidi: Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike* 3, MSHSM 3 (Zagreb: JAZU, 1872.), dok 435, str. 292.

kola sa svojim četama. Mlečani gledaju na 28 prosinca, skloniti i pridobiti srbskog vojvodu Palmana, da im puti Klis. Isto tako i Juras srbskog vojvodu u Skradinu, da ostavi grad, da im ga pusti. Poslali nalog svome poslaniku na dvoru cara Dušana, da caru ponudi 140,000 libara da im predade Klis i Skradin. Ali hrvatski ban Nikola, naredjuje vojsci, da tjera mlečane(!) od svih krajeva gdje su se udomaćili. I cetinski ban Ivan III Nelipić¹⁸ bio protiv Mlečanima, davali su mu 10,000 zlatnih libara, da bude za nji, ali nikako. Napokon pošlo je za rukom banu Nikoli da mu se predade Klis, jer će ga isto inače uzeti Mlečani. Vojvoda Palman sa srbskim četam pusti banu grad Klis te se vrati u Srbiju. S njim je otišla i udova kneginja Jelena.¹⁹ Sin njezin Mladen III sa jednom svojom rođicom, kćeri Pavla III njezina(!) strica,²⁰ pošao je sa banom Nikolom, kao taoc. To bilo početkom god. 1356. Čim se je to sbivalo došao je glas da je umro srbski car Dušan Stefan na 20 prosinca 1355.

Tako u Skradinu vojvoda Juras i njegova braća i srbska posada kada čuše, da je car umrao, prepadoše se i od Mlečana i od kraljske banske navela. Na 10/1 1356 predade grad Skradin Mlečanima. Juras izdade pismo, te se tuži, da nemože(!) dalje držati grad, poradi sile ugarskoga kralja, i njegove vojske, koja je u gradu Klisu, koja hoće da uzme i Skradin. Vojvode mletačke, pomorski zapovjednik Justinian, i kapetan Celsi primiše Skradin. Tako zapadoše gradovi Omiš i Klis hrvatskoga bana Nikolu, a Skradin mletačku republiku(!).

Sada je zametnuo se rat između Ludovika kralja ugarsko-hrvatskoga (1356–1358) koji je tražio i Skradin i Mletaka koji su tražili gradove Omiš i Klis.

Nastavimo rodoslovje Knezova Šubića.

- b) Pavao III Šubić brat Mladena III, na obzorju vladanja godine 1342–1356. Vjenčao je plemkinju mletačku Katarinu ćerku Ivana Dandola.
- c) (Deodat) Božidar mlad je umro god. 1348

¹⁸ Kao što je već spomenuto riječ je o knezu Ivanišu Nelipčiću. Op. A.B.

¹⁹ Ova je Bačićeva tvrdnja utemeljena samo na njegovoj pretpostavci i nema uporišta u izvorima. Naime, Jelena se u izvorima prestaje spominjati nakon listopada 1355., ali se nigdje ne spominje niti kada je umrla niti da bi se s vojvodom Palmanom vratila u Srbiju. Najvjerojatnije je umrla negdje između listopada i prosinca 1355., kada su u njezine utvrde, Klis i Skradin, pristigli plaćenici koje joj je u pomoć poslao brat, srpski car Dušan. Vidi: Damir Karbić, *The Šubići of Bribir. A Case Study of a Croatian Medieval Kindred*: disertacija (Budimpešta: 2000.), str.135–137.

²⁰ Riječ je o Mladenu IV. budući da je Mladen III., Jelenin muž, umro 1348., dok je neimenovana kćer Mladena strica, Pavla III., bila Katarina. Vidi: Karbić, *The Šubići*, str. 138.

- d) Jelena kćer Jurja II, udala se je oko god. 1338 za kneza Vladislava Kotromanića – brata bana Stjepana. Ova je porodila bana Tvrdka, koji je nastupio u banskoj časti pokoj. svoga strica Stjepana, koji nije imao sinova. Tvrdko posli proglasio se je kraljem prvim bosanskim 1376.²¹
- e) Katarina ćer Jurja II udala se za Ivana Jurišića Kneza Bribirskoga od istog roda Šubića.

IX.

- a) Juraj III, sin Jurja II god. 1346–1361. Godine 1346. još dječak bio pod skrbništvom svoga strica Grgura II. God. 1347 na 31 srpnja ustupio je kralju Ludoviku Ostrovicu, a primio od njega kraljski grad Zrinj u Hrvatskoj. On je prvi Knez Zrinjski. Od njega sve do propasti te loze starog plemićkog roda Šubića, jesu svi Knezovi Zrinjski.
- b) Katarina ćerka Pavla II ostrvičkog. Koludrica bila u manastiru sv. Nikole u Zadru.
- c) Pribko – mlad umrao(!).

O porodici velikaša hrvatskih, Knezova bribirskih veli Kukuljević (Jura R. Cr. p. 21): »Porodica Šubića spada medju najstarije, najslavnije i najodličnije plemstvo hrvatskoga naroda. Njihovo se pleme brojilo medju ono dvanest plemena hrvatskih, koja su od davnih vremena obnašala čast župana izbornika, te birali hrvatske kralje. Isto pleme brojilo se je i medju ono šest plemena, iz kojih su se birali bani i kralji.«²²

Obćina i grad Skradin mogu se ponositi da u njihovom područio(!) bio je Bribir, tako glasovit po plemeni plemića Šubića velikih plemića, velikih bogataša.

Sonković na zapad grada Skradina, daleko do 5 kilom, jest bio »kaštel tvrdja »Sonković«. Sonković je bio plemić hrvatski, koji je podigao gradić, koji se po njemu prozvaao. Pri brijegu je bio koji ga rastavlja od Pukljana; brijeg rastavlja pod crkvom Sv. Marka na zapad. Ruševine stare Scardone vidjale su se od prije tud po sonkovićkom polju. Sonković kaštel jest jedan od onih četiriju Kula(!), što su Turci okolo Skradina sa Uzdahom zauzeli 1512. Kada su Turci Kotare osvojili, Sonković su zapustili, Kao kaštel suvišan.

Rogovo. Šubići su sagradili na hrtu visokog brda, kud Krka prodire za jug, izmedju gorostasnih granitnih litica, koje i s desne i s lijeve strane padaju okomito bio je gradac – propugnacum, da odale njegovi stražari paze,

²¹ Stjepan Tvrtko I. se za kralja nije okrunio 1376. već 1377. Vidi: *Hrvatska enciklopedija* 2., Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2000., str. 255.

²² Ivan Kukuljević Sakcinski, *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb: Velocibus typis dris. Ludovici Gaj, 1862., str. 21.

na sve strane, kamo vidik dopire, da nebi neprijatelj naskočio na hrvatsku primorsku. Rogovo je bilo sagrađeno uprav na rubu brda spuštajućeg se okomito u Krku. Ima jedan široki prosjek da nebude moguće komu prekoračiti u kulu bez mosta, koji se je spuštao i dizao – Od (Roga) Rogova prostire se visoravan između Rupa i Krke, te se spajaju tuda tragovi ceste kojom se je hodilo u Bribir, sjedište Šubića-plemića. Ima živa voda, na toj visoravni i biljega, gdje je bila palača gospodska. Čudno(!) je bilo. Ako bi neprijatelj gradić opasao niz strmine-pale(!) spuštali su mjedene vidrice da grabe vodu iz Krke. Do nedavno opažale su se tuda gvozdene kvake. Rogovo i grad Čučevo, oba s desne strane Krke. Čučevo bio je u Bukovici, grad Knezova Šubića, da pazi na prolaz preko Krke, i na most koji je bio nešto više sagrađen, i da budnim okom gleda, na Nelipića Konstantina grad Nečven, sa lijeve strane Krke. Grad Rogovo bio je četrnestog vijeka u vlasti Budislava Ugrinića, sina Ugrinova, od plemena Šubića knezova (Budislaus filius Ugrini de Breberio de genere Melith de Bribir) i njegovih sinova »magister« Grgura i Gjure. Šubići su imali razmirica i nesporazumljenja ovoga vijeka, sa knezovima Nelipićima iz grada Kamička, sa lijeve strane Krke. U Kamičku bio je stari plemićki rod Svačića (jedan od onih dvanest nobilium Chroatorum). Ovdje je se rodio kralj Slavić, kako najnoviji dokazi naših povjesničara svjedoče; i njegov brat Petar Svačić, najposljednji kralj hrvatske krvi – koji je poginuo braneći kraljevinu Hrvatsku od nametnika kralja Kolomana, i izdajica velikaša hrvatskih, godi. 1102. Od njega prozvalo se je Petrovo polje i grad Petrovac iza Tepljuha. {Sve zemlje oko razvalina grada Kamička, od Krke do Kose-Grabovače – sela Donjih Bristana, do litice Nesretnice zovu se »Svačića« i dandanas. To je bila svojina velikaškog plemena Svačića iz Kamička, osobito Petra kralj Svačića.}²³ Ovdje je rodio se Juraj Utišinić – god. 1482, vojvoda, redovnik biskup, kardinal, kančelir kralja Ivana Zapolje, koga su ubili gjenterali njemačkoga cara Ferdinanda I izdajnički – barbarski – god. 1551. Ovdje u Kamičku rodio se je Marko Mišljenović, ban hrvatski godine 1506–1512.²⁴ Poginuo je u Lici ratujući proti [...]²⁵

Rogovo je posli bilo u vlasti gospodske obitale(!) od roda Šubića Martinušića, tako prozване po Martinu Ugriniću. Kao što su Ugrinići prozvani po Ugrinu Budislavovu. Ovdje u Rogovu rođen je biskup skradinski Jakov Martinušić 1431–1443. On je bio ujac Jurja Utišinića biskupa-kardinala (†1551). Drugi biskup skradinski bio je Nikola VI Martinušić godi 1502–1519, rođijak prvoga Jakova, obadva iz Rogova | Babina grada kako danas zovu(!) se poderina grada Rogova. Rogovo razorili su Turci, po dokazima, gd. 1523.

²³ {...} – riječi ili rečenice koje se nalaze na margini teksta (redaktorska oznaka).

²⁴ Marko Mišljenović je bio banom Hrvatske i Dalmacije 1506.-1507. Vidi: Vjekoslav Klaić, *Povjest Hrvata* 2/3, Zagreb: Matica hrvatska, 1904., str. 234.

²⁵ [...] – lakune u tekstu (redaktorska oznaka).

Roški slap, prozvaao se je od grada Rogova – jer se je grad uvijek vidio sa slapa – sa, svih strana.

Bratiškovci bogato pravoslavno selo. Plemenita je obitala(!) Dobrota, najbogatija, najuglednija. Kaže se da je osam sveštenika kuće Dobrota, redom neprekidno slijedilo biti parohom na Bratiškovcima, jedan za drugim.

Gjevrške, selo veliko, bogato, ima krasno polje, Banovo polje. Na raskršću puta, koji se križaju ovdje, za Kistanje-Knin, za Slap, Drniš, za Benkovac; sagradilo se mnogo lijepih kuća, otvorili se dućani, postat će vremenom lijepo mjesto, varoš. Tute je financijalna straža, žandarska postaja. Zgoda je za putnika velika; mogu ovdje ručati, prenoćiti, a i za bližnja sela, kojima je daleko ići u grad, za nabaviti potrebe, sve mogu naći u Gjevrskama – na raskršću putâ. {Iz Gjevrskaka je rodod pokojni Vladimir Ardalić književnik, stilista. Njegova djela izdala je Jugoslavenska akademija u Zagrebu, prvi dalmatinski folklorista. Tute se je rodio Sava Bjelanović glasovit na osvitku narodske slobode puplicista}.

Žažvić je selo lijepim položajem na kosi brda. Prije turske provale do šesnestoga vijeka, prednjačile su Megjare; a tim imenom zvale se sve kuće koje su bile, u kraj polja, od Piramatovaca do Trolokavâ i Ladjevaca. Bila je katolička župa. Crkva je razorena, župska bila, a puk razbjegao se; sela sva i kule, kao i Bribir, uništeni od Turaka. Godine 1895 presjednik hrvat. arheolog. društva u Kninu, o. Fra Luigi Marun odkopao je razvaline crkve, koje su težaci orući otkrili na njivi gosp. pok. Filipa Sinobada i dr. Fausta Nakića bilježnika u Trstu. Vele dragovoljno dozvolili su o. Marunu da kopa i pretraži staru onu crkvu. Našla se je crkva na tri broda odkopata do temelja, dva kilometra na zapad Bribira grada – duga bila sa zvonikom 28 metara, široka do 20. Našlo se je novaca 700 komada, novaca srebrenih, većinom Mirka kralja hrvatsko-ugarskoga (1185–1203).²⁶ Prije malo vremena Stevan Bijelić tute našao je, prije toga 693 komada [...] {Crkvene te razvaline nalaze se pod Žažvićem na čestici (tavolaskoj) pok. F. Sinobada 1150 i čestici dr. Nakića 1151. Sada je to vlasništvo sela Žažvića i Milutina Milutinovića posjedi ka u Bribiru}. Crkva je gradjena u hrvatskom slogu i takom ornametikom (Vid. Starohrvatska Prosvjeta, God. II. br. 2 strane 116–123).²⁷

Ćulišić. pitomo selo župe Dubravica. Ovo je selo groznici podložno rad blize bare – blata – ševarine kamo se rijeka Krka zalila u široki zaton, prama jugu i južni vjetrovi doprinose puno malaričkim bolestima.

Dubravice ugodno očima selce, ali malarija nanosi bolesti [...] Na Dubravicom ima crnog ugljena (karbuna) dosta. Vadila su ga njeka društva, ali

²⁶ Ugarsko-hrvatski kralj Emerik vladao je od 1196. do 1204. Vidi: *Hrvatska enciklopedija* 3., Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2001., str. 447.

²⁷ Lujo Marun, »Starohrvatska bazilika u selu Žažviću bribirskoj županiji« *SHP* god. II. (1896.) br. 2, str. 116–123.

kopajuć u velikoj dubini, došli su do velikih voda (podzemnim odušcim Krke pištećih). Društvo likvidiralo radju, zapustilo rovove. Danas nema ništa.

Prispa na ravnoj Kosi, na očigledu dolazećim odsvuda

Plastovo pitomo selo do Prispe; spada na župu Dubravica. U krasnu položaju, gdje je dosta oranica vinograda, livada a pištelâ(!) vode više ima.

Rupe, u uvali stoji selo kao mali varoš, izmedju brda. Malo napreda iza Kosâ selce je Ičevo. Buduć se narod umnožijo, nemogući se širiti u starom selu Rupama prelaze u Dračevice, Lasikovicu i Krstače radi blaga i zdravlja. Rupljani su zdrava tjelesnog sustava. {Sve zemlje od skradinskog Slapa do Ostrvice bile su bana Šubića svojina, od starine. Njihovih imanja bilo je po svima okolicama Dalmacije, te u Bosni gdje su Mladin I i Pavao, i Mladin II bili bani gospodari.}

Krković selo u osaju.²⁸ Ovdje je prije župnik Kat. stajao, ali radi zdravlja prešao je u Piramatovce. Krković selo prozvalo se po plemiću Krkoviću, koji je prije turske zapreme ovdje na svojoj gospoštini stajao, a seljani mu bili kmetovim.

Piramatovci lijepo selo u prisaju.²⁹ Mnogo ima ravnica oranica, vinograda, maslina i vrela žive vode. U selu postoji jedno pleme Toljen, koje se spominje još od trinestoga vijeka. Od ovoga plemena bio je u Skradinu trgovac Marko Toljen. Kuća njegova bila je nad obćinskim bunarom. Nije imao odvjetka muškoga. Piramatovci su još od davnine. Za vrijeme turskih navala narod kršćanski se razbježao – a kada su Turci se umirili i svuda nastanili i »Krstu« su (kako Turci bi rekli) dopustili da stoje i slavnu vjeru svoju izpo-vjedaju, onda su se i Toljeni povratili. Ovi Marko kao dječak učio je na Visovcu za fratra. Neimao nuždne spremlje za napredovati u nauku, otišao je u Skradin u trgovački dućan i posle sam bio bogat trgovac. Za uspomenu činio je skovat zlatnu krunu za oltar Majke Božje, i danas je na njezinoj glavi.

Ždrapanj selce k jugu Piramatovaca. Tute je stara crkvice Svetoga Bartula. U okolo crkve bilo je prastaro kršćansko groblje. Na stotine grobnica opažaju se pod zemljom tute, kao u sredini otkrivena je stara Basilika [...] sa kriptom i sargofakima(!) pod tlehom crkve starije. Turci su je sorili, uništili.

Vaćani selo obćine Skradina pri brdašcu, spustilo se obronkom u prisaju. U vrh polja, koje se pruža prema Sonkoviću izpod, Podâ bratiškovačkih. Crkva Svetoga Ante je nešto udaljena od sela sa grobljem. Vaćani sa Sonkovićem, Bribirom (Čoraši) bila je osebna župa od godi. 1700 do god.

²⁸ Osoj – sjenovita strana nekog mjesta, mjesto koje nije izloženo suncu. Vidi: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb: Novi liber, 2002., str. 892.

²⁹ Prisoj – sunčana strana, strana izložena suncu. Vidi: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, str. 1045.

1854.³⁰ Onda je pridružena sa svima selima njezinim i Gračacem župi Krković-Piramatovci.

Otok Visovac i manastir visovački

Otok Visovac malen je na sredini rijeke Krke. Obrestao vitkim jablanjem, vrbama tugaljivim, čimpresima, jasenovim stablima, borovinom, leandrima, lovorikama, brijestima. Godi 1924 silna bura oborila je historički briest kod sjeverno-zapadnog pristaništa. Pokidala mu sve ogranke, ostala tapina-trup. Starodavno drvo. Drži se da je imao preko pet stotina godina života. Posječen je gd. 1928 sasvim. Godine 1925. izmjeren ima u obsegu 4 metra i 50 (u srednjem dijelu trupine). Krka od Slapa-vodopada odkle prolazi desnom stranom, občinom skradinskom, omejašuje občinu od Slapa Rožkoga, ili ti Gornjega, do Slapa Donjega – skradinskoga. a sjevernom stranom omejašuje Brištane, Drinovce, sela spadajuća obćini Drniša. Od Rožkoga slapa do Rogovskog hrta, provlači se izmedju silnih pâda; od pada do Kamička tvori jezerinu. Onda kod Babina grada – Rogova širi se, te tvori veliko jezero izmedju Kuželja brdašca, Stinića, Čemorca, Kakljače, Bijele glavice, s lijeve strane, i »Bilog brigaa«, rupskog polja, Remetića, Plôča i Oble glavice. Usred koga je otok samotvoran, Visovac. Dubina Krke, izmedju Babina grada 24 met., na obalan rupskog polja i Biloga brigaa 6 do 9 m. Izmedju Stinića i Visovca, od 9–12m. Kod Visovca široka je Krka prama Stinicom 540 met. Od Visovca do Ploče metara 350 širine. Visovac je absolutnom visinom nad morem 46m. Otok je nješto okrugao sastoji se od litica–kamena mekušca, škrljevca. Sve sgradje(!) samostana leže u temeljima na stijenam liticâ. Stari otok do god. 1880 imao je površine 9980²m. Od god. 1880 do 1892 nasipat je otok, poljepšan, te sada kao lepenka oblikom iznosi mu površina 14,000²m. Sve je blatno tlo zasuto, obale uredjene i tvrdim stijenama ogradjene. Tomu je najviše doprinio O. Dane Klarić, učitelj, rodod iz Dubravica, ali češće velike bure poruše obale.

U staro vrijeme otok zvao se je »Bila Stina« (Lapis Alba). Kada su trinestoga vijeka, na otočić došli fratri augustinijanci, ili Pavlini, te sagradili svoj manastirić, otok se je zvao »otok Svetoga Pavla«. Pavlini redovnici izselili su se okolo godine 1440–1441 – radi pojave Turakâ. Prošli(!) su na Pločice kod Korčule.³¹ Tamo i na drugim otocima su Pavlini-augustinijan-

³⁰ S. Bačić navodi kako Vaćani »osnivanjem župe Krković oko 1710. ulaze u sastav nove župe i u njoj ostaju do 1735., kad Vaćane postaju sjedište župe. Vaćane su bile sjedište župe do 1837., kad su ostale bez svog župnika, a 1876. župa je ujedinjena sa župom Krkovićem.« Vidi: Stanko Bačić, *Visovački franjevci u Skradinskoj biskupiji : pastoralno djelovanje franjevacaa od dolaska Osmanlija (1522.) do danas*, Split: Zbornik »Kačić«, 1991., str. 103.

³¹ U izvorniku, prije riječi »Korčule«, stoji precrtano »Svete Nediljice, na Hvaru«.

ci imali više svojih manastira, kao i na otoku Ščedru (Torcola). Zatim na poziv (grofova) velikaša Utišinovića, osobito Grgura, oca kašnjenja biskupa, kardinala, kanćelira kralja Ivana Zapolje, Jurja Utišinovića. Ovaj je rod plemenitaški iz grada Kamička, kod Krke, koji tada, posli odlazka Pavlina fratara (augustinijana) držali su otočić Svetoga Pavla. Ovdje plemićka obitala Utišinovića imala je svoju grobnicu. još za dolazka fratara Pavlina na ovaj otok. To nam svjedoči najbolje glasoviti Šibenćanin plemić Vrančić (Werantius, po madjarskom pisanju) Antun, nadbiskup Strigonski, primas Ugarskih biskupa, kardinal, sgodopisac. On to dokaziva u svojim kronakama latinski pisanim: »Eremitae S. Pauli commigraverunt in insulam Ploča.« Taj otok Ploča, blizu je Sv. Nedjelje, na otoku Hvaru. Oni su tamo ponili sve što su imali. Antun Vrančić piše sve to koji je dolazio na otok. (Vidi: Monumenta Ungariae. Tomus XVI., pag 337)³² Ovdje je na ovome otoku Svetoga Pavla, onda bio njihov mali manastir. Obstoje i danas od staroga njihova »claustrum=manastira, dva krila sa stupićim, sa gusternom³³ koja je takva kakva je bila g. 1440, i danas, u manastirskom starom klaustru. Franovci su došli na Visovac pozvani. Kroničari stari pisali su da je Visovac prozvan od visili, višanja. Da su Turci obisili o brijest dva stara fratra, koji nisu mogli bježati. To nastoji.(!) Samom etimologijom se ovo ime tumači, od visiti – nadvisiti. Što znači kao Vis, Visoka, Visoćića. Visovac je i jedno veliko brdo na Muću gornjem, jer je više od drugih okolnih brda. Krka je bila bogata ribom, dokle nije baluketom potrovano i dinamitom pobijeno. Završilo je uništenje ribe za vrijeme petogodišnjega rata 1914–1918. Kada je dvanest vojnika sa velikom mrežom (tratrom) svakoga dana lovili su i ribu sitnu – migavicu uništiti. Pak završava još i danas ništenje, jer su posagrađjene mnoge ladje od jednoga do drugoga Slapa, te mrežom i drugim srestvima(!) love, vade iz vode sve do i sitnoga zametka ribljega.

Visovački manastir pretrpio je mnogo i stradavao je za turskoga vladanja. Skradinski kadija dodijavao mitom, darove tražio. Tukao fratre. Navala Turaka skradinskih na manastir dodijala bila fratrima Visovca, i odredili preseliti se na desnu stranu Krke, pod drniškog kadiju, koji je bio blag i miran, godine 1613. O. Kačić gvardijan počeo graditi novi manastir u Kobiljači pod drniškim kadijom ali nemogao dovršiti. Razvaline i danas vide se tute. Za Kandijanskoga rata (1645–1669) Franovci Visovački radi tužnog naroda, koji je čamio u podaništvu turskome, bili na mukama. Foscalo Leonard providur pozvao visovačke fratre, da narod dovedu kridimice(!) i preselega ka moru, u podaništvo republike. To su župnici visovački učinili, u Pe-

³² Ovaj rad Antuna Vrančića se ne nalazi u navedenom svesku Monumenta.

³³ Iako je u izvorniku netko naknadno na ovom mjestu crvenom olovkom zapisao »fali str. 31 i 32 – priskoćeno« očito je kako se tekst tu ne prekida te je vrlo vjerojatno kako je do zabune došlo zbog Bačićeve pogreške prilikom paginacije stranica što je autora rećene opaske navelo na zaključak kako su spomenute stranice preskoćene.

trovu polju, u Promini, u Miljevcima u Zagori. Vodje puka, uz župnike, na dati znak, povedoše narod, da seli k jugu listom. Fratri su bili: o. Fr. Mijo Bogetić, o. Resica, o. Brajinović, o. Ružić; vojvode-glavari narodni bili su: Jakov Mikelić, Ivica Jadrić, Ivan Lovrić, Šimun Pauković, Ivica Selaković, Marko Omilić, Pavao Brajinović, Jakov Grgić, Lovre Jadrešić. Puk seobom općom prošao i nastanio se od Rogoznice, po Zlarinu, Prviću, Vodicama, Zloسلu, do Tisnoga. Turci bili od naroda potrani. U Kotare došao Mitrović Janko sa sinovima, od kojih glasoviti Stojan zvan Janković. Republika imenovala ih harambašama sa plaćom; a s njom dobjeglo iz Bosne do 500 dobrovoljaca; svima određena plaća od republike, dato im oružje, prah i olovo. Turci došli iz Bosne. Digli se i domaći Turci. Nastao rat gverilski, i obći. Navalili Stojan i njegovi junaci, te fratri, Kotarski župnici, tjeraj Turke od Zemunika, Nina, Obrovca, iz Bukovice, sve do Krke. Drugi dobrovoljci i čitava mladost oko Krke i Čikole, digli se svi na oružje, ali i fratri u Cetini, fratri u Primorju makarskom mačem i krstom u rukama pred narodom, hodili su na Turke. Od Neretve do Zrmanje rat je, padaju glave, ranjeni mnogi. U Visovac Foskalo mletački gjenearal posla fratrima 200 mušketa, te praha i olovo. Poginu naroda dosta, poginuše Visovački fratri toliki. Turci namislili preći preko Krke, na Visovac fratre poklati, manastir upaliti. Foscalo dočuo, svjetuje ih, da sele u Šibenik. To je i dogodilo se god. 1648. Noću podjoše iz Visovca svi, do 25 na broju, ali ostali ostadoše na megdanima, da pukom upravljaju proti Turaka. Gjenearal Foscolo na ratnoj galiji stajao, u Skradinu, i naredbe slao. Treba držati na pameti, da su fratri visovački preveli iz područja turskoga, iz sedamdeset sela, preko 10,000 naroda pod republiku. Osvoje dobrovoljci i fratri turski veliki grad Drniš, a ludo učiniše zapovjednici, grad razoriše. Posli u zanosu poletiše na Knin, vodjeni junaci od visovačkih Fratar Brajinovića, Ružića, Gvozdanovića, grad Knin osvojiše; tako domalo i Vrliku. Turci pobjegoše preko Uništa i Strmice u Bosnu. Teško kreševu zametnu se na Otresu ostade mrtvih Turaka 600, ali poginu puno i Krstovih junaka do 200, i poginu Mandušić Vuk, Šervilić, Sandić, Kraljević i Angjukić, kotarski junaci – vojvode puka. Fratri poginuše od Turaka u bojnim kreševima, ili od Turaka obješeni: Fratar Perković od Turaka bio živ na kolac nabijen, u Vrani; Fratar fra Šimun Brajinović poginu na Otresu, Fratar Frano Bogetić na bojnom megdanu u Lici, Fratar o. Nakić Antun poginu kod Zečeva, fra Pavao Letica zarobljen od Turaka, fra Martin Silić zarobljen, o. Antun (drugi) poginu u Bukovici, Fra Mijo Bukovac kod Zečeva. Dika je obćini Skradina da je ovi jedini manastir Visovac u području njegovu, toliko se odlikovao za vjeru i domovinu. Posli mira, iza Kandijanskog rata, Franovci su se povratili na Visovac nakon 27 godina osutnosti(!). Manastir popraviše, urediše otočić, i po malo stari Visovac kao »feniks« oživi i bio je, jest i bit će okolnome narodu sva utjeha. Za kužnih bolesti, za gladnih godina, bili su svome tužnome narodu oci, liječnici, hra-

nitelji. To im svjedoče pisma skradinskih, drniških, kninskih načelnika, i biskupa skradinskih.

III.³⁴

Uspomene koje su na diku i ponos grada Skradina i njegove obćine

Prije dolazka Turaka Skradin je bio, premda mali grad, pućanstvom zdravim napućen, i prenapućen ondašnjega vremena, kada je Dalmacija malo puka imali(!). U Skradinu bogatih obitala bilo mnogo. Za vladanja Šubića knezova, bila cvatuća trgovina iz grada, i vanka. Gradovi područja skradinskoga Sonković, Bribir, Otres, Ostrovica, puni svakoga blaga Božjega. Sela u cijeloj županiji Lûke, bili puno bogati. Skradin bio napadan s mora i kopna, a Šubići imali su u Skradinu svoje brodovlje ratno. Biskupi bili ljudi učni, odlični. Kanonici bili domaći sinovi, pa i iz okolnih sela. Bilo odličnih skradinskih gradjana, koji su zauzimali i razne javne službe za mletačkog vladanja. Sinovi grada Skradina bili su biskup splitski Pini, biskup hvarski Bordini. Prvi mitronosni opat bio je Skradinjanin Rajević Don Melkior, 1867; sinovi ovoga grada bili su, Gosp. kanonik šibenske katedralke Josip Mrkica, ćovjek ućan, lingvista pun znanja; Vjekoslav Lelota kanonik i Josip Cipiko. Kanonik Svetoga Jeronima u Rimu; Don Šime Klišević prepošt kaptola u Šibeniku; Vinko Mrkica kanonik Sv. Jeronima u Rimu; kanonici u Skradinu, Paškal Marasović, Stjepan Šimonić, Jeronim Borin, Silvestar Guina prepošt katedralke u Splitu, doktor. {Sinovi grada Skradina bili su o. Jerko Palatin franovac, ućenjak, Provincijal, profesor Bogoslovije, gvardijan na Visovcu. Dva puta je bio u Beću kod cara – kralja Frane I, da suzbije jakobinske navale na franovaćku Provinciju Presvetoga Odkupitelja. Ćedan, ućan, ljubitelj svoga rodnog mjesta grada Skradina. Umro je u Šibeniku god. 1844. Marijanović o. Frano iz Skradina grada rođjen 1690. Umro je u Karinu 1764. Ućen jako. Životopisne crte njegove nose ove znaćajne rijeći: »omnium facultatum poene peritus« – vješt u svima znanostima.} Sin Skradina grada bio je vitez plemić Ivan Marasović za više godina načelnik Skradina – ućinio je dosta dobra.

Grad Skradin nazaduje od nekog vremena, pućanstvom pada, od malarických nevolja. Slabo je vezan sa daljim mjestima stoga neima izvora blagostanja prvašnjega. Drugim centrima trgovine i prometa. Nema željeznice. Odkada je otvorena željeznica iz Hrvatske i sve naše države preko Knina do Splita i Šibenika Skradinu to je puno na štetu. Nema Lićana kao prije po vino. Oni kolima dolazili su, vino kupovali, te je tako blagostanje u Skradi-

³⁴ Zbog razloga navedenih u bilj. 10 ovo poglavlje oznaćavam rednim brojem tri. Op. A.B.

nu bilo bolje. Ima jedan put na dan parobrod iz Šibenika, ali nemože oživiti trgovinu. Auto(!) imadu Skradinjani, do Obrovca, do Novoga, i Zemunika ali samo putnički. U skradinu(!) dvi su parohijalne crkve katolička i pravoslavna. Među gradjanima obiju vjera vlada sklad, mir, medjusobno poštovanje i bratska ljubav. Skradinska občina sastoji od 22 sela. Grad jedini Skradin je, sijelo občine, suda, i drugih kraljskih ureda. U svoj občini ima po brojenju godine 1923, stanovnika 11,241: od kojih mužkih 5932, ženskih 5309: po vjeri, katolika 4744, pravoslavnih 6537. Svih kuća u občini te godine bilo je 2361.

Iz sela spadajućih na občinu grada Skradina bilo je više znamenitih ljudi. Iz Rupa Franovac o. Ante Zorica. U Beču je učio za profesura. Bio učitelj filozofije i jezika. Spjevao je god. 1866 pjesmu o viškome boju, po duhu pjesnika Kačića, a njegovu Pjesmaricu znao je preko prsta sve na izust. Spjevao je pjesmu god. 1867 gradu Skradinu i crkvi Katedrali, prigodom instalacije skradinjanina(!) p. Melkiora Rajevića prvoga opata mitronosca. Bio je župnikom za više godina u Dubravicama.

Pletikosić o. Jakov iz Vaćana. U Italiji izučio visoke škole. U Palestini Sv. Zemlji stajao je puno godina. Govorio je hrvatski, talijanski, latinski, francuzki, španjolski, portugalski, arapski, turski. Opisao je Svetu Zemlju. Bio čovjek svet. Vratio se u domovinu, nastanio se na Visovcu, najposli u manastiru Sv. Martina na Braču, gdje je umro 1769, od god. 65. Danas njegovo pleme zove se Sorkinić.

Skradin grad starodavni, grad Rima ponosnoga, Liburnâ smihenih mornara; grad Hrvata; Mlečana, Turaka; grad Francuza-Jakobinaca; grad Austrije, Ugarske – ostade na životu, četiri puta rušen, opet je podizao se iz pepela, na garištu, oživljivao se kao ptica »fenik«. Evo Skradina najnovijega grada maloga, živa. Ponosit se ima s čim, jer mu je prošlost slavna. Povjest mu je zlatna osobito za vladanja Šubića Bribirskih. Bog će dati da opet Skradin bude, što je bio. Gradjani Skradina, neka ne klonu duhom, neka se staraju, neka se na sve strane okreću, vladi, ljudima koji ga mogu pomoći, e da ekonomično krene nabolje; da kulturom nezaostanu; da zdravstveno stanje bude bolje.

Bože pomози gradjanima i svima stanovnicma občine skradinske, da radom, slogom bratskom ljubavi uznastoje, svaki po svome položaju, po svojoj mogućnosti, da se središte njihove slavne prošlosti, podigne, ozdravi, ojača – bit će Skradin što je bio – jer slogom rastu i najmanja mjesta!

*O. Fr Petar Kr. Bačić,
Franovac iz manastira Visovca, u travnju 1926.*

Bruno Pezo

FRA PETAR KRSTITELJ BAČIĆ, PROFESOR I ODGOJITELJ

Pregledni rad
UDK 929 Bačić, P.

Među osobe koje su na poseban način obilježile kraj XIX. i početak XX. stoljeća u životu i radu provincije Presvetog Otkupitelja svakako spada i fra Petar Bačić.

Gotovo cijeli svoj život posvetio je profesorskom i odgojiteljskom radu s najmlađim naraštajima u Provinciji, a uz to se intenzivno bavio i spisateljskim radom. U ovom radu zadržat ćemo se na njegovom radu s najmlađima, tj. našim sjemeništarcima.

Uvod

Kada su roditelji Lovro i Ivanica, r. Šišak 1. listopada 1847. godine dobili i četvrto dijete, komu dadoše ime Josip, sigurno nisu slutili da je preko njih Gospodin obdario ne samo njihovu obitelj nego i hrvatski narod i Kristovu Crkvu novom zvijezdom čije će zrake mnogima osvjetliti put, a druge obasjati svjetlom mudrosti. Iako nije imao mogućnosti pohađati školu, zahvaljujući ocu Lovri naučio je čitati i pisati, a zatim kod fra Paške Bačića, župnika u Stankovcima, nastaviti početnu izobrazbu. Kako je fra Paško ubrzo preminuo, na nagovor fra Mate Kulušića, Josipov otac Lovro pristane da mali pođe na Visovac i s drugim kandidatima se pripremi za sjemenište i gimnaziju. U sjemenište u Sinj odlazi 1864. i nastavlja gimnazijsku izobrazbu. Filozofiju i teologiju studira u Šibeniku i Makarskoj. Franjevačko odijelo odjenuo je 4. studenoga 1867. na Visovcu, svećenički red prima 12. ožujka 1871. g., a svečane redovničke zavjete polaže u prosincu iste godine. Prva mu je svećenička služba (1872.) bila u Kninu, gdje je zamjenjivao bolesnog župnika i bio kateheta u osnovnoj školi. Iz Knina krajem iste godine odlazi za pomoćnika u Sinj, gdje će provesti gotovo cijeli svoj radni vijek. Najprije je prefekt u sjemeništu, a zatim se smjenjuju različite i mnogobrojne službe. Bio je duhovnik, ravnatelj i ekonom u sjemeništu; profesor i rav-

natelj na gimnaziji; voditelj Trećeg franjevačkog reda, gvardijan u Sinju i Šibeniku; lektor moralne teologije u Makarskoj, lektor dogmatske teologije u Sinju, ovlaštenu ispitivač mladih svećenika, ispitanik kandidata za novicij, ispovjednik časnih sestara Milosrdnica, cenzor knjiga i publikacija, član mnogih vijeća itd. Za svoj predani rad najprije ga je uprava provincije počastila nazivom »lubilat«, a general Reda počastio ga je naslovom »lubilatu de Nro«. Uz sva spomenuta zaduženja bavio se i spisateljskim radom pa je ostavio u rukopisu veliki broj svojih djela, ali ih ima podosta i tiskanih, a javljao se i u pojedinim listovima. Njegov plodni i blagoslovljeni ovozemaljski život prekinula je sestra smrt 20. srpnja 1931. na Visovcu.

Fra Petar, profesor na Franjevačkoj gimnaziji

Jesu li nepovoljne prilike, koje su zadesile Franjevačku gimnaziju u Sinju od 1871. do 1880. godine, bile razlogom da je naš fra Petar zaplovio u profesorske vode, teško je reći, ali su sigurno tome pridonijele. Naime, kada je odlukom austrijskih vlasti 1871. godine naša gimnazija reducirana na četiri razreda i proglašena državnom te ugovorom između fra Ante Konstantina Matasa, provincijskog opunomoćenika i državnih vlasti 20. rujna 1871. proglašena državnom i franjevačkom, uprava Provincije se s time nije složila pa su General Reda i provincijska uprava poništili taj ugovor i gimnazija je upala u velike poteškoće.¹ Nakon što su odstupila tri profesora ostala je bez profesorskog kadra, ali i financijskih sredstava i nije mogla otvoriti javnu gimnaziju, a kako su svi pokušaji da se isposluje pomoć od vlade pali u vodu, da nevolja ne bude još veća i da provincija ne ostane bez važne školske ustanove, 11. listopada 1880. otvorena je privatna Franjevačka gimnazija.

I baš u ovim godinama opterećenim problemima fra Petar, uz dopuštenje dalmatinske vlade 24. travnja 1877. g., dolazi u gimnaziju, najprije kao suplent, a ubrzo zatim i kao redoviti profesor. Koje je predmete i kada Bačić predavao prikazat ćemo u sljedećoj tablici:

¹ Usp. Fra Karlo Kosor, »O. fra Petar Krstitelj Bačić«, *Kačić*, V., Šibenik, 1973., 60–61.

Školska godina	Razredi	Predmeti	Ostala zaduženja
1877./78.	I., II., III., IV	vjeronauk	
1878./79.	I. II., III., IV.	vjeronauk i latinski vjeronauk	
1880./81.	I. II.	talijanski latinski, talijanski	razrednik
1881./82. ²	I. II.	latinski, talijanski latinski	razrednik
1882./83.	I. II.	latinski, talijanski latinski	
1883./84.	II. III. V.	latinski latinski, talijanski hrvatski	razrednik
1884./85. ³	III. IV.	latinski latinski, talijanski	
1885./86.	I. II. V. i VI.	latinski, hrvatski latinski, hrvatski hrvatski	razrednik
1886./87.	II. III. IV.	talijanski, povijest, zemljopis latinski, povijest, zemljopis povijest	razrednik
1887./88. ⁴	I. II. i III. IV. V.	zemljopis povijest latinski, povijest povijest	
1888./89.		talijanski, zemljopis povijest, zemljopis latinski, povijest	razrednik
1889./90.	I. II., III., IV. V.	zemljopis povijest, zemljopis povijest	
1890./91.	I. IV. V.	latinski, talijanski hrvatski talijanski, hrvatski	razrednik
1891./92. ⁵	I. II.	latinski latinski, talijanski	razrednik
1892./93.	II. III. IV.	latinski latinski, talijanski hrvatski	razrednik

² Škola ima pet razreda.

³ Škola ima šest razreda.

⁴ Opet pet razreda.

⁵ Opet je šest razreda u školi.

Školska godina	Razredi	Predmeti	Ostala zaduženja
1893./94.	I. III. IV. V. i VI.	zemljopis talijanski povijest, zemljopis povijest, zemljopis	razrednik
1894./95.	I. II. III. IV. V. VI.	zemljopis hrvatski, povijest, zemljopis povijest, zemljopis hrvatski, povijest, zemljopis hrvatski, latinski povijest	razrednik
1895./96.	I. II., III., IV. VI.	zemljopis povijest, zemljopis hrvatski, latinski	razrednik
1896./97.	I. II., III., IV. V. VI.	zemljopis povijest, zemljopis povijest povijest	razrednik
1897./98.	I. II., III., IV. V.	zemljopis povijest, zemljopis povijest	razrednik (II.)
1898./99.	I. III. i IV.	latinski, zemljopis povijest, zemljopis	
1899./900.	I. II. III. i IV.	zemljopis latinski povijest, zemljopis	razrednik
1900./01.	I. III.	zemljopis latinski, talijanski	razrednik
1901./02.	I. IV. V.	zemljopis latinski hrvatski, povijest	razrednik
1902./03.	I. II. V.	zemljopis povijest, zemljopis hrvatski, latinski	razrednik
1903./04. ⁷	III. V. VI.	povijest, zemljopis hrvatski hrvatski, latinski	
1904./05.	III. i IV.	povijest, zemljopis	ravnatelj u drugom polugodištu
1905./06.	III. i IV. V.	povijest, zemljopis hrvatski, povijest, zemljopis	ravnatelj ⁸

⁶ Opet nema šestog razreda.

⁷ Opet je šest razreda.

⁸ O njegovu ravnateljstvu imamo nesigurnosti. Naime, školske godine 1904./05. jasno piše da je on u drugom polugodištu ravnatelj, dok je u prvom fra Josip Paić, a u petom razredu u veljači se spominje samo njegovo ime u službi ravnatelja. Naprotiv! U školskoj

Kako se vidi i iz tablice fra Petar je, osim prve dvije godine, kada je predavao vjeronauk, redovito predavao jezike, povijest i zemljopis. U prvim godinama najčešće predaje latinski i talijanski, poslije hrvatski, a od 1893./94. gotovo redovito predaje povijest i zemljopis. Kako on nije završio studij za predavanje spomenutih predmeta znači da je profesorom bio po volji svojih starješina i, kako se vidi, čim je provincija imala osposobljene profesore on je prestao predavati na gimnaziji. Sama ta činjenica otkriva njegovu sposobnost i široku intelektualnu kulturu, čime je sigurno i pridobio naklonost svojih starješina. Za latinski jezik služio se tada dostupnim udžbenicima.⁹ Osobito je cijenio Cicerona, pa je sam iz Italije nabavljao pojedina njegova djela i po njima radio sa svojim učenicima.

U poučavanju iz hrvatskog jezika držao se Brozova pravopisa, pa čak i onih još starijih. Naime, bilo je to vrijeme rješavanja hrvatskog književnog jezika. Fra Petar, veliki protivnik hrvatskih vukovaca, zastupao je mišljenje da je ijekavski govor nehrvatski, zbog čega se i u privatnom razgovoru i u školi služio ikavskim govorom. Kao pravi rodoljub učenike je učio i glagoljicu i hrvatsku ćirilicu. Od hrvatskih književnika osobito je cijenio Gundulića, a od franjevacu fra Grgu Martića.

Čini se da mu je najdraži predmet bila povijest. Stoga je, kao voditelj knjižnice, rado nabavljao povijesna djela, proučavao ih i prenosio svojim učenicima. S osobitom ljubavlju i žarom predavao je hrvatsku povijest. »Ništa se ne može mladom naraštaju boljeg dati, nego mu ostaviti kakav pisani spomen, u kojem je ocrtano sve ono, što su njegovi predšastnici učinili, jer će ga to najbolje potaknuti, da prosliedi njihovo djelo.«¹⁰ Ove fra Petrove riječi pokazuju kako je za njega učenje povijest ne samo spoznajno obogaćivanje nego i poticaj za pozitivno djelovanje. U svojim predavanjima on je sve povijesne događaje i osobe povezivao sinkronistički i upućivao učenike kako će pronaći neko povijesno i zemljopisno ime.¹¹

godini 1905./06. njegova imena nema u drugim razredima nego tek u petom, a u ostalim razredima opet je fra Josip Paić. To nas navodi na zaključak da je 1904./05. u drugom razredištu on zamjenjivao fra Josipa, dok je ravnateljem ostao samo u petom razredu za 1905/06. godinu. Uspoređi: Pismohrana Franjevačke klasične gimnazije u Sinju (PFKGS), knjiga 27., fol. 352 r. Da je on uistinu obnašao tu dužnost potvrđuje i njegov potpis na izdavanju svjedodžbi, PFKGS, br. 20, fol. 138 r. i br. 24, fol. 157, r., a još više njegov osobni popis ravnatelja u »Spomen knjizi Franjevačke gimnazije u Sinju«, str. 46.

⁹ U njegovo vrijeme u upotrebi su bili udžbenici: Adolfo Weber, *Latinska slovnica za nižu gimnaziju*, Beč, 1853.; Isti, *Slovnica jezika latinskoga ilirski iztumačena*, Beč, 1857.; Adolf Tkalčević, *Slovnica latinska za male gimnazije*, Zagreb, 1860., a tekstovi pojedinih latinskih pisaca uzimani su iz udžbenika A. Webera, M. Šperela i K. Raca.

¹⁰ Fra Petar BAČIĆ, *Spomen knjiga Franjevačkoga gimnazija u Sinju*, Tiskara Vogler i drugovi, Sarajevo 1905.

¹¹ Usp. KOSOR, *nav. dj.*, 62.

Dakle, može se zaključiti da je znao učenike zainteresirati za predmete, pomagao im u svladavanju gradiva i poticao na ljubav prema knjizi, upoznavanju opće i vlastite kulture, osobito kada je u pitanju bio hrvatski jezik i povijest.

Odgovitelj u Franjevačkom sjemeništu

»Neka naročit vjerski odgoj, a ponajpače podesno duhovno vodstvo, pripravi pitomce da slijede Krista Otkupitelja nesebično i čista srca. Pod očinskim ravnanjem starješina, uz prikladnu suradnju roditelja neka provode život, koji će se slagati s mladenačkom dobi, mladenačkim duhom i razvitkom i neka se taj život posvema prilagodi zahtjevima zdrave psihologije, ne zanemarujući odgovarajuće iskustvo iz života ljudi i povezanost s vlastitom obitelji.« OT II, 3 Ovakav poticaj II. vatikanskog sabora upućen je odgojiteljima tridesetak godina poslije Bačićeve smrti i kao da nema nikakve povezanosti s njegovim djelovanjem i odgojnim pristupom mladim naraštajima. Ipak, svjedočanstva njegovih učenika potvrđuju da se on u svom odgojnom radu, manje-više, držao baš ovih načela. A oni za njega kažu da je kao duhovni vođa i odgojitelj uvijek bio uredan, uglađen i otmjen. U kontaktu sa svojim pitomcima jednostavan, ljubazan, prijazan i neobično blag. Svakome je želio dobro, pomagao u nauku i duhovnom napretku i to ne samo riječima nego i primjerom. Posebno se skrbio za bolesne, umiruće pripravljaio za smrt, a slabe učenike strpljivo poučavao, siromašne pomagao. Kao odgojitelj znao se sniziti do najmanjeg učenika, svakome je prilazio s osmjehom i uvijek bio vedar i dobrog raspoloženja. Osobito je pazio da u svojim nastupima i govorima zadovolji sve pitomce i omogući njihov intelektualni i duhovni napredak.¹²

Fra Petar je svoje odgojiteljsko djelovanje u Sinju započeo 1873. godine kao prefekt u sjemeništu i – uz kratke prekide – sve do 1925. godine ostao u toj službi. Bio je prefekt (1873.–1874.; 1875.–1876. i 1877.–1880.) ravnatelj, ekonom i duhovnik. Od 1878. do 1882. je ravnatelj i duhovnik. Poslije kratkog prekida, kada je bio gvardijan godinu dana (1884./85.) opet se vraća u sjemenište i vrši službu ravnatelja i duhovnika do 1887. Od tada do 1904. godine je sad ravnatelj, sad duhovnik, a sad opet i jedno i drugo. Nakon što je godinu dana bio gvardijan u Šibeniku (1907./8.) krajem 1908. imenovan je opet duhovnikom i na toj dužnosti ostao sve do kraja svog boravka u Sinju 1925. godine. Dakle, gotovo pune 52 godine fra Petar je proveo u odgojiteljskoj službi. To nije ništa čudno ako se sjetimo svjedočanstva njegovih učenika, ali i povjerenja starješina koji su, kako to propisuje već spomenuti OT

¹² Usp. KOSOR, *nav. dj.*, 66.

III, 5 da »...za odgojitelje i profesore treba izabrati između njih najbolje«, upravo u fra Petru pronašli osobu koja je kadra »ričju i izgledom naspugati njihova mlada srca duhom redovničkim« (fra Špiro Tomić, provincijal).¹³

Ovdje treba spomenuti da su sve do 1854. godine u provinciji Presvetog Otkupitelja postojale samostanske škole,¹⁴ sve do 1838. god., kada je, prema zahtjevu austrijskih vlasti, otvorena jedinstvena škola, koja je, zbog nepostojećih školskih prostorija, bila smještena u tri samostana. Tek spomenute godine svi su razredi ujedinjeni u Sinju i od te godine možemo govoriti o Franjevačkom sjemeništu u Sinju. Kako je fra Petar kao odgojitelj počeo djelovati u Sinju 1873. godine, jasno je da nije naišao na već ustaljeni i uhodani pravilnik sjemeništa. Naime u tim »početnim« godinama odgojitelji su se vladali prema vlastitom nahođenju, sljedeći naputke Crkve i Reda. Bačić je odlučio riješiti to pitanje pa je napisao prvi *Pravilnik sjemeništa* koga je provincijal fra Vicko Šalinović potvrdio 1. listopada 1881.¹⁵ Pravilnik je poslije više puta dopunjavan, a u njemu su određene i dužnosti pojedinih službi u sjemeništu. Dužnosti voditelja sjemeništa ukratko ćemo pokazati prema pravilniku iz 1917. godine:

Ravnatelj je Otac u sjemeništu. Ima vrhovnu vlast, a odgovara samo provincijalu. Svoju službu obavlja izravno, posredno (preko prefekta) i o odgojnim mjerama izvještava provincijala. Ipak, u vršenju svoje službe on treba služiti Bogu na slavu i napredak sjemeništa, ne nastupati autokratski, a glavna sredstva u odgoju je riječ potkrijepljena primjerom života.

Duhovnik vodi brigu o duhovnoj izgradnji i napretku pitomaca. Njegova je »Sveta dužnost na sve paziti i o svemu što se može zlo odstraniti, a dobro unaprijediti. Odgovoran je ravnatelju, a prvenstveni mu je zadatak duhovno vodstvo. Dakle, sv. misa, razne pobožnosti, duhovni nagovori, pojedinačni i zajednički razgovori. **Prefekt** je onaj koji prvenstveno pazi na disciplinu. »Uvijek je s pitomcima, da im u svemu bude od pomoći i na ruku«. Pazi na red, izvršavanje pravilnika i na ljudski odgoj, a odgovoran je ravnatelju.¹⁶

¹³ Usp. Isto, str. 65.

¹⁴ Samostanske (gramatičke) škole postojale su u našim franjevačkim samostanima na ovim prostorima od davnine. Odabrani mladići dolazili su u najbliži samostan gdje ih je imenovani učitelj poučavao gramatiku, matematiku i humanističke znanosti, nakon čega bi polagali ispite pred Provincijalom i zatim stupali u novicijat.

¹⁵ Iako fra Petar u *Spomen knjizi* kaže da je »o. V. Šalinović priredio novi pravilnik sjemeništa« *Pravilnik* je njegovo djelo. Nažalost usprkos svim nastojanjima nisam mogao pronaći spomenuti *Pravilnik*, jer se, zbog čestih promjena prostorija i skrbnika, vjerojatno negdje »zagubio«.

¹⁶ Usp. Fra Jure ŠIMUNOVIĆ, *nav. dj.*, 414.–417.

U uvodu spomenutog Pravilnika iz 1881. godine čitamo: »Sjemenište jest mjesto sveto, sveti cvjetnjak, perivoj, u komu, odlučeni od ostalog svijeta, rastu izabrani mladići, kao mirisni

Cvjetovi, da poslije na svoje vrijeme prinesu plod ugodnosti u nabožnom svom životu.«¹⁷

Svjestan ovih riječi, čiji je autor, autor fra Petar, on je kao čovjek, svećenik i redovnik svoju odgovornu službu prihvaćao sa srcem i njoj se u potpunosti predao želeći je vršiti predano i cjelovito. Zato se nije zadovoljavao parcijalnim rješenjima nego je svakoga pitomca prihvaćao i doživljavao kao cjelovitu osobu i tako je želio usmjeriti u život. Brinući se za njihov duhovni rast nije zanemarivao ni onaj intelektualni, ali je u svemu tome pazio i na ljudske i materijalne potreba svojih učenika.

U duhovnom pogledu pred sobom je imao tri pilastra na kojima je gradio duhovnu kulu svojih šticićenika. Najprije je u njima želio potaknuti pravu ljubav prema Isusu Kristu i stoga je nastojao da ih potakne i privuče da što češće pristupaju sakramentu sv. pričesti. Poslije Isusa na drugom mjestu je bila Isusova Majka. Svim srcem je u sjemeništarcima poticao pobožnost prema Mariji, svjestan da će im Ona biti moćna zagovornica ne samo na putu prema svećeničkom i redovničkom pozivu, nego i u kršćanskom životu uopće. Zato je u sjemeništu 23. veljače 1897. godine osnovao i Marijinu kongregaciju. Da uspiju u ljubavi i pobožnosti prema Isusu i Mariji preporučivao im je i osobnim primjerom pokazivao koliko je u tome važan molitveni život. U tome mu je osobito dobro došlo njegovo djelo »Pravilo kršćanskog života« u kojem je sakupio i sastavio veliki broj molitvi, devetnica i pjesama, osobito u čast Bl. Djevice. Koliko su mu bili na srcu njegovi sjemeništarcu pokazuju i sljedeće riječi: »Draga dječice, vi ste ljljani usađeni u kući Božjoj, zalivajte duše dobrimi dili nebeskih milosti. Vi ste stabla mlada i zelena, triba vam se čuvati, da vam ne uvene kripost čistoće, i da se ne osuše u slabih i nejakih srdcih, kriposti svete, to lišće zeleno. Hoće vam se vrućine i mokrine, da cvatuć uzrastete i potpuno se razvijete u svetosti i svakoj mogućoj kriposti. Sv. Pričešćenje dat će vam duši toplinu i mokrinu: ono će svojom blagoslovljenom rosom natopiti srca vaša da budu kriposna u svemu.«¹⁸

Zabrinut za njihova »mlada i zelena stabla« tražio je od svojih starijina da učenici preko praznika budu u samostanima, a da kandidati za novicijatu barem na pola praznika dođu i žive u samostanu prije oblačenja redovničkog odijela. I poslije njihova odlaska iz sjemeništa zanimao se za njihov ljudski i duhovni rast pa je s njima održavao vezu i dopisivao se.

¹⁷ BAČIĆ, *nav. dj.* 54.

¹⁸ Usp. Fra Joakim FRIGANOVIĆ, »O. fra Petar Bačić«, *Sinjska spomenica 1715–1965*, Sinj, 1965., 330.

Druga važna karika bio je intelektualni rast njegovih sjemeništaraca. Zato im je, osobito onima slabijih intelektualnih sposobnosti, pomagao da lakše savladaju školsko gradivo, ali je išao i dalje. Da bi ih potaknuo da bolje zavole knjigu utemeljio je »Sjemenišnu knjižnicu« i sve sjemeništarce učlanio u Maticu hrvatsku. Rezultat toga bio je da je sjemenišna knjižnica upravo od Matice dobila velik broj knjiga. Briga za njihov intelektualni rast potakla je da je tražio od svojih starješina da sjemeništarci ljeta provode u sjemeništu i posvećuju se učenju ne samo obaveznog školskog gradiva, nego i razvijanju osobnih sklonosti, kao na pr. pjevanje, sviranje, slikanje i slično. Taj njegov zelus za dobrobit sjemeništaraca nije ostao samo želja, nego je uprava Provincije, nakon što je sam fra Petar izradio program praznika, taj program i odobrila pa su od 1910. do početka 1. svjetskog rata 1914. sjemeništarci praznike provodili djelomično doma, a djelomično u sjemeništu.

Da bi se i jedan i drugi napredak učenika mogao nesmetano odvijati od velike su važnosti prostori u kojima se odvija život i rad. Nažalost, staro sjemenište uz crkvu Gospe Sinjske nije pružalo ni one najpotrebnije, a kamoli dostatne uvjete za to. Zbog toga je Bačić 9. prosinca 1894. godine predložio upravi Provincije da se sagradi nova sjemenišna zgrada. Sam je predlagao da to bude u Kaštelima, jer »željeznica je tute, liječnik u selima, blizu Split, središte, krasan pogled na more i brda, lijepe šetnje«.¹⁹ Njegov prijedlog nije prošao, ali je inicijativa za novom zgradom urodila plodom i zgrada se počela graditi 1906. i svečano je blagoslovljena i otvorena 8. rujna 1908. Jasno je da se tome obradovao i naš fra Petar, koji je poslije toga imao mnogo bolje uvjete za duhovno i intelektualno vodstvo i rast svojih pitomaca.

Zaglavak

Dugogodišnje fra Petrovo odgojno djelovanje u sinjskom sjemeništu potvrđuje je njegova istančanog osjećaja za potrebe mladih ljudi i ljubavi koja ga je poticala na pregalački rad za dobrobit samih sjemeništaraca i svjetliju budućnost provincije. U odgojiteljskom radu svaki odgajatelj uz svoju stručnu osposobljenost unosi i samoga sebe, tj. nastoji svoje vlastito iskustvo i svoju životnu opredijeljenost prenijeti na mlade. Fra Petar u tome sigurno nije bio iznimkom. On, čovjek bogoljublja i domoljublja bio je i veliki prijatelj knjige, pa je upravo ta tri životna opredjeljenja nastojao usaditi u srca svojih pitomaca.

Kao profesor uvijek je pred sobom imao čovjeka pojedinca komu je želio pomoći da se osposobi intelektualno, ali je pazio da u njemu zažive i prave vrijednosti, pa je veliku pozornost obraćao na njihovu ljudsku i domo-

¹⁹ Usp. KOSOR, *nav. dj.* 66.

ljubnu crtu, želeći ih u tome pravilno usmjeriti. To potvrđuju njegove riječi koje je napisao prigodom 50. obljetnice Franjevačke gimnazije: »Mi i danas uzgajamo u gimnaziju svačiju mladež bez razlike; uzgajamo im srdce, oplemenjujemo im osjećaje, prosvjetljujemo um; uzgajamo ih, svjedok nam je savjest, koliko i kako bolje možemo, da budu vjerni Bogu, kralju i hrvatskoj domovini.«²⁰ Upravo ove riječi potvrđuju da su ga, kao i drugu subraču, odnos prema Bogu, drugim ljudima i domovini vodili u svakom njegovom djelu i radu s mladim ljudima.

U svom isključivo odgojiteljskom radu dobro je shvatio svoju višestruku ulogu. Naime, kako je bio i prefekt i ravnatelj i duhovnik imao je prigodu da svoje mladiće odgaja kao cjelovite osobe. Tako je kao prefekt dobro pazio na njihovo ljudsko dostojanstvo i usmjeravao ih je u tom pravcu, a kao ravnatelj pazio je da odgoj u sjemeništu bude poticajem pojedinačnom rastu pitomaca, ali i stvarnom izgrađivanju međusobnog povjerenja i zajedništva. Pazeći na red, rad i disciplinu svojim ljudskim i očinskim pristupom, kako pojedincima tako i svima skupa, razvijao je u tim mladim srcima ispravan međusobni odnos i usmjeravao ih da zavole i, koliko je to u tim godinama bilo moguće, uključuju se u svoju redovničku zajednicu. Kao duhovnik na taj ljudsko-profesionalni poziv nadograđivao je duhovnu komponentu i poučavajući ih riječju i djelom u sakramentalnom i molitvenom životu pomagao je njihovom napretku u krepostima. Da je u tome imao uspjeha potvrđuju sami njegovi učenici i pitomci, a i činjenica da je starješinstvo Provincije željelo da baš on tako dugo ostane u odgoju budućih svećenika, redovnika naše Provincije. Zbog takvog odnosa prema svojim dužnostima i zbog prave ljubavi prema sjemeništarcima, fra Petar je utisnuo duboki pečat na odgoj u našem sjemeništu u Sinju.

²⁰ BAČIĆ, *nav. dj.* 97.

FRA PETAR KRSTITELJ BAČIĆ, PROFESOR I ODGOJITELJ

Sažetak

U radu se razmatra djelovanje fra Petra Krstitelja Bačića kao pedagoga i nastavnika u sinjskoj gimnaziji, posebno u radu sa sjemeništarcima. Autor donosi pregled predmeta koje je fra Petar predavao i ocjenu o njemu kao pedagogu. On drži da je Bačić u radu bio uredan, ugladen i otmjen. U kontaktu sa svojim pitomcima jednostavan, ljubazan, prijazan i neobično blag. Svakome je želio dobro, pomagao u nauku i duhovnom napretku i to ne samo riječima nego i primjerom. Posebno se skrbio za bolesne, umiruće pripravljaio za smrt, a slabe učenike strpljivo poučavao, siromašne pomagao. Kao odgojitelj znao se sniziti do najmanjeg učenika, svakome je prilazio s osmjehom i uvijek bio vedar i dobrog raspoloženja. Osobito je pazio da u svojim nastupima i govorima zadovolji sve pitomce i omogući njihov intelektualni i duhovni napredak

FR. PETAR KRSTITELJ BAČIĆ, PROFESSOR AND PEDAGOGUE

Abstract

This essay considers the work of Fr. Petar Krstitelj Bačić as pedagogue and professor at the Sinj high school, and particularly his work with seminarians. The author offers an overview of the subjects Fr. Petar taught and an evaluation of him as pedagogue. He holds that in his work Bačić was organised, courteous and refined; in his dealings with his students, Bačić was approachable, friendly, kind and extremely indulgent. He wished everyone well and offered his help in regards both to learning and to spiritual advancement, not only by his words but also by his deeds. He looked after the sick, eased the suffering of the dying, taught his weak students patiently and helped the poor. As a pedagogue, he knew to tend humbly to his weakest students, approached everyone with a smile, and was unfailingly serene and in a good mood. In his public appearances and speeches, he was especially careful to satisfy his students, and to enable them to advance intellectually and spiritually.



O. fra Petar Krstitelj Bačić (1847–1931)

Tihomil Maštrović

FRA PETAR KRSTITELJ BAČIĆ I HRVATSKI NARODNI PREPOROD U DALMACIJI

Pregledni rad
UDK 94 (497.5 Dalmacija)
929 Bačić, P.

Preporodna gibanja u Dalmaciji, politički i prometno izoliranoj od ostalih hrvatskih zemalja, pretežno se odigravaju u drugoj polovici XIX. stoljeća. Premda preporodna događanja u Dalmaciji započinju već početkom XIX. st., prije svega pokretanjem prvih novina na hrvatskom jeziku *Kraljskog Dalmatina* godine 1806. u Zadru i otvaranjem prve hrvatske čitaonice *Družbe od štenja* 1807. u istom gradu, ona su svoj veliki zamah dobila istom četrdesetih godina, osobito pokretanjem prvog preporoditeljskog lista izvan Zagreba – *Zore dalmatinske*, koja je također izlazila u Zadru, tadašnjem glavnom pokrajinskom gradu, i to od 1844. do 1849. Uvođenje ustavnog života u Dalmaciju i saziv Dalmatinskog sabora godine 1861. znače drugu fazu Preporoda. Dok je burnim godinama 1848.–1849. preporod u sjevernoj Hrvatskoj uglavnom dovršen, premda se do nametnute ugarsko-hrvatske nagodbe iz 1868. i tamo vodi borba za sjedinjenje hrvatskih zemalja, u Dalmaciji, kroz borbu za ponarođivanje općina, preporodno će doba trajati sve do kraja XIX. st., a važan mu je događaj u godini 1899. bio konačni dolazak dubrovačke općine u hrvatske ruke.

Među hrvatske preporoditelje iz Dalmacije, od kojih su istaknutiji Mihovil Pavlinović, Natko Nodilo, Mihovil Klaić, valja svakako ubrojiti i niz franjevacu Provincije Presvetog Odkupitelja.¹ Ovom prigodom osvrnut ćemo se na rad fra Petra Krstitelja Bačića (1847.–1931.) koji je svojim kulturnim, književnim i prosvjetiteljskim djelovanjem u posljednja tri desetljeća

¹ Usp. Stjepan Zlatović, *Franovci države Presvetog Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888., br. str. 421.; Josip Soldo, »Uloga franjevacu Provincije presvetog Otkupitelja u borbama za ponarođivanje općina u Dalmaciji«, *Zbornik Dalmacija 1870.*, (Radovi sa znanstvenog skupa u povodu stogodišnjice pobjede Narodne stranke na izborima za Sabor Dalmacije, Šibenik-Zadar, studeni 1970.), Zadar, 1972., str. 273–288.

devetnaestoga stoljeća nastavio preporoditeljska nastojanja započeta sredinom XIX. stoljeća u Južnoj Hrvatskoj.

Najvažniji ciljevi hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji su nacionalno sjedinjenje hrvatskih zemalja u jednu cjelinu, konkretno – pridruženje Dalmacije Hrvatskoj. U tom je smislu preporoditeljima ponajprije bilo važno izboriti se za afirmaciju hrvatskoga jezika u uredima i školama, te u književnom i kulturnom životu (u suprotnosti prema službenom talijanskom) i to za hrvatski jezik u obliku prihvatljivom za sve Hrvate. Isto tako cilj je bio naobrazbom, širenjem hrvatske knjige i promicanjem kulture čitanja, te književnim radom, probuditi nacionalnu svijest i političku samosvijest, osobito evokacijama slavni događaja hrvatske narodne povijesti. Iako u doba hrvatskoga narodnog preporoda nije postignut cilj ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, ipak se svestranim promicanjem te ideje jačao i širio duh hrvatskog narodnog jedinstva, a prekinut je proces asimilacije hrvatskoga pučanstva k talijanstvu, kao i ostali tuđi asimilacijski procesi, a kao osobitu vrijednost valja naglasiti da je njime učvršćeno jedinstvo hrvatskoga naroda.

Franjevci Provincije Presvetog Odkupitelja bili su župnici u Dalmatinskoj Zagori, na širokom području od Zrmanje do Neretve, pa je njihovo djelovanje na župama (godine 1849. posluživali su 96 župa i kapelanija) bilo glavni uzrok velikog utjecaja što su ga imali u narodu. S druge strane, njihova povezanost sa seljacima dala je masovnost preporodnom pokretu u Dalmaciji. U tom smislu važan je bio odgoj i naobrazba što su ga franjevački pripravnici stjecali u samostanskim školama gdje su, učeći na hrvatskom jeziku, dobijali svijest o političkom jedinstvu Dalmacije s Hrvatskom.² Sinjska franjevačka gimnazija, otvorena godine 1854., bila je prva gimnazija s nastavnim hrvatskim jezikom u Dalmaciji. Tu je gimnaziju od 1864. pohađao i fra Petar Krstitelj Bačić koji je od 1876. do 1904. na njoj i profesor, te predaje zemljopis, povijest i latinski, a od 1904. do 1907. bio je i ravnatelj sinjske gimnazije.

Ocjenjujući prinos franjevaca podizanju hrvatske kulture i narodne samosvijesti sâm Bačić, povodom pedesete obljetnice sinjske gimnazije, piše godine 1905.: »Stoga se mi ponosimo jer su otcí Franovci pružili take knjige koje su mu budile u grudima ponos domovinskog rodoljublja i bodrile ga na obranu vjere i domovine, osobito za ratovanja proti polumjesecu. (...) Otcí Franovci bili su prvi naši Makabeji, koji su narod hrvatski vodili, učili, bra-

² Među istaknute nastavnike koji su preporoditeljski djelovali u franjevačkim školama valja uvrstiti Antuna Konstatina Matasa (1833.–1884.), Vicka Šalinovića (1825.–1884.), Jeronima Vjekoslava-Luidija Vrdoljaka (1800.–1865.), Gabrijela Puratića (1831.–1905.), a za preporodni pokret u Dalmaciji važni su i mnogi drugi franjevci, poput Petra Kačića-Peke (1830.–1865.), Špire Tomića (1830.–1888.) i dr.

nili, tješili, za nj se izlagali i stradali. Prolistajmo iz knjiga sgođe i nesgođe hrvatskog naroda u Dalmaciji, i o tom ćemo se lasno uvjeriti. Za mletačkog, za kratkog francezkoga, a i sadanjega austrijskoga vladanja, otcí Franovci s narodom su uvijek i svuda; za narod rade, narod brane, uče i svjetuju. Bili su ocrnjivani, bili su težkim osvadama potvarani; ali su narod uvijek branili, izlažući sami sebe, da ga učuvaju. Takovi su Franovci bili onda, kadno naša tužna domovina bila raztrojena, bila pod Turčinom, Mletcima i Austrijom. Da nije bilo Franovaca, koji su svuda narodu svomu bili branitelji i čuvari, što bi bilo od naše hrvatske domovine!«³

Fra Petar Krstitelj Bačić surađivao je s drugim preporoditeljima u Dalmaciji, pa tako i onim najuglednijim. Kao svjedočanstvo njegova prijateljstva s don Mihovilom Pavlinovićem ostale su njegove memoarske bilješke u obliku putopisne proze pod naslovom *Za školskih ferija sa pokojnim don Mijom Pavlinovićem godine 1874. Uspomene nakon 51 godine* napisane 1925. Evo kako Bačić portretira Pavlinovića: »Don Mijo Pavlinović ugledni svećenik glagoljaš, rodio se u Podgori u Makarskom Primorju godine 1831. od ugledne težačke porodice. On je još kao klerik gimnazijalac u sjemeništu u Splitu sa drugom Lukom Botićem⁴ snovao kako bi svome narodu moglo se pomoći. Ta četica oduševljene mladeži zvala se regimenat: *Ne boj se!*⁵ Kada je postao svećenik, odmah je radio, pisao, govorio, pripovjedaó za slobodu hrvatskog naroda. Naučan, odvažan, svojim pisanjem, člancima, poukama, govorima na javnim sastancima, u srcima uspavanih Hrvata u Dalmaciji probudio je živo zanimanje, te je svak čitao, gutao prelijepe procijeđene, hrvatske povijesne članke koje je on pisao najvišeu *Nazionale – Narodnom listu* u Zadru.⁶ Dalmacija do proglašenja ustava 1860. nije imala nijedne ni pučke, ni srednje škole na hrvatskom jeziku. Sve je bilo u talijanskom: škole, sud, svi uredi. Austrija je potalijančila Istru i Dalmaciju jer sve su škole bile na talijanskom jeziku. Samo gimnazija OO. franovaca Presv. Odkupitelja, godine 1854. otvorili su hrvatsku gimnaziju u Sinju s pravom javnosti

³ *Spomen-knjiga Franjevačkog gimnazija u Sinju*. K proslavi 50-godišnjega njegova obstanaka. (12. prosinca 1854. – 12. prosinca 1905.) Sabrao o. Petar Krstitelj Bačić, Sarajevo, 1905., str. 26.

⁴ Luka Botić (Split, 1830.–Đakovo, 1863.) pjesnik i pripovjedač.

⁵ Regimentu je organizirao 1849. M. Pavlinović, a njezini članovi su bili đaci splitskog sjemeništa: Vinko Čelar iz Šibenika, Vicko Perišić iz Kaštel Štafilića, Gaetan Ivasović i Mihovil Puljas iz Kaštel Staroga, Stipan Čulić i Marin Šegvić iz Splita, Petar Škarica iz Poljica, Mate Benković iz Omiša, Ivan Bošković iz Makarske itd. Jezgru regimente tvorili su Mihovil Pavlinović, Luka Botić i Nikola Vežić.

⁶ Prvi broj zadarskog *Narodnog lista* izišao je 1. ožujka 1862. Glasilo je izlazilo na talijanskom jeziku *Il Nazionale*, a imalo je i *Prilog k Narodnom listu* na hrvatskom jeziku. Od 1869. tiskaju se usporedo *Narodni list* i *Il Nazionale*, a od 1876. izlazi samo na hrvatskom kao *Narodni list*.

o svome trošku, sgrada, učila, namješća, pokušstvo, učitelje dali su svome dragome narodu. Otkada su među narodom, radili su za narod. Sada Pavlinović dograđuje narodnu prosvjetu u hrvatskom narodu, u svojoj Dalmaciji. Začudio je talijanaše svojim učnim dokazivanjem da je Dalmacija hrvatska zemlja, pače koljevka, zametica hrvatskoga kraljestva. Zvali su ga Podgor-skim Pustinjakom. Čim je ustav proglašen⁷ i izbor zastupnika za uži sabor započeo, odmah je Pavlinović izabran zastupnikom.⁸ On je prvi progovorio hrvatski u saboru u Zadru,⁹ jer je bila većina zastupnika talijanaša uz koje bio namjesnik vladin Lazar Mamula, đeneral Ličanin, hrišćanin za talijanaše, uza nj Lapenna i Roszner¹⁰ savjetnici. God 1867. uništili su mu mandat,¹¹ ali putujući u Makarsku od Zadra u svim mjestima dočekan je u triumfu. Odmah u naknadnim izborim ponovo bio je izabran. Za prvih godina kad bi Pavlinović iz Makarske dolazio u Split i Šibenik hodeći za Zadar, stotinjak svježih jaja od parobroda do manastira franovaca na Dobrom zalipljen je bio, od pete do glave, a sada od god. 1862. slavljem ga dočikaju. Odmah za

⁷ Carskim patentom od 26. veljače 1861., »prema odredbi u njegovu III. dijelu (Pre-vodi ilirskih zakona) stvoren je i Dalmatinski sabor (Dieta provinciala Dalmata)«.

⁸ Izabran je u prvom mandatnom razdoblju (1861–1864) kao zastupnik za Vrgorac, Makarsku i Metković.

⁹ Dalmatinski sabor sa sjedištem u Zadru održao je prvu sjednicu 6. travnja 1861. Službeni jezik je bio talijanski »jer da taj jezik svi zastupnici poznaju«. Na to je Pavlinović dao prijedlog »da ako tko želi može svoje govore držati na hrvatskom jeziku«. Pavlinovićev je prijedlog bio prihvaćen. Već na idućoj saborskoj sjednici nastojali su autonomaši Pavlinovićev prijedlog oboriti, ali je ozračje u Saboru bilo protiv njih pa je predsjednik sabora Špiro Petrović, inače autonomaš, odobrio uporabu hrvatskoga jezika u Saboru. »U toku prvog saborskog zasjedanja zastupnik Mihovil Pavlinović je 'prvi i jedini govorio na hrvatskom jeziku'. Ostalim narodnjačkim zastupnicima to nije bilo lako« jer su bolje znali talijanski nego hrvatski. »Pavlinović koji je u Saboru svaki put kad bi uzeo riječ govorio hrvatski, kritizirao je namjesnika Lazara Mamulu zbog toga što ovaj pri otvaranju sabora početkom 1863. 'nije govorio i hrvatski, nego samo talijanskim jezikom'.« Ivo Perić, *Dalmatinski sabor*, Zadar, 1978., str. 46–47.

¹⁰ Perić navodi imenom i prezimenom svih 256 zastupnika, »koliko ih je bilo u sve-ukupno u 10 saborskih saziva«, ali se među njima ne nalazi taj zastupnik. Usp. Ivo Perić: *Dalmatinski sabor*, Zadar, 1978., str. 58–60. Međutim pišući o pitanjima koja su razdvajala zastupnike u Dalmatinskom saboru donosi: »U redovima autonomaša bilo je ljudi liberal-nih nazora, kojima je smetala kruta svemoć Mamule, Rosznera i Lapenne.« Isto, 135.

¹¹ Na izborima 1867. Luigi Lapenna je bio izabran za zastupnika u kuriji gradova u izborništvu Hvar-Starigrad gdje nije imao pasivnog biračkog prava pa su narodnjaci smatrali da se ne može ovjeriti njegov mandat. »Tom je prilikom narodnjački zastupnik Mihovil Pavlinović u svom govoru veoma oštro kritizirao Lapennine postupke. Dok je Pavlinović govorio, autonomaški zastupnici su činili upadice, ometali ga i prtedlagali da mu se oduzme riječ, što je saborski predsjednik, autonomaš Špiro Petrović, koristeći svoje pravo, i učinio. Kad je u toku tog zasjedanja došla na red ovjera Pavlinovićeve izbora (28. veljače 1867.), autonomaška je većina na osnovi neopravdanih pritužbi poništila taj izbor. Poništavanje Pavlinovićeve zastupničkog mandata izazvalo je mnoge javne proteste kao i izraze podrške...« I. Perić, *n. dj.*, 87–88.

prvih izravnih izbora za Carevinsko vijeće u Beču Pavlinović je bio biran od god. 1873. sve do godine 1887. do smrti. U Beču u parlamentu dobio je upalu pluća, koja je grizla onoga gorskoga biokovskog junaka, dokle nije umrao. Branio je hrvatsku Dalmaciju od autonomaša, potalijančenih izroda od 1860.«¹²

Zagovornik štokavske ikavice

Prepoznavajući važnost hrvatskoga jezika za nacionalni identitet, na tragu jezikoslovnih promišljanja zadarskoga filološkog kruga, napose preporoditeljâ Šime Starčevića, fra Jeronima Vrdoljaka, Ante Kuzmanića i kruga oko *Zore Dalmatinske*, fra Petar Krstitelj Bačić zagovarao je štokavsku ikavicu. Kao i oni, i Bačić je ikavski govorio i pisao, smatrajući štokavsku ikavicu najstarijim i najrasprostranjenijim hrvatskim jezičnim idiomom, štoviše, ikavskim je objavio gotovo sve svoje tekstove, a kao gimnazijski nastavnik ikavskim je govorom i predavao. Poput svih ostalih pristaša zadarskoga filološkog kruga, on načelno osuđuje sve ideje o jezičnim artificijelnostima i težnje da se jezik oblikuje i odredi mu se pisani i književni standard, ne onako kako govori većina Hrvata i kakva je bogata ikavska tradicija, u Dalmaciji, Slavoniji i kod Hrvata u Bosni i Hercegovini, već da ga se podredi nekim »širim« (ilirskim odnosno, južnoslavenskim) ciljevima. Stoga je i Bačić protiv jezičnih pogleda Ljudevita Gaja i zagrebačke filološke škole, a osobito onih što su ih zastupali tzv. »hrvatski vukovci« koji su svi polazili od južnoslavenskog jedinstva te se, za razliku od njih koji se zalažu za ijekavski (kojim su uz neke Hrvate govorili i Srbi) Bačić i najveći broj franjevacu u Dalmaciji sustavno zagovaraju ikavski, isključivi hrvatski idiom. U tom smislu, na tragu zagovora štokavske ikavice kao tipično hrvatskoga govora te ikavske književne tradicije kao osnove buduće hrvatske kulture, Bačić je, logično, isticao i podržavao hrvatstvo kao politički program.¹³ Stoga je u svakoj prigodi isticao važnost poznavanja slavne hrvatske prošlosti, osobito one u doba hrvatskih narodnih vladara, kada je Hrvatska bila samostalna država.

Tako Bačić piše, ocjenjujući okolnosti povijesnih prilika kao pretpostavke preporodnih zanosa, ali i sagledavajući obzorja hrvatstva u cijeloj njihovoj širini: »I da rečem pravo, mi smo lutali [Hrvati, op. – T. M.], dok su se neki susjedi naši banili po našoj kući. Sad »ilirizam«, pa »jugoslaven-

¹² Uvid u prijepis komentiranog rukopisa fra Petra Krstitelja Bačića: *Za školskih ferija sa pokojnim don Mijom Pavlinovićem godine 1874. Uspomene nakon 51 godine* omogućio nam je Pavao Knezović na čemu mu i na ovom mjestu srdačno zahvaljujemo.

¹³ Usp. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. 2. izd., (osobito poglavlje: *F. Zadarski kulturni krug. »Zora dalmatinska«*), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 315–371.

stvo«, opet »slovinstvo«, pa »našinstvo«, pa provincijalizam, pa strančice, te izrodi i kukavice, koji mutiše i metoše od jednoga kraja cjelokupne Hrvatske do drugoga, pomutiše bistre pojmove etnografičnog i geografičnog vidika. Božja providnost htjede, da i ako razkomadana naša draga Hrvatska i poharana od neprijatelja, da i ako su naši pradjedovi, čuvari domovine, tužnim srcem svome novom kralju Ferdinandu I., kad je silni car Sulejman provalio u Hrvatsku i zauzeo Jajce, pisali: »Nos reliquiae regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae«, ipak doživismo evo do dvadesetoga vieka, živo izmučeni, ali slavni hrvatski narod prenuo se i progledao novim životom; upoznao tko je, gdje mu je djedovina, što je bio kroz vjekove.

Svako hrvatsko srđce mora se radovati ovakom napredku hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, svako se plemenito osjećajuće čeljade hrvatsko veseli, da ova dva hrvatska dragulja kroz vjekove ne propadoše, već se eto svježi, zdravi i čili dižu na obzorju cjelokupne Hrvatske, da svojim blistavim sjajem svietle k iztoku i sjeveru. Bogu samom imamo hvaliti, što je tako. Narod naš u Bosni i Hercegovini ponosi se, koli jedne, toli druge vjere, što je udom hrvatske kraljevine, što je Hrvat.«¹⁴

Svoj je odnos prema hrvatskom jeziku Bačić iskazivao cjelokupnim svojim javnim djelovanjem. Već kao nastavnik sinjske gimnazije sedamdesetih i osamdesetih godina XIX. st., a osobito kao profesor hrvatskog jezika na toj školi (od š. g. 1883./84.) on izrijekom nije krio svoje protivljenje jezičnim i pravopisnim stavovima hrvatskih vukovaca, a napose suprostavljajući se njihovu zagovoru ijekavskoga govora.¹⁵

Bačić je u onim jezičnim i političkim pogledima što ih je iznio Vuk Stefanović Karadžić (najjasnije u članku »Srbi svi i svuda«), te u onima što ih je zastupao vođa ilirskoga pokreta Ljudevit Gaj, a što su ih kasnije, vođeni idejom hrvatskosrpskog i uopće južnoslavenskog zajedništva, na području jezikoslovlja razradili tzv. »hrvatski vukovci« na čelu s Tomislavom Maretićem, prepoznao negiranje hrvatske nacionalne, pa dakle jezične i književne samosvojnosti, koja temeljno određuje hrvatsku kulturnu i uopće duhovnu, pa naravno onda i političku povijest. Stoga im se i oštro suprostavljao na jezikoslovnom planu gdje je, duboko uvjeren u svoje pravo, idealistički branio zavičajnu narodnu ikavicu.

Prikazujući tako godine 1900. u mostarskom *Osvitu* knjigu Ivana Zovka *Hrvatstvo u narodnoj predaji i običajima po Herceg-Bosni*, Bačić osobito hvali piščev jezik te ističe: »Jezik književnih radnja našega dragoga Zovke,

¹⁴ O. P[etar] K[rstitelj] B[aćić], »Glas iz Dalmacije o Zovkinu Hrvatstvu u narodnoj predaji i običajima u Herceg-Bosni«, *Osvit*, god. II, (Mostar, u subotu 21. listopada 1899.) br. 85, str. 6.

¹⁵ Usp. O. fra Karlo Kosor, »O. fra Petar Krstitelj Bačić«, *Kačić*, God. 5, Šibenik, 1973., str. 60–63.

sami je biser, jezik gibak, pravilan. Kako je čist i bez primjese pokvarene evropejske natruhe hercegovačko-hrvatski narod, tako je i Zovkino pisanje čisto kao čista pšenica; njegov jezik nema upljuvaka, tuđjih rieči. I doista u našoj dragoj Hercegovini hrvatski se govori pravilno, čisto, ikavski i štokavski, da svak može tukati bez popravaka, što god govori i najpriprostija baka na Gvozdu.«¹⁶

U doba kada je bio upraviteljem Trećeg franjevačkog reda u Sinju, kojim je inače upravljao više od tri desetljeća (1876.–1907.) i kroz to vrijeme u Treći red primio 395 novih članova, Bačić je za trećoredce napisao i objavio *Rukovet serafinskog cviča*, prvu knjigu takve vrste na hrvatskom jeziku.¹⁷ U predgovoru, između ostalog, iznosi i jezična načela koja su ga vodila u prevođenju na hrvatski jezik vjerskih tekstova uvrštenih u tu zbirku. »Pišem čistim hrvatskim pučkim govorom, bez književnih primisa, izgovorom koga se drži: Dalmacija, Bosna, Slavonija, Banat itd.; stoga šesti i sedmi padaž po izgovoru našega puka pišem, da u svemu budem puku najrazumljiviji. Istinit sam da će mi mnogi tomu prigovoriti, ali radi toga neću se uvriditi. Srića bi bila da i nebude tuđji izgovor porušio napridak cvatuće naše stare knjige, koja pisana kako se i govori, a razumnija je bila i učnu i neučnu – a najžalostnije to je, što već u Crkvu se uvukao izgovor taki, s koga puk nerazumeć svaka, smućen ostaje. Jezik je najbolji kojim puk govori – za knjigu svaku puku pridanu, osobito nabožnu.«¹⁸

Osam godina kasnije 1892., u u drugom dopunjenom izdanju svoje knjige *Pravilo kršćanskog života*, pisane ikavicom, Bačić u uvodnoj riječi tumači svoje razloge u odabiru jezika, napose ikavice, koju doslijedno koristi: »*Pravilo kršćanskog života* ušlo [je] u volju i srdce narodu hrvatskom, jer [je] tako pisano, kako on sam govori«¹⁹ i dalje: »Ja pišem hrvatski onako, kako hrvatski narod govori, što ga je u Dalmaciji, Slavoniji, Bosni, zapadnoj Hercegovini, Banatu, Bačkoj i dr. Neće mi prigovoriti oni koji iz ove knjige budu moliti; a na druge, koji čitaju da rešetaju, neosvrćem se. S toga buduć uviren, da je to najbolji način, kako će naš narod u knjigu se zaljubiti, a time u molenje, ako mu se piše onako kako i sam govori, tišim se, što sam

¹⁶ O. P[etar] K[rstitelj] B[aćić], »U spomen Ivanu Zovki«, *Osvit*, III., (Mostar, 1900.), br. 25, str. [1].

¹⁷ *Rukovet serafinskog cviča ili ručna knjiga naminjena Braći i Sestram Trećeg Reda Pokore Svetoga ot. Frane*. Sabrao i uredio ot. fra Petar Krstitelj Bačić, Franovac Reda Države Prisvet. Odkupitelja, Brzotiskom Ante Zannoni, Split, 1884., usp. i K. Kosor., n. dj., str. 70.

¹⁸ Isto, str. 6–7.

¹⁹ *Pravilo kršćanskog života*. Drugo popunjeno izdanje. Sabrao: fra Petar Krstitelj Bačić, Franovac Male Braće Obsluženja Redo-Države Prisvetoga Odkupitelja, U Splitu, Brzotiskom A. Zannoni (St. Bulat), 1892., str. 5.

se ozvao pozivu mnogih prijatelja, te knjigu opet tiskao.«²⁰ Svoj uvod autor završava riječima: »Podji dakle knjižice moja, kroza sva mista i gradove, i nastani se u svačijoj kući, gdi je god hrvatskog naroda, komu je mila vira katolička; budi u rukam i građaninu i težaku; kazuj svakomu put spasenja; uzdiži k Bogu njihova srдца i duše, da oslade gorke trude svojih svagdanjih rabotanja te im budi strukom mirisavog cvića, kako ćeš im dignuti sa srдца pelinovu gorčinu, koju mu pruža i u nidra siplje, razkvarni tisak [sic!] današnjeg pokvarenog vika.«²¹

Godine 1905. osvrnuvši se na najvažnije prinose franjevacca Provincije sv. Odkupitelja u Dalmaciji, Bačić ističe njihovu ulogu u razvoju hrvatskoga jezika, a tu vidi i svoj skromni prinos: »Pripomenut ću da je vas njihov književni rad pisan upravo prostim slogom, pučkim izgovorom i k a v s k o – š t o k a v s k i m, jer su vrlo dobro znali, da to pučkoj duši ugadja, da on to najvoli, kad mu knjiga ne zanosi«, a zašto su franjevci izabrali upravo taj jezik on tumači ovim razlozima: »Ikavski izgovor štokavske rieči najljepši je i najmelodičniji. On je po sriedi izmedju izgovora ekavskog i jekavskoga (ijekavskoga). Ikavci su u Slavoniji, Bunjevci-Šokci u južnoj Ugarskoj, u zapadnoj Bosni, Hercegovini od desne strane Neretve, u Dalmaciji u Metkoviću. Pokojni o. Gabro Puratić, sliedeć pokojnog profesora Antu Kuzmanića, borio se neprestano, osobito prvih godina ustavne slobode, da se održi ikavština. To je bila prava srednja staza i najlašnji put, da se primi i u književno novo polje. Ali u Beču Vuk zavede Hrvate, te primiše jekavštinu u knjigu; htjedoše da tu i Srbi prime, ali Srbi ostadoše ekavci, a znamo, kako smo se mi Hrvati u Dalmaciji pridružili tomu [samo] radi sloge.«²² Baština, što je napisale franjevci u Dalmaciji, zapisana je u knjigama »koje su bile s pogleda jezika, izgovora, sloga, samo zlato. I danas akademički riečnik u Zagrebu navodi primjere čista jezika, hrvatskoga sloga iz Bandulovića, Kneževića, Banovca, Radmana, Kačića, Filipovića, Badrića, Babića i dr.«²³

Bačić višekratno i uporno naglašava i upozorava kako su upravo Franjevci u Dalmaciji i drugim hrvatskim krajevima, napose u Bosni i Hercegovini, »vješto rabili jezik naš hrvatski; tako puk podučavali u našoj hrvatskoj knjizi, kazivali mu, govorili mu samo materinskim hrvatskim jezikom; stoga je puk naš njih ljubio i otvoreno priznavao, da su mu oni jedina utjeha duši i pomoć u svakoj nuždi. A u tom je puk imao pravo, osobito ako promislimo, da se je onih vremena ruka gospodska i gradska malo zanosila za pukom i njegovim potrebama, a još manje se služila hrvatskim jezikom u pismu; dočim otcu Franovci, kao sinovi puka, svi su i svugdje bili s pukom,

²⁰ Isto, str. 6.

²¹ Isto, str. 7.

²² *Spomen-knjiga ...*, str. 20.

²³ Isto.

za pučke pravice, za narodnu hrvatsku prosvjetu zanešeni. Objektivni pojediničar to im mora priznati, ako uvaži njihov rad na prosvjetnoj stazi i na književnim plodovima.«²⁴

Povijesne prilike u XVIII. st. bitno određuju pretpostavke preporodnog svitanja u Dalmaciji u XIX. st. istče Bačić, te napominje: »Od bukvice do filosofije, za mletačkog vladanja Dalmacijom, sve što se je predavalo u učioni, sve što se je tiskalo, to je, s malom iznimkom, rad, pisanje, plod otaca Franovaca. Njihov književni rad sve do ovih dana bila i jest duševna hrana hrvatskom puku. Tko je tada za puk u nas pisao? Drugi, koji su pisali, pisali su, uz male iznimke, talijanski ili latinski. I sami su Franovci pisali njeka djela i latinski i talijanski, ali to za šire obće naobrazbe, za drugu ruku. Njihov je život u samostanima ina župama bio sav za svoj narod; sav posvećen dobrobiti puka, jer su puk ljubili, svjetovali, napučivali, učili. Vidimo letimice, koliko su trudili na književnu polju, koliko su se bavili knjigom, da ju na prosvjetu i uzgoj puka proture i stave u ruke njegove, odklen bi mogao sisati sok života i duhovnoga i materijalnoga. Onda je knjiga bila riedka, a u Dalmaciji za republike mletačke nigdje jedne tiskarnice. Tko je kakvu radju sastavio, tko je knjigu napisao, morao ju je staviti na tisak u Mletke; jer samo tamo »schiavonima« bilo dozvoljeno tiskati knjige, ili bilo što drugo. Ipak su otcu Franovci za ljubav prosvjete i puka svoga dovoljno podnašali i te neugodnosti, i knjige mnoge spisali, tiskali i puku dali.«²⁵

Bačić potom navodi najvažnija djela 39-orice franjevačkih pisaca iz Dalmacije u XVIII. i XIX. st., zaključujući: »Ako se drugi mogu dičiti drugim radom, Provincija će se Presvetoga Odkupitelja dičiti, da je imala tolik broj književnih svojih sinova, koji izpunjaju upravo velike praznine u cijeloj hrvatskoj domovini«,²⁶ smatrajući da su upravo franjevci Presvetog Odkupitelja u Južnoj Hrvatskoj od 1735. pa sve do početka dvadesetog stoljeća, kada je sastavljao svoj tekst, »učinili na književnom polju za prosvjetu više, nego čitave zadruge, zavodi u svoj Dalmaciji. Knjige su za puk sastavljali, puku ih davali, u knjizi puk učili; tko je išta u knjigu znao, to je naučio iz knjiga od Franovaca sastavljenih, od Franovaca učitelja.«²⁷

Ljubitelj i promicatelj hrvatske povijesti

Fra Petar Krstitelj Bačić istraživao je i narodnu prošlost promičući je svojim književnim uradcima; crticama, pripovijestima i putopisima pisanim u romantičarskom duhu, a zapažene su njegove crtice o hrvatskim ple-

²⁴ Isto, str. 19.

²⁵ Isto, str. 19–20.

²⁶ Isto, str. 21.

²⁷ Isto, str. 25.

mićima Šubićima, Svačićima, Nelipićima. Bačić je bio uvjeren da svoju slobodu hrvatski narod može ostvariti samo vlastitim narodnim snagama, pri čemu je buđenje njihove samosvijesti i volje za slobodom smatrao svojom životnom zadaćom. Bačićevi učenici svjedoče da su njegova gimnazijska predavanja na satovima iz hrvatske povijesti redovito bila puna osobitog zanosa kojeg je on unosio u svoja izlaganja što su za cilj imala buđenje hrvatskog domoljublja i rodoljublja kod učenika. U tom su smislu njegove proze s tematikom iz hrvatske povijesti bile usmjerene ka buđenju svijesti u sunarodnjaka o narodnoj povijesnoj slavi, odnosno poticanju njihove samosvijesti da ostanu uspravni i u suvremenim okolnostima, ma kako se one teškima činile.

Kao ilustraciju kako Bačić u svoje putopise redovito obilno ugrađuje svoje slobodno interpretirane zemljopisne, filološke, te historiografske reminiscencije, lijepo može poslužiti odlomak iz njegova putopisa *Za školskih ferija sa pokojnim don Mijom Pavlinovićem godine 1874. Uspomene nakon 51 godine* napisan 1935.: »Dobri otac gvardijan Ćurić kaže mi da je Pavlinović don Mijo u Bosni imao dosta vremena i da je pošao u Duvno. Ja sam stajao u Livnu četiri dana. Još bi bio okolicu bolje razgledao, ali kada sam doznao da je Pavlinović u Duvnu, požurim se na put. Nađoh konja i provodioca, te sutra uranim i idem za Duvno. Idem visoravnim krajem. Selce do selca, sve kršćansko jedno do drugoga. Spadnemo zdravi preko Eminova Sela, koje ostaje na 898 m. absolutne visine, te na Blažuj, gdje je veli se bila katolička crkva Sv. Blaža, onda preko brdina Jančarica (942 m. absolutna visina). Malo prošlo podne, evo nas u Duvno, u kuću ili kapelu (kako tamo zovu) župnikovu. Turci prozvali novu kasabu varoš Županjac. Puklo polje dugo i široko, ne može ga pregledati oko. Sa iztoka proteže se Ljubuša planina, uz podanke sela su Letka, Vidošić, Srđani, Raščani, Mandino Selo. Rujan je, a na njivam još ječam nepoževen, pun kukurikova cvijeta. Kasno zori žito, jer je visoka ravnica između 850 do 950 absolutne visine. Mnogi potocići svuda po Duvanjskom polju, a gdjegdje male rječice i rijeke dosta jake kako Drina, Šujica, Vrbica. Tamo prama iztoku vide se razvaline Kaštela, utvrda. Duvno varoš na visini je absolne visine 903 m. K jugu ostaje selo Kolo. Kako sam spomenio, pišući o Trilju, ovdje stajao veliki grad Ilira, naroda staro-albanskoga Delminium. U današnjem albanskom jeziku to znači ravno ovčje polje. To i jest po svome prostoru, ravnici, vrelima žive vode. Ovdje je Hrvatske naše crvene bio glavni grad Duvno. Držali su geografi i historici sve do zadnjih decenija prošlog vijeka prevareni od Theodora Momsena da je Delminium bio kod Trilja, a ne ovdje, gdje se je ime isto uzdržalo i sačuvalo povijesnu istinu. Arduba je bila nad Triljem rimski grad, komu se je i samo do danas učuvalo u selu Gardun. Duvno je grad bio na Duvanjskom polju, kako je i samo ime sačuvalo mu spomen u Duvanjo

polje. Duvno Delminium dao je ime Dalmatima – Dalmaciji, Dalmatincima. Rimski pisci vele: *Delminium magna urbs, unde genti nomen*.²⁸ Ovaj grad Delminium osvojio je i oteo Delmatima P. Cornelius Scipio g. 155. prije Isusova rođenja.²⁹ Sve je palo, svako nagađanje izčezlo je, Dr Karlo Patsch, profesor gimnazijalni u Sarajevu, kopao je, kao vrijedan arheolog, na raznim mjestima na Duvanjskom polju, tu je otkrio razne ostatke grada Delminiuma i samo ime njegovo. Time je zavazda palo pitanje ubikacije Delminiuma. Ovdje je bio krunjen za hrvatskog kralja Tomislav. Papa poslao je dva svoja biskupa, Ivana biskupa Ankone (Jakina) i Leona biskupa grada Preneste godine 925. i bio je sjaj, slava na velikom sboru, vijeću kralja, bana, vojvoda, vitezova hrvatskih i svega naroda Bijele Hrvatske, Posavske Hrvatske i Crvene Hrvatske. Naši spomenici *Annales regni nostri* propali su prvi put za navala i rušenja Mongola Tatara 13. vijeka. Onda su zapalili kraljevski hrvatski dvor Biač iznad Kastela. Našli su u olovnim skrinjama volumina mnogih pergamena, a to bili in loculis suis annales regni Chroatiae. Nije nijedan Mongol znao latinski, nisu dirali. Sve su na devam potrali kroz Ugarsku i Rusiju u Mugden, glavni grad Mandžurije. Kada su Rusi, za ratovanja proti Bakserini, zauzeli Mandžursku i Mugden, našli su neizmjereno blago zlatnih i srebrenih stvari, crkvenog posuda i mnoge olovne skrinje pune pergamena napisanih. Sve su odnili u Petrograd, u akademije sgradu. Hrvati su onda za to čuli te su pisali i sam pokojni Rački da bi akademija ruska dozvolila hrvatskoj akademiji da snimi fotografično sve što je od Dalmacije, sve što je iz Biača jer su akademičari ruski proglasili da je pisano sve latinski i da se odnosi na Hrvatsku. Braća Rusi nisu dozvolili, nego da će oni što je u pergameni sami tiskati. Od tada ni glasa ni glasnika od tih spisa. Akademici pročitali koješta, našli da je to sve katoličko, nisu ništa izdali, ništa nikome dali. Sada vlada boljševička uništila je mnogo spisa. Petrograd je bio u plamenu i pod vodom. To blago povijesno, te naše pergamene, te svete uspomene hrvatskoga naroda, uništene su.«³⁰

Promicatelj knjige i knjižnica

Kao svaki pravi preporoditelj fra Petar Krstitelj Bačić bio je veliki prijatelj i zagovornik knjige, te kulture čitanja. U doba dok je bio ravnatelj sinjskog sjemeništa utemeljuje pri toj obrazovnoj ustanovi godine 1880.

²⁸ Ne nalazi se to ni u jednom djelu rimskih pisaca.

²⁹ Porazom Delmata kod Andetrija (Muća) 9. g. poslije Kr. napokon je nakon dva i pol stoljeća slomljen otpor Ilira. Konzul P. Kornelije Scipion Nasika 155. pr. Kr. vodio je pohod protiv Delminija, zarobio je mnoge Delmate, a njihovo središte osvojio i ognjem uništio.

³⁰ Vidi bilješku br. 12

knjižnicu, zamislivši je kao nezaobilazan rasadnik znanja i mjesto čuvanja dijela lijepe književnosti i djela o hrvatskoj povijesti. Utiče se Matici hrvatskoj da mu za knjižnične potrebe daruje svoja izdanja, novija ali i starija, te učlanjuje sjemenište u Maticu hrvatsku. Zauzvarat Matica mu šalje sva svoja izdanja, a njezinu plemenitom činu pridružuje se Pedagoški književni zbor sa svim godištima svoga časopisa *Napredak*, te Društvo sv. Jeronima iz Zagreba, darovavši novoj knjižnici 120 svojih knjiga. Bačić skrbi o knjižnici i o svemu onome što je važno za njezin rad.³¹ Knjižnica se neprekidno povećavala popunjavajući iz godine u godinu svoje fondove novim knjigama i časopisima da bi nažalost nakon Drugog svjetskog rata doživjela svoje uništenje.

I nakon umirovljenja, te premještaja iz Sinja na Visovac, Bačić, osim što neprekidno sâm znanstveno istražuje i piše, skrbi i o samostanskoj knjižnici na otočiću. Visovački samostan je Bačić doživljavao ne samo kao duhovno i vjersko utočište, te biser prirodnih ljepota, već i kao znanstveno i kulturno žarište cijele pokrajine, potičući prosvjetiteljsku i znanstvenu djelatnost franjevačke braće. Tako godine 1928. moli provincijala fra Petra Grabića za novčanu pripomoć kako bi za knjižnicu na Visovcu nabavio neka djela Akademije iz Zagreba budući je ta knjižnica, kako ističe, »gladna hrvatskim znanstvenim radam«, pa tako onaj koji se želi obavijestiti o hrvatskoj povijesti, ili pak želi o njoj pisati, nema potrebita »pomagala«.³²

Književnik romantičarske orijentacije

Bačićev se književni opus može, temeljem niza označnica, a napose neskrivenom ljubavi prema hrvatskoj domovini i hrvatskom narodu što izbija iz gotovo svake misli, iz svake njegove poruke, ocijeniti čestim, gotovo tipičnim oblikom preporoditeljskoga rada na književnu polju u južnohrvatskim krajevima. Kao franjevac pisao je o franjevačkoj duhovnosti i o prošlosti franjevačkog reda kod nas i u svijetu, kao Hrvat pisao je o prošlosti svoga naroda i o njegovim problemima. Pri tome je rado odabirao književne oblike, a njegovi su književni tekstovi puni različitih romantičarskih obilježja. Uostalom, svoje povijesne rasprave i članke Bačić je pisao upravo kao romantik. U književne radove mogu se uvrstiti njegovi članci pisani u obliku feljtona, zatim »crtice iz hrvatske povijesti«, ali najčešće i najra-

³¹ Tako npr. u *Kronici* sinjskoj sjemeništa godine 1919. piše o tome kako je nažalost koja stotina knjiga propala zahvaljujući nebrizi onih koji su trenutno vodili knjižnicu. Usp. K. Kosor., n. dj., str. 67.

³² Arhiv Franjevačke gimnazije Sinj, Akti provincijala dra fra Petra Grabića (1925.–1928.), sv. XXVI, Protokol, br. 1820. od 5. X. 1928.

dije pisao je putopise.³³ Među njima osobito je vrijedan onaj s putovanja poduzetog godine 1874. kada je u društvu s don Mihovilom Pavlinovićem proputovao jedan dio južne Bosne i zapadne Hercegovine iz kojega se posve jasno mogu očitati Bačićeva, ali i Pavlinovićeva, preporoditeljska djelatnost u tim krajevima.

U svojim putopisima po Dalmaciji ovaj franjevac koji je rado i često putovao po južnohrvatskim krajevima, osim što nije propuštao slaviti ljepotu hrvatskoga pejzaža i slavne dane hrvatske prošlosti, nikada nije zaboravljao istaći franjevački doporinos promicanju hrvatskih nacionalnih vrijednosti. Kliče: »Kazujte vi hrvatske rieke, Neretvo, Krko, Zrmanjo, Cetino, koliko su puta na obalama vašim u franovačkoj ruci bili ključi, kojima su oni zaključavali mostove i gazove, e da ne prodre amo turska sila. Kazujte vi, naša brda i šume, koliko puta nieste bili utočište narodu vodjenu od Franovaca. Pak vi oborene zidine gradova: Sinja, Knina, Vrljike, Imotskog, Vrgorca, Gabele, kolikim su se junačtvom Fratri: Kumbat, Resica, Gvozdanović, Vučković, Miliošević i drugi pod vama borili. Neka kaže neprestrana povjestnica, što su bili Franovci u Dalmaciji, što su učinili za katoličku vjeru i hrvatsku domovinu.«³⁴

* * *

Ističući vrijednosti pučkog jezika Bačić je u svojim tekstovima izbjegavao tuđice, a kad nije u njem pronašao odgovarajuće inačice kovao je nove hrvatske riječi. Tako u njegovim tekstovima između 1877. i 1905. bilježimo i riječi kojih nema u Akademijinu rječniku, npr. *bogomiljnica*, *kopljonoša*, *naplećnik*, *oplećnik*, *mudrikav*, *obrdina*, *prostopsis*, *razhrvatiti*, *redarica*, *sužnik* i dr., ali i riječi koje su u Akademijinom rječniku imaju mali broj potvrda, npr. *blagodar*, *čudotvorica*, *gorište* (u. zn. garište), *inozemac*, *po-božnik*, *slapovit*, itd.³⁵

Ipak, pravi je Bačićev prinos hrvatskom narodnom preporodu njegova briga i nastojanje oko hrvatskoga književnog jezika, i to u svim njegovim brojnim preporoditeljskim aktivnostima, kako na obrazovnom, tako i na književnom planu. Hrvatska duhovna i politička stvarnost u Dalmaciji u doba preporoda snažno je artikulirana zagovorom štokavske ikavice, napose

³³ Usp. Karlo Kosor, »Putne uspomene fra Petra Krstitelja Bačića«, *Kačić*, God. 3 (1970.), str. 147–160; *isti*, O. fra Petar Krstitelj Bačić (s bibliografijom), *Kačić*, God. 5 (1975.), str. 55–91.

³⁴ *Spomen-knjiga ...*, str. 26–27.

³⁵ K. Kosor., n. dj., str. 80.

djelatnošću kruga oko *Zore dalmatinske*, u kojem se ističu Ante Kuzmanić, Šime Starčević i fra Jeronim Vjekoslav Vrdoljak. Njima pak, u jezikoslovnim pogledima, blizak je niz franjevaca Provincije Presvetog Odkupitelja, među koje valja svakako ubrojiti i fra Petra Krstitelja Bačića. Snažni čimbenici njihova integralističkog nacionalnog političkog razmišljanja, što je polazio od prepostavki usvajanja najstarijeg hrvatskog jezičnog idioma – štokavske ikavice, tog ujedno i najrasprostranjenijega hrvatskog pučkog govora, te povezivanja hrvatskih zemalja u jednu jezičnu i kulturnu, pa onda i političku cjelinu, ostali su nažalost neprepoznati na širem hrvatskom prostoru. U hrvatskom političkom, književnom i uoče duhovnom ozračju prevladala je ona koncepcija što je hrvatski narodni poreporod doživljavala tek kao dio šireg internacionalnog pokreta, odnosno koncepcija panslaviističkog hrvatskog određenja, do 1843. poznatog pod imenom ilirizma. Stoga se na pristaše kroatističke orijentacije u preporodnim događajima XIX. st., pa tako i na preporoditeljsku djelatnost franjevaca u Dalmaciji, među kojima je nezaobilazna ličnost fra Petra Krstitelja Bačića, u hrvatskoj znanosti uglavnom gledalo kao na rubnu, gotovo provincijalnu pojavu u kontekstu hrvatskog narodnog preporoda, te je izostala prava znanstvena evaluacija njihova rada. Za očekivati je da će novija istraživanja, iznesena na znanstvenim skupovima o franjevcima Provincije Presvetog Odkupitelja, poput ovog o fra Petru Krstitelju Bačiću, na pravi način doprinijeti vraćanju u hrvatsku znanstvenu svijest i znanje onih koji tamo zasluženno pripadaju.

FRA PETAR KRSTITELJ BAČIĆ I HRVATSKI NARODNI PREPOROD U DALMACIJI

Sažetak

Preporodna gibanja u Dalmaciji, politički i prometno izoliranoj od ostalih hrvatskih zemalja, pretežno se odigravaju u drugoj polovici XIX. stoljeća. Uz najpoznatije hrvatske preporoditelje iz Dalmacije Mihovila Pavlinovića, Natka Nodila, Mihovila Klaića i dr., djeluju i oni široj javnosti manje poznati, čija cjelovita znanstvena valorizacija tek predstoji. Prije svih tu je niz franjevaca Provincije presvetog Otkupitelja, među kojima je istaknuto ime fra Petra Krstitelja Bačića (1847.–1931.) koji je svojim kulturnim, književnim i prosvjetiteljskim djelovanjem u posljednjim decenijama devetnaestoga stoljeća nastavio preporoditeljska nastojanja započeta sredinom XIX. stoljeća u Južnoj Hrvatskoj. Prepoznavajući važnost hrvatskoga jezika i jezične samosvojnosti za nacionalni identitet, na tragu preporoditelja Šime Starčevića, Ante Kuzmanića, fra Jeronima Vrdoljaka i kruga oko *Zore Dalmatinske*, fra Petar Krstitelj Bačić je zagovarao štokavsku ikavicu. Kao i oni, ikavski je govorio i pisao, smatrajući štokavsku ikavicu najstarijim i najrasprostranjenijim hrvatskim jezičnim idiomom, štoviše, kao gimnazijski nastavnik ikavskim je govorom i predavao. Ujedno, bio je velik protivnik hrvatskih vuko-

vaca protiveći se njihovom zagovoru ijekavskog govora. Ističući vrijednosti pučkog jezika izbjegavao je tuđice, a kad nije u njem pronašao odgovarajuće inačice kovao je nove hrvatske riječi. Istraživao je i narodnu prošlost promičući je svojim kulturno-povijesnim prilogima i književnim radovima; criticama, pripovijestima i putopisima pisanim u romantičarskom duhu, pri čemu su zapažene njegove crtice o hrvatskim plemićima: Bribircima, Svačićima, Nelipićima.

FR. PETAR KRSTITELJ BAČIĆ AND THE CROATIAN NATIONAL REBIRTH IN DALMATIA

Abstract

Dalmatia, politically and geographically isolated as it was from the rest of Croatia, saw its renaissance unfold predominantly in the second half of the nineteenth century. Besides the prominent Dalmatians who brought about this period of renewal, such as Mihovil Pavlinović, Natko Nodilo, Mihovil Klaić and others, several figures, less known to a larger audience, also produced work of intellectual value, the extent of which has yet to come to light. Some of the most significant contributions came from the Franciscan Province of the Holy Redeemer, among whom the name Fr. Petar Krstitelj Bačić (1847–1931) stands out. Through his cultural, literary and religious works in the last decades of the nineteenth century, Bačić was instrumental in furthering the creative aspirations of the early- and mid-century in southern Croatia.

Fr. Petar Krstitelj Bačić promulgated štokavian ikavian, following in the footsteps of Šime Starčević, Ante Kuzmanić, Fr. Jeronim Vrdoljak and the circle around the Zora Dalmatinska (Dalmatian Dawn), who privileged the Croatian language and the importance of linguistic coherence to national identity. Like the Zora Dalmatinska group, Bačić spoke and wrote ikavian, considered štokavian ikavian to be the oldest and most widespread Croatian linguistic idiom and, as a high-school teacher, taught ikavian. At the same time, however, Bačić was zealously opposed to followers of Vuk Stefanović Karadžić and their promulgation of the ikavian dialect. Pointing out the value of the popular tongue, Bačić avoided foreign words, and when their equivalents proved unsatisfactory, he devised new Croatian words. He researched the national past and popularised in his cultural, historical and literary works – short stories, narratives and travelogues, written in the Romantic mode, that notably include his sketches on the Bribirci, Svačići and Nelipići Croatian noble families.

Hrvojkja Mihanović-Salopek

FRA PETAR KRSTITELJ BAČIĆ KAO PROMICATELJ MARIJANSKE POBOŽNOSTI

Izvorni znanstveni rad
UDK 232.931 (497.5)

Petar Krstitelj Bačić (1847.–1931.) proveo je najveći dio svojeg franjevačkog duhovnog poziva obavljajući odgojne i obrazovne dužnosti unutar franjevačkog sjemeništa. Od 1873. do 1904. bio je duhovni prefekt pitomaca franjevačkog sjemeništa u Sinju. Od godine 1876. do 1904. predavao je u franjevačkoj sinjskoj gimnaziji povijest, latinski, zemljopis i povremeno hrvatski jezik, a od 1904. do 1907. bio je i ravnatelj gimnazije. Godine 1880. utemeljio je i obnovio knjižnicu za sjemeništare. Nakon što je iduće dvije godine obnašao dužnost gvardijana samostana Sv. Lovre, u Šibeniku od 1909. do 1925. neprestano je djelovao kao sjemenišni duhovnik. U odmaklim godinama povukao se i svoje posljednje dane proveo u franjevačkom samostanu na Visovcu.

Fra Stanko Petrov opisao je uspomene na svog učitelja i duhovnika Petra Krstitelja Bačića i nazvao ga »Gospinom pčelicom«¹, a potom i fra Karlo Kosor u članku *Fra Petar Krstitelj Bačić – odgojitelj Gospinih štovatelja*² ističe Bačićev doprinos poticanju i razvijanju marijanske pobožnosti.

Bačićevi tiskani priručnici i članci potvrđuju i odražavaju posebnu usmjerenost autora prema poticanju i širenju marijanske pobožnosti, pa i pružanju osnovnih katehetskih postavki mariološkog crkvenog učenja. Karlo Kosor navodi da je u poticajnim i propovjednim govorima Bačić najradije govorio o Euharistiji, Majci Božjoj, sv. Josipu, franjevačkim svecima i papi«³, a iz sačuvane Bačićeve korespondencije Kosor ističe kako je jednom učeniku nakon smrti majke Bačić savjetovao da mu Bogorodica »bude osle

¹ Stanko Petrov: Gospina pčelica, *Vjesnik Provincije presvetog Otkupitelja*, X, 1962.; br. 3–12.

² Karlo Kosor: *Fra Petar Bačić – odgojitelj Gospinih štovatelja*, u knjizi *Apostoli Gospe Sinjske*, (prir. Mario Stipičić i K. Kosor), sv. 4, str. 37–40, Sinj, 1987. Isti tekst i u časopisu »Gospa Sinjska«, 2 (1975), 2(6), str. 5.

³ Karlo Kosor, »O. fra Petar Krstitelj Bačić«, *Kačić*, 5 (1973.), str. 55–91.

majkom».⁴ Godine 1876. Bačić je postao upraviteljem laičkoga Trećega franjevačkog reda pokore u Sinju i upravljao njime do 1907., te je za to vrijeme primio u njega čak 395 novih članova. Za njih je napisao knjižicu *Rukovet serafinskoga cvića*. Na poticaj pape Leona XIII. i njegove poslanice biskupijama iz 1882. Bačić je odlučio sastaviti navedenu knjižicu sa svrhom tumačenja i promicanja pobožnosti Trećega reda sv. Franje, kao što to navodi u predgovoru knjižice. *Rukovet serafinskoga cvića* sastavio je u skladu sa sličnim knjižicama objavljenim u Vatikanu koje tumače upravu Trećeg reda: *Il' Terza Ordine di S. Francesco d'Assisi; Costituzione di S. S. Leone P. P. XIII.* 1882. i 2. izdanje Perugia, 1883.; *Piccolo Manuale del Terz' Ordine Secolare di S. Francesco d'Assisi*, per M. R. P. Ilario da Parigi Capucino, Milano, 1883.; *Piccola Filotea Franciscana; ossia Nuovo Manuale e Regola dei Fratelli e Sorelle del Terz' Ordine Secolare di S. Francesco, ecc.* del prof. Aquilino Citterio, seconda Edizione Milano, 1883.; članci iz *Annali Francescani*, god. 1883./84. i dr. Cjelokupna knjižica sadrži: pisma Leona XIII. u pohvalu Trećeg reda iz 1871. i 1877., kratka povijest života sv. Frane i utemeljenja sva tri franjevačka reda, uprava Trećeg reda po papinskoj odredbi iz 1883., kratki pregled starog i novog ustrojstva reda, dužnosti članova, nabranje znamenitih uglednika koji su se istakli kao članovi Trećeg reda, dane potpunih oprostjenja, obrednik (ceremoniale), te pridodane molitve i devetnice raznih pobožnosti.

Iz cjelokupne knjižice uočljiv je marijanski duh pobožnosti koji autor njeguje. S velikom pozornošću Bačić ističe ulogu vizije Bogorodice s anđelima u životu sv. Franje, te tumači oprostjenja koja se mogu izmoliti hodočasteći i štujući Porcijunkulu – Gospu od Anđela Asissija (datum blagdana 2. kolovoz). U odabiru uvrštenih molitava snažna je prisutnost Bogorodičina lika. Tako u euharistijskom dijelu molitava, u *Molitvi prije Izpovidi* (str. 301) autor nakon zaziva Duha Svetoga uvodi poseban zaziv Marije i molbu za njezinu pomoć u ispovijedi i pokajanju. Također i u molitvenoj zahvali nakon pričesti u molitvu se interpolira odlomak iz hvalospjeva Magnificat: »Zato uzdajem ti hvale s Majkom tvojom Marijom: Uzveličaj dušo moja Gospodina i obradova se duh moj u Bogu Spasitelju momu!« (str. 328) Među najdojmljivije marijanske tekstove ubrajamo Magnificat, a nastao je u I. stoljeću od riječi svetopisamskih dijelova koje je našao i objedinio evanđelist Luka u prvoj kršćanskoj zajednici u Jeruzalemu (Lk.1,46–55) i napisao ih kao Gospine riječi. Potom u posebnoj poglavlju od str. 334. do 346. imamo uvrštene marijanske molitve i pobožnosti. U prvoj *Molitvi Divici Mariji* (str. 334–335) lik Bogorodice se sagledava kao lik zagovornice, odvjetnice i najvažnije posrednice prema Bogu, npr. »Priporuči me ljubeznom Sinku

⁴ Ibid. str. 67.

RUKOVET SERAFINSKOGA CVIČA

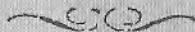
ILI

RUČNA KNJIGA

NAMINJENA

Braći i Sestram Trećega Reda Pokore

SVETOGA OT. FRANE



SABRAO I UREDIO

OT. PETAR KRSTITELJ BAČIĆ

Franovac Reda Države Prisvet. Odkupitelja



SPLIT

Brzotiskom Ante Zannoni

1884.

tvome»; »Odvitnice moja, tebi se vas pridajem« i naposljetku Gospa postaje ključna i nezaobilazna međuveza između molitelja i Krista »po tebi mila Majko, imamo pristup k Sinu Isusu, jer si ti blagoslovljena, njega u svojoj divičanskoj utrobi nosila«. Ova zadnja Bačićeva formulacija pokazuje ne samo izniman položaj Marije zbog njezina bogomajčinstva, već se ona naglašava kao najbolji mogući put pristupa k Isusu, a navedene formulacije odraz su i duboke starije pokorničke bogobožnosti u kojoj se pomalo smatralo drskošću obraćati se izravno Bogu, već je pri traženju oprosta Bogorodica zadobivala nezaobilaznu dimenziju. Današnji teolozi bi prokomentirali da ovakva vrsta dimenzioniranja Gospine uloge nije pogrešna, ali nije niti neminovno potrebna. Međutim, prije II. Vatikanskog sabora uvriježio se u pučkoj pobožnosti odnos prema Isusu kao strogom, strašnom i nemilosrdnom sucu, dok je tek posredništvo Bogorodice moglo ublažiti Božji gnjev prema čovjekovim slabostima.



Grafika Uznesenja Marijina iz djela *Rukovet serafinskoga cvića*.

Potom na stranici 337 pod nazivom *Svete rozarije* slijede tekstovi moljenja radosne, žalosne i slavne krunice i prepjev prozne antifone *Salve Regina*. Od str. 343. uvrštene su Lauretanske litanije tj. pohvale na čast Bogorodici koje su odobrene 1587., a pjevaju se u Loretu u Italiji. Najstariji rukopis ovih molitvenih zaziva s kraja 12. st. pohranjen je u Parizu.⁵ Pri kraju knjige među brojnim deveticama, tj. devetodnevni pobožnostima

⁵ Podatak preuzet prema knjizi fra Petra Lubine *Blaženom će me zvati (Najpoznatije molitve Gospi)*, Split, 2002.; str. 98–100.

u čast pojedinog blagdana nalazi se na strani 360. *Devetnica za Svetkovinu Neoskvrnjena Začea Blažene Divice Marije*, koja se počinje moliti na 29. studenoga i traje do spomenutog blagdana 8. prosinca, koji je posvećen izuzetosti Marije od istočnoga grijeha u trenutku njezinog začea. Godine 1854. papa Pio IX. proglasio je dogmu o Bezgrješnom začeu, dok su već od srednjovjekovnog razdoblja upravo oko tog otajstva vladale brojne teološke rasprave. Crkveni učitelji Ivan Zlatousti, Tertulijan, Origen, Ćiril Aleksandrijski, Ivan Monzon smatrali su da Marija kao ljudsko biće nije izuzeta od istočnog grijeha, dok su sv. Ambrozije, sv. Augustin, Anselmo Canterburyjski i posebice franjevački teolog Ivan Duns Scot zastupali Bezgrešno začea. Toma Akvinski smatrao je da Marija pri svom začeu nije bila bez istočnoga grijeha, već je to bila u trenutku izlijevanja duše.⁶

Posebna pobožnost Mariji prisutna je i u Bačićevom poticajnom i didaktično-katehetskom djelu *Pouka o čestom svetom pričešćenju uz druge pobožnosti i molenja*. U tom djelu njegov temeljni cilj bio je razbijanje pučkih predrasuda, neznanja i iskrivljenih mišljenja vezanih uz pristupanje euharistiji. Među ostalim, u piščevo vrijeme vladalo je neznanje ne samo iz stupnja poznavanja vjersko-čudorednih istina, već je Bačić morao razbijati socijalne predrasude, kao i kriva stajališta muškaraca da se muška pobožnost i česta pričest mogu tretirati kao besposlenost. Unutar ove knjižice sedmo poglavlje pod nazivom *Različne molitve na čast Blaženoj Divici Mariji* (str. 130–134) posvećeno je marijanskim pobožnostima i odražava Bačićevo poimanje marioloških karakteristika. Poglavlje sadrži sedam prozних tekstova molitvenih pobožnosti: *Molitva prid Gospom*, *Molitva Gospi u svakoj prigodi*, *Molitva Majci Božjoj za duše očišćenja*, *Pobožna molitva Gospi*, *Molitva žalostim B. D. Marije*. Ako analitički pogledamo stilska obilježja molitvi, uočavamo da je Bačić sastavljao oblik molitve u egzaltiranoj patetičnoj gestikulaciji, nasljedujući tradiciju ranijih baroknih i prosvjetiteljskih franjevačkih molitvenika i priručnika iz 17. i 18. st., ali i tradiciju svećanih pokorničkih senjerijanskih⁷ misija, koje su tijekom 18. st. u Dalmaciji ponajviše promovirali isusovci Ardelio Della Bella i Bernardo Zuzorić. Egzaltirana gestikulativnost izraza očituje se u gotovo didaskaličnim uputama: »Na kolina padam prid tobom, o Gospe moja, u poniznosti duše moje! Ne

⁶ Podaci o teološkim stavovima preuzeti su prema knjizi mons. Vlade Košića, *Marija, majka Sina Božjega*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003.

⁷ Senjerijanske misije nazvane su po talijanskom isusovcu Paolu Segneriju starijem (1624.–1694.) koji je metodom svećanih teatralnih misija, pokorničkim procesijama i sugestivnim pokorničkim propovijedima izazivao učinkovito ganuće i obraćenje svih društveni slojeva, te je utjecao na hrvatske propovjednike A. Della Bellu, Đuru Bašića, Bernarda Zuzorića, Arkandela Kalića, Jurja Muliha, Baltazara Milovca, Ivana Muliha, Đuru Reša i druge.

usuđujem se uzdignuti prama tebi, opakostju okaljane oči moje.« (str. 130). Pored toga, svaka Bačićeva molitva sadrži u sebi brojne egzaltirane usklike i uzdahe tzv. eksklamativne izraze i ekshorte kao npr.: »O prislavna Majko, usliši me!« U marijanskim molitvama razvija se ustaljena shema popularna u pučkoj pobožnosti prema kojoj Krist zadobiva osobine srditog i strašnog suca, a Gospa »čini da pristane srdžba njegova« (str. 131), te tako utjelovljuje osobine blagosti i poništenja Isusova gnjeva. U pozadini ove kontrastno naglašene polarizacije ne bi smjelo doći do iskrivljavanja i pojednostavljanja temeljne teološke postavke: Marija jedino po dopuštenju Božjemu more izhoditi milost za grešnika. Veliku posredničku ulogu Bogorodice u zadobijanju milosti često je naglašavao i sv. Petar Damiani tvrdnjom: One koje Bog ne može spasiti po njihovoj pravednosti, spašava ih Marja po svom milosrđu. Marijino posredništvo između grješnika i Boga sagledavano je kao mjesto međupostaje u skladu s učenjem sv. Bernarda koji je Mariju titulirao »scala peccatorum«. ⁸ Iz navedene koncepcije proizlaze i temeljne mariološke odrednice ove knjižice u kojoj Bačić Mariju postavlja i imenuje kao pomoćnicu, braniteljicu i posrednicu između Boga i grješnika, posebice zagovornicu u času smrti i izbavljenja duša u čistilištu, te Mariju kao izvor milosti. Među najčešćim Bačićevim zazivima pojavljuje se odrednica Bogorodice koja je »slatko utočišće bidnih grešnika«. (str. 131 i 132), tj. *Refugium peccatorum*. Arhaičnost i književni smisao za odabir blagozvučnih riječi štokavske ikavice odražava se u Bačićevim molitvama, kao npr.: »hvaliti nepristajno«, »tebi se vaskolik priporučujem«, »čuj blagostiva, glas molenja moga« i drugi sintaktostilemi. U uporabi atributa uočljivo je prisutna česta uporaba elativnih ukrasnih oblika, tj. superlativa koji označavaju apsolutni superlativ, kao primjerice: »pridobrostiva, priželjna, primila, priucviljena, pričista«. Brojne ukrasne književne sintagme predstavljaju ustaljeni figuradni inventar preuzet iz tradicije crkvene književnosti, te postaju potonulo kulturno dobro. Kao jedan takav primjer možemo izdvojiti izraz »o pridrago uhvanje moje« koji je snažno naslonjen na kršćansku baštinu, tj. na početak poznate himnodijske pjesme sv. Alfonsa Ligourija *O bella speranza mia*, koju je na hrvatski prepjevao dubrovački franjevac Lodoviko Radić i objavio 1776. u zbirci *Rukolisti duhovni*.

Svoje najopširnije djelo *Pravilo kršćanskog života* Bačić je objavio tri puta, 1880. i 1892. u Splitu, te 1901. u Zagrebu, a sadrži nauk kršćanski, molitve, devetnice, himnodijske pjesme i prepjeve latinskih himana. Građu je sabrao iz starijih hrvatskih priručnika, te talijanskih i latinskih djela koje navodi u predgovoru knjižice (npr. *Manuale di pieta (tratto dela opere i S.*

⁸ Citirano prema knjizi Bernard iz Clairvauxa, *O Mariji*, Biblioteka Symposion, knj. XXIII, (prijevod Bernard Tičić), Split, 1984.

PRAVILO KRŠĆANSKOGA ŽIVOTA

Drugo popunjeno izdanje.



Sabrao :

Fra PETAR KRSTITELJ BAČIĆ

**Franovac Male Braće Obsluženja Redo - Države
Prisvetoga Odkupitelja.**

**U SPLITU
Brzotiskom A. Zannoni (St. Bulat)
1892.**

Geltrude), *Filotea Francescana*, *Filotea Riva*, *Raccolta di novene e' Corronele* i dr. Svoj katehetsko-molitveni priručnik Bačić je namijenio hrvatskoj mladeži i puku kao što se to vidi iz *Napomene* (predgovora) u riječima: »Budi u rukam i gradjaninu i težaku« (str. 7).



Vinjeta iz Bačićeva djela *Rukovet serafinskoga cvića*.

Poglavlje *O Blaženoj Divici Mariji* (str. 37–42) predstavlja autorovo katehetsko viđenje Marije. U tom poglavlju Bačić tumači dogmu Bezgrešnog Začeca: »Nitko se nije rodio bez griha toga iztočnoga, nego sama Divica Marija, Majka Isusova.« (str. 37). Gospu titulira kao »odvitnicu kod Boga i sve naše uhvanje« (str. 38). Potom se prema Svetom pismu opisuje Marijin životopis i upravo u tom dijelu nauka dolazi do najspornijeg mjesta. Bez utemeljenosti u novozavjetnim biblijskim tekstovima

Bačić samostalno nadodaje podatak da se sv. Josip nije namjeravao ženiti već »se zavitovao i on čistoćom služiti Bogu, ali na zapovjed svećenika i videć čudom procvitan u ruci suh štap, zaruči se s Marijom« (str. 399). Međutim, nigdje u Bibliji nema naznaka da se sv. Josip nije želio zaručiti s Marijom. Pored toga je diskutabilno i Bačićevo mišljenje da je prije zaruka sa sv. Josipom Marija odlučila živjeti djevičanskim životom. Zanimljivo je da se ova hipoteza dugo provlačila u hrvatskoj mariologiji, te je i mariolog Ivan Bujanović u knjizi *Mariologija to jest nauk Katoličke Crkve o Blaženoj Djevici Mariji Materi Božjoj*, iz 1899. zastupao interpretaciju prema kojoj bi Marija još prije Navještenja odlučila živjeti u braku s Josipom na djevičanski način. Nasuprot tome, većina novijih bibličara i teologa 20. st., posebice Karl Rahner⁹, kod nas Tomislav Zdenko Tenšek¹⁰ smatraju da židovska tradicija i javno mijenje onoga vremena isključuje bilo kakvu ideju djevičanskoga braka za ženu, pa bi bilo teško moguće pretpostaviti da bi Marija imala neku sličnu želju prije objave Gabrijelova navještenja. Jedan broj povjesničara i bibličara čak drže da je za židovsku djevojku neudanost bila teško zamisliva.

Nedvojbeno možemo zaključiti da umetnuta epizoda o Josipovom zavjetu djevičanstva prije zaruka s Marijom nije biblijski utemeljena i ona

⁹ Karl Rahner, *Marija, Majka Gospodinova*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.

¹⁰ Tomislav Zdenko Tenšek, *Marijanska duhovnost*, ITKL-KBF, Zagreb, 1989.

je jednim dijelom odraz starinskog pogleda prema kojem se u kršćanstvu djevičanstvu davalo prednost pred brakom, iako brak predstavlja sakrament kao i pristupanje svećeničkom redu. Epizoda može predstavljati utjecaj starijih srednjovjekovnih nekritičkih hagiografija o životu sv. Josipa u kojima su prije pojave bolandista¹¹ legendarni iskazi nadjačavali povijesno utemeljene svetopisamske izvore. Ako pogledamo poznate hrvatske hagiografske izvore iz razdoblja protureformacije, moguće je i u njima naći povoda za Bačićevu vlastitu interpretaciju Josipovih osobina. Bartol Kašić u svome djelu *Život Gospodina našega Isukarsta* (posebice 2. dio *Život pričiste Bogorodice vazda Dvice Marije*) Venecija 1700. govori o Josipovoj čistoći do namjere sklapanja braka: »Biše on dervodelja i človik svet i jur postariji, koji ljubljaše čistoću i taki biše, kakovi se pristojaše da bude virenik takove svete virenice.« (str. 91). Hagiografsko djelo Stjepana Rose *Život Gospodina Jezusa Krista naroda čjoviječanskoga spasitelja po Mateju, Marku, Luki i Ivanu, svetijem evađelistam i inijem davnijem svetijem otcima, zavaršen životom Blažene Dvice Marije njegove Matere*, u nadometku života Bogorodice »po svetim otcima« nadodaje srednjovjekovnu predaju na str. 175. koja opisuje kako Marija kao djevojčica zavjetuje Bogu svoje djevičanstvo u templu jeruzalemskom. Epizode o djevičanstvu Stjepana Rose, kao i potonjeg Bačića predstavljaju odraz jednog danas neaktualnog stava koje odražava nekompatibilnost spolnosti sa svetim, što je određen apsurd, jer da nema posvećene bračne spolnosti ne bi se mogli roditi niti brojni kršćanski sveci i svetice, kao i uzorni svećenici i kršćani. Današnje teološko moralno shvaćanje zastupa mišljenje da uzoran kršćanski bračni život nije ništa manje svet nego zavjetovano djevičanstvo. Ipak, nemoguće je zaobići pitanje zašto nakon razdoblja racionaliziranog katolicizma i već na pragu 20. stoljeća, Bačić daje toliko snažan prioritet ideji djevičanstva pred brakom. Odgovor na to pitanje mogao bi se potražiti i u teškim povijesno-socijalnim okolnostima koje su bile takve da se veliki broj siromašnih djevojaka nije uspio udati, te je članstvo u laičkom trećem redu, kao i pružanje smisla djevičanstvu zavjetovanom Bogu, utješilo i pozitivno usmjerilo veliki broj osoba u teškim životnim okolnostima. U prilog takvoj pretpostavki svjedoči i Bačićev životopis iz pera Kosora i Petrova, a iz kojega je vidljivo da je Bačić imao posebno razumijevanje, blagost i susretljivost prema socijalnim problemima, te siromašnim pitomcima i osobama.

Znatan doprinos razvijanju marijanskih pobožnosti Bačić je u istoime-nom djelu pružio u poglavlju *Različna molenja i pobožnosti Blaženoj Dvici*

¹¹ Bolandisti su sljedbenici belgijskog isusovca Jeana Bollanda (1596.–1665.) koji je započeo sustavno kritičko povijesno preispitivanje književnog oblika hagiografije i smatra se utemeljiteljem moderne kritičke historiografije hagiografskih spisa, među kojima je najpoznatije djelo *Acta sanctorum* prvi put objavljeno u Antwerpenu od 1643. do 1688.

Mariji, koja počinju od strane 310. Nakon tumačenja Pozdravljenja (Angelus), u djelo je uvrštena i protumačena najpoznatija marijanska molitva Zdravomarijo (Ave Maria), koju je papa Pio V. u 16. st. uveo u Rimski časoslov, obnovljen nakon Tridentinskog sabora (1545.–1563.). Slijedi srednjovjekovna antifona *Salve Regina*, spjevana u kvantitativnoj ritmičkoj prozi, a sastavni je dio pučke pobožnosti. Na str. 314–315. nalaze se Lauretanske litanije, a na str. 315. uvrštena je jedna od najstarijih marijanskih molitvi *Pod tvoju obranu utičemo se sveta Bogorodice*. Molitva potječe iz 3. st., napisana je grčkim jezikom, a pronađena na Egipatskom papirusu br. 4470 u djelu *Horologion*, (objavljeno u Rimu, 1937.) U ovoj molitvi po prvi puta se spominje naziv Bogorodica za Mariju, koji je Crkva uvela na Efeškom saboru 431. godine.



Grafika Navještenja Bogorodičina iz djela *Rukovet serafinskoga cviča*.

Potom od strane 322. do 335. slijede razne vrste molenja krunice, te od str. 338. do 378. razne Devetnice u čast Gospinih blagdana, kao npr.: *Devetnica zaručenja Gospina sa sv. Josipom*, *Devetnica Očišćenja Marijina (Kandelora ili Sviječnica)*, *Devetnica Navješćenja (Blagovist)*, *Devetnica Pohoda Gospina*, *Devetnica Gospe Karmelske*, *Devetnica Gospi od Anđela*, *Devetnica Gospi od sniga*, *Devetnica Velikoj Gospi (Uznesenje)*, *Devetnica pričistom Srcu Marijinu*, *Devetnica Male Gospe (Porođenje)*, *Devetnica imenu Marijinu* (koja je ujedno svetkovina pobjede Ivana Sobiškog protiv turske vojske 1683., a slavi se prvu nedjelju po Maloj Gospi), *Devetnica sedam Gospinih žalosti*, *Devetnica Gospi od Rožarija*, *Devetnica Gospi od zdravlja*, *Devetnica Neoskvrnjenog začeća*.

Potom od strane 394. slijede razne molitve i pjesme Gospi iz kojih dodatno uočavamo mariološka obilježja Bačićevog poimanja Bogorodice. U većini proznih, naglašeno emotivnih zaziva Bačić ponovno najčešće promatra i imenuje Gospu kao posrednicu (Maria Mediatrix hominum), kao utjehu nevoljnih i žalosnih (Consolatrix afflictorum), te kao Majku posebne božanstvene milosti (Mater Divinae gratiae), a u hijerarhiji pridobivanja smilovanja Marija je Djevica najmoćnija iznad svih stvorova (Virgo potens). Bačić je oslovljavao Mariju i kao »stalno spasenje« str. 398), te ovaj izraz potječe iz pjesničko-izražajne tradicije drevne patristike. Izraz »Put spasenja« prvi je za Mariju upotrijebio u sintagmi svoje pohvale Anastazije I. koji je bio 559. patrijarh u Antiohiji, a njegova pjesma o Mariji kao putu spasenja objavljena je u izdanju *Homilija I. Testi mariani del primo millenio II. Padri e altri autori bizantin.* (Città Nuova, Roma, 1989.). Međutim, na strani 391. u tekstu *Tri pohvale Divici Mariji* pronalazimo jedan arhaičan, književno-simboličan Bačićev izraz utjecanja Mariji »častim te kao Zaručnicu pripoljublenu Božanskoga Duha«. U novije vrijeme hrvatski mariolozi, a posebice Tomislav Šagi Bunić¹² protive se tom nazivu, koji može voditi u pogrešnom pravcu pružanja nepoželjnog razumijevanja da bi Duh Sveti zamijenio muža kod Marije, te se preporučaju izrazi: »hram, tabernakul, svetište Duha Svetoga«. Josef Ratzinger – papa Benedikt XVI. još je kao kardinal izričito naglasio u svojim brojnim mariološkim raspravama kako dogma o Marijinom djevičanstvu definitivno nema ništa zajedničkog s pojmom teogamije, te treba izbjegavati polisemantičke izraze koji mogu dovesti do pogrešnih konotacija. Međutim, u Bačićevo vrijeme, kao i u ranijoj franjevačkoj tradiciji (npr. u djelu fra Ivana Ančića *Vrata nebeska*, objavljeno u Jakinu – Anconi, 1678. u dva sveska) bilo je uobičajeno, simbolično i poetično obraćati se Mariji kao zaručnici Duha Svetoga i podrazumijevati pritom isključivo duhovno transcendentalno viđenje ovog jedinstvenog otajstva.

Kao najpoetičniji književni tekst ovog poglavlja izdvaja se Bačićeva prozna molitva *Pozdrav Divici Mariji*. U tom tekstu Bačić nabraja Marijine attribute i metafore koji dolaze iz provenijencije dva književna izvora: iz crkvene literature (vrata nebeska – Porta coeli, vratak svih milosti – Fons gratiarum – izraz sv. Bernarda,¹³ ogledalo i uzor svih kriposti – svojevrsni Speculum Marianum – naziv djela Jurja Habelića), ali i iz usmene narodne poezije (žarko sunce, rujna zora, misec prijasni, dika, sjaj-biserna

¹² Tomislav Šagi-Bunić, *Vrijeme suodgovornosti*, I. sv., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1981.

¹³ Prikaz Marije kao vrutka milosti razrađen je u djelu Bernarda iz Clairvauxa, *De Laudibus Virginis Mariae (O pohvalama Djevice Marije)* iz 12. st.

kruna, pribili ljiljan, miomirisna ružica, grlica priponizna, golubica pričista). Njegovanju hrvatske marijanske pjesničke tradicije Bačić je pružio doprinos kroz uvrštavanje pjesme *Divici Mariji*, odlomka iz pjesme Mavra Vetranovića na stranici 521.

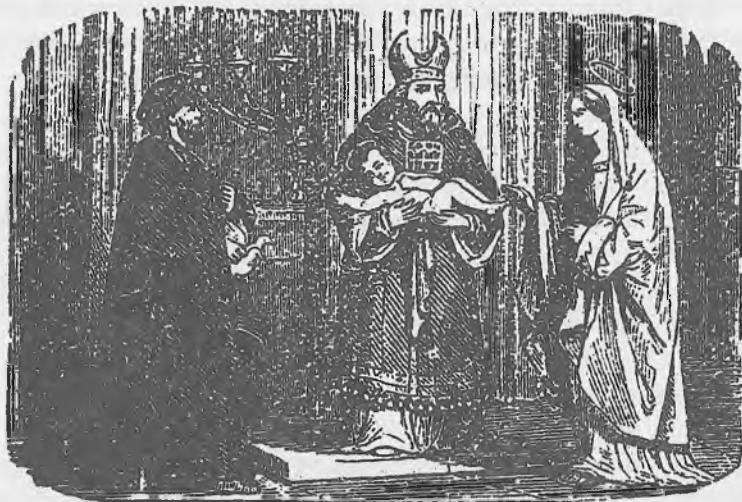
Osim u svojim tiskanim knjigama Bačić je razvijao marijansku pobožnost i u raznim poučnim člancima. U članku *Marija*, »Prijestolje mudrosti i znanja«, (*Gospa Sinjska*, god. 7, 1928., br. 4, str. 73) pisac u poučnom tekstu ističe brojne crkvene naučitelje (bl. Alberta Velikog, sv. Edmonda, kanterberškog biskupa, isusovca Franju Suareza, sv. Tomu Akvinskog i dr.) kako su po Gospinoj milosti dobili dar napredovanja u znanosti i učenju, te na kraju ističe važnost molitve u učenju i duhovnom rastu. Bačićev članak »Dolina krvi«, (*Gospa Sinjska*, god. 1., 1922., br. 4, str. 61) pozdravlja 1921. oslobođenje Irske, opisuje njihovu patnju i progone katolika od strane protestanata, te ističe lik velikog irskog borca za slobodu O'Connella koji je često molio kronicu i utjecao se Gospi.

U članku »Ljepota Marije, Majke Božje«, (*Gospa Sinjska*, god. 1., 1922., br. 5, str. 66–67) pisac pod utjecajem sintagmi pjesništva fra Petra Kneževića opisuje neizrecivost Marijine ljepote, da bi potom naglasio da je Gospa samo stvorenje Božje, tj. ne smijemo je zbog njezine neizrecive ljepote smatrati za božicu. Potom razbijanje pučkih predrasuda Bačić začinja s jednom legendom kako sv. Bernard pozdravlja Mariju i potom njezin kip odzdravlja na njegove molitve, iz čega proizlazi da je Bačić u člancima namijenjenima puku rado miješao teološke postavke, povijesne podatke, legendu i irealnost simboličnog načina prikaza.

U svom tekstu »Zdravo Marija«, (*Gospa Sinjska*, god. I., 1992., br. 3, str. 43–45. Bačić je protumačio istoimenu molitvu, te ju je podijelio u tri dijela: riječi anđela Gabrijela, riječi sv. Elizabete i crkveno pridodanje trećeg dijela molitve. Preporučio je sve prigode u kojima je dobro moliti molitvu i na kraju pridodao egzempl o irskoj djevojčici koja obraća protestantskog svećenika na katoličanstvo, tako da upozorava na prisutnost Majke Božje u tekstu Vjeronanje (*Credo*).

U članku »Gospin otočić« (*Gospa Sinjska*, god. 6, 1927., br. 5, str. 128–130,) Bačić je nadahnuto prikazao kratku povijest Visovca, svetište Majke od milosti Gospe Visovačke i glavna proštenja svetišta. U duhu usmene narodne tradicije opisao je svetište »mila Marijina crkva kano labud ptica bijela«.

O povijesti svetišta Gospe Sinjske i proslavi 200. obljetnice donošenja slike Gospe Sinjske u Sinj pisao je u časopisu *Narod*, IV/1887., br. 68–75, Split, a o knjižici fra Ivana Markovića o Gospi Sinjskoj napisao je oduševljen prikaz i preporuku u časopisu *Narodni list*, XXV, 1886., br. 76, str. 1–2.



Grafika Očišćenja Marijina iz djela *Rukovet serafinskoga cvića*.

Iz svega navedenoga možemo zaključiti da je Petar Krstitelj Bačić katehetski tumačio lik Bogorodice, ali još više marno radio na promicanju marijanske pobožnosti, marijanskih molitava i povijesnom proučavanju Gospih svetih. U svojim katehetskim i molitvenim priručnicima Bačić nije dublje ulazio u pojedine teološke mariološke postavke, slijedio je usvojeni nauk crkve, pa ga je čak, u želji da narodu i svojim sjemeništarcima bude što dostupniji, pojednostavljivao, a ponekad i nepotrebno kitio legendarnim hagiografskim predajama (kao u primjeru portretiranja sv. Josipa u poglavlju *O Blaženoj Divici Mariji*). Svoj marijanski rad Bačić je namijenio kao duhovnu hranu za sjemeništare, ali također i za potrebe Marijine kongregacije sjemenišnih pitomaca, koju je kao duhovnik vodio i utemeljio 23. veljače 1897.¹⁴ Bačić svoje osnovno poslanje nije vidio u velikim teološkim proučavanjima i raspravama, već je on svoj doprinos pružio kao požrtvovni pastoralac i odani duhovnik sjemeništara. Prema sjećanju njegove subraće Stanka Petrova i Karla Kosora, Bačić je bio izrazito dobar pedagog, zahtjevan, a blagonaklon prema dječaćkim pogreškama i od svoje je plaće redovito pomagao siromašne pitomce. Bačić je poticao pitomce da uče glagoljicu i bosančicu, bio je rodoljub, pobornik preporodnih kretanja u Dalmaciji i predani povjesni proučavatelj cetinskog kraja i visovačke okolice,

¹⁴ Podatak preuzet prema članku Stanka Petrova. *Po stopama otaca – Gospina pčelica* (P. K. Bačić), Vjesnik Provincije presv. Otkupitelja, X, 1962., str. 22–27.

promicatelj usmene narodne baštine. U svom rukopisu *Povijest županije Cetine – Sinja i franovačkog starog samostana sa Gospinom slikom od god 1210. do 1510.* pružio je uz fra Petra Filipovića i potom fra Ivana Markovića važan prikaz povijesti preseljenja slike Gospe Sinjske iz Rame u Sinj. U potpunosti možemo se složiti s opisom Bačićevog djelovanja kojega je napisao fra Karlo Balić, utemeljitelj i dugogodišnji predsjednik Međunarodne papinske mariološke akademije u Rimu, koji je bio svjestan da mariologija mora biti povezana sa širenjem marijanske pobožnosti. U poglavlju *Zlatović, Poljak, Bačić, Klarić, Matutinović*, u knjizi *Kroz Marijin perivoj*, (Šibenik 1931.) Balić je sažeo rad svih navedenih franjevacu sljedećim riječima: »Poput marne pčele letili su od cvijeta do cvijeta i što su našli u Sv. Pismu, u Sv. Ocima i u djelima bogoljubnih pisaca najmilijega, najslađega dali su za duhovnu hranu svome narodu. Razmatrali su pomnjivo otajstva Majke Božje i perom dostojno su slavili onu, koja je porodila Vječnu Mudrost i koja ju drži u odnošaju s nama smrtnicima.« (str. 72). Bačićevo djelovanje mogli bismo sažeti krilaticom: za vjeru i dom, a to najbolje svjedoče same pišćeve riječi kojima se u prikazu knjige fra Ivana Markovića¹⁵ zalagao za čitanje knjižice sa svrhom da se »potiče i bodri duh na veće počitanje prama Nebeskoj Kraljici i na sблиženje srдца jednako opojenih onim što smjera na obći boljitak drage domovine«.

FRA PETAR KRSTITELJ BAČIĆ KAO PROMICATELJ MARIJANSKE POBOŽNOSTI

Sažetak

U radu se opisuje Bačićev doprinos rascvatu marijanske pobožnosti, te izbor pjesama, molitava, proznih tekstova i recenzija koje je Bačić objavio unutar svojih djela *Rukovet serafinskog cviča*, 1884.; *Pouka o čestom svetom pričešćenju uz druge pobožnosti i molenja*, 1877.; *Pravilo kršćanskog života*, 1880., 2. izd. 1892. i 3. izd. 1901., te u mnogobrojnim poučnim člancima objavljivanim u časopisu »Gospa Sinjska«, »Narodni list«, »Narod«. Bačićevi oblici uvrštenih molitava utemeljeni su nasljedovanjem tradicije ranijih franjevačkih molitvenika i priručnika 17. i 18. st., što se i odražava u egzaltiranoj gestikuliranosti izraza i rečeničnih cjelina. Razmatrani su i Bačićevi Bogorodičini titulari, kao i njihova povezanost s patristikom, ali i tradicijom pučke pobožnosti. Petar Krstitelj Bačić katehetski je tumačio lik Bogorodice, a još više marno radio na promicanju marijanske pobožnosti, marijanskih molitava i povijesnom proučavanju Gospinih svetišta. U svojim katehetskim i molitvenim priručnicima Bačić nije dublje ulazio u pojedine teološke mariološke postavke, slijedio je usvojeni nauk crkvenog učiteljstva, a u želji da narodu i svojim sjemeništarcima bude što dostupniji i zanimljiviji, pojedine je

¹⁵ *Narodni list*, XXV, 1886., br. 76, str. 2.

predočbe ponekad i nepotrebno nadopunjavao legendarnim hagiografskim predajama (kao u primjeru portretiranja sv. Josipa u poglavlju *O Blaženoj Divici Mariji*, u knjizi *Pravilo kršćanskog života*). Svoj marijanski rad Bačić je prvenstveno namijenio kao duhovnu hranu za sjemeništare, ali također i za potrebe Marijine kongregacije sjemenišnih pitomaca i franjevačkog svjetovnog trećeg reda. Bačić svoje osnovno poslanje nije vidio u velikim teološkim raspravama, već je on svoj doprinos pružio kao požrtvovni pastoralac, odani duhovnik sjemeništara, svećenik s velikim i učinkovitim rješenjima prema teškim socijalnim problemima svoje pastve.

**FATHER PETER THE BAPTIST BACIC, PROMOTER
OF ST. MARY'S RELIGIOUSNESS**

Abstract

The theme of this work is Bacic's contribution to the blooming of St. Mary's religiousness, and the choice of songs, prayers, prose texts and reviews which Bacic published as the part of his works *Handful of Serafin flowers*, 1884; *Lesson of frequent holy Communion among other devoutness and prayers*, 1877; *The rules of Christian life*, 1880, second edition in 1892, and third edition in 1901, and in other numerous instructive articles published in the magazines as *Gospe Sinjska*, *Narodni list*, *Narod*. Bacic's forms, of included prayers, were founded on the heritage of early Franciscan prayer books and handbooks tradition, from the 17th and 18th century, what is reflected on exalted gesticulation of expression and sentence unities. Bacic's Mother of God titulars as well as their connection of patriarchate and tradition of folk-religiousness are being reviewed as well. Peter the Baptist Bacic described the character of mother of God in a catechist way, and diligently worked on promotion of St. Mary's religiousness, prayers and historical studies of Madonna's sanctuaries. In his catechist and prayer handbooks, Bacic didn't get into certain St. Mary's theological propositions, he followed adopted Church teachings and in his wish to be more available and interesting, to his people and seminarists, he added, to some illustrations, unnecessary hagiographical tradition (as in the example of portraiting of St. Joseph in the chapter *About Blessed Virgin Mary*, in the book *Rules of christian life*.) Bacic primarily assigned his St. Mary's work as spiritual food for seminarists, but also for the needs of St. Mary's congregation of seminary students and Franciscan secular third order. Bacic didn't see his basic mission in big theological discussions, he gave his contribution as devoted pastoral, loyal ordained minister of seminarists, priest with great and efficient solutions to difficult social problems of his flock.

Translated by Zvezdana Mandić

Ines Srdoč-Konestra

PROZE FRA PETRA KRSTITELJA BAĆIĆA

Izvorni znanstveni rad
UDK 821.163.42 (091)
821.163.42.09

Jedini temeljit i sustavan pregled života i djelatnosti fra Petra Krstitelja Baćića, s popisom i opisom najvažnijih tekstova te osnovnim prosudbama o njima sačinio je Karlo Kosor.¹ Nakon čitanja dijela Baćićevih tekstova, posebice onih koje Kosor svrstava u književni rad, možemo se složiti s njegovim mišljenjem: *Kao romantik Baćić je pisao i svoje povijesne članke i rasprave. U njima je iznosio, koji put dosta nekritično, svoje sudove o pojedinim pojavama, likovima i povijesnim događajima. Čini se da su ga ljubav prema Crkvi, redu i Hrvatskoj navodili da sve što je katoličko, franjevačko i hrvatsko gleda kroz prizmu najljepših boja i oblika, a sve što se tome protivilo, kroz crne naočale.*² Sve Baćićeve proze – putopisi, pripovijesti i publicistički tekstovi – tek rubno pripadaju književnim vrstama, a obilježene su primarno željom da pouči vlastiti narod i potakne narodni duh. S tim ciljem najčešće tematizira slavnu prošlost,³ pronalazeći primjere koji su vrijedni divljenja i oponašanja, a to su srednjovjekovni hrvatski vladari i razdoblje samostalne Hrvatske države za narodnih vladara.

Obilježja su to pučko-prosvjetiteljske literature kojoj Baćić pripada. Utjecanje povijesti kao 'učiteljici života' nepogrešiva je i vrlo produktivna tema. Prostorno gledano takva se produkcija vezuje uz manje centre⁴ i su-

¹ O. fra Karlo dr. Kosor, *O. fra Petar Krstitelj Baćić*, »Kačić«, Zbornik franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, br. 5, Šibenik 1973., str. 55–91.

² Isto, str. 78.

³ Na ovome je skupu u izlaganju *Neke osobitosti Baćićeva proznog iskaza* o Baćićevom romantičarskom zanosu poviješću govorio akademik Nikica Kolumbić, pa se na tome nećemo zadržavati.

⁴ Takva je situacija u Dalmaciji, ali i u Istri. Književnopovijesna literatura prihvatila je interpretacije o zakašnjelom narodnom preporodu koje se u Istri vezuje uz djelovanje biskupa Dobrile i kruga kojeg on okuplja oko sebe uz list »Naša sloga« (1870–1914) koja je jedino glasilo istarskih Hrvata, a ima sve funkcije koje su imala preporodna glasila u doba ilirskoga pokreta, ali i u cjelini hrvatskog narodnog preporoda. Usporedi: Mirjana Strčić, *Istarska beseda i pobuna*, I. i II., Istarska naklada, Pula 1984. U napisima objavljivanim u »Našoj slogi« uočljiv je, osim preporodnih ideja i znatni utjecaj folklorno-kačićevskog modela književnosti što je razumljivo zbog usmjerenosti na isti tip čitateljske publike.

postoji uz dominantna strujanja u kulturnoj i nacionalnoj središnjici – Zagrebu, gdje se prate i upijaju dosezi europskih književnosti te prihvaćaju nove ideje. Takva književna tendencija u kojoj se nastavljaju prosvjetiteljsko-preporodne ideje, djelatna je i krajem 19. i početkom 20. stoljeća – u vremenu drugačijega svjetonazorskoga usmjerenja.

Želimo li govoriti o djelovanju pregaoca kojima pripada Bačić, moramo uvažiti upravo postojanje toga paralelnoga tijeka koji se dijakronijski gledano nastavlja na prethodna stoljeća. Tako se i u ovom slučaju može aplicirati mišljenje D. Dukića (...) *poetička se klasifikacija hrvatske svjetovne epike 18. stoljeća uvelike preklapa s regionalnom diobom hrvatske književnosti. Tako se folklorno-kačićevski model uglavnom ostvaruje u pisaca mletačke Dalmacije, poteklih izvan starih gradskih, u ono vrijeme prilično talijaniziranih komuna. Oslanjanje na poetiku narodne pjesme i usmjerenost prema ruralnoj čitateljskoj publici karakterizira epiku tog kulturnog područja.*⁵ Naime, franjevci su svojom propovjednom i nabožnom literaturom za dobar dio hrvatskih prostora u 17. i 18. stoljeću predstavljali jedini dodir s hrvatskom pisanom riječju. U 19. i početkom 20. stoljeća mijenjaju se vlasti,⁶ ali nepovoljno za Hrvatsku, pa se u književnosti i dalje javljaju projekcije o vlastitoj državi i narodu, ali one su okrenute prošlosti kada je ta država i postojala. Sada, osim što tiskaju knjige s točno određenom namjenom, franjevci aktivno djeluju preko periodičkih publikacija. Recepcijski gledano, krajnji korisnici te literature su isti – uglavnom slabo obrazovani najširi slojevi hrvatskoga naroda. Ono što je *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* A. Kačića Miošića značio u 18. stoljeću, u 19. nastavlja pučko-prosvjetiteljska književnost koja jednim dijelom tradira franjevačku produkciju prethodnih stoljeća. U oba je slučaja najbitnija namjena tekstova, a to je pouka, nacionalno osvješćivanje naroda i podržavanje svijesti o samobitnosti.

Razvidno je da polazište za analizu te produkcije neće biti estetski kriteriji, ne samo zato što bi bili neprimjereni, već zato što oni nisu bili bitni ni pri nastajanju tekstova. Međutim, moći će se pratiti određeni tematsko-idejni kompleksi koji će biti zastupljeni u oba već spominjana tijeka hrvatske književnosti. Ti se kompleksi nameću kao izvanknjiževni poticaji na koje reagiraju obje produkcije jer se književnosti pridaje funkcija sudjelovanja u razrješavanju bitnih ideoloških pitanja, primarno onoga nacionalnoga. Posezanje u bližu ili dalju prošlost jedan je od najčešćih načina posrednoga tematiziranja suvremenosti⁷.

⁵ Davor Dukić, *Poetike hrvatske epike 18. stoljeća*, Književni krug, Split 2002., str. 178.

⁶ Francuzi su zamijenili Mlečane, Austrija je zamijenila Francuze, a nakon Prvoga svjetskoga rata Kraljevina Jugoslavija sigurno nije bila ono što su Hrvati priželjkivali.

⁷ Od realizma dalje ti će se ideologemi aktualizirati i u povijesnom romanu, spomenimo samo tematski kompleks obitelji Zrinskih i Frankopana.

Ideologeme slavne prošlosti Bačić razvija u trima skupinama djela – u pripovijestima, putopisima i pseudo-povijesnim člancima.⁸ U većini se tih tekstova isprepleće sadašnjost i prošlost pa tako možemo govoriti o žanrovskoj mješavini putopisnoga i pripovjednoga diskurza koji se dopunjava povijesnim i/ili pseudopovijesnim činjenicama. Pritom je npr. u putopisima gotovo nevažan sam opis puta i eventualni doživljaji putopisca, jer to je samo povod da se iz sadašnjosti retrospekcijom dođe do slavne prošlosti. A sam je Bačić rođen i veći je dio života proveo upravo na geografskom prostoru između Krke i Cetine, između Zadra i Splita⁹ pa njegovim tematiziranjem otvara prostor vlastitoga identiteta. Istovremeno to je središte srednjovjekovne hrvatske države gdje su se odvijala povijesno sudbonosna zbivanja. Prostor postaje mitotvoran zajedno s hrvatskim velikašima kao mitskim figurama povijesti te nastaje *mitom neupitne nacionalne prošlosti*.¹⁰

U Bačićevoj stvarnosti ta su mjesta devastirane ruševine koje se jedva naziru, a pripovijedanjem on oživljava njihovu slavu i veličinu te uzoritost njihovih gospodara, hrvatskih velikodostojnika koji su simboli plemenitosti, snage i junaštva. Utopijski priželjkuje »revitalizaciju« staroga iako je svjestan da je nemoguće obnoviti vrijednosne sustave koji su vladali u prošlosti. Insistira na kršćanstvu, etičkim principima, obiteljskim vrijednostima i požrtvornosti pojedinaca koji su nosioci tih vrijednosti sa sasvim eksplisicnom željom da pouči svoje suvremenike.

Narativni postupci koje Bačić rabi u strukturiranju tekstova primarno su opisivanje i pripovijedanje u kojima se isprepleću uporaba ja-forme i objektivnoga pripovijedanja, ali i učestaloga prvoga lica množine – *mi*. Upravo tim licem hoće istaknuti pripadnost sebe i svojih čitatelja istome povijesnom i zemljopisnom prostoru i sugerirati da je ta slavna prošlost zajednička prošlost. Navedeno možemo pratiti u citatu iz feljtona *Grad ka-*

⁸ I u brojnim novinskim člancima služit će se povijesnim činjenicama za potkrjepu vlastitih stavova.

⁹ Često je obilazio mjesta na kojima su u prošlosti postojali sakralni i svjetovni objekti, pokušavao je rekonstruirati konture ruševnih zdanja, zabilježiti dimenzije, jer je svjedokom propadanja tih materijalnih ostataka koji su smatrani običnim ruševinama, čak često sasvim pogrešno ostacima turskih građevina.

¹⁰ Ljiljana Ina Gjurgjan, *Mit, nacija i književnost «kraja stoljeća»: Vladimir Nazor i W. B. Yeats*, Matica hrvatska, Zagreb 1995., str. 40. *Književnost u bezdržavnih naroda ima često prosvjetiteljsku funkciju, zamjenjujući tako kulturne institucije i nacionalno školstvo. Tu prosvjetiteljsku funkciju književnost će moći ispuniti na dva načina. U razdobljima bliskim racionalnoj koncepciji (prosvjetiteljstvo, proto-realizam, racionalizam) ona će nastojati razviti svijest o vlastitoj tradiciji i kulturi, približavajući povijesne činjenice širokoj publici. U drugim razdobljima umjetničkoga stvaralaštva, sklonijima imaginativnom, ona će pak nastojati ispuniti prazan prostor povijesti, nadomještajući povijest mitom, faktografiju imaginacijom.* Isto., str. 65–66.

mičak na Krči. Koljevka Petra Svačića, vojvode Domalda i Nelipića. – Izlet na 9. rujna 1922.:

Ima više godina da sam počeo skupljati podatke i povijesničke uspomene slavnog staroga hrvatskoga grada Kamička. Kad sam prolazio brodom sa Slapa, ili na nj, uvijek sam bacao sjetni pogled na te drage svakom hrvatskom srcu, razvaline. Mislio sam kako nemamo pismenih uspomena o tome gradu.

Kamičak je bio grad, kolijevka naših kraljeva, banova, plemića, velikaša. Bio je grad tvrdo sagrađen na položitoj litici spuštajući se od istoka k zapadu. Bio u gustom prašumlju, nedaleko Roškog Slapa, lijepog vodopada Krke; kao kažiprst k svetištu franjevačkog samostana Visovca. Sjedio je na obrani središta Bijele Hrvatske, e da nebi neprijateljska najezda naskočila, ili Krkom, ili kopnom. Gledao je na Velebitske gore na Bukovicu, na Ličku županiju.

Što je bio Kamičak? Kakve imamo podatke o njegovoj povijesti? – Ovdje je u Kamičku kolijevka našega Kralja Petra Svačića. Od njegova je roda ogranak Nelipića porodica. Tko od Hrvata nezna za ovu veliku plemenitašku hrvatsku porodicu? Ovdje je u gradu Kamičku njihova kolijevka, njihova djedovina. Nelipić Isan djed velikog kninskog bana Ivna I. Nelipića. Njegov otac Konstantin Nelipić gradi grad uz Čikolu, Ključ (Ključice-Clas) na obranu Hrvatske od Mlečana, koji su bili izdajom Šibenik zaposjeli. On gradi grad Nečven, na lijevoj strani Krke prama gradu Šubićevo Čučevu. Gradi također grad Glavaš ispod Dinare, da štiti svoja imanja od navala bilo čijih.¹¹ (Istaknula I. S. K.)

Dalje će Bačić navoditi faktografske genealoško-povijesne činjenice o poznatim obiteljima i samo se u trećem nastavku feljtona vratiti obilasku ruševina navodeći vlastitu želju za obilaskom Kamička kao motivaciju puta. U četvrtom, posljednjem nastavku fokusira se na turska i mletačka osvajanja i razaranja, a završava pozivanjem na studije Vjekoslava Klaića o slavnim hrvatskim velikašima. Cijeli je tekst kompozicijski vrlo neujednačen i nespretno razlomljen na nastavke te su neveliki zahvati mogli pridonijeti njegovoj kvaliteti.

Temu grada Kamička Bačić aktualizira šest godina kasnije u »Jadranskoj vili»¹², gdje je u nastavcima detaljno popisao sve velikaške porodice i njihove najznačajnije pripadnike koji su podrijetlom vezani uz Kamičak na Krči. Kreće od Svačića, preko Nelipića do Utišinovića za kojih je između 1523. i 1526. godine pod navalom Turaka grad Kamičak razoren. Najvećim

¹¹ »Jadranskoj vili«, Split, godina V., br. 6, subota, 20. siječnja 1923., str. 2. Feljton je objavljan u četiri uzastopna broja »Jadrana«.

¹² »Jadranska Vila«, Omiš 1929., god II., br. 7–12.

se dijelom taj tekst temelji na povijesnim izvorima pa Bačić često donosi citate različitih isprava na latinskome jeziku, a poziva se i na podatke iz tada aktualne povijesne literature.¹³ Dijelom je koristio feljton ranije objavljen u »Jadraniu«, ali se stilom i pristupom oni dosta razlikuju. Osim što je opširniji i temeljitiji, pisan je gotovo sasvim objektivno, a samo uz opis pogibije braće Slavića i Petra Svačića, Bačić popušta rodoljubnim emocijama i piše patetični ulomak:

»Rat nastade, boj se bije, krv se lije, padaju boriooci sa obadvije strane između Kupe rijeke i planine Gvozda. Kolomana pomagaše čete velikaša hrvatskih, Petar se borio sa četama svojim proti silnoj vojsci, ne mogav odoljeti. Popadoše ranjeni i mrtvaci, poginu i kralj Petar Svačić u planinskim brdima, koja su se prozvala Petrova Gora. Pade kralj Slavić roda Svačićeva iz grada Kamička, pade kralj Petar Svačić god. 1102. brat Slavićev iz grada Kamička. Pade jedan, u pomorskoj bitci za svoju domovinu; pade drugi na kopnu u brdinama, za svoju domovinu. Poginuše ovi hrvatski Leonide. Stid nas hvata pred historijom, da smo radi nesloge svojih velikaša, izgubili slobodu. Što je još žalosnije, braća jadna, hrvatski velikaši, borili se protiv hrvatskom jednom velikašu za tuđina.

*O Kamičak grade, tvoja dva sina, tvoja dva plemića roda Svačića, tvojih utemeljitelja, padoše za obranu Hrvatske! Ne plači, ponosi se pred historijom, da su tvoji gospodari, sinovi tako divno pali za slobodu domovine! Jer dulce ac decorum pro patria mori!*¹⁴

Tematiziranjem triju spomenutih obitelji vezanih uz točno lokalizirani geografski prostor na kojima je postojala prva hrvatska država – konkretna mjesta prerastaju u opis mitskih predjela, a smrt Petra Svačića je sublimacija *Finis Croatiae*. Da je obitelj Svačića velika Bačićeva tema svjedoči i treća serija napisa također u »Jadranskoj vili«¹⁵ gdje još detaljnije progovara o Svačićima, potkrepljujući izneseno citiranjem dodatnih izvora u namjeri da razuvjeri oponente koju su tvrdili da Petar nije bio Svačićeva roda. Taj prilog ne uvrštavamo među književne tekstove jer donosi povijesne podatka i citira izvore bez autorskih komentara.

Bačić četirima tekstovima¹⁶ podnaslovom sam određuje vrsnu pripadnost te ih sagledavamo kao književne, uvažavajući prethodno izrečene napomene. *Sv. Stana hrvatska Kneginja* strukturom i načinom prezentacije građe sasvim je na tragu napisa o Kamičku. Počinje zemljopisnim smješta-

¹³ Najviše se poziva na Vjekoslava Klaića navodeći podatke iz njegove *Povijesti Hrvata*.

¹⁴ Isto, br. 8, str. 119–120.

¹⁵ *Plemići roda Svačićeva*, Isto, 1930., god. III., br. 8–11.

¹⁶ *Sv. Stana hrvatska Kneginja. Crta iz hrvatske crkvene povijesti*. »La Dalmazia cattolica. Katolička Dalmacija«, god. IX., Zadar 1878, br. 67–69.

njem i opisom grada Bribira,¹⁷ kontrastiranjem prošlosti sa žalosnim aktualnim stanjem, nastavlja rodoslovljem Šubića da bi tek pred kraj prvoga nastavka došao do lika iz naslova – Stanislave, i samostana što ga je za nju, svoju sestru, u Skradinu dao izgraditi ban Pavao Šubić. Dalje se više zadržava na povijesti i opisu Skradina kao biskupskoga središta, na opisu samostana, životu Stane¹⁸ kao redovnice, a završava popisom samostana koji su postojali u Skradinu. U središtu Bačićeva interesa je prostor – primarno Bribir i Skradin kao oličenje slavne prošlosti. Tekst se ne odlikuje kompozicijskom cjelovitošću, stupanj estetizacije je vrlo nizak, a naslovom istaknuto ime ostaje tip nositelja pozitivnih osobina:

Po običaju srednjega vijeka, najpobožnije bijaše uzgojena plemenita gospoja Stanislava. Kao Angejo božji bila sveta od djetinstva, a sve ju vrli-

Jelislava Lapsanović banica karinska. Povjestna crta iz hrvatskog života. »Narodni koledar za prostu godinu 1881«, Matica Dalmatinska, Zadar, str. 81–97. Nagrada Matice dalmatinske.

Stanislava Šubića knjeginja hrvatska (crta iz hrvatske povjesti 13 vijeka), »Narodni koledar za просту godinu 1882«, Matica Dalmatinska, Zadar, str. 63–91.

Dragoslav i Ljubica hrvatski velmože (crta iz petnajstoga vijeka), »Nada«, Split 1883., god. I., br. 11–17.

¹⁷ *Idući iz Skradina kraljevskim drumom, te prošavši liepu udolini Vaćana, negda župe, a sad područnog sela, čim se uzpneš na grlo, pred oči ti pada lako uzvišena glavica, sa sjevera položita, s juga uzbrdita, na kojoj se vide ostanci obrdani negdašnjeg hrvatskog grada Bribira. Još prije Isusova rođenja Berberium je obstojao, a da je bio na ovom istom mjestu, svjedoči ime, položaj i iskopane rimske babke. Bribir tekar 7 vijeka poslje rođj. Isusova dolazi na glas, jer od tada postade sielo hrvatske županije. Sa ovog mjesta kao središta gornjo-zagorske Dalmacije, ili Hrvatske, pogled je divan, širok i nezapriečen. Odavle gledat vrhove Velebita i Dinare, ravnice Kotarâ i krševitu Bukovicu. U Bribiru sjala slava i veličje hrvatske plemićke porodice Šubića. Nu još prije toga zemana, za rimskog ovjedašnjeg gospodstva, bribirska glavica, bi napojena svetom krvju Kristovih sliedbenika; ovdje sv. Maksim sriemski biskup podnese muke za Isusa.*

Bribir bio u Hrvatskoj i ponos cieloga juga, štiti i zapleće proti svakom nasilju morskikh gusara i gorskih napadača. Bio stožer cvatućih tad Kotara, bojno poprište, zlatni buzdohan, u kojeg su se lomile glave neprijateljske. Bribir bio, ali ga već nejma. Sva mu slava srušena, ures i ponos oboren. U obseg vrh glavice prostran je više od dva kilometra; još uzgor stoji gradec Bana Šubića, oborine nekoliko zdanja, nešto bedema, i grčko-istočna crkva, posliednjeg vjekâ pretvorena u crkvu njihovu sv. Ivana Krstitelja. Kao i po drugih mnogih mjestih Dalmacije, mnoge crkve paše i, u zao čas! porodice pretvoriše se u grčke! (O tempora o mores!) Tute medju ruševinam još se vide zidovi onda glasovitog franovačkog Samostana, gdje (kao što povjeda Martyrologium Franovačkog reda) stojaše Blaženi Andrija Albanjanjim: »cujus sanctitatem quam plurima post mortem miracula declarant«. (26 decem) U ovom Samostanu dovrši sveti život Bartul Biskup skradinski, posle nego se odreče biskupske časti. Samostan bio divan, jer su ga kneževski sagradili i obdarili hrvatski velmože Bani Šubići. »La Dalmazia cattolica. Katolička Dalmacijak«, god. IX., Zadar 1878, br. 67, str. 2.

¹⁸ Žali što je malo je podataka o njezinu životu, iako pretpostavlja da bi ih moglo biti u rimskom arhivu budući da ju je papa proglasio sveticom.

ne krieposti resile u duši i tielu. Krasno lice još dragosnijim činilo njezine kršćanske krieposti; plemenita duša odsiev davala svakoj rieči, te bi bio reko, da ova kršćanska djevica, nigda svieta nije vidjela. Zaglušena slavom svojih rodjaka, kao plemenita gospoja morala biti pri svakom saboru i sobetu. Čim su ju obasipali hvalami i slavom, čedna djevojka želi samoću, gdje bi mogla vjerno Bogu služiti, i učuvati dušu od svjetskih zahoda.¹⁹

‘Crte’ Jelislava Lapsanović²⁰ i Stanislava Šubića²¹ identično su građene – kompozicija je uokvirena piščevim reminiscencijama o položaju i povijesti Hrvatske te prijekorima upućenim svojim suvremenicima koji ne poznaju slavnu prošlost svoga naroda. Oba su uvodna teksta sadržajno vrlo slična²², samo je onaj u *S. Šubić* opširniji, jer naglašava prirodne ljepote u kontrastu s povijesnim nedaćama koje trpi Hrvatska.

U *Stanislavi Šubića* pripovijedanje počinje u piščevoj suvremenosti vrlo egzaktnim zemljopisnim određivanjem prostora na kojima će se odvijati radnja te ima putopisne elemente. Naracija teče u prvom licu jednine i množine (ja/mi), apelativnim obraćanjem čitatelju te antitezama između sadašnjosti i prošlosti. Već je napomenuto da su to dominantni Bačićevi modusi pripovijedanja.

Tuga te spopadne, videć okolo sebe preko sve ravnice na ovom brdu same ruševine: zidovi porušeni, kuće oborene, na više mjesta bile neke sgrađe, oblik kojih kaže, kolika je ovdje mora biti njeokoč slava. (...) Prostrana ravnica ovoga brda posuta ovalikimi odrtinama, morala je biti nekoč prekrita ulicama slavnog grada; morao ovdje grad biti:

Ovdje bio Bribir grad slavni, ovdje bili dvori naših Bana Šubića, ovdje bilo središte života hrvatskoga iza smrti posljednjega kralja hrvatskoga Petra II Svačića. Bribir slavni kao sokol »na stieni studenoj« sjedio ovdje, pazeć kô budni stražar na sve strane dragu našu domovinu. (...) Nu Bribiru puče slava tek jedanajstog i dvanajstog vieka, kada se Šubići podigli na prvo dostojanstvo u u cijeloj Hrvatskoj (...) Tu Šubić Stjepko Ban ciele Hrvatske podigao tvrdu kulu, opasao grad debelim zidom, podigao svoje gospodske dvore, da im nebilo u sjaju para na daleko. (...)

¹⁹ Isto.

²⁰ Na ovome je skupu Divna Mrdeža Antonina imala izlaganje *Vrijeme i prostor u Bačićevoj povijesnoj pripovijesti 'Jelisaveta Lapsanović, banica karinska'*, pa se na toj crti neće moći zadržavati.

²¹ Stanislava Šubića nadopunjuje prethodno tiskanu *Sv. Stanu hrvatsku Kneginju* opisom Stanislavina života – od rođenja preko zaređenja do smrti i u životopisnome je dijelu fiktivan.

²² Da se ne radi o istome autoru moglo bi se govoriti o plagijatu.

*Nemamo većih vitezova, slavnijih bana do Šubića Bribirskih. Zato, mora čemer-tuga obuzeti srdce hrvatskog posjetnika, kad se uzpenje laganom uzbrdicom na Bribir, znajući što je Bribir bio, a što li je sada!*²³

Neželjeno stanje u suvremenosti samo je polazište, a perspektiva pripovijedanja se mijenja te se iz realnosti putopisnoga opisa prelazi u fikciju. *Osvičalo liepo jutro proljetnjega dana, prvoga svibnja godine 1242. Bribir grad »Stjepka Šubića« Bana ciele Hrvatske, zlatni traci izlazećeg sunca pozlatili.*²⁴ Fikcija je 'ovjerena' točnim datiranjem čime se podcrtava istinitost opisanoga, pripovjedača dovodi u ulogu promatrača i svjedoka događaja. Superlativni opisi ličnosti vezanih uz prostore zbivanja, od njihova izgleda – obvezatne ljepote, preko osobina – dobrote, produhovljenosti, požrtvovnosti, zatim podrijetla, do društvenog položaja i uloge u vremenu u kojem su djelovali. Time se u Bačića objedinjuju nekolike tradicije: usmeno-epska i s njom u vezi kačićevska, te romantičarsko posezanje za povijesnim temama.

Konkretan događaj koji će uslijediti uvijek je prijeloman, tematizira obrede prijelaza – rođenje djeteta (u ovome slučaju Stanislave), krštenje, vjenčanje, odlazak u samostan, sahrana. Takvi događaji okupljaju slavne pojedince i čitave porodice, a pisac dobiva priliku opisati ih do detalja: izgled, odjeću, opremu, nakit, oružje... sve ono što sugerira veličinu i slavu. Vanjski opis muškaraca evociraju viteško junaštvo i pridonose divinizaciji slavni pripadnika hrvatskoga naroda. Likovi žena oličenje su hrvatskih plemeni-tašica i patrijarhalnog poimanja žene. Bez obzira na utemeljenost teksta u povijesnim podacima koje potkrepljuje objašnjenjima u podnožnim bilješkama, pristup je pseudopovijesni zbog izdvajanja isključivo pozitivnih aspekata ličnosti koje opisuje. Takvo opisivanje Bačić još sumira zaključkom:

*Sav cviet hrvatskih plemića, velikaša i gospode sabrao se u kitu, u gospodske dvore hrvatskog bana Stjepka Šubića, u grad Bribir. Neznaš čemu veća diviš: ili broju velikaša, ili sjajnoj gospodskoj njihovoj sviti, ili krasoti i uresu odjela, ili bogatim dvorim Bana mogućeg Stjepana! Ovdje u malom krugu domaće radosti, imao si na okupu pred sobom cielu Hrvatsku.*²⁵

Osim plemeni-taških obitelji, uvijek je zastupljena tema jedinstva hrvatske države i katoličke crkve.²⁶ U svakom važnom događaju sudjeluju sve-

²³ Stanislava Šubića knjeginja hrvatska (cрта iz hrvatske povjesti 13 vieka), »Narodni koledar za prostu godinu 1882«, Matica Dalmatinska, Zadar, str. 66–67.

²⁴ Isto, str. 67.

²⁵ Isto, str. 69.

²⁶ Priliku krštenja Stanislave Šubić Bačić koristi da bi prenio kao citat cijeli govor biskupa Bartula koji između ostaloga kaže: *Vi ste svietli Bane, perjanica naša, uzdanje sve Hrvatske, pod Klisom kazali svietu kršćanskomu, koliko vam je živa privrženost prema Bogu, kralju i domovini!*, uzvanici mu odgovaraju: *»Za Boga, vjeru, kralja, domovinu sve i život isti uvijek ćemo dati. Naše mješice, naše iamnje, našu krv, sve dat ćemo za vjeru i dom!«* Isto, str. 72–73.

ćenici, najčešće franjevačkoga reda koji su duhovna potpora hrvatskoga naroda. U pripovijedanje su umetnute cijele male biografije pojedinih fratara, biskupa, te povijest nastanka pojedinih samostana i crkvi. Te su građevine dokaz pobožnosti i odanosti franjevcima koju su redovito iskazivali pripadnici hrvatskoga plemstva. Zadržava se na veličanju redovničkog života i to posebno koludrica, stoga Stanislava služi kao najsvetiji primjer:

Uz to Stanislava (...) svet i savršen život provodila. Njezini časovi prolazili moleć za svoj rod, i za mili narod. Nigda nezapamtio Skradin svetije i bolje duše do nje. Skradin držao najvećim uresom i ponosom dobru Stanislavu; ona pak neprestala dobro djelovati, pak i pri koncu svoga života, neprestala raditi za dobrobit i napredak svoga naroda.²⁷

U zaključnom, IX. dijelu Bačić dodatno iznosi eksplicitno pozitivno, gotovo panegiričko vrednovanje, koje bi trebalo potaknuti njegove suvremenice da se ugledaju u Stanislavu *veliku, vitežku Hrvaticu (...) [koja] nije prestala moliti Svevišnjega za svoj dragi narod; njezina pamet, njezino srce za tim hlepilo, da narod hrvatski bude jedan vjerom i slobodom. (...) Bože daj (...) da bude mladih Stanislava koje bi bile anđjel utjehe i ohrabrenja u teškim mukam narodu!* Tim dijelom vraćajući se u vlastito vrijeme Bačić zaokružuje pripovijedanje pa bismo mogli reći da je fabula prstenasta. O suvremenosti progovara kritikom što je upućuje *današnjim kćerima hrvatske* koje provode život u *driemežu i mrtvilu* u potpunoj suprotnosti sa Stanislavom jer:

Kamo ste hrvatske gospoje, da se ogrijete duhom i ponosom svoga roda, nad uspomenam, ove velike kneginje naše? Kako je Stanislava ljubila rod i jezik svoj, i to svjedoči, što se nije povelala za tudjom knjigom, već i u crkvi Boga hvalila rodnom rieči! Velika kćer domovine i naroda, velika sveta kneginja, silnih Šubića omladak, pozivlje vas, hrvatske gospoje, da se ugledate u primjer njezin, te pokažete tudjincu, da ste svoje u svojoj zemlji!²⁸

Već je rečeno da su u analiziranim tekstovima zastupljeni tipovi koji su nositelji osnovnih ideja koje pripovjedač zastupa. Pripovijedanje se prekida komentarima i apelima, a glavna intencija teksta je didaktična. Bačić za potpuni slom hrvatske države nakon srednjega vijeka, u kojemu je bilo uspona i padova, krivi Mlečane i Turke. Antitezu dobrog i lošega uspostavlja eksplicitno, ali ipak tek načelno, jer u analiziranim tekstovima *figura Protivnika*²⁹ nije razrađena. Protivnici su Turci i Mlečani,³⁰ ali se u tekstovima

²⁷ Isto, str. 89.

²⁸ Isto, str. 90.

²⁹ Usporedi: Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1998., posebno str. 7–11.

³⁰ U *Sv. Stani* Bačić sasvim eksplicitno navodi sa su Mlečani porušili Zadar, Biograd, Knin, Ključice, Skradin, a da Turci nisu rušili, čak su obnovili Skradin. Na ruševinama

ne pojavljuju kao likovi već su samo pripovjedačeva konstatacija. Mlečanima pridaje izrazito negativističko određenje, a slična određenja mletačkih postupaka daje u više tekstova, npr. u *Stanislavi Šubića* kaže:

Kad lukavi i bezdušni Mletčani, koji bez ikakva prava gaziše sveto hrvatsko zemljište, kad velju, pod izlikom da idju proti Turčinu oslobadjat svetu Zemlju, navrnuli se na našu zemlju i srušili Zadar, a Biograd »dika, Primorske Hrvatske« iz temelja porušiše godine 1126, tada biskup s kaptolom i mnogom gospodom pobježe u Skradin, i tu se za uvijek nastani.(..)

Ovakvim uresom Skradin cvao u najljepšem napredku i prosvjeti dokle kivni Mlečić i njega jer je bio hrvatski, neporuši iz temelja godine 1572.³¹ Turci ga opet podigli, ali kakva? Sama siena slavnog i gizardvog prvašnjeg Skradina.³²

Dragoslav i Ljubicā hrvatski velmože kronološki je četvrta 'crta' u nizu kojim se ovdje bavimo. Načinom pripovijedanja vrlo je slična prethodnima, ali s nešto razrađenijom fabulom i likovima. Kompozicija je uokvirena opisima prostora, Prologa, odnosno Prološke gore i Livna s glavnim likom Dragosalvom Majničem čiji je opis u savršenom suglasju s krajolikom, a osobine daju idealnu sliku hrvatskoga plemića.³³ Na isti način prikazan je i

gradova, crkava i samostana kasnije su podignuti manastiri pa su mnogi prešli na *krivo-slavlje*, žali se Bačić. I inače Mlečane navodi uvijek u izrazito negativnome kontekstu jer su oni sječom šuma za gradnju Venecije krivci za devastaciju okoliša.

³¹ Tu Bačić donosi u podnožnoj bilješci citat na latinskom jeziku kojim objašnjava i potkrepljuje navedeno.

³² *Stanislava Šubića knjeginja hrvatska (crta iz hrvatske povjesti 13 vieka)*, »Narodni koledar za prostu godinu 1882«, Matica Dalmatinska, Zadar, str. 81–83.

³³ *Prolog je oni pupak dinarskih gora što no su našu dragu domovinu prisjekle tako da dvi hrvatske županije bjehu s obiju strana. Silan gordom glavom, koči se, svojimi uvalami, prosjeci i obronci, rek bi mali Olimp, ili Parnas na kome vile sjede. (...) Livno grad hrvatski, stare županije glavno sielo bio je u razsvatu svoje slave. Njega Hrvoja Hrvatić gledao kao dragulj, i u njemu siela držao pred kitom hrvatsko-livanjske gospode (...) crkva krasna resila je taj grad Bistrički (...) tik uz crkvu dizala se trokatna prostrana kuća, sa deset prozori na svakom podu; na dva kraja lastavica križ gvozdeni pozlaćeni na daleko prosipao zrake osievajućeg žarkog sunca (...) Taj krasni dvor bio hrvatskog plemića Dragoslava Majnića, na glasu viteza, (...) Dragosalav prava slika očeva lika. Uviek nosio gospodsku plemićku odjeću svilom-zlatom izvezeni prsluk sa putci kolik kokošje jaje, samur-kalpak sa sokolovim perjem na glavi, dolamu sa svilom, zlatom, i kadifom izvezenu sa punjkami i kopčami od srebra pozlaćena, o bedri britka čorda držkom jantarovim. Kad je ovakov vitez ovalikim uresom obučen van izlazio sunce žarko hiljadami trakova obasipljući ga, još ga ljepšega i dražega činjaše. Majnić Dragoslav bio sivi sokol u Livnu gradu, komu se gospoda na sabor skupljala. Hrvat od pete do glave, a porad drage domovine hiljadu je puta vriedom uzkipio, želeć ju vidit sabranu, okupljenu, složnu i naprednu, ali nesloga bānā i grofovā, toga nije joj dala. (...) Bogat bio Dragoslav kao nitko drugih u okolici Livna, pače mal ne prvi u cijeloj Bosni. Bogatstvo nije mu zasliepilo, srdca i duha, podpomagao je tim siromašnu braću svoga roda, i hranio tolike sirote (...) Dragoslav od sebe mladić od oka, bio cviet, biser hrvatsko-bosanske gospode (...) Dragoslav bio s toga na glasu, svak ga štovao, divio se njegovim vrlinama i takovim kriepostima. Dragoslav i Ljubicā hrvatski velmože (crta iz petnajskega vieka)*, »Nada«, Split 1883., god. I., br. 11, str. 122.

lik Dragoslavove zaručnice Ljubice koja je izdanak slavne splitske porodice, a njihovo je vjenčanje prilika za aktualizaciju nacionalnih mitologema. Idealistički opisan život toga para s petero djece narušavaju sentimentalno-romantičarske epizode: gusarska otmica njihovih sinova i očeva potraga, skrivanje te činjenice pred Ljubicom, pisma koja izazivaju nesporazume, nemotivirano Ljubičino utapljanje, njezina sahrana te smrt Ljepe, njihove kćerke na groblju kad ugleda mrtvu majku... Bez obzira na tragične događaje Bačić 'crtu' završava optimistički i s pozitivnim emocijama veličajući oca obitelji koji daje snagu svojoj djeci molitvom i podsjećanjem na slavne pretke koji su ginuli na bojnim poljima. Isprepletanjem obiteljskoga, nacionalnoga i religioznoga zatvara se krug, a 'crta' je egzemplum iz prošlosti bogat moralnim i idejnim prosudbama o temeljnim vrijednostima. Pisac se ipak donekle uspio odmaknuti od povijesnoga podatka i ispričati obiteljsku priču.

U svim prozama kojih smo se doticali Bačić sustavno potiče ideju nacionalnoga identiteta koji za Hrvate nije proizvod aktualnoga vremena, već višestoljetna tradicija. Osnovna je intencija rekonstruirati mitolegeme iz slavne prošlosti i putem njih pokazati da je moguć kontinuitet tradicije u suvremenosti ako se 'uči' na primjerima iz prošlosti. U vlastitome vremenu nesklonome veličanju slavne hrvatske prošlosti Bačić priželjkuje obnavljanje starih vrijednosti i svojim tekstovima namjenjuje upravo tu funkciju.³⁴ Ta nimalo lagana zadaća koju si postavlja, rezultira slabo estetiziranim tekstovima. Izbor tema nadilazi autorove mogućnosti njihove literarizacije, no, za autora je estetsko i literarno manje važno. Najbitnija je namjena i mogućnost da se tekstovima preko periodičkih publikacija može doprijeti do najširih slojeva čitateljstva, jer ono je izloženo pogubnu utjecaju suvremene lektire koja na potiče pozitivne vrijednosti.³⁵ Poticati nacionalno pamćenje

³⁴ Treba svakako uzeti u obzir već navedene činjenice o zakašnjelom preporodno-romantičarskom duhu te o specifičnosti razvoja književnosti na području u kojem djeluje Bačić. Uvažavajući te pretpostavke u Bačića se aktualiziraju upravo romantičarske zasade *koncept nacije se u suvremenom smislu konstituira u razdoblju romantizma. Stoga će se upravo u romantizmu mislo javiti u sprezi s nacionalnim. Ako se, u skladu s romantičarskim shvaćanjem nacije, nacionalnost konstituira kao pripadanje istoj govornoj i teritorijalnoj zajednici, tri konstitutivna elementa nacionalnoga pjesništva bit će slavljenje tradicije, prirode i jezika.* (Ljiljana Ina Gjurgjan, *Mit, nacija i književnost »kraja stoljeća«*: Vladimir Nazor i W. B. Yeats, Matica hrvatska, Zagreb 1995., str. 54.)

³⁵ *Danas tiskaju se knjige svakakve, zle i opake; izlaze listovi, novine, dnevnici (lažice) svakovrstne. Braća i Sestre Trećega Reda, nesamo da neće štiti takovih nevaljalih, nerednih i pokvarom dišućih knjiga i listova, nego ako su otc i majke, gospodari i gospodarice, neće dopustiti svojim sinovima i kćerima, slugama i služkinjama, ne samo da ih neštiju, dali ni da jih ni u kuću neunesu. Koliko ima zlih knjiga, koje gore izkvaruju i na grihe navode, nego li bi to činio neprijatelj pakleni. Romani, knjižice novelističke, zabavi i pouci, tobože naminjene, svojim otrovnim dahom kuže mnoge duše, pokvare ih i učine nesritnim*

i odgajati u tome duhu zadaća je koju Bačić pretpostavlja svim drugim vrijednostima vlastitih tekstova.

PROZE FRA PETRA KRSTITELJA BAČIĆA

Sažetak

Veći je dio objavljenih radova fra P. K. Bačića primarno religiozno-poučnoga sadržaja. Publicistički, povijesni, putopisni i pripovjedni tekstovi iako tematski različiti zalažu se, odnosno promoviraju iste ili slične vrijednosti kao i nabožni tekstovi. U članku se analizira putopisno-povijesni feljton *Grad kamičak na Krki. Koljevka Petra Svačića, vojvode Domalda i Nelipića. – Izlet na 9. rujna 1922.* (»Jadran«, Split 1923.) i njegova inačica *Grad Kamičak na Krki* (»Jadranska vila«, Omiš 1929.) te pripovijetke: *Sv. Stana hrvatska Kneginja* (»Katolička Dalmacija«, Zadar 1878.), *Stanislava Šubića knjeginja hrvatska* (Matica Dalmatinska, Zadar 1882.) i *Dragoslav i Ljubica hrvatski* (»Nada«, Split 1883.) Bačić često poseže za prokušanim antitezama (prošlost – sadašnjost, dobro – zlo, pozitivno – negativno). Dominiraju opisi povijesno važnih lokaliteta i junačkih podviga poznatih predaka kojima se stvaraju ideologemi o slavnoj prošlosti. Podcrtavajući nacionalnu tradiciju stvara tipično etnički motiviranu shemu – Hrvati u odnosu na strance čime potiče nacionalnu svijest. Tematizirajući srednjovjekovne događaje koji nisu uvijek i historiografski utemeljeni u tekstovima, usmjerava se više na čitateljeve emocije opisujući sudbinski važne događaje. U tom je smislu sasvim na tragu utilitarne književne produkcije koja se od hrvatskoga narodnog preporoda proteže kroz cijelo 19. te dijelom i na 20. stoljeće.

THE PROSE OF FR. PETAR KRSTITELJ BAČIĆ

Abstract

A major part of the works of Petar Krstitelj Bačić has already been dealt with, primarily that with religious-education contents. His journalistic, historical, travel and narrative texts, despite certain thematic differences, are regarded as having relatively the same or similar value as his religious texts. This article analyses the historical travelogue *Grad kamičak na Krki. Koljevka Petra Svačića, vojvode Domalda i Nelipića. – Izlet na 9. rujna 1922.* (»The Town of Kamičak on the Krka River, Birthplace of Petar Svačić, Duke Domald and Duke Nelipić. Trip Taken on September 9, 1922.« *Jadran. Split, 1923*), its follow-up *Grad Kamičak na Krki*

*na obadva svita, amo unesrećiv im tilo smradom i gnjusom nerednosti i mekoputnosti, onamo, nedavši jim pokajati se – te umiru bez sriće i zdravlja, iz nereda sa zemlje, odlaze u nered pakla. Suzami molimo otce i majke da nedopuste svojoj dičici hoditi sa drugovim koji se bave štivenjem takovih, otrovnih i hudobom paklenom pisanih knjiga, nek im pri-gledaju police, sprave, te ako nadju takovu knjigu, besramnu sliku, listove, bez milosrdja, neka sve spale na vatri; nek im zaprite oštro da toga neće već viditi u svojim kućam. Bačić, *Rukovet serafinskoga cvića*, Brzotiskom Ante Zannoni, Split 1884., str. 138–140.*

(»The Town of Kamičak on the Krka River.« *Jadranska vila*. Omiš, 1929) and the following narratives: *Sv. Stana hrvatska Kneginja* (»Saint Svana, Croatian Princess.« *Katolička Dalmacija*. Zadar, 1878), *Stanislava Šubića knjeginja hrvatska* (»Stanislava Šubića, Princess of the Croats.« *Matica Dalmatinska*, Zadar, 1882) and *Dragoslav i Ljubica hrvatski* (»The Croats Dragoslav and Ljubica.« *Nada*. Split, 1883). Bačić frequently relies on predictable binaries (past / present, good / evil, positive / negative). Historically significant sites predominate in the works, as do accounts of the courageous feats of famous ancestors, who embody the ideologised past. By highlighting national traditions, Bačić creates typically ethnically motivated tropes—the relationship of Croats to foreigners that informs national consciousness. The paper thematically examines Medieval events, which are not always historiographically established in the texts, and which are aimed more at readers' emotions than they are descriptions of fateful, important events. In that regard, Bačić followed the trajectory of the utilitarian literary production of the Croatian national rebirth, which can be traced through the entire nineteenth century and into the twentieth.

Petar Krstitelj Bačić i njegovo vrijeme

Znanstveni skup o fra Petru Krstitelju Bačiću (1847. - 1931.)

Petak, 27. listopada 2006.

Visovac, Kongresna dvorana

9,00 - PRVA SJEDNICA

Otvorenje skupa i pozdravne riječi
Radoslav Katičić: Sveti Juraj u Bačićevoj interpretaciji

Nikica Kolumbić: Neke osobitosti
Bačićeva proznog izraza

Tihomil Mašović: Fra Petar Krstitelj
Bačić i hrvatski narodni preporod

Pavao Knezović: Bačić i susjedna avlija
Divna Mrdeža Antonini: Vrijeme

i prostor u Bačićevoj povijesnoj
pripovijesti 'Jelisaveta Lapsanović,
banica karinska'

Ines Srdoč-Konestra: Proze fra Petra
Krstitelja Bačića

Mirko Juraj Mataušić: Publicistički rad
Petra K. Bačića

Bruno Pezo: Fra Petar Krstitelj Bačić,
profesor i odgojitelj

Nevenka Nekić: Odgojne vrijednosti
i metode u djelu *Pravilo kršćanskoga života*

namijenjeno
hrvatskoj mladeži, Zadar 1880., Zadar 1892., Zagreb
1901.

Krešimir Čvrlik: Petar Krstitelj Bačić pod teretom
vlastitog neopreza i tuđe krivnje (Istina u vrznom
kolu: P. K. Bačić - Pierre Bauron / LMC - Ivan
Vuletić)



Rasprava

*Objed. Nakon objeda izlet na Slapove Krke i
odlazak u Skradin*

Skradin, Kino dvorana

18.00 - PREDSTAVLJANJE

Zbornika o Ludi Vladimiroviću

Ante Birin: *Grad Skradin i skradinska općina*
Petra Krstitelja Bačića

Subota, 28. listopada 2006.

Visovac, Kongresna dvorana:

9,00 - DRUGA SJEDNICA

Diana Stolac: Bačić na razmeđu stoljeća - tradicija
i suvremenost

Anastazija Vlastelić: Sintaktičke
značajke Bačićeva diskurza

Šime Demo: Nastava latinskoga
jezika u Bačićovo vrijeme

Saša Lašić: Fra Bačićev *Rukovet
serafinskoga cvica* u kontekstu
franjevačkih obrednika

Vanda Babić: Štovanje Majke Božje
u djelima fra Petra Krstitelja Bačića

Hrvojkja Mihanović-Salopek: Fra
Petar Krstitelj Bačić kao promicatelj
mariologije

Šipe Nimac: Župa u Bačićovo
vrijeme

Hrvatn Gabriel Jurisic: Hagiografija
u Bačićevu djelu

Ivan Kosic: Rukopisne gramarike i rječnici u Zbirci
rukopisa i starih knjiga NSK u Zagrebu

Ivan Bekavac Basić: Bačićeva polemika s Ferdom
Šišićem u obranu Šime Milinovića

12.30 *Objed i odlazak*

ORGANIZATOR SKUPA
Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu

SUORGANIZATORI
Franjevački samostan Gospe od Milosti-Visovac
Matica hrvatska Skradin
Matica hrvatska Šibenik
Gradska knjižnica Juraj Šugorčić, Šibenik

ORGANIZACIJSKI ODBOR
Ivan Konezović, predsjednik
Fra Žarko Maretić, Marko Mendušić, Ivica Susic
Marinko Šišak, Milivoj Zenić

Održavanje skupa pomogli su
Poglavarstvo grada Skradina i
Franjevački samostan Gospe od Milosti, Visovac

Visovac - Skradin, 27. - 28. listopada 2006.

Plakat za skup s fra Petru Bačiću

Divna Mrdeža Antonina

VRIJEME I PROSTOR U POVIJESNOJ PRIPOVIJESTI JELISLAVA LAPSANOVIĆ, BANICA KARINSKA FRA PETRA BAČIĆA

Izvorni znanstveni rad
UDK 821.163.42 (091)

»Ja mislim da je upravo u svem našem razvitku i pokretu socijalni moment najvažniji. Dok nam ne bude seljak obraženiji, dok se duh narodni ne uvriježi ne samo u svakom gradu, u svakom uredu i u svakoj školi, već upravo i u obitelji, koja je pravi temelj i narodnoga i državnoga života, do tle nema ni razgovora krepku, složnu narodnom životu!«

(August Šenoa, »Glasonoša«, I, 1865).

I.

Fra Petar Krstitelj Bačić¹ (Brištane, Miljevci 1. X. 1847. – Visovac, 20. VII. 1931.) svećenik, sjemenišni nastavnik na različitim funkcijama, književnik i kulturno-povijesni djelatnik, autor je znatnog broja religiozno-poučnih članaka, crtica, pripovijesti i osvrti,² nabožne literature, povjesni-

¹ U ovom ću se članku služiti oblikom Bačić, jer se većina književnih povjesničara priklonila stavu Bačićeva biografa Karla Kosora: »prezime Bačić neki pišu i Bačić. Miljevačke matice, pisane do 1870. talijanski, pišu ga Bacich i Bachich, od 1870. do 1940. samo Bačić. Fra Petar se u preko 95% slučajeva potpisuje Bačić. Njegovi stariji plemenjaci i danas sebe nazivju Bačićima«, (»O. fra Petar Krstitelj Bačić«, *Kačić*, 5, 1973, str. 55). No, nije bez uporišta i mišljenje da bi se valjalo prikloniti suvremenom obliku tog prezimena – Bačić – uporaba kojega je danas prevladala u slično tvorenim prezimenima.

² Znatno je dio upravo te produkcije rasut po časopisima srednjedalmatinskih i sjevernodalmatinskih gradova, narodnim kalendarima i listovima. Često ili povremeno surađivao je, primjerice, u *La dalmazia cattolica* (od 1889. *Katolička Dalmacija*), *Narodnom Koledaru*, *Narodnom listu*, *Nadi*, *Jadranskoj vili*, *Hrvatskoj prosvjeti*, *Obzoru*, *Narodu*, *Glasniku jugoslavenskih franjevaca*, *Smotri dalmatinskoj* i dr.

čarskih crtica iz prosvjetnoga i duhovnog djelovanja i života Franjevačke provincije presvetog Otkupitelja, te biografije njezinih članova.³

Od njegovih književnih radova valja spomenuti povijesnu pripovijest *Jelislava Lapsanović, banica karinska. Povijestna crta iz hrvatskog života*, objavljenu u Narodnom koledaru 1881., nagrađenu od Matice dalmatinske; potom srodan joj tekst *Stanislava Šubića, kneginja hrvatska. Crta iz hrvatske povijesti 13. vijeka*⁴, te *Dragoslav i Ljubica hrvatske velmože. Crta iz petnajstoga vijeka*⁵. I taj je dio Bačićeve djelatnosti slabije poznat kulturnoj javnosti izvan franjevačkih krugova, jer se zapravo glavina informacija i znanja o marljivu franjevcu ima zahvaliti uglavnom njegovoj subraći, franjevačkim biografima i to poglavito o. Karlu Kosoru.⁶

U žarištu je interesa ovoga članka Bačićeva književna djelatnost, ali nipošto zbog toga što bi mu tekstovi odisali eventualnom estetskom pretencioznošću koju bi valjalo revalorizirati.⁷ Naime, spomenuti su Bačićevi tekstovi na svojevrsan način angažirane pripovijesti, školski primjerci pučke patriotske književnosti XIX. stoljeća, kojima pokušava premostiti šupljine povijesnoga pamćenja naroda, što njegov spisateljski rad čini zanimljivim svjedočanstvom potreba i ukusa širokog kruga recipijenata u drugoj polovici XIX. stoljeća.

Dakle, Bačićev književni angažman posjeduje izrazitu prosvjetiteljsku dimenziju, što potkrepljuje i populističko mjesto objavljivanja njegovih tekstova: upravo aktivna uronjenost u časopisnu produkciju namijenjenu širokom puku. Odnosi se to na svekoliki kulturološki angažman toga franjevca,

³ Dio je Bačićeve ostavštine ostao u rukopisu: npr. nekrolozi mnogih franjevaca, ili pak kronike srednjedalmatinskih župa s popisima svećenika.

⁴ *Narodni Koledar*, Zadar, XX/1882.

⁵ *Nada*, Split, I/1883.

⁶ Opat fra Karlo Kosor je u nekoliko navrata Bačiću posvetio pažnju (člankom »Putne uspomene fra Petra Krstitelja Bačića«, *Kačić*, 3, 1970, 147–160; ili pak nešto poslije »Fra Petar Bačić – odgojitelj Gospinih štovatelja«, *Gospa Sinjska*, 2, 1975, 2(6), 5), a najiscrpnije se njegovim likom i djelom pozabavio u članku »O. fra Petar Krstitelj Bačić« (s bibliografijom), *Kačić*, 5, 1973.

⁷ Već je Bačićev biograf K. Kosor prihvatljivo procjenio književne dosege Bačićevih pripovijesti: »Poput svojih suvremenika fra Stjepana Zlatovića i fra Ivana Despota Bačić se ogledao i u pisanju pripovijesti. Teme je za njih uzimao iz hrvatske nacionalne i crkvene povijesti. Fabule je u njima razvijao po istoj shemi. Valja priznati: znao ih je dosta dobro koncipirati i komponirati, ali nije znao dublje zaći u psihologiju pojedinih osoba i junaka. Svi su oni i po vanjštini i po duševnoj fizionomiji vrlo slični, osobito ženski likovi. Muškarci su odreda dobri Hrvati i katolici. Hrabri i na riječi i na djelu, bogati i milosrdni, dobročinitelji Crkve i naroda. Žene odreda plemenite i kreposne, osjećajne i lijepe, bilo da žive u samostanu kao redovnice, bile da su majke s djecom ili udovice bez potomaka. Pisac po prirodi romantik, obradio ih je jednostrano i blijedo«. *N. d.*, str. 78.

a ne samo na književnost. Književni su mu tekstovi usko vezani s povijesno-kulturnom djelatnošću, kao svojevrsan njezin produžetak, ponajprije na tematskoj i ideološkoj razini. Koliko je Bačić bio angažirano uronjen u nacionalnu zadaću trenutka u kojem je živio potvrđuje spomenuta živost njegova duha na različitim interesnim poljima, a posebice pomno praćenje kulturnih zbivanja, što, primjerice, demonstriraju i polemike sa suvremenicima.

S velikom se sigurnošću, stoga, može pretpostavljati da mu nije mogao promaknuti ni Šenoin naputak iz članka *Naša književnost* (postavljen u uvodu ovoga članka kao *moto* sveukupne devetnaestostoljetne književnosti za najširi sloj), u kojem autor apelira na nacionalno i socijalno poslanje naše književnosti i potrebno vezivanje nekih njezinih osobina uz tu ulogu. Čini se da je Bačić sebe zadužio zadaćom pučkoga kulturno-povijesnog emisijonara u skladu s duhom vremena koje reflektira Šenoin naputak.

Bačićeve se proze umnogome razlikuju od fikcionalne novelistike i pripovijedne proze suvremenih mu pisaca pa i od povijesnoga romana Augusta Šenoa – najutjecajnijega povijesnoga romansijera na hrvatske pisce druge polovice XIX. st. No, evidentna je zajednička sklonost sa Šenoom u odabiru nacionalne povijesti za tematiku djela pa bi, s obzirom na nju, sličnosti u postupku s velikim prethodnikom ipak valjalo očekivati u Bačićevu djelu, barem u nekim dodirnim točkama, kad već napadna sličnost ne postoji.

Naposlijetku, potrebnim se čini predstavljanje Bačićeva književnoga djelovanja i stoga što se, kako je već rečeno, o njegovu liku i djelu malo zna u književnopovijesnim krugovima,⁸ a u široj javnosti pogotovu.

II.

Osnovni profil Bačićeve kulturne aktivnosti dijelom otkriva zašto je njegov literarni angažman potrebno osvijetliti usmjeravajući se upravo na problematiku vremena i prostora, najavljen u naslovu ovoga članka. Naime, način funkcioniranja i uloga vremena i prostora u književnim tekstovima pripomoći će boljem razumijevanju ideologema u književnosti XIX. stoljeća, ali i omogućit će jasniju raščlambu mnogih drugih slojeva povijesne pripovijesti na prvi pogled nevezanih uz problematiku prostora, odnosno

⁸ Bačić se, doduše, pokazao zanimljiv povjesničarima jezika jer se uporno priklanjao jezičnim idejama Ante Kuzmanića i Gabre Puratića rabeći dugo u svom nastavničkom djelovanju i povijesnim pripovijestima ikavicu. Nevoljko i polagano posustajao je Bačić pred ijkavicom, a tim se procesom mijene jezične politike na primjeru Bačićeva odnosa prema standardizaciji književnog jezika pozabavio Zlatko Vince u članku »Postupni uzmak ikavice na primjeru Bačićeva 'Pravila kršćanskog života', Franjevačka klasična gimnazija u Sinju, Split-Sinj 2004, str. 469–487.

vremena. Kao analitički uzorak dostajat će jedan Bačićev tekst, pripovijest *Jelislava Lapsanović banica karinska*, čiji je model povijesnoga vremena i prostora slično realiziran i u preostalim spomenutim pripovijestima Petra Bačića.

Prostor i vrijeme međusobno se uvjetuju i isprepliću u najmanje dva povijesna isječka u pripovijestima fra Petra Krstitelja Bačića: ponajprije kao povijesno prošlo vrijeme i prostor u kojem se pripovijest zbila, s jedne strane, i vrijeme i prostor u kojem pisac živi i pripovijeda publici s kojom je sukreator povijesnoga trenutka, u kojem potpomaže identitet nacije izgraditi samoosvješćivanjem pripadnosti hrvatskom kolektivitetu, s druge strane. Ta se dva povijesna vremena ne pojavljuju samo kao paralelna vremena koja povezuje jedino sjećanje aktualnog mu povijesnoga gibanja na vrijeme prošlo, nego postoji i funkcionalna iskoristivost prošloga vremena u vremenu koje ga evocira. Uzročno-posljedična veza tiče se vremenskog poniranja u kulturni identitet kolektiviteta, odnosno tumačenja i kreiranja kulturnoga identiteta šireg kolektiviteta u XIX. st., među ostalim, uz pomoć implementiranja srednjovjekovne mu kulturne prošlosti.

Drugim riječima, vrijeme i prostor u kraćoj pripovijesti *Jelislava Lapsanović, banica karinska* podrazumijevaju na određeni način problematiku kolektivnoga identiteta, a fra Petar odabire regionalni (odnosno uži, zavičajni) prostor kao važan segment nacionalnoga prostora poniknuta iz povijesnoga, već zaboravljena vremena, stoljećima zapostavljana do njebove suvremenosti.

Za usporedbu: Bačić se nalazi pri sličnoj zadaći i pred sličnim socijalno-kulturnim slojem čitatelja za koji je Andrija Kačić Miošić napisao *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Obojica autora su franjevci, izdanci populusa dalmatinskoga zaleđa i pišu lektiru ponajprije za taj puk. No, neke su se državno-političke okolnosti od Kačića do Bačića izmijenile: propašću Venecije nestala je potreba potvrđivanja lojalnosti multinacionalnoj državnoj instituciji. Dapače, u razdoblju od Kačića do Bačića stavovi književnika o statusu Serenissime evoluirali su od negdašnjega poimanja o zaštitnici protiv turske sile i kolijevke katoličanstva⁹ pa do pridavanja joj identiteta višestoljetnoga otimača teritorija, političkog neprijatelja, i uništavatelja naci-

⁹ Kačić se u predgovoru *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga* naslovljen »Bratu štiocu«, iz 1756., isticanjem zadovoljstva političkim stanjem »slovinskih« zemalja pod Mlečanima naspram nemirnih vremena narodnih vladara, ograđuje od eventualnoga tumačenja njegova glorificiranja povijesti »slovinske« kao političkog negiranja mletačke vlasti: »Ma viruj mi, moj štioče poštovani, da kada razgledaš ovi moj trudak, vidićeš nesrično i nemirno stanje, u komu se nahođahu vaši prašukundidi u vrime slovinski vladavoca, i poznaćeš čestito, mirno i rajsko stanje u komu se nahodimo sada pod krilom našega Privedroga Principa, za koga imamo u potribi našu krv proliti.« *Djela Andrije Kačića Miošića*, knjiga prva, *Razgovor ugodni*, prir. T. Matić, Zagreb 1964., str.5.

onalnog identiteta¹⁰. Multinacionalnoj državno-političkoj zajednici Austro-Ugarske monarhije u Bačićevim vremenima nije u nekim periodima XIX. st bilo nužno odavati poštu, premda je zanimljivo da, iako je u nacionalno angažiranoj književnosti XIX. stoljeća općenito porastao broj neprijatelja (a promijenjena im je i tipologizacija, nadilaženjem osnovne i uske vjerske razdiobe kršćanstvo/islam), prošireni njihov krug ne obuhvaća, barem ne eksplicitno u Bačića, sve strance koji su vladali u Hrvatskoj. Naime, Bačić ne komentira političke odnose unutar Monarhije njegova vremena, a na meti su mu bivše multinacionalne zajednice u kojima je participirala Hrvatska.

Bačićev oslon na Kačića ne može se zanemariti. U pripovijesti *Stanislava Šubić*, s istim konceptom nacionalnoga prostora i vremena kao i u *Jelislavi Lapsanović*, Bačić kačićevski apelira na narodnu samosvijest:

»Hrvatsko srdce, koje ljubi svoju domovinu, nemože odoljeti, a da neiznese na vidik zaprašene listove stare povijesti svoga naroda; da nepokaže mladjem naraštaju slavu svojih pradjedova, junaka, vitezova, velikaša i plemića. Tko bi, rodoljub buduć, mogao premučati povjestne događaje, gazeć nogama srušene gradove, u kojim sjedjahu naši bani i plemići, koji bjehu narodu stup slobode i ponosa?«¹¹

S obzirom na činjenicu da je autor vlastitoj ulozi pridružio i kačićevski model ponašanja prema povijesti i recipijentu, čemu je otvoreno težio pa u samoj pripovijesti spominje Kačića svjestan njegova autoriteta u narodu, način utkivanja nacionalne tematike u književno djelo obojice autora već je jasan i prema osnovnim postavkama kojima se Bačić rukovodio u svojim povijesnim pripovijestima, jer je svakom poznavatelju Kačićeva *Razgovora ugodnog* razaznatljiv sličan model.

Nepotrebno je navoditi mnoštvo podudarnosti, no samo za ilustraciju spomenut ću kolike su sličnosti u odnosu prema povijesti i problematici vjerskoga raskola u obojice autora, što potvrđuje zorno jedan sitan detalj: nedovoljno diferenciranje starohrvatske glagoljaške tradicije i pravoslavlja

¹⁰ Bačić u više navrata, premda uzgredno, svrstava Latine u red rušitelja hrvatskoga povijesnog identiteta. Katkad to izražava jednoznačno i otvoreno: »Koliko je po Kotaru glavica, onoliko je na njih razvaljenih gradova. Bribir pade, srušen Biograd, Nin, Vrana, Nadin, Starigrad, Bojnik, Cvijin-grad, Karin, Novigrad, Ostrovica, Perušić i stotine inih oboreno od vriemena, od Mongola, od Turaka, od Mletčana i drugih silnih neprijatelja hrvatskih.« *Jelislava*, str. 95. U drugim primjerima nema decideranog žigosanja Mlečana političkim neprijateljem, ali se negativan emotivni naboj u iskazu »to ime nabaciše na naš prosti narod« jasno razaznaje, u bilješci koja stoji uz geografski lokalitet Podgorje: »Mletčani, buduć sami Maurovalacchi-Morovlasi-Vlasi, Morlaci po etnografično-etimologičnom značenju, to ime nabaciše na naš prosti narod. Po tom prozvaše i zaliev izpod Velebita 'Canale della Morlacca', dočim ga sav narod tamošnji zove 'Zaljev Podgorski'. Bilj. 1, str. 84.

¹¹ *Stanislava Šubića, kneginja hrvatska*, str. 64.

Bačićeva doba. Potvrđuje to nekoliko citata liturgijskoga teksta istočnoga obreda sličnog glagoljaškom. Također, Bačićevo poimanje da je pravoslavni živalj Bukovice potomstvo Hrvata koje se za Zdeslavove vladavine priklonilo Bizantu (*Otvoreno pismo, i Prijatelju popu M. I., Katolička Dalmacija, Zadar, VIII/1877*), svjedoči, kao i mnogi drugi segmenti njegove priče, o priklanjanju pseudopovijesti i romantiziranju povijesti.

Iz Bačićeva odnosa prema nacionalnoj tematici i recipijentima razvidno je da nastavlja tamo gdje je Kačić stao, ali mijenja formu ne priklanjanjući se omiljenom mediju deseteračke pjesme, nego prozom pokušava puk, dijelom opismenjen upravo na popularnoj Kačićевой »Pismarici«, približiti književnosti povijesnoga realizma pučkoga obličja, sa zamišljenim plošnim idealom romantičarsko-herojskih povijesnih likova.

III.

Problematicu identiteta (u konkretnom slučaju implementiranu u povijesno vrijeme i prostor) oblikuju posredno u *Jelislavi Lapsanović* i izvantekstovni čimbenici važni P. Bačiću. Ponajprije, historiografski je više-manje provjereno postojanje važnijih hrvatskih povijesnih lokaliteta, ostataka iz nacionalne prve povijesti (uspostavljanja i kontinuiteta legitimne državno-političke zajednice) prije turskih i mletačkih osvajanja, na mjestu jedva razaznatljivih arheoloških ostataka, koje je Bačić nakanio oživjeti preskakanjem perioda višestoljetnih različitih multinacionalnih državnopolitičkih tvorevina radi uspješna uspostavljanja kontinuiteta u procesu intenzivnoga stvaranja nacionalnog identiteta, programatsko-politički oblikovanog u XIX. st., na liniji kojeg je angažiran i fra Petar. Potom, za oblikovanje teksta važna je i činjenica da se pripovjedač obraća neukom populusu, kojemu je povijesno pamćenje opterećeno pretežito svježijim sjećanjem na tursku, odnosno mletačku vladavinu nad nacionalnim teritorijem¹².

Pri tom se poslu fra Petar potpomagao: prvo, iskustvom svećenika koji dobro poznaje svoju pastvu, mehanizam njezina razmišljanja i potrebe, što mu pomaže da dozira mjeru niže složenosti gradiva koje smije ponuditi;

¹² Bačić je izravnije potaknut grizodušjem intelektualca i duhovnog pastira zbog povijesnoga neznanja svoje pastve:

»Nije li nam na ukor da naš prosti i neuki puk sve obrdine porušenih gradova, polača i hramova prepisuje samim Turkom, ili Latinom; a to sve stoga što mu nitko uprav ne kaže da su to gradovi, polače i hramovi naši? Koliko puta čujemo hrvatskog težaka gdje govori: »Ovo je gradina turska, ono je turskog bega kula, ono je bila turska džamija«. A to sve bili samo hrvatski cvatući gradovi, sjajni dvori, veličanstvene crkve! Mi Hrvati na zemlji svojoj, u postojbini svojih Branimira, Držislava, Zvonimira, Šubića i Frankopana, ne poznamo svojih otaca, svoje povjestnice, starine svoje!«.

Jelislava Lapsanović, str. 82.

drugo, također svećeničkom zanatskom vještinom u kreiranju sugestivnih propovjednih i pripovjedno-refleksivnih oblika i egzempla u liturgiji; treće, znanjem povjesničara amatera te iskustvom i angažiranošću kulturnjaka, koji prati dnevno-politička zbivanja, da bi u skladu s potrebama trenutka oblikovao povijesne sličice s prosvjetiteljskom nakanom.

Iskustvo svećenika, interes povjesničara i angažiranost kulturnoga dje-latnika objašnjaju i određene slojeve Bačićevih povijesnih pripovijesti. Na primjeru pripovijesti *Jelislava Lapsanović* uočljiva je razdioba teksta u nekoliko raznorodnih cjelina iz kojih komponira priču.

Prva cjelina posjeduje obilježja znanstveno-publicističkoga kraćeg teksta – faktografijom ispunjena komentara, koji na razini pripovijesti funkcionira kao uvod oblikovan emotivno angažirano – o zaboravljenim i zanemarenim tragovima spomeničke baštine nepoznate puku i društveno-kulturnoj potrebi rekonstrukcije povijesti polaskom upravo od vidljivih tragova izgubljene nacionalne baštine,¹³ što je i opravdani povod autorova oživljavanja jednoga povijesnog isječka o obitelji Lapsanovića¹⁴ koju spominje uz krunidbu Kolomana u Biogradu na moru,¹⁵ a osvjetljava njezino posljednje potomstvo prije ugasnuća 1459.¹⁶

¹³ Fra Petrova jadikovka poradi praznine u kolektivnoj hrvatskoj memoriji i nehara prema vlastitoj povijesnoj slavi dio je poznate retorike preporoditelja, ali je i nastavak književne tradicije, posebice u sjevernodalmatinskome književnom arealu od ranoga novog vijeka. Upravo u književnosti zadarskoga kulturnog kruga javljaju se ranonovovjekovni pisci poput Petra Zoranića i Jurja Barakovića u čijim je djelima eksplicitno izražena problematika nacionalnoga prostora. Štoviše, *Planine* i *Vila Slovinka* napisane su s nakanom tematiziranja te problematike, o čemu obojica autora govore u predgovorima spomenutih djela.

¹⁴ Lapsanovići odnosno Lapčani su pleme koje prema podacima potječe starinom iz Pounja, a sačuvani dokumenti ga vezuju uz granu koja je živjela u zadarskom zaleđu. Povijest se sporila oko njihova podrijetla vezujući Lapčane uz Pounje (današnji Lapac) ili pak uz navodni Lapac u zadarskom kraju. Usp. o tome npr. V. Klaić, »Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća«, *Rad JAZU* 130, Zagreb 1897, str. 59–60.; F. Šišić, »O sredovječnom gradu Labu«, *Strena Buliciana*, Zagreb-Split 1924, str. 580–585; N. Klaić, »Postanak plemstva 'dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske'«, *Historijski zbornik*, XI–XII, Zagreb 1958–59, str. 121–123; M. Barada, »Lapčani«, *Rad JAZU* (danas HAZU), 300, 1954., 473–535; S. Antoljak, »Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra«, *Radovi JAZU* (danas HAZU), Zadar, 9/1962., str. 55–115; Fra Stanko Bačić, *Franjevački samostan u Karinu*, Šibenik 2000.

¹⁵ U »Qualiteru« (zvanom i »appendicula«, »memoriale«, »pacta conventa«) spominju se poimence pripadnici 12 hrvatskih plemena, a jedino dvostruko među njima (8. po redu) je Karinjanin Lapčanin, a pripada Martinu: »comitem Martinum de genere Karinensium et de Lapčanorum«. Usp. npr. F. Šišić, »Kralj Koloman i Hrvati god 1102.«, Zagreb 1907., gdje donosi faksimil i prijepis, inače spornog, dokumenta«, ili pak M. Barada, *n.d.*, str. 475.

¹⁶ Nisam uspjela pronaći povijesni izvor iz kojeg je M. Barada (»Lapčani«, 497) preuzeo podatak, nepoznat i S. Antoljaku, da je vlastelinska grana Lapčana živjela u Karinu

Drugu cjelinu čini plastičan i dinamičan opis pomoću kojega autor sugestibilno uvlači čitatelja u krajolik kojim prolazi virtualno kao fiktivni putnik-čitatelj. Taj dio pripovijesti posjeduje elemente putopisne proze koja operira znanjem povijesne geografije Karinskoga područja, Podvelebitskog kanala, poznavanja prirode kraškog terena u kojem se iz podzemnog rukavca Krke rađa Karinšnica.

Opis povijesnoga krajolika Bačić konceptualizira ambiciozno se ugledajući na suvremene mu povijesne romansijere poput nemimoilaznoga Šenoa. Šenoin je pogled na krajolik panoramski, izdvaja prepoznatljive punktove i osnovne historijske podatke. Npr.:

»U onom kutu gdje rijeka Krapina, idući sa sjevera, utiče u Savu, protežu se krajni zapadni bregovi zagrebačke gore. Na kraju zadnjeg ogranka do rijeke Save stoji Susedgrad, što ga je kralj Karlo Roberto dao podići već oko godine 1316. i za carinsku kulu i za obranu toga kraja. Od Zagreba sve do Susjeda pružaju se gorski ogranci od glavne kose prema ravnici u spodobi pitomih proplanaka i brežuljaka, pokritih selima, zaseocima, vinogradima i pašnjacima, a podalje za njima uspinje se tamnija šumovita gora, koje se nestrmo vrhovlje u lako savijenim crtama odbija od plavetnog neba.«¹⁷

Fra Bačić skraćuje šenoinški povijesno-geografski koncept opisa u povijesnom romanu razmjerno redukciji opisa potrebna književnoj vrsti pripovijesti. No sličnosti su među dvojicom autora očigledne. Npr.:

»Idjuć od Zadra kraljevom cestom prema sjeveru, doprieti ćeš u čarobnu kotlinu. Pred očima ti se izpeo silni i gordi Velebit pod oblake. Gole pole oljuštenih bokova šalje u vis iz velike ljuti njegovih bila. Preko njega izvila se cesta za gornju Hrvatsku. (...) Motreć sa vrha Velebita, padaju ti na pamet mnoge sgođe prošlih vjekova hrvatskih. (...) Kad napred kreneš na drugi zavoj pu-

sve do turskog osvajanja grada 1527., a ne samo do 1459/60. Naime, S. Antoljak tvrdi: »Pojedini pripadnici Lapčana stanovali su pak u Zadru, neki od njih su bili njegovi građani: bilo ih je nastanjenih i u Malim Jošanima i u selu Sv. Nikoli. Iza 1409. g. opaža se da su im se pojedini posjedi u okolici Zadra nešto prorijedili u odnosu na stanje u prijašnjoj periodi. U izvorima Karinjani se u navedenom kraju javljaju zadnji put 1498. godine, a Lapčani 1460.« S. Antoljak, *n. d.*, str. 100.

No, bez obzira na potankosti, i prema ovakvim podacima sudeći, P. Bačić je pokazivao trud oko istraživanja povijesnih činjenica o postojanju Lapčana do 1459. Fra Petar se za informacije o posljednjim Lapčanima očito služio kronikom Fra Marijana Lekušića o obnovi Karinskoga samostana (1734–1740), u koju je uvršten i prijepis starijeg dokumenta o posjedima Karinskoga samostana na zatraženo izvješće o. Filipa iz Kreševa od 16. III. 1459. U izvješću se spominju zadužbine posljednje banice karinske Elizabete, ud. Nikole: »Na mjestu zv. Slana, neznatne udaljenosti od samostana, 16 jutara zemlje oranice pokraj crkve sv. Vida i Crvene Stijene, koje je pokojna gospođa Elizabeta, supruga pokojnog gosp. Nikole bana, ostavila kao dar našoj crkvi, koju je podigao njen suprug.« (Fra Stanko Bačić, *Franjevački samostan u Karinu*, Šibenik, 2000, str. 42.

¹⁷ *Seljačka buna*, prir. Lj. Matutinović, Zagreb, 1974., str. 104.

ta, u oči ti udari križ osjajen žarom sunčanog zraka, na zvoniku Franovačke crkve. Na desnu stranu u vis strše obrdane porušine dvaju gradova: rimskog Corinia i hrvatskog Karina.«¹⁸

Sličnim, raskošno upotrijebljenim, stilskim sredstvima, kojih podosta ima u opisima Bačićevih povijesnih pripovijesti služe se i njegovi suvremenici. Primjerice, pridružuje im se i pokušaj arheološko-putopisne rekonstrukcije zamišljenoga prostora iz vremena moći hrvatskih vladara u kraćim pričicama iz hrvatske povijesti Grgura Urlića Ivanovića. Urličeva pripovijest *Zadnji Šubića (od g. 1322–1358)* posjeduje sličan odnos prema povijesnim vrednotama i istovjetan stilski inventar:

»Tavne razvaline bibrirske, i danas iznenađuju ljubopitnoga prišlaca, radi toli divnoga položaja i tih tek vidivih njegdašnjih veličja. Sjeverni podor Bribira, kud se je sterao najljepši predjel, ponosni banski dvorovi na stupovih s poglednici i triemovi, veliki pločnik s monumentalnim stupovi i urizi te s kneževskom crkvom svetoga Danijela, pokazuje nam samo pržinastu zemlju s crljenáčom, klačardom i opekam, pak po koji komad tanko iztesana kamena i bieloga mramora. Preko sriede grada, gdje je prošastoga vieka sagrađena grčko-iztočna crkva svetoga Aćima, bliže i podalje unutarnjih gradskih predzida, nazire se kamenje starinskih podova. Ova se ugledna ruševina (Kneževska viećnica), stojeći pokraj podnevih bedema, k zapadu pri zasnovu, vidi sva i cjela.«¹⁹

Zanimljivo je da je u fusnotu iz osnovnoga teksta Urlič prelio i dio povijesne fikcije, a ne samo uobičajeno pretenciozan pokušaj stručnoga objašnjenja okolnosti nastanka povijesnoga lokaliteta.

U *Zlatarovu zlatu* su deklarirani stavovi i razmišljanja o zlosretnoj hrvatskoj povijesti, kojima se Bačić očigledno inspirirao.²⁰

Fra Petar se služi Šenoinom retorikom, slično podvlačeći misli opetovanjem i sugestivnim uvlačenjem čitatelja u priču, te angažirajući ga emotivnim postavljanjem pitanja:

»Odkad Turci porobiše ovu slavnu kraljevinu, a narod joj poubijaše, otdad neimamo počitka nikad. Više su nam oni uništili spomenika, nego svi drugi

¹⁸ Jelislava, str. 82.

¹⁹ Narodni koledar, 1882, str. 100.

²⁰ Šenoa: »Osvanu Hrvatskoj godina 1577. A kakva? Tužna i crna. Jedna kaplja u rijeći junačke krvi koja je tekla bez kraja, bez nade po zemlji Hrvatskoj. Lako je trpjeti muke kad se možeš nadati da će i tomu kraj biti, lako podnositi buru kad znaš da ćeš dočekati sunce. (...) Iz sto i sto ljutih rana tekla junačka krv, sto i sto vrijednih glava pade u grob; zdvojne ruke radilice ostavile plug da dignu tvrđave proti turskomu bijesu. Polje pusto, sela u plamenu, dvorovi plijenom zvjerskoga porijekla. (...) A kako? A zašto? Znaš li sveti onaj plamen koji bukti u srcu poštenjaka, znaš li što ti je kolijevka, što otac, što majka, što grobovi djedova, što djeca, što rodna ti pjesma?« *Zlatarovo zlato*, prir. M. Šicel (skupa s *Prijanom Lovrom*), Zagreb 1978., str. 132.

divlji narodi tečajem svih vjekova, od došašća Hrvata na jug. Mi moramo gorko plakati, kad se sjetimo stare slave, kad se spomenemo što bijasmo, što li smo sada. Srđce nam tuga obuzimlje, sjećajući se naših kralja, velmoža, bana i vitezova. Mi potomci onoga hrabrog naroda hrvatskog, koji se proslavi porazom Abrâ, Mletčana, Mongola i Turaka; mi sinovi onih junaka, koji padoše na braniku domovine i vjere njihove moramo sada naricati gledajući raztrganu tu domovinu, uništene njezine krasote, zanemarene njezine zasluge.

Bože dragi, dokle ćemo mi driemati u mraku zaboravljene svoje prošlosti, a nenastojat da svijetli tračak domoljubne sviesti oživi davno zamrle starine naše? Jeda li neće bit vješta pera u hrvatskoj sviestnoj ruci, da opiše redom porušene naše gradove, da nacрта djelovanje naših bana i vitezova, da mi poznamo prošlost našu?»²¹

U trećoj se cjelini pripovjedač fokusira na Karinski samostan čije je zdanje povod spomenu njegovih graditelja – plemenitaša Lapsanovića – nagovješčujući samostanom povijesnu priču o važnosti stare hrvatske obitelji kojoj Bačić pripisuje izrazitu državotvornu ulogu od srednjovjekovlja do konačnog ugasnuća i moralnu uzoritost plemenitih donatora franjevačkom redu, koji se pak djelatno isprepleo s njima uspomoć religiozna života te obitelji.

U četvrtom se poglavlju govori o utvrđi Cvijin (Čikina) grada u kojem je boravila Krešimirova rođakinja opatica Čika²² koju su, navodno, dvorile obitelji Lapsanovića i Bojnića. Također, spominje se Bojnića grad, zapadno od Čikina grada iznad Zrmanje. I gradovi i sve gradine na karinskom području u Bačićevu tekstu postaju značajni gradski centri koji su u srednjovjekovlju pulsirali snagom društvenog života. Njihovo nabranjanje namijenjeno je tome da pruži argumentaciju Bačićevoj prezentaciji snage i značenja toga područja u stoljećima prvog formiranja hrvatske državnosti, kako je prezentira P. Bačić. Također, epizoda je i u ulozu uvoda u pripovijest (dostojanstvena kraljevskoga okvira) plemićkoj obitelji Lapsanovića.

IV.

Tek u petom ulomku otpočinje intimna, fiktionalna »povijest« konstrukcijom romantične svakodnevice iz života jedne obitelji fokusiranjem na ključne događaje osobnih životopisa, kao što su rođenja, vjenčanja i smrti, što uobičajeno bilježe crkvene knjige ili arhivi. Premda izostaju povi-

²¹ *Jelislava*, str. 81–82.

²² Srodstvo opatica Čike s Krešimirom IV. (naziva je sestrom Krešimirovom), Bačić je preuzeo s natpisa u Samostanu sv. Marije u Zadru, koji i citira, premda je već u njegovo vrijeme povijest razlabavila bliskost toga srodstva, što je Bačiću moglo biti poznato. Naime, morao je poznavati, ako ne ono što o tome donosi npr., F. Šišić, a ono svakako ranije F. Račkog, »Documenta« 65–66.

jesni dokumenti tih događaja vezanih uz Lapsanoviće, autor koji inzistira na konstrukciji priče uspomoć slaganja mozaika takvih trenutaka, računa na efekt vjerodostojnosti i arhivske rekonstrukcije, s jedne strane, kao i na interes za takve događaje zbog njihove važnosti u životu svake individue njegove pastve, s druge strane. Također, takve su prigode dobra prilika za isticanje važnosti i raskošnosti vjerskih ceremonijala u kojima je bio angažiran fra Petrov franjevački red. Isto tako, svečanosti i ukopni ceremonijali su prigoda za prikaz blještavila plemićkog bogatstva, odnosno metonimija su izgubljenoga historijskog sjaja naroda, čime se također uspješno djeluje na razvijanje emocije podizanja samopoštovanja naroda blagostanjem, što znači i značenjem nekadašnje države.

Baćić, dakle, opisuje trenutak obiteljske sreće: rođenje Branislavu Bojniću djevojčice Jelislave. No, pripovjedač ne tretira događaj kao romantičarski intiman trenutak roditeljskoga blaženstva, nego akt rođenja i krstitki pretvara u narodni blagdan. Pri opisu svečanosti potpomaže se uporabom retoričkih pitanja kojima pokušava povijesno kontekstualizirati i paragonirati grandioznost događaja. Retoričnost takva tipa služi samo isticanju važnosti i otplitanju kolopleta nevezanih događaja iz nacionalne, nešto ranije prošlosti (previranja u vođenju Državom nakon Ljudevitove smrti); potom opisu atmosfere užurbanoga života novigradske kotline, koja obiluje svim znacima blagostanja i viteštva pa do, za priču bitnog događaja, vjenčanja plemića Nikole Lapsanovića i mlade Jelislave Bojnić u VI. poglavlju pripovijesti.

U opisu priprema za vjenčanje također dominiraju blještavilo i prštavost boja, od topline sunca u blistavu proljetnom danu do odsjaja plementih metala s odora plemenitaša okupljenih na takvu događaju i sjaju, raskoši, junaštvu, mladosti, ljepoti, veselju, znacima državnosti – lepršanju zastavicama, pjesmi, spomenu slavne prošlosti obitelji Lapsanović, opisu svadbene povorke naočitih junaka na konjima, čedne mladenke i obreda pompozno vjenčanja s dvanaest svećenika, te petnaestodnevno pirovanja. Vitezovi i njihove odore također su dio nacionalnoga blaga, a dvanaest svećenika Bačić vjerojatno odabire u skladu s podudarnošću toga broja s brojem dvanaest plemića hrvatskih plemena, kojima pripadaju i Karinjani Lapsanovići.

Gomilanju minijturnih sličica radosti autor suprotstavlja naglo obrušavanje tona u nagovještaju obiteljske /narodne/ nesreće, koja ni na koji način nije uzročno-posljedično vezana s prethodno ispričanim događajima, a izrečena je samo jednom rečenicom kojom završava VI. cjelina.

VII. poglavlje Bačić otpočinje s naizgled posve novom pričicom: izviješćem o izgradnji crkve sv. Vida donatorice Jelislave, banice karinske, u spomen na preminulog muža. Potom tek slijedi opširan opis povijesnih okolnosti i samo kratak spomen Lapsanovićeve smrti izazvane bolešću usred

opširnije opisanih povijesnih previranja oko borbe za prijestolje poslije Sigismundove smrti ali ne poradi njih.

Smrt banova uvod je u preplitanje dvaju procesa umiranja, najprije romantičarski divinizirane i gotovo beatificirane Jelislave u čijem se liku mogu nazrijeti i tragovi marijanskoga kulta, potom loze Lapsanovića i naposljetku zamiranje hrvatske države. Povijest se okamenjuje u zaboravljenim i porušnim gradovima (Karin) i konzervira u sakralnim građevinama (Karinski samostan i crkva sv. Vida, te sv. Jurja).

Preživljavanje sakralne arhitekture poistovjetit će se na određeni način s vitalnošću franjevacu, čuvara kolektivnoga identiteta, što simbolizira iz pepela obnovljen Karinski samostan. Samostan ne predstavlja samo memorijalnu točku slavne povijesti iz vremena blagostanja narodnih vladara, nego postaje spona udaljenih razdoblja i duhovni nositelj hrvatske državnosti, a ujedno je fra Petru simbol obnavljanja hrvatske samobitnosti. Vezanost hrvatske povijesti i franjevačkoga reda Bačić podvlači značenjem potpomaganja plemenitaške loze Lapsanovića franjevačkom redu izgradnjom samostana, crkava i zadužbinama.

V.

P. Bačić svoju kratku pripovijest gradi na posve ogoljenom fabularnom konceptu s elementima slabo povezanih zbivanja koja pružaju dostatno građe za kakav potencijalni mini roman. Fabula je okljaštrena gotovo do razine propovjedničkoga egzemplara, s pridodanim povijesnim opisnim okvirima koji podsjećaju na pučku interpretaciju masivnih ulja na platnu s prizorima iz životnoga obilja jednoga mitskog vremena starih hrvatskih gradova, slikama svećanih povorki, obreda vjenčanja i smrti, potom opisima krajolika u vidu pseudoarheološkoga putopisa, te didaktičnim i moralističkim komentarima svećenika.

I prema načinu uvođenja u fabulu, udaljavanja i približavanja centralnoga zbivanja, prekidanja sekvenci odlaganjem nastavka priče vrlo je zorno da se fra Petar uspješno poslužio iskustvom svećenika propovjednika, poznavanjem zbirke crkvenih propovijedi i načinom uporabe dijelova legendi u svrhu egzemplara. No, s tom razlikom što mu kratka priča kao pseudopovijesni egzemplar nije u službi propovijedi nego povijesnoga nauka, kačićevskog tipa. Naime, poduže fusnote u pripovijestima fra Petra otkrivaju ozbiljnu namjeru davanja poduke iz povijesti. Poradi toga fra Petar i pripovjedni sloj svojih prozних uradaka drži na uzdi i u funkciji poduke, a ne dozvoljava mu, nažalost, preuzimanje inicijative i širenje prostora pripovjedne fikcije.

Sugestivan pučki govor, kojim se služi, i neprestano apostrofiranje čitatelja, kojima zaokuplja pažnju radi lakšega podučavanja, potkrepljuju ulogu propovjedničkih zbirki i egzemplara u stvaranju ovakvih književnih vrsta.

Pozivanje na latinske autoritete, te funkcija upravnoga i neupravnog govora također dokazuju ulogu propovjednih vrsta pobožne lektire. Primjerice, upravni govor ograničen je samo na citate iz liturgije: molitve i blagoslove. Propovjedni okvir, naravno, ne znači da Bačić stoji na razini liturgijskoga štiva s nacionalnom tematikom, jer su u znatnoj mjeri implementirani i elementi iz suvremenije mu lektire. Rečeno je već da je povijesni roman Augusta Šenoa od odlučne važnosti za dijelove pripovijesti u kojima dominiraju opisi i povijesne reminiscencije. No, živost pripovijedanja pučkim govorom, neposrednija komunikacija s čitateljem od Šenoine, te odnos prema važnosti vlastita posla i postupcima nalaze se upravo u franjevačkoj nabožnoj literaturi praktične namjene.

Uzimam za primjer *Pripovijedanje nauka krstjanskoga* Jerolima Filipovića iz Rame, kao jedno pripovjedno nabožno štivo iz mnoštva sličnih poznatih u Bačićevu vremenu, bez namjere da povlačim liniju možebitne neposredne povezanosti između Filipovićeve i Bačićeva teksta. Primjerice, sentencioznost i didaktičnost poželjne su vrline u franjevačkoj prozi toga vremena, a jezik je gotovo istovjetan od leksičkoga do sintaktičkog plana: »Tko će stanovitu i ugodnu građu učiniti, od potrebe je da najpri dobar temelj stavi jer ako temelj pomanjka, sva građa obara se. Pak da joj ono narešenje dade koje joj se pristoji.«²³ To je »poetika vjerodostojnosti«, koja se afirmira pozivanjem na autoritete, zbilju ili na izvore mudrosti, a forma izvješća, bez prepuštanja radnje prirodnom tijeku dijaloga likova, često je svojstvo propovjednoga štiva koje se dugo održalo u tom liturgijskom žanru. Primjerice, pozivanjem na autoritete osigurava se i u XVIII. st. uvjerljivost vlastite priče, a u dugotrajnu očuvanost modela osvjedočit ćemo se otvorimo li nasumce, npr., Štefana Zagrebca,²⁴ koji, također, arhitektoniku priče oslanja na izvješće pripovjedača.

Na povijesne ili pak arhivske izvore pozivat će se povremeno i P. Bačić,²⁵ ali konkretne izvore spominje uglavnom za potvrdu brojki ili manje

²³ Govorenja svarhu trećega dila nauka karstjanskoga koji je od ljubavi govorenje« u: *Pripovijedanje nauka karstjanskoga složeno i u razlika govorenja razdijeljeno po ocu Jerolimu Filipoviću iz Rame ... knjige druge, posvećeno Nikoli Dinaričiću splitskom Arkibiskupu, u Mletci 1759.*

²⁴ Npr., u propovijedi za Drugu Nedelju Adventa stoji: »Historia nova od jednoga Redovnika Tovarštvu Ježuševoga koju piše Janus Micus Erithreus, koji Redovnik bilie spovednik jedne Mlade Gospe, osebuje lepote i čednosti, vu koju jeden nečisti Mladenec zaljubivši se...« . Hrana duhovna ovčie kerščanskieh... po P. Stefanu od Zagreba Concinatoru Capucinu, Zagreb 1727, str. 24.

²⁵ Npr. u bilješci koja objašnjava popis redovnika koji su ispratili Jelislavu Lapsanović na pogrebu, poziva se na ljetopisce samostana u Karinu: »Ovo svjedoče ljetopisci samostana Karina. Sedam godina kašnje bili su u samostanu isti otcie (kako svjedoči pismo poslato na starešinu Reda u Rim na 23 lipnja god. 1459)...« *Jelislava*, str. 94.

važnih podataka. Kad prepričava osnovne tijekove hrvatske povijesti, npr., doista turbulentne smjene vladavina u vrijeme življenja Nikole Lapsanovića, zanimljivo je, ne navodi konkretne izvore, nego u bilješkama prepričava povijest kao općepoznatu istinu, što povremeno i eksplicira. Npr., »znade se iz poviesti hrvatske«²⁶, a katkad poziva čitatelja da se i sam osvjedoči: »Tko dođe u crkvu samostana Sv. Marije u Zadru, na lievu ruku naći će ovi nadpis...«²⁷

Naime, Bačiću je argument »iz poviesti hrvatske«, koju drži općepoznatom i prihvaćenom istinom među znalcima, istina uvjerljiva i za puk, a pojedinačni izvori funkcioniraju kao dodatne potvrde.

* * *

Unatoč izboru protagonista iz velikaškoga sloja glavni je lik u Bačićevim povijesnim pripovijestima slava hrvatske prošlosti predturskih vremena, a junaci su egzemplar te povijesti uspomoć kojega autor lakše komponira priču. Razvidno je da Bačić s obzirom na likove ograničava književne postupke na izvještaj o njihovu životnom usudu i autorski komentar. Čitatelj se uspijeva samo izvana »nagnuti preko okvira priče«, koja se zapravo ponajviše zadržava na pretpovijesti glavnih likova. Pisac u cijeloj pripovijesti ne nadilazi tu razinu, a čitatelj pri koncu dobiva dojam da su pripreme za pravu priču dovršene i da će tek otpočeti u trenutku njezina završetka, kad autor već iznosi epilog.

Koliko se doista Bačićevo fabuliranje razlikuje od glavnih tijekova suvremene mu hrvatske proze, unatoč segmentarnoj sličnosti, razvidno je usporedimo li njegove povijesne pripovijesti ne samo s ponajboljim piscima vremena, nego i s proznim prinosima Narodnoga koledara, u kojemu je objavljivao: s, primjerice, novelom *Stana* Nikole Šimića objelodanjenoj svega godinu poslije *Jelislave*.²⁸ Pod različitostima ne podrazumijevam, naravno, kvalitativne doseg proza nego njihove tipološke razlike.

Razumljivo je što takvu, nedostatnu fikcionalnost Bačićevih pripovijesti danas interpretiramo kao slabost autorskoga pera, ali ipak, čini se da moramo imati na umu da Bačić posve svjesno niti ne pokušava uspomoć razvijanja likova i fabule povijesne pripovijesti utopiti u suvremenu mu prozu. Naime, s obzirom na prosvjetiteljsku ulogu koju im je namijenio, sve slojeve koje je u njih utkao – od propovjedničke lektire do kačićevskoga

²⁶ *Jelislava*, str. 95.

²⁷ *Jelislava*, str. 85.

²⁸ 1882., str. 92–124.

načina interpretacije povijesti te šenoinskih opisa – postoji velika vjerojatnost da je autor držao da razvijena fikcionalna priča oneozbiljuje posve njegove osnovne namjere. Dakle, kad razvija vrstu u kojoj je povijest glavni lik, upravo individualizacija povijesti dokida autoru mogućnost individualizacije likova, ali čitateljevu pažnju usmjerava upravo kamo Bačić želi: na povijest identiteta kolektiva, a ne na individualnu priču.

**VRIJEME I PROSTOR U POVIJESNOJ PRIPOVIJESTI
JELISLAVA LAPSANOVIĆ, BANICA KARINSKA**

Sažetak

Prostor i vrijeme međusobno se uvjetuju i isprepliću u najmanje dva povijesna isječka u pripovijestima fra Petra Krstitelja Bačića: ponajprije kao povijesno prošlo vrijeme i prostor u kojem se pripovijest zbila, s jedne strane, i vrijeme i prostor u kojem pisac živi i pripovijeda publici s kojom je sukreator povijesnoga trenutka, u kojem potpomaže identitet nacije izgraditi samoosvješćivanjem pripadnosti hrvatskom kolektivitetu, s druge strane. Ta se dva povijesna vremena ne pojavljuju samo kao paralelna vremena koja povezuje jedino sjećanje aktualnog mu povijesnog gibanja na vrijeme prošlo, nego postoji i funkcionalna iskoristivost prošloga vremena u vremenu koje ga evocira. Uzročno-posljedična veza tiče se vremenskog poniranja u kulturni identitet kolektiviteta, odnosno tumačenja i kreiranja kulturnoga identiteta šireg kolektiviteta u XIX. st., među ostalim, uz pomoć implementiranja srednjovjekovne mu kulturne prošlosti.

Drugim riječima, vrijeme i prostor u kraćoj pripovijesti Jelislava Lapsanović, banica karinska podrazumijevaju na određeni način problematiku kolektivnoga identiteta, a fra Petar odabire regionalni (odnosno užji, zavičajni) prostor kao važan segment nacionalnoga prostora poniknuta iz povijesnoga, već zaboravljena vremena, stoljećima zapostavljana do njegove suvremenosti.

**TIME AND SPACE IN THE HISTORICAL NARRATIVE
JELISLAVA LAPSANOVIĆ, VIDE-REGAL CONSORT OF KARIN**

Abstract

Time and space are mutually determined and interwoven in at least two fragments among Fr. Petar Krstitelj Bačić's historical narratives: firstly, in the historical past and in the space in which history took place, and secondly, in the time and space in which the writer lived and communicated with his audience – a readership with which he created the historical moment, a moment that bolstered the construction of national identity and gave rise to a sense of collective confidence. These two historical temporalities function not only as parallel aspects of time, reflecting the remembered reality of historical development, but act also as functional possibilities in the past, and of the time they evoke. The cause-and-effect relationship is tied to the temporal deepening of the collective cultural identity,

or the creation and analysis of the broader cultural identity in the nineteenth century, boosted by, among other things, the implementation of the Medieval cultural past. In other words, in the short story Jelislava Lapsanović, Vice-Regal Consort of Karin, time and space include in some sense the issues surrounding collective identity, and Fr. Petar focuses on regional (or, specifically, native) space as a significant national space having emerged from the historical, and already forgotten, past, a past that had hitherto been overlooked.

Saša Lajšić

BAĆIĆEV RUKOVET SERAFINSKOGA CVIČA U KONTEKSTU FRANJEVAČKIH OBREDNIKA

Izvorni znanstveni rad
UDK 821.163.42 (091)

I.

U književnopovijesnim proučavanjima ranoga novovjekovlja susrećemo se s fenomenom razvojnoga 'supostojanja' književnih tendencija. Nakon svojevrsne ujednačenosti u razdoblju srednjega vijeka, razvojni smjer književne produkcije ostvaruje se u svoja dva 'odvjetka'. Svaki od ta dva izdiferencirana tijeka, i regionalno odvojena, rezultirao je tekstovnim korpusom s bitnim razlikama stilskoizražajne, funkcionalne te idejne naravi.

U periodizacijskom smislu prijelom je nastupio krajem 15. i početkom 16. stoljeća, kada se uspostavlja *s jedne strane rast humanističke (renesansne) misli, znanstvenog stvaralaštva i pjesništva uz stvaranje visokokultivirane, iznijansirane jezičnoizražajne fakture i razvijene versifikacije, a s druge nastavak religiozno-idejne i književno-kulturne tradicije srednjovjekovlja (...)*¹

U narednim stoljećima ipak nije došlo do potpunoga 'odumiranja' drugoga, 'srednjovjekovnoga'² odvjetka unatoč znatno različitim književnim tendencijama. Takva literatura i dalje ('su')postoji, ali rezervirana za manje, pretežno zatvorene sredine. Njezin korpus tekstova će s jedne strane nastaviti tradiciju, iako će se s druge strane promijeniti njezina funkcija i recepcija.

Polazišni je kriterij u književnoteorijskim razmatranjima građe takvoga tipa uglavnom funkcionalni. Što znači da i dalje, bez obzira na starost/mladost određenoga predloška, upravo imanentna poetika uvjetuje izvođenje čitavoga sustava i omogućuje odmicanje od shematizma rodovske trijade: lirika, epika i drama. Velik dio tekstova, namjenski određen kao literatura

¹ HERCIGONJA, 1994: 181.

² Pojam 'srednjega vijeka' shvaćamo u periodizacijskom, kronološkom smislu, međutim, ne možemo zanijekati specifičnu, dominantnu poetiku književnosti toga razdoblja. Angažiranost, usmjerenost (uz didaktizam) takvoga tipa literature, nerijetko zadobiva atribut 'srednjovjekovno'. Usp. o tome: ZLATAR, 2000.

usmjerenoga djelovanja, predstavlja određenu poteškoću, jer svojim tipološko-strukturnim osobinama ponekad vrlo teško podliježu jasnim žanrovskim kategorijama. No bez obzira na izrazito profiliranu nabožnu namjenu, izrazne osobitosti takve građe predstavljaju izazov.

Ako korpus proučavanja vezujemo uz cjelinu književno-kulturne djelatnosti franjevac, dotičemo se i tekstova potencijalno 'literariziranih', ali i onih s primarno izvanknjiževnom funkcijom. Pri tome zadiremo u jednu od ključnih problematika koja se javlja već u mediavelističkim filološkim raspravama o književnoj klasifikaciji, a to je da u *vidokrug književne povijesti i kritike tek valja privući obimnu, do sada redovito – i neopravdano – izostavljaju, građu listina, zakonika, regula, statuta, pisama, epigrafike, grafita i zapisa*.³ Pridodajmo toj građi i misale, brevijare, rituale, zbornike neliturgijskoga tipa, a posebice tzv. knjige-obrednike-regule kojima se nešto određuje i propisuje ili služe za potvrdu općega pravila. Takvi priručnici često objedinjuju više diskursnih slojeva: kratke kronike – povijesti, konstitucije/regule, običaje redovnika, životopise svetaca, povijest reda ili povijest određene bratovštine.

Svaki opis navedene građe stoga zahtjeva *izdvajanje relevantnih strukturalnih elemenata kojima je određen individualitet pojedine vrste (i lučeci ih istodobno od vanknjiževnih izvanknjiževnih činitelja i osobina)*⁴ jer takva raščlamba dopušta drugačiju klasifikaciju vrsta i podvrsta.

II.

U Splitu je 1884. godine tiskana pobožna knjižica pod naslovom *Rukovet serafinskoga cviča ili Ručna knjiga naminjena Braći i Sestram Trećega Reda Pokore Svetoga ot. Frane*. Potpisani sabiratelj i urednik je fra Petar Krstitelj Bačić. U prikupljanju i objavljivanju građe Bačića je vodila misao o 'produhovljenju' vlastita naroda jer *Naš narod neima knjige obširno razvedene o Trećemu Redu Pokore Svetog O. Frane; s toga odavna se želilo imati takovu knjigu koja bi promakla i razširila po svim našim mistima i gradovim ovaj Red toliko od Crkve priporučeni*.⁵ (Istaknula S. L.)

Knjiga koju će *obširno razvesti* nastala je prijevodom, sabiranjem građe, kompilacijom i kombinacijom pravilnika, odredaba i odluka više crkvenih sabora, povijesnih spisa, teoloških traktata te katehetske građe⁶. Funk-

³ HERCIGONJA, 1978: 41.

⁴ Isto.

⁵ BAČIĆ, 1884: 5.

⁶ Na pojedina imena i nazive objavljenih knjiga Bačić se u uvodu izrijekom i poziva, a u dijelovima *Rukoveta* koje u potpunosti preuzima navodi ime i prezime autora izvornoga teksta. *Sve sam sastavio po mnogim drugim knjižicama skoro izašlim o Trećem Redu priinačenomu. Najviše sam cviča ubrao iz ovih knjiga (...)*. BAČIĆ, 1884: 7.

cija i namjena tih tekstova, njihova zadanost, vrlo teško dopušta intervencije osim onih uredničko-sastavljačkih. Međutim, služeći se jezičnim izražajnim sredstvima, posebice na stilističkoj razini, Bačiću je donekle i uspjela svojevrsna modifikacija kako bi se približio recipijentima vlastitoga vremena.

Već naziv *Rukovet*⁷ upućuje na zbornik raznorodnih tekstova. Riječ je o kompilacijskom tipu zbornika u kojem se nalazi povijest reda – život svetoga Franje, svete Klare i povijest utemeljenja franjevačkih redova te u pohvalnom tonu⁸ prezentirana izvrsnost i razvitak franjevačke zajednice⁹. *Ustanova* Leona biskupa zaokružuje i ovjerava iznesenu povijest i pravila franjevačkoga reda. Biskup potvrđuje da su 'pravila' koja će Bačić također uklopiti u *Rukovet* dopuštena. 'Pravila' franjevačkoga reda naslovljena kao *Uprava Trećega reda Svitovnjačkoga Svetoga Frane* sastoje se od pravila i proštenja, te komparacije izmjena starih i novih odredaba odnosno izvršenih preinaka *kako okolnosti zahtivaju*.¹⁰

Regula sadrži taksativno izdvojena pravila o *primanju, novaštvu i zavitanju, o uredbi življenja, o častima (službam), pohodjenju i ob istoj upravi, proštenja i povlastice*. Kao sastavni dio Regule *Rukoveta* nalazi se i *Kratki pregled uprave trećega reda preinačene* (Papa Leon XIII) gdje će Bačić najviše intervenirati u tekst vlastitim komentarima i uputama.

Rukovet sadrži i tzv. *Protokol* odnosno *Obrednik (Ceremonial)*, dvojezični hrvatsko-latinski¹¹ ritual redovničkoga oblačenja i običaja. Svi članci

⁷ 'Rukovet' – svežanj žita koliko se uhvati rukom i odsiječe srpom; kita cvijeća, buket; zbirka

⁸ Bačićeva je namjera upravo proslaviti i promovirati Treći Red što i izriječno navodi u uvodu *Rukoveta*: *Sve sam sabrao i spleo na korist Braće i Sestarâ Trećoredacâ; te da bi ga i drugi, slideć njihov primer, prigrlili, evo im knjige koja će im dobro doći – Bože daj da naš narod, koji je i tako pobožan, mnogobrojan upiše se u broj Trećoredaca 'vojske Kristove' te tako zadobije one velike duhovne blagodati, kojim je Treći Red sveta Crkva obdarila* – BAĆIĆ, 1884: 10.

⁹ *Vidimo s gde i izvrsnosti i razviće Trećega Reda, te sve drugo, što će nas uviriti o njegovoj veličini i svetosti*. BAĆIĆ, 1884: 47.

¹⁰ *Leon XIII kao otac svih pravovirnika, uvidjajući, kako prije rekosmo veliku prominu vrmena i življenja kršćanskoga svita, hotio je ublažiti, prominuti i pod drugim vidom više stvari narediti u Upravi Trećega Reda. Nova uprava bivstveno jednaka je onoj staroj, uz priinake, kako okolnosti zahtivaju*. BAĆIĆ, 1884: 102.

¹¹ Izbor jezika odnosno njegov redosljed potvrđuje dosljednost Bačićeva komentara iz uvoda – *prama pučkoj potrbi* (za potrebe puka): *Pišem čistim hrvatskim pučkim govorom, bez književnih primisa, izgovorom koga se drži: Dalmacija, Bosna, Slavonija Banat itd; stoga šesti i sedmi padež po izgovoru našega puka pišem, da u svemu budem najrazumljiviji. (...) Srića bi bila da i nebude tudji izgovor porušio napridak cvatuće naše stare knjige, koja pisana kako se i govori, razumnija je bila i učnu i neučnu – a najžalosnije to je, što već u Crkvu se uvukao izgovor taki, s koga puk nerazumeć svaka, smućen ostaje. Jezik je najbolji kojim puk govori – za knjigu svaku puku pridanu, osobito nabožnu*. BAĆIĆ, 1884: 7. Znakovito je i modificiranje odnosno hiperikavizam već i u citiranom ulomku

su slično strukturirani i sadrže molitve za *Skupštinske Sborove* (sastanke) ili *Vića*, molitve *Starješina*, liturgijsku liriku i psalme, 'red' odnosno protokol oblačenja, obred pohoda, obred i oprost na smrtnom času, blagoslov dijelova redovničke odjeće – *pasca* (pojasa) i blagoslov *pasca* svetoga Franje, *Upisnik* u knjigu Reda i to prema *Rimskom obredniku*.

Posljednja cjelina u *Rukovetu* jesu dogotovljene namjenske formule kao što su molitve, simboli vjere, liturgijski i katehetski obrasci.¹²

Već prema oblicima koji tvore navedenu cjelinu, možemo uočiti da je riječ o zborniku tekstova¹³ nabožnoga usmjerenja. Ako *Rukovet* odredimo kao 'pobožnu knjižicu'¹⁴ polazimo od izvanknjiževnoga kriterija i potvrđujemo vrstu njegove namjene – konzumenti su redovnici i vjernici. Takvo određenje postaje preširoko i ne daje uvid u žanrovsku problematiku

u kojem iznosi svoje stavove o jeziku – *primisa* tj. *premissa*. Također, u latinski tekst su umetnute upute, didaskalije na hrvatskome jeziku.

¹² *Molitve uza Sv. Misu* (sa simbolima križnoga puta); *Molitve prije ispovidi: Prije izkušanja; Izkušanje duše; Po 10 Zapovidi Božjih; Uzdisanje skrušena srca; Kajanje; Molitva prije neg se stupi prid Izpovidnika; Molitva posli Izpovidi; Molitve prije pričesti: Začudjenje, Dilo poniznosti, Dilo vire, Dilo uhvanja, Dilo ljubavi, Skrušenje; Molitva Sv. Ambroža; Molitva Sv. Tome Akvinskog; Želja za Isusom; Kad se vadi Sv. Pričest; Molitve posli pričesti: Uzdisanje duše, Molitva Bl. Divici Mariji; Sveto Rozarije, otajstva radostna, otajstva žalostna, otajstva slavna; Letanije Lauretanske; Put križa; Krunica na slavu Božanstvenoga Srca Isusova; Devetnica za Svetkovinu neoskrvnenoga Začeca B. D. Marije; Devetnica Svetomu Otcu Frani; Letanije sv. oca Frane; Devetnica na čast Svetog Ludovika kralja Francuzkoga osobitog pokrovitelja Braće trećega reda; Devetnica na čast sv. Eližabete Pokroviteljice Sestara Trećega Reda*

¹³ Pregledno bismo sastav *Rukoveta* mogli prikazati ovako:

Uvod; Prvi dio (*Kratka Povist Trećega Reda S. O. Frane* [Sv. Frano Asizki, *Sgode Trećega reda, Izvrstnost Trećega Reda, Duh Trećega Reda Sv. Frane, Zamirni plodovi Trećega Reda, Dika i ponos Trećega Reda*]; *Ustanova Prisetoga Gospodina Našega Leona Božjona Providnosti Pape XIII.; Vrhu Uprave Trećega Reda Svitovnjačkoga Svetoga Frane* [Leon Biskup Sluga Sluga Božjih. *Na vičnju uspomenu*]; *Uprava Trećega Reda Svitovnjačkoga Svetoga Frane* [(*Poglavlje prvo. O primanju, Novaštvu, i Zavitovanju; Poglavlje drugo. O Uredbi življenja; Poglavlje treće. O Častima (službam), Pohodjenju i ob istoj Upravi*); *Proštenja i Povlastice* (*Poglavlje prvo. O podpunim Proštenjima; Poglavlje drugo. O proštenjima nepodpunim; Poglavlje treće. O povlasticama*)];

Drugi dio (*Kratki prigled Uprave Trećega Reda S. O. Frane priinačene od S. O. Pape Leona XIII* [*O Uredbi življenja; O službam (častim), Pohodjenju i ob istoj Upravi; Proštenja podpuna; Proštenja nepodpuna; Povlastice; Na uvaženje svima Trećoredcima; Opomena; Triba zapamtiti*]);

Treći dio (*Obrednik [Ceremoniale] Trećega Reda Svetog O. Frane, potvrđen Od Sv. Sabora Obrada, odlukom od 8. lip. 1883. S Prilogom* [Blagoslov *pasca* Sv. O. Frane]);

Četvrti dio (*Kratka, najobičajnija molenja Braći i Sestram Trećoredcima* [sastav četvrtoga dijela vidjeti pod bilješkom br. 12]).

¹⁴ LACO, 1987–1988: 217–218. Pri takvoj klasifikaciji u istu bismo skupinu morali svrstati npr. *Cvit razlika mirisa duhovnoga Tome Babića, Razmišljanja kršćana za svaki dan od miseca Luke Vladimirovića i Rukovet serafinskoga cvića*.

ovakvoga tipa literature. Stoga će nas u ovome radu posebno zanimati stilskoizražajni postupci te pojedini elementi prema kojima bismo eventualno mogli odrediti pripadnost *Rukoveta* i 'rukoveta' određenoj tekstnoj vrsti.

III.

'Rukovet' pretpostavlja zbirku, antologiju, a 'tekstovi' koje je Bačić uklopio u priručnik jesu:

- 'tekst' o životu sveca (sv. Franjo, sv. Klara) i o povijesti zajednice – reda (povijest franjevačkoga reda)
- 'tekst' o pravilima reda – regula, konstitucije
- 'tekst' o protokolu obreda, o obredu – obrednik, ritual, ceremonijal reda
- 'tekstovi' molitava.

Diskursni tip 1.: o životu sveca i o povijesti zajednice/ređa

Životopisi svetoga Franje i svete Klare napisani su s notom legendičnosti, a s obzirom da je riječ o svetačkim 'likovima' ovaj dio je blizak hagiografijama. U pripovijedanju svečeva života razdvajaju se 'autor' i 'junak', odnosno subjekt i objekt pisanja/pripovijedanja te je doista dijelom riječ o biografiji. Međutim, u ovom predlošku subjekt pisanja ipak pridodaje određene atribute objektu:

*Bilo mu je izprva drago biti na gospodskim sobetim, na zabavam, lipo se i fino odivati, ali čuvao se griha (...) bio među drugovima čist, dobar, kao ružica među trnjem.*¹⁵

Upravo navedeni pozitivni atributi, nas čitatelje, uvlače u imitabilnost pročitana.

Uvedeni su motivi sna i to proročanskoga sna, vizije, tj. viđenja:

*Ovaj vidi jedne noći stan svetčev čudnovato razsviljen nebeskom svitlosti, a glavu mu okruženu žarkim vincem; ču razgovor i ugleda Franu stavljajućeg ruku u nidra tri puta i tri puta izvadit i pružit je prama plamenitom pojavu.*¹⁶

Motiv spoznaje ispraznosti svjetovnoga života – karakteristično spoznanje:

*U boju bi uhvaćen i kao sužanj utamničen, gdi je čamio godinu dana. Tute je on bolje upoznao taštinu zemaljskih dobara, bogatstva i slave i odlučio biti drugim, Bogu dražjim čovikom.*¹⁷

¹⁵ BAĆIĆ, 1884: 42.

¹⁶ BAĆIĆ, 1884: 42.

¹⁷ BAĆIĆ, 1884: 26.

Motiv isposništva sa specifičnim mjestom mučeništva, samoće i posta:

*Progonjen od oca zavuče se na samoću u jednu pećinu, za cili misec dana. Tu je plakao, žežinao, i svakovrstnim pedipsam bičevao svoje tilo.*¹⁸

*Molio je kao čisti angjeo, plakao kao najviši grešnik. Mislilo se da će izgubiti očinji vid porad velikog prolivanja suza. Jiče i piče bilo mu, može se reći nikakvo; zdilu je iz koje je jio lugom posipao za pokoru.*¹⁹

Određena izražajnost postiže se stilizacijom i prijenosom značenja:

*(...) misli li se ženiti, odgovori: hoću, našao sam zaručnicu, kakve nema na svitu. – tu mislio na siromaštvo ...*²⁰

*Bila su tada žalostna vremena, jer se narodi klali i umićali rušiteljnim ratovanjnim. Pucim je tribalo odvažnih kršćanskih vojvoda, crkvi velike pomoći, zemlji mira i opočitka, da ne guca krvi prolivene na potoke i suza sirotinskih u kojim se kupala.*²¹ (Istaknula S. L.)

Navedeni primjeri pokazuju da u pristupu pisanja životopisa/biografije izostaje biografizam upravo u korist metaforike i pokušaja bujnosti u iskazu:

*Njegovo ime odjekivalo u iztoku i zapadu, čudesa činio svuda. Svetost života, oštra pokora njegova, oživiše zamrle i grišne duhove.*²²

Ne pretendira se na historiografsku objektivnost, štoviše, čak se naglašeno nastoji unijeti ekspresivnost i u ljetopis Trećega reda:

*Netom je proglašen Treći Red, glas puka svih evropejskih država zavapi: 'slava!' Do neba čule se pohvale (...) U Italiji obuče ih se na hiljade haljinam pokorničkim (...) opet okripi stablo ovoga reda, te procva bujnijim životom, i dade obilnih plodova, raširen po svim kraljevinam i zemljam (...) Vik osamnesti pun meteža, (...) ali ta vihar zabuna i smetnja prodje kao časovita oluja, a Treći Red pomoli se opet ovoga vika, kao sunce iza mutnih dana.*²³

Cijeli 'tekst' tako opstoji na granici 'vite' i 'historijske' biografije²⁴, a unoseći autorsku stilematiku posreduje u prijelazu prema hagiografskom žanru. Terminološki bismo mogli govoriti o životopisno-hagiografskom žanru²⁵.

¹⁸ BAČIĆ, 1884: 30.

¹⁹ BAČIĆ, 1884: 46.

²⁰ BAČIĆ, 1884: 28.

²¹ BAČIĆ, 1884: 24.

²² BAČIĆ, 1884: 39.

²³ BAČIĆ, 1884: 48–50.

²⁴ *Vita* nastoji čitatelja uvući u vlastitu naraciju za razliku od historijskoga životopisa u kojem *osoba ostaje ona sama i može nam doduše biti primjerom, ali ne nudi mogućnost da nas u potpunosti preuzme u sebe.* JOLLES, 2000: 40–41.

²⁵ VIDEK, 2006: 21–22.

Diskursni tip 2.: o pravilima reda – regula, konstitucije

Uklapljene *Uredbe* (pravila) uklapaju se u cjelokupni razvoj franjevačkoga zakonodavstva, no osim pravnoga spomenika regule su i određeni sociološki fenomen.²⁶ Štoviše, s određenim značajkama historiografske proze, zaobilazeći administrativni stil, regula/e odražava/ju stanje društva i zajednica za koju je/su sastavljena/e. Regule (konstitucije, Pravila, Uredbe) su reakcija kojom se može oslikati i određeni društveno-povijesni kontekst. Na primjer u 16. stoljeću u *Konstitucijama*²⁷ Šimuna Klimantovića čitamo:

*10. kapitul: Ki bi igral na zar ili na karte s ljudi svitovnimi ili s bratojom, tomu pokora da plati 3 libre i tri dni v kladi i tri dešipline.*²⁸

U reguli iz 17. stoljeća (1673. godina) namjenjenoj *manjuricama* stoji:

*Gdi se kolo provodi, oli koja druga igra čini, neka se ondi ne nahode.*²⁹

U *Rukovetu serafinskoga cviča*:

*Dan danas kad je svit kao pomanita u zanosu za igrami, kolim i tancim, gdi obnoć u vrvi, smisi spola i nereda, gubi se mir savisti (...)*³⁰

Sociološki kontekst je ono što razlikuje regule na dijakronijskoj osi, a u Bačića s obzirom da je riječ o 19. stoljeću ta je činjenica osobito izražena. Još jednom, sagledavajući povijesni kontekst, regule³¹ postaju izvor podataka svjetovnoga života dotičnoga trenutka. Mijene koje se nahode u ovakvim

²⁶ (...) pravila uključuju u sebi ono što je trajno i stalno, a isto su tako i dokaz neprekidnog razvoja u životu Crkve. I baš zato što su po svojoj naravi usmjerena na 'trajno', u njima se uključeni elementi promjenjivoga mnogo izrazitije predstavljaju kao znakovi općih crkvenih i društvenih promjena i novosti. BORAK, 1985: 8.

²⁷ *Indulgencije fra Šimuna Klimentovića*. 1502. Rkp. na pergameni. NSK R 3368, Zagreb.

²⁸ *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, 1969: 106.

²⁹ *Knjiga od uspomene*, 2005: 40.

³⁰ BAČIĆ, 1884: 122.

³¹ Isto značenje imaju i tzv. matrikule ili statuti bratovština. Bratovštine nisu postojale samo u srednjemu vijeku već kroz čitav period ranoga novovjekovlja, sve do njihova ukinuća (iako je većina ukinuta dolaskom Francuza [npr. odlukama Kraljevine Italije od 26. V. 1807; Ilirskih provincija 15. IV. 1811.] bratovštinska djelatnost nije zamrla). I spomenuti Garagninov *Obrednik* iz 1765. godine također pripada bratovštinskoj djelatnosti u 18. stoljeću na području sjevernodalmatinskoga područja. Značenje tih tekstova najbolje opisuju riječi E. Hercigonje: *Za upoznavanje društveno-gospodarske i kulturne povijesti (...) osim diplomatske građe, dokumenata, sudskih kancelarija i korespondencije zanimljiv je izvor podataka još jedna vrsta svjetovnih spomenika pisane riječi: matrikule, statuti bratovština, najčešće vjersko-humanitarnih, nerijetko i socijalno-ekonomskih (pa i profesionalnih) udružbi pučana (ali i gradskog patricijata) (...)*. HERCIGONJA, 1994:182.

tekstovima sasma odgovaraju procesima koji su zahvaćali zajednicu kroz povijest³².

Osvrnut ćemo se na *Kratki prigled Uprave Trećega Reda S. O. Frane priinačene od S. O. Pape Leona XIII* te posebno na pravilo o *uredbi življenja*. Bačić sasvim ciljano postupa tako što uspoređuje stara i nova pravila da bi zatim konstatirao da su nova pravila (nova regula) u biti jednaka onim starima samo uz najnužnije preinake. Pod najnužnijim misli na one okolnosti:

*Nova uprava bivstveno jednaka je onoj staroj, uz priinake, kako okolnosti zahtivaju.*³³

Potom Bačić komentira vlastiti tekst, kroz citatnu polemiku dijalogizira između vlastitoga i tuđega teksta.³⁴ Parafrazu stare konstitucije (pravila) komparira s navodom novoga pravila te komentira ili retoričkim pitanjem ili izvedenim zaključkom:

Je li ovdi kakva razlika? Baš nikakva. Je li ovo maldane istovitno?

*Ali promisliv stvar bolje, reći nam je da je to današnje vrime zahtivalo, pače nužno iziskivalo; a stanje, razne okolnosti društva ljudskoga, nove ljudske slabobe i nove zamame kojim je mnogo duša svete Crkve Isusove zavedeno, ohladjeno i oslabljeno, prikom su nuždom zahtivale mnoge priinake i promi-*³⁵ (Istaknula S.L.)

Društveni fenomeni na koje ukazuje jesu osim 'staroga' kola, kazalište i osobito zanimljivo – čitalačka publika svjetovnoga romanesknoga štiva u redovima svećenstva.

Navedeni odlomci *Uprave* nisu pisani pravnim stilom koji podrazumijeva i specifičnu retoriku. Javlja se preregistracija u stilu te nastaje transformirana propovijed sa specifičnom diskursnom praksom.

Konstitucija/pravilo:

Nek nedopuste uniti u njihovu kuću knjige i novine (listove-dnevnike-lažice) od kojih se boji da bi mogli nahuditi kriposti (...)

Komentar:

*Danas tiskaju se knjige svakakve, zle i opake; izlaze listovi, novine, dnevnic (lažice) svakovrstne. (...) Romani, knjižice novelističke, zabavi i pouci, tobože naminjene, svojim otrovnim dahom kuže mnoge duše, (...) Suzami molimo (...) nek im prigledaju police, sprave, te ako nadju takovu knjigu, besramnu sliku, listove, bez milosrdja, neka sve spale na vatri; (...)*³⁶ (Istaknula S. L.)

³² Usporediti npr. *Pravilo svetoga Franje*, u: BORAK, 1985: 316–324.

³³ BAČIĆ, 1884: 102.

³⁴ ORAIĆ-TOLIĆ, 1990.

³⁵ BAČIĆ, 1884: 105–107.

³⁶ BAČIĆ, 1884: 138–140.

Konstitucija/pravilo:

Nek se privelikim opazon čuvaju od plesa (kolo-ballo.) i od pogubnih kazalištnih prikazivanja, i od svake poždrlosti.³⁷

Komentar:

A ovih posljednjih godina, koliko se je, pa bilo i slučajno, upalilo – kazališta, kuća, koje su pozobale milijune novaca, i upropastile na hiljade duša? (...) U našeg hrvatskog naroda kola često i pričesto bivaju (...) Na noćna Sila nek nehodi nijedan Brat ili Sestra (...) sila su sbigovi gdi se nevinost kalja, zlo uči, napast pobudjuje.³⁸

Diskursni tip 3.: o protokolu obreda i obredu – obrednik, ritual, ‘ceremonijal’ reda

U *Rukovetu* se nalazi i *Ceremonijal* odnosno *Obrednik* u užem³⁹ smislu riječi koji je potvrđen odlukom Svetoga Zbora Obreda 8. lipnja 1883. godine. Tipološki je riječ o strukturi molitava, liturgijske lirike i psalama, redu, protokolu redovničkih obreda i oblačenja, zatim zavjeta i pohoda, oprosta i blagoslova koji tvore određeni žanrovski ansambl, ponovljive i gotovo zadane forme rituala.

Istovjetni oblici tekstova ovoga tipa, javljaju se već znatno ranije, stoga nas posebno zanima u kakvom suodnosu stoji Bačićev (ovjeren) s onima koji su mu prethodili. Pri tome valja imati na umu cijelu tradiciju sličnih franjevačkih obrednika. Ritualni ili obrednici su nastajali kao priručnici za potrebe liturgije, usmjeravanja u pravila i red vršenja obreda. Uglavnom je riječ o liturgijskim tekstovima namijenjenih podjeljivanju sakramenata i sakramentalna. Po svojoj namjeni ne pripadaju ni misalu ni brevijaru, ali ni privatnoj pobožnosti vjernika⁴⁰.

Tradicija ritualne građe vrlo je duga, neki su i naslijeđeni iz prvih stoljeća slavenske pismenosti,⁴¹ a poznati su i tzv. hrvatskoglagoljski rituali koji su do 1561. godine⁴² zadržali određene specifičnosti vezane uz glagoljaško područje. Misali brevijari ili pak Zbornici neliturgijskoga sadržaja mogu sadržavati ritualne tekstove ili pak ‘ritual’ može biti zasebna knjiga

³⁷ BAČIĆ, 1884: 122.

³⁸ BAČIĆ, 1884: 122–123.

³⁹ U užem pojmovnom smislu jer se i cijeli *Ritual* može shvatiti kao obrednik.

⁴⁰ Prema TANDARIĆ, 1980.

⁴¹ Usp. *Sinajski euhologij*: molitve prigodom striženja kose, blagoslov nove kuće, blagoslov jela na Uskrs.

⁴² Brozićevo izdanje brevijara – misala – rituala je posljednja glagoljaška liturgijska knjiga prije reforme Tridentskoga sabora nakon kojega su glagoljaški priručnici samo prijevodi knjiga rimskoga obreda.

Rituala/Obrednika/Ceremonijala kakve su *Meštija od dobra umrtija* (Senj, 1507.) ili *Knjižice krsta* (Rijeka, 1531.).

Prema uporabi ritualni tekstovi su trovrsnoga karaktera: obvezatni su oni vezani uz dijeljenje sakramenata (npr. uz obred krštenja ili pričesti), prigodni su oni vezani uz određene događaje i blagdane (npr. blagoslov jela na Uskrs), dok je treći, redovnički ritual obvezatan samo u strogo određenoj redovničkoj zajednici⁴³ ili bratovštini.

Od rukopisnih kodeksa koji sadrže takve segmente spomenimo samo, od najstarijih i najpoznatijih, *Ivančićev zbornik*,⁴⁴ *Klimantovićev zbornik I-III*,⁴⁵ kao i niz manjih obrednika većim dijelom još uvijek neistraženih. Tradicija se ovakvih tekstova nastavljala u krugu redovničkih i/ili bratovštinskih zajednica, dijelom su se prepisivali, a dijelom su se pri/prerađivali. Institucionalizacijom obrednika preko *Rimskoga rituala*, dolazi do ujednačavanja građe – osim u jednom segmentu, a to je obred redovničkoga oblačenja i zavjetovanja koji se nastavljao prepisivati i pri/prerađivati i nakon Tridentskoga koncila.⁴⁶ Ritual *Rukoveta* na taj način postaje 'ritualna kompilacija' koja nastavlja dvostruku tradiciju. Jednu zacrtanu hrvatskoglagoljskim ritualnim tekstovima kasnije reformiranih prema Rimskoj crkvi, kao i obredne običaje u 16. stoljeću zapisane npr. u *Klimantovićevu zborniku*⁴⁷ – rituale redovničkoga oblačenja i zavjetovanja – forme koje i nisu bile učestale u ostalim ritualnim tekstovima. Za razliku od većine rituala, obrednici bratovština posvećuju više pažnje i pravilima oblačenja, prema čemu se može i odrediti uz koje su redove bratimske 'udruge' bile posredno vezane.

Ritual *Rukoveta* sadrži cjelinu svih onih tekstova koje nalazimo u njegovim hrvatskim, ritualnim prethodnicima, od najstarijih (*Oficij obučenja. V ime božije, amen. Ovo jest red obliči brata ili sestru tretoga reda blaženoga Frančiska* (Kl. I., f 23b), do nešto mlađih bratovštinskih (*La vestizione in cappa de fratelli di santa croce lacrimosa* – pitanje i odgovor; molitve za bratti i sestre Svetoga Krixa Proplakanoga za onih kojse nahode u Smerntnomu arvanyu (Garagnin, f 1a – 4b).

⁴³ Prema TANDARIĆ, 1980: 24.

⁴⁴ PETROVIĆ, 1972.

⁴⁵ *Klimantovićev Zbornik I. 1501–1512*. Rkp. na pergameni (mikrofilm: Hrvatski državni arhiv Zagreb). Samostan franjevac III. reda 'Sv. Ksaver', Zagreb. II. i III. se nalaze u Petrogradu, usp. BRČIĆ, 1881.; MILČETIĆ, 1911.

⁴⁶ Prema TANDARIĆ, 1980.

⁴⁷ Osnovna intencija nije dovesti u vezu *Klimantovićev zbornik* i *Rukovet* već pokazati povezanost i tradiranost oblika unutar franjevačke djelatnosti. No, s druge strane obrasci redovničkoga oblačenja i običaja u hrvatskoglagoljskim kodeksima zapisani su jedino u Klimantovića stoga svako pozivanje na tradiciju mora imati uvid u Klimantovićeve *Zbornike*. Usp. TANDARIĆ, 1980: 17–85.

Prema principu: jednom pravilo uvijek pravilo, nema razloga da u svim navedenim slučajevima, stoga i u *Rukovetu*, ne govorimo o već ovjerenom žanrovskom tipu poznatom iz srednjovjekovnoga sustava književnih vrsta – *tekstovi praktične prirode za obuku duhovničkog pomlatka (ritualni i liturgički napuci, objašnjenja simbolike obreda, odjeće, oltara i sl.)*.⁴⁸

Diskursni tip 4.: molitve

Na kraju *Rukoveta* se nalaze molitve, tj. hibridna vrsta – molitvenik. Riječ je o mješovitom molitveničkom tipu, a s obzirom na dodano poglavlje *Križnoga puta*, o molitveničko-pasijskom, te molitveničko-katekizamskom tipu, npr. molitve *uza Sv. Misu* sa simbolima križnoga puta, *prije ispovidi i izkušanja, Izkušanje duše, Po 10 Zapovidi Božjih, Uzdisanje skrušena srдца, Kajanje, Letanije Lauretanske, Put križa, Devetnica*.

Molitveni tekstovi *kao osobit način govorenih* (i pisanih – op. S. L.) *izričaja kojima se ostvaruje osobni odnos između pošiljatelja (vjernika) i primatelja (sveta), a po uzorku 'molitve kao izraza osobnoga odnosa prema Bogu'*⁴⁹ vrlo su bliski lirskom izričaju.⁵⁰ U takvoj vrsti tekstova prevladava ritmizacija, himničnost, nizanje retoričkih figura (npr. epifore, anafore, gomilanje, ponavljanje). Njihova svezremenost i zaokruženost, unatoč promjeni funkcije, ostvaruju suodnos s tradicijom nabožne lirike.⁵¹

Molitveničko-pasijskome dijelu Bačić uvrštava i *Put križa* koji je potvrdio Sveti Zbor.⁵² *Rukovet* je u svakom slučaju 'ovjeren' djelo. Svaki njegov tekst nosi službenu oznaku i dozvolu nadređenih, ali ipak je uvijek riječ o svojevrsnoj redakciji istovjetnoga, tradiranoga predloška, razlikovnoga samo na stilskoj razini:

Obrednik Bratovštine, 1765.:

⁴⁸ HERCIGONJA, 1978: 44.

⁴⁹ VIDEK, 2006: 23.

⁵⁰ *Molitveni oblik prošnje podrazumijeva ponizni, prosni stav vjernika molitelja prema naslovljeniku od kojega se traži pomoć u osobnim potrebama, za razliku od molitve hvale i zahvale, kao govorenoga oblika izražavanja zahvalnosti za ostvareno. Razlikuju se molitve recitativnoga tipa, koje se izgovaraju bez obzira na trenutačno duševno stanje govornika, od tzv. osobne, spontane molitve, u kojoj govornik bira vlastiti izričaj prema svom duševnom raspoloženju. Preuzimajući cjelovite svetopisamske sklopove, posebice psalamske dijelove.* VIDEK, 2006: 23.

⁵¹ Usporedimo npr. *Molitvu sv. Sakramentu* s pjesništvom *Versi božjega tila* (usp. LUCIĆ, 1990). *Dušo Isusova posveti mene/ Tilo Isusovo spasi mene / Krvi Isusova napoj mene / Vodo iz prsiju Isusovih operi mene / Muko Isusova pokripi mene.* BAČIĆ, 1884: 325.

⁵² *Mi smo ovaj način kratki sastavili, po izvorniku potvrđenu od Sv. Sбора od Razširenja Vire, tiskanu u Rimu godine 1887.* BAČIĆ, 1884: 354.

*Duggo mučenje blagoslovljenoga Isukersta pribiena na Križu, kojemu davaše tuliko mučniu Smert, z onom smertnom tugom, u kojoj pribiva do trete ure, i zotim budući došal na sverhu svoga oslabljenja dojde jošće u ono tužbeno i najzadnje izdahnutje.*⁵³

Rukovet:

*Dragi i mili Isuse moj, koji si posli tri sata mučnog visenja na križu, umrao za odkupit mene.*⁵⁴

IV.

Rukovet serafinskoga cviča jest pobožna knjižica. Riječ je o kompendiju odnosno o udžbeničkoj građi, ali takvo je široko terminološko određenje nadređeno – vrsni pojam. Nastojali smo uputiti u mogućnosti različitih motrenja *Rukoveta serafinskoga cviča* na temelju čega možemo izvesti/predložiti njegovu trodijelnu strukturu:

- a) životopisno-hagiografskom i ljetopisnom dijelu
- b) heurističkom⁵⁵ dijelu
- c) heortološkom⁵⁶ dijelu

što navodi na misao da bi se razradom njegove stilske determinante, uspostavom odnosa prema tradiciji te sagledavanjem konteksta njegova vremena iz kojega se poetički izdvaja, *Rukovet* i 'rukovet' kao tip obrednika mogao žanrovski odrediti kao *hagiografsko-heortološki priručnik*.

Sagledavajući širi kontekst uočavamo da postoji određena estetička funkcionalnost bez obzira na praktičnu, neknjiževnu namjeru i konkretni sadržaj spisa što je posebno bio slučaj sa starijim tekstovima. Te starije sastave sličnoga sadržaja i kršćanskih formi nećemo, ili makar ne bi trebalo zanemariti u njihovoj estetskoj komponenti. To je povijest statuta, regula, historijskih i pravnih spisa, listina, povelja, rituala, obrednika, propovijedi i sl. u kojima književno obrazovaniji pisac, aktiviranjem elemenata stilematike i određenim postupcima pri strukturiranju kompozicije, može naglasiti literarnu komponentu.

Ono što takve 'rukovete' povezuje je linija žanrovske pripadnosti svojevrsnim kompendijima raznovrsnih duhovnih sastava namijenjenih širenju

⁵³ *Obrednik Bratovštine Sv. Križa Proplakalog*, 1765. Rkp. Arhiv Bivše rapske biskupije, Rab.

⁵⁴ BAČIĆ, 1884: 353.

⁵⁵ *Heuristika*, 3. – ci grč. nauka o metodama istraživanja novih spoznaja; vještina pronalaženja istine

⁵⁶ *Heortologija* grč. (heortē – svečanost + isp. logija) nauka o crkvenim svečanostima kod katolika (dio liturgike).

pučke pobožnosti. S obzirom na zajedničke strukturalne odnosno tipološke, ali i određene stilske osobine, (unatoč vremenskom razmaku) problemi genoloških određenja starijih predložaka govore u prilog mladima i obrnuto. Najviše zbog toga što se takvim tipovima tekstova pristupa kao perifernim žanrovskim strukturama.

Ista je situacija s *Rukovetom serafinskoga cviča*. U potpunosti se izdvaja iz kanona 19. stoljetne teorije književnih rodova i vrsta, no toliko se i uklapa u tradicijski kontekst svojih prethodnika. Čini nam se nemogućim primijeniti žanrovske kriterije novovjekovlja na ovakav tip teksta, stoga se on i smješta na margine poetičkih interesa. Uglavnom posuđivanjem pripovjednih strategija drugih književnih žanrova nastao je višeobličan tekst, a kao takav i dalje ostaje primamljiv mogućnostima genološkoga opisa.

Literatura

- BAČIĆ-KARKOVIĆ, D., CAR-MIHEC, A. 2000. *Uvod u genologiju*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka.
- BAČIĆ, P. K., 1884. *Rukovet serafinskoga cviča*, Brzotiskom Ante Zannoni, Split.
- BOGIŠIĆ, R. 1994. Književnost bosansko-hercegovačkih franjevaca u hrvatskoj književnoj matici, u: *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291–1991.*, Zbornik radova, Samobor: 183–196.
- BORAK, H. 1985. *Redovnička pravila*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- BRČIĆ, I. 1881. *Njegovoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo*. Rad JAZU, knjiga LIX, Zagreb.
- FALIŠEVAC, D. 1980. *Hrvatska srednjovjekovna proza*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, D. 2002. Babuša i franjevačka književnojezična baština, u: *Zbornik o Tomi Babiću*, Šibenik – Zagreb: 65–79.
- HERCIGONJA, E. 1978. *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga 2, Liber, Zagreb.
- HERCIGONJA, E. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige*. SNL, Zagreb.
- HERCIGONJA, E. 1994. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb.
- HERCIGONJA, E. 2004. *Na temeljima hrvatske književne kulture*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Hrvatska književnost srednjega vijeka*. 1969. PSHK, knjiga 1., prir. Štefanić, V., Zora&Matica hrvatska, Zagreb.
- Indulgencije fra Šimuna Klimentovića*. 1502. Rkp. na pergameni. NSK R 3368, Zagreb.
- JAUS, H. R. 1978. *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd.

- JOLLES, A. 2000. *Jednostavni oblici*, Matica hrvatska, Zagreb.
- KLAIĆ, B. 1985. *Rječnik stranih riječi*. Nakladni zavod MH, Zagreb.
- Klimantovićev Zbornik I. 1501–1512*. Rkp. na pergameni (mikrofilm: Hrvatski državni arhiv Zagreb). Samostan franjevac III. reda 'Sv. Ksaver', Zagreb.
- Knjiga od uspomene*. 2005. Prir. Jurišić, G. H., Lisac, J., Zemljić, T. Gradska knjižnica 'Juraj Šižgorić' – Družba sestara franjevki od Bezgrješne, Šibenik.
- KOLUMBIĆ, N. 1964. *Postanak i razvoj hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame*, doktorska disertacija, Zadar.
- KOLUMBIĆ, N. 2001. *Glagoljska matrikula biogradske bratovštine od Uznesenja Blažene Divoce Marije*, u: *Iskoni bē slovo, Zbornik radova o glagoljici i glagoljašima zadarskog kraja i crkvi svetog Ivana Krstitelja*, Zagreb.
- KOLUMBIĆ, N. 1994. *Po običaju začinjavac. Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Književni krug, Split.
- LACO, F. 1987.-1988. *Franjevci pisci priručnika za pučku pobožnost*, Kačić, *Zbornik Franjevačke provincije presvetoga Otkupitelja*, XIX.-XX., Split: 217–224.
- LUCIĆ, P. 1990. *Vartal*, Književni krug, Split.
- MILČETIĆ, I. 1911. *Hrvatska glagolska bibliografija. I. dio. Opisi rukopisa*. Starine JAZU, knjiga XXXIII, Zagreb.
- Obrednik Bratovštine Sv. Križa Proplakalog*. 1765. Rkp. Arhiv Bivše rapske biskupije, Rab.
- ORAIĆ-TOLIĆ, D. 1990. *Teorija citatnosti*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- PANTELIĆ, M. 1964. *Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca*. Radovi Staroslavenskog instituta 5, Zagreb, str. 5–98.
- PETROVIĆ, I. 1972. *Bogorodičina čudesa u Ivančičevu zborniku, hrvatskoglagojskom spomeniku 14/15. st.*, Radovi Staroslavenskog instituta 7, Zagreb.
- STROHAL, I. 1914. *Hrvatskim jezikom pisana pravila nekih bratstava u Dalmaciji*, Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu, XL/1, Zagreb.
- ŠAGI-BUNIĆ, T. 1998. *Povijest kršćanske literature*, sv. I., Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- TANDARIĆ, J. L. 1980. *Hrvatskoglagojski ritual*. Slovo, 30, Zagreb, str. 17–85.
- TANDARIĆ, J. L. 1993. *Hrvatsko-glagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*. Zagreb.
- TOIĆ, A. 1995. *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu*. Udruga rapskih samostreličara – Grad Rab, Rab.
- VIDEK, N. 2006. *Tri stoljeća s pjesnikom brata sunca. Franjo Asiški u hrvatskome pjesništvu i prozi od 16. do kraja 18. stoljeća*. Disput, Zagreb.
- VINCE, Z. 1978. *Putovima hrvatskog književnog jezika*, SN Liber, Zagreb.
- ZLATAR, A. 2000. *Ispovijest i životopis*, Antibarbarus, Zagreb.

BAĆIĆEV RUKOVET SERAFINSKOGA CVIĆA U KONTEKSTU FRANJEVAČKIH OBREDNIKA

Sažetak

U radu se problematizira suodnos fra Baćićeva molitvoslovnoga priručnika namijenjenoga braći i sestrama Trećega reda i sličnoga nabožnoga, katehetsko-katekizamskoga štiva koje mu je u književno literaturnoj tradiciji prethodilo. Posebna pozornost se posvećuje tzv. obredničkoj literaturi (*rimski obrednik*, *biskupski obrednik*) odnosno ceremonijalima koji se još uvijek nalaze razasuti po samostanskim knjižnicama i arhivima te njihovu žanrovskom određenju. *Rukovet serafinskoga cvića* kao skup 'cvjetića' o povijesti, životu, nauku, zgodama, uredbama, propisima franjevačkoga trećega reda sadrži i jedan takav Obrednik. Odabrano (prijevodno i izvorno) štivo koje je Baćić sklopio u 'rukovet', dijakronijski se nastoji promotriti u kontekstu sličnih knjiga. U širem vremenskom rasponu, može se uočiti i karakteristična franjevačka djelatnost u dijagonali na potezu sjever – jug. Takav korpus tekstova je posebno zanimljiv u svojoj razvojnoj liniji: od pojedinačnih (zasebnih, lokalnih) npr. bratovštinskih do kasnijih, službeno potvrđenih Obrednika (npr. Baćićev izbor Obrednika iz 1883.).

BAĆIĆ'S RUKOVET SERAFINSKOGA CVIĆA (A HANDFUL OF SERAPHIM FLOWERS) IN THE CONTEXT OF THE FRANCISCAN RITUALE

Abstract

This work problematises Baćić's relationship to liturgical texts aimed at the brothers and sisters of the Third Order and similar devotees, catechismal religious-instruction texts in a literary tradition that preceded him. The literature of ritual (books of Roman rituals and Bishops' rituals) is especially examined, in regards to ceremonials still found scattered throughout monastic libraries and archives, classified according to their genre. *Rukovet serafinskoga cvića* (A Handful of Seraphim Flowers), "little flowers" of great value to history, life, learning, statutes, occasions and precepts of the third Franciscan order, contains at least one such Rituale. The selected text, translated and in the original, that Baćić included in A Handful of Seraphim Flowers, is examined diachronically and situated in the context of similar books. Characteristic Franciscan activity, running diagonally from North to South, is observed over a broad temporal span. This body of texts is particularly developmentally interesting: from the individual (separate, local) to the fraternal (for instance, religious) and to the later, officially sanctioned Rituale (such as Baćić's choice of Rituale from 1883 onwards).



Sudionici skupa u Kongresnoj dvorani na Visovcu

Pavao Knezović

BAĆIĆ I SUSJEDNA AVLIJA

Izvorni znanstveni rad
UDK 821.163.42 (091)

*Turpe ac indecorum est in patria peregrinum esse!*¹

1.

Baćić je tu sentenciju Flavija Magna Aurelija Kasiodora uzeo kao moto u nekoliko radova, a zapravo se to geslo može protegnuti i na sav njegov znanstveni i književni rad. Scopus je to u kojem se prožimao i dopunjavao njegov poziv redovnika svećenika s onima odgojitelja i profesora, a nije se protivio ni njegovim romantičarskim idealima. Njegov vrlo živi interes za prošlost i tadašnjost kršćanskog puka s *prostora avlije* vjerojatno se može najtočnije pojmiti u spektru iskrene zabrinutosti zbog zapostavljanja i zlostavljanja tamošnjeg hrvatskog življa i indolentnosti političkih subjekata na razne povijesne činjenice pri rješavanju bitnih pitanja nacije i njezinih granica. Iako bi se sa sadašnjeg aspekta ta angažiranost mogla okrstiti borbom s vjetrenjačama, nije to bila u vremenu nastajanja jer je letjela na krilima romantizma koji je bio već prilično zakašnjeli. Baćićevo neprestano zalijetanje u teme s područja *avlije* opravdano je i shvatljivo u svjetlu stilsko-književnih, ekonomskih, ideoloških i političkih previranja iz vremena njegova dozrijevanja i formiranja. Bila su to vremena golemih promjena, vrijeme od nastanka budnice *U boj! u boj!* Franje Markovića do prijelaza na suroviji realizam Ante Kovačića i Eugena Kumičića.² Polovicom osmog decenija devetnaestog stoljeća, kad je Baćić zaplovio u znanstvene i književne vode, hrvatska se povijest nalazila na važnoj prekretnici: »stariji je naraštaj neprestano stajao u državnopravnim borbama, trajno se pozivao na hrvatsko povijesno pravo, sav je bio zadojen historicizmom. Mladi su se našli u situaciji kad je trebalo realnosti ozbiljno pogledati u oči. Između historicizma koji

¹ Sramotno je i nedolično biti stranac u domovini.

² Usp. IPH 1971: 241–284; Ježić 1993: 219–296.

se najbolje očitovao u sklonosti k romantizmu i realizma, koji ipak ublažuje težinu života sklonošću prema idealizmu, koleba se sav rad i sve književno stvaranje toga razdoblja.«³ Bačić se pridružio tzv. starijoj generaciji za čiju je produkciju već Šenoa konstatirao: »To svatko znade, da dvije trećine naših izvornih pripovijesti pričaju o turskom ratu.« Dakle, tim utrtim stazama krenuo je Bačić, a pored općih romantičarskih interesa za orijentalne teme, njega je za *avliju* pored povijesti provincije vezala i povijest sinjske varoši i sinjsko-cetinske krajine koje su napučili doseljenici što su umakli turskom zulumu s franjevcima iz Rame.

2.

Radini redovnik sveta i uzorna života fra Petar Krstitelj Bačić (1847.–1931.) svojom požrtvovnom ljubavlju osvajao je svakoga s kim je dolazio u dodir, a »nije nikad govorio protiv drugoga, nikad se nije svađao, nikad o drugoga očešao.«⁴ U Franjevačkoj provinciji Presvetoga Otkupitelja preko pola stoljeća (1872.–1925.) obnašao je dužnosti profesora, prefekta i duhovnika sjemeništa u Sinju.⁵ Taj dugogodišnji nastavnik i pedagog bio je »vrlo plodan kulturni radnik« (Kosor 1970: 147), napisao je i objavio između 1875. i 1931. veći broj prikaza, crtica, povijesnih pripovijesti i nekoliko djela povijesnog, religioznog i moralno-didaktičkog sadržaja.⁶ Da bi se mogao bolje razumjeti taj književno-znanstveni opus nužno je prisjetiti se konteksta Bačićeva formiranja i intelektualnog sazrijevanja (1858.–1873.), za koji on sam reče: »I da rečem pravo, mi smo lutali, dok su se neki susjedi naši banili po našoj kući. Sad *ilirizam*, pa *jugoslavenstvo*, opet *slovinstvo*, pa *našinstvo*, pa provincijalizam, pa strančice, te izrodi i kukavice, koji mutiše i metoše od jednoga kraja cjelokupne Hrvatske do drugoga, pomutiše bistre pojmove etnografičnog i geografičnog vidika. – Božja providnost htjede, da i ako razkomadana naša draga Hrvatska i poharana od neprijatelja, da i ako su naši pradjedovi, čuvari domovine, tužnim srcem svome novom kralju Ferdinandu I., kad je silni car Sulejman provalio u Hrvatsku i zauzeo Jajce,

³ Usp. Ježić 1993: 259.

⁴ Friganović 1965: 330.

⁵ U veljači je 1872. u Kninu pored ostalih dužnosti predavao vjeronauku u osnovnoj školi, od prosinca 1872. bio je u Sinj kapelan, a od studenog 1873. prefekt sjemeništa. Bačić 1917–19: 385. Na bogosloviji u Makarskoj predavao je moralku 1874.–1875. (Petrov 1922: 296) »U tijeku šk. g. 1873/74. u više navrata zamjenjuje bolesnog fra Š. Tomića u predavanju vjeronauka na gimnaziji, dok ga zadnja dva mjeseca (srpanj i kolovoz) nije potpuno zamijenio«. (Kosor 1973: 59–60) U tom je razdoblju od studenog 1907. do 13. 12. 1908. bio gvardijan samostana sv. Lovre u Šibeniku. Usp. Kosor 1973: 63–65.

⁶ Usp. Folnegović 1965: 332–335; Karlo Kosor u bibliografiji navodi 132 rada (Kosor 1973: 84–90), ali među njima se ne nalaze dva rada koja je 1931. najavila *Jadranska vila* (Bušić 1931: 9, 128d).

pisali: *Nos reliquiae regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae*, ipak doživismo evo do dvadesetoga vieka, živo izmučeni, ali slavni hrvatski narod prenuo se i progledao novim životom; upoznao tko je, gdje mu je djedovina, što je bio kroz vjekove.« (Bačić 1899: 85, 6). Među buditeljima slavnog hrvatskog naroda tražio je i našao svoje mjesto i fra Patar Krstitelj Bačić.

Kad se i pažljivo pročita Bačićeva bibliografija (Kosor 1973: 84–90) moglo bi se pogrešno zaključiti da su malobrojni radovi u kojima fra Petar piše o *avliji*. U nepažnji, koje sam i sam svjedok, izdvojiti će se samo pet radova: dva »putopisa« koji su plod njegova putovanja po »mejašnih mjesta susjedne Bosne i Hercegovine za vrijeme ljetnih ferija 1874. godine«;⁷ treći je svojevrsni prikaz knjižice *Hrvatstvo po narodnoj predaji i običajima u Herceg-Bosni* Ivana Zovka (1864.-1900),⁸ a četvrti je fiktivni oproštaj s Ivanom Zovkom: *U spomen Ivanu Zovki*,⁹ dok je peti prikaz prvog sveska djela *Kultura i bosanski franjevci* fra Julijana Jelenića.¹⁰ Jedan od putopisa je kraći i stilski doradeniji (odmah je 1875. objavio),¹¹ a drugi daleko opširniji (125 str.) zapsan je tek 1925. godine, kako je naglašeno u podnaslovu ili pak usporednom naslovu: *Za školskih ferija sa pokoj. don Mijom Pavlinovićem godine 1874. – Uspomene nakon 51 godine*.¹² Zbog toga naslova ili naslova i podnaslova može se čitatelja zapitati ima li pred sobom putopis ili memoare? Tim radovima može se pribrojiti i pripovijest: *Dragoslav i Ljubica – hrvatski velmože* jer u njoj opisuje događaje »iz petnajskog vieka« koji su se zbili većim dijelom na dvoru »hrvatskog plemića Dragoslava Majnića iz Livna«.¹³

⁷ »Bijaše mjeseca kolovoza godine 1874. (...) Ja kao prefekt (...) sada sam nakanio zaletit se do mejašnih mjesta susjedne Bosne i Hercegovine.« Bačić 1925: 11.

⁸ Tiskano u četiri nastavka pod naslovom: »Glas iz Dalmacije o 'Hrvatstvu u narodnoj predaji i običajima u Herceg-Bosni' (Srb u Hrvatskoj odakle je? – Čirilica – Bosančica – Glagoljica«, *Osvit*, God. II., Mostar, (21., 25. i 28. listopada) 1899., br. 85–87.

⁹ Objavio 1900. na naslovnoj stranici u tri nastavka *Osvit*, (God. III., Mostar 24., 28. i 31. ožujka).

¹⁰ U 5 nastavaka objavio 1912. *Dan* (God. 10., Spljet, 21., 28. studenog, 5., 12. i 19. prosinca) Drugi svezak tog istog Jelenićeva djela (tiskano 1915.) Bačić nije prikazao.

¹¹ Bačić, Petar: »Pogled na Bosnu-Hercegovinu«, *La Dalmazia cattolica*, God. VI, Zadar 1875. br. 18–19. Srdačno se zahvaljujem L. Jurin što mi je ljubazno dostavila preslike iz Znanstvene knjižnice u Zadru.

¹² Rukopis se čuva u Arhivu Franjevačkog samostana u Sinju (Fasc. XXIX, Rk. 4) ima 125 listova formata 22×17 cm. Ovom se prilikom srdačno zahvaljujem fra Gabrijelu Hrvatinu Jurišiću koji mi je omogućio rad na rukopisu. Djelo je 2006. najvećim dijelom objavljen. Usp.: Petar Krstitelj Bačić, »Put 1874. s Pavlinovićem po Bosni i Hercegovini«, *Hercegovina Franciscana*, God. II (2006), br. 2, str. 232–265. Uredništvo je svojevrijedno odlučilo koje će dijelove objaviti.

¹³ P. K. B[aćić]: »Dragoslav i Ljubica – hrvatske velmože. Crta iz petnajstog vieka«, *Nada – list za zabavu i pouku*, God. 1., Split, 1883., str. 122–125, 146–147, 157–159, 170–172, 182–184 i 195–196.

Bačić je ne samo u tim, nego i u drugim radovima pisao o franjevcima Bosne srebrene i drugim povijesnim događajima s prostora *avlije*, zapravo malobrojniji su radovi u kojima se nije o nju na neki način očešao. Spomenut ću samo neke: *Franovački samostan u Sinju* (Bačić 1878), *Svečanosti u Sinju prigodom proslave dvieštogodišnjice(!) doselenja naroda i donešenja čudotvorne Gospine prilike* (1887.), u stihovima: *Uspomeni dviestogodišnjega doselenja naroda sinjsko-cetinskoga iz Bosne 1687.* (1887), *Redo-Država franovaca Presvetog Odkupitelja* (1881), u prikazu Zlatovićeve povijesti provincije: *Franovci države Presvetoga Odkupitelja i puk hrvatski u Dalmaciji* (Zadar, 1888.), *Kotari u Dalmaciji* (Sarajevo, 1890.), *Treći red sv. oca Frane u Dalmaciji* (1895), zatim u *Pedesetgodišnjica prvog hrvatskog gimnazija* (1905), *Spomen-knjizi Franjevačkoga gimnazija u Sinju* (Sarajevo, 1905), *Rukovet serafinskoga cvića* (Split, 1884), *Pravilo kršćanskoga života* (1880), *Zapamćenja fra Petra Bačića* (Virje, 1924.), te u nekrolozima (o. Antuna Zorica), zatim u radovima koji su još u rukopisu: *Nekrolog Spomenknjiga svih pokojnih franovaca Provincije Presv. Odkupitelja u Dalmaciji od davnih godina do 1925.* (AFSV Rkp. 92), *Kratka povijest franovačkoga samostana Visovca na rijeci Krci* (AFSV Rkp. 74), *Franjevci i župa varoši Drniša i crkva svetoga Ante...* (AFSV, Rkp. 80), *Župe i župnici Franovačke provincije Presv. Odkupitelja u Dalmaciji od davnine do godine 1926.* (AFSV, Rkp. 91). Samo mnoštvo raznovrsnih radova nastalih u prilično dugom vremenskom razdoblju, i ne ulazeći u njihov sadržaj i stil, tadašnjem čitateljstvu poslalo je poruke u čiju je ispravnost bio uvjeren autor, a one su bile u skladu s njegovim geslom.

3.

Kad se promotre svi spomenuti popularno-znanstveni i književni radovi uočiti će se da je povijest franjevaca najčešća tema i da sve ostale proizlaze iz nje. Takvom bi se mnijenju moglo prigovoriti u slučaju prikaza knjižice *Hrvatstvo u narodnoj predaji i običajima po Herceg-Bosni* Ivana Zovka i oproštajnog fiktivnog govora *U spomen Ivanu Zovki*, pošto se u njima ne spominju franjevci. Međutim uvijek se mora imati na umu Bačićeva nerazdvojjivost i semantička izjednačenost pojmova franjevac i hrvatski narod: »Narod i fratri bosanski, jednoviti su; kad se govori o jednih, razumi i druge« (Bačić 1887: 70,1). Doista, Bačić je tako mislio i to mnijenje povijesnim argumentima dokazivao na mnogim mjestima, a tako je i živio, te je i sam, poput mnoge njegove subraće, bio neosporna potvrda. Stoga s pravom piše: »Naša provincija ima zlatnu povjest, povjest pisanu ne na pergamenama i papiru, nego u živoj duši i srcu hrvatskoga našeg naroda. Franovci i narod, to je bila sveta, bratska zajednica i za turskog i za mletačkog i za sadanjega

vladanja. Koji se izvan našega kruga želi o tom osvjedočiti, neka obadje sva mjesta, gdje se samo spominje, da su franovci ove provincije bili, i uvjerit će se po kazivanju, po predaji naroda, što su oni jednom bili našem plemenitom, ali zapuštenom narodu« (Bačić 1905: 16). Čini mi se da je suvišno napominjati da glede toga nema razlike između franjevaca provincije Bosne Srebrene i provincije Presv. Otkupitelja. Dapače, Bačić u mnogim radovima inzistira na kontinuitetu,¹⁴ (to je i povijesno točno), a želi da i budući naraštaji franjevaca idu putem njihovih predšasnika.¹⁵

Prema Kosoru Bačićev je književni prvijenac, putopisna crtica *Pogled na Bosnu-Hercegovinu* iz čijih je prvih rečenica sasvim razvidno da je autor pravi bezazleni i plemeniti romantik. Zanosno je u crno-bijeloj tehnici skicirao prirodna bogatstva i ljepote ponosne Bosne,¹⁶ i odmah im suprotstavio jad i bijedu njezina puka za koji su se brinuli jedino franjevci. »Franovci sami su utješitelji nevoljnog naroda i kriepa mu dušu i tielo – oni su mu odvjetnici pred Bogom i Vladom. Koliko oni trude za uzdržati narod da neklone pred mučilim turskim svak se može uvjeriti, ako čita bosanske *ljetopise* i povjest. Mene je divilo, i duša mi se veselila, kad sam vidio onu pobožnost u narodu, onu zanešenost duha prisustvujuć s. Misi, koju svećenik govori pod vedrim nebom, na svetih grobovištih! Trubljom sazivlje puk na molitvu. Na krasnom licu vita stasa odsieva pobožnost bosanskog seljaka ...« (Bačić 1875: 18). Prije toga je spomenuo i drugi način na koji su se franjevci brinuli za puk s koji su dijelili svu žestinu turskih zuluma: »Da ne izgubi prave vjere Isusove, biži narod listom. Povjest nam kaže,

¹⁴ Npr.: »Budi mi prosta ova digresija u vremenu: što su naši otc i pretrpili nepogoda dok su bili zajedno s braćom Bosne naše, to su malom iznimkom trpili i poslje razdieljenja njihova.« Bačić 1905: 17.

¹⁵ Usp.: »Evo me da spomenem njeke otce, koji su knjige tiskali, a to tim više, što se ovdje bavimo redovnicima na prosvjetnom polju, na stazi književne privrede, i stoga, da mladež naša, koja će nas nasliediti i posle nas ostati, ne klone duhom, ne susta[ne] na istom putu, i nastavi puk naš pitati hranom zdravom, knjigama ugodnim i korisnim sa svakoga pogleda.« Bačić 1905: 20–21.

¹⁶ Usp.: »Ona liepa pokrajina južne Europe, što se pruža od Save do dalmatinskih gora, od Une do srbske Drine, jest pitoma i plemenita Bosna. Krasna zemlja i čarna, u ljepoti ponosna. Talijansko joj podneblje, ravnice lombardežke. Brda i doline, potoci i ravnice, putniku daju liep prizor. – Sjenaste jele, bukve, zelenika i druga gora prekrile planine, niz koje se strminom prosuli šljivici, jabuke, kruške, kestenja, rogači, a tihi potoci pište posvuda. – Ravnice nepregledne steru se od kraj do kraj nje. – Pa ta pokrajina krasna i divna, u biednu li je stanju? Povjest njezina od 10–15 stoljeća upisana je u mučilih i robovanju njezinih sinova! Cienim da nejma u Evropi pokrajine, koja je zapamtila više gospodarâ. Kad joj pade posljednji stup slobode Stjepan kralj, od tada jadu i nevolji ni konca ni mjere. Četri su ciela vieka prošla od tada; na stotine i hiljade kršćana bosanskih izdahnu na kôcu mučeničkom. Dva mlaza protekoše Bosnom: krvi i suza; vapaj i jauk zamienio gromove: sva zemlja u dimu i požaru! – Eto što je Bosna *ponosnom* prozvana za prošla ciela četiri vieka.« Bačić 1875: 18.

kako je narod selio pod krov braće po vjeri i jeziku, u Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. – Fratri Rame bosanske dovedoše ciele čete obitolî u Dalmaciju; mjesto zastave pred sobom nose Odvjetnicu Mariju Dj[evicu] koja se i danas štuje neopisivom častju od Bošnjakâ u Sinju» (Bačić 1875: 18). Između ta dva načina na koje se fratri brinu za jadnu i potlačenu raj, Bačić je znalački istaknuo nebrigu veleposlanika moćnih zapadnoeuropskih država: »Više vlasti evropejske sada imadu svoje konzule po gradovih bosanskih i ti su neko prividno uhvanje jadnoj *raji*. I sa svim da se je narod tužio i tuži konzulima rad nasilja turskoga, sbog *oportuniteta*, ne čule im se tužbe!« (Bačić 1875: 18). Fragmentarni opis jada koje trpi raja vješto je isprepleo citatima iz Jeremijinih lamentacija (koji su bili opće poznati jer su se rabili u molitvama na svetim misama za umrle) izjednačavajući ono glasovito babilonsko sužanjstvo odabranog naroda s ovim koje »ciela četiri vieka« podnose naša »braća po vjeri i jeziku« na prostorima *avlije*: »Istina je da kršćani ne daju svoje momčadi u *redife* i *nizane*, na vojnu, al' koja hvajda, kad azijatski *redif* do zla boga tlači nevoljni narod. Neosta ništa sveta i mila kršćaninu da ne pogazi vojnik turski: *nemo nostrum audivit talia horribilia!* Pravo vapiju biednici: *haereditas nostra versa est ad alienos!* I ter kako! Kršćaninu nije prosto imati posjed.¹⁷ Obradjiva jadni narod zemlje biesnih âgâ i begovâ, a od oneg diela što ga dopane, sedminu daj caru. Svaki kućni starešina *dukat* itd. – *Cervicibus nostris minabamur, lassis non dabatur requies!* Koliko puta najamnik jadan, od gladi izlipsis, pod teški udarci izdahne!! ... *mulieres et virgines nostras humiliaverunt!* Takih primjera ima bez broja, ali ne vriedi na vidjelo ih iznieti. – Nemože nitko znati, kršćansko robovanje koliko je, dokle ne vidi očima svojim njihove jade« (Bačić 1875: 18). U skladu s tom surovom turskom silom je nedostatak zapadne civilizacije kod njih i zapadu neshvatljivi turski običaji: »Zar je slobodno čovjeku strancu po turskoj zemlji ići, a ne činit ono što rade i Turci? Daj mi pristojan konak – eno ti gnjusni *han*, te u brlogu njihovih nečistih razbluda spavaj, ako ti se rači. Daj mi pristojan ručak – eno ti ledina, a mjesto stôca podvij noge, mjesto vilice grabi prstima meso iz nečistog klieta izradjeno. – Još jasnije: nesmi putnik na daleko zâći, ako se ne preobuče« (Bačić 1875: 18). Ogromna je suprotnost između kršćanske plemenite raje i zatucanih nemoralnih vlastodržaca, a dalekosežne su posljedice tih »novih jabuka« jer zasijecaju u samu bit narodnosti i uništavaju drevne pučke običaje preko kojih se puk identificira. »Bošnjaci su narod plemenitih čuvstva, preko mjere iskreni, a gostoljubljem se nadtjecaju počastit stranca; strukom i obilježjem divni. Ali posljednjeg zemana, turski *redifi* i *nizani* darovaše Bosni novih

¹⁷ Zadnjih godina po *Hat-Umajumu* slobodno (kauru) kršćaninu biti posjednikom. Ali to je, obećano rekuć, samo na karti. Aga može kršćanina sa zemlje prognati. Tu bilješku donosi Bačić.

jabuka; premda narod izkvaruje se *moralno*, a *fizično* ga pogrubiše nove kužne bolesti. – Nesmiš se poljubiti – po običaju slovinskom. – nesmiš sjesti u društvu, gdi je Turakâ, a Bog učuva napit se iz istoga suda, nigdi nisi siguran od *saradže*, *vranjka* i drugih sijaset nemilih kužnih bolesti. Nema lječnika, već da koji prosti *ecim*, *empirični* li vještak *senza diploma*, tamo amo hoda i ljekove pravi. – Sve ove jade vidit će tko zaviri dalje u Bosnu prama Sarajevu, Banjojluci, preko Vrbasa i Maglaja itd.« (Bačić 1875: 18) Ugrozu sržnih romantičarskih pojmova (odnarođivanje iščezavanjem slavenskih običaja) srećom u posljednje dvije godine »nadahnućem Božjim« sprečavanju »svećenici zagrebački« jer se njihovim dobrovoljnim darovima po Bosni i Hercegovini otvaraju škole, bolnice i dobrotvorni zavodi, a tamo već djeluju i Milosrdne sestre koje su »melem biedi i nevolji, pouzdanje zdvojnu, utjeha žalostnu«. ¹⁸ To je ona svijetla zraka optimizma koja vodi k sretnom kraju, k slobodi u kojoj će ta potlačena raja postati ponosan kao i pokrajine koju nastava; odzvanja tu Gundulićevo: »O lijepa, o draga, o slatka slobodo ...«

Druga regija Bosanskog vilajeta Hercegovina »nije ništa već jedan diel naše kršne Dalmacije. Svak znade, da je povjest zemljopisna ubilježila: *Mostarinum castellum esse Dalmatiae*.« (Bačić 1875: 19). Goli hercegovački krajolik ne razlikuje se od dalmatinskog, ¹⁹ a i Mostar se razlikuje od ostalih turskih gradova: »Nu, Mostar je na prelazu između gradova istočnog i zapadnog oblika. Turcim *hominibus luxuriosis superbisque* deveta je briga čistota; nek je uživanja i u dvoru luksus, za grad i ulice ne mari. U Mostaru

¹⁸ »Posljednih dviju godina, nadahnućem božjim, Svećenici Zagrebački, zasnovaše društvo SS. Cirila i Metodija, Slavjanskih apostola za prosvjetljenje Bosne i Hercegovine. Namjera preko plemenita, pred Bogom i svietom zaslužna, te će dobrovoljnimi prinesci podizat po Bosni i Hercegovini bolnice, učione i druge dobrotvorne zavode. I zbilja, taj podhvat nadje sjajna odziva po Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i drugdi. Nekoličak stotinâ *dukata* jur je uloženo u tu svrhu. Druga je sreća za te dvi pokrajine, što su po svih većih gradovih uvedene one blagosovljene kćeri S. Vicenca od Paule *Milosrdne Sestre* (Suore di carità) kao u: Livnu, Banjojluci, Sarajevu, Travniku, Vezentí(!), Jajcu, Mostaru.« Bačić 1875: 18.

¹⁹ Detaljne je dokaze hrvatstva svih vidova, osobito zapadne Hercegovine, iznio u putopisu *Za školskih ferija sa pokoj. don Mijom Pavlinovićem godine 1874.* Usp. »Ikavski govor ozvanja svuda od Sinja do Neretve i u samom Mostaru sa desne strane Neretve čuo sam samo hrvatski-ikavski izgovor (g. 1874 za moga izleta tuda).« Bačić 2006: 233; »Seonica je protegnula se u lijepom položaju, sami katolici tute stanuju. Zdrav je narod, korenika hrvatskog soja. Čist je govor bez književnih natruha ikavski izgovor. Narod je tada bio pobožan, odan svome svećeniku, spravan za nj i u vatru i u vodu.« Bačić 2006: 240; »Rakitno ... Narod veseo, zdrav, lijepe kobi, ikavskim izgovorom govore, ali tako gladko, tako slatko da nema mješanja ni turskim riječima ni njemačkim ni talijanskim. Tako vam je po svojoj srednjoj Hercegovini do Mostara i Neretve.« Bačić 2006: 251–252; »Amo od Duvna do Bojane Crvena je Hrvatska, od Neretve do međah istarskih, hrvatskih Bijela je Hrvatska. Od Velebita sve do Štajerske i Drine Posavska je Hrvatska. Pak od svih krajeva najčistijeg hrvatskoga izgovora je Hercegovina.« Bačić 2006: 259.

ima u tom neka iznimka: ulice prostrane, višim dielom pravilne, voda na svih krajevih grada; romantični pogled na mostarsku okolicu svakog stranca zadovoljava.« (Bačić 1875: 19). Jedino što poružnjuje taj grad su turska groblja usred grada i »gadne munare« što se nalaze uz džamije, a neugodno je ilakanje mujezina. Dok se gore divio katolicima kad ih promatra kako se mole, ovdje se grozi i začepkuje uši.²⁰ Putopisnu crticu završava domoljubnim vapajem i nagovještajem prave sreće koja će se ostvariti u slobodi: »Daj Bože, da uzkrsne Bosna-Hercegovina, da se prene narod iz robstva i mrtvila i da novom slobodom uz staru vjeru i nabožnost, prid[r]uži se ostaloj braći. Podižu se po svuda crkve sa zvonnicima, kuće župničke, novi samostani, još da nekrsta nestane iz ovih perivojnih pokrajina, eto ti prave sreće i slobode: *Tu, Domine, custodies illos et servabis a generatione hac in aeternum!!*« (Bačić 1875: 19). Karakteristično je za Bačića da na budućnost uvijek gleda optimistički. Premda govori o crnoj i jadnoj prošlosti, uvijek pronade neku svijetlu zraku, neki trak nade, nešto dobro i zapravo spasonosno. Ta Bačićeva putopisna crtica, glede stila jest među najboljim i najdorađenijim, a dotaknute su u njoj gotovo sve teme koje su ga zaokupljale tijekom života.

4.

Tematske cjeline, otvorene u putopisnoj crtici *Pogled na Bosnu-Hercegovinu*, razrađuje u ostalim radovima dajući samo malo veću pažnju sad jednoj sad drugoj, ali se redovito u svakom uratku dotiče svake od njih. Briga za prosvjeđivanje puka i očuvanje narodnih običaja i preko njih dokazivanja nacionalne osviještenosti s temom njegovanja narodnog jezika i pisma, te pomoću tih uspostavljanje granica domovine, predmet su većine Bačićevih znanstveno-literarnih radova. Iznoseći onaj kranjčevićjanski »svoj bol« pred čitatelja,²¹ Bačić progovara iz dna srca optužujući podjednako vrlo smjelo i Mlečane i Osmanlije za zapuštenost i zatucanost hrvatskog puka. Među karakteristične romantičarske jadikovke te vrste može se uvrstiti i ova: »Za onih tužnih zemana, kad je Dalmacijom, ovim draguljem

²⁰ Usp: »Najviše štete gradove turske groblja; po njihovu zakonu dvi se lešine zajedno ne smiju pokopati. U Mostaru za pol sata hoda pružilo se grobljište na najliepšem položaju; i svaki komšiluk po sred grada ima svoje starovječno groblje. Uz trideset džamija i moškea dižu se gadni munari (*torri*) s kojih 7 puta na dan i noć koštunjave hodže urliču, od vreve ne moš stati, niti može uho trpiti oni jednolični vrisak. Ja nisam mogao slušati, nego sam oba uha začipao.« (Bačić 1875: 19).

²¹ Usp: »Ja domovinu imam; tek u srcu je nosim, | I brda joj i dol;
Gdje raj da ovaj prostrem, uzalud svijet pitam. | I ... gutam svoj bol!
I sve što po njoj gazi, po mojem srcu pleše, | Njen rug je i moj rug;
Mom otkinuše biću sve, njojzi što uzeše, ...»Silvije Strahimir Kranjčević: *Moj dom*, (1897.)

hrvatske krune,²² Turčin vladao, i knjiga je bila riedka u njoj. Ovdje razumimo Dalmaciju od Neretve do Velebita, od mora do dinarskih gora.²³ Kud je tursko kopito gazilo, pustoš je nastajala, a tužnom hrvatskom narodu bilo gore nego rimskim robovima ili indijskim parijama. Od brdskih klanaca do na pogled mora Turčin, a Mletčić posjedovao primorska mjesta i otoke. Turčin držao u robstvu tielo, Mletčić i dušu; Turčin plienio i gulio, a Mletčić šume pustošio. Turčin ni sam nije imao učiona, stoga raja ostajala bez prosvjete; Mletčić ne dao učiona otvarati u Dalmaciji, da tužni 'murlaci' ne osjete, što je prosvjeta i po prosvjeti ne dovinu se slobodi. Turčin vladao Dalmacijom mačem i vatrom, Mletčić lukavošću i samovoljom. Turčin osvajao gradove naše i bolje ih učvršćivao, a Mletčići razoriše naše liepe i tvrde gradove, kao prosvietljeni barbari! Povjest kaže da Turčin nije u našoj domovini oborio tvrdjave i gradove, nego što mogao bolje utvrde pričvrstio, zidove ponovio. Mletčić pak razori nam prijestolnicu Biograd na moru, Zadar na vjeru i Boga zapali, razori, opustoši Nadin, Nin, Karin, Skradin, Drniš, Knin, Vranu, Zemunik i mnoge kule po Kotarima. Mletčani okolo god. 1648. (gjenearal Foscolo i Valier) razoriše i topovima i lagumom uništiše gradove i tvrdjave: Nadin, Sinj, Vranu, Vrčevo, Goricu, Polaču, a to da ih ne bi Turčin osvojio! Turčin nije bar raju u rat vodio, u vojnike neuzimao krsta, a Mletčić dalmatinske mladiće odvodi i van njihove domovine, da mu brane Mletke i mletačke krajeve. U samoj Dalmaciji na noge je digao sve, što je u mladosti cvalo, a i staro, što je na nogam stalo, uz 'baškot' i luk, da mu brani zemlju od Turaka. To su bili četnici Krajine, stari 'landšturm' Za tih tužnih zemana, kad je hrvatski narod u Dalmaciji u najvećoj biedi i materijalnoj i moralnoj stajao, kad mu sunce slobode još na prag ne sinulo, kad mu Turčin glave sjekao, a Mletčanin duh sputavao, živio je tužno i žalostno. Sloboda nije mu bila poznata, a o slobodi nitko mu nije govorio. Na sami šapat tužne raje, Turčin je bjesnio, ubijao je i raznim mukama mučio, a Mletčanin na sami mig 'murlake' pazio, da mu ne bi izpod papuče izmakli. Je li nastala i mala sumnja, e je 'murlak' kud dalje hodio, s njim u verige i 'sotto i piombi'. Jadno bilo življenje izpod brda i gora, jadno na otocima i kod mora! – Sreća je da je narod proživio take zemane i pribrodio živ take

²² Usp.: »Bosna i Hercegovina, ta dva dragulja Tomislavove krune, pogažene od Bugara i Osmanlija,...« (Bačić 1899: 85,6).

²³ Usp.: »Povjest ovoga (hrvatskog živućeg osobito od Neretve do preko Zrmanje, od mora do pograničnih gora) puka ...« (Bačić 1888: 75,2); »Franovci na mnogim župama, od Neretve do Velebita; od mora do dinarskih gora.« (Bačić 1901–1924: 27); »Za mnoge pokojne franovce doznao sam pišući imena župnika naših župa od Neretve do Velebita; od mora do Dinarskih gora.« (Bačić 1901–1924: 240); »Od Neretve do Zrmanje i Velebita, od mora do dinarskih gora svi odličniji građani, pučki starešine, glavari,...« (Bačić 1917–1919: 160); Onda Provincijal javi svome narodu, širom zemlje od Neretve do Velebita, od mora do dinarskih gora ...« (Bačić 1925: 319).

meteže tolikih nepogoda, koje su reko njega jasnog prošle... Talijanski podanici dobivali u Dalmaciji sve službe, sva uprava i unosnija mjesta bijahu u rukama Talijanaca. Po Dalmaciji prosuše se *conti, nobili* talijanske krvi, koji sjedoše na djedovinu hrvatskih velikaša. Izsitali jadni narod do kosti, svukli mu sve do košulje, ogulili njegove gore i briegove, sve bilo u mrtvilo materijalnom i duhovnomu. Jasnijeg stanja nigdje podanici strane države nisu imali. Nasilja, nameti, tereti otežčali i srce i dušu biednoga hrvatskoga naroda, da nije nit znao, tko je i za što živi.« (Bačić 1904: 101, 1). U tim teškim i tužnim vremenima »naša liepa domovina Biela Hrvatska iza nava-le oholih Turaka gorke izpijaše čaše jada i otrova« (Babić 1887: 68,1). »Franovci ostaju tu, da narod čuvaju, da ga bodre i tješe. Na kolac su nabijani, sječeni, vješani, mučeni, ali narod ne ostaviše. ... Turčin zavladao svim narodima na Balkanu, narod bježao, selio. Tko će ga utješiti sakrivena, prestrašena pred holom Turadijom? Otcu franovci. Oni su po gradovima, varošima i selima, oni župnici, oni učitelji, oni liečnici, oni odvjetnici. Turčin sieče, ruši, pali crkve, samostane; franovci kao ujaci skrivaju se preobučeni po seljačkim kućama, da u tolikom metežu i pokolju narod ne krene u vjeri. Tko se je turčio, dana mu sloboda i begluci; tko ostao vjeran svojoj vjeri, postao rajom, robom. A svuda, kuda Turčin dosegno, zavladao mrtvilo života, slobode i duševne prosvjete. Ne čuješ zvona, ne vidiš crkve, no gomile razvaljenih crkava i oltara. Franovci narod uče, tvrde u vjeri, misu govore pod vedrim nebom. Narod pobožan na žegi i u sniegu, sluša i moli. I uz tolike muke franovci i u Bosni i u Dalmaciji očuvaše narod od propasti i uzdržaše ga do danas u vjeri katoličkoj.« (Bačić 1904: 102). Gubitkom slobode nije se samo utrnio svaki kulturni i znanstveni razvoj, nego je i goli život ovisio o samovolji pojedinih lokalnih moćnika. Olovni oblaci sakrili su svaku zraku sunca slobode: Bog visoko, a car daleko! Jedini koji su bili u svezi s knjigom, koji znaju pismo i koji se ne prepuštaju slijepom fatumu, nego traže izlaze iz konkretnih tužnih okolnosti bili su franjevci. Iste je nevolje trpio i tužnu sudbinu dijelio hrvatski puk u Bosanskom vilajetu i puk u mnogim hrvatskim krajevima od Dalmacije do Slavonije. Bačić je to jezgrovito iznio u uvodu prikaza Jeleničeve knjige.²⁴ Međutim, kako rekoh, Bačić nikad ne razdvaja povijesti franjevačkih provincija i hrvatskog naro-

²⁴ »Koga da se ne dojmi tužno stanje Bosne ponosne, u koje je bila pala, kad no turski polumjesec njome zavladao! Tužna li sudbina čekala taj bijedni narod! Izgubio slobodu, pradjedovska mu vjera u pogibelji, dok o kakovoj prosvjeti ni spomena nema, a pomoći mu ni od nikuda. Hoće li se kô naći, da taj narod od očaja spasi, da ga očuva vjeri, domu i kulturi? Bosanski je franjevac, koji se toga posla hvata. On je, koji kroz vjekove vlastiti život svoj pregara, da svoj narod očuva kršćanskoj vjeri; on gaji u njemu nadu skoroga sje-dinjenja s istokrvnom braćom; on je, ukoliko mu okolnosti dopuštaju, predstavnik njegov na polju znanosti i umijeća ljudskoga. Nemoguće je sve potanko opisati, sve što je učinio i pretrpio bosanski Franjevac za vrijeme turskog gospodstva u Bosni.« (Bačić 1912: 47,3).

da u tim krajevima. U mnogim je radovima to ustvrdio sasvim jasno i otvoreno. Pišući o Zlatovićевой knjizi *Franovci Države Presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji* ide korak i dalje: »Nemoj nitko pomisliti da je ovo izključivo povjest redodržave P. P. Odkupitelja; ovo je povjest naša, ponosna i slavna prošlost naroda našega. Pače, smidem reći, da je ova poviest iznila toliko slavnih djela hrvatskog naroda, da čitajući ju, sam se zapanjiš pred činim, koji su prevažni, a dosle bijahu nepoznati. Kadkada suza ti kane na list koga čitaš, čitajući što je narod naš pretrpio onih burnih i krvavih zemana turskoga nasilja i progonstva; kadno na sve strane, na svakom klanecu ginjahu za spas vjere i domovine, i to da obrane *serenissimu republiku*. – Koji put opet čitajući koja junaštva počinije, kakvim li se divovima pokaže sinovi ove tužne zemlje, gdje ti se predočuju na stotine mjesta hrvatske Termopile, na kojih se bore hiljade hrvatskih Leonida, kojim sva slavodobit bila, mjedeno pozlačeno krilo ili duždevska kolajna, ili mjesečna plaća tvrda baškota. Čitajući ovakva djela, srce ti se svetim ponosom opojeno, uzigra, te zavapiš zanosno: slava vami sveti mučenici vjere i domovine! – Doisto, ova Zlatovićeva knjiga, ako ikoja druga, imala bi se čitati širom domovine; ne od zabave, nego od ponosa i počitanja; čitati ne od samih Hrvata katolika, nego i od hrišćana, jer je u njoj i njihovih predja slava opisana, jer im je bila onda kao i sada zajednička domovina; jer su istog imali dušmana, i oni kô i drugi tudjeg dvorili gospodara, koji im ništio slobodu, priečio napredak.« (Bačić 1888: 75,1). Ta je knjiga »plemenita svojina naroda« jer je mnogo doprinijela »upoznanju mnogih znamenitih djela koji jako diče biednu hrvatsku zemlju«. Jedno od velikih plemenitih djela s neprocjenjivim posljedicama bila je odluka ramskih franjevaca da se 1687. zajedno s narodom presele u Cetinsku krajinu. Pupčana je to veza zbog koje se Bačić u većini svojih radova doticao Bosanskog vilajeta budući da nije mogao pisati ne osvrćući se na prošlost. Od više njegovih opisa tih događaja donosim dio iz onog što ga je objavio u splitskom listu *Narod* povodom 200-godišnjice doseljenja (*Svečanosti u Sinju prigodom proslave dvieštogodišnjice(!) dosele- nja naroda i donešenja čudotvorne Gospine prilike*). Pričanjem po običaju seže u duboku prošlost »naše liepe domovine Bijele Hrvatske«, zatim prelazi na navale »oholih Turaka« i zbjegove naroda da bi poentirao: »Tri puta je srednja Dalmacija opustivala, tri puta se napučivala. Sve to po izdaji mle- tačkih providura. Da znadu oborene mirine govoriti, kazale bi sablažnjivih i grdnih čina od Mlečana počinjenih na štetu i zator nas njihovih *schiaovona* i *morlaka*. Ali sve palo u zaborav uz propalu serenišimu. Ogulili su nas do duše, i naše planine ogulili,...« (Bačić 1887: 68,1). Potom prelazi na osloba- đanje Sinja od Turaka 1686., gdje u završnom dijelu zgušnjavanjem radnja uspješno dočarao ne samo brzinu, nego i silinu juriša osloboditelja da bi s tim pobudio kod čitatelja ponos na svoje pretke. Na kraju opisa suprotstav-

ljanjem plača Turaka veselju Sinjana.²⁵ Turci se ne mire s gubitkom Sinja zato je krenuo paša Atlagić sa 15.000 Turaka na Sinj, ali »poleti Grčić don Ivan sa svojimi junačkim krajinjanima, dočeka Turke na mostu Hanu, posječe ih 2000, vrati se uz slavlje u grad Sinj«. (Bačić 1887, 68,1). Tu prividno presijeca Bačić pripovijedanje s isprikom što je zašao u povijest, ali je to bilo nužno da »opisivanje slavlja bude imalo čisti pojam i da čitalac se upozna s našom dičnom prošlosti«. Prema onoj Ciceronovoj krilatici prošlost je putokaz za pravilno poimanje sadašnjosti i budućnosti jer su nerazdvojni: »Sinj je hrvatski bio u svom osnutku, hrvatski je i sada. Kô što je srednjeg vieka stari tvrdi grad sjao sa ljepote položaja i silne utvrde, tako i njegov omladak, novi sadašnji varoš slovi kao prvi varoš sve Dalmacije sa ljepote stasa njegovih stanovnika, sa liepa i ubava polja i prirodnih liepota naokolo, sa nepomične vjernosti katoličkoj vjeri njegovih stanovnika, sa liepote kroja nošnje hrvatskih njegovih stanovnika. ... Otud poslovice: *Nema Sinja do Misira*« (Bačić 1887: 68,1). Sadašnja ljepota je slijed negdašnje koja se oživotvorila (Tri puta je srednja Dalmacija opustivala, tri puta se napučivala.) dolaskom puka iz Bosne *ponosne*. Tu Bačić, nakon opisa suvremenog Sinja i okolice, vraća se na događaje koji su uslijedili nakon oslobođanja od Turaka, kada su vojvode krajina »sabraše do 8000 krajišnika-dobrovoljaca« krenule u srednju Bosnu da i od tamo prognaju Turčina »Hodeći napred pozivahu kršćane obiju vjera da sele u Dalmaciju. Najprvi bijahu franovci samostana Sv. Petra u Rami koji pristadoše na poziv jednovierne i jednokrvene braće, i narod pozvaše da seli amo, gdje će slobodnije živiti. – Na urečeni dan, eto ti četnika naših na ramskoj ravnicu izpod planine Ljubuše. Sabrao se narod spreman seliti iz Rakitnog, Rame, Duvna, Kupresa, Skoplja, Glamoča, Livna, Doljana i dr. Otac Stj. Matić gvardijan samostana nehtio ostaviti zdrava samostana na sreću i nesreću Turaka, nego htio ga prije vidjeti u pepelu.« (Bačić 1887: 69,1) Spomen mogućeg budućeg pepela asociirao je pripovjedača na stvarne pepelove koje je proživio franjevački samostan u Rami²⁶ i čitateljima iznosi, kako i sam kaže, njegovu čudnu sudbinu, ali još jednom ga podsjeća da je Rama nekoć bila posjed cetinskih knezova Nelipića²⁷: »Čud-

²⁵ »Usrnuše junački naše hrvatske krajine, predvodjene od svojih serdara i vojvoda, te na dan sv. Mihovila slavodobitno unidjoše u grad. Turke izsikoše, da ni jedan nije umakao. Grozno proplaka Bosna turska nad tolikim gubitkom, i svaki pravi Turčin volio bi, da je deset drugih gradova izgubio, nego Sinj u Cetini... Oduševljenje zavlada medju kršćani svih okolnih mjesta, koji već uvidjahu potpunu propast polumjesečeve vlasti u dalmatinskih stranah.« (Bačić 1887: 68,1).

²⁶ Nešto ranije opisujući sudbinu franjevačkog samostana u Rami Bačić se poslužio Matasovim tekstom. Usp. Bačić 1878: 8,2.

²⁷ »Rama, kako naše listine kažu, prije g. 1463. bila je banovina pod žezlom kralja hrvatsko-ugarskih. A još prije g. 1416. ban cetinski Ivan Nelipić nazivlje se knezom ramskim. (Vidi Miklošić: *Monumen. Serb.* p. 279; Klaić, *Poviest Bosne*, p.48 i 264). Bačić 1887: 69,1.

na je sudbina pratila samostan franovački u Rami... Na liepoj ravnici, u krasnu prodolju, kojim pište potiočići, teku ričice,²⁸ nedaleko od grada Prozora, franovci sagrađiše crkvu i samostan posvećen sv. Petru. Po ljetopisih sagrađen je između g. 1451–1478. Taj samostan posli pada Bosne u Turske (g. 1463.) bio je *kuštodiom* franovačke redodržave, i liepa zaklonica biednim kršćanom(!) Od g. 1493–1514 ovaj samostan nigdje se nespominje. Godine 1557. udare Turci na nj, poharaju ga i opliene, a redovnike zakolju, od kojih šest franovačko sgodopisje spominje kao mučenike vjere. Od ovih jedan je bio iz Vrlike, imenom fra Leon. Nu godine 1598. ovi samostan opet je u životu, nalazimo ga kao cvatući razsadnik redovničke zadruge. Godine 1653. osvanuše crni dani za ramski samostan. U samo podne nasrnuše janjičari, oplieniše samostan, poharaše i nekim redovnikom glavu odsiekoše. Oni koji živi umakoše u goru, povratiše posli te nesreće i samostan obnoviše i popraviše. Godine 1661. fratri ramskog samostana platiše Turcim 1500 talirâ, da se odkupe od prieteće im propasti, s toga da je sumnja na nje pala, da su u dogovoru sa župnikom Duvna bili, kad je nekakav poslanik mletački dohodio mu na dogovor. – Godine 1667. opet Turci nasrnuše na samostan, zapale ga, da je sve crkovno i samostansko ruho izgorilo. Tri stotine samih paramenata, od kojih jedna sva bi ostoijke stajala, kad bi ju misnik obukao, radi suha prepuna zlata. Redovnici tada jedva živi, bos i gladni umakoše u šumu. Opet se povrate dozvolom Paše i za više godinâ poprave samostan, tako da je opet kao i prije cvaio i gotov bio g. 1673. – Ali teška kušnja opet snadje biedne fratre. God. 1682. na 12. listopada opet samostan ramski izgori, zapaljen ne od Turakâ, nego od Grkâ, radi slučajno upale košćice(!) u postno jelo pri dovršenju radja u samostanu. Nesdvojiše ni ovog puta biedni redovnici već se dadoše na sabiranje dobrovoljnih prinosa, uzajamiše nešto novca u jednog Turčina, sagrađiše, podignut iz ruševina, opet svoj ramski samostan. Opet cvaio, liepi i crkva i samostan, obnovljen sve u tvrdoj stieni. Ali kako g. 1693. Turci bijahu pod Bečom poraženi viteštvom Ivana Sobieskoga, namisliše osvetiti se na kršćanima u Bosni i Hercegovini. Progonjahu ih, ubijahu i prietijahu. Nije bilo dana, da nebi bila u požaru koja crkva ili kuća, pače i ciela sela kršćanska ili koje čeljade na kolcu nataknutu. S druge strane u Dalmaciji vodje pučke, glavari i vitezovi sabirahu krajine, i nakon pada Klisa, tjerahu Turke, dokle ih nepotraše i iz sama tvrdog Sinja; ne bilo tu počitka, već napred, odpor na napadaj, osvetu za štetu, po srednjoj Bosni, činjahu takova viteštva, da im se je divila kršćanska i prosvietljena Evropa. Tako se dogodi, kako sam napomenuo, selenja naše braće po vjeri i jeziku u ravnu Cetinu. – Predhodjahu dalmatinske krajeve, a pukâ stotine i

²⁸ Usp: »Jer mnogi potoci pište tuda, same riječice provlače se, ...« Bačić 2006: 234.

stotine obitolâ za njima uza svoje otce ramske fratre. Prija neg će narod sa redovnici krenuti zapaljen je ramski samostan od samog gvardijana Matića da nebude pretvorena crkva u žamiju(!), a samostan opoganjen.²⁹ – Dim se vije k nebu pod oblake, narod suče niz planine k Livnu i dalje, da pregazi proložke drage. Franovci i puk ponieli sa sobom što se moglo poniti, a seljani i stoku napred tjerahu. Nu najveće blago što svi ponieli i cienili ga takovim, bila je čudotvorna Prilika Majke Božje. Ova sveta slika bila je u crkvi u samostanu ramskom u veliku štovanju, puku je bila odvjetnicom, kojoj je iz bliza i iz daleka, na poklon i zavjetno dohodio. – Učinila je mnoga i zamierna čudesa, koja još većma poticahu puk na štovanje i zavjetno hodočašće. Nezna se kada je i otkuda u Ramu donešena, kojili ju slikar pengo. Svakako vještaci u zanatu ciene da joj ima više vjekova, a da je remek-djelo. Takove je krasote ta čudotvorna slika da zanosi svačiju dušu, tko imalo ima vjere. ... Ovako plemenito upengana, a čudotvorna Gospina slika bi nošena, kao sveti *kovčeg uvjeta* od Židova po pustinji, od redovnika pod okrilje i zaklon koje sav puk seleći bio se stavio, čim bježao preko proložkih brda. I doisto za svega putovanja iz Bosne do u Cetinu, nigdje nenagaziše na tursku busiju, već samih prietnja nešto se čulo oko Livna, ali vidiv silu oružanih dalmatinskih krajišnika, nesmjedoše Turci nit iz grada pomoliti glave. – Iza duga putovanja mjeseca listopada g. 1687. narod upade na ravnice Cetinske i utabori se da opočine, pod bedemi tvrdog grada Sinja. Fratri, 36 ih brojem, razmjestiše puk po Cetini i ostadoše kao župnici ponovo napučenih selih. Ostali puk, što nemoglo se razmjestiti po Cetini, proveden je na Muć, Ogorje i Zagoru. (...) Zasluge su stekli franovci i pred crkvom i pred narodom prevelike i neumrle. Stotine puta oni svojima prsima odbijahu striele turskog biesa i prkosa; za narod svoj kao pravi Makabejci hodijahu križem i mačem, da brane i štite vjeru i čast i kripost najljepšu, što je u katoličkoj crkvi. Narod i fratri bosanski, jednoviti su; kad se govori o jednih, razumi i druge. Jednaka ih sudbina pratila u sreći i nesreći. Godine 1687 velikog doseljenja, njih 36 redovnika, bilo kô trideset i šest zubalja svietlećih u tminah poganstva i progonstva; kô tolikih tvrdih granitnih stupova na kojih počivala sva sgradja budućnosti sveg naroda. – Kad fratri ustavili se s narodom pod Kamičkom, izpod tvrdog grada, koji je još slavlje slavio rad slavo-dobića lanjske godine, sve se uzradovalo. Zapovjednik grada veseo, jer ovim nadošlim narodom napučena je pusta Cetina – kako kaže povjesničar Vinjalić – *i steklo se snažnih mješića za daljnu obranu od Turaka*. – Bio je

²⁹ »U vrijeme Bečkog rata (1683–99) dolazi do velikih nameta, a potom i progona, tako da se oni [tj. franjevci] ni u njemu [tj. samostanu] nisu mogli dugo održati. God. 1687. franjevci, zajedno s dijelom katolika, na nagovor mletačkog providura Antuna Zena, sele u Cetinsku krajinu. Mletački vojnici su zapalili samostan i mnoge kuće u Rami, da se Turci time ne bi okoristili.« Karamatić 1991: 182

prizor velikog ganuća, onda kadno se stavila čudotvorna Gospina Prilika pred puk, na onoj vlâki, gdje je danas njezina crkva. Svi što ih je bilo, klekoše i zanosom harna srдца zahvališe svojoj Odvjetnici, da ih je dovela sretno iz Bosne u Cetinu O. Pavao Vučković koji je bio otac i vrhovni vodja puka utješljivih je rieči izrekao narodu. Ovdje se puk odmorio, blagoslov prije rastanka primio, i cielovao se svaki sa svakim. O. Vučković narod razmjestio, zemlje im podielio i zabilježio svakom medju, dokle će posjedovati. (Bačić 1887: 69, 1–2). Pripovijedanje čudne sudbine ramskog samostana zatvara se opisom događaja u Sinju, onom istom mjestu s kojeg su krenule krajinske vojvode. Diskurs se zatvara obzirom na prostor, ali ne i obzirom na vrijeme. Zbog toga pripovijedanje nastavlja opisom raspoređivanju doseljenika po Cetinskoj krajini podsjećajući i na ostala do 1723. kada se »hrvatskim našim pukom starih županija Plive, Livna i Rame« oživljavala pusta Cetinska krajina zahvaljujući franjevcima koji su se brinuli za jadnu raju i dovodile je pod okrilje Principa. »Sinj je radi pobjedâ nad Turcima slavan u povijesti. Narodni mu je naš pjesnik svojim pjesmama ovjekovječio tu slavu... On je podičio time sebe, a otcu franovci njega,... Franovci su i Sinj uzkim vezom najljepših odnošaja bili vezani i spojeni, od kad je ovdje pod Kamičkom varoš napučen. Oni su bili njegovi najljubazniji otcu, braća, učitelji, svećenici.« (Bačić 1905: 93).

5.

Spašavanje golog života jadne raje i osiguravanjem joj nešto bolje egzistencije pod stijegom mletačkog lava nije bila ispunjena franjevačka rodoljubna misija. Trebalo se pobrinuti oko njegove uljudbe, uputiti ga u nauk spasonosna božanski i svjetovni, »puku svomu lamat i kruh života tjelesnoga i duhovnoga«. I na toj pustopoljini s pukom jedini ostaju franjevci i jedini stupaju na scenu čim je šaptom pala Bosna. »Tužna li sudbina čekala taj bijedni narod! Izgubio slobodu, pradjedovska mu vjera u pogibelji, dok o kakovoj prosvjeti ni spomena nema, a pomoći mu ni od nikuda. Hoće li se kô naći, da taj narod od očaja spasi, da ga očuva vjeri, domu i kulturi? Bosanski je franjevac, koji se toga posla hvata.« (Bačić 1912: 47,3). Mletačka Dalmacija bila je u 18. stoljeću jedna od najzapuštenijih zemalja. U malobrojnim školama i trima akademijama u zamrlim dalmatinskim gradovima njegovao se talijanski i latinski, »koji je bio preduvjet za sve crkvene i državne karijere« (Kombol 1961: 325). Jedina prosvjetna ognjišta na kojima se njegovala makar i »jednolična« književnost »za milu braću Hrvacane, redovnike hrvatskog sloga« bili su franjevački samostani.³⁰ Na te tužne prili-

³⁰ Usp. Kombol 1961: 348; Ježić 1993: 162–163.

ke i totalnu nepismenost puk osvrtao se Bačić u nekoliko radova i ukazivao na veliki doprinos franjevacu u njegovu opismenjavanju i prosvjećivanju. U prikazu Zlatovićeve djela navodi Bačić njegove tvrdnje: »Premda je puk jedino ovi jezik poznavao, ipak na žalost on se nije u njem mogao prosvjetljivati, jer osim što nije bilo javnih zavoda ili učilišta, na kojih bi pučki sinovi knjigu u narodnom jeziku učili, ni književnici nisu se tada što učili ili pisali za njihovu prosvjetu, pošto blizu svi držahu se tadanjeg običaja, da su govorili i pisali latinski ili talijanski, od česa naravno nije moglo biti narodu nikakve koristi. Taj nalog pučke prosvjete, jedino se dolikovao Franovcem, koji i u domaćem razgovoru, u propovjedanju i tumačenju nauka i rieči božje, pa i u dopisivanju, oni su još sami hrvatski jezik gojili, puk podučavali i u knjizi ga obdržavali, ter kao jedini učitelji puka, oni sad zauzeše, da ga upoznadu s knjigom materinskog govora, da ga u nju zaljube i s njom pribave mu hranu duha i uzgoj srca i pameti.« (Bačić 1888: 76, 2). Posvemašno prosvjetno mrtvilo za vrijeme Mlečana u Dalmaciji bilo je moguće usporediti samo s onim što je vladalo u Bosanskom vilajetu. To je prije Kombola³¹ zapazio i jasno izrekao Bačić: »Nije nigdje, osim u Turskoj, tako u prosvjeti narod bio zapušten kao podanici republike mletačke. Franovci, i sami nikli iz naroda, ljubljahu svoj narod, podučavahu ga u svemu, što su mogli, bilo s pogleda materijalnog napretka, bilo u pogledu prosvjete uma i srca. I nitko drugi nije bolje znao za potrebe naroda do njih, koji su s njim živjeli, i tako rekav dielili i sreću i nesreću.« (Bačić 1905: 17). Franjevci su se latili toga preteškog i nadasve korisnog zadatka: »Podučavali u čitanju i pisanju sinove hrvatske-seljačke, pak i one, koji su k njima u gradovima i varošima u njihove samostane dolazili, kao i one po selima... Njihovi su samostani bili najprve učione u Dalmaciji, gdje se je učilo sve, što je trebalo i što se je cijenilo nuždnim ondašnjih vremena. To je jasno kao sunce. Prije nego je Austrija zaposjela Dalmaciju, javnih učiona nije bilo, a koji su i u gradovima znali u knjigu, bili su gojenci naših fratara.« (Bačić 1905: 17). U ta vremena za prosvjetu puka mogli su se brinuti jedino franjevci i zbog toga jer su »sami uzdržali i vješto rabili jezik naš hrvatski i puk poučavali u našoj hrvatskoj knjizi, kazivali mu govorili mu samo materinskim hrvatskim jezikom«. (Bačić 1905: 18). Ježić je zamijetio da su franjevci živjeli u najbližem doticaju s narodom i da su dobro poznavali narodnu pjesmu i nasljedovali je, »bilo zato da bi lakše prodrli u narod (Tomo Babić), bilo čak i zato, da bi pobožnim i moralizatornim zamjenama istisnuli svjetovne sadržaje narodne pjesme (Lovro Sitović Ljubuški)«. (Ježić 1993: 163). Bačić opširno eks-

³¹ »Pogotovo je jadno stanje bilo u našim krajevima pod Mlecima, koji su i sami iza još uvijek blistavog pročelja bili svijet na izmaku« (Kombol 1961: 323).

plicira prvi dio Ježićeva opažanja,³² dok za drugi nalazi izliku u tom što piše »uzgredno ob ovoj stvari,« te s pravom dodaje: »Ako se drugi mogu dičiti drugim radom, provincija će se Presvetoga Odkupitelja dičiti, da je imala tolik broj književnih svojih sinova, koji izpunjuju upravo velike praznine u cijeloj hrvatskoj domovini.« (Bačić 1905: 21). Na prvom mjestu navodi o. Tomu Babića možda zbog zavičajnih razloga, ali meni se čini da tu Bačić jednostavno piše o vlastitim doživljajima iz djetinjstva: »O. Toma Babić iz Velima (Stankovaca) tiskao je prekrasno djelo: **Cvit razlika mirisa duhovnoga**, koje je toliko izdanja imalo. To je knjiga upravo zlatna, tu je svaka rieč ugodna i mila puku našem, ona se je tako priliepila srcu i duši prostoga puka, da je bio bogat, koji je nju imao. Naš čovjek, proste ruke, imao je cielu biblioteku, i bio je učen, koji je imao Kačićevu '*Pismaricu*,' o Jajčanina fra Stjepana '*Stipanjaču*,' o Babića '*Babušu*'. Ako je naš čovjek umio čitati, pjevao je iz '*Pismarice*' da društvo i sebe razveseli; nije bilo prigode, sastanka, sбора, vieća, pirovanja, da se nije iz '*Pismarice*' pjevalo. Ako je korizmeno vrieme, vrieme dugih zimskih večeri, otvorila bi se '*Babuša*,' te bi jedan čitao i tumačio svete vjerske istine, ili se pjevale svete pjesmice, da bi se svi prisutni u prsa lupali, kajali se, plakali. Kad se trebalo pripraviti za izpovied, poći k misi, uzela bi se '*Stipanjača*'. Više je dobra kršćanskom puku učinila knjiga o. Babića, nego stotina knjiga, kakve se danas tiskaju za puk.« (Bačić 1905: 21–22). Petrov navodi da Bačićev otac Lovro nije bio samo »dobar kršćanin« nego »za ona vremena i 'učen' čovjek« i jedan od sretnika jer je znao čitati, pa je »običavao otkad bi nastala jesen pa sve do kasnog proljeća pred svim ukućanima kod vatre moliti Boga i svaku večer govoriti *dotrinu*« (Petrov 1922: 294). Tako je dakle i sam fra Petar bio jedan od onih koji je iz spomenutih knjiga »sisao sok života i duhovnoga i materijalnoga.«³³ Taj nemjerljivi doprinos franjevac na prosvjetnom polju hrvatskog puka u Bačićevom poimanju odraz je njihova domoljublja što je razvidno iz njegovog zaključka: »Franovci su Presvetoga Odkupi-

³² »Taj se nalog pučke prosvjete dolikovao jedino franovcima, koji su i u domaćem razgovoru, u propoviedanju i tumačenju nauka rieči Božje, pa i u dopisivanju sami uzdržali i vješto rabili jezik naš hrvatski; tako puk podučavali u našoj hrvatskoj knjizi, kazivali mu, govorili mu samo materinskim hrvatskim jezikom; stoga je puk naš njih ljubio i otvoreno priznavao, da su mu oni jedina utjeha duši i pomoć u svakoj nuždi. A u tom je puk imao pravo; ... dočim otci franovci, kao sinovi puka, svi su i svugdje bili s pukom, za pučke pravice, za narodnu hrvatsku prosvjetu zanešeni. Objektivni povjesničar to im mora priznati, ako uvaži njihov rad na prosvjetnoj stazi i na književnim plodovima.« (Bačić 1905: 19).

³³ »Njihov je život u samostanima i na župama bio sav za svoj narod; sav posvećen dobrobiti puka, jer su puk ljubili, svjetovali, napučivali, učili. Vidimo letimice, koliko su truda na književnom polju, koliko su se bavili knjigom, da ju na prosvjetu i uzgoj puka proture i stave u ruke njeove, odklen bi mogli sisati sok života i duhovnoga i materijalnoga.« Babić 1905: 19.

telja od svoa samostalnog obstanka, od g. 1735., učinili na književnom polju za prosvjetu više, nego čitave zadrue, zavodi u svoj Dalmaciji. Knjige su za puk sastavljali, puku ih davali, u knjizi puk učili; tko je išta u knjigu znao, to je naučio iz knjia od franovaca sastavljenih, od franovaca učitelja. Još žive gdjekoji starac, koga su otci franovci knjigu učili, te djači u crkvi pri službi Božjoj. Mi možemo ponosno gledati na svoju prošlost s pogleda narodnoga, jer su otci naši učuvali narodni ponos, narodni osjećaj svojim knjigama budan uzdržali, pružajući mu knjige, pjesmarice, koje mu opjevale slavu, junačtva hrvatskih zatočnika, slavna djela njihovih predja; tim mu učuvali dušu i srce, da mu se u moru mletačke tudjinske vlade ne utopi uspomena na hrvatsku njegovu prošlost. O Grabovac prvi tiska knjiju-pjesmaricu, punu žarkog rodoljublja i hrvatskoa duha, za njim eto o. Kačića, koji opjevajuć slavu naših junaka u borbi za vjeru i domovinu, zanese mlada i stara da pjeva, da se tim djelima opjevanih svojih djedova ponosi. Te su pjesme više puku ugodile, više u njemu živo rodoljublje učuvala, nego sve druge mudre knjige. ... Takove nabožne knjie i danas kolaju po našoj doovini; i danas narod traži take knjige, jer su po pučku spisane, i jer su tako sastavljene, da dokle se prebiru, prosvjetljaju um, bude pobožnost, popravljaju življenje... Otcu franovci bili su pravi naši Makabeji, koji su narod hrvatski vodili, učili, tješili, za nj se izlagali i stradali. Prolistajmo iz knjiga sgode i nesgode hrvatskoga naroda u Dalmaciji, i o tom ćemo se lasno uvjeriti. Za mletačkoga, za kratkog francezkoga, a i sadanjega austrijskoga vladanja, otci franovci s narodom su uvijek i svuda; za narod rade, narod brane, uče i svjetuju. ... Taki su franovci bili onda, kadno naša tužna domovina bila raztrojena, razkomadana, bila pod Turčinom, Mletcima i Austrijom. Da nije bilo franovaca, koji svuda narodu svomu bili branitelji i čuvari, što bi bilo od naše hrvatske domovine!« (Bačić 1905: 25–26). Da su te njegove tvrdnje točne mogu potvrditi ne samo ljudi, nego rijeke, gradovi, brda i šume.³⁴

6.

Što je za vrijeme turske i mletačke vlasti značilo poučavanje u čitanju i pisanju to je sad za austro-ugarske bila briga oko skupljanja narodnih umotvorina i običaja. Kod Zlatovića takav trud Bačić ističe i hvali nazivajući

³⁴ Usp.: »Kazujte vi hrvatske rieke, Neretvo, Krko, Zrmanjo, Cetino, koliko su puta na obalama vašim u franovačkoj ruci bili ključci, kojim su oni zaključavali mostove i gazove, e da ne prodre amo turska sila. Kazujte vi, naša brda i šume, koliko puta nieste bili utočište narodu vodjenu od franovaca. Pak vi oborene zidine radova: Sinja, Knina, Vrlike, Imotskog, Vrgorca, abele, kolikim su se junačtvom fratri: Kumbat, Resica, Gvoždanović, Vučković i drugi pod vama borili. – Neka kaže naprestrana(!) povjestnica, što su bili franovci u Dalmaciji, što su učinili za katoličku vjeru i hrvatsku domovinu.« (Bačić 1905: 25–27).

ga marljivom pčelicom: »O. Zlatović... majčinim mliekom usisao je ljubav prema svojoj hrvatskoj domovini. Od mladih doba zaljubio se u hrvatske spomenike, starine, povjestne predaje. Tom željom zadojen, obadje razvaline gradova, kaštela, samostana, crkava, što ih od dinarskih brda do mora, od Neretve do Velebita; izpita po puku mnogo predaja, sve napisa, orisa i izmjeri, i kao marljiva pčelica prelićući od mjesta do mjesta i dok još nije bilo u nas arheoloških društva, on bio arheologom povjesničarom. Sabro dosta liepih uspomena, predaja i drugih stvari, što sve išlo na slavu naroda, po malo kadkada poče izdavati tog sabranog blaga...« (Bačić 1888: 76,1). Dakle, skupljanje narodnog blaga je samo jedan vid ljubavi prema domovini. Druga marljiva pčelica na prostorima »dvaju dragulja Tomislavove krune,« tj. u Bosni i Hercegovini bio je mladi Mostarac, učitelj Ivan Zovko. Čim je svjetlo dana ugledala njegova knjižica: *Hrvatstvo u narodnoj predaji i običajima po Herceg-Bosni*, sabrao Ivan Zovko, Mostar, 1899. javio se Bačić s vrlo opširnim i neobičnim tekstom za prikaz: »Glas iz Dalmacije o Zovkinu 'Hrvatstvu u narodnoj predaji i običajima u Herceg-Bosni'.« s podnaslovi- ma: »(Srb u Hrvatskoj odakle je? – Cirilica. – Bosančica. – Glagoljica).« Tekst počinje ističući kako već dugo vremena »svim zanosom hrvatskoga učitelja i rodoljuba« bavi se skupljanjem narodnog blaga g. Ivan Zovko »u iztočnim dielovima ili krajevima naše mile Hrvatske t, te kao marna pčela beru i kupe stare uspomene, koje sjećaju na stare sretne dane, kada je Hrvatska od Bojane do Drave, Kupe, Ljubljancice bila slobodna i samosvojna. On je nakupio po Bosni i Hercegovini sila toga, što nas podiže, bodri i tješji. Podiže nas u ponosu i radosti, što su se kroz toliko vjekova, kroz toliko burnih vremena robovanja i tuge, užčuvale tolike uspomene još živuće Hrvatske. Doista, zato se moramo ponositi pred svim svijetom, da je se užčuvalo u narodu ime hrvatsko u tako težka vremena; i to tamo na iztoku, i to na pragu hrišćansko-srpskog svijeta, koji je u biegu i metežu bježao amo u ove naše hrvatske zemlje. Bosna i Hercegovina, ta dva dragulja Tomislavove krune, pogažene od Bugara i Osmanlija, poplavljene od Srba, uzdržaše **obilježje sveto svoga roda i plemena**. Tamošnji narod hrvatski zvali su svakim nazivima; narod nije imao prosvjete, nije smio živjeti slobodnim životom, a ipak svuda ozivlje se Hrvatska, ime hrvatsko; u zemlji, u obitolim, u običajima i navadama celoga života; i tim se ponosi sav hrvatski rod, što ga je, što hrvatski diše i osjeća.« (Bačić 1999: 85,6) Spoznaja da se kroz sve oluje i teškoće proteklih vremena i potlačenosti očuvala hrvatstvo (*»obilježje sveto svoga roda i plemena«* – tiskar je po želji Bačića to istakao) u svim segmentima ulijeva određenu dozu optimizma i nalaže budućim pokoljenjima da čuvaju te svetinje: »Ovo nas bodri na ustrajnost, da duhom ne klonemo, kada nadodje kušnja, dani neugodni i kakve nevolje; bodri nas, da se ne pustimo zavarati od onih, koji su zavedeni krivom naukom Vuka

Karadžića *Srbi svi i svuda*; bodri nas, da neklonemo duhom, i ako neharni neki hrvatski sinovi, sjedeći na visoko, padaju nizko, te hoće da pomrače staru slavu stare i slavne Hrvatske; bodri i nas, da je zemlja tu, da je narod tu : i kršćanski i nekršćanski, koji svjedoči, da je Bosna i Hercegovina dio drage hrvatske krune, da su to članci uda cjelokupne, nekoć moguće i prostrane Hrvatske. Tješi nas to; jer, dok su guste magle prekrile banovinu, tu Posavsku Hrvatsku, dokle u Crvenoj Hrvatskoj roj nekih zavedenjaka leta te smeta nam uživati vedrinu mirnih dana; dokle su u Bieloj Hrvatskoj mnoge struje narodnoga života kose među sobom; tješe nas da je Bosna i Hercegovina oživila životom **prirodnim**, životom starim hrvatskim. (...) Svako hrvatsko srce mora se radovati ovakom napredku hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, svako se plemenito osjećajuće čeljade hrvatsko veseli, da ova dva hrvatska dragulja kroz vjekove ne propadoše, već se eto svježi, zdravi i čili dižu na obzoru cjelokupne Hrvatske, da svojim blistavim sjajem svietle k iztoku i sjeveru. Bogu samom imamo hvaliti, što je tako. Narod naš u Bosni i Hercegovini ponosi se, koli jedne, toli druge vjere, što je udom hrvatske kraljevine, što je Hrvat. (Bačić 1899: 85, 6). Bačić je, rekao bih, iskoristio okolnost da pišući o »krasnoj knjižici« Ivana Zovka iznese ono što ga tišti, a to se jasno vidi iz prve rečenice u drugom nastavku: « A sad me evo, gospodine uredniče, na krasnu knjižicu g. Ivana Zovke: *Hrvatstvo u narodnoj predaji i običajima po Herceg Bosni*, koja me ponukala, da ove redke pišem.» (Bačić 1999: 86,5) U daljnjem tekstu sasvim otvoreno izriče pisac svoju privrženost narodnim umotvorinama i diže ih, poput romantičara, do nebeskih visina: »Što je i koliko ovom malom knjigom zavriedio veleučeni g. Zovko, ne može se dosta izreći. Morao bi mu sav hrvatski književni svijet do zemlje kapu skinuti i dati mu na dar zlatno pero, što je to blago naše, da ne propadne u zaborav sabrao i na vječitu spomen mladom naraštaju kao svetu pouku i ponos predao. Ovom knjižicom je Zovko sebi skovao spomenik, tvrdji od mjeda i granita, koga neće vrieme sasuti ni smrviti. Nije šalni posao toliko uspomena hrvatskih naći širom Bosne i Hercegovine! Nije lak posao, torbom na sebi, bez ičije podpore, obaći unakrst ove zemlje, te sabrati one divne, krasne i liepe uspomene. (...) Zovko to je učinio i iznio nam zlatni vienac hrvatske srčike, hrvatskog života u tim zemljama, koje su i prije otomanskog gospodstva bile razkomadane na Usoru, Soli, Mačvu, Donje Kraje, Bosnu, Ramu, Hum, Travunju, a ipak uzdržaše kroz vjekove spomen i život hrvatski, uzdržaše svoje ime i rod, svoje staro, slavno doba povjesnoga jedinstva. Što se je užuvalo za tih kneževsko-hrvatskih dinasta, za tih samovladarića, bana i knezova, ne propade, ne zamrie ni za otomanskog doba. Gosp. nam Zovko puno toga navodi, kod iste braće muhamedanaca, što sjeća na hrvatstvo. Pošto je sva Hercegovina s ove strane Neretve uzdržala pravi ikavski izgovor, koji je punom mjerom i pravom samo hrvatski,

eto i muhamedanci u Mostaru govore ikavski. To nam kaže g. Zovko... Ponašnjam, da je ovim sabranim uspomenama naš Zovko zavriedio ne zlatnu kolajnu, nego spomenik, te bih htio, da svatko, tko i malo ljubi narod i želi sreću svojoj domovini, nabavi tu knjigu i da ju čita; da se širi svuda širom mile nam domovine hrvatske, da su Bosna i Hercegovina bile hrvatske, da su sada i da će biti.« (Bačić 1999: 86,5–6). Tu se Bačić sasvim jasno deklarirao kao tvrdokorni plemeniti romantičar, domoljub i zagovornik onih uvjerenja da uporaba jezika istovremeno definira državne granice. Kad se ima na umu i njegovo uživanje dok čita Zovkine knjižice i drugih radova,³⁵ onda se stječe dojam da je fra Petrovo pisanje doista produkt nepatvorene »ljubavi prema svetinjama hrvatskog naroda ... sa žala hrvatske Cetine« i da je to izričaj njegovih istinskih uvjerenja, želja, nastojanja i njegova glavna poruka naciji i budućim naraštajima.

Iz fiktivnog oproštajnog govora prigodom Zovkine smrti indirektno se stječe uvid u stil koji Bačić odobrava, od njega, prema vlastitom priznanju, mnoge stvari naučio i stoga ga je i sam njegovao. »Zovko je umro! Vjerovat će mi svak, tko bude ovo čitao, da me je ta tužna viest ojadila, razcvilila, jer me je Zovkino pisanje bilo zanielo; u njegove sam književne radnje piljio očima, iz njih udisao miris ljepote i književne sladkosti; iz njegovih književnih radnja mnoge sam stvari naučio, za koje nisam znao. Malo sam književnih radnja čitao, odnosećih se na život i običaje naroda, ugodnije, draže i slasnije. Folkloristiku Bosne-Hercegovine on bi bio opisao bolje nego itko, jer mu je nekako išlo samo po sebi za rukom; jer njegovo opisi- vanje predočuje ti plastički svaku izreku, svaku i pojedinu rieč. U spisima pokojnoga Zovke teče med na curke, miris se prosiplje sladkost se udiše. Čitajući pomnjivo sve, što Zovko piše, dolazi se do pravog uvjerenja, da je Zovko poživio, da bi hrvatska književnost bila mnogo obogaćena; narod hrvatski bi bio stekao jednog između prvih pisaca klasičnih u Hercegovini. Jezik književnih radnja našega dragoga Zovke, sami je biser, jezik gibak, pravilan. Kako je čist i bez primjese pokvarene evropejske natruhe hercego- vačko-hrvatski narod, tako je i Zovkino pisanje čisto kao čista pšenica; nje-

³⁵ Usp.: »Ivan Zovko nije bio čovjek, koji je trubio pred sobom, nije dobio kakve nagrade niti nišana, ali je imao pošteno srce, dobru dušu, plemenit osjećaj. Ljubio je hrvatsku svoju domovinu, radio je za nju na književnom polju, radio je za narod svoj mūče, tiho kao pčelica; da nije ništa učinio drugo, osim što je napisao knjižicu 'Hrvatstvo u narodnoj predaji i običajima po Herceg-Bosni', zaslužio bi neumrlu našu diku i ponos, neumrlu slavu u narodu hrvatskomu. A gdje su njegove druge radje? Čitajući njegove spine duša mi je bila toliko zadovoljna, a srdce tako veselo, da sam toliko puta sam sebi stavio pitanje: Što je taj čovjek u malo vremena napisao, nakupio iz ljutih hercegovačkih vrleti, do sada učinio je više nego drugi književnici za cieloga svoga života. Ako požive, on će biti čovjek neizmernih zasluga za naše književne prilike, neizmernih i s toga što, mu je jezik liep i gibak, slog gladak, i što piše, sve mu čednošću i mirom diše.« (Bačić 1900: 24,1).

gov jezik nema upljuvaka, tuđjih rieči. I doista u našoj dragoj Hercegovini hrvatski se govori pravilno, čisto, ikavski i štokavski, da svak može tukati bez popravaka, što god govori i najpriprostija baka na Gvozdu. Uprav takim jezikom piše naš Zovko.« (Bačić 1900: 25,1). Bačić je bio žestoki pobornik ikavice i gdje god je narod rabi to ističe i hvali u svim svojim radovima i knjižicama jer »jezik je najbolji kojim puk govori«. ³⁶ U pismu koje je 3. travnja 1888. pisao fra Stjepanu Zlatoviću, koji ga je zamolio da pregleda i »ugladi« njegov rukopis *Žvotopis otca Špira Tomića zaslužnoga za vjeru, red i domovinu*, fra Petar piše: »Svaka sitnica što zasica u značaj, rodoljublje i redovništvo našeg pokojnika, ondi je navedena; jezik Vam je lip, a stilistika romancijerska netribuje u životopisnim crtam, gdi se navadjaju sve sgođe i nesgođe. Pogledajte životopis pokoj. biskupa Dóbrile, što ga je izdalo Svetojeronimsko Društvo, gdi ćete nać prosti slog, bez nakita ili suvišnih izreka, a sve prosto od pčetka do svrhe. A vaš opis života pokojnika odlikuje se tim, što ga je pisalo čuvstvo i bratska ljubav, prid Propelom, gdi je svaka rič kao izniknuta iz ljubećega srdca, a svaka izreka kao miomirisna ružica misto rose rose, suzom Vašom zalivena. Moj dragi Otče, ja sam Vam rekao još onda, kadno Vas zaklinja, da ne primite uvita navedenih od pokoj. Paavlinovića o priredjenju Vaše Povisti, da je Vaš slog prost ali sladak, da su Vam riči svaka na svom mistu i da nije ni *sama jedna* suvišna, i da je pravopis dobar, da nedajete dirati i rušiti cviče Vašeg uma. To Vam i sada opetujem. Zar se moramo zavesti slipački za zagrebačkim stilističkim (!) listom 'Viencem', koji je ove godine kao operušana kokoš. Niti valja mu slog – izuzam nikoliko komada – niti sadržaj, nit ima smisla. Da se uvirite, molim Vas, pročitajte novelu *U Registraturi*, te mi recite smide li se onako tiskati u najelegantnijem tobože beletrističkom listu! Sad profesor Marjanović kudi Osvetnike Martića! Da ima u deset stihova po jedna nerazumljiva rič! Obstupescite coeli! On naš Omir komu je duša stihove slagala, a kitice slagao iz cviča ubrana iz majčina krila, da nije lip, razumljiv! ... Ja Vam ovo

³⁶ U knjižici *Rukovet serafinskoga cviča* napominje: »Pišem čistim hrvatskim pučkim govorom, bez književnih primisa, izgovorom koga se drži: Dalmacija, Bosna, Slavonija, Banat itd.; stoga šesti i sedmi padež po izgovoru našega puka pišem, da u svemu budem puku najrazumljiviji. Istinit sam da će mi mnogi tomu prigovoriti, ali radi toga neću se uvriditi. Srića bi bila da i nebude tuđji izgovor porušio napridak cvatuće naše stare knjige, koja pisana kako se i govori, razumnija je bila i učnu i neučnu – a najžalostnije to je, što već u Crkvu se uvukao izgovor taki, s koga puk nerazumeć svaka, smućen ostaje. Jezik je najbolji kojim puk govori – za knjigu svaku puku pridanu, osobito nabožnu.« (Bačić 1884: 6–7). Također napomenu u *Pravilu kršćanskoga života* započinje: »Pravilo kršćanskoga života knjižica-molitvenik naminjena katoličkom hrvatskom narodu, pisana je prostim slogom, pučkim izgovorom, kako hrvatski naš narod govori u Dalmaciji, Bosni-Hercegovini, Slavoniji (većim dilom), Banatu i drugdi. Tako sam napisao i ovo treće izdanje koje je povećano, kao i dva prva, da isto tako omili narodu proste ruke najprvo, pak i drugim kojim je drag prosti slog i po pučku pisano dilašce.« (Bačić 1901: 7).

navedoh, da Vam rečem, da Vi pišete lipo i krasno, da je u Vašem svakom spisu blago jezika živućega ne sakupljena ili skovana. Vi pišete kako puk govori, puk naš, puk čisto-hrvatski, kakav je prave štokavštine slog.« (Eterović 1932: 439–440). Sasvim je razumljiva da se Bačić pridržavao upravo tih načela glede stila i jezika koje je odobravao kod Zlatovića i Martića, a napadao stil i sadržaj mlađe generacije koja je stvarala hrvatski realizam.

7.

Uzme li se sav Baćićev opus može se steći dojam da neprestano pripovijeda o domoljublju, sve teme koje obrađuje zapravo tvore jednu samo su u nekim radovima eksplicirani detaljnije pojedini njezini dijelovi. Svi se njegovi popularno-znanstveni i »literarni« radove međusobno preklapaju, prožimaju i dopunjavaju. To nikako ne znači da je upao u neku monotoniju tematsku, ali jest u idejnu jednostranost. Izvorište sveg njegovog pisanja i pripovijedanja nije ništa drugo nego domoljublje koje izvire iz dubine njegova srca, kao što njegov stil izvire iz usta hrvatskog puka. Zapaža se česta uporaba istih fraza i zališnost epiteta s nacionalnim predznakom čime je Bačić najvjerojatnije oponašao narodnu pjesmu kačićevskog kova, koja je u to doba – kako sam on tvrdi – bila svakodnevno prisutna u svim ljepšim trenucima hrvatskog puka: »Ako je naš čovjek umio čitati, pjevao je iz *Pismarice*, da društvo i sebe razveseli; nije bilo prigode, sastanka, sбора, vieća, pirovanja, da se nije iz *Pismarice* pjevalo.« (Bačić 1905: 22). Za kraj čini mi se da je fra Petar najcjelovitije svoj rad na prosvjetno-literarnom polju sažeo u ovu rečenicu: »Nisam se mogao uzdržati, da suzom svojom ne orosim ono mjesto, koje prošatih vjekova, bilo srdcem Hrvatske, te ne zavapim: Ovo li je grad savršenog ponosa, slave i dike sve Hrvatske!!« (Bačić 1890:188).

Literatura:

- Bačić (1875): »Pogled na Bosnu-Hercegovinu«, *La Dalmazia cattolica*, God. VI., Zadar, 1875., br. 18–19.
- Bačić (1878): »Franovački samostan u Sinju«, *La Dalmazia cattolica – Katolička Dalmacija*, God. IX., Zadar 1878., br. 8., 9., 11., 22. i 24.
- Bačić (1883): »Dragoslav i Ljubica – hrvatski velmože (crta iz petnajskog vieka)«, *Nada – list za zabavu i pouku*, God. I., Split, 1883., 122–125, 136–139, 146–147, 157–159, 170–172, 182–184 i 195–196.
- Bačić (1884): Rukobet serafinskog cviča, (sabrao i uredio ot. Petar Krstitelj Bačić), Split, Brzotisak Ante Zannoni, 1884.
- Bačić (1887): »Svečanosti u Sinju prigodom proslave dvieštogodišnjice(!) doselenja naroda i donešenja čudotvorne Gospine prilike«, *Narod*, God. IV., Split, 1887., br. 68–71.

- Bačić (1887): »Uspomeni dvjestogodišnjega doselenja naroda sinjsko-cetinskoga iz Bosne 1687.«, *Narod*, God. IV., Split (2. rujna), 1887., br. 67, [2].
- Bačić (1887a): »Uspomena dvjestogodišnjega doselenja naroda sinjsko-cetinskoga iz Bosne 1678.«, *Nada*, God. IV., Split (2. rujna) 1887., br. 67, [2].
- Bačić (1888): »Franovci Države Presvetoga Odkupitelja i puk hrvatski u Dalmaciji« *Narodni list*, God. XXVII., Zadar 1888., br. 75–78.
- Bačić (1890): Kotari u Dalmaciji – putopisne crtice«, *Glasnik jugoslavenskih franjeva- ca*, God. 4., Sarajevo, 1890., 132–137, 151–155, 170–173, 185–189.
- Bačić (1891): »Bukovica«, *Pučki list*, God. I., Split 1891., br. 11., 84–85.
- Bačić (1899): »Glas iz Dalmacije o Zovkinu 'Hrvatstvu u narodnoj predaji i običajima u Herceg-Bosni' – Srb u Hrvatskoj odakle je? – Ćirilica. – Bosančica«, *Osvit*, God. II., Mostar, 1899., br. 85–87.
- Bačić (1901): *Pravilo kršćanskoga života*. Treće popunjeno i povećano izdanje, Za- greb, Tisak i naklada Antuna Scholza, 1901.
- Bačić (1901–1924): *Župe Franovačke Provincije Presvetoga Odkupitelja u Dalmaciji (U Sinju u Franovačkom sjemeništu od godine 1901 do godine 1924.)*, (AFSV).
- Bačić (1917–1919): *Kratka Povijest Franovačkoga Samostana Visovca Na Rijeci Krci (Sabrao, skitio po izvorima i podatcima Fra Petar Krstitelj Bačić) Godine Gosp. 1917–1919*. (AFSV Rkp. 74).
- Bačić (1904): »Pedesetgodišnjica prvog hrvatskog gimnazija (1 2. prosinca 1854 – 12. prosinca 1905)«, *Narodni list*, God. XLIII., Zadar 1904., br. 101–102, 104–105.
- Bačić (1905): *Spomen-knjiga Franjevačkoga gimnazija u Sinju – k proslavi 50-godiš- njice njegova obstanaka (12. prosinca 1854.- 12. prosinca 1905.)*, (sabrao o. Petar Krstitelj Bačić), Sarajevo, Vogler i dr., 1905.
- Bačić (1925): *Nekrolog – Spomen-Knjiga svih pokojnih Franovaca Provincije Presv. Odkupitelja u Dalmaciji od davnijih godina do godi. 1925*. (Sabrao o. fra Petar Kr. Bačić za arhiv Samostana Visovca (AFSV).
- Bušić (1931), Kleme: »O. Petar K. Bačić«, *Jadranska vila*, God. IV., Omiš 1931., br. 9, str. 128[d].
- Duda (1998), Dean: *Priča i putovanje – hrvatski romantičarski putopis kao pripovjed- ni žanr*, Zagreb, 1998.
- Eterović (1932), Karlo: »Nešto iz korespondencije o. Zlatovića (Bačić Zlatović)«, *Nova revija*, God. XI., Makarska 1932., br. 5., 439–441.
- Franić (1973), Ante: »Motiv patriotizma u hrvatskim putopisima«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, God. 11., Zadar, 1973., 37–82.
- IPH (1971): *Ilustrirana povijest Hrvata* (ur.M. Sinković), Zagreb, Stvarnost, 1971.
- Ježić (1993), Slavko: *Hrvatska književnost od početka do danas 1100–1941*, Zagreb, Grafički zavod hrvatske, 1993.
- Karamatić (1991), Marko: *Franjevačka provincija Bosna Srebrena (Šematizam)*, Sa- rajevo, 1991.
- Kombol (1961), Mihovil: *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, 2. izd., Zagreb, 1961.

- Kosor (1970), Karlo: »Putne uspomene fra Petra Krstitelja Bačića«, *Kačić – zbornik Franj. provincije Presvetoga Otkupitelja*, God. 3., Split, 1970., 147–159.
- Kosor (1973), Karlo: »O. Petar Krstitelj Bačić«, *Kačić – zbornik Franj. provincije Presvetoga Otkupitelja*, God. 5., Šibenik, 1973., 55–91.
- Petrov (1922), Stanko: »O. Petar Krstitelj Bačić«, *Vedre hrvatske duše – almanah hrvatskih katoličkih svećenika*, knjiga 1., Zagreb, 1922., 293–302.

BAČIĆ I SUSJEDNA AVLIJA

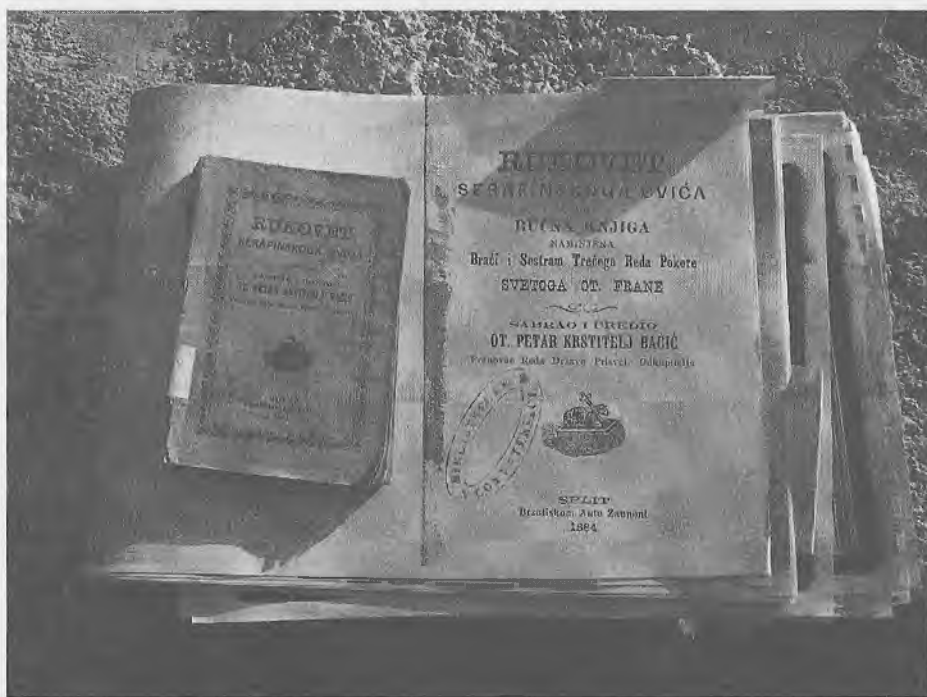
Sažetak

Za zbivanja i stanje u susjednoj avliji ili u Bosanskom vilajetu Bačić je bio živo zainteresiran. Razmatranjem njegovih brojnih radova koji su tješnje vezanim za te *mjejašne* prostore i njegov živalj otkrivaju da se najvažniji razlog tog živog interesa nalazi u Bačićevu romantičarskom zanosu koji je tada bio već anakron. Kod većine tih Bačićevih radova opaža se žanrovska netipičnost i stilska sterilnost, a kod nekih je i vrlo dvojbeno literarnost koja je najvjerojatnije posljedica nedovršenosti.

BAČIĆ AND THE NEIGHBOUR'S YARD

Abstract

Bačić had a fascination for the state of affairs and the happenings in his neighbours' yards, and in Bosnian regions. His numerous works unfold in ways that are closely tied to these "border" spaces, and their inhabitants reveal the essential difference that Bačić's keen interest stemmed from a Romantic enthusiasm that was already then an anachronism. Most of these works are generically unusual and stylistically sterile, and some are of questionable literary quality, most likely due to their incompleteness.



»Rukovet serafinskog cvića« Petra Krstitelja Bačića na kamenu
pred otočićem Visovcem

Krešimir Čvrljak

FRA PETAR KRSTITELJ BAČIĆ (1847.–1931.)
POD TERETOM VLASTITOG NEOPREZA
I TUĐE KRIVNJE

Istina u vrzinom kolu:

Pierre Bauron – Giacomo Scurati – P. K. Bačić – Ivan Vuletin

Izvorni znanstveni rad
UDK 929 Bačić, P.

»Stranci koji su opisali Dalmaciju, nisu propitali njezine prošlosti, nisu ni zavirili iza brda bio- kovsko-mosorskih, malačko-mosečkih... učenjaku i književniku neoprostive su netočnosti, osobito povjestno-narodopisne i kulturne... Tu su izloženi porugi: naše ime, naši najsvetiji običaji, sve što lijepa i draga naš narod ima. Tim se javno mnijenje zavarava, i na takovim kukavnim zlogodinam, mora svak tko ljubi svoj narod, komu je sveta svaka domovinska uspomena, jezik zauzlati, i odvratiti pismenim opovrgnućem«. (P. K. Bačić, *Narodni list*, 29 (1890.), br. 53.

»... Mais la littérature indigène est à peine formée; elle manque de politesse et ne compte guère qu' un chef-d' oeuvre, l' *Osman* de Gundulick, de Raguse«. (P. Bauron, *Les rives illyriennes*, 108)

»... Ma la letteratura nazionale è ancora in facie, non possiede per alcun capolavoro, se ne eccetui l' *Osman* del Gundulick da Ragusa«. (G. Scurati, *LMC*, 17/1888./, N. 43, Milano, p. 515)

»Gdje je 'in fascie' naša književnost, kad imamo na stotine pisaca, a na snopove knjiga pisanih od ljudi, kojim bi mogla se i francuzka akademija ponositi. Pitaj, gospodine, vašega Cyprien Roberta na glasu akademika, kakav je hrvatski jezik i njegova književna bogaština; pitaj Légera na glasu slavista«. (P. K. Bačić, *Narodni list*, 29 (1889.), br. 27)

»... Bauron nekaže baš da je naša književnost *in fascie*, već *à peine formée*, a to valaj nije nit velika pogrješka, obazremo li se što smo mi učinili na književnom polju, a što drugi narodi, te odkad smo ga mi počeli obrađivati. Neobsjenjajmo se!« (I. Vuletin, *Narodni list*, 29/1890./, br. 43)

Interdisciplinarno je utvrđeno da su putopisi za povijest jedne zemlje ili jednog naroda, uz mnoga druga pisana, ona usmeno-predajna, isklesana,

uklesana, potopljena i s dna mora podignuta, svagda živa literarna svjedočanstva koja dopunjuju, a nerijetko i ovjeravaju već postojeću historio-grafsku građu. Stariji, pogotovu oni najstariji to su *modo eminentissimo*, a protijekom vremena mlađi će to tek postati. U te »mlađe« kojima kronološki utezi priječe biti prvorazrednima, no ne i iz prve ruke, spada i putopisno djelo francuskog katoličkog svećenika, pisca i erudita Pierrea Baurona: *Les rives illyriennes* (Paris, 1888.). Da bismo Bauronovo djelo involvirali u sveukupan opus tisućljetnih hrvatsko-francuskih općepovijesnih, političkih i kulturnih sveza i odnosa, potrebno je i uputno fiksirati Bauronov putopis kao integrativnu kariku u podugačak lanac francuskih putopisa sve tamo s kraja 11. st. Nema dvojbe da tom lancu karika iz 11. st., zacijelo nije prva. Valja naime obaviti otprilike onakav posao kakav je obavio jedan od prvih hrvatskih akademika Petar Matković god. 1871., kada je u *Radu JAZU*¹ objavio svoj prilog »Stariji rukopisni putopisi u knjižnicah mletačkih«. Nema isto tako dvojbe da takvi rukopisi čekaju svoje obrade po stotinama najrazličitijih arhiva i biblioteka diljem Francuske. Međutim, ne skrivam ipak zadovoljstvo što ovaj repertorij kao svojevrsan »prooemium« u susljedna razmatranja Bauronova putopisa iz jednog posebnog optičkog kuta, započinjem iz vremena u kojem tek jedan ljudski naraštaj pamti pomol drugog tisućljeća Kristove ere. Na kraju bih ovih uvodnih redaka pripomenuo da će nam neki susljednji putopisci pružiti odgovore na neka važna pitanja sa stranica Bauronova putopisa, u svezi s kojima su se Bačić i Vuletin polemički vrlo žučljivo, a mjestimice invektivno i gotovo netrpeljivo »pograbili«.

1. FRANCUSKI VOJNI, DIPLOMATSKI, ISTRAŽIVAČKI, LITERARNI I TURISTIČKI KORIDORI I ITINERARI PREMA HRVATSKOM JADRANU OD 11. DO 20. ST.

Samo osnovni smisao povezuje onodobne s današnjim itinerarima i koridorima. Svako putovanje oduvijek je imalo svoju netvarnu zamisao i tvarnu provedbu te zamisli u djelo. Od vrlo mnogih zamišljeno-provedenih putovanja, kako objavljenih tako i neobjavljenih, ostale su nam na stranicama putopisa svojevrstne zrcalne slike (s) tih putovanja: od autorove projekcije itinerara i koridora na papir ili kakvu drugu grafijsku podlogu za radnim stolom, do izlaska na cestu ili ukreaja na brod u pravcu konačnog odredišta. S takvim jednim izlaskom na cestu prije punih devet stoljeća započet ćemo ovaj naš zbirni itinerar i osvjedočiti se o historiografskoj valjanosti putopisa kao pisanih povijesnih spomenika.

¹ Knj. 15, Zagreb 1871, str. 192–223.

1.1. Raymond de Agiles i Guillaume (1096.)

Antička cesta koja je hrvatsko-jadranskim priobaljem vodila od Akvileje prema Senju, zasigurno se gusto prašila od topota usedlanih francuskih križara god. 1096. To je upravo vrijeme borbe za nasljedstvo u Hrvatskoj, kada mletački dužd Vital Michieli (1096.–1101.), carski protosevast, što znači carski bizantinski ovlaštenik ili opunomoćenik, pozove god. 1097. dalmatinske gradove da mu se obvežu na poslušnost i ustupanje brodova, što su gradovi i učinili. Neposredno prije tog događaja, kralj Koloman (1095.–1116.), nasljednik kralja Ladislava, smatrao je da je od Ladislava naslijedio i hrvatski prijesto, te je odmah (1097.) požurio u Hrvatsku. U konstelaciji tih i takvih političkih prilika stižu odredi francuskog križarskog pohoda u Dalmatinsku Hrvatsku. No, prije toga, itinerarom je bio zacrtan pravac kretanja: Južna Francuska – Sjeverna Italija – Istra – Hrvatsko primorje – Dalmacija i dalje na Bliski Istok. Taj vojni pohod sjeseni 1096. iz južnofrancuskog grada Languedoc putopisom je ovjekovječio Raymond de Agiles, vojvoda od Toulousea, koji je pratio vojsku zajedno s biskupom Adhémarom de Monteil. No, s križarima je jahao i kroničar Guillaume koji će onodobnu Dalmaciju predstaviti s čak četiri glavna grada: Zadrom (Jazara), Solinom (Salona) ili Splitom (Spaletum) u kojima kroničar, zanimljivo, gleda jedan grad, te Barrom (Antibari) i Dubrovnikom (Ragusa). No, ni Raymond ni Vilim približe ne ukazuju na put kojim su se križari kretali, pogotovu nadomak Istre i Dalmacije. Ona četiri ne posve točnim redom navedena glavna grada, nazive kojih je putopisac Vilim po svoj prilici preuzeo od kojeg srednjovjekovnog kozmografa, ničim ne upućuju na putne pravce kretanja, jer kroz te gradove nisu ni zakročili nogom. Putujući istočnim, hrvatskim Jadranom, Dalmacijom u pravcu Zete, pretpostavlja P. Matković, vjerojatno su udarili starom rimskom cestom koja je iz Akvileje vodila prema Senju (Senia). Budući da od Senja do Zadra cesta nije vodila uza samo more ili priobalje, od Senja su morali udariti nešto sjevernije, kroz unutrašnjost, vjerojatno opet starom cestom preko Arupium-a (od Žute Lokve prema Otočcu), otud nešto jugoistočnije, Likom u Dalmaciju, preko Obrovca, uz Šuplju crkvu (Šupljaju) kraj Ivoševaca, dalje u pravcu Drniša i Muća, k moru u Solin. Pred njima je bio put morem preko Narone do Bara i Skadra, te preko Lješa do Drača.

Križari su mukotrpan put Dalmacijom, izvješćuje P. Matković, što usedlani, što vjerojatno dijelom *per pedes apostolorum*, prevalili za četrdeset dana. Planinska, šumovita, pašnjačka i velikim rijekama bogata Dalmacija s druge je strane za kroničara zemlja naseljena divljim narodom, sviklim krasti i ubijati, narodom koji se i odijeva kao i drugi divlji narodi. Kao što vidimo, već ovim drevnim putopisom provlače se oni »crni snimci« našeg priobalja, našeg čovjeka, snimci s kojima je do neprepoznatljivosti

nagrđen lik i identitet domicilnog žitelja. Tu ne treba isključiti uopćavanje pojedinačnog slučaja od strane onih na proputovanju dalmatinskim kršom, koji su načas zaboravili kako su završavale i bezazlenije spletke u njihovim raskošnim dvorcima. Kroničar ni ne pokušava navesti mogući razlog zbog kojeg se žiteljstvo sklanjalo pred nadiranjem križara. Čuo je putom govor domicilnog življa i na latinskom i slavenskom jeziku. Prizori zapuštenih gradova i sela, iz kojih su žitelji zbog straha od križara poput divlje zvjeradi bježali sa ženama, djecom i imovinom u planine i šume, bez hrane i svakog drugog živeža, dočaravaju svu težinu putovanja tim krajevima u to vrijeme. Kada se uspoređi Raymondov i Vilimov opis, umnogome se bitno podudaraju. Kod jednog i kod drugog opisa valja obvezno uzeti u obzir podrijetlo križara »iz zemlje, koja je bila na razkošje starodavne kulture navikla, neima sumnje da je sud o narodu jednostran i nepravedan«. Neprijateljsko držanje domicilnog puka prema križarima, smatra P. Matković, moglo bi se protumačiti i tako »što se je možda iz susjedne Ugarske i Bugarske raznio glas o izgredih i okrutnosti križara, te jih je narod upravo zato bježao«.² Zbog starine i značenja za našu povijest zadržali smo se uz zapise kroničara Raymonda i Vilima nešto iscrpnije. Sve ono lijepo, privlačno i za oči zamamno u mnogo kasnijim putopisima, u ovome je, rekao bih, sve militarizirano, što znači surovo, sumorno, napeto, neizvjesno i pogibeljno, dakle, sve ono što će kasnije samo one pustolovne itinerare karakterizirati.

Kao u nekakvom luku premostit ćemo povijest i unići u 14. stoljeće koje je bilo nešto življe prometno s hrvatske strane Jadrana tek u dvama posljednjim desetljećima. U sami osvit 14. st. (god. 1292.) sklapa se do tančina savršen ugovor između Dubrovnika i Ancone. To je najava procvata Dubrovnika, tj. dubrovačke trgovine i dubrovačkog pomorstva. Venecija pronalazi na Levantu nepresušno vrelo svojih prihoda, što znači da im je Jadransko more bilo tranzitna dionica do odredišta, »cesta« koja je Levant spajala s gradom na Lagunama. Dubrovnik im je zbog svega toga bio potreban samo kao uporište na Jadranu. Na vlasti su u Francuskoj bili anžuvinci s kojima zapravo i treba povezati to kretanje francuskih putnika. No, valja napomenuti da ta putovanja nisu imala one putničke konotacije koje će putovanja zadobiti u 15., a pogotovu u kasnijim stoljećima. Francuska putovanja krajem 14. st. duž Jadrana pretežito su vojno-diplomatskog karaktera. Tako, prema strogo povjerljivim zadacima putuju zapovjednici ekspedicija, kape-tani, vitezovi, plemići, vlastela, kondotijeri, plaćenici, poklisari francuskog kralja i dr. Na putu za Istok Dubrovnik je bio nezaobilazna postaja. Važni i

² Petar Matković, »Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vieka«, *Rad JAZU*, knjiga 42, Zagreb, 1878., str. 90–94 *passim*. Matković u bilješci navodi izvore svojih izvadaka: Raimondi de Agiles, Canonici Podiensis *Historia Francorum, qui ceperunt Iherusalem*, ap. Bongars, I, 139 (*Recueil*, t. III, 236)

žurni poslovi na Istoku bili su u neskladu s kakvim, uvjetno kazano, turističkim i sličnim uživanjem u krajobrazima dalmatinskih gradova i otoka. Kroničari su zapisali da se s navedenim ciljevima posebice prometovalo između god. 1383. i 1398.

Pomol 15. st. u Dalmaciji sav je u znaku kupoprodaje Zadra i svih prava na Dalmaciju god. 1409. između Venecije i Ladislava Napuljskog. Pod mletačku upravu do 1420 (dokle je kupoprodajni ugovor vrijedio) dolaze sve dalmatinske autonomne komune od Raba do Kotora, njih jedanaest. Plovidba Jadranom odvijala se u takvom političkom okružju. Valja posebice istaći sve bližu najezdu velike pogibli s Istoka: Turaka Osmanlija. U prvim desetljećima 15. st. polagano se odškrinjuju vrata »hodočasničkom turizmu«, tj. hodočasničkim pohodima u Svetu Zemlju. Treba naime imati u vidu da su od svih zapadnoeuropskih naroda Francuzi u novom vijeku pokazivali najživlje zanimanje za Bliski Istok (Levant). To je ostalo još od križarskih ratova u koje su se Francuzi najmasovnije uključili. Vjera i Crkva bili su Francuzima snažni poticaji za odlazak u Svetu Zemlju. Pretezali su, razumljivo, i politički razlozi. Između ostaloga, jačanje ekonomskih veza s Levantom. Novosklopljeni prijateljski odnosi između Francuske i Turske na početku novog vijeka, tj. nekako od god. 1600. također su pospješili odlaske imućnijih i obrazovanijih Francuza, sve preko Venecije, uz dalmatinske gradove i otoke do Dubrovnika i dalje do odredišta. Sva ta putovanja nisu protekla bez raznih dokumenata o samim putovanjima. Tako zapravo danas i znamo za njih.

Za putopisce i njihove putopise 16. st. je jedno drugo, novo, u mnogo čemu drukčije, povoljnije i izazovnije vrijeme, doba apokaliptičkih spoznaja, uvida, hrvatskih portolana i izolara, te drugih postignuća u drugom renesansnom, tj. 16. st. Temeljna označnica tog stoljeća s našeg je stajališta dinamičnija koncentracija putnika iz Europe na hrvatski Jadran, od kojih ćemo za ovu našu svrhu ukratko dopratiti isključivo francuske do njihovih putničkih i turističkih odredišta. U tom povijesno burnom i okrvavljenom stoljeću razmotrit ćemo putovanja s heterogenim »putničkim aranžmanima«, kazano modernim turističkim jezikom. Brojna putovanja Francuza iz domovine u Tursku tijekom 16. st. mahom su diplomatskog karaktera. God. 1546. u Carigradu je vodio diplomatsku službu Gabriel d' Aramon. Podugačak je imenik s imenima onih koji su u obnašanju raznih služba i poslova u više navrata posjećivali Dubrovnik.³ Za nas je ovdje važno naglasiti da se ta putovanja nisu bitnije i obilnije odrazila na francusko-hrvatske kulturne veze. Razlog je jednostavan: ta putovanja nisu u tipologiji putovanja ni

³ Jorjo Tadić sve to kronološki izlaže i pobliže objašnjava razloge tog živog prometovanja francuskih putnika našom obalom u 14., 15. i 16. st. (*Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik 1939., str. 210–248.

zamišljena ni organizirana s kulturno-obrazovnim, a kamoli znanstveno-istraživačkim ciljevima. Takva će se putovanja profilirati mahom u drugoj polovici 16. i tijekom 17. st.

1.2. Jean Chesneau (1547.)

Diplomatski poslanik francuskog kralja Franje I Gabriel d' Aramon kreće sa svojim tajnikom Jeanom Chesneauom u siječnju 1547. iz Pariza preko Lyona, kroz Švicarsku, sjevernu Italiju do Venecije, otkud nastavljaju put prema hrvatskom jugoistoku. Usputno pristaju u lučkim gradovima u kojima je pristajanje bilo uobičajeno: Trstu, Poreču, Puli, Zadru («pays d' Esclavonie»), Šibeniku, Hvaru i Korčuli. »Medju tolikimi izdanji toga (sc. Chesneauova) putopisa⁴ ja upotrebljavah ono, koje je priobćeno u sborniku *Pièces fugitives pour servir à l'histoire de France* (T. I, Paris 1759. p. 9–27)«. Matković ne nalazi u opisima navedenih hrvatskih gradova ničega osobitoga što ne bi bilo i šire poznato iz onodobnih putopisa. Uz ovaj primjer bih pripomenuo da su naši lučki gradovi na poseban način privlačili pozornost francuskih putnika: položaj (obzirom na vjetrove), pristup samoj luci, što se zbivalo upravo za njihova pristajanja, te štošta drugo. Život i rad u luci bili su žila kucavica sveukupnog života i rada bilo u dotičnom lučkom gradu bilo na čitavom otoku.

1.3. Pierre Gilles i Pierre Belon (1547.)

Provezla su se hrvatskim Jadranom kad i Gabriel d' Aramon i Jean Chesneau, tj. 1547. godine dva francuska učenjaka, Pierre Gilles i Pierre Belon. Prirodoslovac, klasični filolog i arheolog P. Gilles istraživao je po Jadranu i Mediteranu, ali nije ostavio nikakav putopis. No nagađa se da je P. Belon iskoristio Gillesove zabilješke i od njih sastavio »vlastiti« putopis.⁵

1.4. André Thevet (1549.)

Svjetski putnik, franjevac André Thevet (1502.–1590.), inače kozmograf francuskog kralja Henrika III. kreće u studenome 1549. iz Venecije u Carigrad. Plod toga putovanja je knjiga (nije pravi putopis) *Cosmographie*

⁴ *Voyage de Paris en Constantinople, celui de Perse, avec le camp du grand Turc, avec la description des choses plus notables et remarquables, de dits lieux, fait par noble Jehan Chesneau, et par lui mis et redigé par escrit.* Rukopis Chesneauova putopisa bio je pohranjen najprije u knjižnici De Beluze (n. 94), a danas se čuva u Bibliothèque Nationale u Parizu. (P. Matković, »Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka«, *Rad JAZU*, knj. 62, Zagreb 1882., str. 67–71 *passim*).

⁵ *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Indie, Egypte etc.*, Paris 1554. (P. Matković, *Rad JAZU*, knj. 62, str. 75–78 *passim*)

du Levant (Lyon 1554.). Zanimale su ga znamenitosti koje je u knjizi ilustrirao drvorezima. Plovio je uz obalu Istre i Dalmacije, navodeći poimence primorska mjesta u kojima je pristajao. Opisao je tamošnje žitelje (»Esclavons«) i njihovu narav (u knjizi *De Istrie et Esclavonie*, c. 3, p. 22–24). Matković nam prenosi Thevetov opis Slavena kao stasitih i svime nadarenih ljudi. Thevet to pripisuje hladnom planinskom zraku. Odijevaju se i od studeni štite vučjim i medvjedićim kožama, ali i od drugih zvijeri. Slavene je Thevet ocijenio kao naočite i bjeloputne ljude. No, skloni su proždrljivosti i pijanstvu, tako da im se nerijetko pričini da vide dvije stvari umjesto jedne, kao što to obično biva u pijanaca. Mnogi taj njihov porok pripisuju hladnoći njihove zemlje.⁶ Ovaj Thevetov opis podudara se s već izloženim Raymondovim opisom. Žene su im malog rasta, lako obučene i ne opijaju se lasno zbog premnoge vlage kojom obiluje njihov spol. Tome je dokaz njihova mekana i svijetla koža, te redovito čišćenje kojim iz njihova tijela izlazi suvišna vlaga. Visokom i krupnom rastu Slavena pridonijelo je pak ono prežderavanje i opijanje. Govore zaista vrlo sirovim i teško razumljivim jezikom, premda mnoge zemlje govore slavenskim jezikom. Uglavnom su turski podložnici i najvećim dijelom upravo iz njihovih krajeva potjecali su janjičari. Slaveni su i paše u Kairu i Damasku. To je Thevetu razlog što su Slaveni na glasu kao prodani sluge (»esclaves«). Prema Matkovićevu mišljenju, Thevetov opis sadržajno daleko zaostaje za Belonovim.⁷ Thevet je zacijelo jedini putnik koji je u to davno doba otplovio prema Južnoj Americi i 14. studenoga 1555. stigao u Rio de Janeiro.⁸

1.5. Nicolas de Nicolay (1551.)

D' Aramon je četiri godine kasnije (1551.) ponovo morao na put preko Marseillea, u pravcu Afrike, skretanjem za Carigrad. Tada je za pratitelja i

⁶ Thevet ih ne naziva Morlacima, premda putopisci tako opisuju Morlake. Ali, u slijedećem stoljeću, Thevetov sunarodnjak J. Spon prikazat će ih s nešto »umivenijim licem«, premda ne bez onih uobičajeno navodjenih osnovnih morlačkih crta: »Bijaše nas četvero u društvu (u Solinu – K. Č.) i imali smo isto toliko kočijaša, pješaka, četvoricu Morlaka; bilo ih je strašno gledati jer bijahu takvi kakvima sam pripadnike tog naroda opisao, međutim, nas su ipak dosta dobro posluživali i teško bi se u našim (tj. francuskim – K. Č.) krajevima našlo poštenijih ljudi njihova zanimanja«. (Vera Geresdorfer, »Dalmatinski gradovi i otoci u putopisu Jacoba Spona«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25 (15), Zadar 1986., str. 253)

⁷ Isto, 76–77^b. Dok stigmatizira prividne, a nedobronamjerne putnike duž naše obale, Bačić bi zasigurno ubrojio Theveta među one iznimne ljude i pošteno misleće strance »koji su putovali Dalmacijom s pogleda znanstvenog, da upoznadu zemlju, narod i običaje u puku; koji su zbilja proučili njezinu prošlost, te bi želili znati i sadašnje stanje«. (»Primjetbe...«, *Narodni list*, 28 (1889), br. 26)

⁸ O tom i brojnim drugim Thevetovim putovanjima, te isto tako brojnim djelima koja su nastala kao plod tih putovanja – vidi W-s, »Thevet (Andrea, *Biografia universale antica e moderna* (...), vol. LVII, Venezia, 1829., str. 126–128.

tajnika imao Nicolasa de Nicolaya, plemića, komornika i geografa francuskog kralja François I. Nas ovdje zanima njihov povratak iz Carigrada, kada pristaju u Dubrovniku. U gradu su čuli govor na slavenskom i iskvarenom talijanskom jeziku, pogotovu u usporedbi s onim kojim se govori u Veneciji. Dubrovkinje mu nisu odveć lijepe. One iz nižih slojeva ne odijevaju se ukusno. Glavu omataju visokim bijelim zavojem (tumbanom) ili prtenom koprenom. Plemenitije žene nose svilene rupce i duge haljine. Rijetko kad izlaze iz kuća, ali se uvijek mogu vidjeti na prozorima. Djevojke moraju biti u kući da ih stranci ne zapaze. N. de Nicolay opisuje i bližu okolicu Dubrovnika, što se sve može pročitati u De Nicolayevu putopisu *Les navigations et voyages faits en Turquie. Avec des figures d' hommes et de femmes. Le tout distingué en quatre livres.*⁹ Primjetno je iz De Nicolayeva, ali i iz mnogih kasnijih putopisnih opisa, da putnici nisu skrivali svoje poglede za ženama, njihovim vanjskim izgledom, načinom odijevanja i odnosom prema strancima. Rado su uspoređivali hrvatske žene sa ženama iz drugih zemalja koje su posjetili. Osjeća se u njihovim opisima želja da budu što vjerniji.

1.6. Pierre Lescalopier (1574.)

U veljači 1574. proveo se hrvatskim priobaljem Parižanin Pierre Lescalopier (1500.–posl. 1574), podrijetlom iz otmjene i bogate obitelji talijanskog podrijetla. Padovanski pravnik s tečnim govorom latinskoga naumio je posjetiti Svetu Zemlju i krenuo na put u zamjetno poodmaklim godinama. Lescalopierov opis Dalmacije poznat je iz njegovih putnih dnevnčkih zapisa koji obuhvaćaju šezdeset listova. Kao vrlo radoznao, što je osobito važno za putnika, zaputio se na Istok da bi, po vlastitim riječima, »vidio svijeta« (»pour 'voir le monde'«). Po povratku u domovinu, od bilježaka nastaje vrlo zanimljiv rukopis s nešto podužim naslovom: *Voyage fait par moy Pierre Lescalopier l' an 1574 de Venise à Constantinople par mer jusques à Raguse et le rest par terre et le retour par Thrace, Bulgarie, Walach, Transilvanie ou Dace, Hongrie, Allemagne, Frioul, et Marche Ivenisane jusques à Venise.* Izuzev tek nekoliko odlomaka što ih je izdao E. Cleray u *Revue d' histoire diplomatique*, XXXV (1921.), pp. 21–55) rukopis do danas ostaje neobjavljen. Zbog starine, vjernosti i živopisnosti, te slabije nedostupnosti, ali i historiografske vrijednosti, donijet ćemo o Lescalopierovu putnom izvješću koji redak više, sve prema M. Šamiću koji se služio Clerayevim odlomcima, ali i s izvornim rukopisom u ruci. Danas je rukopis pohranjen u Bibliothèque de l' École de médecine de Montpellier.

⁹ P. Matković, *Rad JAZU*, knj. 62, str. 84–87 *passim*.

Lescalopier iz Venecije kreće 1. veljače 1574. Punu pozornost mu ponajprije privlači Rovinj (»toute sur ung Roc au haut duquel est leglise de Ste Eufemie qui semble ung chasteau«). Lijep mu je to grad na otoku, rodan narančama i limunima, ali i s maslinama, te vinovom lozom. Pula mu je lijep i velik još antički grad, s ruševinama stare Dioklecijanove palače. U borbi s vjetrom, uz ne malu pogibao plovi Kvarnerom (»le perilleux golfe 'Carnaro'«) koji je za Lescalopiera »boucherie des hommes qui y perissent iournellement«. Upozorili su ga na Senj prvenstveno kao na uporište uskoka (»scochi«, »usquoques«). U Zadar stiže 21. veljače i ostaje dva dana. U kneževoj palači promatra neku igru (»courir la bague«), zatim »le bal des dames« i neizostavne maškare. Pet dana kasnije stiže u Split, gdje mu je promatranje i opis Dioklecijanove palače u prvom planu. Šamić ispravlja Krunu Prijatelja da je Sponov opis Palače najstariji u europskoj znanstvenoj literaturi. S Lescalopierom Šamić pomiče dataciju opisa za sto godina unatrag. Korčulu je posjetio, ali ne i opisao. U Dubrovnik stiže 9. ožujka, što znači da mu je iz Splita trebalo oko dvanaest dana. Tuži se na loš smještaj kod franjevac (»fort mal en une chambrette basse où ny avoit aucun meuble«). Kod Dubrovčana je upadljiva gordost (»la fierté«). Oholi su i smeću s uma da na svijetu imade još plemstva jednako starog koliko i njihovo. Žene im »sortent rarement«, a »les filles jamais«. Ruga im se za nepristalag odijevanja. Otmjenije gospođe nose bijelu svilu, u dugačkim opravama i potkovanim cipelama (»touts portent souliers ferrés«). I Dubrovnik napušta nakon dvodnevnog boravka, tj. 11. ožujka 1574. i zapućuje se u pravcu Trebinja.¹⁰

1.7. Charles de L'Écluse (oko 1580.)

Među brojnim europskim prirodoslovcima koji su od 16. st. naovamo po svom poslu kružili dalmatinskim priobaljem i otocima, botanizirao je i Charles de L'Écluse (Léscluse, Carolus Clusius, 1526.–1609.), nezavršeni pravnik, liječnik i prvi botaničar koji je stigao u hrvatske krajeve i tom zgodom bio gost Zrinskih kao i Baltazara Bathyanya u Čakovcu. Potrebno je naglasiti da nam je oko 1580. stigao u pohode čovjek sa zavidnom europskom karijerom: šef katedre za botaniku na Akademiji u Leidenu i direktor Carskog vrta u Beču. Proveo se kao strastveni putnik cijelom Europom, od Italije do Engleske, od Španjolske do Hrvatske. Poznavao je klasične i više europskih jezika. Bio je u bliskom poznanstvu s Philippom Melanchtonom i prijatelj s J. C. Scaligerom, te s prirodoznanstvenicima iz struke. Rezultat njegova putovanja Jadranom je djelo *Rariorum aliquot stirpium*

¹⁰ Midhat Šamić, *Les voyageurs français en Bosnie*, Paris 1960., str. 31–32.

per Pannoniam, Austriam et vicinas quasdam provincias observatarum historia quatuor libris expressa, Anversa 1583. Od 1557. do 1611. napisao je još sedam djela, pretežno iz botanike, ali i s drugih područja.¹¹ Valja nam dakle uzeti Ch. de l'Éclusea, ako ne za prvoga, a onda barem za jednoga od prvih francuskih putnika – istraživača koji su se u Francusku vratili, osim s »običnim« dnevničkim zapisima, također i s opipljivim rezultatima sa svojega znanstveno-istraživačkog pohoda. Nakon Ch. de l'Éclusea zabilježimo ovdje makar i mlađeg francuskog profesionalnog botaničara, dominikanca Jacquesa Barreliera (1606.–1673.) koji »opisuje i slika po gdjejkoju biljku iz Dalmacije. Punih četrdeset godina nakon smrti, Antoine de Jussieu objavio je Barrelierovo djelo *Plantae per Galliam, Hispaniam et Italiam observatae iconibus aeneis exhibitae*. Opus posthumum, cura et studio A. de Jussieu, Paris 1714.¹²

1.8. Jean Palerne (1581.)

Lujo Vojnović se u Bibliothèque Nationale u Parizu namjerio na jedno francusko djelo, objavljeno god. 1609. u Lyonu. Učinilo mu se izvanredno zanimljivim. U duhu tadašnjeg vremena i pisanja djelo nosi poduži naslov koji u skraćenoj verziji glasi: *Pérégrination du S. Jean Palerne, ... d'Égypte, Arabie déserte, et pieureuse, Terre Sainte, Surie, Natolie, Grèce et plusieurs isles tant de la mer Mediterranée, que Archipelague*. Dakle, autor putopisa je J. Palerne (o. 1557. ?). S jednim vlastelinom iz Meluna zaputio se 30. ožujka 1581. u Veneciju. Kod Rovinja doživljava brodolom. Za koji mjesec nastavlja vožnju, uz nove prijekide. Iz Carigrada se 2. veljače 1582. vratio u Lyon. U »Chapitre CXXX« iscrpno je opisao svoj boravak u Dubrovniku, što upućuje na mogućnost da je L. Vojnovića zanimalo samo navedeno poglavlje. Palerne piše o Dubrovniku kao vrlo drevnom, ali nevelikom gradu. Dubrovačku republiku uspoređuje s Mletačkom, dok su mu Dubrovčani znameniti trgovci i moreplovci.¹³

1.9. Louis Gédoyne, dit »Turc« (1623.)

Iz Venecije kreće 2. prosinca 1623. za Split Louis Gédoyne de Bellan, poznat kao »Gédoyne le Turc«, čovjek u mnogošto upućen, najprije tajnik

¹¹ O svemu opširnije v. D., »L'Écluse«, *Biografia universale antica e moderna* (...), vol. XXXI, Venezia, 1826., str. 358–361.

¹² Aurel Forenbacher, »Visianijevi prethodnici u Dalmaciji«, *Rad JAZU*, knj. 200, Zagreb, 1913., str. 205.

¹³ Lujo Vojnović, »Jedan francuski putnik po našim zemljama pod kraj XVI. vijeka«, *Zbornik naučnih radova Ferdi Šišiću* (povodom šezdesetgodišnjice života 1869–1929 posvećuju prijatelji, štovatelji i učenici), Zagreb, 1926., str. 351–358 *passim*.

baruna de Salignaca u Konstantinopolu, a potom god. 1623.–1624. konzul u Alepu. Stigao je u Split 13. prosinca. Putovanje mu je proteklo »continuelement heureux et plaisant«. Naniže dojmove uz obalu Istre. Zadar mu je »la gentille, belle et forte ville«. Dokolicu krati s mletačkom kurtizanom Lukrecijom s kojom mu vrijeme nije prošlo »sans quelque beauté«. U Parizu je provodio isto takav život. Iz Splita L. Gédoyne ne nastavlja svoje putovanje morem prema Dubrovniku, nego skreće prema Klisu i dalje u Bosnu.¹⁴

Mletačko-turski ratovi nastavili su vrlo upečatljivo obilježavati 17. st. Najprije kandijski rat (1684.–1699.). Morejski rat donio je Dalmaciji mnogo manje nevolja od kandijskog, premda je i taj potrajao petnaest godina. Na sve to i štošto drugoga, morali su paziti i računati naši putnici da bi uspješno polučili cilj svoga putovanja.

1.10. Duloir (De Loir, 1639.)

God. 1639. izvjesni Duloir (Du Loir) isplovlja u studenome iz Marseillea prema Malti i Smirni. Stiže u Carigrad 28. siječnja 1640. Na povratku iz Grčke posjeti Dubrovnik za koji kaže da nije veći negoli Place Royale u Parizu, ali da ljepota zgrada i broj fontana čini od njega grad kakvih je malo tako lijepih u Europi. Iz Dubrovnika potom isplovi za Zadar, a iz Zadra u pravcu Istre, te stigne do Rovinja »où on commence à parler italien, tandis que le slave est la langue en usage sur toute la côte dalmate«.¹⁵

1.11. Quiclet (1657./1658.)

Među Francuzima koji su god. 1658. posjetili Dubrovnik na povratku iz Carigrada bila su i dva promatrača kojima je malo što promaklo vidjeti: Quiclet i Pouillet. U istoj grupi Francuza u Dubrovniku bio je i botaničar Joseph Pitton de Tournefort (1656.–1708.) koji u svom djelu *Relation d' un voyage au Levant* (Paris, 1717.) spominje Dubrovnik. Kreću potkraj prosinca 1657. iz Venecije i u Zadru prelaze na brod splitskih brodara Ivana i Vicka Jovovića. Tek 24. siječnja 1658. stižu u Dubrovnik. Putovanje od Za-

¹⁴ Auguste Boppe objavljuje Gédoyneov rukopis pod naslovom *Journal et correspondance de Gédoyne »Turc«*..., Paris, Plon-Nourrit et C^{te}, 1909., str. XXVIII + 232. Sve navedeno prema M. Šabiću, *nav. dj.*, 36–37.

¹⁵ Duloirov putopis epistolarnog je karaktera. Zamislio ga je u deset pisama. Fr. Charpentier je temeljito pregledao i ispravio putopis. Vrijednost i zanimljivost Duloirova putopisa prepoznata je i potvrđena prijevodom na talijanski god. 1671. *Les voyages du Sieur du Loir...*, Paris, 1654. N. Jorga, *op. cit.*, 66–67 – nav. Mirko Deanović, »Les plus anciens contacts entre la France et Raguse«, *Annales de l' Institut français de Zagreb*, 8–9 (1944.), N° 24–25, Zagreb, str. 12; (E., »Duloir«, *Biografia universale antica e moderna* (...), vol. XVII, Venezia, 1824., str. 16)

dra do Dubrovnika se vjerojatno zbog znatiželje znatnije odužilo. Sve je to Quiclet opisao u svom vrlo zanimljivom putopisu *Les voyages de M. Quiclet à Constantinople par terre*. Enrichis d' annotations par le sieur P. M. L. À Paris, Chez Jean Promé, M. DC.LXIV. dakle boravi u Dubrovniku od 24. siječnja do 8. travnja 1658., za koje vrijeme je u svojoj znatiželji mnogo toga vidio. S udivljenjem motri sve na što u gradu naiđe: stup sa zastavom sv. Vlaha, mnogo stubâ kojima se Dubrovčani svuda uspinju po svom lijepom i malom gradu; plemkinje koje, kao i u Parizu, u nosiljkama nose njihove služavke, ali su zato za Quicletove oči ružno odjevene, nekako »à la Génoise«, sa strašno velikim stražnjicama. Sudjelovao je u tradicionalnim svečanostima u povodu dana dubrovačkog zaštitnika sv. Vlaha. Bio je očevidac svega što se tog dana zbivalo u Dubrovniku. Promatrao je maškare koje su se na radost gledatelja prerušavale na sve moguće načine. Provezle su se gradom kao da su u Parizu. Zamjećuje Quiclet i neke stilove u odijevanju koji ga podsjećaju na njegovu Francusku. Plemići su pak odjeveni skoro do tla, s crnom podstavljenom kapom »à la Vénétiennne«. Privlače pozornost Quicletu i bunari sa slatkom i živom vodom. Posebno ga se dojmila obredna procesija na dan sv. Vlaha. Pile su živopisne s postrojenim vojnicima. Dojmljiv mu je bio i prizor »trke za prsten« na lijepim turskim konjima, što je u narodu bilo poznato i kao »trka za kolač«. Veseli karneval kod svakoga je privlačio punu pozornost. Quiclet je doznao da se Dubrovčani boje Turaka, da Mlečane izrazito mrze, Španjolce vole iz koristoljublja, Francuze iz obzira tek podnose, a sve zajedno rado uhode, dok su osobito netrpeljivi prema Židovima i Turcima koje obnoć drže zatvorenima u kućama. Navlastito se divi tvrđavi Lovrijencu.¹⁶

1.12. P. A. Poulet (1657./1658.)

S istim brodom doputovao je u Dubrovnik i Quicletov sunarodnjak A. Poulet koji će, za razliku negoli Quiclet, boraviti samo desetak dana u Dubrovniku. Mnogo zanimljivosti i potankosti sadrži Pouletov opis boravka u Dubrovniku. Primjetno je da se dva suputnika dosta podudaraju u opisanim prizorima. Poulet je sve prije negoli površan promatrač, k tome, sa smislom za politiku. Dubrovački plemići oblače se nalik venecijanskima. I Dubrovnik i Venecija održavaju se na istim ili barem sličnim »političkim laguna-

¹⁶ Ćiro Truhelka se osvrnuo na Quicletov putopis koji je »jamačno jedan (...) od najvažnijih i najvrijednijih proizvoda putničke literature XVII. vijeka, koja se bavi balkanskim krajevima«. Zbog svoje usredotočenosti isključivo na Dubrovnik, Truhelka ispušta sve ono što je Quiclet vidio od Trsta do Dubrovnika. (»Opis Dubrovnika i Bosne iz god. 1658.«, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, 17 (1905.), Sarajevo, str. 415–420.

ma«. Poulletu je u cilju svojim opisom zderati krinku s lica jedne i druge Republike. Osvrće se na proslavu sv. Vlaha. Žene se ne skrivaju iza prozorskih okana kao što to čine Venecijanke. Dubrovnik i na Poulleta ostavlja dojam malog i dosta dobro građenog grada. Ne vidi neke posebnije razlike između dubrovačke i mletačke vlade, zbog čega su možda Turci i nazivali Dubrovnik »la bonne Venise«. Dubrovčani se hvale svojim plemstvom koje da je mnogo starije od mletačkoga. Harač Dubrovčana Porti Poullet smatra sramnijim negoli štetnijim. Dubrovčani su po čudi pitomi, a izgledom lijepi. Neki plemići su odjeveni slično mletačkima, a što se tiče odjeće, »portent la robbe longue et le bérethin«, tj. crnu vunenu kapu, ispod koje vise tanki končići i nalik su kalupu francuskog šešira bez oboda. Mahom se ipak odijevaju na francuski način. Žene su im lijepe i stasom vrlo privlačne, samo što lice naruže napadnim bojama, a struk mnogim suknjama. Dolaskom na dan sv. Vlaha u Dubrovnik, Poullet smatra da je prispio u prikladan čas. Posebno mu u oči upada velik crveni barjak za kojim se nosilo više od 300 relikvija od čistog ili pozlaćenog srebra. Dubrovkinje se drže skrivene iza prozorskih okana, naslonjene na prozor, s kojega su primale poklonstva onih koji su ih pozdravljali, a one uzvraćale pozdravom istom uljudnošću, kojom i naše gospođe u Francuskoj. Quiclet se nešto zamjerio Poulletu koji ga zbog toga ni ne spominje u putopisu, izuzev pri kraju opisa Dubrovnika gdje zapravo želi otkriti da su ga neki Quicletovi »les fausses demarches« požurili na odlazak iz Dubrovnika i nastavak puta prema odredištu s prvom raspoloživom karavanom.¹⁷

Jače zanimanje europskih, te tako i francuskih putnika za hrvatski Jadran započinje nastupom jozefinizma, a završava početkom prvog svjetskog rata. Na bojišnicama padske doline, u bojevima između vojska republikanske Francuske i Austrije odlučivala se god. 1796. sudbina Europe. Pobjede Napoleona Bonaparte nisu prokàpale putove samo njegovim armadama, nego istodobno i idejama za koje su se one borile. Austrija i Napoleon brzo

¹⁷ Sve je to P. A. Poullet donio u putopisu pod naslovom *Nouvelles Relations du Levant, qui contiennent plusieurs remarques fort curieuses, non encore observées, touchantes la religion, les moeurs et la politique de divers peuples. Avec un Discours sur le Commerce des Anglois et des Hollandois*, t. I-II, Paris, Chez Louys Billaine, 1667. – prema izvadku Vjekoslava Jelavića, »Doživljaji Francuza Poulleta na putu kroz Dubrovnik i Bosphor«, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, 20 (1908.), Sarajevo, str. 23–34. Vidi također M. Šabić, *Les voyageurs français...*, 42 sl. Talijanski člankopisac o Poulletu (nitko mu ime ne navodi) pohvalno se izražava o Poulletovu djelu: »Malgrado il titolo composto del libro, è uno dei più insignificanti che sia stato pubblicato intorno ai paesi di cui vi si tratta«. I nešto dalje: »Ma se tale autore dotato era di poca capacità, era provveduto di grande amor proprio; contraddice spensieratamente ai viaggiatori che il precessero; finalmente, nella prefazione del primo suo volume, parla compiacendosi della sua maniera di scrivere«. (E., »Poullet«, *Biografia universale antica e moderna* (...), vol. XLV, Venezia, 1828., str. 428–429)

su se složili oko primirja u Ljubnu 18. travnja 1797. da među sobom podijele mletačke posjede izvan Italije. Francuska je trebala dobiti mletački posjed u Albaniji i Jonske otoke, Austrija Istru i mletačko primorje od Kvarnera do Boke kotorske. Uslijedila je prva austrijska uprava Dalmacijom. Međutim, Austrija kojoj ratna sreća nije baš bila naklonjena, Požunskim mirom 26. prosinca 1805. ustupa Napoleonu Veneciju, zapadnu Istru, Dalmaciju i Mletačku Dalmaciju. Zanimljivo, Dalmatinci su tek krajem siječnja 1806. doznali za novoga gospodara. No, i Napoleonova vladavina potrajala je svega nekoliko godina: do 7. srpnja 1814., kada Dalmacija ponovno dolazi pod vlast Austrije. Do naših putnika zasigurno su još/već u domovinu pristižale vijesti koje im nisu bile nevažne na nemirnom i politički trusnom tlu Dalmacije. Gotovo ustaljeni itinerar putopiscima iz Europe bili su europski kopneni do Trsta i dalje morem u pravcu Dubrovnika do odredišta na Sredozemlju. Neki od putnika–putopisaca stižu u vrijeme napoleonskih ratova, nakon kojih slijedi razdoblje bez većih oružanih sukoba, a to znači između Bečkog kongresa god. 1815. i prvog svjetskog rata. Političke prilike će se itekako odraziti na gustoću putnika u dolascima na hrvatski Jadran. Dakle, zapućivali su se u neizvjesnost napoleonskih ratova, Metternihova doba, doba revolucije, apsolutizma, doba poslije bitke pod Visom god. 1866., nakon koje Austrija priječi prodor u Dalmaciju, posebice Talijanima. Uslijedio je razmah industrije. Na dnevnu scenu izraženije istupaju politika, trgovina i turizam. Sukladno ishodu političkih previranja, mijenja se ili barem oscilira austrijska državna i kulturna politika, sve u skladu s međunarodnim položajem Austrije, što se sve skupa snažno odražavalo na sveukupan život u Dalmaciji. O svemu tome putnici i putopisci koji su u Dalmaciju stizali posebice nakon god. 1866., itekako su morali voditi računa i u skladu s time planirati put i programirati boravak u Dalmaciji.

Logično je pretpostaviti da su putnici bili različito obrazovno profilirani, različitog podrijetla i imovnog stanja, manje ili više nekome na određitu preporučeni, ali zato svi izjednačeni u zajedničkom cilju poduzetog putovanja: vidjeti i razgledati dotad neviđeno, pogotovo ono što je u svezi s njihovim posebnijim kulturnim, stručnim, znanstvenim i vjerskim interesima. Premda su bili obrazovani, od kojih neki na vrlo visokoj kulturnoj, znanstvenoj i stručnoj razini, svejedno su prije potanko isprogramiranog, dalekog i napornog putovanja onodobno ne baš udobnim, a još manje brzim prometlima živo uznastojali što bolje pripremiti se za taj put, kako bi po povratku što vjernije, živopisnije, potpunije i točnije prenijeli na stranice svoga putopisnog štiva zgrnute i navrle dojmove, nove spoznaje o onome o čemu su ranije tek maštali, načuli, slutili ili tek ponešto znali. Snažnije zanimanje danas poznatijih francuskih, ali i drugih europskih putopisaca za

kulturno-izletnički turizam u Dalmaciji javlja se, odnosno, valja ga registrirati nakon Fortisovih plovidaba hrvatskih Jadranom.

Desetci su znamenitih europskih putnika koji su potkraj 17., a poneki u 18., a osobito tijekom 19. i u prvim dvama desetljećima 20. st., no i ranije, putovali na relaciji Trst – Dubrovnik i dalje na Sredozemlje. Među tim znamenitim europskim putnicima duž istočnojadranske, hrvatske obale ne mogu se prstima s objiju ruku prebrojiti samo francuski putnici koji su između L. F. Cassasa pod sami kraj 18. st. i prvog automobiliziranog putnika, Francuza Pierre Margea god. 1905. iz različitih pravaca stigli iz Europe na Jadran.

1.13. Jacob Spon (1675.)

U galiju mletačkog baila Morosinija na putu za Carigrad 20. lipnja 1675. našlo se mjesta za liječnika i antikvara iz Lyona Jacoba Spona (1647.–1685.), te njegova engleskog suputnika i plemića Sir George Whelera (1650.–1723.). Polazak je bio »nakon veselog blagdana Uzašašća«. Stiže u plodni i rodni Rovinj (Rovigne) u kojem namah zapaža mnoge šepave ljude, što pripisuje jakom vinu koje izaziva úloge kao i upalu nožnog živca. Sutrašnji dan je bio namijenjen za Pulu, najstariji grad Istre, ali tada ne s više od 700 do 800 stanovnika. Spon u Puli bilježi mnoge znamenitosti. Ni Spon ne prolazi Kvarnerom (»le Golf de Quarneret«) bez bure, ali se osjeća sigurnim u mletačkoj galiji. Prvo što po uplovljavanju u Zadar zapaža bio je nasip (»Isthmus«) koji je Zadar spajao s kopnom. Spona u Zadru navlastito zanima sve što taj grad povezuje s rimskom vladavinom, a to znači natpisi, slavoluci, amfiteatar, vodovod i sl. Živo ga zanimaju slikarska djela talijanskih majstora po zadarskim crkvama (Tintoretto, Palma, Tizian). Sve u svemu, J. Spon je s lijepim dojmovima otplovio iz Zadra i stigao u Šibenik, za nj »najčvršće mjesto Dalmacije«, s preko 7000 stanovnika. Zlarin mu je »zlatni školj« (»l'Écueil d' or«) nasuprot Šibeniku. Katedrala je izgrađena u moramoru i »lijepog je graditeljstva«. Na redu je Trogir, grad Ivana Lučića s kojim je Spon imao čast upoznati se u Rimu. Spon nas je iz prve ruke upoznao s nekim podatcima iz života velikog trogirskog povjesničara. Iscrpnije se zadržao na Petroniusovu rukopisu što ga je prepisao Statilić (Statilius). U opisu Splita mnogo prostora posvećuje položaju grada, što čini i kod drugih gradova. Navodi udaljenost od Mletaka: 400 milja. Naziv Spalato (Spaletum, Spalatum, Aspalatum, Spalatro) dovodi u svezu s latinskom riječi *palatium*. Kruži perom po bližoj i daljoj okolici, ispravlja, nadopunjuje. Opisuje stolnu crkvu, nekadašnji Dioklecijanov hram, osmerokutan izvana, okrugao iznutra. Ističe očuvanost zidina Dioklecijanove palače. Pokušava proniknuti u umještvo gradnje na suho (»en martaise«). Natpisi su i u Splitu razlozi dužeg Sponova

zadržavanja na jednom mjestu. Vrijeme provedeno u Splitu bilo je »kratko, ali i vrlo dragocijeno«. Solin mu je dobar primjer kako »gradovi nestaju kao i ljudi«. Rijeka Jadro negdašnji je Salon. Cestom Via Gabiana stizalo se u Klis (Andecrium, Andetrinum, Andetrium). I tu se Spon osvrće za svime vrijednim i spomeničkim što iz zemlje strši uvis. Vraća se u Split iz kojeg isplovjava za Hvar (Liesina), a vožnja je potrajala petnaestak sati. Ptolemejeva *Pharia* i Strabonov *Pharos* stjenovit je i neplodne zemlje. Položajem je nalik Genovi. U njemu živi 3000 do 4000 ljudi. Ima dobrog kruha i vina. Slane srdele su predjelo za bolji tek. Brodom »Chiurma« nastavio je Spon vožnju prema Korčuli (Courzola, Corcyra nigra). Na ništo znamenitijega ne upućuje na šumovitoj Korčuli. Zabavan mu je način na koji su Mlečani oteli Dubrovčanima Korčulu. O Dubrovniku gotovo ništa ne donosi, osim sve pohvale Gružu, nekoć duždevu ljetnikovcu. Čuo je za nedavni potres, što je možda i razlog što je bilo nepovoljno razgledati porušeni i zapaljeni grad.¹⁸ J. Spon, kao uglavnom i svi drugi putopisci, topografski susljedice opisuju krajeve uz koje su putovali, te smatramo izlišnim paginacijom opterećivati sami tekst ili podrupke. Tako ćemo uglavnom postupati i kod drugih putopisaca.

1.14. Louis François Cassas – Joseph Lavallée (1782.)

Za triju ljetnih mjeseci (lipanj – srpanj – kolovoz) god. 1782. arhitekt, slikar, graver i arheolog Louis-François Cassas (1756.–1827.) posjećuje i obilazi hrvatsko priobalje od Pule do Splita. Za »suputnika« uzima francuskog književnika Josepha Lavalléea (Joseph /de/ La Vallee, 1747.–1816.) kojemu je po Cassasovu povratku s puta bilo u zadatku suopisati ono što je Cassas za svoga tromjesečnog boravka u Istri i Dalmaciji vidio. Prema tome, treba razlučiti kićeno i izvještačeno stiliziranu kompilaciju enciklopedijski obrazovanog francuskog poligrafa i prosvjetitelja J. Lavalléea od zapisa (danas izgubljenog) Cassasova dnevnika. Rezultat tog francuskog dvojca jedan je od najpoznatijih europskih bogato i umjetnički ilustriranih rukopisa: *Voyage pittoresque et historique de l' Istrie et de la Dalmatie* (Paris, 1802.). Casas s prijateljima iznajmljuje u Veneciji brodić (»félouque«) i 28. svibnja 1782. uplovjava u luku Rovinj grad s otprilike deset tisuća stanovnika. Zadržao se u Rovinju tek nekoliko sati. Učinilo mu se da je građen po istim nacrtima kao i Venecija. Na redu je Pula pred kojom Cassasa »obuhvaća skoro neka vrsta vjerskog strahopoštovanja. Dominira Nadgrad (Citadelle).

¹⁸ Jacob Spon – George Wheler, *Put po Dalmaciji, Grčkoj i Bliskom Istoku 1657. i 1676.*, Amsterdam, 1679. – u Spon, Adam, Cassas i Lavallée u Hrvatskoj, priredio i preveo Ljudevit Krmpotić, Hannover – Čakovec, 1997., str. 19–28 *passim*.

Pula je bila najvažniji grad Istre. Potanje opisuje kazalište (»amphithéatre). Pulska katedrala mu je poput starog hrama. U itineraru je slijedio Piran, gradić vrlo slikovitog izgleda. Stiže potom u Kopar (Capo d' Istria) tek na nekoliko sati, grad sa 40 crkava i kapelica, te 30 samostana. Solanama i vinom se prehranjuje. Premantura (Promontorium), Riječki i Kvarnerski zaljev pravci su Cassasove plovidbe prema Zadru. Oluje su im vjerne pratilje. Predahnuli su u creskoj uvali Fortuna. Osnovnim potezima ocrtava otok i grad Cres. Rijeka i Krk nova su ugodna iznenađenja za Cassasa koji se svejedno navraća na Kvarner koji mu je zagorčio putovanje. Ne slaže se s pohvalnim opisima Krka, jer mu viđeno ne odgovara onome što je čuo. Olib, Silba, Molat, Ugljan, Pag i Vir Cassasu su usputne i zanimljive plovidbene postaje prema odredištu. Kao i sve viđeno i posjećeno dosad, popraćuje pismenim izvješćima iz kojih se vidi solidna Cassasova pripremljenost za svoje »slikovito i povijesno putovanje«. Susret s gusarima prije Zadra novo je neugodno iskustvo za Cassasa. No, sve se dobro završilo. Zadar je najvažniji grad što ga Mlečani drže na kopnenom dijelu obale. Stolna crkva jedina od svih drugih u gradu »zaslužuje neku pozornost«. Po ostalim crkvama prvenstveno ga zanimaju umjetnine talijanskih majstora (Tintoretto, Palma Stariji, Diamantini, Tizian). Ponašanje u zadarskom društvu odvija se po mletačkom uzoru. Znanost nije strana tom gradu. Najbolji dokaz su Stratico i Bailo. Navodi glavne zadarske kultne spomenike. Trajanov akvedukt svjedočanstvo je trajne nestašice vode u Zadru. Neznatnog je traga od cijelog onog sjaja antičkog Nina (Aenona). Cassas prijavljuje svoje oslonce na neizostavni Fortisa. Ne slaže se da bi Biograd (Zara Vecchia) bio stara Jadera. Vrana (Urana) ostavlja mu gotovo sućutan dojam. Stiže do Podgrada (Asseria). Vrlo dobro su za nj znali Plinije i Ptolemej, Peutinger i Fortis. Trebalo je Cassasu četiri sata plovidbe od Zadra do Šibenika. No, plovidba između mnogobrojnih otoka, ističe Cassas, premda je opasna, pruža neizmjerje zanimljivih pogleda i krajobraza jedinstvenog čara. Šibenik je najbolje utvrđeno mjesto Dalmacije, sa četiri izvrsna nadgrada. Navodi (po Sponu) kojih 7000 do 8000 stanovnika. Prije kuge bilo je čak i do 20000 stanovnika. Postanak Šibenika je upitan, što i obrazlaže. Opisuje što gorje Tatari (Trtar) znači za Šibenik koji je za Cassasa poslije Zadra najugodniji grad u Dalmaciji. Za mnogošto je zaslužan Sammicheli. Posebnu vrijednost Šibenika polaže u njegove humaniste koje redomice pobrojava, ali među kojima, zanimljivo, ne čitamo ime Fausta Vrančića. Šibenski zaljev »velika je jama što tvori Skradinsko jezero, prije nego što se izlije u more«. Ni jednom riječi nije spomenuo šibensku katedralu. U svemu što se tiče Skradina Cassas se oslanja na Fortisa. Povijest Skradina je pradaвна, bogata i burna, a prizor »Slapova nedaleko Skradina« neopisivo je veličanstven.

Brod usidren u šibenskoj luci čekao je na Cassasov povratak za nastavak plovidbe prema Splitu. U svojim opisima ne poštuje topografski redoslijed

i opet »otplavljava« do Murtera, Vodica, Žirja i Zlarina. U nastavku izvodi pravi »prelet« od Žirja do Bračkog kanala, odnosno, Splita, prije kojeg prethodi podroban opis Trogira i okolice, Šolte, Čiova i Kaštela. Upadljivo je Cassasovo zadržavanje na Statilićevu (Slatilius) prijepisu rukopisa pod naslovom *Fragmentum Petronii Arbitri, ex libro decimo-sexto*. U Splitu kao da ne zna čemu bi prije pristupio u svojim opisima. Zato na jednom mjestu mudro sažima: »... sve u isti mah govori o prolaznosti veličine, neumitnosti urote vremena i okrutnosti divlje prirode. Uza sve to, Split je bio od velike važnosti za Mletačku Republiku. Zamjetni su utjecaji na Split sa Zapada. U Splitu je napretek i ružnoga i lijepoga, dobroga i lošega. Nisu Cassasu nepoznati ni velikani Splita, posebice Marko Antun de Dominis. Oplakuje mu nasilnu smrt otrovom. Poznati su mu poimence svi dijelovi Splita unutar i izvan Palače, tog »jednog od najvećih ostataka starine u Europi«. Upoznaje najviđenije Spliciáne: kneza Peruta, nadbiskupa Garaguinija, kneza Cambija, fra Borguetticha. Cassas je na svom putovanju vjerojatno najpodrobniji upravo u opisima Splita. Čitave stranice (sveukupno 16) velikog formata. Nije ga mnogo manje zanimala ni antička Salona. Zapaža i splitski akvedukt. Ispomaže se Giustinianovim »skupocjenim rukopisom«. Zanimao ga je i Klis ali ne dopijeva do kliške tvrđave (Andetrium, Mandetrium i dr.). Oduševljava ga Cetina (Titurus). Vraća se u Split. Još ga dva dana razgledava uz pomoć »njegovih učenih domaćina« i 24. srpnja 1782. isplavljava za Trst i dalje u Veneciju, odakle se vratio na polazište ovoga svoga ne tako dugog, ali zasigurno napornog i zahtjevnog putovanja: u Rim.¹⁹

Na samom početku 19. st. nekoliko je francuskih putnika i putopisaca putovalo istočno-jadranskom obalom: Henri Castel, Jean Zuallart, Louis Deshayes barun de Cournemin, Jean Baptiste Tabernier i dr. Iznose svoje dojmove, opisuju sve viđeno i dive se svemu uz more i obalu. No zanima ih jezik i običaji.

1.15. Alexander Sapiuha (1804.)

Spomena je neosporno ovdje vrijedan Alexander Sapiuha (1773.–1812.), rodom iz Strassbourga ili Pariza, a podrijetlom iz poljske obitelji. Kretanjem u visokim krugovima pustolovni, okretni i prodorni Sapiuha zadobiva naklonost čak Napoleona, i to u razmjerima prijateljstva. Iz Pariza, preko Venecije, Trsta, Rijeke i Senja stiže u rujnu 1804. u Dalmaciju. U Senj je stigao 10. rujna 1804. u jednom ribarskom brodu, a sedam tjedana ranije došao

¹⁹ Louis François Cassas, *Slikovito i povijesno putovanje po Istri i Dalmaciji*, uredio i pripremio Joseph Lavallée, Paris, 1802., u: *Spon, Adam, Cassas i Lavallée u Hrvatskoj*, 157–245 *passim*.

je iz Venecije u Trst, a odatle u Rijeku, gdje su ga zanimala utvrde i luka. Produžio je za Bakar i Krk. Posjetio je i Kraljevicu, Rab, Zadar, Skradin, Knin i Sinj, te preko Neretve stigao u Dubrovnik. Iz izvještaja austrijskog agenta Vinka Vlatkovića doznajemo da se A. Sapieha po Dalmaciji (i Bosni i Hercegovini) kretao od 13. rujna do 15. studenoga 1804. U Dubrovniku uz pomoć generalnog konzula Charlesa Fontona šalje ženi pisma u Pariz. Kod konzula i odsjeda. Plod njegova putovanja na Jadran je epistolarni putopis *Podróze w krajach slowińskich odbywane* (Paris 1811.) prije kojeg je napisao knjižicu *Lettres sur les bords de l' Adriatique, adressées à monsieur Gilbert, docteur en medicine, membre de l' Athenée de Lyon par le P. Alexandre Sapieha* (Paris, 1808.)

1.16. François Charles de Pouqueville (1805.)

God. 1805., nekoliko mjeseci prije ulaska francuskih trupa u Dubrovnik, predvođenih Jacquesom Lauristonom (1767.–1828.), dva francuska emisara, pukovnik Julien Bessière i liječnik François-Charles de Pouqueville (1770.–1838.) zaustavljaju se na nekoliko mjeseci u Dubrovniku. Pouquevilleu je to konzervativna sredina, a Dubrovačka republika još jedna smiješna utopija. No, Dubrovnik se ipak može podičiti slavnom prošlošću. Objavio je putopis *Voyage de Grèce*, I–II, Paris, 1826.).²⁰

Druga polovica prvog desetljeća 19. st. protječe u ozračju Napoleonove okupacije Dalmacije. Na put je krenuo i uz obalu hrvatskog Jadrana projedrio god 1806. francuski književnik i preteča romantizma Réné de Chateaubriand (1768.–1848.). Bio je to Chateaubriandov tek jedan u nizu njegovih velikih sentimentalno-romantičnih bjegova, a sve u sklopu jednogodišnjeg putovanja Grčkom, Sirijom, Turskom, Egiptom, Tunisom i Španjolskom. Isplovio je 28. srpnja iz Venecije i oko 1. kolovoza projedrio mimo šibenskog otočja. Iste godine kulturni i ambiciozni Vincenzo Dandolo (1758.–1819.), potomak građanske židovske obitelji iz Venecije, kruži iz svoje Providurije (La Provveditura generale) u Zadru kopnom i morem Dalmacijom. Nadalje, upoznaje Dalmaciju u tom razdoblju i generala Gabriela Jeana Josepha Molitora (1770.–1849.), pod čijim su vodstvom Francuzi u veljači 1806. zaposjeli sjevernu Dalmaciju sve do Neretve. Hrvatske krajeve posjetio je između 1836. i 1838. francuski geograf, liječnik i etnograf Ami Boué (1794. – 1881.), i to četiri puta. Znanstveni motivi bili su osnovni razlozi svih tih Bouéovih dolazaka u Dalmaciju.

²⁰ Suvremeni hrvatski povjesničar kosovskog podrijetla Zef Mirdita iscrpnije se osvrnuo na Pouquevilleove doprinose raščišćavanju podrijetla Vlaha, sa čime ćemo se sresti kod Baurona i Bačića. (*Vlasi u historiografiji*, Zagreb, 2004., str. 200 sl.)

1.17 Xavier Marmier (1852.)

U vrijeme kad se već dobroano u Dalmaciji zahuktalo oko rješavanja pitanja sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, stiže u Dalmaciju Xavier Marmier (1809.–1892.). Posjetio je Dalmaciju god. 1852. privučen snažnom naklonošću prema putovanju onom ljubavlju koja raste upravo hodom, *crescit eundo*. Marmier bilježi da su Čiči (piše ih Zichi) pohrvaćeni, uza sve to što su još zadržali uporabu svoga iskonskog narječja, svoga »rumunjskog« jezika. U Dalmaciju stiže jednim od Lloydovih parobroda. Po Marmieru, u austrijskoj pokrajini Dalmaciji živjelo je 16.000 Talijana, 80.000 pravoslava i 350.000 Slavena. Marmiera nije suviše zanimala etnička situacija. No, zato su mu osobitu pozornost privlačili običaji Morlaka, te se ne čini da je bez utjecaja i povodnje čitao Fortisa. Izrazio je svoj stav i prema *Hasanaginici*: »Je cours risque de faire une oeuvre fort inutile en la traduisant de nouveau, mais je ne puis résister au désir de citer cette élégie, l' une des plus simples et des plus pathétiques qui soient sorties de l' âme d' un peuple«. Susretljivim zauzimanjem Pietra Kandlera kočijom se prebacio iz Čičarije (Zicherije) do Rijeke »avec ma canne – piše X. Marmier – mon parapluie et un compagnon de voyage, que le bon, aimable docteur Kandler m' avait donné, ...«. Poput M. L. Bercher po dolasku na Kvarner 30-tih godina 20. st., Marmier se također prisjetio Danteova razgraničavanja Italije i Dalmacije na Kvarneru: »Dante plaçait là les limites de l' Italie: 'Il Quarnero//Che l' Italia chiude ei suoi termini bagna'«. Zadar mu je »du reste une jolie ville, ouverte de plusieurs côtés...«, s više dobrih knjižara. U Battarinoj je posudio Carrarino djelo *La Dalmazia descritta*. Osim domaćih, ima u Zadru novina i iz Europe (Njemačke, Engleske i Francuske). Marmier je visoko, ali ne i točno počastio Šibenik kao rodni grad Marka Pola: »... comme le rapporte la tradition, Sebenico a aussi (tj. uz Andriju Medulića-Schiavonea – primj. K. Č.) donné jour à Marco Polo, ...«. Prispio je u Šibenik upravo u vrijeme nekih restauratorskih radova na katedrali, zbog čega nije mogao »la contempler qu' à travers les interstices d' un immense échafaudage employé à sa reconstruction«. U Splitu ga udivljava »un musée d' antiquités, organisé par des archéologues instruits, ...«. Zadivljen je gostoljubivošću franjevacu u samostanu na Poljudu. Orebić mu je poluotok (»la péninsule d' Orebiccio«). Dubrovnik naziva »fille de l' antique Épidaure, belle comme la Niobe des Grecs dans son expression de douleur, ...«.²¹

1.18. Edouard Wiet (1853.)

Francuski vicekonzularni agent u Bosni Edouard Wiet (1822.–1863.) u siječnju 1853. po najvećoj zimi isplivljava iz Trsta za Split Lloydovim

²¹ Xavier Marmier, *Lettres sur l' Adriatique et le Monténégro*, Paris 1884., str. 135–282.

parabrodom »Albanija«. Iz Trsta god. 1860. isplovljava u pravcu Dubrovnika francuski geograf i etnograf Guillaume Lejean (1818.–1871.) i o tome piše putopis *Voyage en Albanie et au Monténégro* (1860.). Divi se lijepoj i minijaturnoj luci u Lošinj, povijesnim spomenicima Zadra, veličanstvenoj katedrali u Splitu, a ne manje i Dioklecijanovoj palači. Šibenik mu je sasvim orijentalnog izgleda, dok mu je Dubrovnik »La bonne Venise«. U Dubrovniku ostaje »šest dugih mjeseci«, koje je ipak imao čime prikratiti.²²

1.19. Charles Pelerin (1860./1861.)

Točno u vrijeme kad se zahuktava nova borba za i protiv sjedinjenja s Hrvatskom, u dva navrata, god. 1860. i 1861. posjećuje Istru i Dalmaciju Charles Pélerin, francuski slikar o kojem francuski leksikoni i enciklopedije šute. Po povratku u domovinu objavljuje putopis *Excursion artistique en Dalmatie, Monténégro et l' Herzégovine*, par Charles Pélerin. Sa stranica Pelerinova nadasve zanimljivog putopisa nedvojbeno se iščitava načitanost, visoka naobrazba, kultura i stručnost, što znači puna pripremljenost prije odlaska na svoju »Excursion artistique«. Vidljivo je da je proradio najpoznatije putopise o Dalmaciji: Fortisov, Cassasov, Kohlov, Wilkinsonov i druge. Za svoje putovanje izabrao je mjesec travanj.

Oko podneva stiže u Poreč gdje se susreće s Pietrom Kandlerom. Predviđen je iskrcaj i u drevnoj Puli s nadaleko poznatim amfiteatrom, Zlatnim vratima (Porta Aurea), Porta Gemina, franjevačkim samostanom. Kvarner je zaljev na glasu po buri i hridima. Sa stjenovitog i s pašnjacima oskudnog Cresa prelazi u Rijeku, mali grad s deset tisuća stanovnika. Na Trsatu ga upozoravaju na jednu Gospinu sliku koju je po predaji izradio sv. Luka. Uskoci su neizostavni uza spomen Senja. U svezi s teškom osvojuivošću Zadra i odolijevanjem u osvajanjima Pelerin piše: »Zara a toujours été le premier point reconquis et la dernière forteresse livrée à l' ennemi«. Zadarska katedrala je znamenit spomenik, građen u lombardskom slogu. No, Pelerin je odjednom u svom opisivanju odveć približio Zadar Istoku: »Elle offre en général l' aspect d' une ville italienne, modifiée cependant par le voisinage du Levant, avec ses costumes pittoresques et ses habitudes semibarbares; on y voit le monténégrin en tunique blanche, le Grec à fustanella, le Morlaque et le Juif avec leurs turbans d' un rouge decoloré«. Nakon Ugljana i Pašmana prolazi uz Šibenik i njegove otoke. Pozornost mu osobito privlači ušće Krke s tvrđavom sv. Nikole. Mletački sindik Giustiniani mu je izvor da su Uskoci utemeljili Šibenik. Kamene i strme ulice ne čine mu se graditeljskim

²² *Voyage en Albanie et au Monténégro*, pp. 69–70. – nav. M. Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836–1878) i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo, 1981., str. 48–49.

djelom kojeg mletačkog genija. Veličanstvena katedrala jedna je od najljepših crkava u Dalmaciji.

Postanje Splita čvrsto veže uz Dioklecijanovu palaču. U grad se ulazi kroz troja vrata: Porta Aurea, Porta Ferrea i Porta Enea. Sfinga na Peristilu je egipatski spomenik iz vremena prvih faraona. Venera iz Solina najbolji je izložak u Muzeju grada Splita. Pelerin za Dalmatinca općenito kaže da je »routinier et nonchalant«. U franjevačkom samostanu na Poljudu zadivljuje ga gostoljubivost tih redovnika, te ih u nastavku predstavlja svome čitatelju »comme uniques dépositaires des arts et des lettres pendant l' interrègne qui succéda à la vieille civilisation latine. On oublie que sans eux la civilisation nouvelle, inaugurée par le Christ, se serait fait difficilement jour à travers les moeurs barbares qui avaient remplacé le raffinement et la molesse romaine«. Nakon razgledavanja Korčule stiže u Dubrovnik za šest sati vožnje. Pelerin čitatelja upravo obasiplje zanimljivim podacima, te tako i s time da su psi koje spominju Aristotel i Plinije, podrijetlom s Mljeta, a ne Malte. Zadivljuju ga Elafitski otoci. Dubrovčani su razboriti ljudi. Dobro je upoznat s potresom i požarom koji su god 1667. poharali Dubrovnik. Lako zaključuje da Stradun ustvari spaja dvojica gradska vrata. Lokrumski benediktinci su mu također priredili »un accueil hospitalier«. Dubrovčanin je žive južnjačke mašte. Na Istok odlazi njegova poezija, a na Zapad kultura.²³

1.20. François Levasseur (1861.)

U godini otvaranja vrata Dalmatinskog sabora (6. travnja 1861.) izdao je knjigu o Dalmaciji francuski pedagoški i književni pisac François L. Levasseur (1776.–1861.) za koga je pouzdano utvrđeno da svojom nogom nije stupio na tlo Dalmacije.²⁴ S takvim prividnim, fiktivnim ili fingiranim »putovanjem« napisanim možda za stolom u udobnoj sobi, Levasseur nije usamljen. Za A. Dumonta je nedvojbeno da F. Levasseur nikad nije posjetio Dalmaciju, a svejedno je napisao djelo putopisnog karaktera pod naslovom *Dalmatie ancienne et moderne, son histoire, ses lois, ses moeurs, ses usages, sa littérature, ses éléments de prospérité et de grandeur future* (Paris 1861.). Za takva putovanja važe »putovanja« hrvatskih književnika Petra Zoranića (*Planine*, 1569.) i Marka Kažotića (*Le coste e le isole dell' Istria e della Dalmazia*, Zara, 1840.). Levasseur, kao i drugi fiktivni putnici, »vidi«

²³ Charles Pelerin, *Excursion artistique en Dalmatie et au Monténégro*, Paris, 1860., str. 5–22 *passim*.

²⁴ »François Levasseur n' a, sans aucun doute, jamais visité la Dalmatie«. (Rudolf Maixner, »Voyageurs français en Dalmatie: réels et imaginaires: Xavier Marmier, Albert Dumont et François Levasseur«, *Annales de l' Institut français de Zagreb*, 8–9 (1944.), N° 24–25, str. 102.

ono što nije gledao, »čuje« ono što nije slušao, »osjeća« ono što nije opipao, a ni ono njega dotaklo. No, sve to nije spriječilo imaginarnog putnika F. Levasseura ni da »vidi«, ni da »čuje« ni da »opipa«. Levasseur je isključivo »vidio« ono što je vidio A. Fortis u svom *Putu po Dalmaciji*.

Na Kvarneru ga snalaze velike poteškoće s burom, tako da »ce ne fut qu' avec infiniment de fatigue que nous arrivâmes dans le dangereux golfe de Gournaro«. Cres mu je jedan od najljepših otoka kvarnerskog otočja. Čudi se slaboj plodnosti zadarskog otočja (Oliba, Silbe, Molata i Paga). Žitelji Ugljana razlikuju se od ostalih otočana svojom prijaznošću i gostoljubivošću. Zadar dominira u Dalmaciji po svom značenju. Jedino mu katedrala pobuđuje pozornost, za razliku negoli nešto kasnije Ch. Yriarteu koji će unići u pet ili šest zadarskih crkava. Vjerojatno se nije nadao Tintoretu, Palmi i Tizianu u katedrali i crkvi Sv. Marije. Stiže potom u amfiteatarski građeni Šibenik i u zaleđu promatra »une chaîne de montagnes appelés les *Tartari*«. Poslije Zadra Šibenik je »la ville la plus agréable de la Dalmatie«. Šibenska katedrala je spomenik koji je zanimljiv svojim graditeljskim sklopom u gotičkom slogu. Po dolasku u Trogir, srazmjerno dosta prostora namijenio je Statilićevu pronalasku Petronijeva rukopisnog fragmenta (*Fragmentum Petronii Arbitri, ex libro decimo quinto et sexto decimo*) koji se čuva »à la bibliothèque impériale de Paris«. Levasseur se isto tako dosta zadržao na drevnim hrvatskim običajima pobratimstva i posestrinstva. Split se nalazi podno brda »Marigliano«. Nisu mu ostali nezamijećeni ostatci akvedukta između Splita i Solina, zajedno s njegovim dobro očuvanim arkadama. Pred Solinom mu se oteo uzdah: »Quel sujet de méditation en voyant le chétif village où au même lieu resplendissait Salone!« Dioklecijanovu palaču premjerava uzduž i poprijeko, prožimajući ga pri svemu i tužni i zadržujući osjećaji. Kazao je svoje Levasseur i o Morlacima, što ćemo mi pokušati dovesti u svezu s onim što stoji kod Baurona. Dospjet će najzad i do Poljica, gdje će u jednoj gostionici prespavati, ali ne i biti zadovoljan ponudenom okrjepom: »Je vins coucher à Poglitz; là je devais être réduit à une sévère abstinence: du lait, du fromage frit, des figues, voilà la carte de mon souper, dans une pauvre auberge, où je trouvai cependant du vin passable«.

Od putovanja s oskudnim ili vrlo oskudnim podacima, spomenimo putovanje francuskog slikara, bakroresca i crtača Théodora Valerioa (1819.–1879.) u Dalmaciji god. 1863. Među fiktivna putovanja spada i putovanje istaknutog francuskog književnika 19. st. Prospera Meriméea (1803.–1870.). Njegovo putovanje u Dalmaciju »proteklo je tako što je s prijateljem Jean-Jacques Empèreom stavio preda se kartu po kojoj su olovkom povlačili svoj itinerar: Pariz-Venecija-Trst-Dubrovnik. No, zbog besparice nisu se makli

dalje od karte.²⁵ U knjizi *La Guzla* P. Meriméea (pp. 373–378) Merimée navodi trinaest francuskih izdanja *Hasanaginice*, kojima, po M. Deanoviću, valja pridodati još dva: krnje Nodierovo iz god. 1813. i Levasseurovo.²⁶ U jesen 1863. plovi našom obalom S. Bouillon, putnik u potrazi za novim, nepoznatim, neviđenim. Zaustavlja se u Malom Lošinju, u njegovoj napuštenoj luci koja će za nekoliko godina doživjeti puni procvat. Osobitu pažnju mu je mnogo čime privukao Split. Makarska mu je priobalno odredište, odakle kreće za Mostar. Svoje dojmove objavio je u časopisu *Revue Contemporaine* god. 1867. i 1868. pod naslovom »Une excursion dans le Nord de la Turquie«.

1.21. Albert Dumont (1871.)

U listopadu 1871. stiže u Dalmaciju mladi francuski učenjak, čovjek blistave međunarodne karijere: arheolog, povjesničar i doktor filozofije Albert Dumont (1842.–1884.). Valja napomenuti da Dumontov putopis ne nosi osnovna obilježja jednog tipičnog putopisa u užem smislu. Vrlo obrazovani Dumont iznosi svoja zanimljiva povijesno-umjetnička zapažanja, događaje iz političke i kulturne povijesti. Zbog toga kod Dumonta uglavnom nema onog uobičajenog isplovljavanja i uplovljavanja, promatranja s palube ili radoznale šetnje ulicama grada u koji bi stigao. Dumont je za nas ovdje posebice zanimljiv dok iznosi svoja mišljenja o četiristoljetnoj starosti hrvatske književnosti, o morlaku, »pobratinima«, populacijskoj statistici u Dalmaciji i sl., čime ćemo radije potkrijepiti ili opovrgnuti ono s čime se slažemo, a uglavnom ne slažemo kod Baurona koji je na Jadran doputovao približno kad i A. Dumont. U Zadru Dumont zamjećuje dućane, »un corso« i činovnike, dok su Šibenik, Split, Trogir, Omiš i Dubrovnik zadržali »un aspect plus original«.²⁷

1.22. Charles Yriarte (1874./1875.)

U jesen 1874. stiže na Jadran Charles Yriarte s kulturnim ciljevima svoga putovanja. Uočava tragove mletačke vladavine u antičkim naseljima Jadranskog mora. Po arhivima prikuplja građu za knjigu *Jadran i Crna*

²⁵ P. Merimée sve je to priznao svome i Puškinovom prijatelju S. A. Soboljevskom u pismu s nadnevkom 18. siječnja 1835., što će potom objaviti u svojoj *La Guzla*, Paris, Hachette, 1911., pp. 507–509. – nav. M. Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836–1878) i njihovi utisci o njoj*, 13.

²⁶ Nav. dj., 89.

²⁷ Albert Dumont, *Le Balkan et l' Adriatique* (...), 2. éd., Paris, 1874., str. 191–253 *passim*.

Gora. Yriarte i slijedeće (1875.) godine dolazi u hrvatske krajeve. Želja mu je vidjeti Zagreb i njegove knjižnice. Po dolasku u Istru uočava da je čitava obala po tradiciji i postanju mletačka, a poljodjelsko zaleđe slaveno. Slaveni su gorljivi katolici. Katedralno spomeničko zdanje u Poreču nešto je najzanimljivije na čitavoj obali i za Yriarteu je to »l' idée la plus juste et la plus complète de la basilique des premiers temps du christianisme«. Iz Poreča četiri sata putuje do Pule, »le grand arsenal militaire de l' Autriche«. Pula je za putnika višestruko čarobna. Rovinj je također bio u itineraru. Pozornost mu privlači crkva na vrhu jednog stjenovitog kompleksa. U Puli odsjeda u hotelu »Pavanello«. Razgledava Forum i staru municipalnu palaču. Na red dolazi Kvarner, »... l' espace compris entre le continent de l' Istrie, à partir de la pointe Promontore, et la côte de Croatie et celle de Lica, jusques auprès de Zara«. Yriarte mu je dakle proširio granice. Kvarner je legendarni zaljev kojemu etimolozi i stari kroničari već u korijenu naziva i određuju strahotnu, mesoždenu ćud (*carni voro*). Bogat je ribom (*poissonneux*). Najvažniji zaljevski grad je Rijeka s fizionomijom velikog grada. Natpisi i oznake su redomice na mađarskom jeziku. Trsat ga udivlja svojim jedinstvenim položajem. Cesta od Rijeke u pravcu Dalmacije nekako mu je »triste, ... enclavée entre deux murs«. Do Zadra vožnja traje 17 sati. Prolazi pokraj starog pomorskog i rimskog grada Bakra (Volura). Četiri sata traje vožnja od Rijeke do Senja (»le nid des Uscoques«). Udovice uskočkih pirata nisu se dale dugo snubiti. Cres, Krk, Lošinj, Rab i Pag otoci su u kvarnerskom akvatoriju. Most (la Cavanella) spaja u Osorskom kanalu Cres sa Lošinjom. Po dolasku u Zadar, posebnu pažnju pobuđuju mu sakralni objekti: sv. Krševan, katedrala sv. Stošije, sv. Marija, sv. Šime, sv. Frane i brojni samostani. Katedrala je »d' un très-haut intérêt«. Za Yriarteu je to »certainement une des plus remarquables constructions des temps chrétiens en Dalmatie«. Sveta Marija mu je prelijepo spomeničko zdanje. Za Šibenik odmah ističe da se zapravo ne nalazi na samoj obali Jadrana, jer »l' Adriatique, en cet endroit, entre dans l' intérieur des terres par un étroit canal, appelé canal de san Antonio«. Za Slapove Krke piše: »Les chutes sont très pittoresques, et la nature qui encadre le tableau est plus riante qu' en aucun point de la Dalmatie«. Yriarteu je trebalo pet sati vožnje od Šibenika do Splita. Kao da se superlativi sami od sebe Yriarteu nameću u Dalmaciji: »Ce palais de Dioclétien, ... l' un des monuments les plus considérables de l' antiquité«. U Muzeju upoznaje profesora Glavinića. Yriarte nam daje do znanja da vrlo dobro poznaje biskupski i znanstveni lik Marka Antuna de Dominisa, kao i njegovu sudbinu (»un homme d' un grand caractère et d' une haute énergie«). Dubrovnik je njegova posljednja i vrlo upečatljiva razglednica s Jadrana: »Quand on a étudié l' histoire de Raguse, on n' entre dans cette ville qu' avec respect, et on peut dire que sa singulière construc-

tion et son aspect extérieur, si caractéristique par suite du lieu choisi par les fondateurs et du plan fatalement suivi depuis eux, n'apportent aucune déception à l'imagination du voyageur qui arrive en vue de Raguse». ²⁸

1.23. Louis Marie Adolphe Avril (oko 1875.)

Sedamdesetih godina 19. st. plovi duž Jadrana na svom »sentimentalnom putovanju« francuski diplomat, generalni konzul u Bukureštu (oženio se s Rumunjkom Marijom Odobesco), angažiran oko Sueskog kanala, »ministre plénipotentiaire« u Čileu, ali i sa sedmogodišnjim boravkom u Americi, publicist i autor više knjiga: Louis-Marie-Adolphe Avril (1822.–1904.). Veoma su ga zanimali balkanološki i bliskoistočni problemi u kojima se temeljito izvještio. Po povratku s putovanja objavljuje god. 1876. u Parizu knjigu pod naslovom: *Voyage sentimental dans les pays Slaves, Dalmatie, Monténégro, Herzégovine, Croatie, Serbie, Bulgarie, Galicie, Bohémie, Slovénie*, Paris, 1876. Putopis je objavio pod pseudonimom »Cyrille«. ²⁹

»Sretna zvijezda« (»Ma bonne étoile«) navela je Avrila u »Antico caffè Tommaso«, gdje se upoznao s fra Andelom iz Perasta koji mu je ispričao dogodovštinu sa sv. Franjom Asiškim u Dubrovniku. U senatu Republike bio je primljen uz najveće počasti. Svetac je bio zadivljen bogoljubnošću Dubrovčana, te je Republici udijelio svoj blagoslov, predskazujući da će Republika sačuvati svoju neovisnost tako dugo dok ne dopusti na svom teritoriju gradnju neke raskolničke crkve.

A. Avril jedan je od rijetkih putopisaca, koji je dosta prostora posvetio Poljičkoj republici. Svoje izlaganje o još jednoj Republici u burnoj povijesti Hrvatske Avril započinje pitanjem: »Ne dois-je pas, comme Français, quelques lignes de souvenir à une autre république, dont bien des historiens ignores jusqu' au nom?« Sastojala se od dvanaest župa u četiri sela, s nekoliko tisuća stanovnika. Glavno središte bilo je Gata. Poljičani su rimokatolici u najstrožem smislu. Služba Božja vršila se na staroslavenskom jeziku (»en langue slavonne). Sjemenište se nalazilo u Prikom kod Omiša, dok biskup Zmajević nije osnovao glagoljaško sjemenište u Zadru. Žitelji su često optuživani za veze s gusarima (»Accusés de relations avec les pirates«) kojima su navodno pružali utočište unutar Republike. Republika je bila na glasu po vrsnom voću, osobito trešnjama. Drvene zdjele i žlice bile su jedini poljički

²⁸ Charles Yriarte, *Les bords de l' Adriatique et le Monténégro*, Paris 1878., str. 106–299 *passim*.

²⁹ Jedno od najmanje sedam Avrilovih djela je i *Saints Cyrille et Méthode* (1885.), što upućuje na mogućnost podrijetla odabranog pseudonima. Isti naslov nosi doktorska teza francuskog slavista louis Lègera koji je također uključen u polemici između P. K. Bačića i I. Vuletina.

industrijski proizvodi. Ulaskom na područje Poljičana, general Marmont nije ni znao da je stupio na tlo jedne Republike kojoj je ubrzo donio propast («Ainsi périr une ancienne république»). Današnji Poljičani su mirni brđani («paisibles montagnards»). Ne vole kad ih se kao plemenitaše miješa s morlačkim seljacima («avec les paysans morlaques») koji im se izruguju zbog te pretenzije, optužujući svoje susjede da su lukavi i podmukli kao Židovi («adroits et perfides comme des juifs»).³⁰

U proljeće 1876. isplovljava brodom »Massimiliano« austrijskog parobrodarskog društva Lloyd iz Venecije prema Dubrovniku Auguste Meylan i prolazi uz Pulu, Zadar, Šibenik, Split i Makarsku da bi se neko vrijeme zadržao u Dubrovniku. Posebno ga se dojmio Gruž. Oduševljava ga cvrkut ptica i miris cvijeća. Sve je to Meylan opisao u putopisu *À travers l'Herzégovine*, Paris, 1876.

1.24. Henri Cons (1876.)

Nekako u vrijeme Meylanova putovanja, a prije slijedećeg s ovih stranica, tj. senzacionalnog Margeova putovanja, pada putovanje mladog doktoranda Henri Consa koji je to putovanje poduzeo god. 1876. u svrhu izrade doktorske teze »Présenté à la Faculté des Lettres de Paris«. Dakle, na ovom primjeru imamo jedno jedinstveno znanstveno putovanje, s takvom etiketom već na naslovnici. U predgovoru svome djelu (*Préface*) H. Cons piše: »J' ai visité en 1876 une partie, à mon regret assez restreinte, vu le peu de temps dont je disposais, de la Dalmatie, à l' intérieur jusqu' à Sissek et, sur le littoral, de Trieste et Fiume jusqu' à Cattaro«. (*La province romaine de Dalmatie*, Paris 1881. (*Préface*, IX)) Prema izboru uporabljene literature dade se zaključiti s kakvom *popudbinom* je H. Cons krenuo na svoj put. Tu je 80-ak djela stručno-znanstvene i putopisne literature, koja su autoru jamčila dobro obavljenu posao. Zbog svega toga, u Consovu djelu znanstveno-putopisnog karaktera ne nalazimo udivljajnih uzdaha, zastajanja daha, onih (kasnijih) Margeovih »Ah!« i »Oh!«, »Eh bien!«, nema onih uskličnih rečenica i jedva suspregnutih izljeva beskrajne očaranosti. Zapusi bure najprije su u službi geografije i meteorologije. Cons na dalmatinskoj obali pobrojava »51 îls, 218 ports, 187 baies, 4 rades et 403 écueils«. Znanstvenik Cons i prema gusarima i prema uskocima ima vlastit pristup: »Les côtes de la Croatie, où les montagnes finissent dans la mer même, ne peuvent abriter que des pirates, et servirent encore, il y a quelques siècles, de refuge aux redoutables Uscoques«. I s Kvarnerom odlazi u predantičku Heladu: »... le

³⁰ [Louis-Marie-Adolphe Avril], *Voyage sentimental dans les pays slaves*, Paris 1876., str. 9–16 *passim*.

grand golfe de Quarnero cet estuaire par lequel les Argonautes étaient censés avoir débouché dans l' Adriatique, ...».³¹ Svojom vizurom Šibenika H. Cons dodatno obogaćuje putopisnu vizuru toga grada: »Avec ses poternes sombres et ses ruelles bizarres, Sebenico est un des points de ce pays qui ont le plus d' originalité«. Nalazi i Cons u Dalmaciji »komadić« raja: »... la région fameuse des Sept-Châteaux, 'Sette Castelli', le 'paradis dalmate'«. Ima, po H. Consu, i Jadran svoju Maltu: »... la plus célèbre d' entre toutes ces îles dalmates, Lissa, la Malte de l' Adriatique«. Makarska je najživlji grad na tom dijelu obale (»La ville la plus active de cette côte«). Upadljivo je i zanimljivo da je H. Cons u svojim opisima podao vrlo malo prostora Dubrovniku. Primjetno je isto tako da Cons vrlo dobro uočava položajne prednosti i nedostatke pojedinih mjesta i gradova uz obalu, a osobito njihovih luka. Razgledali smo tako zajedno s H. Consom sve ono što je bilo u skladu s jedne strane s njegovim znanstvenim potrebama, a s druge s njegovom putničkom znatiželjom. Njegov panoramski snimak (rimske) Dalmacije njegova je sinteza traženoga, nađenoga, viđenoga i opisanoga: to je začudan kaos gorja i bezdana, špilja s tisuću zavoja, bezvodnih udolina, rijeka bez porječja.

1.25. Pierre Marge (1905.)

U godini (1905.) Riječke i Zadarske rezolucije dovezao se u Dalmaciju vjerojatno prvi automobilizirani turist u Dalmaciji: Francuz Pierre Marge (1874.– ?).³² Bila je to uistinu prava senzacija kada je npr. u Šibeniku doslovce »istegnuo vratove« Šibenčanima, vozeći se u automobilu gradom god. 1905. Po povratku u domovinu objavljuje svoje zapise koji doživljavaju čak tri izdanja. Svoju knjigu smatra »une simple étude de tourisme« (*Introduction*). U četiri godine dva puta je posjetio Dalmaciju. Na više mjesta neke

³¹ Henri Cons, *La province romaine de Dalmatie*, Paris, 1881., str. 9. Putopisac J. Spon za Pulu navodi da je po pjesniku Kalimahu bila naselje Kolhida koji su proganjali Argonaute. (nav. dj., 19) Poput više putopisaca, i Cons želi proniknuti u etimologiju naziva »Kvarner«: »Le golfe de Quarnero a mérité par les tempêtes qui le rendent si dangereux qu' on aille chercher à son nom une étymologie flétrissante: le golfe carnassier. Celle du Canal de Maltempo n' est point douteuse et n' est que trop justifiée. (nav. dj., 10–11) Sve ostalo se u Consovu putopisu može naći na str. 1–25 *passim*.

³² Posebno bih i ne bez čuđenja istakao da mi ni uz najbolju volju i poduzeto traganje po leksikonima i enciklopedijama nije pošlo za rukom ni riječi naći o tom osebnom i hrabrom francuskom turistu i čovjeku vičnom peru, te široke kulture, sa samog početka 20. st. U posveti svoga putopisa (*L' Europe en automobile. Voyage en Dalmatie, Bosnie-Herzégovine et Monténégro*, 3.éd., Paris, 1912.) lionskom senatoru Édouardu Herriotu, a ni u *Uvodu* ni traga o tome tko je taj odvažni automobilist koji se hrvatskim cestama provezao samo sedam godina nakon pojave prvog automobila u Hrvatskoj (Vinica kod Varaždina, 1898.).

njegove izjave ne služe baš na čast Dalmaciji. Tom inače dobrom i vrlo zanimljivom putopiscu iz francuske metropole, kako se čini, nije bilo jasno, kao uostalom ni tolikim drugim i francuskim i nefrancuskim putopiscima, da je Dalmacija iz stoljeća u stoljeće bacana iz jednih okova u druge. Stoga, isticati prije svega drugoga anakronizam u suočavanju sa srednjim vijekom u Dalmaciji sredinom 20. st, zbog čega mu je Dalmacija »le pays d' Europe le plus curieux qui se puisse voir«, nalik je čuđenju zdravoga bolesnome. Samo nešto kasnije neće to više biti »le pays... le plus curieux« nego »ce sauvage pays«. Ovdje sjaj i bijedu ne bih uzeo za »suum cuique« nego za »pro miseria splendoris«.

Stiže u grozničavu, bučnu i šaroliku Rijeku, s natisnutim mnoštvom na Korzu. U bilješci donosi da je od Chambérya, kroz alpski klanac brda Cenis, preko Torina, Milana i Trsta do Rijeke prevalio put od 882 km. Zalasci sunca na Jadranu su mu »fêtes de la lumière et de la Couleur!« Nije sam putovao, jer često rabi »nous«, a može se zaključiti i iz nekih snimaka automobila. Kvarner mu je, kao i za mnoge druge, »carnivoro«, jer je »mangeur de chair humaine«. Za razliku od drugih kojima je Senj (Zengg) glavno uporište uskoka, za nj je to »l' ancienne cité des Uscoques«, a nešto kasnije ipak »jadis un véritable nid de pirates«. Uskoci su podrijetlom mješavina albanskih Srba koji su pobjegli iz svoje zemlje. P. Margea iznova potom spopadaju misli o svekolikom uboštvu anakronične Dalmacije.³³ Razlikuje uskoke na moru od onih na kopnu. Drndanje cestom mu je »La tyrannie de la route«, a bura bič Dalmacije (»le fléau de la Dalmatie«). Čuo je mnogo o buri, između ostaloga, da zapuše u Rijeci, raspuše se u Senju, a ispuše u Trstu (»A Fiume la nasce, a Segna la florisce ed a Trieste la crepa«). U Zadru mu veliku pozornost privlače katedrala, crkva sv. Donata, benediktinska sv. Marija, riznica, sv. Šime i sv. Frane. Put ga iz Zadra vodi preko Bribirskih Mostina (»Ponti di Bribir«), gdje ugleda »une bifurcation«. Feudalci su se u srednjem vijeku grčevito otimali za »les fameux ponts« zbog njihove strateške važnosti. Ostaje zapanjen na Roškom slapu (»Roncislap«, »la septième cataracte«). Ne manje, ako ne više sa Skradinskim bukrom (»Les chutes de Scardona, huitième et dernière cataracte«). O svom senzacionalnom dolasku automobilom u Šibenik P. Marge je zapisao: »... notre auto était la première voiture sans cheveux qu' un destin propice amenait parmi eux, aussi quels yeux, que la surprise ouvrait démesurément, quels airs ébahis et quelle bouscoulade pour voir de plus près ces êtres extraordinaires en leur plus extraordinaire véhicule!« Sve pohvale upućuje »à l' Hôtel de la Ville« u kojem je odsjeo. Šibenik mu je važna dalmatinska luka, po položaju na

³³ »... qui veut voyager ici, et connaître les petites villes où ne se trouvent que des auberges indigènes, doit faire abandon de ses goûts pour le confort et la propreté modernes, il faut accepter les gîtes tels qu' ils se présentent, les yeux fermés, oui, les yeux fermés!«

moru, »mais dans l' estuaire de la Krka«. Šibenski graditelj Sanmicheli je »l' immortel architecte«. Kao i H. Cons, pobrojava dalmatinske otoke i kaže »il y en a plus de six cents«. Dalmatinci su »superbes gaillards«, suglašavajući se s Marmontom »qui admirait la beauté et la force du type dalmate«. Za rimske vladavine Dalmacija je imala pet milijuna stanovnika. Split je trgovačka luka. Samo je čuo za don Franu Bulića, ali nije imao »le plaisir de le voir«. Uz to što je »le directeur du Musée spalatina et des fouilles de Salone«, k tome je i »leader« katolika u Splitu. Na temu »Srbi i Hrvati« Marge je zašao u onaj »le labyrinthe« o kojem na jednom mjestu govori. No, nepojmljivu »srbofiliju« izrazio je navlastito slijedećom rečenicom: »J' ai dit d' autre part que les Yougo-Slaves, dont Mgr Strossmayer était l' apôtre désintéressé, veulent la réunion de tous les Serbes, la plus grande Serbie, qui comprendrait en un seul royaume tous les Slaves du Sud«.

Termometar u autu pokazivao mu je kod Omiša (Almissa) 45 stupnjeva »à l' ombre!« Netočno Marge donosi da »La Dalmatie n' a pas, ou pour ainsi dire pas, de chemins de fer«. Željeznički vagoni su naime iz Splita krenuli još 80-tih godina 19. st. Vrlo pogrđan zapis ostavio je Marge o dionici svoga dugog puta, od Omiša do Dubrovnika, u dužini od 250 km. Udara po zaostalosti ljudi duž puta, koji se na svakom koraku poigravaju s putnikovim osjećajima (»les gens attardés provoquent à chaque instant l' émotion du voyageur, 250 kilomètres pendant lesquels on croit errer au bout du monde, loin, loin de l' Europe, aux antipodes!«). Prije toga, obišao je cetinske Radmanove mlinice (»Moulins de Radaman«). Svraća u jednu gostionicu u Makarskoj, koja mu se učinila pristojnom, a tĕk mu je porastao u neposrednoj blizini jednog kapucina koji se gotovo obredno sladio pečenim piletom (»un capucin se délectait hiératiquement en face d' un poulet rôti«). Bio je petak (»c' est aujord' hui vendredi«). Potom blaženo i poluzatvorenih očiju ispija svoju kavu, s pogledom uprtim »u naše podrugljive poglede (»sur nous narquois«). Gostioničar nas je mogao ponuditi još sa svojim vinom, »car fort heureusement le capucin ne l' avait pas tout bu«. Očarava ga »le Delta de la Narenta«. Bila je to nekoć jedinstvena i nepregledna baruština (»un unique et immense marécage«). Dubrovnik je jedini grad u Dalmaciji koji se znao oduprijeti Veneciji. Samo na njegovim zidinama nije bio uklesan krilati lav. Stara Republika dugo je živjela od svoga spletkarenja i od toga upravo skončala (»La vieille République avait vécu longtemps de ses intrigues, elle en mourut«). Marge je odsjeo u hotelu »Imperijal« koji je bio Lloydovo djelo. Ističe udobnost u hotelu gotovo na europskoj razini. Stradun je Dubrovnik, kao što je Graben Beč, Puerta del Sol Madrid ili Trg sv. Marka Venecija. Kruži pogledom po stradunskim dućanima. Izlet na Lokrum dobiva obilježje klasičnog izleta. Na njemu je drevni samostan što ga je Rikard Lavljeg Srca podigao na povratku iz Palestine. Do god. 1802. u

njemu je bio »l' agréable séjour d' une communauté de Bénédictins«. Margea se Lokrum dojmio kao »un des plus merveilleux séjours, d' été comme d' hiver, qu' on puisse rêver. C' est un minuscule Paradis terrestre où l'6 aire est toujours doux«. ³⁴

God. 1935. stiže u Šibenik kao gost znamenitom Petru Guberini (1913.–2005.) njegov kolega sa studija u Parizu Aimé Césaire (1913.), crnac s Martiniquea (Basse-Pointe). Zajedno su posjetili Skradin i Skradinski buk. Već u svojoj 26. godini (1939.) izbio je na glas kao jedan od najvećih crnačkih pjesnika na francuskom jeziku, dok ga neki kritičari drže za najvećeg pjesnika na frankofonom području 20. st. ³⁵

1.26. Marie Louise Bercher (1935.)

Iste godine kad i A. Césaire, stiže na područje Dalmacije sveučilišna profesorica iz Pariza Marie-Louise Bercher koja će ostati upamćena svojim pozivom na putovanje uopće (*Invitation au voyage*), a osobito pozivom putnicima da posjete Slapove Krke (»Allez aux chutes de la Kerka. Ne manquez pas les chutes de la Kerka«). ³⁶ Po dolasku na Trsat valjat će joj se do Sušaka spustiti niza 412 stuba, za 38 manje no što ih je pobrojao Ch. Yriarte. Nešto kasnije, za vožnje Kvarnerom prisjetit će se Dantea za koga je Kvarner »limes Italiae«, što je uostalom za M. L. Bercher »aujord' hui encore«. Crikvenica vuče svoje podrijetlo još od azijskih Grka. Crikvenički park ju je podsjećao na ubave vrtove u Portugalu. Rijetkog je sjaja kao što ga pružaju ljetne rapske noći. Gradić Rab je jedno od onih odabranih mjesta gdje su se na Mediteranu našle na okupu sve njegove čarolije (»où la Méditerranée condense ses sortilèges«). Šibenik sa svojih 16.000 stanovnika ubavo proviruje nekako bijelo-lepezasto na moru pred tamnim ekranom što ga stvara jedan od posljednjih dinaridskih ogranaka. Na Slapovima Krke osluškuje glas valova koji, kako bi kazao Victor Hugo, međusobno razgovaraju (»C' était la voix des flots qui se parlaient entre eux', aurait dit Victor Hugo«). U Splitu je Dioklecijanova palača mnogo čime zbunjuje. Na svakom koraku okrzne nešto iz modernog vremena. Svojim anatemizirajućim licem i bijesno prijetećim prstom Grgur Ninski joj ostavlja dojam kao da proklinje Dioklecijanove mane koji oblijeću oko Peristila. Posebno joj je bila ugodajna šetnja Trogirom. Od 32 crkve koliko ih je nekoć bilo u gradu, preostale su još tri ili četiri koje su ipak dovoljno za gradić od 1500 stanovnika. Čula

³⁴ Pierre Margea, *L' Europe en automobile. Voyage en Dalmatie, Bosnie=Herzégovine et Monténégro*, Troisième édition, Paris, 1912., str. 1–173 passim.

³⁵ Podatke vezane uz izlet na Skradinski buk, kao i osobne podatke A. Césairea pripočio mi je prof. dr. Petar Guberina u pismu 15. veljače 1990.

³⁶ Usp. kod P. Margea: »Touristes qui visiterez la Dalmatie, aller voir la chute de Roncislap!«. (nav. dj., 51)

je kasnije za Hvar da je to »la Madère dalmate«. Nema tog napora koji se ne bi isplatio za posjet staroj Dubrovačkoj republici. Za literarno dosjetljivu profesoricu, Dubrovnik ima svoje predgrađe (»une avant-ville«) koje je za nju radije »une préface à la ville«. Za M. L. Bercher »Raguse est bien jolie, bien jolie...«, a za njezinu suputnicu Alice »elle est mieux que jolie. Elle a beaucoup d'âme«. Prisjetila se da je Rikard Lavljeg Srca na putu za Sv. Zemlju doživio brodolom u vodama dubrovačkog otočja.

Kada sažmemo vlastite dojmove o dojmovima znamenitih francuskih putnika s njihovih brojnih putovanja duž hrvatsko-jadranske obale do njihovih manje ili više dalekih odredišta, onda su to za nas u prvom redu sasvim izuzetni, te vrlo dobro i višestrano pripremljeni putnici koji su umjeli *carpere dies* na svojim koliko izazovnim toliko uglavnom mukotrpnim putovanjima. Kao vrlo obrazovani, umjeli su i zaključivati, te pretvarati posebno u opće. U svojim putničkim askoperama odnosili su iz Dalmacije posebno katalogizirane vrijednosti. Kada danas na stranicama njihovih putopisa ili zapisa u rukopisima iščitavamo obezvrijeđenima neke od tih vrijednosti, onda to nerijetko valja pripisati njihovu lošem odabiru izvora za svoje buduće objavljeno štivo. Upravo se to dogodilo našem središnjem, inače visoko obrazovanom i iskusnom putniku P. Bauronu. Ponesenost nerado odbija za suputnicu maštu koja se kadšto pretvori u krilatu himeru. Vidjeli smo da su neke takve himere dobile mjesta na stranicama putopisa nekih francuskih putnika, ali u nekoj obilnijoj mjeri ne i na stranicama Bauronova putopisnog štiva.

1.27. Jean Pierre Benoît Bauron: Francuski marijanski pilgrin u hrvatskoj polemičkoj areni

Zasigurno je na osobit način francusku i europsku putopisnu književnost zadužio god. 1888. Jean Pierre-Benoît Bauron (1845.-?), lionski župnik, apostolski protonotar, povjesničar, profesor retorike i filozofije, član više učenih društava, te svjetski putnik i putopisac.³⁷ Bauron je doputo-

³⁷ Bauronov putopis *Les rives illyriennes* trajno je svjedočanstvo o njegovoj punoj uključenosti u kulturnu povijest Hrvatske, o kojoj su, kao što je s ovih stranica bjelovidno, Francuzi na osobit način pronijeli svijetom glas. Vrlo teško je bilo doći do bilo kakvih podataka o Jean Pierreu Bauronu, te tako i do Carnayova *Dictionnaire biographique* iz god. 1906., do kojega bih također vrlo teško došao bez o. ak. Franje Šanjeka kojemu se u ovoj prilici najsrdačnije zahvaljujem. Zbog svega toga potrebno je nešto više kazati o piscu Ilirskih obala. P. Bauron je svećenik, profesor, sportski djelatnik, dušobrižnik, crkveni prelat i pisac s bogatom i zanimljivom biografijom, koji je od svojih pretpostavljenih cijeli svoj radni vijek uživao nepodijeljeno povjerenje. Rođen je 28. svibnja 1845. u mjestu Larajasse (Rhône), a godinu smrti mi nije pošlo za rukom utvrditi, no svakako ne prije 1906. Za njegove radove životopisac piše: »... le mettent en bon rang parmis nos écrivains et nos sa-



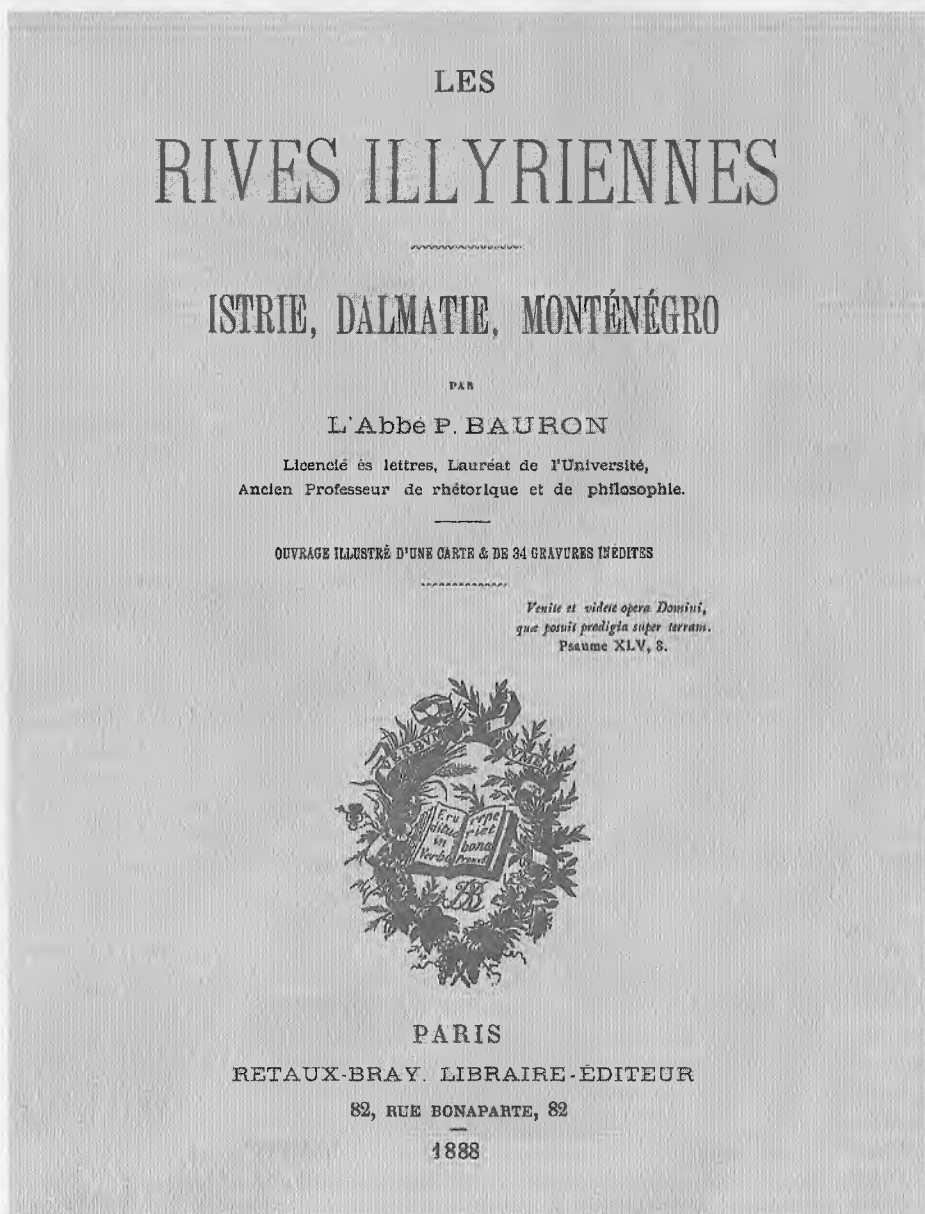
Jean Pierre-Benoît Bauron (1845.–?)

vao na Jadran, razgledao ga, vratio se u svoj Lyon i prema putničkim zabilješkama napisao i u Parizu god 1888. objavio opsežnu knjigu koju je posvetio »A Notre-Dame de Tersato«. Držao je da će svoje dojmove s prijeđenog puta najbolje i najpoticajnije izraziti osmim retkom iz 45. Psalma: »Venite et videte opera Domini, quae posuit prodigia super terram«. Redak je dao otisnuti na samoj naslovnici jednoga od svojih 15-ak djela: *Les rives illyriennes* (Istrie, Dalmatie, Monténégro), Paris, 1888.³⁸ Prema podatcima s početka (Lyon, Fête de saint Pierre, 29 juin 1888. i kraja Bauronova putopisa, (Lyon, – Impr. P. Mougin – Susand, rue Stella 3), valja uzeti

vants littéraires, ...«. Potekao je inače iz skromne zemljoradničke obitelji. Putanja njegova svestranog uspona započinje već u naukovnim klupama (Petit Séminaire de Saint-Jodard à Loire, Grand Séminaire de Saint-Iréné). Odmah kao novozaredeni svećenik prelazi na École de Hautes-Études, a malo zatim na Institution des Chartreux. Predaje književnost, retoriku, filozofiju i grčku književnost. Zanimao ga je Fénelon (François de Salignac de La Mothe, 1651.–1715.). Organizirani izleti, planinarenje, odlasci u prirodu ispunjali su svako njegovo slobodno vrijeme. Biskup ga god. 1884. imenuje vikarom velike župe Saint-Pothin. Izlazi na glas kao zapaženi propovjednik. Privlači ga Bliski Istok, a osobito Sveta Zemlja. Privlačio ga je također misijski rad. Odlazi u Španjolsku, Englesku, Belgiju, Alžir, Italiju, Egipat, Siriju, Tursku i Grčku. Jaši na devama po Africi. God. 1892. imenovan je župnikom župe Saint-Eucher u Lyonu. Kard. Couillié imenuje ga generalnim tajnikom Mariološkog kongresa u Fourvièreu, a živo je djelatan god 1902. na Međunarodnom kongresu u Fribourgu. U svibnju 1903. prima ga u audijenciju papa Leon XIII. Dopisni je član Mariološkog kongresa u Rimu, na kojem god. 1904. i sudjeluje. Uza svu tu mnogostranu poduzetnost, razvio je plodnu spisateljsku djelatnost, plod koje su više desetaka knjiga (s ponovljenim izdanjima) i članaka s različitih područja. Našao je vremena biti zauzetim članom u *Club-u Alpin*, *Société de Géographie*, *Société littéraire et archéologique*. Još je P. Bauron bio na životu kad su napisane i objavljene ove životopisne crtice o njemu. (Émil /Heury/ Carnoy, *Dictionnaire biographique des hommes du Nord, de l'Est, de l'Ouest et du Midi*, vol. I, Paris, 1906., pp. 18–26 *passim*)

³⁸ Sa stranica Bauronova putopisa ne dade se zaključiti o vremenu (čak i godini) njegova puta po Dalmaciji. Prema E. H. Carnoyu, to bi moglo biti »durant les vacances« o kojima govori u okviru važnijih događaja koji su se oko njega zbili god. 1878., te se tako ne isključuje upravo ta godina kao godina putovanja na »ilirske obale«. Prema istom izvoru, putovao je »avec son contemporain l'abbé Barral d' Arcueil«. (nav. dj., 20)

da je pariški izdavač izložio putopis na police knjižare u Parizu, o Petrovu god. 1888.³⁹



Naslovnica Bauronova putopisa

³⁹ Nepobitna je Bauronova pripremljenost kako za poduzeto putovanje uz obalu hrvatskog Jadrana tako i za pisanje svoga putopisa po povratku u Lyon.

Prema izboru literature za pisanje svoga putopisnog djela, kao prvi dojam se nameće da se Bauron solidno pripremio kako za svoj put tako i za kasnije pisanje svoga putopisa. Stječe se dojam o visokom intelektualcu i već iskusnom (puto)piscu kojemu je na umu bilo kamo god otputovati pripremljen i što bolje iz literature biti upoznat s krajevima u koje je nakanio otputovati. Želio je tako i svome čitatelju obznaniti koje mu je sve štivo u rukama bilo. Učinio je to na kraju svoga opširnog predgovora (Préface, XXXV–XXXVII). Tek manji broj (desetak) bibliografskih jedinica odnosi se na Crnu Goru. Na prvom mu je mjestu Farlatijev *Illyricum Sacrum*, zatim Porfirogenet (*De administrando imperio*), Antoninov *Itinerarium*, potom djela hrvatskih i europskih povjesničara Dalmacije (Charles du Fresne Ducange, Gian Antonio Bommam, Ivan Katalinić, Frane Carrara, A. Dumont, H. Cons, Tullio Erber i drugi). Čitao je Vallentinellijeva djela, a u prvom redu poznatije europske putopise (A. Fortis, J. Cassas, Francesco Cusani, Adolf A. Schmidl, John George Wilkinson, Heinrich Stieglitz, J. F. Neugebauer, Franz Petter, X. Marmier, Ch. Yriarte i drugi). Zanimala ga je naravno i kulturna povijest Dalmacije, s kojom se barem dijelom mogao upoznati u Ljubićevu *Ogledalu*. Iz Bačićevih »Primjetaba« doznajemo da je Bauron čitao Maschekov *Repertorio geografico statistico della Dalmazia* (Zara, 1888.), otkud je vjerojatno u zadnji čas preuzeo što mu je trebalo za *Les rives illyriennes*, jer se *Repertorio* pojavio iste godine kad i Bauronov putopis. Bačićevo upućivanje Baurona na čitanje L. Légera za nas je dokaz više da Bačić nije imao u rukama Bauronov putopis. U popisu literature pod brojem 31. Bauron navodi Légerovo djelo *Le Monde Slave*, 1873. Mi dakako ne možemo znati u kojoj je mjeri Bauron iščitao 41 djelo sa svoga popisa, ali uz takav literarni *viaticum* Dalmacija je Bauronu već prije polaska na put mogla biti u dobroj mjeri *terra cognita*, sve ako još i neviđena.⁴⁰

⁴⁰ Na kraju predgovora Bauron se srdačno zahvaljuje svojim francuskim, ali jednako tako i hrvatskim dobročiniteljima vezanima uz dokumentaciju za pisanje putopisa: »Je dois nommer aussi M^{gr} de Maupas, archevêque de Zara et le P. Seraphinus Ivasovic. Dans mes doutes, ce dernier n' pas ménagé sa peine, pour m' éclairer par ses lettres rédigées en latin. Enfin, M^{me} Luigi Maschek, née comtesse Borelli, a bien voulu me donner les épreuves du *Répertoire géographique, statistique*, que son mari allait publier, quand la mort est venue«. (*Les rives illyriennes*, Préface, XXXIII) Ovdje bi bilo mjesto da i ja svojim »dobročiniteljima« uputim riječ zahvale. No ti su »dobročinitelji« zakazali. Budući da je don Ivan Vuletin naukovao u Zadru, a kasnije bio svećenik šibenske biskupije, obratio sam se za pomoć u pribavljanju potrebnih podataka dotičnim Ordinarijatima. Biskup Ivas nije mi uopće odgovorio na upućeno pismo s molbom, a don Ante Skračić »nije mogao pronaći *Folium dioecesanum Sibenicense* s podacima o don Ivanu Vuletinu. O ugledu i radinosti don I. Vuletina može se dijelom doznati i s ovih stranica. Ravnatelj nadbiskupske klasične gimnazije u Zadru mons. Joso Kokić nije mi uopće znao kazati naziv službenog glasila zadarske nadbiskupije iz god. 1892., dok je nadbiskupijskom arhivistu (Split) don Slavku Kovačiću *Folium dioecesanum Sibenicense* »vjerojatno tamo negdje u drugoj sobi do koje trenutno (i nikad poslije) ne može doći«. Mogući aluzivni razlozi s prve adrese niti me

Zacijelo je francuska literarna i kulturna javnost popratila pojavu Bauronova zapaženog djela brojnim osvrtima. U Hrvatskoj zasad znademo samo za jedan, iz pera fra P. K. Bačića u zadarskom *Narodnom listu* god. 1889. u brojevima: 25, 26, 27 i 28. Ni taj jedan nije bio baš slučajan. Bačić je naime i sam volio putovati, te pisati i o svojim i o tuđim putovanjima. Dakle, urednik Juraj Bianchini namijenio mu je novinski prostor u stalnoj rubrici »Podlistak«, pod naslovom: »Primjetbe putopisu gospodina Baurona po Dalmaciji«. Bačić ih je razdijelio u šest cjelina. Već sama zamisao priređivanja »Primjetaba« odvodi Bačića stranputicom s koje nije više mogao na pravi put. Sa svime izloženim u svom je neoprezu na vlastita pleća naprtio tuđi teret pod kojim je neugodno, a zacijelo i pritajeno bolno posrtao, kolikogod se bio upirao otupiti oštrice: »Opazaka na primjetbe oca Petra Krstitelja Bačića putopisu gospodina Baurona po Dalmaciji« iz pera don Ivana Vuletina. Zašto i kako? Odgovor je u Bačićevu odabiru izvora kod pisanja svojih »Primjetaba«, a to je milanski misijski časopis u kojem su objavljeni izvadci iz Bauronova putopisa. Naime, među »Incisioni« milanskog ilustriranog tjednika za širenje vjere *Le Missioni Cattoliche (Bullettino settimanale illustrato dell'opera La propagazione della fede)*, XVII (1888), N. 37, Venerdi,



Dio naslovnice časopisa

zanimaju niti ih »uzimam u razmatranje«. Samo znam da se šibenski Ordinarij vrlo rado odazove »za par riječi« u povodu novoizišlog mukotrpnog nastalog Zbornika i još ga radije ponese doma. Zato imam posebnog razloga zahvaliti se, uz druge fratre Provincije Presv. Otk., fra Petru Djukiću za ljubaznu pomoć kakvu nisam doživio u svom dugogodišnjem istraživačkom radu. No uz, fra Petra, na osobit način svaka hvala prof. dr. P. Knezoviću bez kojega gotovo ne bih došao do potrebnih brojeva časopisa *Le Missioni Cattoliche* u Franjevačkom samostanu u Zaostrogu.

14 di Settembre, prvi prevedeni odlomak iz putopisa pod stalnim naslovom: »Viaggio lungo le spiagge illiriche« pojavio se dakle već 14. rujna t. g.⁴¹ Prema tome, uz druge priloge (kao i za svaki broj tjednika), uredniku je na raspolaganju bilo premalo vremena da se prilozi, a pogotovu Bauronov tekst (uzgred rečeno, pisan stilom svojstvenim jednom visoko obrazovanom, te iskusnom i vještom piscu) pojave u dotjeranijem, stiliziranijem, a pogotovu sasvim točnom prijevodu. Pretpostavimo li k tome prevoditeljevo slabije poznavanje francuskog jezika, odnosno, prevoditeljsko neiskustvo uopće, sve otežano kratkoćom roka, onda je Bačić u svojoj, nazovimo je tako, »dobronamjernoj lakovjernosti« s mnogo odgovornosti i rizika iskazao svoje povjerenje »na neviđeno i nečuveno« dotičnom talijanskom prevoditelju. Netočnosti mjestimice u vrlo visokom stupnju poprimaju prevoditeljeve koruptivne arbitrarnosti. Za Bačića je pak sve to bilo sasvim dovoljno udarno tvorivo da se strelovito obruši na autora izvornog štiva. No, sažeto obrazloženu temeljnu pobudu za pisanje svojih »Primjetaba« Bačić je zbio u šest završnih redaka: »Evo što sam, čitajući putopis francuskog učenjaka Baurona, glavnijega zabilježio i opazio, između tolikih manjih netočnosti, te ne mogu na ino, a da naše ljude na ovo ne upozorim, da se tko kako znade, i do prigode dodje li, brani, ne samo sebe, dali svu domovinu, koja je ovakvim opisom, puno izložena porugi kod prosvjetljenih naroda«.⁴²

Mladi, obrazovani i ugledni šibenski svećenik don Ivan Vuletin (1862.–1891.), rodom iz Kaštel Novoga,⁴³ uzvratit će naime svojim »Opazkama«

⁴¹ Zanimljivo je na ovom mjestu pripomenuti da je i P. Bauron surađivao u istoimeinom francuskom časopisu *Missions Catholiques* u kojem je objavljivao osvrte na svoja brojna putovanja, npr. »De Carthage au Sahara« (É. H. Carnoy, nav. dj., 22)

⁴² B, 28, VI. P. K. Bačić, »Primjetbe putopisu gospodina Baurona po Dalmaciji«, *Narodni list*, 28 (1889.), br. 28. U nastavku, zbog čestoće navoda bilo iz Bačićevih bilo Vuletinovih napisa, uputu na navod u bilješci donosit ću maksimalnom abrevijacijom: inicijal prezimena autora (B ili V) i redni broj *Narodnog lista* tekuće godine. Ako je autor razdijelio članak u više cjelina, navest ću dotičnu cjelinu pripadajućim rimskim rednim brojem. Godina nije potrebna, jer se brojevi (kod autora) ne ponavljaju. Tako ova bilješka može glasiti: B, 28, VI.

⁴³ Iz dvaju novinskih napisa u zadarskom *Narodnom listu* (8. i 14. siječnja 1892.) nakon ukopa don Ivana Vuletina može se zaključiti da su roditelji Stjepan i Kate, šibenska biskupija i rodni Kaštel Novi izgubili osobito ljubljenoga sina, vrlo poštovanog svećenika i uglednog sumještana. Ispratili su don Ivana do ovozemnog počivališta: župnik don Ivan Poparić, liječnici dr. Cega i dr. Tacconi, svećenici don Vinko Perišić, don Visko Arambašin, don Nikola Škarica, don Josip Deanković, don Mate Biočić i don Ivan Matešan. Izrazili su pokojniku poštovanje: »Općinsko upraviteljstvo«, »mjestno učionsko vijeće«, »učiteljsko osoblje Novske mužke učione«, bratovštine Prisetvoga Sakramenta i Gospe Stomorije, »društva 'Kaštelanska sloga' i 'Hrvatska čitaonica'«, »c. k. oružničko i financijalno zapovjedništvo«, »c. k. carinar Ladislav Leibeber«, gospodin Vato Cippico, »upravitelj c. k. željezničke postaje S. Nikole«, »ovdešnji ravnajući učitelj Ante Koludrović, kanonik Martinović, dr. Ante Katalinić i don Bariša Poparić (potonja trojica iz Šibenika,

pod naslovom: »Čast, komu čast!« Objavio ih je nešto kasnije također u zadržskom *Narodnom listu* (br. 43 i 44, god. 1890.), u »Podlistku« pod naslovom »Čast, komu čast! Opazke na primjetbe O. P. K. Bačića putopisu gospodina Baurona po Dalmaciji«. Obrana Baurona glavni je motiv Vuletinu da s »Opazkama« opovrgne neke od Bačićevih »Primjetaba«. Štoviše, smatrao je to svojom rodoljubnom dužnošću. Treba naglasiti da Vuletin odmah na početku svojih »Opazaka« na Bačićeve »Primjetbe« nalazi riječi punog opravdanja za Bačića, ne zamjerajući zapravo njemu što se srdi na Baurona zbog nekih njegovih tobožnjih netočnih viđenja i opisa, nego talijanskom prevoditelju koji je iskrivio Bauronov opis, kako to već s Bačićeva gledišta Vuletin vrlo korektno razlučuje: »Eto, nâ, nije zamjerit ovdje Bačiću, što se srdi na našeg Francuza, ... ali je zamjerit talijanskom prevodiocu, što je ovdje izkrivio riječi Bauronove«. (V, 43) To je zapravo najuočljivije pri kraju njihova polemičkog serijala: »Vidite, dakle, velečastni, da ja glede prevoda krivim svugdje i uvijek talijanskog prevodioca, a ne vas«. (V, 61, I) Napad na Bačića »kao krivotvorca Bauronova putopisa«, (V, 61) s kojim »Bačić hoće da ga izazivljam i obiedjujem«, za Vuletina spada u »sasvim... nevine (stavke) i nemože im se podnipošto pripisati ono što on tvrdi«. Vuletin inače na više mjesta upire na »nevinosti stavaka« tijekom svoga raspravljanja. Pred barem dvanaest Vuletinovih »opazaka« pada u vodu Bačićeva optužba za pripisano mu »krivotvorstvo« Bauronova putopisa. Naime, Vuletin osobno zamjera talijanskom prevoditelju iskrivljavanje mnogih mjesta u Bauronovu putopisu, što znači, Bauron veli jedno, prevoditelj drugo. Prevoditelj se dakle doima Vuletina poput mađioničara koji »znade naći u knjizi ono čega nema«. (V, 43). Tako, prvi Vuletinov ozbiljniji ispravak Bauronova teksta u Scuratijevu prijevodu i Bačićevoj recepciji, odnosi se na razne nacionalne skupine (»il convegno di popoli diversi«) što ih je Bauron zatekao u Rijeci na neki blagdan. Na prevoditeljevo (i od Bačića preuzeto) pobrojavanje naspram onome što u knjizi stvarno stoji, Vuletinov komentar glasi: »Ja neznam, ali gospodine Bačiću, taj vaš Talijanac, čiji nam prevod navodite,

Rima i Zagreba brzojavno su izrazili duboku sućut). Brzojavom se od don Ivana oprostio i šibenski biskup Fosco koji je don Ivana bio imenovao koralnim vikarom i kapelanom župe sv. Ivana u Šibeniku. Za »Prijatelja V.« »Pokojućnik bijaše revan u svom službovanju, visoko je držao svećenički pečat, vruće je ljubio vjeru i domovinu. Mnogomu se je od njega nadala domovina i crkva, ali Providnost drukčije odredi, te kao stoprv razpupani cvietak, uvehnu«. »Prijatelj V.« nam je također dao do znanja da je don Ivan završio »odličnim uspiehom bogoslovne nauke u središnjem sjemeništu Zadarskomu...«. Tim većma nas onda uza sve navedeno čudi što don Frane Bego nije i don Ivana Vuletina, hrvatskog katoličkog intelektualca, publicista i prevoditelja uvrstio u svoju knjigu *Svećenici Kaštela* (XV.–XXI. stoljeće), Kaštela, 2003. Imao je dovoljno razloga i Krsto Stošić uvrstiti ga u svoju *Galeriju uglednih Šibenčana*, a jednako tako i Ivo Livaković u svoj leksikon *Poznati Šibenčani* (Šibenik, 2004.).

valja da bude vražja glava, kad znade naći u knjizi ono čega nema. Majka narav mene nije obdarila takvom mudrošću, te vam moram otvorito reći: pomenutih rieči u Bauronu nema«. (V, 43). Ovdje nam je primijetiti da tu nema govora o izraženijoj prosudbenoj oštrici uperenoj protiv Bačića. No, u svemu tome odudara Vuletinov stavak »ali otkud je ove besjede izvadio O. Bačić...« (V, 44) kada sve svaljuje ili prebacuje na Bačićeva talijanskog mentora. Bačić naime uviđa da samo svaljivanjem krivnje na talijanskog prevoditelja i njegov pogriješan prijevod Bauronova putopisa po Dalmaciji može sprati krivnju sa sebe. U svom zauzimanju konačnog stava i prema tal. prevoditelju i prema Bauronu, Bačić se ne doima baš dosljednim. Nije naime bio nakan u svojim »Primjetbama« udovoljavati svojim ambicijama, graditi se književnikom ili okrivljavati i ispravljati Baurona, »držec da je doslovno i točno sve preveo talijanski prevodioc, što sam ja onda u mojim primjetbam naveo«. (B, 53, I) Takav uvid zatražio je Bačić i od Vuletina i tada bi njihov sveukupan sraz već u početku završio ukopom spomena Vuletina u Bačićevoj »duši i srcu«. (B, 54) No, nama i Bačićev uvid valja svakako prosuditi okašnjelim, a u stanovitaj mjeri i iznuđenim. Dakle, na Vuletinovoj optuženičkoj klupi sjedi samo jedan optuženik: talijanski prevoditelj (Bačićev mentor), G. Scurati. Bačić kao da se s time još uvijek ne slaže: »Oprovrjavajuć neke stavke, koje sam ja naveo po talijanskom prevodu, riečima izvornika francuzkim jezikom pisana, ovija (tj. Vuletin) me mrtvikom, bacajuć enfatično na me svu krivicu, a ne na talijanskog prevodioca«. ⁴⁴ Vuletin ne prestaje optuživati, ali ni zaboravljati svoj poziv na »ugladjenost«, jer se »u brk smije ... mudroj glavi Talijana« koja bi već jednom trebala »protrljati oči«. (V, 44) Iskrivljeni talijanski prijevod za Vuletina je »bezobrazluk talijanskog prevodioca«. (V, 61, I) To i navodi Vuletin da mu »talijanska mudrost« ili »mudra glava Talijanca« bude posprdna personifikacija »talijanskog prevodioca« ili, kraće, »Talijanca«. Najposlije, Vuletin se služi Bačićevim oružjem u nabacivanju na »Talijanca«: »žalostno je da se neki ljudi laćaju pera i grade književnicima, a tamo neznaju razlučit subjekt od objekta jedne stavke«. (V, 44) Vuletin je u zaključku sintetičan: »Vidite, dakle, velečastni, da ja glede prevoda krivim svugdje i uvijek talijanskog prevodioca, a ne vas«. (V, 61) Zauzmemo li i ovdje spram

⁴⁴ B, 53, I. Oštricu Vuletinovih izazova osjetit će Bačić upravo na primjeru Vuletinova bockavog ovijanja mrtvikom ili više drugih sličnih uskličnih ili upitnih invektiva: »Kako su neosnovani prigovori O. Bačića«; »Bačićeve netočnosti«; »jurando in verba O. Bačića«; »Bačić onako ga nepravedno napada«; »...Otkud je ove besjede izvadio O. Bačić«; »Nije trebalo da O. Bačić uči Baurona«. I najzad ono Vuletinovo »katedraličnim tonom« jetko pitanje: »Šta je ostalo zdrava od vaših primjetaba O. Bačiću«. (Usp. V, 61, I) No, ne treba zaboraviti da Bačić sve to nije samozatajno, neuzvratio i pod oprošteno primio i »primučao«. Uzvratio je Bačić istom mjerom, u čemu zapravo treba tražiti razloge razvučenosti njihove polemike.

svega toga nepristran i dosljedan stav, nelogičnim, krivo ocijenjenim se čini Vuletinovo izuzimanje Bačićeve krivnje, jer je Vuletin pred sobom imao Bačićevo štivo, provideno i upotpunjeno odlomcima iz spornog talijanskog prijevoda u pogledu kojega su obojica načistu da je neobjašnjivo netočan i problematično upotrijebljen. Vuletin je inače sasvim jasan u svom stavu prema Bauronovu talijanskom i svakom drugom takvom prevoditelju: »Svak tko ima dva zdrava oka u glavi, a uz to poznaje barem štogod talijanski i francuzki jezik, vidi da Bauron veli jedno, a talijanski prevodioc stavlja mu u usta baš protivno«. (V, 45) To su one oscilacije koje će se čas udvorno čas uglađeno izmjenjivati među dvojicom oponenta koje su »razdvajali« Bauron i prevoditelj. Sve je ovisilo o tome čime je bila kontaminirana odepeta strelica bilo s jedne bilo s druge strane. Kada se radi o tome je li Bačić točno prenio što mu je trebalo iz talijanskog prijevoda, onda Vuletin »ne dvoji(m)« da »u talijanskom prevodu bit će tako, kô što O. Bačić navadja...« (V, 43) iz čega podjednako možemo zaključiti da ni Vuletin nije imao u rukama talijanski prijevod. Međutim, za podignutu »graju« na nj, Vuletin je uvjeren da je »a fil di logica poštogod i mogao« (V, 61) uzvratiti za onu »enfatično« bačenu »krivicu« iz Bačićeva invektivnog tobolca. Suzdržao se »časti radi« (V, 61), još jednom suočavajući Bačića s njegovim stranputnim hodom do pune zablude, kako to kod Vuletina čitamo: »vidite kako zabasaste, kad rekoste, da ja vaš hrvatski prevod, koga niasam nigda vidio, nit ste ga vi, ako se ne varam, igda i tiskali, proglasujem punim pogrješkâ?« (V, 61) Razvidno je da Vuletin u biti Bačiću ne ostavlja suviše prostora za osnovana sumnjičenja, ali mu isto tako karakter i temperament priječe oglušiti se na upućene izazove i ne prihvatiti dobačenu rukavicu. Vuletin je mjestimice »otvorito« temperamentan, te u potvrdu svojim riječima ne preza neprimjerenost pozvati i na »očinji vid«. (V, 61) Bačić dijagnosticira Vuletinovo samoobezvjeđivanje: »Radi nekih ujedljivih vaših opazaka ciela Vam radja gubi vriednost«. (B, 54) No, ne treba nipošto s uma smetnuti da ni Bačić mjestimice ne preza pakosno uzvratiti onim poslovičnim šilom za ognjilo

Bačićev prijevod na hrvatski Scuratijeva prijevoda Bauronova francuskog izvornika na talijanski za Vuletina je u biti neprijeporan, tj. s gledišta točnosti bitnije neupitan, osim »na nekojim mjestima« zbog kojih ga je »za ljubav istine... bocnuo« ... »jer ste, – ustraje Vuletin u obrani svoga Francuza – uza svu točnost talijanskog prevoda, neumjestno napali na Baurona«. (V, 61) Dakle, Vuletin s jedne strane ukazuje na nesuglasje između talijanskog prevoditelja i Bačića, a s druge i tek mjestimično točan prijevod korisno mu je uklopiv u obrambeni instrumentarij Baurona. Na uporno Bačićevo uvjeravanje da je »pošteno prenio rieči talijanskog prevodioca i da nije izkrivio Bauronov putopis«, Vuletin je isto tako primoran još jednom razuvjeravati: »nu pošto ja niasam nigda ni pomislio da je O. Bačić kadar

izkrivljavati ili što nadodavati tuđoj radji i pisanju, nit sam toga igdje u mojim opazkama utvrdio; s toga trud mu je uzaludan, i nebi trebalo nadovezati više ni rieči, da nisam primoran odgovoriti mu na dva pitanja, koja mi stavlja«. (V, 62) Dakle, svagda i svugdje Vuletin je pripravan i voljan odati priznanje, te bolje istaknuti uočenu i nipošto malovrijednu odliku čovjeka koji mu sa svojim stavovima stoji naspramno. U ovom kontekstu već je manje bitno što su protivnikovi (Bačićevi) stavovi zauzeti često na trusnu, kadšto vrlo trusnu tlu.

Iz Vuletinova panoramskog snimka Bačićevih prosvjednih »Primjetaba« iščitljiv je blaži oblik zloradosti što je s »Primjetbama« bilo upoznato čak i Carevinsko vijeće u Beču na svojoj ožujskoj sjednici (4. ožujka 1890.), što znači punih jedanaest mjeseci nakon Bačićeva »serijala«. Vuletin sa stranica *Narodnog lista* doznaje da se sve to odigralo »kroz usta častnog zastupnika J. V. Perića«. ⁴⁵ Vuletinovu lokuciju »na hladnom Dunavu (pored kojega se u Beču vijećalo) također se može tumačiti onom razblaženom zloradošću, s prizvukom podsmijeha: Zar ni hladnoća (lijepog) plavog i hladnog Dunava nije rashladila vrelinu Bačićevih prosvjednih primjedaba?! No, ni Vuletin nije mogao prikriti da nije baš hladne glave napunio tobolac za obračun s »velečastnim O. P. K. Bačićem«. (V, 43) Svoj naum da »izpravi Bačićeve netočnosti« (V, 43) jednostavno obrazlaže time što to »s jedne strane, do danas (tj. 7. lipnja 1890. – prim. K. Č.) nije nitko učinio, a s druge pošto bi se moglo dogoditi, da još tkogod, *jurando in verba* O. Bačića, kao i častni Perić, obiedi Baurona s onoga o čemu on nije nit snivao«. ⁴⁶

⁴⁵ V, 43. Vuletin je doista na stranicama *Narodnog lista* (29 /1890./, br. 18, str. 1–2) mogao pročitati »Govor častnog zastupnika J. V. Perića u sjednici zastupničke kuće u Beču dne 4 tekućeg ožujka«. Dajući zastupnicima do znanja da je »novajlija u zastupničkom životu«, ne krije svoj oprez »što se razpravlja o takvom predmetu, gdje kad bih premućao, ogriješio bih se i svojoj zastupničkoj dužnosti i svom individualnom osjećaju«. Nakon još nekoliko uvodnih riječi, Perić prelazi na ono što nas ovdje prvenstveno zanima: »Po onom, gospodo moja, što mnogi stranci o nami pišu i razglasivaju, nepristran čovjek neuhvati lje pravu sliku našeg stanja. Neki u zgodan zeman parobrodom kroz nekoliko dana obigraju naše primorske strane, zalete se na koji otočić, pak začarani plavilom neba i zelenilom loze i masline, napišu od tri prsta debelu knjžurinu ob ovom novom Heldoradu, ob ovoj zemlji obećanoj, kojom teče i med i mlieko; ili, ako u znanstvene svrhe putuju, a ono se zaustave u dva tri mjesta, gdje baveć se poslom po kojem su došli, čuju ih svakakvih, te napišu takovih netočnosti, koje neimaju ni osjenja sličnosti stvari. Da ovo nerekoh kao tobože iz svoje glave evo vam primjera. Neki Bauron proputova Dalmacijom, pak eto ga pred naobraženi sviet s knjigom u kojoj veli, da od pō milijuna stanovnika (u Dalmaciji) tristotinehiljada je ćifuta ili vam žudija, 80. hiljada grčko-iztočne vjeroispovjesti, a ostalo, da su katolici! (...) Tko i jole poznava statistiku Dalmacije, ovog deliju mora ubrojiti u one grčke pismodere, koji izpokojavajuć se na dvoru persijskog kralja, Artaxersa Memnona, pišu, da u Indijam ima vrelā te zlatom teku, pćićā, koje govore, a ljudi pašćetijom glavom. (...)«

⁴⁶ V, 43. Budući da je Vuletin jedan dio bremena prenio s Bačićevih na Perićeva pleća, osnovano je uputiti na portret Perićeva lika u *Narodnom listu* (Jubilarnom, 1912.). *List*



Josip Vergilij Perić
(1845.–1919.)

Zastupnik Perić bit će kamen iz oveće hrpe kamenja spoticanja u ovoj polemici. Ime zastupnika J. V. Perića s početka ovog Bačić-Vuletinova »serijala« spominje se čak u devet brojeva *Narodnog lista* tijekom 1889. i 1890. Svojim uvlačenjem Perića u njihovo sporenje Vuletin je motivirao Bačića da uzme Perića u obranu: »Što vas je navelo – pita Bačić Vuletina – kakav li zor vas zanio, da spominjete zastupnika Perića«. On borme, nije kriv«. ⁴⁷ Osnovano je pretpostaviti da potonjim riečima Bačić cilja u čovjeka u čijim je očima, po Bačiću, zastupnik Perić kriv. Upravo takvi Bačićevi rečenični dometcu bez kojih je npr. potonja Bačićeva rečenica mogla glasiti sasama logičnom i dovršenom, za Vuletina su one bačene rukavice za koje se ne može kazati da ih Vuletin baš nevoljko prihvaća. Sve nam to potvrđuje Vuletinovo pitanje: »A tko vam govori da je kriv?« (V, 62) No, Vuletin se ne zadovoljava tek tako retorički upućenim pitanjem, a niti mu je, čini se, odveć stalo ni do Bačićeva potvrdnog ni do niječnog odgovora. Vuletin se radije fokusira »baš na ono što je častni Pe-

(Uredništvo) prije svega predstavlja J. V. Perića kao jednoga od svojih revnijih suradnika, pravaša i iskrenoga prijatelja. Rođen je 16. travnja 1845. na Perićabrigu kod Imotskoga. Osnovno školovanje završava u Imotskom, Franjevačku gimnaziju u Sinju, te bogosloviju u Šibeniku i Makarskoj. Tri godine predavao je u gimnaziji u Sinju. U Grazu je završio studij klasične filologije i slavistike. Nakon predavačke djelatnosti u Kotoru i Zadru (1877.–1889.) Imotska krajina ga je god. 1889. izabrala za saborskog zastupnika u Beču. Iste godine u prosincu, tada udruženi izborni kotari Sinj-Imotski-Opuzen-Makarska izabrali su ga za svoga zastupnika u Carevinskom vijeću. Zastupao ih je punih 18 godina. Uvedbom sveopćeg izbornog prava, kada su i kotari bili drukčije ustrojeni, Imotski i Omiš izaberu ga za svoga povjerenika. God. 1909. odlazi u mirovinu, a car ga za svekolik književni rad odlikuje željeznom krunom III. stupnja, te za iste zasluge i crnogorski kralj Nikola I obdario ga je komendom Danilova reda. U parlamentarnom radu istakao se svojim brojnim govorima. God. 1893. zajedno s Bijankinijem, Paštrovićem, Buzolićem, Šarićem i Ljubićem istupio je iz Narodnog kluba u Samostalni hrvatski klub koji se kasnije spojio s pravašima. Uza sve drugo što je ovdje valjalo spomenuti, održao je govor u prigodi otkrivanja Kačićeva spomenika, kao i pri otvaranju čitaonice u Metkoviću. Napisao je god. 1900. povjesničku novelu *Kula od Uzdaha*, izdaje *Pjesme i poslanice*, prevodi na hrvatski u narodnom desetercu Teokritove *Idile*. Pripremio je za tisak prijevod Vergilijevih pastirskih pjesama (*Ekloge*). Godine 1891. biskup Strossmayer imenovao je Perića počasnim članom Duhovnog stola u Đakovu, a barski biskup Šimun Milinović počasnim kanonikom. (*Narodni list*, 50 /1912./, br. 18) Umro je god. 1919.

⁴⁷ B, 54. To Bačićevo pitanje u svezi s Perićem preludira Bačićевой primjedbi upućenoj Vuletinu: »Za godinu dana u *Narodnom listu* stale su moje primjetbe tiskane, nitko ih ne oprovrgnu, te se je svak – gdje bi ga prigoda iznosila – mogao *pleno jure* na nju nasloniti da podupre svoje razlaganje«. (B, 54, III)

rić spomenuo Baurona u carevinskom vieću i nazvao ga pismoderom«. (V, 62) Baš to, ističe Vuletin, »bilo je uzrokom da se ja latim pera te *oprovr-gnem* – prostite, ali su ovo vaše rieči – *vaše primjetbe*«. (V, 62) Vuletinova osobni sram za izgovorenu neistinu naših zastupnika – u biti je Vuletinova artikulacija vlastite odgovornosti pred istinom. Vuletin pritom izdvaja dvije okolnosti: »in bona fide« i »u krugu učenih ljudi«. (V, 62) Dok prva dopu-snim veznikom »i ako« tek tako pripušta, druga mu dodatno obremenjuje »izgovorenu neistinu«. Nerijetko Vuletin istupa »osobno«, »u osobno ime«, što Bačiću »zaudara nekom osobnošću«. (V, 62) To su već prepoznatljiviji uzvraćeni udarci.

Za Vuletina očito nije mjesto neistini »u krugu učenih ljudi«, uz to još izgovorenoj neistini. Sve je to, kako se čini, bio dobar predtekst za ume-tanje vlastitog mišljenja o Bauronu u Peričevoj intervenciji u zastupničkoj klupi Carevinskog vijeća u Beču. Mi to ovdje vrednujemo kao Vuletinovu pronicavu raščlambu Peričeve uloge, odigrane za Vuletina s neizvjesnim ishodom. »Nije li se moglo pridesiti da je koji drugi zastupnik pročitao u originalu Bauronovo djelo, te Perića pobio, a onda, moj gospodine, kako-vim bi nosom bio ostao naš Perić, komu u ostalom, čast i poštenje, jer je bio prevaren«. (V, 62) To je ustvari Vuletinovo obrazloženje upućeno Bačiću »zašto... (je) spomenuo Perića u ... (svojim) opazkama...«. (V, 62) Izosta-lim Bačićevim pomnijivijim čitanjem Vuletin tumači Bačićevo pogrešno ra-zumijevanje njegova (Vuletinova) ispravnog stava prema zastupniku Periću u svezi s P. Bauronom, pogotovu gledom na ono što Vuletin »u povodu čisto i bistro kaže(m): »pošto bi se moglo dogoditi, da još tkogod *jurando in ver-ba* O. Bačića kao i častni Perić, obiedi Baurona s onoga o čemu on nije nit snivao...«. (V, 62)

Umjesto Bauronov izvornik, Bačić naime uzima u ruke milanski mi-sijski tjednik *Le Missioni Cattoliche* (u nastavku LMC), za koji je urednik Giacomo Scurati (1831.–1901.) pripremio u 14 nastavaka pod stalnim naslo-vom »Viaggio lungo le spiagge illiriche« dosta netočno preveden znatniji dio Bauronova putopisa. Unekoliko digresivno ovdje pripomenimo da slije-pu vjernost izvorima svojih tekstova očituju zapravo oba naša autora. Da se kojim slučajem Vuletin osvrnuo u nekom listu na Bauronov putopis, pitamo se bi li uopće imao što spočitnuti Bauronu ili bi od početka do kraja samo »gladio« Bauronov putopis, kao što za Bačića kaže da je »gladio« *Enciclo-pedia popolare illustrata*? Vuletin uglavnom prešutno povlađuje Bauronu svaku riječ, dok je Bačić na jednom mjestu sasna izričit u vjernosti »svom mentoru«: »U riečima ovim i sliedećim nit rieči nema koje bi spominjale *femmes de l' île de Veglia*. A da je spomenuo moj Mentor, to bih ja bio vi-erno i naveo, pače na to se nebih ni osvrćao«. (B, 54) Međutim, uzajamno uvažavanje u tom pogledu Bačić je nakan izdići na višu razinu: lukavo se

dovinuo ideji unošenja jednog osobitog razmjerja, važećeg i obvezujućeg kako za Vuletina tako i za nj: Navoditi tekstualne riječi izvornika po volji i u mjeri u odnosu na izvornik. To podjednako obvezuje i Vuletina s Bauronom i Bačića s talijanskim prijevodom u ruci. U to se skladno uklapa ponuđena Bačićeva nagodba: »O vašim francuzkim navodim Baurona, *je m' en rapporte à ce que vous dites*. Kad je tako, a cienim da ćete tako sada i vi o mojim talijanskim navodim«. (B, 54)

Bačićeva gotovo biblijska bezazlenost bit će prepoznatljiva s njegovih stranica. I sam ponad svega upire na bezazlenostima »svojih lanjskih primjetaba« koje da »nisu zaslužile onakove anatomske pregledbe«. (B, 53) Dakle, ustrajava u svom krivom uvjerenju da je na stranice *Narodnog lista* dospjelo ono što nije trebalo dospjeti. Bačiću time nije sad pripisiva neka nepopustljiva samouvjerenost, nego mu je pripisiva nekritična, dakle, pogrešna koncepcija vlastitog obračuna s francuskim putopiscem i njegovim djelom na temelju tuđeg, talijanskog prijevoda Bauronova putopisa, kako to već Vuletin spočitava Bačiću: »nesuočiv se oči a oči i s Francuzom«. (V, 61) I što sad? Zar skupljati perje ili što drugo vrjednije rasuto s visovačkog ili kojeg drugog dvostruko ili trostruko višeg zvonika?! No, bezazlenost je plodno tlo za lakovjernike svih uzrasta.

Što se pak tiče talijanskog prijevoda nekih dijelova Bauronova putopisa, s dosta sigurnosti dadu se *a priori* izvesti neki zaključci. Ponajprije valja istaknuti da su postupci pisca »Primjetaba« trebali biti u mnogo čemu drukčiji. U prvom redu jasno, čvrsto i oprezno se ograditi od svega što mu se u talijanskom prijevodu ma i na trenutak učinilo sumnjivim, netočnim i sl., te se posve jednostavnom ogradom zaštititi od nečije moguće skore ili kasnije kritike, u stilu, npr. »kako to već stoji u talijanskom prijevodu izvadaka iz Bauronova putopisa«. Bačić je ocijenio da Vuletinu objektivno ne će ići u prilog, podsjeti li ga da »za godinu dana u 'Narodnom listu' stale su moje primjetbe tiskane, nitko ih neopovrgnu, te se je svak – gdje bi prigoda iznosila – mogao *pleno jure* na nje nasloniti da podupre svoje razlaganje«. (B, 54) Osobno držim da je Bačić ovdje odveć skratio rok zagovaranja dugoročnije održivosti čitavog jednog sklopa mišljenja iz Bauronova izvornika u lošem talijanskom prijevodu, vlastitih izvoda obrađenih na nesigurnom brvnu jednog lošeg, s izvornikom nesravnjenog, dakle nepouzdanog, te kao takvog riskantno uporabivog prijevoda. Bačić je očito malo što imao u vidu koji mu je bio zastrt poveзом njegova lakovjerja: »nebi nit pomislio, da će donosit (tj. talijanski prevoditelj) lažnih viesti, ili izkrivljenih opisa«. (B, 53) Međutim, isto tako, umjesto svaljivanja krivice na talijanskog prevoditelja *post factum*, umjerenijim bi se pokazalo Bačićevo priznanje upadanja vlastitom krivnjom u zamku talijanskog prevoditelja, ne u biti bez korektno obavljenog posla. Kao temeljne označnice talijanskog prijevoda odlomaka

iz Bauronova djela mogu se navesti slijedeće: ne može se govoriti o bitnije lošem ili netočnom prijevodu. Problem je u tome što prevoditelj, umjesto prijevoda, donosi nerijetko vlastito mišljenje o nekom pitanju kod Baurona. Pozornom Vuletinu to tako lako ne promiče. Tipično je mjesto Bauronov opis morlaka dok u Rijeci na tržnici igraju na karte. Talijanski prevoditelj dobro prevodi Bauronov opis kojega završava vlastitom dometnutom rečenicom na račun morlaka: »vere figure da zingari«. (LMC, 465) Ne nalazimo kod Baurona ni prevoditeljevih *Zariota* oko kojih su se Bačić i Vuletin također sukobili. I čitav niz drugih sličnih primjera.

Razvidno je i to kako Bačić pripisanu krivnju želi opravdati vlastitom *logičnošću* koju u kurzivu ističe. S druge strane, redomice pobrojava Vuletinove nelogičnosti u koje, prije svega, uvrštava, po Vuletinu, neosnovano mu upućene prigovore. Nelogičnima proglašava zatim sve predbačene netočnosti. Zadah nelogičnosti čuti Bačić i u Vuletinovu pripisivanju Periću zaklinjanja u Bačićeve riječi (»jurando in verba O. Bačića«). Osjeća se »nelogično izazvan« i Vuletinovim prozivima za nepravedne napadaje na P. Baurona. Vuletin bi htio znati za podrijetlo tolikih Bačićevih »besjeda«, čime za Bačića prinosi na hrpu još jednu nelogičnost. Prijeporna je u svemu tome Vuletinova znatiželja koju Bačić iščitava iz toga što je »(Vuletinu) drago znati sve potankosti«. Bačić je otvoreno za zadovoljavanje te i takve znatiželje, i to s razloga da mu »se nedogodi ono što se je dogodilo Michel Angelu s Rafaelom«. ⁴⁸ Najzad, zgrće na hrpu sve što je naumio izazovno predbaciti Bačiću kojega »napokon katedraličnim tonom pita: Što je ostalo zdrava od vaših primjetaba O. Bačiću?« (B, 53) Bačić će iskoristiti priliku, te uzvratiti Vuletinu u svojoj već poznatoj maniri (šilom za ognjilo): »Što je ostalo, moj gospodine, točno od vaših opazaka?« (B, 54) Uočljivo je Bačićevo široko uopćavanje pojma »nelogičnost«. Nelogično je za Bačića sve što podriva čvrstoću njegovih stavova. Podjednako mu je nelogično sve što izvrće i najmanjoj poruzi njegovo zauzeto i obznanjeno gledište. Nerijetko naime svoje neprikrivene osjećajne izljeve gusto miješa s logičkim postulatima. Bačić u pleonastičkim razmjerima involvira u svoja polemička promišljanja logiku, zahtijeva od druge strane logiku i logičnost ili to barem u većoj, tj. dovoljnoj mjeri, pritom osobito posebno zazoran prema nelogičnome i nelogičnosti. Dakle, logika, logičnost, logička utemeljenost, čini se da su za Bačića stožerna pitanja preduvjetovanosti istine. Uočljivo je kod Bačića da mu je logika u svim vidovima svoje primjene kičma, jamstvo ispravnih

⁴⁸ B, 54. Pokušao sam, uz brojne konzultacije s ljudima iz struke, odgonetnuti s kojom bi to zgodom iz života dvaju velikih umjetnika Bačić želio poredbeno ilustrirati nečiju (ovdje Vuletinovu) znatiželju. No, u životu dvojice velikana, s tako bogatim biografijama, potražiti takvu zgodu učinilo mi se pokušajem pronalaženja igle u stogu sijena, zbog čega sam i odustao.

čovjekovih diskurzivnih postupaka, zbog čega je na desetcima mjesta zamjetno Bačićevo upravo »vješanje« o tu drevnu antičku filozofsku disciplinu, što traži i od drugih. No, svejedno bi i umjereni logičar decimirao Bačićeve brojne modele logičkih obrazaca kako u govornim tako i pisanim oblicima izražavanja. Taj *decimator* se stvarno i pojavljuje u osobi don Iva na Vuletina koji finim logičkim izvodima urušava Bačićevu samoisticanu logičnost. Tako primjerice Bačićev napad na Baurona Vuletin temelji na »tvrdnjama talijanskog prevodioca«, koje Vuletin uzima za već dokazano »lažljive«. Stoga, »logično (mu) je, da su i ... (Bačićevi) 'prigovori' postali 'netočni' i 'neosnovani« (V, 61) Ne jednom Vuletin baca krivnju na talijanskog prevoditelja, a ne na Bačića, ne želeći ipak, »kad bi se htjelo strogo suditi«, osloboditi Bačića svake krivnje: »moglo bi se i vami poštogod zamjeriti, što ste osudjujuć Baurona slipeo povjerovali njegovu prevodiocu, pa bio i hiljadu putà katolik, nesuočiv se oči u oči i s Francuzom, to jest neproučiv njegovo originalno djelo«. (V, 61) Logičan mu je u tom kontekstu i Bačićev »nepravedan« napad na Baurona... logično je, (najzad) da nije trebalo »učiti« ga ono što je on inače znao. Prema tome, osnovano mu je bilo ustvrditi: »od vaših primjetaba nije ostalo ništa zdrava«.

Nigdje izrijekom ne čitamo ime potpisnika talijanskog prijevoda, što ima značiti da ostaje neutvrđen siguran identitet »talijanskog prevoditelja«: Je li to uistinu G. Scurati, netko iz uredništva *LMC*-a ili koji suradnik sa strane? No, Bačić nas dijelom ovlašćuje zaključiti da bi to ipak mogao biti »gospodin Scurati« koji preko Baurona govori svojoj Italiji, kao što Bauron piše za svoju Francusku«. (B, 27, V) Zbog izjednačavanja putnikova dojma po dolasku u Skradin i Šibenik, nakon što je napustio Benkovac, nedovoljno vični talijanski prevoditelj Bauronova putopisa za Vuletina je »mudra glava latinina Pavla« koja tako »prevadja«. (V, 43) Ovom Vuletinovom identifikacijom talijanskog prevoditelja nismo načistu. Osobno ne bih odlučno odbacio Bačićevo predmnijevanje, ali bih podsjetio da je teolog i misijolog G. Scurati u milanskom Seminario delle missioni od god. 1862. dugi niz godina predavao upravo francuski jezik. K tome, bio je dugogodišnji urednik talijanskog izdanja na francuskom *Annales de l'oeuvre de la Propagation de la Foi*.⁴⁹ Je li Scurati ipak autor (lošeg?) talijanskog prijevoda

⁴⁹ Člankopisac Giovanni B. Tragella osvrnuo se ukratko u *Enciclopedia Cattolica* na život i rad Giacomina Scuratija (Milano, 25. 2. 1831.–31. 5. 1901.). Za svećenika je zaređen god. 1854. Kao profesor predavao je u nadbiskupijskim sjemeništima, da bi već 1855. ušao u Missioni Estere i god. 1859. otišao u Hongkong, gdje se nakratko zadržao, jer je bio izabran za tajnika mons. Celestina Spelte, vizitatora kineskih misija. Zbog malarije se vraća u domovinu potkraj god. 1862. i odmah stupa na dužnost profesora teologije i francuskog jezika u Seminario delle missioni. Smrću mons. Giuseppea Marinonija (1891.), dolazi na njegovo mjesto u upravi Zavoda kojim je skrbno i odgovorno ravnao sve do smrti. Predaje na Teološkom fakultetu u Milanu. Životopisac je mnogih umrlih misionara koji su

izvadaka iz Bauronova putopisa, bio bi zanimljiv predmet traduktološke ekspertize spornog prijevoda. Scuratijeva odgovornost ipak je neupitna, jer je 14 brojeva *LMC*-a otišlo u svijet s prevedenim, ali ne i redigiranim tekstovima. Pozornost nam privlači Bačićovo stanovito objedinjavanje krivnje, pravničkim jezikom kazano, spajanje dvaju sudskih predmeta, Bauronova i prevoditeljeva: »S toga puno mi je žao da im moramo reći: pogriješili ste, zlo o nama rekli ste; nije istina sve što o nama pišete«. (B, 26) Bačić nam uostalom u tom kontekstu i predstavlja Baurona: »... zla ga zar kob zanila, te je toliko krupnih pogriješaka o nami pred sviet iznio«, te kao takav tek »neke pažnje« požnjeo – predstavlja nam Bačić P. Baurona. (B, 26, II) Kao što će se iz mnogih pojedinosti ispostaviti, Bačić nije imao u rukama Bauronov izvornik, te je tako mala vjerojatnost da je nešto više znao o tom francuskom svećeniku, intelektualcu i putopiscu. No, i na temelju talijanskog prijevoda Bauronova putopisa Bačić je zauzeo prema njemu stav jasno impresionistički konotiran i nama ovdje sasvim prihvatljiv: Abbé Bauron je putnik dobronamjernik koji zaslužuje tek »neke pažnje«.

Što se pak tiče Vuletinova odnosa prema Scuratijevu prijevodu, taj netočan, neznački i površan prijevod čini se bolnijim trunom u Vuletinovu oku od Bačićeve lakovjerne recepcije tog prijevoda. Bačić se *in ultima linea* utemeljeno okomljuje na »Bauronove« netočnosti prema Scuratijevu prijevodu. Prema tome, Bačićeva je odgovornost u Vuletinovim očima u drugom planu, što je uostalom kod Vuletina jasno iščitljivo. Vuletin se inače nigdje, ni jednom riječi ne obrušava na Bačićevo moguće nepoznavanje francuskog jezika i s tim u svezi na njegovo laćanje nesigurnog komentiranja francuskog izvornika prema talijanskom prijevodu. Vuletin je sasvim ispravno postupio: Odlomke iz Bauronova izvornika u Scuratijevu prijevodu, što ih je Bačić prenio u svoje »Primjetbe«, pomno sravnjuje s izvornikom i utvrđuje sve netočnosti neodgovornog prevoditelja. Vuletin inače izrijekom ističe da je »pročitao od početka do dospitka Bauronov putopis, ...«. (V, 44) Pogrešno bi bilo ustvrditi da on tu neodgovornost igdje raspolučuje i odbija dio na Scuratija, a dio na Bačića. Na Scuratijevu primjeru Vuletin se tim većma osvjedočuje u nepouzdanost talijanskog prijevoda, kad je u pitanju

bili članovi Zavoda. Pronio je o sebi glas knjigom *Se sia lecito abbruciare i morti* (Milano 1885.). Bio je jedan od prvih urednika *Osservatore cattolico*, a potom dugogodišnji urednik talijanskog izdanja *Annales de l'oeuvre de la Propagation de la Foi*. God. 1872. pokrenuo je tjednik *Le Missioni Cattoliche*, a dvije godine kasnije utemeljio »La tipografia S. Giuseppe« u kojoj je nastavio tiskati svoj novopokrenuti tjednik. Pokazao je sklonost prema poeziji, glazbi i posebno slikarstvu. Planirao je u Zavodu sastaviti povijest misija, ali ga je u tome zaustavila smrt. (*Enciclopedia cattolica*, vol. 11, Città del Vaticano, col. 204–205) Nešto iscrpnije smo izložili lik i djelo ovog zanimljivog i nadasve poduzetnog i zauzetog talijanskog misijskog djelatnika koji je na neobičan način preko fra P. K. Bačića ušao u hrvatsku polemičku publicistiku krajem 19. st.

naš narod. No, ni tu nepouzdanost Vuletin ne dopunjuje Bačićevim »nasjedanjem«⁵⁰ prevoditeljevih smislaonim i drugim izvrtanjima.

Bačić ni jednom riječju nije poveo pitanje zašto se nije služio francuskim, Bauronovim izvornikom, te je li ga uopće imao na raspolaganju.⁵⁰ Na taj je način neke ozbiljnije čitatelje zasigurno ostavio u nedoumicama u kojima se nepovoljno nagađa o njegovoj duhovnosti i intelektualnoj zrelosti. Držim da u ovom slučaju ne bi došao u pitanje stupanj zrelosti Bačića kao intelektualca, a *modestia franciscana* bila bi na djelu potvrđena. Čak štoviše, takvu intelektualnu zrelost ne treba ni tražiti izvan sfere kojoj *modestia franciscana* pripada, tj. sfere duha. Jer, priznanje intelektualne nemoći u danoj prilici odraz je nepatvorene skromnosti, i one franjevačke i one budištičke. To je zacijelo jedinstven poklon uma duhu. No, ubrzo nam otkriva da uopće nije znao za Bauronov putopis.

Odgovoriti nam je na još neka za nas ovdje nimalo nevažna pitanja: Je li Bačiću zapravo bio dostupan Bauronov izvornik? Ako je bio, zašto mu onda izvornik nije bio podlogom za pisanje »Primjetaba«, a ne *LMC*? Postavlja se pitanje: Je li Bačića uopće zanimao Bauronov putopis, kad nije znao francuski? Je li zapravo ciljano i planirano obavio posao uz pomoć *LMC*-a, u nemogućnosti da »Primjetbe«⁵¹ pripremi izravno sa stranica Bauronova izvornog štiva? U polemičkom prezbiterijalnom tetragonu zanimali bi nas odgovori na još neka pitanja. Je li Bačić uopće znao da se Bauronov putopis pojavio iste godine kad i u odlomcima u *LMC*-u? Ni od Vuletina ne doznajemo je li u rukama imao talijanski prijevod. Razložito nas začuđuje i to što Vuletin nigdje nije upozorio da je P. Bauron posebnu stranicu svoga putopisa namijenio za posvetu Gospi Trsatskoj. Imao je razloga to učiniti i talijanski prevoditelj, svećenik G. Scurati. To su sve naši pokušaji izlaska na čistac gledom na pitanje zašto je Bačić uzeo u ruke Scuratijev *LMC*, a ne Bauronove *Les rives illyriennes*. U pripremanju ovog rada služio sam se primjerkom Bauronova putopisa iz knjižnice Franjevačkog samostana u Makarskoj (Sign. 211).⁵¹ Nisam naišao u knjizi ni na kakve tragove koji bi

⁵⁰ Tijekom svoga školovanja Bačić je od europskih jezika učio samo njemački i talijanski. Fra Ante K. Matas i fra Šimun Milinović predavali su mu njemački, a fra Ante Jukić talijanski. O francuskom jeziku nema ni spomena, što upućuje na zaključak da se taj jezik nije ni predavao u sinjskoj gimnaziji. Nema nekih naznaka da bi Bačić u tom jeziku bio samouk, jer se o tome nigdje ne izjašnjava, a niti životopisac to spominje. (Karlo Kosor, »O. fra Petar Krstitelj Bačić«, *Kačić*, 5(1973.), Šibenik, str. 57–58)

⁵¹ Sve knjige i časopise za potrebe sinjske franjevačke gimnazije nabavljao je upravo Bačić u svojstvu knjižničara Knjižnicu je zapravo Bačić utemeljio god. 1880. Bauronov putopis i *LMC* službeno ne pripadaju knjižnici sinjske gimnazije. Prema tome, teško je odrediti ima li Bačić veze s dospijećem tih knjiga u makarsku i zaostrošku knjižnicu. No, Bačić poseže za *LMC*-om, uvjeren da će i s njime dobro obaviti naumljeni posao. (Usp. K. Kosor, isto, 62)

upućivali na moguće Bačićevo čitanje Baurona. No, služio sam se i zaoštroškim primjercima lista *LMC* (Knjižnica Franjevačkog samostana Dobri, Split, Sign. 3471) gdje također nisam naišao na tragove icipjeg čitanja, izuzev nekih kaligrafski pisanih slova na naslovnici br. 37. Bačić inače za se izriječkom kaže u pogledu *LMC*-a da je »u rukam imao sve brojeve god. 1888. i (da) je tu... čitao preveden putopis po Dalmaciji gospodina Baurona, od str. 438–609«. Bačić je zapravo sračunato uputio te riječi Vuletinu: »Uzmite i čitajte i ako nenadjete sve doslovno ondje, kako nam je lani u *Narodnom listu* naveo, onda ćete imati pravo reći i to javno predielim svietom: 'Odkle je ove besjede izvadio O. Bačić?'« (B, 54, III)

Međutim, Bačić tek »poslije boja« vitla svojim »francuskim kopljem«. Na primjerima nekoliko francuskih rečenica pokazao se dosta nevještim u Bauronovu jeziku. Ostaje nam neodređen i nejasan svojim francuskim citacijama. Daje li on zapravo Vuletinu i nama na jedan manje ili više napadan način do znanja da mu francuski jezik ipak nije bio Tacitova *terra incognita*, što se podjednako i Vuletinu onodobno moglo, a i nama danas može činiti? No mi definitivno uzimamo za Bačićev »preskok« (u stilu kakvih Vuletin i Bačić jedan na drugoga ustaju) što nam ni jednom riječi nije priopćio zašto je Vuletin (kao i mi danas) njegove »Primjetbe« čitao prema Scuratijevu talijanskom prijevodu. Je li Vuletin taj i takav Bačićev francuski jezik uzeo okašnjelim, neprimjerenim, promašenim ili možda smiješnim, o tome u tekstu nemamo tragova.

Bačić upada u novu zamku, nagađajući o mogućem tiskanom i ilustriranom Bauronovu izvorniku: »On je sve snimke svietlopisne uz dosta dražestan i ugodan opis o našoj zemlji, tiskao u jednom od najboljih i točnijih francuzkih listova. Jedan takve vrste ilustrirani talijanski list sve je kako stoji u prevodu pretiskao lanjske godine«. (B, 26) U nastavku nas dodatno zbunjuje: »Gospodin Bauron liepo piše, liepim francuzkim slogom riše sve što se odnosi na našu zemlju i narod: pun je poleta i pjesničkih zanosa u ovoj radji o narodu, ...«. ⁵² Dok tako Bauron opjevava našu zemlju, podsjeća ga na M. Pavlinovića za kojega je ta zemlja »triput pretopljena, triput precieđena u mukam i progonstvu«. (B, 26, II) Pravorijek najblažeg, ali ne i manje vještog suca mogao bi glasiti: *Error in procedendo, Error essentialis* (Propust u postupku, Propust s bitnim utjecajem na daljnji tijek).

⁵² B. 26, II. Bačić je u kolovozu 1874. za vrijeme školskih praznika krenuo s don Mijom Pavlinovićem na jedno poduže putovanje po jednom dijelu južne Bosne, zapadne Hercegovine i srednje Dalmacije. Bačiću je tada bilo 27 godina, a na sređivanje svojih bilježaka s tog puta dao se tek nakon 51 godinu, tj. 1925. Rukopis (125 stranica, u formatu 22X17) se nalazi u Arhivu Franjevačkog samostana u Sinju. Fra K. Kosor ga je do tančina pregledao. Usp. Petar Krstitelj Bačić, »Put 1874. s Pavlinovićem po Bosni i Hercegovini«, *Hercegovina Franciscana*, 2., Mostar, 2006., 232–266. Kosor nam priopćuje puni naslov tih Bačićevih »Uspomena«: »Za školskih ferija / sa pok. don Mijom Pavlinovićem / godine 1874 / Uspomene nakon 51 godinu / O. fra Petar K. Bačić«.

Bačiću se ukazala prilika da se k svemu tome uz »Primjetbe« na Bauronov putopis osvrne na »onakove neljudske i neistinite opise i razglabanja« u *Enciclopedia popolare illustrata*. U nakani da se prvenstveno pozabavi netočnostima s kojima Bauronov putopis vrvi, Bačić uzima preda se Ilustriranu talijansku enciklopediju što mu pak treba uzeti za sasvim izlišnu i digresivnu amplifikaciju. A uzeo ju je ne zbog Baurona, nego zbog LMC-a, što je za nas ovdje metodički sasvim pogrešno. Ugled rimske *Enciclopedia popolare illustrata*, a ne manje i milanskog LMC-a koje uređuje »učeni i glasoviti svećenik G. Scurati ... list (je) eminentno katolički, šireć viesti o napredku poslanstva katoličkih, po stranam poganskog i nekatoličkog svijeta. S toga svak tko ih čita, ne bi nit pomislio, da će donositi lažnih viesti, ili izkrivljenih opisa«. (B, 53, II) Usljedio je Vuletinovo isto tako sasvim razložiti potez: Nije pokazao nikakvo zanimanje za ono što Bačić prenosi iz Enciklopedije kao dodatne mete za svoje streljivo. Vuletin od samog početka hodi slijedom vlastitog koncepta uzvraćaja na Bačićeve »Primjetbe«, te prema tom konceptu, u njegov interesni okvir ne ulazi »prva točka primjetaba«, po kojoj se Bačić ne bavi »Bauronom, već s 'Enciclopedia popolare illustrata', s toga prelazi(m) odmah na drugu«. (V, 43) Bačićevo 'uvlačenje Enciklopedije' u pisanje svojih »Primjetaba« Vuletin smatra »njegovim posli«, jer »ja kad što pišem, u jednom te istom članku, – obrazlaže Vuletin – nisam vičan govoriti *de omnibus et quibusdam aliis*, već jedino ob onom što naslov kaže, jer bi inače u Kaštelima, moju radnju nazvali, 'književni kalamboč'«. ⁵³ Uočljivo je Vuletinovo poopćavanje Bačićevih prigovora na Bauronov putopis kao neosnovanih. Bačić je iznio Vuletinu razloge svojih osvrta na Enciklopediju: »... a da me tko nenazove *nelogičnim* – oprezan je Bačić – odmah sam s početka se ogradio, kolik da sam znao, da ćete vi objedit me«. (B, 53) Vuletinu se međutim otiima krik za Bačićevim izgubljenim poštenjem, sve ako mu se i obraća s »dragi i mili gospodine«: »Tako vam poštenja, dragi i mili gospodine Bačiću, recite mi gdje sam to ja u mojim opazkama napao na vas zbog 'Enciklopedije?'« (V, 62) Čitavi su podslojevi ispod ovakvih suzdržavanja, podslojevi s prepletenim i smršenim mislima, primislama i pomislama, kad se ne će što bi se inače htjelo, a hoće što se radije ne bi htjelo. Nutarnja zatamljivanja nutarnji su srazovi između zrelosti

⁵³ V, 62. Da bi izrazio vlastito moguće upadanje u svaštarenje, Vuletin pribjegava kombinaciji poznate sintagme iz skolastičke frazeologije »De omnibus (rebus) et de quibusdam aliis« s lokalizmom »kalamboč«, značenjski blizak regionalizmu »papazjanija«. Možda se Vuletin htio svidjeti svojim kaštelanskim čitateljima, te im doziva u pamet »jelo od suhoga graška, boba, graha i žita s kiselim kupusom koje se kuhalo za Sv. Josipa (19. III.) u istočnom dijelu Kaštel Staroga za sve žitelje i rodbinu iz drugih sela« Zapisivačica Radojka Đugum htjela je tu riječ spasiti od zaborava, te ju je unijela u svoju knjigu *Kaštelanske beside*, Kaštela 2006, str. 123.

svijesti i nagonskog sljepila. To bi otprilike bio, medicinski kazano, röntgenski snimak Vuletinova duhovno-umnog stanja od onog časa »kako se je (Bačić) zgrozio radi silnih i bezsramnih netočnosti, koje je u 'Enciklopediji' pročitao u člancima 'Croazia' i 'Dalmazia' i onih već navedenih neosnovanih optužaba na račun Vuletina.

Vuletin inzistira na svojim spomenima »Enciklopedije« tek »uzgredi-ce«. Bačić, štoviše, ustrajava u uvjerenju da ga je Vuletin u pogledu »Enciklopedije« napadao: »a sada svaki poštenjak neka sudi, jesu li pomenute rieči napadaj na O. Bačića!« (V, 62, II) Do te mjere uvjerenom Bačiću Vuletin bi najradije istrgnuo pero iz ruku i s njim o ledinu, sa željom za dobru noć. To je Vuletinova ne baš labava sumnja je li pero u Bačićevim rukama zapravo u pravim rukama. Vuletinova želja upućena Bačiću za »dobru noć« protumačiva je Vuletinovom nepritajenom željom za konačnim oprostajem od Bačića. Poželjenom zdravlju svoga oponenta Bačić se na kraju raduje, izjašnjavajući se kao Vuletinov štovatelj, štoviše, pridružujući se radovanju i Vuletinovih prijatelja.

2. P. K. BAČIĆ: FRATAR, VELEDOMOLJUB I KRITIČAR VISOKIH NACIONALNIH VIBRACIJA

Valja nam biti načistu da je fra P. K. Bačić i kao čovjek i kao svećenik bio visoko nacionalno vibrantan. Jedan od nesporazuma u ovoj polemici moguće je fiksirati, po Bačićevu sudu, u Vuletinovo nerazumijevanje ili barem nedovoljno razabiranje tog rodoljublja. Uspostavili bi međusobno kadšto stanovito *vacuum*, s ishodom da su Bačićeve visoke nacionalne vibracije nekako zaglušivale Vuletina do točke njihova punog nerazumijevanja. Vuletin ili nije uočio ili je to hotice prešutio u svom nemirenju ili mu pak vibracije na to nisu odgovarale, da je P. K. Bačić s dvadesetak uvodnih redaka za svoje »Primjetbe« javno i jasno iskazao svoju duboku nacionalnu samosvijest.

Jezično pitanje za Bačića je jedno od temeljnih nacionalnih pitanja.⁵⁴ Ono Bačićevo već istaknuto uzimanje u ruke Enciklopedije valja nam ovdje uzeti za Bačićevo posezanje za komplementarnim štivom s kojim bi dopu-

⁵⁴ Valja znati da je Bačić dugi niz godina predavao u gimnaziji, uz više drugih predmeta, i hrvatski jezik. Posebno treba izdvojiti taj predavački rad u vrijeme kad su hrvatski filolozi rješavali pitanje hrvatskoga književnog jezika i pravopisa. Bačić, kao uostalom svi franjevci Provincije Presvetoga Otkupitelja, bio je veliki protivnik hrvatskih vukovaca i njihovih jezičnih i pravopisnih stavova. Polazeći sa stajališta da su Hrvati štokavci u pretežnoj većini ikavci, držao je ijekavski govor nehrvatskim govorom, te je ikavski govorio kako u osobnim doticajima, tako i u školi. U tome je bio razlog što su Bačićevi učenici mogli odgovarati lekcije ikavskim govorom, a zadaće pisati ili po Brozovu ili po starijem hrvatskom pravopisu. (v. K. Kosor, isto, 62)

nio ono na što se (ne) namjera kod Baurona u talijanskom prijevodu. Oponenti su se posebno dograbili upravo oko Enciklopedije. Posebno će Bačić dignuti Vuletina na noge neosnovanim svaljivanjem optužaba za sve ono Vuletinovo »zamjeranje, pobijajući 'Enciclopedia'«, navodeći također »za što zasluži(h)« od Vuletina »liepih ukora«. (B, 53) U Enciklopediji stoji: »La lingua croata è un dialetto della schiavona; essa rassomiglia al boemo e al moravo« (kao da 'boemo' i 'moravo' nisu jedan isti jezik!) – »e di tutte lingue illiriche è quella che ha maggior affinità colla polacca«. ⁵⁵ Ako je to tako, onda i Italija ima više jezika nego narječja. No, Talijani su jako mudri u svojoj »mudrosti«, te se nigdje ne može pročitati: »In Italia vi sono molti popoli parlanti molte lingue«, nego jednostavno: »un popolo parlante più dialetti«. ⁵⁶ Bačić je nakan opovrgnuti »talijanske laži« i iznijeti ih »narodu pred oči, da znade odkud ga led bije, pak da bi(h) nezna(m) što pretrpio nit bi(h) primučao, bilo komu da ugodí(m); jer svojih hrvatskih osjećaja nebi zaniekao, pa da bi to bilo samo *prividno* izmienom sama slova svoga ime-na«. Sjevnule su tako iskre pred Bačićevim očima i kad Bauron u Rijeci »zove pukom različnim, dalmatince, hrvate, nekakvo (!) morlake i uskoke«. (B, 26, III) Isto tako, »sve bene« trebaju objesiti »kljunove na... nesmisli«, (B, 27) kao što je: »Croati sono... tribù della Boemia«. (B, 27) To »prelazi svaku granicu smionosti, i postaje objestna drzovitost, da nerečem što dalje...«. ⁵⁷ Zamjetan je Bačićev istančan nerv za uočavanje lingvističkih besmislica, nerijetko kontaminiranih političkim natruhama. Drži da se u svojim »Primjetbama« osvrnuo na one »glavnije« od tolikih manjih netočnosti. U cilju mu je bilo upozoriti ljude na sve to i pripremiti ih, nađu li se u prigodi braniti domovinu »koja je ovakvim opisom, puno izložena porugi kod prosvietljenih naroda«. (B, 28) Bačić nam svojim primjerom posvjedočuje potrebu takvih »noćobdija« u službi naroda i domovine, u službi bdjenja nad svim segmentima nacionalnog identiteta. Prethodno je pomno

⁵⁵ B, 27. Malo kojem od svojih čitatelja nije X. Marmier razvukao usta osmijehom, kada tvrdi da se i u Edenu govorilo slavenskim jezikom. Tu zaista egzotičnu legendu Marmier štoviše pripisuje etimolozima (»selon les étymologistes«). Naime, kada je Bog od malo gliba umijesio našeg praoca, reče mu: Dođi ovamo. Praotac mu odgovori: *Od-ama*. Kad ga potom upita gdje mu je žena, Adam mu odgovori: *Evo-oye*. (nav. dj., 165–166) Dakle, panslavizacijom je obuhvaćen i »le paradis terrestre«.

⁵⁶ B, 27. Za usporedbu, navedimo primjer s rukopisom *Osmana* u pariškoj Bibliothèque de l' Arsenal, kao primjer »za nepoznavanje svega što se nalazi izvan Francuske«. R. Maxiner naime upućuje na bilješku nepoznatog francuskog knjižničara: »Ce ms. en langue ragusienne, Epirotte ou illyrienne, ...«. (»Francuski prijevod...«, 294)

⁵⁷ B, 27. I Bačić je nešto prije načelno anticipirao svoj načelan stav prema »našim mejašnicima« u tim pitanjima: »Naši tobožni mejašnici Talijanci, kako nas grde, što li i danas o nami pišu, da imaš deset ruku, svima bi im usta začepio i pera, kojim takove izkrivljene čine i potvore pišu, iz ruku izčupao«. (B, 25, IV)

»gledao, jedali će itko u ijednim novinama oprovrći... Nevideć toga, iz rodoljubne dužnosti, po svjetu prijateljâ, ja sam to učinio, i evo zaslužih od vas liepih ukora«. (B, 53) Kao što se dade zaključiti, Bauronove povrede nekih segmenata nacionalnog identiteta za Bačića su bile povodom objavljivanja njegovih »Primjetaba«. Prema tome, dok s jedne strane Bačić svoje pisanje obrazlaže dužnim stupanjem u obranu napadnutih tradicionalnih nacionalnih vrijednosti, s druge strane Vuletin ustaje s ciljem opovrgavanja takvih neosnovanih optužaba, jer smatra »rodoljubnom dužnošću iznieti svietu na oglede: kako Bauron nije u svom putopisu kazao *baš ništa* od onoga, zbog česa ga je Bačić onako neopravdano napao«. (V, 43) Dakle, polarizirani tumači Bauronova putopisa pretvaraju jedan drugome obranu u napad, odnosno, napad u obranu. Odmjerena obazrivost upiranja na »ugladjenom tonu« i ne ipak bez doze čuđenja i suzdržanosti, vrijednosno određuju i završne retke Bačićeva polemiziranja: »Meni je začudno da ste naskočili ljagom i toljagom, da me pred hrvatskim narodom obijedite, zato što sam narodne svetinje branio; branio ih ne za drugo, nego da ih obranim! Živ bio, gospodine, što je trebalo onako *anatomiziranje* i kritika, koja zaudara nekom osobnošću i koja više štete, nego koristi nanosi? Da ste ugladjenim tonom rekli: 'O Bačiću, lani ste pred javnosti iznieli kritične primjetbe o putopisu po Dalmaciji gospodina Baurona; znajte da je vaš talijanski prevodioc pogriješno i netočno francuzko djelo preveo...' Onda, moj gospodine, ja bih doisto sahranio vam spomen u duši i srcu. Nego ja ću završiti s vašim riečima: 'Što je ostalo, moj gospodine, točna od vaši opazaka? Stavite vašu pomnju (ne ruku na prsi) pak prosudite'. Reći ću vam, moj dragi gospodine, sa svetim Franom Salesom: '... Se si ha cadere in un estremo, sia quello della gentilezza... (chi ti dice una verità con cortesia, ti getta in faccia delle rose...'«. (B, 54)

Kod Bačića nam još u nečemu valja biti načistu: Nećije, a posebice talijansko, no zapravo čije god iskrivljavanje hrvatske nacionalne povijesti netočnim osvrtima na hrvatsku prošlost, u Bačićevu preosjetljivom oku pokrenulo bi navlastito bolan trun. Tada u hipu nahupe i obuzmu ga sneređeni osjećaji, smiješani sad ojađenošću sad pozivom da krene u protuobračun, manje ili više spreman izvesti to duhom smiren ili pak cijelim svojim bićem nenadzirano jarostan, štoviše, neuzaptivo razjaren kad su u pitanje hrvatske prvoredne nacionalne svetinje. Jer, Bačić je primjer nesputanog, čak štoviše, neuzaptivog hrvatskog franjevačkog intelektualca. Izostaje svaki Bačićev respekt prema Bauronu, kad procijeni da je iznevjerio povijesnu istinu, te se ogriješio o hrvatsku nacionalnu historiografiju i faktografiju te historiografije. Između ostaloga i zato – obraća se Bačić Bauronu – »jer se vidi iz tvojih podataka i načina opisivanja, da nisi stvar ozbiljno proučio ...«.

(B, 27) Sintagmom »izučenje u naučnom putovanju« (B, 27) Bačić prosuđuje uspjeh poduzetog znanstvenog putovanja. Svojim načinom izvještavanja Bauron naime podsjeća Bačića na grčkog liječnika Ktesiju koji je krivo pisao o Indiji, dok je sjedio na dvoru perzijskog kralja Artakserksa Mnemona.⁵⁸ Ktesija naime piše kako u Indiji imade »vrelâ iz kojih izvire raztaljeno zlato, pticâ koje govore kô ljudi, i ljudi s paščetijim glavama!« (B, 27) Dakle, Bauron maštovitošću ne zaostaje za Ktesijom. Optužba se inače doima dosta neugodnom. Po Bačiću, napisano mora odgovarati viđenome. A viđeno znači stvarno, a ne fiktivno posjećeno, prethodno preporučljivo i što bolje proučeno, da bi samo na taj način napisano bilo u službi istine. Bačić je mjestimice upravo zajedljiv, a sve to u svrhu odgovora na tuđe primjedbe i postavke besprimjerno zajedljivo dozirane ciljanim netočnostima i izmišljotinama. Bačiću je posebno stalo istaknuti podrijetlo i svrhu svih tih netočnosti: »Čim ovakove netočnosti i pogrješne sastavke pišu o nami učenjaci, književnici i enciklopediste, kakve neće putnici, skitalice, i svi koji bi se možda htjeli nekom originalnosti iztaknuti, pišuć o našoj zemlji i o našem hrvatskom narodu?« (B, 25, I) To je tek jedno u nizu pronicavih Bačićevih povijesnih razobličavanja za koja bi bilo mjesta u svakom objektivno pisanom priručniku (naj)novije diplomatske povijesti Hrvatske. Kad ne bismo znali da su to riječi iz pera fra P. K. Bačića, nagađali bismo da pripadaju kojem tadašnjem vodećem hrvatskom političaru, s posve jasnim i raščišćenim pojmovima iz hrvatske povijesti i politike. Istini za volju, ne bi trebalo kod Bačića mjestimice isključiti stanovitu mjeru zamora, kada npr. oko »pročita« nešto nenapisano. Je li to nesvjesno stavljanje oka u službu da (bi) »podkrijepi(o) dokazima svoju tvrdnju«, što ne treba isključiti, ili pak plod zamora kada se u gotovo neodređenom stanju svijesti pregoni u dokazima za svoju tvrdnju?

Po Bauronu, Istru nastavaju Talijani, Slaveni, Nijemci, te poneki Englez i Francuz. (B, 26) Bačića je posebice smetalo Bauronovo pisanje o istarskim

⁵⁸ Ako je Bačić htio optužiti Baurona za nepouzđane izvještaje u svom putopisnom štivu, onda je odabrao prikladan, doslovce klasičan primjer s kime ga je u tom smislu uputno usporediti. Grčki pisac i osobni liječnik Artakserksa II. Mnemona (zvanog Pamtilac, staroperz. Artakšatra, perzijski kralj od 404. do 359. pr. Kr./ 450. ili 453. – 359. pr. Kr.) Ktesija (Knid, 5./4. st. pr. Kr.) autor je faktografski nepouzđano pisane *Povijesti Perzije* (*Περσικά*) za koju se već u antici držalo da je nepouzđana. Drugi naslovi koji se spominju (Povijest Indije/*Ινδικά*) možda su tek izvadci iz te velike cjeline. Očuvani su tek neznatni ulomci. Može ga se ubrojiti među najstarije putopisce. Volio je naime obilaske i oplovljavanja (*Περιπλοί*). Ktesija je proveo 17 godina na perzijskom dvoru. Obje Povijesti su izgubljene. Zbog mjestimice spornih izvještaja o Indiji, povjesničari su mu te izvještaje uzimali za napisane u nekoj od udobnih odaja na Artakserksovu dvoru u perzijskoj prijestolnici Babilonu. (v. *Leksikon antičkih autora*, prir. više autora, Zagreb, 1996.; Plutarh, *Usporedni životopisi*, III, prev. Zdeslav Đukat, Zagreb, 1988., str. 533, 535, 537)

Čićima kao »una tribù antichissima«.⁵⁹ Danas Bačić zasigurno ne bi prošao pošteđen za svoj neskriveni i osebjuni pesimizam: »Do malo nestat će i ove male oaze (tj. Vlašarije) ili otočića u hrvatskom moru, koje sve to više širi valove našom malom Istrom«. (B, 27) Po dolasku u Rijeku, Baurona je začudila »vrevu fakina i derinčadi, koji su podkupljeni vikali pozdravljajuć magjarske putnike, koji su tog dana bili prispili na Rieku«. (B, 26, III) Međutim, više od toga Bačića čudi Bauronovo pobrojavanje »naroda« koji su se stekli tog dana u Rijeci. Uz Mađare, Talijane, Albance i Crnogorce, od preostalih naroda Bauron navodi Hrvate, Dalmatince, Morlake i Uskoke. To je za Bačića Bauronovo »katedralično povieda(nje) francuzkom narodu, kakvih naroda žive u gradu Rieci«. Bačiću ne preostaje drugo doli »smijati (se) i tri puta prekrstiti, nad ovakovim neistinitim navodim!«⁶⁰

Nikakvom primjedbom npr. nije Vuletin popratio Maschekov podatak kod Baurona, kako naime u Dalmaciji, uz ostale, živi 440.282 *Srbo-hrvata* (istakao K. Č.). Precizni i istinoljubivi Vuletin šutke prelazi preko spojnice između ta dva etnonima. U trci za istinom Vuletin se i sam spotiče. Očito ne razumije značenje te spojnice između »Srbo« i »hrvata« (odnosno, *Serbo-croates*), kako piše Maschek, Bauron preuzima, a on slijepo prenosi prema obojici, uz još dvije primjedbe: Na prvom su mjestu te neprihvatljive složenice Srbi, a na drugom Hrvati, pisani uzgred malim slovom.⁶¹ Vuletin nije

⁵⁹ B, 27. Marmier u svom putopisu namjenjuje Čićima čitavo poglavlje, nazivajući ih »Zichik«: »En les regardant passer dans les rues, ces familles ambulantes, ... Elles appartiennent à une tribu de Valaques, établie sur le Carst, et on les désigne par le nom de Zichik«. (nav. dj., 137)

⁶⁰ B, 26, III. Po dolasku J. Spona u Zadar, između ostaloga navodi da je u gradu smješteno osam odreda pješaštva, »sastavljenog od Slavena (d' *Esclavones*), Hrvata i Sjevernjaka (de *Tramontanes*)«. (Jacob Spon – George Wheler, *Put po Italiji, Dalmaciji, Grčkoj i Bliskom Istoku 1765. i 1766.*, Amsterdam, Henry i Theodore Boom, 1679., u: *Spon, Adam, Cassas i Lavallée u Hrvatskoj*, priredio i preveo Ljudevit Krmpotić, Predgovor Zvonimir Bartolić, Hannover – Čakovec, 1997., str. 29)

⁶¹ Da je Bačić pročitao što na tu temu piše P. Marge, možda bi se pokazao suzdržanijim i prema Bauronu i prema Mascheku i prema Vuletinu. Margeovi redci su smušeno sklepano brvno preko kojega se ne može doći ni do prave istine ni do čiste laži nego samo do nekome nasušnih i izazovnih potvora koje nose nemoralniji predznak i od samih čistih laži. Ti redci glase: »Ces beaux échantillons de l' espèce humaine sont des *Slaves* et plus exactement des *Serbes*: la population dalmate appartient, en effet, à la grande famille serbe. Les *Slaves* de Dalmatie sont dénommés *Serbo-Croates*. Ce double appellation veut-elle dire que c' est un mélange de deu peuples? Un grand nombre d' auteurs veulent que les Dalmates soient plus près des *Serbes* que des *Croates*... Comme ces deux peuples sont frères, cela ne me semble pas avoir une bien grande importance. Ce double nom viendrait plutôt de ce qu' une partie des Dalmates emploie l' alphabet latin comme les *Croates* et l' autre les caractères cyrilliques à l' instar des *Serbes*. Enfin, ce qui est certain c' est que *Croates, Serbes, Bosniaques, Herzégoviens, Monténégrins* et *Dalmates* descendent d' une souche slave commune: les *Serbes*«. (nav. dj., 62)

vodio računa o tome da taj značajan podatak potječe od tuđinca Mascheka i da taj isti podatak preuzima tuđinac Bauron, te je zato i izostala svaka njegova »opazka«. Potonjem Maschek-Bauronovu demografskom »biseru« prethodi Vuletinov napatuk s konotacijom opomene o Bačiću kojemu »nije trebalo da... uči Baurona, jer ovaj na strani 106, vadeć iz Mascheka, kaže da u Dalmaciji ima: Srbo-hrvata 440.282...« (V, 44) itd. Nije bilo potrebno pisati Hrvate velikim slovom, kad je susljednim članom složenice obuhvaćen »jedan« živalj u Dalmaciji. I najzad, Bačića na poseban način propne na noge pokušaj opravdavanja nečijih »zabluda« neznanjem. Ne želi naime neznanje prihvatiti kao more u kojem ima mjesta za sve i sva, koje sve prekrije i nijemo dopušta ma što skriti ispod svoga čudesnog i nedovidnog površja. Stoga je beskompromisno odrješit: »Nema tu neznanja; to se sve piše, da budemo ocrnjeni, prezirani i od Europe malo cijenjeni.«⁶²

Statistički podatci o populaciji u Dalmaciji prema talijanskom prijepodu naspram onima kod Baurona za Vuletina su puke laži zbog kojih Bauron, da ih je doista izložio u svom djelu, »zasluživao bi naziv pismodera, koji mu je darovao zastupnik Perić u carevinskom vieću, ...« (V, 44) Vuletinu je to uvod u svoje prvo podmetanje: »otkud je ove besjede izvadio O. Bačić i njegov talijanski Mentor« (V, 44) – to Vuletin ne zna, samo znade da na stranici 108 stoje sasvim drugi broježani pokazatelji. Samo podmetanjem »obsjenjen« čovjek ne razlučuje izbor netočnog izvora i vjernost tom izvoru. Ako mu je već talijanski prevoditelj »mentor«, zato Bačić nije suautor »mentorovih« neistinitosti. Vuletinova izričajna dosjetljivost mjestimice prevršuje svaku mjeru dobrog ukusa, te mu se tako čini da su oni »prekobrojni« žudije kod talijanskog prevoditelja »pobjegli preko crvenoga mora«, kao što ne zna »otkud je izplivalo takodjer ono zadarskih 1.500 žudija, ...« (V, 44) Bauronova vrtoglava znamenka o židovskoj populaciji u Dalmaciji izaziva i kod Bačića vrtoglavicu: »Zna se obćenito da nijedna blizu pokrajina carstva, nema manje Žudija do naše Dalmacije; nema ih već mala šaka, a evo gospodin Bauron kaže Francuzkoj, a preko njega gospodin Scurati

⁶² B, 25, I. Izvukli smo tek nekoliko riječi s kojima je Bačić pokušao izraziti svu tuđinčevu demagogiju u tim pitanjima. No, veledomoljub Bačić podao je nešto više maha i oduška svojoj ojađenosti: »Mnogi inostranci koji su ovih zadnjih godina proputovali našom Dalmacijom, dosta su netočnosti o njoj napisali, bilo iz neznanja, bilo iz kivnosti proti slavenstvu u obće, a hrvatskom narodu napose. Stranci koji su opisivali Dalmaciju, nisu propitali njezine prošlosti, nisu ni zavirili iza brda biokovsko-mosorskih, malačko-mosečkih. Ako se može oprostiti nevjestoj mladosti s tolikih netočnosti, osobito povjestno-narodopisne i kulturne. Mi smo navikli slušati i čitati takovih putopisnih crta o našoj zemlji, o našem narodu, komu su se divili prošlih vjekova umovi, koji su bili svjetskog glasa; to nam rumen lice pospe, kakve nas tuđinci opisuju. Tu su izloženi poruzi: naše ime, naši najsvetiji običaji, sve što liepa i draga naš narod ima. Tim se zavaraje javno mnijenje, i na takovim kukavnim podlogam, piše se poviest o nami, bez našeg znanja i odobrenja.« (B, 25, I)

Italiji da ih ima 'trecento milla'«. Žudija u našoj pokrajini nema već malo više od *dvie stotine*, što je ogromna razlika od 'trecento milla«. (B, 27, V) U svom komentaru na sve to Vuletin i Baurona uzima pod svojevrstan »zalog« kao mogućeg krivca, pritom punosvjestan da tome nije tako: »Da je ove laži napisao u svom djelu Bauron, u istinu zasluživao bi naziv pismodera, koje mu je darovao zastupnik Perić u carevinskom vieću, ali odkud je ove besjede izvadio O. Bačić i njegov talijanski Mentor neznam, ...«. (V, 44) I potom Vuletin upućuje Bačića na str. 108 kod Baurona: »Le culte catholique est d' emblée celui qui domine en Dalmatie. Au point de vue religieux, la statistique fournit les chiffres suivants:

Catholiques	395.927
Grecs unis	642
Grecs orientaux	79.584
Divers	12.084

Potom Vuletin upućuje Bačića na str. 359 i 360 da pročita iz god. 1781. stanje Židova u Dalmaciji, uključivo i u Dubrovniku, 218 (dvije stotine osamnaest), da bi im se broj do njihova vremena, tj. za 100-ak godina, popeo na 283. Oni iz Scurati/Bačićeve znamenke »biti će možda pobjegli preko crvenoga mora?« (V, 44). Upravo u tom kontekstu ide Vuletinu u prilog Bauronova prosudba: »Quant aux Hébreux, ils tendent à disparaître«. ⁶³ Osnovano se može zaključiti da Vuletina većma smeta nepodudaranje Scurati/Bačićevih (prevedenih) znamenaka s izvornim Bauronovim negoli (ne)točnost i podrijetlo Bauronovih znamenaka.

Potonji Vuletinovi reci govore o samom autoru, da sve voli staviti na svoje mjesto, da je protiv raspirivanja, a za smirivanje. Ako je istina u posjedu Francuza, onda mu je Hrvat drugo ime za Platona od kojega mu je istina ipak draža. Za Bačića isto tako, kad bi istina bila na strani Baurona, onda bi mu Bauron, parafrazirano kazano, bio »Amicus et veritas amica«. U svakom slučaju, svojim diskretnim pozivom na »ugladjenu besjedu« mladi don Ivan Vuletin otkriva nam stupanj svoje zrelosti i duhovnosti koje su priječile i najmanju erupciju kakve nenadzirane polemičke bezobzirnosti. Međutim, sasvim je primjetno da već od samog početka drugog dijela svojih »Opazaka« na Bačićeve »Primjetbe« Vuletin prestaje »uglađeno besjediti«, a što je inače izrijekom bio zatražio. »Dobavljanje francuzskog izvornika«,

⁶³ *Les rives illyriennes*, 360. U svezi sa svime potonje izloženim, usp. A. Dumont: »La Dalmatie compte quatre cent mille habitants, sur lesquels les statistiques officielles estiment le nombre des Italiens à vingt mille tout au plus; on trouve quelques Albanais aux environs de Zara, des Israélites partout. Les quatre-vingt-un centièmes de la population sont catholiques, le reste suit la religion grecque non unie«. (nav. dj., 212)

»gladjenje po mojim primjetbama«, »klepanje po njima«, »ovijanje mrtvikom«, »enfatično okrivljavanje« i sl. redomice su one Vuletinove tražene a nenadene »ugladjene besjede« koje su, evo, i kod Bačića pale na neplodno tlo, umjesto da su se »ugladile«, baš naprotiv, osurovjele su i pomalo se opoganile. Bačić, po Vuletinu, nastavlja u svom stilu, »pokle je opet pogladio malo enciklopediju«. Dakle, iznova uzeti u ruke knjigu, i to ne bilo kakvu, za Vuletina znači »opet je malo pogladiti«, ne praveći tako baš osobito veće razlike između intelektualca s knjigom u ruci i pastira s janjetom u naručju.

Trebalo je Bačiću stupiti u obranu i takvih hrvatskih ceremonijalno preuzetih i etabliranih običaja, kao što su pobratimstvo i posestrimstvo. Bauron i u tim pitanjima pregoni, nalazeći vriježe tih odnosa još iz vremena Skita.⁶⁴ Za Bačića je neprihvatljivo tako davnašnje podrijetlo tih konvencionalnih dogovora među ljudima, jer bi u tom slučaju »u nas bilo uspomena starodavnijih negoli kod ijednog europejskog naroda«. (B, 28, VI) Segnuo je Bauron, po Bačićevu sudu, u predaleku pradavninu za podrijetlom tih hrvatskih običaja.⁶⁵ »Mudroj glavi jedno oko dosta, veli narodna poslovice, ali mudroj glavi talijanskog prevodioca, čini mi se da nisu dosta ni dva, kad

⁶⁴ »vincoli non s' infrangono per morto, ed in alcuni risalgono fino al tempo degli Sciti«. (B, 28, VI) Za A. Dumonta, osnovni je element bratimljenja privrženost koju simbolizira prsten: »Un anneau devient le signe matériel de ces unions..., elles (sc. unions) imposent un dévoiment qui ne doit être refusé sous aucun prétexte«. (nav. dj., 211) Inače, autori, od kojih neki i među francuskim putopiscima, ističu prijateljstvo kao nosivi element i pobratimstva i posestrimstva. Usp. kod. F. L. Levasseura, nav. dj., 177–179)

⁶⁵ Kod hrvatskih etnologa datacije su se pomicala, ali ne bitnije. Za nas su ovdje, naspram skitskoj provenijenciji kod Baurona, zasad najvažnija dva spomenika ili svjedočanstva. Prvi (»Ordo ad fratres faciendum«) čuva se u knjižnici Zborne crkve sv. Ivana u Trogiru, u rukopisnom Misalu br. 5, koji je prema bilješki na kraju (l.196) bio dovršen god. 1394. Drugi se nalazi u Državnom arhivu u Dubrovniku, zapisan god. 1463. Prvi sadrži obred (molitvu) za sklapanje pobratimstva, a drugi ugovor kojim su dva dubrovačka glazbara upotpunili na sudu svoje pred mnogo godina u crkvi pred svećenikom sklopljene obveze. Više o svemu v. Antonin Zaninović, »Dva latinska spomenika o sklapanju pobratimstva u Dalmaciji«, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 45, Zagreb, 1971., str. 718–724. Međutim, Bauron smo nešto bliže s onim što Zaninović priopćuje nakon izvješća o trogirskom i dubrovačkom spomeniku. Pomaknućem u daleku prošlost vremena postojanja tog običaja u nas na osnovu dvaju spomenutih spomenika, Zaninoviću se samo od sebe nametnulo pitanje podrijetla tradicije sklapanja pobratimstva. Naime, u analizi obreda tog sklapanja u trogirskom rukopisu elementi četvrte molitve odvođe Zaninovića u Grčku. Analiza k tome upućuje na 10. st. »Codex Sinaiticus« Zaninoviću je svjedočanstvo da su Slaveni taj običaj preuzeli od Grka već u 11. st. Dakle, treba isključiti pretpostavku da običaj vuče podrijetlo od Slavena. I na kraju, Zaninović izvodi neke indikacije s kojima pokušava ukazati na vrijeme preuzimanja običaja među Hrvatima u Dalmaciji. O tome također kod A. Zaninovića, isto, 720–724. Za iscrpniji uvid u običaj s raznih vidova vrlo je instruktivan rad Milovana Gavazzija »Vitalnost običaja pobratimstva i posestrimstva u Sjevernoj Dalmaciji«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. II, Zagreb, 1955., str. 17–30.

on rieči Bauronove: *dont les liens ne se denouent que par la mort* prevadja: 'vincoli« (pobratimstva i posestrimstva) 'non s' infrangono per la morte'. Između 'nego smrću' i 'nit smrću' postoji liepa razlika!⁶⁶ Nisu primjetni nikakvi Bauronovi oslonci na Fortisove izvještaje, jer su ti izvještaji dosta sporni: najprije su mu »pobratimi« »svečano sjedinjeni prijatelji«, potom »divlji prijatelji«, da bi im malo dalje porekao svaki »svečani obred«.⁶⁷

Bačić posvjedočuje nedvojbenu erudiciju i načitanost u svezi s mnogim pitanjima iz hrvatske nacionalne i kulturne povijesti sa stranica Bauronova putopisa. Bauron kritizira svoje sunarodnjake X. Marmiera i Ch. Yriartea koji su se prije njega provezli hrvatskim Jadranom i viđeno loše opisali: »On (tj. P. Bauron) pobija neke francuzke putopisce, koji su pogrješno o Dalmaciji pisali, kao Marmiere-a i druge. Ali i on upada u iste pogrješke, pače s nekog pogleda i veće; jer preletiv parobrodom od Lošinja do Zadra, od Hvara i Kotora, ni zaviriv šta se iza brdâ i planinâ krije, opisuje pogrješno, kazuje neistinu. On nezna ni malo za naše pitomine, naše krasne prediele ravnica ...«.⁶⁸

Malo je toga oko čega su se Bačić i Bauron složili, kao što je to bilo u prosudbi putopisne vjernosti francuskog putopisca Ch. Yriartea. Za Bačića je to putopisac koji je »mješao kao nevještak, rek bih, mnoge stvari, te klasičnim radjam i prastarim nazvao djela od nepuna dva vieka«.⁶⁹ No, i Bačić

⁶⁶ V, 44. Prihvatimo li Kuzmanićevo tumačenje novog života između Pobratima i Posestrima, onda se ta veza prekida smrću: »Posto se dvojica lipo međusobom urazume, i jedan drugomu tvrdu viru zadaju, da che se za svega života (istakao: K. Č.) kao prava rodjena bracha paziti, i ljubiti, i ako do potrebe dodje, braniti se, pomochi se, i u vatru jedan za drugoga ugijlati, podju k misniku«. (Ante Kuzmanić, »Običaji dalmatinski Pobratimi i Posestrime«, *Zora dalmatinska*, 4(1847.), br. 35, Zadar, str. [189].

⁶⁷ *Put po Dalmaciji*, 39. Tragom tih razmišljanja razumljivija su nam razmišljanja tajnog austrijskog agenta koji se god. 1775./1776. dotakao u svom izvještaju o Dalmaciji tog narodnog običaja, premda mu ne udara izrijekom pečat pobratimstva: »'Prijatelji su do smrti, a neprijatelji i preko groba'. Ponekad se prijateljstva povezuju svečanom zakletvom« (»Amici fino alla morte e nemici oltre il sepolcro ancora. Legansi le amicizie talvolta con solenne giuramento e co' riti proprj a tal funzione a piedi dell' altare; giuransi fede e difesa con una certa fiera tenerezza, che risente a un tempo l' amore dell' umanità, e la ferocia de quelle anime«). (Grga Novak, »Dalmacija god. 1775./6. gledana očima jednog suvremenika«, *Starine*, knj. 49, Zagreb, 1959., str. 77)

⁶⁸ B, 26, II. Usp. što Bačić o prividnim putnicima piše: »Naša pokrajina vidila je neke zlogodine, parobrodom prevezene od Istre do Kotora, koji nisu ni nogom na suho na našoj zemlji koraknuli, a pisali su svega i svašta o nami, što nedopušta ni ljudstvo, nit prosvjeta da se napominje, a kakve se slike ne vide ni kod afrikanskih Dahomea« (B, 26, II)

⁶⁹ B, 27. Ovdje se razložito postavlja pitanje i traži odgovor: Je li Bačić čitao Marmiera i Yriartea na izvornom jeziku ili opet u nečijem prijevodu? U tom kontekstu se ponovno povlači pitanje Bačićeva poznavanja francuskog jezika u svezi s Bauronom: Ako je Bačić čitao Marmiera i Yriartea na njihovom jeziku, onda postoji velika vjerojatnost da iz nekog razloga nije čitao Baurona na francuskom jeziku nego u prijevodu koji mu je bio prečac

upućuje Baurona na radove francuskog slavista L. Légera, akademika C. Roberta, našeg Franju Račkoga i jednog profesora na Sveučilištu u Grazu, koji bi mu promijenili sliku o nama. Uzgred pripomenimo da je L. Léger boravio '80-tih godina 19. st. u Hrvatskoj i upriličio susret s Ljudevitom Gajom. Bačiću se očito učinilo prikladnim uputiti Baurona na francuskog akademika C. Roberta »kakav je hrvatski jezik i njegova književna bogatstva«. (B, 27) K tome, neka u svezi s time Bauron »pita(j) Légera na glasu slavistu«. ⁷⁰ Drugim riječima, Bauron je na vlastitom tlu mogao i trebao raščistiti s vlastitim predrasudama i nepoznavanjem činjeničnog stanja. Lako je zaključiti da spomenom dvaju francuskih slavista, L. Légera i C. Roberta, Bačić želi Baurona uputiti na njegove poznate sunarodnjake. Isto tako, na samom tlu Francuske o tome je dosta napisano vrsnim perima, zbog čega ni učeni Bauron o svemu navedenome nije smio natucati i bluditi, kad je već u kulturnoj misiji stigao u naše krajeve.

do cilja. To isto vrijedi kazati i za Bačićevo savjetovanje Bauronu neka čita L. Légera i C. Roberta, što nam daje za pravo pretpostaviti da je Bačić čitao francuske slaviste. U svakom slučaju, Bačić se nigdje posve jasno i izriječno ne izjašnjava zašto je »Primjetbe« izradio na podlozi talijanskog prijevoda, a ne izvornog Bauronova putopisa. Osobno držim da je Bačić i Vuletinu i nama tu nešto prešutio.

⁷⁰ B, 27, IV. U Bauronovoj naprijed priloženoj »Bibliographie des Rives illyriennes«, str. XXXV-XXXVII, 41 jedinica) ne vidi se da je čitao C. Roberta, ali zato pod br. 31 nalazimo Louis Léger, *Le Monde Slave*, Paris, 1873. Zagrebački *Savremenik* i *Vijenac* god. 1912. i 1923. upoznaju (Slavko Ježić i Dragutin Prohaska) hrvatsku kulturnu, stručnu i znanstvenu javnost s imenom i djelom L. Légera. To isto će učiniti *Savremenik* (Josip Nagy) god. 1923. D. Prohaska je bio, kako se čini, u prisnijim odnosima s L. Légerom, kad piše: »Glasnim, širokim smijehom i srdačnim riječima pozdravio me stari prijatelj Slavena«. Razgovarao je s Prohaskom hrvatski. Légerovu »hrvaštinu« Prohaska ocjenjuje kao »naučnu kapricu« i to obrazlaže. Iz Légerove knjige *La Save, le Danube et le Balkan* (Paris 1884.) Prohaska izvlači jednu rečenicu: »Hrvati su narod dosta rijedak u današnjoj Europi, narod apsolutno religiozan i u kojemu je slobodna misao posve nepoznata«. Léger je za Prohasku tip posebno profiliranog učenjaka. Sa studijem je započeo god. 1864. u Pragu. (»Kod Louis Légera«, *Savremenik*, 7/1912./, Zagreb, str. 199) Posjetio ga je u Parizu (Passy, 43, rue de Boulainvillier) i Slavko Ježić i o tome u *Vijencu* zapisao svoje dojmove. Pojadao se J. Nagy u »kako su ga Nijemci i Talijani odvrćali od posjeta. 'Tamo će vas naprosto zaklati!'. Légerova doktorska teza (na poticaj Strossmayera) bila je o sv. Ćirilu i Metodu. Izišla je god. 1868. Doputovao je god. 1867. u Zagreb, gdje je 31. srpnja sudjelovao na svečanom otvaranju Jugoslavenske akademije. Posjećivao je Strossmayera. Oženio je kćer prof. Luja Vojnovića. Oporučena Légerova knjižnica, smatra S. Ježić, bit će najobilnije vrelo za studij slavistike u Parizu. (S. Ježić, »Louis Léger«, *Vijenac*, 1/1923./, br. 20, Zagreb, str. 399-400) Evocirao je Légerovu smrt (1. 5. 1923.) i J. Nagy u zagrebačkom mjesječniku *Savremenik* (1923., br. 5), predstavljajući ga kao »utemeljitelja slavenskih nauka u Francuskoj« (po riječima Ernesta Denisa). Čvrste ga veze vežu sa Strossmayerom u čiji je rad oko zbliženja zapadne i istočne Crkve bio dobro upućen.

3. FRA PETROVO STRELJIVO I DON IVANOVO MUNJIVO

S Vuletinova gledišta, već prvi odlomak osvrta na njegove »Opazke« k Bačićevim »Primjetbama« o putopisu P. Baurona, odražava Bačićev uzmak, sa slabim verbalnim opiranjem Vuletinu, te prebacivanjem svekolike krivice na talijanskog prevoditelja. Bačiću nažalost nedostaje neki snažniji obrambeniji odgovor, osim da je »Vuletin dobio francuzki izvornik putopisa Baurona, po njemu pogladio moje primjetbe, ... te klepajuć ih, hoće da sam kriv ondje gdje sam prav, i *logičan*. Oprovrjavajuć neke stavke, koje sam ja naveo po talijanskom prevodu, riečima izvornika francuzkim jezikom pisana, ovija me mrtvikom, bacajuć enfatično na me svu krivicu, a ne na talijanskog prevodioca«. (V, 62) Kao što se može razabrati, dva oponenta i dalje razmjenjuju sve prije negoli (one od Vuletina tražene) »ugladjene besjede«. Ulje se i dalje dolijeva na vatru, grčevi ne popuštaju, preostaju samo gole riječi s kojima se još jedino može nešto naružiti ili pak popraviti. Nakon P. Baurona, konačno se i talijanski prevoditelj našao sada i pod Bačićevim tijeskom.

Ne prestaje među njima uzajamno optuživanje za skokove, ali u pogledu talijanskog prijevoda, i za preskok kojim Vuletin optužuje da »skače preko plota i rabeć sitnozora svog talijanskog prevodioca, nalazi u mojim opazkama ono čega nisam nigda napisao«. (V, 62) Na Bačićevo napadno tjeranje svake ambicioznosti od sebe, Vuletin to čini tek »mimogred«, da je naime i sam pisao (svoje) opazke bez ikakvih ambicija, nikomu za volju, već iz same rodoljubne dužnosti«. To je Vuletin izrijekom »htjeo nadodati, jer rek bi da O. Bačić o tome koješta sumnja«. (V, 62) »Nu, nemojte me objediti, da griješim proti logici *čineći skokove*, jer vam opet velju da se negradim književnikom, da ne pišem da se čujem, nego da se obranim«. (B, 54) Obranu Baurona upisuje pak Bačić Vuletinu u »skokove«, a s druge strane Vuletin ih iščitava u Bačićevim iskrivljenim i neprihvatljivim izvodima, oslonom na podjednako takav talijanski prijevod Bauronova putopisa. No, čini se da je u ovom pitanju kao nigdje drugdje, Bačić uspio »vi(a) logicae« stjerati Vuletina u kut: »Vi, moj gospodine, nećete skokovâ, i to mi u grieh upisaste što sam ih činio. Ali htjeli ste obraniti Baurona u tim tricam, a kad tamo, ja nisam ništa učinio već slijedio Baurona. Gdje je on skočio i ja sam – dakako po mome talijanskom – što biste vi rekli Mentoru. ... Nesretnih skokova, nesmiš ih izvadjeti, da nepogriešiš pravila logike!« (B, 54) Upravo slijedom tih toliko opetovanih i uzajamno predbacivanih »skokova« Vuletin će artikulirati i generalizirati vlastiti sud o svome oponentu: »Moj čestiti gospodine, s vama se nije lasno boriti, jer tako skaćete i izvrtate, da vas se nemože uhiti ni za noge ni za glavu«. (V, 62, II)

Svojim logički nevješto sročnim pokušajima samoopravdavanja Bačić je mogao Vuletina samo »logično izazvati« da mu uzvрати streljivom: »Ja sam pisao moje lanjske primjetbe bez ikakvih ambicija, nikome za volju, već iz same rodoljubne dužnosti, ne da se gradim književnikom, ne da pišem književne oglede, ne da okrivim putopisca Baurona, nego da ga izpravim, držeć da je doslovno i točno sve preveo talijanski prevodioc, što sam ja onda u mojim primjedbama naveo«. (B, 53)

Bačića očito progoni pripisano mu učiteljevanje nad Bauronom, kad grčevito pokušava razuvjeriti Vuletina i uvjeriti ga da je nakan samo ispraviti Baurona. Ova i druge pojedinosti podaju polemici sva obilježja jednog mjestimice bizarnog polemičkog sitničarenja, granuliranja težišne teme i tako navlačenja užeta ni za što. Vuletin u nastavku, po Bačiću, proturiječi pravdi, i to *d' un air moqueur*, a Bačiću postaje sve bolnije pod teretom »tudje krivnje« koju nije zaslužio, nego je *nelogično* na nj svaljena. Sve je to djelo Vuletina, uvjeren je Bačić, a sve zato »da *absque provocatione*, javno mnijenje nadje me krivcem, ondje gdje bih imao zaslužiti pohvalu«. (B, 53) Razvidno je da se odjednom u Bačiću bolno i jadovno oglasio uvrijeđeni ponos prvenstveno kao suradnika jednog uglednog glasila kao što je zadarSKI *Narodni list*. A Bačić upravo tu griješi. Suradnik u javnom glasilu i sam se na stanovit način publicira. Dobar urednik *Lista* kao vrstan znalac svoga posla pušta da dva oponenta jedan drugome kažu sve što su naumili. Polemički oponenti su potpuno izjednačeni, ali ne uvijek i svaki od njih spreman dočekati i podnijeti sud javnosti. To su, ponajčešće kod temperamentnih i osjetljivih mladih ljudi, one reaktivne oscilacije za koje su potrebni *movens*-i sasvim neznatne pogonske snage. Temperamentni Miljevcānin u hipu kudi i hvali Bauronov zapis koji je »osakatio... rad o našoj zemlji i narodu«, rad inače »pohvalni s drugog pogleda«. (B, 27)

Bačiću je tako »nelogičan zaključak« Vuletina »tvrdec bar po smislu rieči da moja hrvatska *traduction est pleine de fautes*«. (B, 53) No, i prevodjenje ima svoje logičke zakonitosti, po kojima npr. točno preneseni smisao riječi iz jednog jezika u drugi mora stajati u suprotnosti »(avec) *traduction (...) pleine de fautes*«. S druge strane, Vuletinovo neobaziranje »na logične tančine« Bačiću se čini Vuletinovima osobito ranjivim mjestom u koje ga zato i treba gađati. To je pak razlog što Vuletin, po Bačiću, »udara kud se desi, te mašuć sieče i ono što je nedužno i nevino«. (B, 53) To su tipični polemički uzvraćaji, pa što se pogodi da pogodi. Pravi cilj se kadšto ne vidi ili ga uopće i nema, ali ga treba izmisliti. Za Bačića je utješno i to što ga je Vuletin »obiedio« ondje gdje inače nije imao za što, »i to po najboljoj – ... logici« (B, 53): »S toga da ste vi vaše opazke po logičnom načinu uredili, svak tko logično misli i osieća, u zvezde bi vas kovao. Jer oborit se tućom rieči i nabacivanja, na prava i zdrava, zalazi se, brate, u vrzino kolo. Pa i onako nestoji da se ukorim jedan na drugoga nabacujemo«. (B, 54) Kao što

razabiremo, trenutak je među oponentima upućivanja i primanja lekcija iz nekakve moralne pedagogije, za koju među njima jamačno još ni najmanje nije bilo pripremljeno plodnije tlo ili sazrelo pravo vrijeme.

Nikad dovoljno polemičkog munjiva ne stiže Vuletinu odonud otkud se zasigurno najmanje nadao: iz »slavnog uredništva *Narodnog lista*«. Među otvorenim dopisima u br. 51 Vuletin je pročitao: »Častni gospodin B(ačić) – Cetina. Tiskat ćemo dragovoljno, ali moramo ublažit ton, pošto gospodin V(uletin) nije vas činio odgovornim za one netočnosti, već nevjernog talijanskog prevoditelja. Bog i Hrvati!« (V, 61) To kratko, ali višestrano instruktivno upozorenje iz uredništva *Narodnog lista* svome suradniku koristan je prilog povijesti hrvatskog novinarstva u smislu posredovanja uredništva između dviju »zaraćenih« strana s ciljem nadziranja napetosti, primjerice, »ublažavanja tona«. Na primjeru ovog upozorenja Bačiću iz uredništva imamo i primjer jedne preventivne intervencije na stranicama južnohrvatskog novinstva iz 19. st. Smirivanje napetosti uredništvo je zasigurno uzimalo za jamstvo boljoj kakvoći prilogâ na svojim stranicama. S time svakako valja dovesti u svezu i dotičnu intervenciju iz uredništva *Narodnog lista*. Za Vuletina su ti urednički reci upravo blagotvorni, poticajni i ohrabrujući da još jednom »navuče rukavice«, ma koliko god već samo i tih nekoliko redaka za nj bili »najboljom obranom«. Bačićevo uporno uvjeravanje u Vuletinovo nelogično svaljivanje na nj svekolike krivnje »što je Bauronov putopis izkrivljen, a ne na talijanskog prevodioca«, nagoni Vuletina sada na protuvjeravanje Bačića u uporno samozavaravanje (pokazati »koliko se vara«), zbog čega mu je »red... dvije tri nadodati«. Poziv Vuletinu na postupanje s njim (tj. s Bačićem) »con gentillezza e cortesia« najnoviji je Bačićev dobačaj rukavice svom protivniku, što ovaj objeručke dočekuje. On to i čini »ako i je trebalo da uredništvo ublažuje ton njegova 'Osvrta' ...« (V, 61, D) Bačićevo nepotpuno navođenje Vuletinova pitanja – »otkud je ove besjede izvadio O. Bačić« (umjesto – »odkud je ove besjede izvadio O. Bačić i njegov talijanski Mentor neznam«) – ima za posljedicu, smatra Vuletin, da »s ovim nadometkom, koga je O. Bačić izpustio, stavka gubi svaki dokaz protimeni, jer se s njom krivi Mentora, a ne Telemaka Bačića.«⁷¹

⁷¹ V, 61. Da nije Vuletin (na više mjesta) nazvao G. Scuratija Mentorom (izvorno u značenju odgojitelj i savjetnik Odisejeva sina Telemaha), ne bi bilo posve jasno u kojem značenju Vuletin naziva Bačića Telemahom (Odisejevim i Penelopinim sinom). Dolazi u obzir zgoda kada Telemah pada u more, a delfin (čit. G. Scurati) ga spašava, što bi značilo spašava se (krije se iza) uz pomoć talijanskog prevoditelja. Bačić, nadalje, ne bježi od borbe i zato bi ga netočno bilo dovesti u svezu sa značenjem samog imena »Telemah«: tele + mahes=daleko od borbe. Stoga mi se najprihvatljivijim čini objašnjenje prema kojem bi Telemah/Bačić bio poslušni gojenac i učenik Mentora/Scuratija. O tim odnosima Mentora i Telemaha Homer pjeva u prvom i drugom pjevanju *Odiseje* (npr. I, 195, 418; II, 243, 253, 268, 401). Konzultiraj *Biografia mitologica* (...), vol. III, Venezia, 1838., p. 447. Dakle, Bačića je njegov Mentor (G. Scurati) samo dodatno poticao da nasrće na Vuletina.

Vuletin poziva Bačića da po pravdi i savjesti sudi samome sebi. Prije toga, nudi scenarij ili model pravičnog suđenja prema kojem trebaju »oči u oči« gledati jedan u drugoga sudac, optuženik i svjedok: »Sudac, koji bi optuženika odsudio, zadovoljavajući se samo svjedočanstvom, a da nepreslušati i njega istoga, kad bi mogao, bili lakoumno radio, bili bio odgovoran pred Bogom, svietom i starešinama, kad bi ga nevinu odsudio? Bi doisto! Dakle, po najboljoj logici, sudite samu sebi!« (V, 61) Kao što je razaberivo, Vuletin napućuje i ujedno podsjeća Bačića da mu logika, i to ona najbolja, bude istinosna luč u mogućoj tmini suđenja. Jer, samo uz takvu logiku, svjedočenje i preslušavanje proteći će u punom suglasju i punoj odgovornosti »pred Bogom, svietom i starešinama«.

3.1. »Mi nit etnografično nit etimologično nismo Vlasi«

Vlaško pitanje jedno je od tolikih drugih od posebnijeg Bačićeva zanimanja. Štoviše, od svih tema unutar polemičkog trokuta Bauron-Bačić-Vuletin, vlaško pitanje je »najtvrđi orah«. U *Narodnom listu* tiskao je »razpravicu 'Odkle Vlah i vlaško ime'« (B, 28) S ponosom se pribraja autorima koji su također pisali o toj problematici: izvjesnom sveučilišnom profesoru iz Graza, Franji Račkome i Stipanu Zlatoviću. Kada se pozornije pročita taj Bačićev podlistak koji se proteže na tri stranice, stječe se dojam da je vlaško-morlačko pitanje zaista tištilo Bačića, posebice svijest »da to ime dušmani naši izmisliše«. Stoga i pristupa tom pitanju »sdušno i nepristrano«. Upućuje na više starih autora uz pomoć kojih se može doći do prave istine tko su zapravo Vlasi: Laonicus, Grgur Aeropolita, Aeneas Sylujus, Leuclavius, Ovidius, (naš) Lucius, Zonaras. Bačićev članak prožima u prvom redu jedno bezgranično, mjestimice gotovo bojovno rodoljublje. U svojim brojnim obvezama ne nalazi vremena za sustavniju razradu i tog pitanja iz hrvatske nacionalne historiografije. Zbog toga ne možemo govoriti o Bačićevu ozbiljnijem znanstvenom doprinosu na tu temu čak ni za 19. st.⁷² Bačić je načistu »da Dalmacija nije vlaška zemlja«, jer je to »filologičnim tančanjem i povjestno-etnografičkim istraživanjem dokazano«. (B, 28, VI) S. Zlatović mu je putokaz otkud je krenulo s tim teškim zastranama: »... *cives romani* (stari ostanci Latina u dalmatinskim gradovima) zvahu Slavjane, dotično Hrvate 'Sclavi', smatrajuć ih barbarim. Poslie Mletčani nasljednici starih Latina, u ono malo dalmatinskih mjesta, koja sama sačinjavahu geografično Dalmaciju, nezvahu Hrvate 'Sclavim, nego 'schiavim':

⁷² B, 28, VI. No nekoliko stoljeća prije o Vlasima piše hrvatski autor: Ludovik Crijević Tuberon (1459.-1527.), dubrovački benediktinac, u djelu *Komentari o mojem vremenu*, preveo Vlado Rezar, Zagreb 2001, str. 4, 10, 106, 107, 108, 109, 110, 115, 123, 128, 185, 287.

a uz to morlakim – vlasim. Jer to? Jer su znali da dalje preko brdâ staju 'Valacchi', 'morovalacchi', a hrvatski – dalmatinski seljaci dolazijahu u gradove k moru, te gradove zovuć lacmanskim-latinskim; a lacmanska gospoda nerazumeć njihovog jezika, kudeć njihove hrvatske odore, zvuahu ih 'morovalacchi', 'morlacchi'. Znali su da su došli iz planina, te držeć ih da su iz Vlaške, ili Valacchie, gdje je bilo mnogo Slavjana pomješano sa potomcima starih legionara rimskih (odkle ime Romani, Rumunji) Vlasim«. (B, 28, VI) Preuzimanje ovako podužeg navoda iz Zlatovićeve *Franovaca* govori nam o Bačićevu pouzdanom oslanjanju na sve te Zlatovićeve historiografske postavke. No, Bačić ih ipak želi popratiti vlastitim zaključkom: »Vlasi, 'Valacchi', 'morovalacchi', Crni Vlasi, Crni Latini; to je sve drugo, a nipošto Hrvati. Mi stanovnici Dalmacije jesmo kao i praotci naši, Hrvati«. ⁷³ Za Bačića dakle »Morlacco nije drugo nego preinačeno od 'Moro-valacco' (Crni vulak – Vlah), što opet nije već Karavlah – (Crni – Vlah; Valak)«. (B, 28, VI)

Protutnjili su hrvatskim krajevima usedlani Obri, Mongoli, Turci i Vlasi koji su bili »s Turcim pomješani«. ⁷⁴ Za Bačića, nadalje, »to su bili meteori, pošli i nestalo ih...«. (B, 28) Ilustracijom »meteori« Bačić je htio istaknuti njihovo *proputovanje*, a ne duže zadržavanje, pogotovu ne ostanak u našim krajevima. »Kao ćete pod tuđim gospodarom« »dobjegavali su Srbi i njihov knez Zakarija, u hrvatske zemlje«. (B, 28) Time je pak Bačić htio naglasiti da »nedolazijahu nigda kao poseban narod, Vlasi, 'Morlacchi'«. (B, 28, VI) No, lako je Bačiću za »meteore« koji su došli i otišli. Teško je njemu zbog onih koji su nažalost ostali, a to su Mletčani koji »ove pojme pomutili su... za dugih vjekova robovanja«. Čovjek danas »u težačko-hrvatskoj odjeći« Mletčanima je namah »Morlacco« ili »Vlah«. Sutra se preobuče, »nataknje slamnati šešir na glavu«, Mletčaninu namah postaje »gospodin', lacmanin«. ⁷⁵ Bačić na kraju čisti »vlaško pitanje« od natruha što ih je sa

⁷³ Marmier pred svoga čitatelja izlazi s teorijom o vremenu dolaska Morlaka u Dalmaciju i njihovu stvarnom podrijetlu: »Au quatorzième siècle, une autre cohorte d'émigrants, appartenant à la même race, vint s' y adjoindre. C' étaient les Morlaques, dont les récits erronés ont fait un peuple à part, et qui sont, par leur origine, par leur langue, aussi Slaves...«. (nav. dj., 170)

⁷⁴ B, 28. Najčvršću potvrdu o tek pukoj pomiješanosti morlaka sa stanovnicima Istre i Dalmacije mogao je Bačić naći npr. kod L. F. Cassasa: »Drugi stanovnici Dalmacije i Istre, donekle pomiješani sa morlacima (istakao K. Č.), nemaju ipak s njima nikakve sličnosti. (nav. dj., 181)

⁷⁵ B, 28. Ch. Yriarte uočiti će u tom smislu neke bitnije razlike između istarskog morlaka i drugih susjednih plemenskih manjina: »le *Morlaque* offre le contrast de la mollesse et d'un rare abandon à côté de la rudesse et de l'activité d' autres tribus voisines«. (nav. dj., 107, 119) Ti morlaci stigli su u Istru iz Dalmacije, Crne Gore, Hercegovine i Hrvatskog primorja. Za J. Spona su npr. morlaci podanici, prebjeci iz Albanije. (nav. dj., 22) Spon im u nastavku opisuje ćud, osobine, karakter i sl.

sobom donio npr. jedan inače visoko obrazovani, ali u ovom pitanju nedovoljno i pogrešno obavješteni putnik, tj. P. Bauron.⁷⁶ Ne znamo koliko je to Bačić imao i(li) mogao imati na pameti, no problem Vlaha već je preko 250 godina predmetom istraživanja europskih znanstvenika: etnologa, etnografa, lingvisti i nadasve povjesničara. Zbog toga se s punim pravom može kazati da se o nijednom balkanskom narodu nije toliko raspravljalo i pisalo koliko o Vlasima. Iz istog razloga se ne treba čuditi što Institut Roman de Cercetari u svoju ediciju *Bibliografia Macedo-Romana*, Freiburg 1984. unosi 4000 naslova o Vlasima. Zef Mirdita, hrvatski povjesničar i katolički intelektualac albanskog podrijetla, donosi u svojoj monumentalnoj monografiji *Vlasi u historiografiji* poglavlje »Vlasi u putopisnim djelima«. No, tim se poglavljem za našu svrhu ne možemo konkretnije poslužiti. Daleko veću pozornost privlači nam poglavlje »Vlasi u hrvatskoj historiografiji«.⁷⁷ U svakom slučaju, zbog mnogoslojnosti Bačićeve i Vuletinove polemike, nemoguće nam je ovdje upuštati se u sustavniju, dakle, iscrpniju raščlambu, nego se držati njihova raspravnog slijeda.

Morlačko pitanje ili morlakizam i »tužno oglodjana i sadrta Dalmacija« određuju osnovni stav Bačića prema Bauronu koji u tome slijedi Fortisa. Bačić je jasan, kratak i beskompromisan: »Mi nit etnografično nit etimologično, nismo vlasi.«⁷⁸ Vlasim je druga domovina; oni su i po jeziku i po svim narodopisnim uslovim drugi i različan narod od našega.⁷⁹ S takvim pre-

⁷⁶ Zamjetne su neke podudarnosti u pristupu etnonimu »morlak« kod A. Dumonta i Baurona: »Ce paysan, le *morlach*, comme on l' appelle d' un mot dont le sens est incertain, mais qui paraît signifier les *Valaques de la mer*, n' a jamais rien appris; il en est encore aux mœurs des premiers jours, pauvre, courageux, ami de l' indépendance, fier des riches couleurs de son costume, de ses broderies faites par les femmes à la maison, de son fusil qu' il ne quitte jamais.« (A. Dumont, nav. dj., 207)

⁷⁷ Zef Mirdita, nav. dj., 197–199, 267–336.

⁷⁸ Zadržavajući se samo na ovoj kratkoj i odlučnoj Bačićevoj tvrdnji kojom Bačić zapravo izražava svoj isto tako odlučan stav gledom na to pitanje, u prilog toj tvrdnji čvrsto govore dvije povelje iz 14. st. (god. 1357. i 1371.), iz kojih se »jasno očituje etnička razlika između Hrvata i Vlaha. (Z. Mirdita, nav. dj., 271) U kasnijim dokumentima također se povlači puna razlika između Hrvata i Vlaha (Morlaka). O tome G. Novak: »Postoji međutim mišljenje, koje se daje i dokumentima potkrijepiti da u XVI. stoljeću Mlečani dijele Hrvate od Morlaka. Pored toga ima pisaca koji dalmatinske Vlahe (Morlake) identificiraju sa Cincarima i izvode njihovo porijeklo od romaniziranih Ilira. Pitanje ovih dalmatinskih Morlaka zapravo nije načeto, a da bi se moglo o tom nešto više sa sigurnošću kazati. Potrebno je još mnogo historijskih, lingvističkih i antropoloških studija, da se može nešto o tom sigurno reći, tim više što za dalmatinske Vlahe nemamo nikakvih lingvističkih podataka.« (»Dalmacija god. 1775./6. gledana očima jednog suvremenika«, 73^b)

⁷⁹ B. 54. Od više drugih, hrvatskih i nehrvatskih autora, Z. Mirdita veoma uvažava mišljenje »oca hrvatske historiografije«, Trogirana Ivana Lučića (Johannes Lucius, 1604.–1679.), po kome je ime Vlah bugarskog podrijetla. Lučićev stariji suvremenik i pripadnik zagrebačkog povjesničkog kruga, Pavao Ritter Vitezović (1652.–1713.) posebno

tenzijama dirati narodu u povijest i jezik znači smišljeno privoditi narod na put s pokušajem njegova otpravljanja u ropotariju povijesnog zaborava do konačnog iščeznuća sa zemljovida, uz posve ogoljelo povjesničko tumačenje: Bio jednom *neki* narod ili, po mogućnosti, *sine nomine et omine*. Bačić nam to na svom mjestu žalopojno priziva u pamet: »Svemu ovomu krivi su izkrivljeni pojmovi o našoj zemlji, kriva zanešenost ugrijanih glava, koji iz svoje pokrajine htjeli bi da izčezne i narod i povjest mu od sedmoga vieka do danas«. (B, 25, I) U svojoj bujnoj, ali brižno kultiviranoj literarnoj mašti, Bačić traži analogone zlonamjernih pisaca o nama i nalazi ih u afričkim Dahomejima. Literarna mašta odvodi Bačića ponovno u Afriku: u ljudima koje je Bauron u Rijeci sreo odjevene u narodne nošnje, kao da je vidio Beduine, prosvjeduje Bačić.⁸⁰ Bačićev je komentar na sve to vrlo jednostavan: Bljedunjavih i turobnih, te sasvim neobično (beduinski) odjevenih ljudi kakvima je Bauron opisao Morlake, u Rijeci se ne može vidjeti, jer »... u Rieci ovakovih stvorova nema, koje ovdje i kakve navodi gospodin Bauron. Ja bih radostan bio da mi je ikako doznati za takove nošnje kod naroda evropejskih«. (B, 26, III) Za prevoditeljev preinačeni opis Morlaka u Rijeci, Vuletin upućuje Bačića na str. 43 u *Les rives illyriennes*: »Dans un angle du carrefour, des Morlaques jouent aux cartes. Ils ont la figure pâle et triste, comme en touffes sur la nuque. Coiffés d' un chapeau rond, un pan du manteau rejeté sur l' épaule, ils ont les jambes rayées de bandelettes et les pieds chaussés de sandales. Des femmes de l' île de Véglia entourent une boutique de bibelots. Elles sont vêtues de percale noire et portes sur la tête un mouchoir de couleur sombre noué sous le menton«. ⁸¹ Morlačko pitanje izvrvalo se bilo u osobiti predmet koječijih skribomanskih izivljavanja.⁸² Uočljiv je Bačićev prigovor Bauronu za rashrvačivanje onog dijela

naglašava »da se ime Vlah proširilo po cijeloj obali Liburnije i Dalmacije i da se svi pogani, pa također i katolici, nazivaju Vlasima. Od Jadranskoga mora preko Hrvatske, Ugarske, Dacije, Poljske i Rusije do Sjevernog mora, Vlasi žive u mnogočlanim zajednicama i govore jedan jezik. Iz ovoga jasno proizlazi da Vitezović, barem u ovom spisu, Vlahe drži zasebnom i samosvojnomo etničkom grupom«. (Z. Mirdita, nav. dj., 278)

⁸⁰ Ch. Pelerin vidi u Zadru »le Morlaque et le Juif avec leurs turbans d' un rouge décoloré«. (nav. dj., 10)

⁸¹ Usp. talijanski prijevod: »In un angolo della piazza alcuni morlacchi stan giocando alle carte; han la faccia pallida e triste, capelli del colore dei filamenti del maice, cadenti in ciocche sulla nuca, un capellaccio tondo, un lembo di mantello gettato trascuratamente sulle spalle; hanno le gambe adorne da striscie di tela sucida, pendenti dal ginocchio de' calzoni, e sandali di legno a' piedi; vestono una bluse o camiciotto di percallo color tabacco-scuro e avvolgono la testa in una pezzuola che annodano sotto il mento; vere figure da zingari«. (LMC, p. 465)

⁸² Već više puta spominjani Ch. Pelerin teško je osudio upravo morlake u povodu dviju katastrofa (potresa i požara) koje su god. 1667. snašle Dubrovnik: »Un vent violent porta les flammes d' un bout à l' autre de la capitale détruite, et quand l' incendie s' apaisa

hrvatskog naroda »što nevidi mora«, od dijela što mora vidi. To je značajan i u literarnoj stilizaciji lijepo uobličen Bačićev uvid koji premašuje mnoge Vuletinove traduktološke pokušaje. »Mi amo iza brda isto smo Hrvati kao i vi u Kaštelim...«. (B, 54)

Bauronovo nazivanje (slijedom Fortisa) dalmatinskih Zagoraca »Vlasima« – Morlacima« za Vuletina nije kako drukčije nego u Dalmaciji, »jer kad mi u Dalmaciji – obrazlaže Vuletin – možemo ih tako zvati, mogao ih je i on«. (V, 61) Vuletinova usporedba zaista »hramlje« (*claudicat*). Geneza morlakizma u narodu i u najnovije doba seže do Fortisova izvora. Usmeno predaji prvih ozbiljnijih čitatelja o morlacima kod Fortisa treba tražiti genezu morlakizma u Dalmaciji, kakvu zagovara Vuletin. Je li to sad Vuletinov »qui pro quo«? Po vlastitim riječima, »ćud-karakter« Bačiću ne dopuštaju kao nešto »najmrže... uzeti hotimično qui pro quo«. Otud Bačićevo čuđenje što je Vuletin mogao i pomisliti da će on (Bačić) »izkrivljavati ili što nadođavati tudjoj radji i pisanju?« (B, 54, III) Zbog svega navedenoga, »sva ona pouka o Vlasima – Morlacchi – kojom se bavi početak šeste točke Bačićevih primjetaba, mogla je biti izpuštena, jer bilo komu žao ili drago, dandanas Zagorci, u Dubrovniku i pravoslavni od svakoga zvani su 'Vlasi«, i bit će do sudnjega dana, ko što će 'boduli' biti zvani primorcima«. ⁸³

Bačićev prigovor Bauronu u svom »Osvrtu« na Vuletinove »Opazke za pogrešan opis kršnosti i žilavosti dalmatinskih Zagoraca, Vuletinu je »neu-

faute de combustible, une bande de Morlaques se précipita sur les débris fumants, afin de piller tout ce que la double catastrophe avait laissé à Raguse«. (nav. dj., 20)

⁸³ V, 44. U anonimnom rukopisu (173 folija) u bečkom Haus- und Staatsarchiv (Sign. 573/175), u kojem se govori o prilikama u Dalmaciji oko god. 1775./1776., G. Novak pronalazi tko je koga tada nazivao »Zagorci«, a tko koga »boduli«. Otočani i Primorczi za Zagorce su bili »Boduli«, a ovi za Bodule »Vlasi«. Pritom G. Novak, prema tom ustvari izvještaju jednog tajnog povjerenika bečke vlade, karakterizira Bodula kao »lukava« čovjeka, dok je Morlacco (Vlah) napola barbarin i surov: »... gli uni agli altri sono ridicoli, e chiamasi dal Morlacco per derisione – Bodolo – l' abitante delle Isole, e delle marine, mentre per disprezzo da questi chiamasi – Morlacco – l' abitante (Fol. 21. r) delle montagne, e della terra più interna. ... Il fatto si è, che Bodolo prendesi per altrettanto, che per – Furbo – in Italiano, e Morlacco per semibarbaro, erozzo«. (»Dalmacija god. 1775/6 gledana očima jednog suvremenika«, 73) Tri desetljeća ranije G. Novak je po prvi put izišao u javnost s tim rukopisom, živo nastojeći predstaviti barem autorski lik izvjestitelja, kad mu je već ostao nepoznat identitet: »Kako se iz teksta vidi ovaj je anonimni, a inače vrlo naobraženi, pisac bio tajni povjerenik austrijske vlade, poslan u Dalmaciju da ispita njeno cjelokupno stanje, jer se tada bečki dvor mnogo interesovao za Dalmaciju. Iz teksta se vidi da je on bio u Dalmaciji dva puta, god. 1775. i 1776. On je lično obišao cijelu Dalmaciju i Dubrovačku republiku, bio po dalmatinskom zagorju i po otocima, živio dulje vremena u svim dalmatinskim gradovima, ušao u dalmatinsko društvo, postao čak začasnim članom splitskog agrarnog društva, da onda dade svojoj carici Mariji Tereziji, najbolji opis Dalmacije što ga uopće imamo«. (G. Novak, »Jedan anonimni rukopis iz 1775./6 godine o dalmatinskim zagorcima /Morlakima/, primorcima i otočanima«, *Narodna starina*, knj. IX, Zagreb, 1930., str. 21)

mjestan«. Iz Bauronova upiranja prstom u njihov bosí hod »i u samoj košuljici« još za rane dobi, »toliko zimi, koliko ljeti«, na što se inače »nije trebalo osvrutati«, »jer da ovo zadnje i jest netemeljito – što sasvim nije«, »zaključak koga iz tog (Bauron) izvadja, častan (je) za naš narod a ne sramotan«. ⁸⁴

Bačićev pristup vlaškom pitanju ili morlakizmu jasno sadrži neka obilježja multidisciplinarnog pristupa tom pitanju u 20. st. To se može uzeti za Bačićeve još netransparentne anticipacije, odnosno još nedovoljno artikulirane pozive u kojima treba tražiti korijene okretanja novijih povjesničara dotad nepoznatim izvorima za točne interpretacije, prije svega bizantskim odnosno hrvatskim kraljevskim i velikaškim, te osmanlijskim javnopravnim dokumentima. Moderna historiografija (od 20. st. naovamo) uključuje također pomoćne povijesne znanosti, lingvistiku, etnologiju, socioekonomiju, vojničku organizaciju i funkcije u sklopu Vojne krajine i dr. Interdisciplinarni pristup povijesnom fenomenu Vlaha pridonio je svestranijem rasvjetljavanju uloge Vlaha u povijesti hrvatskog naroda. U svekolik pokušaj orkestracije interdisciplinarnih mišljenja 20. st. o vlaškom pitanju, sasvim prihvatljivo se uklopio u Bačićev spazmatičan krik pod sami kraj 19. st.: »Mi nit etnografično nit etimologično nismo Vlasi«.

Kao u pogledu Vlaha i Morlaka, ukrižio je Bačić s Bauronom i Vuletinom svoj polemički mač u pogledu Bauronovih »Eslaves«, odnosno, Scuratijevih »Schiavi/Schiavoni«. Samo je, doslovce biblijski kazano, trebala jota i da umjesto »Slavi« ili »Slavoni«, budemo »Schiavi« i »Schiavoni«. »Schiavo« za Slavo, »Verche« za Vrsi, »Carso« za Krš Bačiću su paradigmatički primjeri tipične mletačke »pometanije babilonske«. (B, 26) S Bauronovim, a slijedom Baurona i Vuletinovim »Selavo« od »Slavo« Bačić

⁸⁴ V, 61, I. Četrnaest godina prije Baurona, A. Dumont susreće čvrsto obuvene morlake, ponosne, pristalo obučene, da su mu se činili poput likova s venecijanskih slika: »Grand, élégant (sc. »morlach«), la taille bien prise, les jambes serrées dans un pantalon collant qui s'arrête aux genoux, les pieds chaussés de l'*opanké*, morceau de cuir de boeuf noué avec lanières, la petite veste aux manches flottantes sur les épaules, la toque de soie rouge sur la tête, il semble être un personnage détaché des tableaux vénitiens«. (nav. dj., 207) Za Levasseura, međutim, ni ne spavaju kao ljudi: »Les Morlaques ont rarement des lits, c'est un luxe qui n'est permis qu'aux riches et dans les villes, on en trouve aussi quelques-uns dans les auberges; ils posent des nattes sur le plancher et se couvrent avec des couvertures qu'ils font venir de la Turquie«. A koji redak dalje: »Les maisons, ou pour mieux dire les chaumières des pauvres Morlaques, sont bien plus misérables. Il n'y a qu'une seule chambre; aux deux côtés sont les étables, et le bétail n'est séparé de ses maîtres que par une simple cloison de planches de sapin, souvent même par des baguettes entrelacées, et enduites de terre glaise«. (nav. dj., 218–219). Sve i u takvom uboštvu, Marmier ih predstavlja lišenima još koječega u njihovim sobičcima: »... sans plancher, sans lambris, sans fenêtre, sans cheminée. Au milieu est le foyer, dont la fumée s'échappe par la porte. Là, les Morlaques déposent leurs provisions, préparent leurs aliments, dorment tout habillés sur la terre nue, et quelque fois ouvrent encore cet étroit espace à leurs animaux«. (nav. dj., 171)

se nikako ne slaže: »ja to nedržim, i velim da nije tako«. Dakle, opire se s dvjema riječnicama. Jamstva su mu bilo koji »veliki rječnik latinski ili grčki, (u kojima) nećete naći ni cigle riječi počimajuće slovkam: *sla, slo, slu, sle, sli*; isto tako i francuzki osim *sloop* i još posve malo, a na *sla* pak ni jedne same; stoga *par corruption du mot*, kako tvrdi Bauron, išlo bi dobro, da po nesreći nebude odmah nadodao *et par allusions... à la situation malheureuse de ces peuples vis-à-vis de leurs oppresseurs*. – Ergo Bauron vam nije točan već pogriješan. Grci i Latini izkrivljeno zvuču Slavjane 'schiavi' i 'sclavi', jer inače nemogahu izgovoriti te riječi«. (B, 54) Međutim, tu sad Bačića »preznojava« druga jedna žalosna činjenica: »... pozniji pisaoći, na žalost, i našinci polatinčeni, zavadjahu se sljepački za njima, te pisahu krivo 'schiavo', *sclav*, jer nije onda bilo filologičnih iztraživanja, nit književnih i povjestnih kritičnih razsudba«. (B, 26, III)

No, i Scurati, a za njim Bačić, posebice »dižu na noge« Vuletina pripisivanjem Bauronu pogriješne izvedbe riječi »Slavik«, te ih Vuletin upućuje na str. 48 gdje kod Baurona stoji nešto sasvim drugo: »Slaves vient de *Slava*, gloire; plus tard, par corruption du mot et par allusion sans doute à la situation malheureuse de ces peuples vis-à-vis de leurs oppresseurs, on a fait de Slaves, esclaves et esclavons«. ⁸⁵ Dublja filološka i povijesna istraživanja trebaju potvrditi ili poreći slučajnost homonima za »Slave« i »slava« (*gloire*), kao što hoće Bauron. U Scuratijevu prijevodu, zaključuje Vuletin, svega toga nema i uz to trga iz Bauronova konteksta arbitrarno postavljenu izvedbu riječi »Slavik« od »Schiavonik«. A zaključio je Vuletin tako s tog razloga što je Bačić u Scuratijevu prijevodu šutke prešao preko Bauronove derivacije riječi: »Slave« od »slava«, jer se vjerojatno s time nije slagao: »Slavo deriva da *slava* (gloria); ma poi, causa il decadimento della nazione e di tutti questi popoli, in balia di prepotenti oppressori, fu mutato in quello di schiavo, schiavone, donde il nome di *Slavoni*. Non è però avanti al secolo VI che questa parola si mostra, e la prima volta cade dalla penna di Procopio, il quale li chiama Scloveni e Sloveni«. ⁸⁶ Nosive sintagme Bauronova objašnjenja su lokucije »Par corruption du mot« i »par allusion«. Tada se tek Vuletin po prvi put okreće Bačiću s blagim, ali ipak neuvijenim prijekorom u kojem se svejedno Vuletinu potkrada jedna nelogičnost. Traži naime ili je očekivao od Bačića ono što nije bio u mogućnosti učiniti: »Da je cijenjeni kritičar malo bolje raztvorio oči na ono *par corruption du mot*, korpucijom riječi, sigurno ne bi bilo trebalo da Bauronu dokazuje ono što je on već znao, te ga ne bi bio nazvao mal da ne neznaicom; najviše mogao mu je ugladjenom besjedom dokazati da drugi dio njegove tvrdnje nije točan«.

⁸⁵ *Les rives illyriennes*, 48.

⁸⁶ *LMC*, 466.

(V, 43) No, i Bačić se okreće francuskom slavistu C. Robertu, ovaj put ne za potvrdu »književne bogaštine« hrvatskog jezika, nego da se, doduše, uz pomoć N. Tommasea, osloni na nj u pitanju brkanja »Slavi con Schiavi«: »... con amore ragionò della 'Slavia di Mezzodi' il Cyprien Robert (Francese), il quale intende l' alta quistione ben meglio di tanti Italiani, che l' hanno più prossima, e sbertando i Croati, si credono di dire facezia ingegnosa, e confondono Slavi con Schiavi... I barbari almeno insultando agli esteri ignoti, hanno scusa stessa e la ferità de' costumi; e ci mettono almeno il sangue, la vita; ma cotesti vandali da accademie, cotesti conquistatori d' anticamere, invece di sangue danno bava e inchiostro«.⁸⁷

3.2. Slava Zadra: »Ni de ses monuments, ni de son histoire, mais d' un nectar qu'elle fabrique avec les noyaux de la cerise amère«

U svezi sa Zadrom, talijanski prevoditelj još jednom propinje na noge Vuletina svojim zaista zbrkanim prijevodom, a sam Vuletin hladnokrvno prelazi preko ovog Bauronovog najblaže rečeno grubog obezvrjeđivanja spomeničke baštine, a k tome i sveukupne drevne i iznimno burne povijesti jednog hrvatskog grada kakav je Zadar: »Aujord'hui la réputation de Zara ne vient ni des Morlaques, ni de ses monuments, ni de son histoire, mais d' un nectar qu' elle fabrique avec les noyaux de la cerise amère. Le Maraschino donne à son nom plus de lustre que les batailles et le exploits de ses guerriers«.⁸⁸ Bauron, prema talijanskom prevoditelju, odriče dalmatinskim »morlacima« svako više uzdignuće s kojim bi dospjeli na spomenike ili ušli u povijest. Umjesto takvih uzleta, Bauron ih »prizemljuje« i ne izdiže iznad proizvodnje poznatog maraskina iz zadarske Maraske.⁸⁹ To je novi, vrlo

⁸⁷ Nicolò Tommaseo, *Italia, Grecia, Illiria, ecc.*, p. 212 – nav. B, 251.

⁸⁸ P. Bauron, nav. dj., 149. S drugom rečenicom koju inače Vuletin ne donosi, upotunili smo ovdje za našu svrhu svaku neodrživost ovih Bauronovih tvrdnji, u prvom redu lišenih svakog historiografskog srazmjerja, a potom u punoj suprotnosti i sa reputacijom Zadra i sa reputacijom autora tih redaka. Vrijednosno podrediti povijesnu spomeničku baštinu jednog dvotisućljetnog grada jednom običnom, makar izvrsnom napitku kojemu ustoj P. Bauron podiže cijenu nazivajući ga napitkom samih bogova s Olimpa, znači najgrublje izvrnuti red vrijednosti. Druga rečenica sasvim ugođeno sekundira prvoj. Ma koliko griješio i mjestimice vrludao u svojim valorizacijama, P. Marge stiže u Zadar sasvim drukčijom optikom: »Zara renferme des quantités de monuments archéologiques, souvenirs de ses splendeurs succesives« (nav. dj., 38)

⁸⁹ »Ma la grave riputazione dei Morlacchi, non è posta nei monumenti, nella storia... sta tutta nel nettare delizioso che Zara fabbrica (rosoglio)« (B, 28) Usp. Ch. Pelerin: »Zara (Jadera), dont le nom est probablement connu de tous mes lecteurs, -- grâce aux étiquettes mensongères que nos fabricants de liqueurs posent sur leurs bouteilles, ...« Koji redak kasnije zamjetno ublažava svoj stav, ali svejedno glorificira zadarski »maraskino«: »Parmis les célébrités de Zara, il ne faut pas oublier son marasquin, ...« (nav. dj., 9, 10) Petna-

snažni Bauronov udar na identitet Zadrana i njihova najmanje tri tisućljeća starog grada koji je taj identitet obranio kroz oluje i vihore na jedinstvenoj povijesnoj vjetrometini. Odreći gradu kao što je Zadar, uklesanost u povijesnu spomeničku baštinu europskih razmjera ne dolikuje putniku s europskom iskaznicom, koji je morao znati kamo putuje.⁹⁰ Predstaviti Zadar Francuskoj i Europi tek doista s izvrsnim nektarom »rosoglio« isto bi bilo kao da se Bačić vratio iz Pariza i predstavio ga Hrvatskoj i Europi kroz npr. isključivo francuskim nadaleko poznatim napitkom *cognac*. Bačić spočitava Bauronu sasvim površan uvid, odnosno ne manje površno znanje o »rožolju« s kojim je u prvom planu predstavio Zadar na stranicama svoga putopisa koji je ubrzo otišao u svijet. »Zasladio« je njime pred svijetom Zadar, a da ljudi iz (najbliže) okolice Zadra »i ne znadu što je rožolj, nit ga se okušaju ni na sam Božić. Ako je ovdje gospodin Bauron razumio građane Zadarske, nazivajući ih 'Morlacchi', vara se i tu; jer nije u Zadru svak na poslu pravljenja rožolja.«⁹¹ Subordinacija jedne takve spomeničke baštine jednom ma i vrsnom napitku kakav je zadarski *maraschino* neoprostiva je i onda i danas čak i jednom dosjetljivom sastavljaču reklame. Sada Vuletinovu mudrom Francuzu nisu bila dovoljna ni dva oka u glavi da bi prvoražrednu zadarsku spomeničku baštinu postavio ispred jednog napitka. Može li se ovdje govoriti o nekoj čudnoj »obsjenjenosti« don I. Vuletina, kojemu bi pak zasigurno milije i po Baurona nepristranije bilo da Bauronu u tome »presude« francuski povjesničari umjetnosti?

Po Vuletinovu mišljenju, to da se u Dalmaciji doista govori hrvatski, »nije bilo potrebno da O. Bačić šalje Baurona u Stane (mučno bi ih bio našao, jer su mikroskopično seoce) i Arbanase (gdje bi bio čuo arbenaški) jer naš Francuz na strani 108 piše: »*Le Slave meridional est en usage dans les relations communes*«. (V, 44) U pogledu pak »mikroskopičnog seoca« Stan(ov)a, osobno držim da je komentar »sitnozornog rodoljuba« kojemu i najveće selo i najmanje seoce nisu podjednake etno-ćelije hrvatskog nacionalnog bića, identiteta i integriteta kad je u pitanju jezik dotičnog naroda. Ako zbog ničega i nikoga drugoga, onda je Bačić skrenuo pozornost i Mascheku i Bauronu i »njegovu« Vuletinu da se u Dalmaciji govori hrvatski

estak godina kasnije, učenog posjetitelja H. Consa Zadar »... séduit et attire par ses débris anciens, ses monuments«. (nav. dj., 13) A s maraskinom je mogao samo dodatno zasladiti svoje putovanje. Usput rečeno, H. Cons ni ne spominje maraskino.

⁹⁰ Jedan odlomak u opisu Šibenika P. Marge započinje: »La gloire de Sebenico est dans sa *cathédrale*, ...«. (nav. dj., 58) O »tatarskom vinu« ni slova.

⁹¹ B, 28, VI. Cassasu čak to i nije sasvim izvoran zadarski proizvod, te u Europu odlazi poznat i tražen napitak, a usput i glas o Zadru: »Nedaleko Murtera, ali na kopnu, u okolici utvrde imenom *Vodice*, rastu trešnje poznate pod imenom maraska, od kojih se u Zadru radi napitak poznat i tražen u Europi kao maraskino«. (nav. dj., 217)

jezik, a ne *serbo-croata lingua*, odnosno *serbo-croate lingue*. (V, 44) Jer, »sva Dalmacija, zemlja je hrvatska poviešču, jezikom, životom, težnjom, običajima. Naša braća jednokrvna, koja se hoće da luće od nas, stojeć na zemljištu, koga su viekovi posvetili hrvatskom narodu, neće se uvriediti, kad ih ne spominjem uz Hrvate, jer smo jedno po jeziku i životu«.

Bačić ne prihvaća Bauronovu tvrdnju u svezi s izlaženjem triju novina u Zadru na različitim jezicima. »Pogrješno navodi gospodin Bauron: 'A Zara si pubblicato tre giornali (ima ih više) nelle tre diverse lingue dominanti!' 'Lingua dominante' samo je hrvatski, a službeni jezik navlaš podržavam, na žalost jest još talijanski. Ako ćeš da Zadar držiš *trojezičnim gradom*, može poći, jer je u njem središte svih ureda političkih i službenih, koji podržavaju tri jezika: hrvatski, talijanski i njemački.«⁹² Dakle, »cijepa dlaku« Vuletin i svojom »opazkom« na Bačićevu »primjetbu« na Bauronovo pisanje o stvarnom broju listova koji izlaze u Zadru. Međutim, osim što siječe dlaku, k tome i podmeće, poričući da kod Baurona ne stoji »a Zara si pubblicato tre giornali nelle tre diverse lingue dominanti, već on veli: en divers (sic!) langues, pisana različitim jezicima. A to je nešto drugovačije. Jel de?« (V, 44) Ne treba nam sve to sada pomnije raščlanjivati, nego samo uputiti na težište Vuletinova podmetanja, tj. na istrgnuće dijela rečenice koji mu je bio prikladan za obranu Baurona. Dakle, usporedimo rečenicu koju nalazimo i kod Bačića i kod Vuletina s rečenicom kod Baurona: »On compte trois journaux à Zara, écrit en diverses langues et plusieurs librairies.«⁹³

S druge strane, ne može se načuditi Bauronovu opisu odjevenosti muškaraca, jer da on toga nigdje nije vidio: s maramom na glavi, vezanom pod bradom, s pregačom i crvenim čarapama. Bačić opovrgava: »Ja sam u Dalmaciji rođen, bio sam u svim većim mjestim... ali nigdje nevidih jednoga čovjeka, da ima »fazzoletto in testa annodato sotto il mento«; da ima k'o žensko 'grambiale' na sebi. Gdje si bio glavom, veleučeni gospodine, kad si ovakove neistine pisao?« Naspram Bauronovu spornom opisu Bačić ističe »crljenu kapu« kao zajednički znamen »hrvatskog starog zajedničkog običaja ...«. (B, 27, V) No, prevoditelj je i u tome iznevjerio Bačića: »Tous ont la toque rouge... Je porte le chapeau, mais j' avoue que toutes mes sympathies sont pour le bonnet, propre, élégant, décentement orné, tel enfin

⁹² B, 27, V. Svu važnost Zadra automobilist i putopisac P. Marge svest će upravo na to što je administrativno središte: »La capitale de la Dalmatie (sc. Zara) n' a d' importance qu' au point de vue administratif«. (nav. dj., 35) Ne podređuje li se ovdje iznova Zadar onako bizarno kao »rožolju«, sada stranom činovništvu?

⁹³ Nav. dj., 124. Dok X. Marmier piše o Zadru, dotakao se i te teme, što nama ovdje može unijeti nešto više svjetla: »Elle (sc. Zara) a de bonnes librairies, entre autres celle de M. Battara à qui l' on doit la publication de l' ouvrage de M. Carrara sur la Dalmatie; elle a un casino qui reçoit, avec les principaux journaux de l' Allemagne, plusieurs journaux de France et d' Angleterre«. (nav. dj., 223)

qu' il se montre sur les côtes de la Dalmatie«. ⁹⁴ Onim »E generale« Bauron/ Scurati takvo odijevanje proteže na širi prostor: »E generale, anche, fra gli uomini, l' uso del fazzoletto in testa, annodato sotto il mento, del grembi- ale, e delle calze rosse«. ⁹⁵ Bauron je za Bačića »viešt svietlopisac«, te mu se tim većma ne može načuditi što mu se opisi ne podudaraju s onime što je u Zadru izobilja snimio, imajući pred očima sve raznolike »'tipuse' naše Dalmacije«. Svojom egzotikom Bauron prenosi Bačića u »arapske basne« u kojima se može sresti »putopisne ovakove pogrješne narise (s kojima se francuski putopisac nabacuje) o našem narodu hrvatskomu«. (B, 27, V) U tom stilu, s ciljem »da se još malo nasmijemo stvarima« (čitaj: Bauronu) Bačić piše: »Tamo usred tropske Afrike oko El-Obeida i Kordofona, ljudi divljaci nose 'perizome' na način pregače i krpeticama omotaju glavu radi pripeke sunčane; ali nisu ni oni kako su ovdje opisani naši ljudi«. (B, 27, V) Kultura odijevanja i kultura stanovanja izvanjska su obilježja identiteta jednog čovjeka, jedne skupine ljudi, ali i čitavog naroda. Patvoriti ta obilježja znači hotice ili nehotice, svjesno ili neznanice naružiti sliku tog naroda. Tako se otprilike Bačića dojmio Bauronov opis kuća dalmatinskih težaka, videći u njima »cappanne« (pojate) odreda pokrite »di stoppia« (strnikom). Bačiću je to i neprihvatljivo i nedopustivo, jer je netočno, kad »upravo po ravnim Kotarim i jare su pokrivene crijepljem (kupam) ili pločam, a rijetko koja slamom – ševarom«. (B, 28) Vuletin i ovdje ne propušta presuditi svojim pravorijekom: « Rekoh ja da je vrazja glava prevodilac talijanski! Sasvim tim da sam pročitao od početka do dospitka Bauronov putopis, prvo nego sam počeo pisati ove brazde, pregledao pomnjivo sva ona mjesta, gdje bi pomenute rieči mogle stati, ipak moram, na žalost izpovjediti, da se ja niesam mogao na nje namjeriti«. (V, 44) Opet upućuje Bačića na str. 124 i 155 kod Baurona koji »baš vjerno opisuje nošnju našeg puka«. (V, 44)

Dva prezbitera nešto žešće su se dograbili i oko Scuratijevih »Zarioti«, kao i oko toga jesu li »naši biedni ali junački težaci *insingardi e poltronici*«. Bauronovi »Zarioti« su također *lapis scandali* između Bačića i Vuletina. Vuletin ne posustaje u svojim osornim odgovorima: »ja se smijem u brk vašem Talijancu i dovikujem mu: mudra glavo, protrljaj oči, pak pročitaj pomn- jivije na str. 124 i 125 Bauronova djela, i viditi ćeš, da se gorispomenute rieči neodnose na Zadrane (tj. Zarioti), već na seljake, a navlastito zagorske ruke, koji za poslom dolaze u Zadar!« ⁹⁶ Bačić se nikako ne miri tko bi to za

⁹⁴ *Les rives illyriennes*, 125.

⁹⁵ *LMC*, 7, p. 516.

⁹⁶ V, 44 Naziv što ga rabi talijanski prevoditelj (»Zarioti«) ne nalazimo u nikakvoj va- rijanti kod P. Baurona: »Pacifique et lents (sc. »Zarioti«), ils laissent à leurs compagnes le soin de traiter les affaires et mettent leur vanité dans les nuances multiples de leurs gilets, la richesse de leurs ceintures et l' éclat de leurs armes. Ils se plaisent à fumer et à écouter

Baurona bili »Zarioti«: »Vi (sc. Vuletin – K. Č.) velite da se ove rieči odnose ne na Zadrane, nego na *naše seljake*, a navlastito *zagorske ruke*. A molim vas, bili vi kô svećenik mogli uztvrditi *alla Bauron, alla Scurati e compagnia*, da su naši biedni ali junački težaci *insingardi e poltroni*? Hvala vam, gospodine, što naš narod što ne vidi mora, što je težačke ruke po Bauronu i njem za ljubav, sbilja tvrdite da je *insingardo e poltrone*«, (B, 54) Tim »... njem (sc. Bauronu) za ljubav, sbilja tvrdite da je. ...« Bačić je u biti vrlo uspio u svom pokušaju uopćavanja svoga stava prema Vuletinovu stanovitom literarnom poltronstvu spram Baurona. Bačiću ne preostaje drugo nego uputiti Vuletinu pitanje: »Molim vas komu činite uslugu takim doskočicam? Nije, brate, naš narod, pa gdje bio, toga naziva zaslužio«. (B, 54)

Tu zapravo ne postoji spora između Bačića i Vuletina. Bačić samo što ne preklinje Vuletina u ime njegovoga svećeništva, neka ni u kojem slučaju ne izjednačava »Zariote« s onim »insingardi e poltroni« u Scuratijevu prijevodu. Ovo mjesto u cijeloj polemici pokazalo se jednim od (naj)osjetljivijih, jer je pružilo Vuletinu prostora za dosad najžešći napad na Bačića koji je i dalje za nj »čestiti gospodin«, s kojim »se nije lasno boriti, jer tako skaćete i izvrtate, – opetovano 28-godišnji Vuletin spočitava 43-godišnjem Bačiću – da vas se ne može uhititi ni za noge ni za glavu«. Svoj ispravak pogrješke talijanskog prevoditelja u svezi toga na koga se odnose Bauronovi »Zarioti«, Vuletin objašnjava svojom etičko-moralnom dužnošću: »to sam morao, istine radi, jer se tako u originalu čita«. To je prvi dio Vuletinova objašnjenja, odnosno, samoopravdanja. Vuletinov poziv upućen Bačiću na izjašnjavanje sadrži drugi dio Vuletinova opravdanja: »Nu molim vas gdje sam ja uztvrdio da su naši zagorci *insingardi e poltroni*? Nismo zamijetili da je Vuletin sklon podmetanju ili potvorama, ali je u nastavku potvoran podmetanjem poluistine za punu istinu: »Istina, ostavio sam Bauronove rieči bez opazke, ali iz toga se neda zaključiti da sam odobravao ono što on kaže; premda i ob ovoj stvari imade ljudi različitih mnijenja«. (V, 62)

Spotaknuo se Bačić i o Bauronovo pisanje o zvoniku crkve S. Marije: »Spomenuv liepi zvonik koludričke crkve s. Marije, gospodin Bauron veli, da ga je učinio kralj ugarsko-hrvatski Koloman. Imao je spomenuti i crkvu i priložiti natpis što se i danas čuva uzidjan u lievoj ladji iste crkve, spo-

de beaux récits. Ils n' ont pas encore perdu le goût des habitudes patriarcales et remplacé les joies sereines du foyer par les théories creuses des discussions politiques et les liaisons banales ou malsaines du cabaret. (*Les rives illyriennes* 125) Usp. talijanski prijevod: »Gli zarioti, pacifici e poltroni, lasciano alla moglie ogni cura dell' azienda domestica, non s' interessano d' altro che dei ricami del proprio giustacuore, della ricchezza della cintura, dello splendore delle armi; piace loro fumare e starsene ad udir racconti; conservano gli antichi costumi patriarcali nè, per tutto l' oro del mondo, congirebbe le tranquille gioie del domestico focolare coll' agitazione, delle discussioni politiche e le malsane e dispendiose amicizie dell' osteria«. (*Viaggio lungo le spiagge illiriche*, LMC, 516)

minjujuć hrvatskog kralja Krešimira IV, koji je samostan i crkvu podigao svojiti Vekenegi i Čiki«. (B. 27, V) Na ovom, ali i drugim primjerima dade se zaključiti da Bačić krnje, necjelovite obavijesti uzima za polutočne. Takvi podaci stoje u neskladu s Bauronovom gorljivom željom da svoje nerijetko porozno znanje prenese svom čitatelju.

3.3. Ljigav sljub »pijavice lagunâ« s »izsisanom Dalmacijom«

Kako su mu Mlečani, ako ne za sve, a onda za mnogo, mnogo toga krivi, i »ove pojme pomutili su Mletčani, za dugih vjekova robovanja, ...«. (B, 28) Osim što ga je susjedni tuđin trebao podjarmiti i stoljećima isisavati, trebao je našem narodu patvoriti i krsni list, zasigurno je bila Bačićeva teza. Nadalje, nezasićena mletačka sječa hrvatskih šuma i odvožnja prvorazredne drvene građe u duždevu prijestolnicu za Bačića je bolno pitanje koje svakom rodoljubu drži oči otvorenima dok pokušava zaspati. Razlozi i uzroci koje Bauron dovodi u svezu s uništenjem šuma uz hrvatsko priobalje, prvenstveno velebitskih šuma, Bačiću su mahom nevažni i nebitni pred onim glavnim uzrokom i razlogom: »Mletci su većinom sagradjeni na balvanim i gredam naših šuma. Godine 1722, naši gospodari iz Mletaka posjekli su u samoj biednoj Dalmaciji 24,000 (dvadeset četiri hiljade) stabala silnih i visokih, za grede i odvezli ih u Mletke, da na njima sagrađe velike bedeme uz močvarnu obalu; godine 1766 opet posikoše 30,000 (trideset hiljada). Eto tko je ogolio naše planine, eto tko nas je sa svakog kraja ogolio i sa svakog pogleda u crno zavio«. ⁹⁷

No, učinili su svoje i Turci u svojim naletima. Do 18. stoljeća nestaju sve šume sa bližeg zadarskog zaleđa. Zabilježeno je da je samo od 1714. do 1720. preko Obrovca otpremljeno u Mletke više od 41.000 hrastovih trupaca. Do polovice 15. st. nastavilo se eksploatacijom, »valjda dok nisu iscrpljene sve mogućnosti sječe« No, pusta i ogoljena Dalmacija imala je također svoju šumsku oazu. Bila je to Paklenica kod Velebita. U prvim desetljećima

⁹⁷ B, 27, IV. Putopisac Ch. Pelerin samo za hvarske šume navodi: »Ses (sc. de Lesina) forêts fournissaient autrefois des mâdures à l' arsenal de Venise, et, quoique maintenant les buissons y abondent plus que les grands arbres, on en retire annuellement un matériel considerable pour la constructions des navires«. (nav. dj., 18) Na goleti i šikare na mjestu negdašnjih gustih šuma s atlasa mletačkog geografa Coronellija, osvrnut će se nakon Pelarina i Ch. Yriarte: »Les anciennes forêts de la Dalmatie, qui figurent encore sur l' atlas de Coronelli, le géographe de la Sérénissime République, n' existent plus aujord' hui et sont devenues des Broussailles«. (nav. dj., 180) Nije se trebalo udaljiti od samog središta Zadra i ugledati guste šume sa sjeverne strane Zadra, o čemu svjedoči bakrorez zadarskog kotara netom prije dolaska Dalmacije god. 1409, pod vlast Venecije. Usp. L. F. Cassas: »Nekada se nije smjelo saditi stabla u daljini od barem jedne milje od grada, ...«. (nav. dj., 199)

Bačićeva stoljeća ponovno se krenulo u genocidne pohode na šume pod novom vlašću u Dalmaciji: »...one su 1826. utanačile sporazum po kojem su neki poduzetnici iz Friulija smjeli posjeći 20.000 kubičnih klaftera raznog drveta, uz pristojbu od 20 karantana po mjeri. Taj je ugovor ostvaren tijekom sljedećih desetak godina.«⁹⁸

Godine 1775. potajno stiže u Dalmaciju austrijski agent sa zadatkom da bi za caricu Mariju Tereziju prikupio podatke o gospodarskom stanju u Dalmaciji, između ostaloga, i s gledišta stanja šuma. Agent je zatekao šume samo na vrhuncima koji su manje pristupačni i sasvim neprohodni za prijenos. U zaleđu Cetine hrastovi su dosizali debljinu malo manju od onih najljepših u Lombardiji. Ne izuzima pritom agent ni Turke ni domaće Zagorce kao uništavatelje šuma. Potonje navlastito žigoše za čupanje i gulenje debala čak s korijenom. U svemu tome izvjestitelj vidi pravi »nacionalni nered« koji je doslovce iz temelja izobličio nekoć izobilan šumski pokrov Dalmacije.⁹⁹ Ovaj agentov grubi opis domaćih Zagoraca dijelom je obrazloživ agentovim opisom mogućeg negativnog utjecaja samih Mlečana na takve morlačke čine: »Česti boravak u Veneciji pokvario ih je. Pokvareni talijanskim običajima, postali su većinom dvolični i lažljivi, varalice, sumnjivi i indiskretni prema strancu, od kojega se nadaju, da će zaraditi ili vide, da mu je njihov rad potreban«¹⁰⁰

Treba ići u mletački Archivio di Stato po odgovor od čega su to »obojljeli« velebitski hrastici da danas s grčem u grlu gledamo gole velebitske vrleti.¹⁰¹ Ni bura ni oganj ni suša, a zasigurno ni štetočine nisu ih do te mjere ogolili.¹⁰² Osim što su nas ogolili, k tome su nas i ogulili i u svakom pogledu u crno zavili, sav u gnjevu cvili ojađeni fratar P. K. Bačić kojemu ne polazi za rukom naći drugih načina duždeve »harnosti« prema svojim »schiavonima« koji su vjerno i hrpimice za nj ginuli. Iz dobrog znalca hrvatske povjesnice »za dobe mletačkog nad nami banovanja«, gnjev sam od

⁹⁸ Šime Peričić, *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, Zagreb-Zadar, 1999., str. 85–86, 154.

⁹⁹ Grga Novak, »Poljoprivreda Dalmacije u drugoj polovini XVIII stoljeća«, 464 i d.

¹⁰⁰ G. Novak, »Dalmacija...«, 22. Usp. izvorni agentov tekst u prijepisu G. Novaka, na str. 74 i d.

¹⁰¹ Pored svega što se događalo i snalazilo Dalmaciju i njezin šumski pokrov, G. Novak nalazi snažnu riječ obrane za Veneciju: »Sasvim je proizvoljna tvrdnja koja se uvukla u našu literaturu, a preko nje i u opće mišljenje, da je Venecija uništila dalmatinske šume koje je trebala za gradnju svojih brodova. Ta je tvrdnja i neistinita«. Kako i zašto, uz nešto šire o tome – v. G. Novak, »Poljoprivreda...«, 484b.

¹⁰² Putopisac P. Marge ipak ne isključuje buru kao jedan od čimbenika ogoljavanja velebitskih šuma: »Nous avons vu ses devastations dans les forêts du Vélébit. Sur la côte, toutes les pentes qui regardent le nord-est sont nues et infertiles à cause de son (sc. de la bora) souffle mortel« (nav. dj., 35)

sebe pršti: »... bijasmo 'schiavi' zvani, a kao 'schiavi' držani i cienjeni. Jesu lukavi Mletčići imali na pameti 'i bravi croati', kad je trebalo listom krajine dizati da brane koristi njihove od Turaka... Neka bude i trg u Mletcima i 'ri-va dei schiavoni', na uspomenu vjekovima, kako su Hrvati umirali za svog 'dužda od Mletaka!'« (B, 25, I)

Bačićeva upozoravanja na sve strahote počinjenih zala rukom tuđinskog zavojevača, rukom prvenstveno mletačkog dužda i duždevaca plamsaji su buktinje iz grudiju jednog franjevačkog veledomoljuba koji je u kulturnom pogonu bio nepunih šest desetljeća. Nije propustio očitovati se kao smrtni neprijatelj Mletaka, dužda, duždevaca i njihove osvajačke politike. Zanimljivo je da je riječi pohvale nalazio čak i za rimsku upravu Dalmacijom, zatim mnogo kasniju ugarsku, ali ne i za mletačku, pod tijeskom koje od god. 1409. »sobiljno i sveosve zaspas svaki dihaj starih povlastica, slobode i života... i izsisavahu, za četiri debela vieka, sav sok duhovne i materijalne naše piće... Pod izlikom vjere četiri vieka ohola pijavica laguna, sisala je sok života, biednoj sirotici, našoj dragoj Dalmaciji«. ¹⁰³ Fratar Bačić mjestimice se kao povjesnik umio nešto dublje zavlačiti Mlečanima pod kožu. Zalog vjere u ime jamčevine u ostvarivanju svojih mračnih osvajačkih, bezbožnih i nečovječnih ciljeva, kao što su to činili Mlečani, za Bačića je, slobodnije prenijeto, ljigav sljub pijavice s laguna u cilju isisavanja svake kapi soka života s ionako sasušenog, sadrtog i oglođanog kostura osirotjele mu i bijedne Dalmacije. Stoga je jasno što je mletački dužd za Bačića oličenje »samovolje i usilja« (B, 25, I), te kao takav prvooptuženik u Bačićevu sudištu. Iščitljive su kod Bačića, između svega drugoga, i literarno vrlo vješto uobličene usporedbe: vjekovne suze Mlečana »za našom obalom« naspram »suzama« nas »koji za njih robovasmo« te ih u sjaju neviđenom podigosmo iz laguna, »sazidani(h) na suzama našim«. (B, 25, I) Osim što su to Bačićeve vješto uobličene usporedbe, s literarne strane, k tome, mogu se uzeti za ogledne obrasce stilističkih figuralnih opozicija kao figura. Bačićevi iskazi vlastitog čemera nerijetko su nabrekli krepčinom nadahnute narodne izričajnosti s kojom se podjedno širi vonj tog čemera kao i zloguka tuga zbog jadne hrvatske povijesne jučerašnjice, a nimalo i ničim sretnije Bačićeve današnjice.

3.4. Hrvatska književnost »à peine formée u 19. st.«

Nakon puna četiri stoljeća bogate književne tradicije, tj. sve tamo od druge polovice 15. st., od J. Šižgorića, M. Marulića, M. Držića, P. Hektorovića, J. Palmotića do I. Gundulića i I. Mažuranića, napisati god. 1888. da je

¹⁰³ B, 25, I. Usp. kod X. Marmiera: »Foi d' Italien, foi de chien«. (nav. dj., 171)

hrvatska književnost »à peine formée« znači s književnim znanjem zaista »in fascie«, dakle krajnje nestručno, nepripremljeno i nepozvano zalijetati se u stručne prosudbe.¹⁰⁴ Vuletin u nastavku u vlastito ime, dakle, ne dijeleći mišljenje sa »svojim Francuzom«, stvara neočekivanu zbrku, kad mu sve »to valaj nije nit velika pogriješka, obazremo li se što smo mi učinili na književnom polju, a što drugi narodi, te otkad smo ga počeli baš ozbiljno obradivati. Ne obsjenjumo se. (V, 43) Stječe se dojam da Vuletin pojačava vlastito uvjerenje, a želi urušiti uvjerenje svog oponenta. Svetopisamski kazano, uporno ustrajanje u grijehu (čitaj: zabludi). No, je li baš tako i tko se tu zapravo »obsjenjuje«? Vuletin se štoviše doima agresivno nakon prešutne obrane jedne takve zablude: »Žalostno je da se neki ljudi laćaju pera i grade se književnicima, a tamo ne znaju razlučit subjekt od objekta jedne stavke!« (V, 44) »Što je ostalo zdrava od vaših primjetaba O. Bačiću, stavite ruku na prsa, pak sudite!« (V, 44) U tim slučajevima, »viša pomnja« Bačiću više znači od puke simbolike »ruke na prsima«. Neslavno samozvani književni komparatist time je dobrano »obsjenio« vlastiti lik hrvatskog katoličkog intelektualca za koga je važio u sredini i krugovima u kojima se kretao.

Vuletin se zasigurno naslušao za višegodišnjeg boravka u Šižgoričevu gradu o veličini imena i djela jednoga od najslavnijih Šibenčana. Svejedno ne uvažava »plemenitu svjedodžbu o uzvišenosti duha i poetičnog poleta hrvatskog našeg naroda još od godine 1469 od Jurja Šižgorića iz Šibenika, ...«. (B, 27, IV) Bačić je prosudio da će »plemenitu svjedodžbu« ponajbolje dopuniti izvornim navodom iz Šižgoričeva djela: »... Si quidem proverbii Illyricis utuntur sc. Sibenicensis)... Illis namque nec leges Solonis nec Numae Pompilii excogitationes nec ipsa Pichagorica praecepta videntur acutiora... Et in nuptiarum die choreas ducentes, quaedam cantant epithalamia, qualia nec Cattulis, nec Claudianus cecinisse fuit auditus... Et molam verterentes pro conficiendo oleo, meditantur Eglogas alternas, dicesque Dame-

¹⁰⁴ Navod iz Baurona u cijelosti glasi: »Le Slave meridional est en usage dans les relations communes; il est même accepté comme idiome officiel avec l'italien et l'allemand, ... Mais la littérature indigène est à peine formée; elle manque de politesse et ne compte guère qu'un chef-d'oeuvre, l'*Osman* de Gundulick, de Raguse«. (*Les rives illyriennes*, 108) Usp. talijanski prijevod: »Quanto alla lingua, nel conversar commune è in uso lo slavo meridionale, accettato anche come lingua ufficiale quanto l'italiano ed il tedesco; ... Ma la letteratura nazionale è ancora in fascie, non possiede per alcun capolavoro, se ne eccetui l'*Osman* del Gundulick, da Ragusa«. ([Giacomo Scurati], *LMC*, 17/1888./, N. 43, p. 515) Osobno držim da je talijanski prevoditelj svojom slobodnom prevedenicom »in fascie« dobro izrazio Bauronovu prosudbu stupnja na kojem je vidio hrvatsku književnost. Samo četiri godine prije P. Baurona polihistor A. Dumont piše nešto sasvim drugo: »Seule, elle (sc. la Dalmatie – K. Č.) s' honore d' une culture intellectuelle qui remonte à quatre siècle; elle possède une riche littérature, des archives plus riches encore; elle a un passé qui commence à être bien connu«. (A. Dumont, nav. dj., 191)

tam et menalcam coram Palemone modulari...«. ¹⁰⁵ Tu on sada vidi Bačića *jurando in verba Georgii Sigorei*, a što je za Vuletina bilo sasvim izlišno, točnije, nepotrebno navoditi«, jer Bauron na strani 162 govoreć o narodnoj pjesmi, u kojoj je opjevana smrt Hasanaginice veli: »ona je dostojna Homera rad jednostavnosti i naravnosti, Tibulla rad nježnosti, kojom odiše, Ovida rad patetičnosti«. ¹⁰⁶ Osnovano je zaključiti da je Vuletinu preče uvažavanje kao meritornijeg mišljenja jednog nesumnjivo potvrđenog francuskog erudita od one »svjedodžbe« iz pera korifeja hrvatskog i europskog renesansnog pjesništva. Vuletinu je Bauron očito imponirao svojom erudicijom, nimalo pritom ne mareći za Bauronove pčelinje letove s cvijeta na cvijet, za Bauronova tek okrznuća onoga što se stoljećima zbivalo, kao ni za putopišćeve prelete nad svim time. Vuletin nam otvara još mnoga, mnoga pitanja na koja nam nije moguće ovdje odgovoriti zbog ograničenosti prostora.

Teško se Bačića dojmila Bauronova prosudba da je hrvatska književnost ostala »u povojim«, da izvan Gundulićeva *Osmana* ¹⁰⁷ nemamo još kojeg remek djela. ¹⁰⁸ Što je onda s Mažuranićevim *Smail Agom*? pita se Bačić. Gotovo da je i nepotrebno komentirati ovakav jedan pokušaj prosuđivanja literarnih dometa jednog naroda s petstoljetnom književnom tradicijom. Bauron zapravo s takvim premisama zaista logično zaključuje da je hrvatska književnost »à peine formée« u 19. st, i to sasvim pri kraju tog stoljeća.

¹⁰⁵ B, 27, IV. Za potrebe novinskog napisa od člankopisca se nije tražilo upućivanje na djelo s preuzetim navodom, zbog čega mi ovdje upućujemo da je Bačić »plemenitu svjedodžbu« ispisao recima iz posljednjeg (17.) poglavlja Šizgorićeva djela *De situ Illyrici et civitate Sibenici*. Bačić za svoju svrhu preuzima desetak redaka iz poduzeg 17. poglavlja. U cilju mu je bilo naglasiti služenje Šibenčana ilirskim poslovicama, od kojih se Šizgoriću oštroumnijima ne čine ni Solonovi zakoni, ni izreke Nume Pompilija, a ni sami Pitagorini propisi. Na svadbama pak plešu i pjevaju neke svatovske pjesme kakve nismo čuli da ih ni Katul ni Klaudijan nisu pjevali. A dok bi vrtili kamen za tiještenje maslina, naizmjence na licu mjesta smišljaju pastirske pjesme (ekloge) tako da bi rekao kako se pred Palemonom natječu u pjevanju Dameta i Menalka. (*O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku*, 2. izd., prev. Veljko Gortan, Šibenik, 1981., str. 52–57 *passim*.)

¹⁰⁶ V, 43. P. Bauron: »Elle est digne d' Homère par la simplicité et le naturel, digne de Tibulle par la tendresse qu' elle respire, digne d' Ovide par le pathétique«. (*Les rives illyriennes*, 162)

¹⁰⁷ Bačićev životopisac fra K. Kosor zabilježio je da Bačić kao gimnazijski nastavnik hrvatskoga jezika, »od starijih hrvatskih pisaca najviše se zadržavao na I. Gunduliću, ...«. (»O. fra Petar Krstitelj Bačić«, 62)

¹⁰⁸ *Osman* je početkom 19. st. u Francuskoj doista važio ra remek-djelo. La Beaumelle, urednik francuske revije *L' Abeille*, u povodu Nodierove knjige *Smarra* piše u toj reviji (t. IV, 1821.): »Cependant ces peuples (slaves), inconnus dans la république des lettres, ont des ouvrages considérables: ... un autre (sc. Poème) en trente quatre chants, intitulée *l' Osmanide*, et qui, dit-on, est un chef d' oeuvre«. (A. Maixner-Ivanović, »Francuski prijevod Gundulićevog *Osmana*«, 394)

Prema tome, nedvojbeno veliko djelo europske književnosti kao što je Gundulićev *Osman* ili Mažuranićevo *Smrt Smail age Čengića* Bauronu je ugaoni kamen, međaš, kamen temeljac hrvatske književnosti, Marulića primjerice ni ne spominjući. To nam podjedno nedvoumno znači da ni Bauronu (uza sve njegove »mentore«) ni Vuletinu nije bilo poznato ni jedno od najmanje četrdesetišest izdanja Marulićevih djela koja su Francuzi čitali na svom jeziku od 1575. do 1667 i naravno dalje.¹⁰⁹ Bauron ističe Gundulićeva *Osmana*, jer se možda s djelom susreo u fragmentarnom prijevodu što ga je dubrovački diplomat, skladatelj i veliki frankofil Antun Sorgo-Sorkočević (1775.–1841.) objavio u svom djelu *Fragments sur l'histoire politique et littérature de l'ancienne république de Raguse et sur la langue slave*, Paris 1838.¹¹⁰ Pjesnik Ph. Desportes (1546.–1606.) prevodi s talijanskog na francuski tri soneta dubrovačkog petrarkista Dinka Ranjine. Ilija Crijević (Aelius Lampridius Cervinus), pariški đak, pjesnički ovjenčava Karla VIII, osvajača Napulja. Prema tome, 16.–19. st. hrvatske književnosti kako za P. Baurona tako i njegova ne baš vičnog odvjetnika prava je Tacitova *Terra incognita*. Ali, zato francuska književnost nije bila *terra incognita* hrvatskim kultorima francuske književnosti u prvoj polovici 19. st., dakle, u vrijeme dok su hrvatski književni *corpus* tijesno pritezali Bauronovi i Vuletinovi povoji. Čitavoj plejadi tadašnjih najvećih hrvatskih intelektualaca bile su u rukama francuske knjige, s namjerom da ih prevedu, prikažu ili kako drukčije s njima upoznaju hrvatsku kulturnu javnost.¹¹¹

Hrvatsko-francuske književne veze znatno su obogaćene prijevodima na hrvatski jezik francuskih klasika koje navodi Bačić: Molière, Racine i Corneille. O svemu tome Bauron šuti iz neznanja ili možda, što bi bilo još otegotnije, jednostavno prešućuje. Komediograf Molière prisutan je u Dubrovniku već od početka 18. st. i od 34 njegove komedije prevedene su čak njih 24. Dživo Bunić Sarov prvi je prevoditelj Molièrea u Dubrovniku. Petar

¹⁰⁹ Vidi Branko Jozić – Bratislav Lučin, *Bibliografija Marka Marulića*, Prvi dio: Tiskana djela (1477–1997), Split 1998., str. 55–108. Pregled samo francuskih izdanja: str. 176–177.

¹¹⁰ Kako je vjerojatno nastala ta Sorkočevićeva knjiga, a osobito kako i koliko je stihova preveo od cijelog Gundulićeva djela – v. R. Maixner-Ivanović, isto, 295–296, 297 i d. Inače, stručna francuska javnost doznala je za Gundulićeva *Osmana* na svom tlu dosta ranije: god. 1785. Poznati bibliofil Marc Antoine d'Argenson, markiz de Paulmy, prodao je god. 1785. svoju veliku knjižnicu (100.000) svezaka grofu De l'Erseñal. D'Argenson je u svojstvu francuskog poklisara boravio u Veneciji i odonud donio obilje rukopisa, među kojima i rukopis *Osmana*, a k tome i Kačićeve pjesme o Milošu Kobiliću i Vuku Brankoviću u originalu i talijanskom prijevodu. (Isto, 294) Pripomenimo ovdje da je Francuz A. Sapièha darovao god. 1803. Varšavskom društvu prijatelja znanost, uz drugih 600 knjiga, i Gundulićeva *Osmana*. (K. Čvrljak, *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki*, 141)

¹¹¹ O svemu tome potanje v. Rudolf Maixner, »Hrvatski prijevodi francuske proze 1800.–1860.«, *Rad JAZU*, knj. 290, Zagreb, 1952., str. 65–112.

Bošković, brat J. R. Boškovića, u to vrijeme prevodi Corneilleova *Cid*-a. To bi bilo Bauronu sasvim dovoljno za logičan zaključak da je književnost u poveljama upitno dorašla upuštati se u tako zahtjevne i pretenciozne pothvate. No, ni tome traga.

Međutim, Bačić ustrajava u datacijskom pomicanju unatrag Bauronovih »povelja« tek natuknućem »književnih liepota, i klasičnih djela pa – pita Baurona – kako nam je 'letteratura in fascie!?'« (B, 27, IV) Time Bačić dodiruje jedno kompleksno hrvatsko povijesno-književno pitanje, o počecima kojega je ipak kasno govoriti u razdoblju što ga Bačić fiksira, te možda upravo zbog te kompleksnosti ne navodi ni jedno pisano svjedočanstvo. Jer, uza sve drugo, Bačić »preskače« npr. Bašćansku ploču, taj kameni kartular i glagoljski dokument kao snažni argument da je glagoljica već u 10. i 11. st. kao pismo služila za sve književne i društvene potrebe (Vatroslav Jagić). Mi ovdje za našu svrhu istaknimo da je povezanost s ćirilometodskom tradicijom temeljna odrednica kulturno-književnog života srednjovjekovne Hrvatske, te tako u hrvatskoj književnoj produkciji stoljećima traju neprekinute veze s izvornom ćirilometodskom jezično-književnom produkcijom velikomoravskog razdoblja, kao i susljednim stoljećima (10.–13. st.) općeslavenske književnosti. Upravo tu treba tražiti korijene kompleksnog kumuliranja hrvatsko-glagoljskih tekstova 13.–15. st. Tom kumuliranju zacijelo je pridonosilo vrlo jako strujanje između hrvatske i istočnih slavenskih književnosti tijekom 12.–13. st. Glagoljica, to pismo svete braće Ćirila i Metodija, koje su Hrvati primili zajedno sa starocrkveno-slavenskim obrednim jezikom dobilo je u Hrvatskoj ponešto stiliziran oblik u hrvatskoj glagoljici. Književnost koju je ta vrsta jezika, a u isto vrijeme i kulture, mogao razviti, bila je, razumljivo, najprije vezana uz Crkvu i obredno bogoslužje. Ti naši protografi u prvom su redu evanđelistari, psaltiri i kraći misali, zatim apostoli (npr. Grškovićev iz 11. st.) i homilijari (najstariji Kločev glagoljaš, »Glagolita Clozianus«). Dakle, Bačić je svojim tek dvjema golim, neobrazloženim natuknicama htio »protrljati oči« obrazovanom Vuletinu i »njegovu Francuzu« i poručiti im da su trebali premotati hrvatsku književnost u povelje, ali one iz 13. stoljeća. No i mi predatiramo Bačića, čime sa svoje strane neizravno poručujemo Bauronu i Vuletinu da su to trebali učiniti još za dva stoljeća ranije.

Pod »klasičnim djelima« Bačić vjerojatno misli na sve one prinose s kojima su hrvatski humanisti prinijeli hrvatskoj renesansnoj književnosti svojim klasičnim latinskim djelima. Tu bismo sad trebali navesti mnoga imena, posebice iz južnohrvatskih humanističkih krugova, od kojih su mnogi stvarali po Europi i u onodobnoj »učenoj Europi« postigli velike uspjehe. Više njih je ovjenčano pjesničkim lovorima (*poetae laureati*). Sve to možemo naći u povijestima hrvatske književnosti. No, razdoblje na koje Bačić pod-

sjeća i Baurona i Vuletina, vrijeme je produkcije latiničkih kodeksa (lekcionari, pasionali, oficiji, brevijari, psaltiri), misala (Pašmanskog, sred. 14. st.), Omišaljski fragment Apostola s razmeđa 13./14. st.: Novljanski brevijar iz 1450. i dvolist Apostola, HAZU, fragm. 54 s kraja 14. st., Petrisov i Žgombičev glagoljaški neliturgijski zbornik iz 15. st., homilijari. Dodiri hrvatske glagoljske i češke književnosti srednjega vijeka za povjesničare rudimenata srednjovjekovne hrvatske književnosti posebno je poglavlje gledom na produkciju onodobnih literarnih vrsta.¹¹²

Bauron, po Bačiću, ne zna za hrvatske velikane od 13. do 15. st., uzvraćajući i Bauronu i njegovu odvjetniku Vuletinu šilom za ognjilo: »Francuzki pjesnici: Molière, Corneille, Racine ne odnose zastave prvenstva Maruliću, Papaliću, Minčetiću, Držiću, Vetraniću, Čavčiću, Čubranoviću, Nalješkoviću, Hektoroviću, Palmotiću«. (B, 27, IV) Ni Tasso u svome *Oslobodenom Jeruzalemu* ni Ariosto u *Bijesnom Orlandu* nisu tako opjevani među svojim narodom kao fra Andrija Kačić-Miošić u svojoj *Pjesmarici* među svojim narodom. Bačić prema svom slavnom subratu artikulira autohton franjevački odnos s prepoznatljivom dozom ponosa: »A gdje je naš slavni Kačić?« (B, 27, IV) Čini se da Vuletin vrlo ugođeno sekundira »svome Francuzu«, ali je pritom i on svojim književno-komparatističkim znanjem »u povojim« (*in fascie*), kad mu »to valaj nije nit velika pogrješka, obazremo li se što smo mi učinili na književnom polju, a što drugi narodi, te otkad smo ga počeli baš ozbiljno obradivati«. U pogledu pak Bačićeve usporedbe hrvatskih velikana Marka Marulića i fra Andrije Kačića Miošića s francuskim i talijanskim klasicima, treba reći sljedeće: fratar i čuvstveno nabijeni domoljub smiješao je nenadzirane izljeve vlastitog domoljublja s objektivnom književnom kritičkom valorizacijom velikana književne riječi iz triju različitih naroda. Kao što je razvidno, Bačić je velikim »Francuzima« i »Talijanima« »suprotstavio« mahom prvake splitskog, hvarskog i dubrovačkog renesansnog književnog kruga. Čiji se glas dalje prolomio izvan granica njihovih domovina i time »odnijeli zastave prvenstva«, o tome se ovdje zaista ne može iscrpnije raspravljati. Je li to stoga što je Bačić s vrelinom u glavi stupio načas »nepozvano« u zabran književnosti, u svakom slučaju nije poštivao okvire literarnih prostora, što onda, Bačićevom omiljenom i preučestalom prosudbom kazano, logično završava »pometanijom biblijskom«. Nema dvojbe da su Molière, Racine, Corneille, Tasso i Ariosto vrlo brzo »izjurili« iz okvira svojih domicilnih literarnih prostora i vinuli se u sami vrh svjetske književnosti. I sad, uvećavati veličinu M. Marulića i Hanibala Lucića na razvalinama »francuskih trubadurskih pjesama iz 14.

¹¹² Usp. *Povijest hrvatske književnosti* II, Zagreb, 1975., str. 45–80 *passim*; Ivo Frankeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb-Ljubljana, 1987., str. 9–28 *passim*.

st.« ili još ranije, onih križarskih »contes« i »fabliaux«, u najmanju ruku je i metodički i povijesno-književno nedopustivo. Tek uzgred napomenimo da Bačić Mavra Vetranovića Čavčića »raspolučuje«, te dobivamo Vetranovića i Čavčića. Ukratko, Bačić već načelno griješi stvaranjem raznodobnih literarnih tabora, od kojih u prvome (mlađem, francuskom) »neodnose zastave prvenstva« u drugome (starijem, hrvatskom), s napomenom da je neke iz »hrvatskog tabora« zaista nedopustivo promatrati u ravnini bilo kojih svjetskih klasika. Nesrazmjern je Bačić i kad »težake hrvatske« kao ponesene čitatelje Kačićeve *Pjesmarice* dovodi u omjer sa svjetskim čitateljstvom Tassova *Oslobođenog Jeruzalema* ili Ariostova *Bijesnog Orlanda*, sve ako ih ne izvodi iz vlastitog im dvorišta.¹¹³ Takav Bačićev komparatistički pristup u odmjeravanju veličine uistinu velikih s obiju strana nepoznat je u književno-kritičkoj znanosti. Nema dvojbe o Bačićevoj širokoj obrazovanosti, ali taj Bačićev pokušaj moguće je okvalificirati kao Bačićev atletska zalet s vrlo slabim rezultatom, pogotovu kada Maruliću uz bok stavlja Papalića i Menčetića.¹¹⁴ Bačić je časomice bio nekako pustopašno spreman izići s vrlo smionim tezama u cilju da bi koliko-toliko pridigao ono što je neupućeni kivni tuđin potisnuo, zatajio ili pak jednostavno nije poznavao u vlasništvu hrvatskog nacionalnog i kulturnog blaga.

3.5. Bauronovi i Vuletinovi prinosi »pometaniji babilonskoj«

Vuletinu kao da znade naglo popustiti inače mu svojstvena pribranost. Ispraća Bačića »s Učke gore, 'per concomitanza (Bačićevih – K. Č.) d' idee«, posprdno nazivajući Bačićevo interpretativno »prebacivanje« »na naše gole dalmatinske planine« njegovim »zalijetanjem«. Nikako ne stoji da »se (netko) zaliće« u nešto dobro mu poznato. Zalijetanje je nesigurno brzoplet hod u nešto nepoznato ili manje poznato, nepreporučeno ili čak nepreporučljivo, što graniči s većom ili manjom pogibelji. A to se ovdje za Bačića nikako ne može kazati. Štoviše, u pitanju na koje se Vuletin nadovezao, Bačić je svoj

¹¹³ Međutim, više desetljeća ranije, Ch. Nodier dva puta uspoređuje Gundulića s Tassom i jedanput s Homerom. R. Maixner o tome piše: »... Nodier... je dakle držao Gundulića nekim pučkim pjevačem, a njegov 'Osman' stavljao je u isti red s Ilijadom. Kad je 1836. preštampano taj članak u *Dictionnaire de la Conversation* (članak »Illyrie«), on se je popravio, valjda pošto je vidio arsenalski rukopis, te je nakon riječi 'son Iliade' dodao 'ou sa Jérusalème'. ... U istom članku uspoređuje još jednom Gundulića s Tassom«. (»Francuski prijevod Gundulićevog *Osmana*«, 295)

¹¹⁴ Bačićev ponajbolji poznavalac i subrat fra K. Kosor također dolazi do zaključka o poroznosti u ne maloj povijesnoj naobrazbi: »Velika je šteta što Bačić, uz veliku povijesnu naobrazbu, nije bio dovoljno samokritičan i što nije bio dovoljno upućen u strogo znanstveni rad«. (»O. fra Petar Krstitelj Bačić«, 78)

na svome. Bačić se razložito imao prava »umiješati između Baurona i Scuratija, te zgrabiti u svoje solidno znanje o pitanju stoljetne mletačke sječe šuma duž hrvatskog Jadrana i njihove odvožnje u Veneciju na namjensku preradu. Primjetno je da Vuletin želi biti isključivo u ulozi traduktologa, ne praveći nikakav ustupak, štoviše, dajući, *mutatis mutandis*, ipak za pravo »našem Francuzu« (kako od početka naziva Baurona), negoli »cienjenom kritičaru« Bačiću. Svakako, Vuletin po vlastitim riječima, »ovdje nezna(m) što da primijeti(m), već samo to, da Bauron govorec o Korčuli kaže: ogole-nje tog otoka djelo je Mletaka: *l' oeuvre de Venise*.¹¹⁵ Međutim, Vuletin iz odlomka prenosi tek nepuni redak i tako uskraćuje Bačiću možda nepoznati »užitak« s podacima o čitavom nizu strahota počinjenih na samo jednom hrvatskom otoku.¹¹⁶

Vuletin ne vidi razlike u načinu redosljeda odlomaka u nekom putopisu i načinu strogo metodološkog donošenja odlomaka u nekoj znanstvenoj raspravi. Stoga, prijelaz s pitanja uništenih hrvatskih šuma »na književnost, nije u istinu – smatra Vuletin – logičan prelaz, ali kad može O. Bačić mogu ga i ja slijedit, ...«. (V, 43) Vuletina ne ostavljaju ravnodušnim ni Bačićevi »skokovi«. Razloge vidi u Bačićevoj nedovoljno logičnoj koncepciji svojih »Primjetaba« (»jer se je moglo radju malo logičnije udesiti«, V, 61, I)). U tome bi više uspio da je Bačić htio »barem slijediti stope Bauronove« (V, 61, I) i tako primjerice bio načistu da (Bauron) »nije govorio prvo o Zadarsko – Šibenskoj cesti, nego li o Trstu i Rijeci«. (V, 61, I) Ovdje je sad Vuletinova »predilekcija neumjestna«. Niti je Bačićev prevoditelj sustavno prevodio Baurona, niti je onda tim slijedom »cienjeni kritičar« mogao izlagati suvislim Bauronovim redo(slijedo)m. Ako je pak htio Bačića slijediti i tim slijedom nešto mu odgovoriti, onda Vuletin nije ni mogao drukčije postupiti, a ne zato jer to tako može Bačić. Predugačak je ovaj Vuletinov korektivno-instruktivni uvod, a da bi *viribus unitis* s Bauronom onako neznački »prizemljio« domete stare i bogate hrvatske književnosti.

Dakle, Vuletin se otvoreno svrstaje na stranu istine, ali svejedno otvorenije ne istupa u obranu istine koju je »njegov Francuz« povrijedio supstan-

¹¹⁵ J. Spon boravi god. 1675. na Korčuli gdje zapisuje: »Korčula, pokrivena šumom, od velike je koristi za Mlečane, jer im služi kao izvor drva za gradnju i popravak brodova. ... Kako je otok pun šume, raširile su se u njima divlje životinje«. (nav. dj., 27)

¹¹⁶ »La disparition des forêts est l' oeuvre de Venise. Les doges étaient contraints de demander aux provinces de Trévisé et Bellune les bois de charpente et de les payer assez cher; une fois maîtres de Curzola, au commencement du onzième siècle, ils la mirent en coupe réglée, sans souci de l' avenir, jusqu' à son complet déboisement et les historiens du temps racontent naïvement que l' exploitation de la forêt de Curzola fit baisser le prix du bois aux lagunes. L' ile fournit aussi en grande quantité du marbre, de la chaux, de la résine, du chanvre, du vin, de l' huile, du miel, du safran et des plantes aromatiques«. (nav. dj., 264)

tivnim prilogom (»istina«). Kao da ne krije, štoviše, priznaje svoj propust. Točno je i to da je nedokazivo suglašavanje Vuletinova s Bauronovim mišljenjem, pogotovu pukim izostankom Vuletinove »opazke«. Znakovit je na kraju kratki Vuletinov dometak o tome kako »i ob ovoj stvari imade ljudi različitih mnijenja«. Je li jedno od tih »različitih mnijenja« Vuletinovo?

Vuletinovo pitanje »Jesmo li na čistu?« (V, 62) ostavlja većma prizvuk uvjerene tvrdnje o onome o čemu se pita. Iščitljivo je na kraju da bi, po Vuletinu, valjalo Bačiću protrljati oči i tada bi, umjesto »ljage i toljage« ugledao svoje puste i himerične tlapnje što ih je upregao u svoja kola iz kojih je pružao otpor onome koji je pred hrvatskim narodom napadao njega koji je branio »narodne svetinje«.

Proželi su Bačića u jednom trenutku osjećaji dubljeg osvještavanja, uočavanja onog pravog reda vrijednosti, konkretiziranog u primicanju čovjeka čovjeku, svećenika svećeniku, kada napetosti popuste, kao što se prethodno strune iskričavih ljudskih odnošaja nategnu. Ponovnom susretu izgubljenog i nađenog doprinosi jedna i druga strana: »Ja se evo vraćam k vami, – obraća se Bačić Vuletinu – da se bratski razumimo«. (B, 54, III) U nizu uzajamnih propitivanja zrcali se svo Bačićevo prostodušje: »Jesam li ja pogriješio, ili tko drugi? Gdje je dosljednost, gdje blažena logika? ...«. (B, 54) Primjetno je na više mjesto da je Bačić za ponovno i konačno uvlačenje svih invektivnih strelica u tobolac. Odapetoj strelici u hipu bi ususret (do)jurila ista takva, čemu je kraj teško nazirao i takav iskusni franjevački pedagog kakav je bio fra P. K. Bačić. Bačićeva gotovo svetopisamska bezazlenost mahom je prepoznatljiva sa stranica njegovih »Primjetaba«. No, bezazlenost je kadšto plodno tlo za lakovjernike svih uzrasta.

* * *

Bačić i Vuletin zamjetno su razvukli svoju polemiku.¹¹⁷ Htjelo im se zgrnuti što više »streljiva« i »munjiva«, te njime braniti svoju, odnosno, svaki od njih (po)gladiti protivnikovu čast. Zbog Bačićeva uporišta na sama trusnu tlu velikim dijelom njihove žive, a mjestimice žučljive polemike, premoć je u mnogo čemu bila na strani Vuletina u njegovu čvrstom obrambeno-napadačkom uporištu, s otvorenim Bauronovim putopisom u ruci.

Osnovno je obilježje ove kulturno-povijesne polemike u posljednjem desetljeću 19. st. na podlozi jednog francuskog putopisa: Dva oponenta hode svaki svojim putem, svaki sa svojom istinom. U polemici su se zapravo srazile dvije duhovne osobe kojima su preludirala isto tako dva prezbitera. Sve se odvija unutar jedinstvenog prezbiterijalnog četverokuta u kojem strše

¹¹⁷ Stoga, baš i ne stoji da »Bačić vodi kraću polemiku s don Ivanom Vuletinom...«. (K. Kosor, »O. fra Petar Krstitelj Bačić«, 76)

dva temperamentna hrvatska južnjaka. Posebice izravna polemika između Bačića i Vuletina nosi sve odlike jednog temperamentnog sraza s dviju točno razmeđenih pozicija. Protivnici se napadaju i brane. Stječe se dojam da je u tom polemičkom četverokutu, u stanovitoj mjeri, svatko svakoga obmanuo: Fortis i Masehek Baurona, Bauron Vuletina, talijanski prevoditelj i Bačića i sama sebe. Nadaleko čitani zadarski *Narodni list*, ranije *Il Nazionale*, proscenij je polemike. Južnjaci se zamjetno suzdržavaju da naspramno okrenute ubojite silnice ne skrenu u pravcu bezobzirnog polemičkog katapultiranja. Napad i obrana polovi su svake polemike. Prema tome, o polemici nije moguće ni govoriti bez tih dvaju polova. Međutim, uočljivi su u Bačićevu polemiziranju neki tipični vidovi popratnih obilježja. Na prvo bih mjesto postavio Bačićevo obrambeno pozicioniranje u kojem, k svemu tome, traži jasno razloženu obranu: Zašto, kako, u kojoj mjeri? No, uočljivo je Bačićevo završno pribiranje rasute energije u svrhu sintetičkog i sveobuhvatnog opsezanja svega izrečenoga i neizrečenoga. I u završnici su mu miliji obrambeno objasnidbeni uzvračaji negoli napadaji koji će završiti tek u nekom od sljedećih brojeva *Narodnog lista*. Bačićeva izraženija recepcija »malenkosti« kod Baurona, a posebice kod Vuletina, raslabila je recepciju Vuletinovih »Opazaka« s kojima je, smatra Vuletin, mogao Bačić biti i »zadovoljan i prezadovoljan«. Sukladno upravo tome može se kazati da kritika kojom se Vuletin obara na Bačića potonjemu »zaudara nekom osobnošću«. To su već prepoznatljivi nam Bačićevi uzvraćeni udarci. Seže li taj zadatak samo do Bačića ili se proteže još i dalje, do Baurona, ostaje nam nagađati.

Ma sa čime se mi ne slagali u Bačićevim postupcima u sporu s Vuletinom, neporeciva je Bačićeva istinoljubivost, ona najtananija osjetljivost za točnost, odnosno, netočnost upućene mu ili pripisane riječi. To je zato što je Bačić nepresadiva miljevačka korenika koja se iz zemlje ne da lako van: »... pak da bih neznam što pretrpio; nit bih primučao, bilo komu da ugodim; jer svojih hrvatskih osjećaja nebi zaniekao, pa da bi to bilo samo prividno izmienom sama slova svoga imena«. (B, 53, II) I u tome se, bitno i odredbeno, ogleda sva egzotika, sva osebnost ove po mnogo čemu zacijelo jedinstvene polemike u hrvatskoj publicistici 19. st.

Bauronovo djelo, po Vuletinovu sudu, zaista nije bez mane, kao ni sva ostala takva djela. Ima u njemu pogrješaka »kao n. p. da su pravoslavni talijanski irredentisti, Trogirani sgoljni talijani itd«. Uza sve netočnosti, Vuletin poziva na harnost pri spomenu Bauronova imena, onoga Baurona, koji svoj krasni putopis po Dalmaciji završava sliedećim zanosnim riečima: »Zemlja koja nam pruža veličanstvenih ljepota poput vodopada Krke i Kotorske Boke, panoramâ poput onih jadranskog otočja spomenikâ kao što su oni u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu; zemlja, koja je odgojila svetaca, apostola, mudraca, književnika; zemlja koja daje mornara poput Viških;

zemlja koja je vidila slavu Solina i Dubrovnika, nijeli jedan od najvažnijih i najzanimivijih predjela cijele Evrope? Dostojna je, da joj se uprave rieči pjesnikove: »Salve, magna parens frugum.../Magna virum (Zdravo zemljo plodna usjevima, plodna junacima)«. »Čast dakle Bauronu!«¹¹⁸ Vuletin, dakle, nakon što je pohvalio Baurona i njegov putopis, iskazuje i čast Bauronu po uzoru na prvi stih iz narodne (vjerojatno s Krka) napitnice: »Mi hvalimo, mi častimo«.¹¹⁹

Polemički sraz između don Ivana Vuletina i fra Petra Krstitelja Bačića potkraj 19. st. antologijski je primjer sraza dvaju duhovnika koji se ne mogu uzeti posebnije pripremljenima za upućene »Primjetbe« i uzvrćene »Opazke«. Bačića već sama zamisao njegovih »Primjetaba« odvodi stranputicom. Uzima naime u ruke loš talijanski prijevod francuskog izvornika. Ozbiljni prevoditelji u takvom slučaju obično iznova prevode, što ponajbolje govori o stupnju uporabivosti loše prevedenog teksta. No, naboj polemike dodatno podiže to što je za obojicu karakteristično da vješto hvataju jedan drugome dobačeno verbalno streljivo i u danom času njime bojovno uzvrate, zauzvrat tek »mrtvikom ovijeno«, te kako god ili kako čime »pogladjeno«.

Fra P. K. Bačić za hrvatsku putopisnu književnost neprijeporno je značajan u jednome: Ubrojiv je među one malobrojne koji su ustali protiv teških neistina i netočnosti, potvora i patvorina, te ciljanih izvrtaža i laži na stranicama europskih putopisa. Ushtjednemo li izdići P. K. Bačića s njegova provincijalnog prostora iznad zvonika njegovih samostanskih obitavališta, tada je P. K. Bačić gromoglasni i uspravni hrvatski svjedok i vizionar o onome i onoga što nas je snalazilo u drugoj polovici 19. st., a od čega stoljetne otvorene hrvatske rane nisu prestale krvariti ni u prvim desetljećima 20. st.

¹¹⁸ V, 44. U izvorniku to ovako glasi: »... la terre qui offre des spectacles grandioses comme les chutes de la Kerka et les Bouches de Cattaro, des panoramas comme ceux des îles illyriennes, des monuments comme ceux de Zara, de Sebénico, de Traù, de Spalato, la terre qui a nourri des saints, des apôtres, des savants, des littérateurs, la terra qui fournit des marins, comme ceux de Lissa, la terra qui garde des souvenirs comme ceux de Salone et de Raguse, n' est-elle pas, sans contredit, une des contrées de l' Europe les plus curieuses et les plus intéressantes?

Elle mérite qu' on lui applique les vers du poète:

'Salut, terre féconde en moissons et féconde en héros«. (*Les rives illyriennes*, 361) Bauron je ovdje posegnuo za Vergilijevim *Georgikama* (II, 173-174), a dva odabrana stiha u prijevodu Tome Maretića glase:

»Zdravo, Saturnova zemljo, junaka i plodova majko,
Velika, stvari hoću starinske slave kazivati«.

Bauron je očigledno skratio Vergilijeve stihove i donio samo ono što je htio *ad hoc* istaknuti. Stihovi izvorno u cijelosti glase: »Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus, // Magna virum: tibi res antiquae laudis et artem«.

¹¹⁹ Ivan Milčetić, »O narodnoj napitnici: 'Mi hvalimo, mi častimo«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. IX, Zagreb, 1904., str. 4.

To mu inače britki i mjestimice »istinoljubivi« Vuletin nigdje nije upisao ni u najmanju zaslugu.

Upadljivo je mjestimice da Bačićeva ekspresivna snaga ne prati u dovoljnoj mjeri snagu osjećanja i proživljavanja onoga čime se nije mogao složiti. Grč u grlu i vrelina u glavi teško su propuštali snažniju riječ. Koli-kogod i štogod Vuletin zamjerao Bačiću, previđao je nešto osobito važno: Bez Bačićevih »Primjetaba« Bauronov bi putopis ostao nepoznat ili vrlo malo poznat u zemlji o kojoj je napisan. Vuletin je zamjetno »nojevski« bio usredotočen samo na svoj dio posla, posebice na za nj udarna mjesta u Bačićevu osvrtu.

LITERATURA

Primarna:

1. BAURON, Pierre, *Les rives illyriennes. Istrie, Dalmatie, Monténégro*, Paris, Re-taux-Bray, Librairie-Editeur, 1888.
2. BAURON, Pierre, »Viaggio lungo le spiagge illiriche: Istria – Dalmazia – Mon-tenegro«, trad. da franc.[Giacomo Scurati], *Le Missioni Cattoliche*, 17(1888.), N. 37–51, Milano, con. I – XIV, pp. 438/609.
3. BAČIĆ, Petar Krstitelj, »Primjetbe putopisu gospodina Baurona po Dalmaciji« (Podlistak), *Narodni list*, 28(1889.), br. 25 (27. ožujka), 26 (30. ožujka), 27 (3. travn-ja) i br. 28 (6. travnja), Zadar.
4. VULETIN, Ivan, »Čast, komu čast! Opazke na primjetbe O. P. K. Bačića putopisu gospodina Baurona po Dalmaciji« (Podlistak), *Narodni list*, 29(1890.), br. 43 (7. lipnja) i 44 (11. lipnja), Zadar.
5. BAČIĆ, Petar Krstitelj, (Podlistak) »Tuđe klasje na našem strništu (Osvrt na opazke mojim primjetbam o putopisu gospodina Baurona, što ih je napisao u bro-jevima »Narodnoga lista« 43 i 44, t. g. gospodin I. Vuletin), *Narodni list*, 29(1890.), br. 53 (12. srpnja) i 54 (16. srpnja), Zadar.
6. VULETIN, Ivan, »Priložak ljetini. Zaključne rieči o putopisu gospodina Baurona po Dalmaciji« (Podlistak), 29(1890.), br. 61, 62, Zadar.

Sekundarna:

1. [AVRIL, Adolphe], *Voyage sentimental dans les pays slaves*, par Cyrille (Dal-matie-Monténégro-Herzégovine-Croatie-Serbie-Bulgarie-Galicie-Bohême-Slovénie), Paris, Librairie Victor Palmé, Éditeur, 1876.
2. BAČIĆ, P. K., »Odkle 'Vlah' i vlaško ime?«, *Narodni list*, 14(1875.), br. 47 (12 lipnja), Zadar (Podlistak)
3. BEGO, Frane, *Svećenici Kaštela* (od XV. do XIX. stoljeća, Kaštela, Matica hrvat-ska – Ogr. Kaštela, 2003.

4. *BIOGRAFIA mitologica*, ossia storia, per ordine d' alfabeto, dei personaggi dei tempi eroici e delle deità greche, italiche, egizie, indiane, giapponesi, scandinave, celtiche, messicane, ecc., per la prima volta recata in italiano, vol. III, Venezia, Presso Giambatista Missiaglia, 1838. (»Telemaco«, pp. 447–448)
5. CARNOY, Emil dit Heury, *Dictionnaire biographique des hommes du Nord, de l' Est, de l' Ouest et du Midi*, vol. I, Paris 1906. pp. 18–26.
6. CASSAS, Louis François, *Slikovito i povijesno putovanje po Istri i Dalmaciji*, uredio i pripremio Joseph Lavallée, Paris 1802., u: *Spon, Adam, Cassas i Lavallée u Hrvatskoj*, priredio i preveo Ljudevit Krmpotić, Predgovor Zvonimir Bartolić, Hannover – Čakovec, Nakladni zavod »Hrvatski zapisnik«, 1997.
7. CONS, Henri, *La province Romaine de Dalmatie*, Paris, Ernest Thorin, Éditeur, 1881.
8. ČVRLJAK, Krešimir, *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki*, Zagreb – Skradin, Poglavarstvo grada Skradina – Hrvatski informativni centar, 1995.
9. ČVRLJAK, Krešimir, *Duh, um i zov Dalmacije*, Šibenik – Skradin, Ogranci Matice hrvatske u Šibeniku i Skradinu, 1996.
10. DEANOVIĆ, Mirko, »Les plus anciens contacts entre la France et Raguse«, *Annales de l' Institut français de Zagreb*, 8–9(1944.), N. 24–25, Zagreb, pp. 1–39.
11. DESPOT, Miroslava, »Strani putnici u Rijeci i Hrvatskom primorju u 18. i 19. stoljeću (Bio-bibliografski prilog)«, *Riječka revija*, 3(1954.), br. 1–2, Rijeka, str. 37–44.
12. DESPOT, Miroslava, »Strani putnici u Zadru u XIX stoljeću«, *Zadar. Geografija – ekonomija – saobraćaj – povijest – kultura (Zbornik)*, Zagreb, Matica hrvatska, 1964., str. 731–735.
13. DUMONT, Albert, *Le Balkan et l' Adriatique (...)*, 2. éd., Paris, Librairie académique – Didier et C^{ie}, Libraires – Éditeurs, 1874.
14. ĐUGUM, Radojka, *Kaštelanske beside*, Kaštela, MH – Ogr. Kaštela, 2006.
15. FORENBACHER, Aurel, »Visianijevi prethodnici u Dalmaciji«, *Rad JAZU*, knj. 200, Zagreb 1913., str. 203–208.
16. FORTIS, Alberto, *Put po Dalmaciji*, prev. Mate Maras, Zagreb, Globus, 1984.
17. FRANGEŠ, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb-Ljubljana, Nakladni Zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba, 1987.
18. GERESDORFER, Vera, »Dalmatinski gradovi i otoci u putopisu Jacoba Spona«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25 (15), Zadar 1986., str. 245–256.
19. HOMER, Odiseja, preveo i protumačio Tomo Maretić, Zagreb, NZMH, 1987.
20. HOST, Josip Vincent, *Botanički put (Po Istri, Kvarnerskim otocima i Dalmaciji, započet 14. kolovoza 1801., a dovršen 6. kolovoza 1802.)*, Transkribirao i s talijanskog preveo, bilješke, studiju i kazala izradio Krešimir Čvrljak, Rijeka, Matica hrvatska – Ogranak u Rijeci, 1993. (Bilingvalno izdanje)
21. JELAVIĆ, Vjekoslav, »Doživljaji Francuza Poullet-a na putu u Bosnu (godine 1658.)«, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, 20(1908.), Sarajevo, str. 23–33.
22. JEŽIĆ, Slavko, »Louis Léger«, *Vijenac*, 1(1923.), br. 20, Zagreb, str. 399–400.

23. JOZIĆ, Branko – LUČIN, Bratislav, *Bibliografija Marka Marulića*, Prvi dio: Tiskana djela (1477–1997), Split, Književni krug – Marulianum, 1998.
24. KOSOR, Karlo, »Putne uspomene fra Petra Krstitelja Bačića«, *Kačić*, 3(1970.), Split, str. 147–160.
25. KOSOR, Karlo, »O. fra Petar Krstitelj Bačić«, *Kačić*, 5(1973.), Šibenik, str. 55–91.
26. KUZMANIĆ, Ante, »Običaji dalmatinski Pobratimi i Posestrime«, *Zora dalmatinska*, 4(1847.), Zadar, str. [189].
27. *LEKSIKON antičkih autora*, prir. više autora, Zagreb, MH, 1990.
28. LÉVASSEUR, François, L., *La Dalmatie ancienne et moderne* (son histoire, ses lois, ses moeurs, ses usages, sa littérature, ses monuments, ses éléments de prospérité et de *grandeur future*), Paris, Dentu, Libraire-Éditeur, 1861.
29. MAIXNER, Rudolf, »Charles Nodier i Ilirija«, *Rad JAZU*, knj. 229, Zagreb 1924., str. 1–48.
30. MAIXNER, Rudolf, »Voyageurs français en Dalmatie, réels et imaginaires: Marmier, Dumont, Levasseur«, 8–9(1944.), N. 24–25, Zagreb, pp. 84–119.
31. MAIXNER, Rudolf, »Hrvatski prijevodi francuske proze 1800.–1860.«, *Rad JAZU*, Zagreb 1952., str. 65–112.
32. MAIXNER-IVANOVIĆ, Rudolf, »Francuski prijevod Gundulićevog *Osmana*«, *Nastavni vjesnik*, knj. XXIX, sv. 7–8, Zagreb 1921., str. 294–300.
33. MARGE, Pierre, *Voyage en Dalmatie, Bosnie-Herzégovine et Monténégro*, Troisième édition, Paris, Plon-Nourrit et C^{ie}, Imprimeurs-Éditeurs, 1912.
34. MARMIER, Xavier, *Lettres sur l' Adriatique et le Monténégro*, Paris, Victor-Havard, Éditeur, 1884.
35. MATKOVIĆ, Petar, »Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vieka«, *Rad JAZU*, knj. 42, Zagreb 1878., str. 56–184.
36. MATKOVIĆ, Petar, »Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka«, *Rad JAZU*, knj. 62, Zagreb 1882., str. 45–133.
37. MIRDITA, Zef, *Vlasi u historiografiji*, Zagreb, HIP, 2004.
38. NAGY, Josip, »Louis Léger, *Savremenik*, 17(1923.), br. 5, Zagreb, str. 281–282.
39. *NARODNI list*, 29(1890.), br. 18, Zadar (»Govor častnog zastupnika J. V. Perića u sjednici zastupničke kuće u Beču dne 4 tekućeg ožujka«)
40. *NARODNI list*, 31(1892.), 9. siječnja, br. 2, Zadar [»Prijatelj V.« na vijest o smrti don Ivana Vuletina]
41. *NARODNI list*, 31(1892.), 14. siječnja, br. 3, Zadar [»Javna zahvala roditelja, braće, sestara, strica i ujca nakon ukopa don Ivana Vuletina]
42. *NARODNI list* (Jubilarni broj 1861–1912), 50(1912.), br. 18, Zadar 1912. (»Prof. Josip Virgilij Perić«)
43. NOVAK, Grga, »Jedan anonimni rukopis iz 1775./6 godine o dalmatinskim zagorcima (Morlakima), primorcima i otočanima«, *Narodna starina*, knj. IX, Zagreb 1930., str. 21–38.
44. NOVAK, Grga, »Dalmacija god. 1775./6. gledana očima jednog suvremenika«, *Starine*, knj. 49, Zagreb, JAZU, 1959., str. 5–79.

45. NOVAK, Grga, »Poljoprivreda Dalmacije u drugoj polovini XVIII stoljeća«, *Starine*, knj. 50, Zagreb 1960., str. 461–518.
46. NOVAK, Grga, *Prošlost Dalmacije*, 2. izd., Zagreb, Golden marketing, 2001.
47. PANDŽIĆ, Ivan, »Francusko-hrvatski kulturni odnosi«, *Dubrovnik*, 26(1983.), br. 5, Dubrovnik, str. 27–38.
48. PEDERIN, Ivan, *Njemački putopisi po Dalmaciji*, Split, Logos, 1989.
49. PELERIN, Charles, *Excursion artistique en Dalmatie et au Monténégro*, Paris, Imprimerie de Dubuisson et C^{ie}, 1860.
50. PERIČIĆ, Šime, *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, Zagreb-Zadar, HAZU, 1999.
51. PLUTAR iz Heroneje, *Usporedni životopisi*, III, prev. Zdeslav Dukat, Zagreb, AC, 1988.
52. *POVIJEST hrvatske književnosti*, knj. II, Zagreb, Liber-Mladost, 1975.
53. PROHASKA, Dragutin, »Kod Louis Légera«, *Savremenik*, 7(1912.), Zagreb, str. 199–201.
54. SPON, Adam, *Cassas i Lavallée u Hrvatskoj*, priredio i preveo Ljudevit Krmpotić, Predgovor Zvonimir Bartolić, Hannover-Čakovec, Nakladni zavod »Hrvatski zapisnik«, 1997.
55. SPON, Jacob – George Wheler, *Put po Dalmaciji, Grčkoj i Bliskom Istoku 1675. i 1676.*, Amsterdam, Henry i Theodore Boom, 1679. – u: *Spon, Adam, Cassas i Lavallée u Hrvatskoj*, priredio i preveo Ljudevit Krmpotić, Predgovor Zvonimir Bartolić, Hannover-Čakovec, Nakladni zavod »Hrvatski zapisnik«, 1997.
56. STIPANOV, Josip, »Razvitak jezičnog pitanja 1861–1911«, *Jubilarni broj Narodnog lista (Il Nazionale)*, 1862–1912, Zadar 1912.
57. ŠAMIĆ, Midhat, *Les voyageurs français en Bosnie (à la fin du XVIII^e siècle et au début du XIX^e et le pays tel qu' ils l' ont vu)*, Paris, Didier, 1960.
58. ŠAMIĆ, Midhat, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836–1878) i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo, »Veselin Masleša«, 1981.
59. ŠIŽGORIĆ, Juraj (Georgius Ssigoreus), *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku/De situ Illyriae et civitatis Sibenici*, 2. izd., prev. Veljko Gortan, Pogovor napisao Ante Šupuk, Šibenik, Muzej grada Šibenika, 1981.
60. TADIĆ, Jorjo, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik, Turistički savez u Dubrovniku, 1939.
61. TRAGELLA, Giovanni B., »Scurati, Giacomo«, *Enciclopedia cattolica*, vol. 11, Città del Vaticano, 1953., col. 204–205.
62. VOJNOVIĆ, Lujo, »Jedan francuski putnik po našim zemljama pod kraj XVI. vijeka«, *Zbornik naučnih radova Ferdi Šišiću* (povodom šezdesetgodišnjice života 1869.–1929. posvećuju prijatelji, štovatelji i učenici), Zagreb 1929., str. 351–358.
63. YRIARTE, Charles, *Les bords de l' Adriatique et le Monténégro*, Paris, Librairie Hachette et C^{ie}, 1878.
64. ZANINOVIĆ, Antonin, »Dva latinska spomenika o sklapanju pobratimstva u Dalmaciji«, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 45, Zagreb 1971., str. 713–724.
65. ZLATOVIĆ, Stipan, *Franovci Države Presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb 1888.

PETAR KRSTITELJ BAČIĆ POD TERETOM VLASTITOG NEOPREZA I TUDE KRIVNJE

(Istina u vrzinom kolu: P. K. Bačić – Pierre Bauron / LMC – Ivan Vuletin)

Sažetak

Među više desetaka europskih putnika koji su tijekom 19. st. putovali hrvatsko-jadranskim uzobaljem bio je i francuski svećenik Abbé P. Bauron i o tome u Parizu 1888. objavio opsežno djelo *Les rives illyriennes*. Fra P. K. Bačić se u zatarskom Narodnom listu god. 1889. osvrnuo na taj putopis, ali ne prema izvorniku nego prema izvadcima u milanskom tjedniku *Le Missioni Cattoliche* u netočnom talijanskom prijevodu. Šibenski svećenik don I. Vuletin (1862. – 1891.) u istim novinama god. 1890. napada Bačića zbog grubih netočnosti i krivotvorina prenesenih iz talijanskog prijevoda. Tek »poslije boja« Bačić vitla svojim »francuskim kopljem«. No, na primjerima nekoliko francuskih rečenica, pokazao se dosta nevještim u Bauronovu jeziku. Bačić je zato čovjek i svećenik visokih nacionalnih vibracija, s užarenim plamsajima buktinje iz grudiju jednog franjevačkog veledomljuba. Morlačko pitanje i »tužno oglodjana i sadrta Dalmacija« određuju njegov osnovni stav prema Bauronu. Nikakvom primjedbom nije Vuletin popratio npr. Maschekov podatak kod Baurona, kako naime u Dalmaciji, uz ostale, živi 440.282 Srbo-hrvata. Bačić je odrješit: »Nema tu neznanja; to se sve piše, da budemo ocrnjeni, prezirani i od Europe malo cijenjeni«.

Bačić i Vuletin se suzdržavaju da naspramne silnice ne prijeđu u bezobzirno polemičko katapultiranje. Vuletin bi rado istrгнуo pero iz Bačićeve ruke i s njim o ledinu, za laku noć. Bačić se posljednjom »strelicom« pokazao pripravnim uvući preostale invektivne strelice u tobolac: »Ja se evo svraćam k vami, da se bratski razumimo«. Bio je to trenutak uočavanja pravog reda vrijednosti, čas primaknuća čovjeka k čovjeku, svećenika k svećeniku. No, svojim mjestimičnim logički nevješto sročnim pokušajima samoopravljanja Bačić bi samo »logično« izazvao Vuletina da mu streljivom i munjivom uzvrat. U nizu susljednjih pitanja zrcali se Bačićevo prostodušje: »Jesam li ja pogriješio, ili tko drugi?«

Polemički sraz između Vuletina i Bačića potkraj 19. st. antologijski je primjer sraza dvojice, točnije, četvorice duhovnika. U tom prezbiterijalnom tetragonu strše dva temperamentna hrvatska južnjaka: Bačić i Vuletin u prosceniju, Bauron i Giacomo Scurati u postsceniju polemike.

PETAR KRSTITELJ BAČIĆ'S BURDEN: THE MISJUDGEMENT OF LANDOWNERS AND MISPLACED GUILT

(Truth Revealed in the Witches' Dance: P. K. Bačić – Pierre Bauron /
LMC (Le Missioni Cattoliche) – Ivan Vuletin)

Abstract

Among the more than ten Europeans who travelled the Croatian Adriatic coast during the nineteenth century was the French priest Abbé P. Bauron, who, in Paris in 1888, published the comprehensive *Les rives illyriennes* (Illyrian Shores). In

1889, in the Zadar Narodni List, Fr. P.K. Bačić referred to that travelogue—not to its original, however, but to an excerpt that appeared in the Milan weekly *Le Missioni Cattoliche* in an inaccurate Italian translation. In 1890, in that same newspaper, the Rev. I. Vuletin of Šibenik (1862 – 1891) criticised Bačić because of the rough and unfaithful Italian translation. When Bačić, after Vuletin's attack, rattled his French sabre, several French sentences revealed him to be rather inexperienced in Bauron's language.

Bačić was a man and a clergyman of national significance. Brilliant and captivating, he in some sense held the torch from the heart of zealous Franciscan patriots. The issue of the Morlachians and of »Dalmatia, mournfully gnawed and crushed« shaped Bačić's stance vis à vis Bauron.

For instance, Vuletin did not comment on Bauron's quotation of Maschek's assessment that Dalmatia included, among other peoples, 440,282 Serbo-Croatians. Bačić remained firm: »There is no ignorance here; this was said that we should be denigrated, disparaged, and disdained by Europe!«

Bačić and Vuletin abstained from extending their skirmish beyond the two of them, which would have insolently amounted to a polemical catapulting, although Vuletin would gladly have wrenched the quill from Bačić's hand, silencing him for good.

Bačić finally fired his arrow and proved ready to slip those remaining back into their quiver: »I hereby address you, that we may reach a fraternal understanding.« That moment, the approach of man towards man, of clergyman towards clergyman, revealed the true value of each of them. Nevertheless, Bačić, by his poor logic, provoked Vuletin, who replied with all guns firing. Subsequent questions reflect Bačić's naivety: »Did I err? If not me, then who?«

The polemical encounter between Vuletin and Bačić in the late nineteenth century is an excellent example of an encounter of the two duos, the sharpest four clergymen. In that sacerdotal foursome, two Southern-Croatian temperaments stand out: Bačić and Vuletin in the foreground, and Bauron and Giacomo Scurati in the background.

Diana Stolac

BAČIĆ NA RAZMEDI STOLJEĆA – TRADICIJA I SUVREMENOST

Izvorni znanstveni rad
UDK 811.163.42 (091)

Odnos tradicije i suvremenosti široko je tematsko područje i želi li se neko vrijeme ili nečija djelatnost objasniti iz toga odnosa, valja ili za svaki izabrani segment donijeti osnovne podatke i sustavno ih analizirati, ili izabrati neke odrednice i na njima temeljiti prikaz.

U pokušaju da se problem obradi cjelovito veća je vjerojatnost da bi se obrađivač izgubio u količini informacija i materijala, negoli da bi se donijela cjelovita slika poduprta građom. Stoga je očekivanije krenuti prema izboru ograničenoga broja odrednica, ograničiti usto i građu, te na tome graditi sliku odnosa tradicije i suvremenoga, sliku balansiranja između vremena prolazećega, ali nezaboravljenoga, i vremena neumitno dolazećega.

U ovome će se radu pokušati propitati taj odnos u djelu Petra Krstitelja Bačića (Brištane, Miljevci 1847. – Visovac 1931.), autora koji je pisao više od pola stoljeća, i to od vremena (sve manje) žučnih rasprava o jezičnim dvojbama 19. stoljeća do vremena (gotovo) rezignacije pred jakim jezičnim unitarizmom. U tom će se kontekstu valjati podsjetiti vanjske (općih normativnih procesa, franjevačke pisane baštine i jezičnih borbi u 19. st.) i unutrašnje jezične povijesti (autorova životopisa, njegova pisanoga djela i njegovih osobnih jezičnih, i ne samo jezičnih, stavova).

Krenimo stoga redom – od standardizacije hrvatskoga jezika.

Više je mogućih pogleda na jezičnu standardizaciju, od kojih možemo zastati na tri. Jedan prihvaća službenu periodizaciju, koja se temelji na podjeli na prestandardno i standardno razdoblje, nudeći poroznu granicu tijekom 18. stoljeća, koja se stoga i dalje u struci sustavno propituje. Drugi se pogled usmjerava prema normativističkoj literaturi – gramatikama, rječnicima, slovopisima i pravopisima, čija pojava svjedoči o potrebi jezikoslovaca da uredi pisani jezik. A treći pogled standardizaciju hrvatskoga jezika kao proces iščitava i prije, od prvih pisanih spomenika, svjestan da ne bi bilo potrebe za jezičnim uređivanjem, niti osnova na kojima se jezik može uređivati, da nije prije toga bilo pisanih djela.

I koliko god se činilo da prva dva pogleda imaju neoborivu argumentaciju jer se temelje na jezikoslovnim djelima, ni treći pogled ne valja zanemariti jer bez pisane građe nema ni pokazatelja uređenosti jezika, ali ni poticaja daljnjem uređivanju.

Stoga u propitivanju tradicijskoga u djelu Petra Krstitelja Bačića svoje će mjesto imati i tekstovi franjevačke pisane baštine nastali prije sredine 18. stoljeća kao određene granice početka standardizacijskoga razdoblja, imat će i gramatike pisane prije toga vremena, a ne samo djela autoru pret-hodećih desetljeća. Isto se tako u propitivanju suvremenoga u njegovu djelu ne misli samo na suvremenu jezikoslovnu literaturu nego i na suvremene tekstove različitih (ne nužno i literarno-estetski zahtjevnih) vrsta u kojima se ogleda primjena novih normativističkih načela (a često i spremnost ili nespremnost na njihovu primjenu).

Sada je nužno osvrnuti se prema vanjskoj jezičnoj povijesti, a za autora čijemu se djelu prilazi to je u prvome redu franjevačka tradicija iz koje crpi duhovne teme, homielitičke poticaje, retoričke modele, jezične stavove, leksičko blago, frazeologiju, sintaktičke strukture...

Složenost franjevačkoga diskursa mogla bi svakoga istraživača udaljiti od teme, pa je prvo sužena dostupna građa i izabran korpus Bačićevih tekstova na kojima će se temeljiti opis. To su tekstovi objavljeni u periodici, pa se sada u odnosu na Bačića može tradicijsku povezanost iščitavati u prvome redu u okviru religiozno-poučnoga diskursa.

Bačić nastavlja dugi niz franjevačkih autora među kojima su i oni koje književna povijest pamti i one na koje danas treba podsjećati. Andrija Kačić Miošić je svojim *Razgovorom ugodnim naroda slovinskoga* obilježio hrvatsku književnost svojega vremena, kao što su Tomo Babić i Lovro Šitović stoje na počecima hrvatske gramatikologije, tu su i oni koji su iznjedrili temeljna djela franjevačke literature, kao Tomo Babić i Jeronim Filipović, ali i oni koje je danas teško naći u leksikonima i povijesnim pregledima, kao što su npr. Josip Banovac, Petar Knežević ili Stjepan Zlatović.

Od svakoga je od njih Bačić mogao, jer su mu djela bila dostupna i poznata, preuzimati tekstovne modele, jezične značajke, kao npr. leksik, frazeme ili atribuciju, i uključiti ih u svoju književnojezičnu nadgradnju.

Drugi značajan segment vanjske jezične povijesti vezane uz odnos tradicijskih i suvremenih jezičnih ostvaraja u Bačićevu djelu vezan je uz jezične dvojbe koje su obilježile postilirsko vrijeme, konkretno na filološke škole. Naime, izborom štokavske osnovice nacionalnoga književnog jezika obavljen je vrlo važan, ali ipak samo jedan od koraka u standardizaciji jezika. Do mogućnosti da tako zamišljen i strukturiran hrvatski jezik dobije status službenoga jezika proći će desetljeća, a da dobije oblik u kojemu na svim jezičnim razinama prepoznamo današnji standard, proći će gotovo

stoljeće. Filolozi će u 19. stoljeću biti svjesni da je niz pitanja na svim jezičnim razinama ostao otvoren, pa je to vrijeme obilježeno polemikama između nasljednika ilirske koncepcije, pripadnika zagrebačke filološke škole, i njihovih oponentata u odnosu na pojedina (nikada ne i esencijalna) pitanja, pripadnika riječkoga i zadarskoga filološkog kruga. Jezične činjenice na svim jezičnim razinama poticaji su raspravama, a potom izabiranju one koja se normira. Koncem stoljeća oslabljuju oštrice filoloških mačeva, mijenja se i bit i funkcija i oblik filološkoga polemiziranja, pa hrvatski vukovci nastupaju sa svojom književnojezičnom koncepcijom.

U to vrijeme piše Petar Bačić.

Nalazimo ga kao intelektualca koji je jasno podržavao zadarski filološki krug i književnojezične stavove njegova voditelja Ante Kuzmanića te fra Gabre Puratića, dok je isto tako jasno pokazao da ne prihvaća stavove hrvatskih vukovaca. To na prvi pogled pokazuje davanje prednosti tradicionalnome pred suvremenim, ali u našoj društvenoj i političkoj zbilji to nije bilo samo jednostavno neprihvatanje novoga nego i opredjeljivanje za hrvatsku jezičnu okomicu. A time je Bačić nedvojbeno dokazao svoj franjevački identitet.

Ovime smo se od pokazatelja vanjske jezične povijesti okrenuli unutarnjoj, okrenuli Bačiću samome, jer se iz njegova životopisa može bolje razumjeti njegove jezične izbore. Naime, nije ostao privezan uz franjevačku tradiciju odbijajući sve novo niti je nekritično prihvaćao novotarije. Iz životopisa čitamo da je bio dobro obavješten o svemu, a ne zatvoren unutar samostanskih zidina, bez kontakata sa suvremenim kretanjima, pa i u jezičnom normiranju. Balans koji je u njegovu djelu razvidan isto kao i traženja najboljega rješenja znak su obostranoj otvorenosti – i tradiciji i suvremenosti.

Temeljna literatura za komentiranje Bačićeva životopisa tekst je Karla Kosora *O. Fra Petar Krstitelj Bačić*, objavljen 1973. u »Kačiću«, praćen bibliografijom te tekst u Hrvatskom biografskom leksikonu.

Bačićev je život obilježila njegova pripadnost Franjevačkome redu (i prije 1867., kada je u Red i formalno primljen), a to uključuje i jezične stavove. Ali, izravna posljedica njegovih jezičnih izbora nije samo iz toga kruga nego i iz triju činjenica koje ovdje izdvajamo.

Naime, Bačić je u sinjskoj franjevačkoj gimnaziji predavao hrvatski jezik pa je kroz poučavanje materinskoga jezika svakako bio i u kontaktu s konkretnim pitanjima jezičnoga normiranja. Nastavnik ne može biti samo poznavatelj teorijskoga modela i prenositelj teorijskih postavki, nego je prisiljen iz dana u dan odgovarati na izravna učenička pitanja, a samim time mora i sam promišljati o nizu jezičnih dvojbi. Kako će se iz njegova djela vidjeti, odražava se to na svim jezičnim razinama, od fonološke preko mor-

fološke do leksičke i sintaktičke, uključujući za hrvatski jezik uvijek turbulentna pravopisna pitanja. Istraživači njegova jezika, prvenstveno Zlatko Vince, u tome kontekstu svakako izdvajaju njegov odnos prema kontinuantni morfonema »jat«, odnosno konkretno stav prema ikavici. Kao i Zdranin Ante Kuzmanić, i Bačić je jekavštinu doživljavao kao »tuđi izgovor«.

Također je značajna činjenica da je Bačić uređivao knjižnicu, pa nije bio samo korisnik bogatoga knjižnoga fonda nego i osoba koja je zasigurno svaku novodobivenu i novokupljenu knjigu bar prolistala, a dio i pročitala. Ne smije se zaboraviti da je tiskarska aktivnost u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća bila manje intenzivna nego danas, što zbog slabijih tehnoloških uvjeta, što zbog teškoća objavljivanja na hrvatskom jeziku na dijelu hrvatskoga nacionalnoga teritorija, ali nije nikako bila mala. Naime, neke su udruge objavile značajan tiskarski opus, a prvenstveno se tu misli na središnju hrvatsku kulturnu udrugu Maticu hrvatsku, čija su sva izdanja bila dijelom fonda franjevačke knjižnice o kojoj je Bačić skrbio. Tu su i brojni prijevodi zadarskoga kruga, izdanja mlade Akademije, novih tiskara u Zagrebu i tzv. provinciji koji uz talijanske ili njemačke knjige sve više objavljuju hrvatske autore... Imati svako novo izdanje u ruci podrazumijeva ne samo stalni kontakt s književnom produkcijom nego i s pravopisnom i gramatičkom normom jer se već na naslovnica izdanja moglo vidjeti što je autorov izbor. Misli se pritom ne samo na načine bilježenja »jata« (*ije/je; ie/je; i*), dvoslova (*lj, nj, dž*) ili npr. palatala (*dj/gj/đ*), nego i na pokazatelje procesa u morfološkoj normi (*Pod starimi krovovi > Pod starim krovovima; Među žabari > Među žabarima* – da podsjetimo samo na najpoznatije naslove hrvatskih pisaca Ksavera Šandora Đalskog i Ante Kovačića).

I na kraju, svakako je značajan podatak da je bio provincijski cenzor knjiga, čime mu je bio otvoren put upoznavanju najnovijih pisanih tekstova i prije objavljivanja.

Već bi ovi podatci bili dovoljni pokazatelji da je Bačić imao cjelovite informacije o procesima jezične standardizacije. Činjenica je da je i sam bio autorom tekstova, i to u dugome razdoblju od prvih objavljenih 1875. do smrti 1931. godine. Pisao je književna djela, a valja izdvojiti povijesne crtice (npr. *Jelisava Lapsanović banica karinska, Stanislava Šubića kneginja hrvatska* i *Dragoslav i Ljubica hrvatske velmože* s početka osamdesetih godina 19. st.) te svakako knjižicu *Rukovet serafinskog cvića* (Split, 1884.), za koju je sabrao stihove i uređio je. Ostavio je značajan broj djela duhovnoga sadržaja (npr. *Pouka o čestom svetom pričešćenju*, Split, 1877.; *Pravilo kršćanskoga života namijenjeno hrvatskoj mladeži*, Zadar, 1880., 1892.², Zagreb, 1901.³) i djela vezanih uz svoje franjevačko okruženje (npr. *Ogled Franovačke redo-države prisvetoga Odkupitelja u Dalmaciji za prostu godinu 1887*, Split, 1887.; *Spomen-knjiga Franjevačkoga gimnazija u Sinju. K*

proslavi 50-godišnjega njegova obstanaka, Sarajevo, 1905.). Ovdje će se, kako je već naznačeno, istraživanje usmjeriti člancima u periodici, jer je upravo njih objavljivao kroza sve vrijeme svoje spisateljske aktivnosti, od članka *Što trebaju redovnici i njihove zadruge?* u zadarskoj »Katoličkoj Dalmaciji« (»La Dalmazia cattolica«) 1875. do osvrta na život subrata fra Stjepana Zlatovića povodom 40. obljetnice njegove smrti u omiškoj »Jadranskoj vili« 1931. (a nije dočekao objavljivanje osvrta na fra Antu Konstantina Martasa u makarskoj »Novoj reviji« 1932. godine).

Članke u periodici najčešće se može obilježiti kao religiozno-poučne i povijesne tekstove, ali je među njima i niz članaka raznih tematika, među kojima su neki napisi izrazito suvremeni i angažirani, kao tekst o Irskoj (*Dolina krvi*) ili o masonskim ložama (*Što su to framašuni?*). Objavljivao je prikaze, feljtone, putopise, reportaže, osvрте i komentare.

Bio je suradnikom niza časopisa i novina, najčešće s dalmatinskoga područja, a već navedenim tiskovinama mogu se dodati zadarski »Narodni list«, šibenska »Hrvatska rieč« i splitski »Pučki list« i »Jadran«. Svojim se radovima javljao i izvan Dalmacije, npr. u zagrebačkoj »Prosvjeti«, sarajevskom »Glasniku jugoslavenskih franjevac« i »Franjevačkom glasniku« te mostarskom »Osvitu«. Ipak, najviše je Bačićevih priloga u početnim godinama njegova publicističkoga rada u zadarskoj »Katoličkoj Dalmaciji«, osamdesetih godina 19. st. u sarajevskom »Glasniku jugoslavenskih franjevac«, a nakon stanke (u ratnim i poratnim godinama) u upravo tada pokrenutoj »Gospi sinjskoj« 1922. godine.

Cjelokupna građa iz tiskovina pokazuje kolebanja između tradicionalnoga i suvremenoga.

Za pravopisna rješenja koja nalazimo u njegovim tekstovima može se reći da nose u sebi franjevačku pisarsku tradiciju, posebice u bilježenju granica morfema (npr. *Mletčić, odhrvao, bogastvo*), ali da noviji radovi pokazuju prihvaćanje pravopisne norme, naročito u člancima u »Gospi sinjskoj«.

Sastavljeno i rastavljeno pisanje niječnice i glagola šira je tema od ove analize, stoga samo konstatacija da su u tome u Bačića najočitija kolebanja (npr. *nemolimo // ne more*), ali da se u mlađim radovima usklađuje s normom, naročito u tekstovima u »Gospi sinjskoj«.

Stoga se može zaključiti da pravopisne dvojnosti iz starijega razdoblja ustupaju dvadesetih godina mjesto skadu s normom.

Ipak, tek su standardizacijski problemi na jezičnim razinama oni na koje posebno valja upozoriti jer najbolje pokazuju Bačićovo kolebanje, ali i njegove čvrste stavove.

U tome je kontekstu istaknut Bačićev stav prema ikavici, kako u naznakama u njegovih životopisaca Stanka Petrova i Karla Kosora, tako u svakako najboljoj jezikoslovnoj analizi Bačićeva djela iz pera povjesničara

hrvatskoga jezika Zlatka Vincea *Postupni uzmak ikavice na primjeru Bačićeva «Pravila kršćanskog života»*, objavljenoj u spomenici Franjevačke klasične gimnazije u Sinju (Split-Sinj, 2004.). Kako je u tome radu donesen opsežan materijal i detaljno je analiziran i komentiran, ovdje ne zastajemo na Bačićevu stavu prema ikavici, nego upućujemo na Vinceovu raspravu.

Možda da se samo podsjetimo na činjenicu da je Bačićevo najznačajnije djelo *Pravila kršćanskog života* objavljeno u tri ikavska izdanja, ali je planirano četvrto jekavsko izdanje ostalo neobjavljeno.

Dodajmo Vinceovim primjerima potvrde iz Bačićeve publicistike, npr. 1877. godine piše o *prosvjeti, pjesmi, pjesniku, vjekovima*, da bi npr. 1891. pisao o *narodu bez prosvite* ili da je *Obrovac lip varoš*; godine 1908. naslov je *Riedka hrvatska knjiga*. U »Gospi sinjskoj« od 1922. tekstovi su, očekivano, jekavski (*ljepota, kolijevka, vjera, utjeha*), s ponekim tradiranim ekavskim likom (*grešnik, ozleda, prevara*), ali je zanimljivo napomenuti da su pisma zahvale, koje list objavljuje, mahom ikavska.

Osim reflexka »jata« i druga su fonološka pitanja pokazivala kolebanja između tradicionalnoga bilježenja i normiranih oblika (npr. *ide // ide; more // može* i sl.), premda valja reći da je prevaga na tradicionalnom, koje se temelji na govoru toga kraja, pa na više mjesta nalazimo sintagme *iđuć iz Zadra* i sl. Malo je hipernormativnih likova, kao npr. u naslovu jednoga rukopisa *Visovac na rijeci Krci u Dalmaciji*.

Na morfološkoj razini uočavamo visoku čestotnost glagolskih priloga sadašnjih, što Bačić nasljeđuje od franjevačkih pisaca. Osim čestotnosti uporabe Bačića uz tradiciju vežu i kraći oblici (*buduć, gledajuć, prolazeć*), dok su duži rjeđi (*budući*).

Tradiciju ne moramo (i ne smijemo) iščitavati samo kao učenje na franjevačkim uzorima ili uporaba narodnih izraza neovisno o normi (npr. Bačić rabi *nemadu*, rjeđe *nemaju*). Tako Bačić rabi futur *budete blagovati*, a upravo takvu strukturu isusovački gramatičar Ardelio Della Bella još 1728. opisuje kao čakavski elegantni futur, diveći mu se, izdvajajući njegovu službu – »per eleganza«.

Uporaba nesinkretiziranih množinskih oblika imenica pokazuje Bačićev stav prema suvremenoj raspravi tradicionalnih i novodolazećih filologa. Opredjeljuje se za npr. lokativ *Ostrovica u kotarih; u gradovim; u župam* (rjeđe nalazimo likove *u mislima*) ili za instrumental *medju zviezdami, među slidbenici; za zemaljskim dobrim...* Ako smo u vezi s drugim jezičnim pitanjima mogli vidjeti kolebanja, ovdje ih nema. Dok god može, slijedi hrvatsku pisanu tradiciju.

Na morfosintaktičkoj razini spojevi prijedloga i padeža u skladu su s normom, dok se neki tradicionalno čuvaju, kao *proti* s dativom na mjestu izraza *protiv* s genitivom, a česta je i uporaba slavenskoga genitiva.

Na sintaktičkoj razini možemo izdvojiti Bačićeva kolebanja u uporabi prijedloga *radi* i *zbog*. Naime, standard jasno razdvaja uporabe ovih dvaju prijedloga s genitivom prema značenjima prijedložnih sintagmi – izriče li se namjera ili uzrok. U razgovornome su stilu pogreške vrlo česte, a prijedlog *radi* u mnogih govornika ispunjava obje funkcije. Bačić taj dio norme nije savladao, kao ni brojni hrvatski govornici i tada i danas, neovisno o školovanju i inače možda dobrome poznavanju norme. Bačićevu pogrešku čitamo u »Gospri sinjskoj« u opisu jedne irske djevojčice, koja je »radi siromaštva služila gospodara protestanta«. Naravno, ne *radi siromaštva*, siromaštvo nije namjera, nego *zbog siromaštva*, to je uzrok. U drugome je tekstu u istom listu jedan čovjek optužen »radi izdaje« – naravno, *zbog izdaje*, i tako dalje. Neke od razloga kolebanjima možemo možda vidjeti u starijim sintaktičkim strukturama, kao što je jedna koju nalazimo u ranijim Bačićevim radovima – prijedložni izraz *s* uz genitiv (*s nesloge*) u značenju uzroka ('zbog nesloge').

Sintaktičkoj razini pripada i nekoliko sljedećih jezičnih značajki, koje su obilježje franjevačkoga propovjednoga i pripovijednoga stila, a Bačić ih nasljeđuje, za razliku od tadašnje norme koja ih počinje ograničavati, bar u čestotnome smislu. Tako je u njegovim tekstovima česta uporaba višestrukosloženih rečenica i rečeničnih nizova, postpozitivne atribucije, strukturiranja odlomaka i rečenica na temelju kontrasta ili obraćanja vokativom čitatelju kao da je prisutan.

Ova posljednja značajka je posebno vidljiva u novinskim člancima, pa i onima od stranice-dvije, gdje autor silno želi uspostaviti komunikaciju s čitateljem (npr. *dragi moj hrvatski puče // puče Božji // brate moj*).

Možemo dodati i atribuciju uz zamjenice, koje su još u »Gospri sinjskoj« česte, npr. *Ja žalostan i nevoljan; Tužan on i nevoljan...*

Na tvorbenoj razini Bačić slijedi normu i tradiciju, ali je i kreativan. Tako npr. uz glagol *psovati* tradira imenicu *psovalac*, ali stvara i apstraktnu imenicu *psost*, po uzoru na najučestaliji tvorbeni model za mislene imenice (npr. *mladost, krepost*). Od imenica od kojih to norma njegova vremena ne radi stvara glagol kad kaže *opaklio sam svoju dušu*.

Valja izdvojiti deminutiv *molitvica*, koji Bačić rado rabi. *Molitvica* je sinonim za *Zdravomariju*, riječ jest tvorbeno deminutiv, ali nije značenjski umanjena nego nosi emocionalnu poruku, govori o nečemu milome, ne malome. To je vrlo uspješno stiliziranje tvorbenim sredstvima, kakvo obilježava i druga područja hrvatskoga leksika (npr. hrvatsko tehničko nazivlje).

I druge leksičke značajke govore o Bačiću kao nastavljaju franjevačke tradicije, što najbolje pokazuje frazeologija (npr. *tvrda srdca; gospodar kršćanskih duša; plakati kao malo dijete; sinovi nehamni, ovčice Božjega*

stada...). Tradiciju, pak, dalmatinskoga kraja čitamo u sinonimiji riječi hrvatskoga i talijanskoga porijekla, kao često rabljen par *novine – foji*.

Prošli smo kroz sve jezične razine i na svakoj našli pokazatelje Bačićeva tradiranja franjevačke pisane baštine i istovremene otvorenosti jezičnoj suvremenosti. Nije iznimka – i drugi su franjevački autori bili u sličnim dvojbarima i donosili slične odluke. Bačićevo pokušavanje dužega zadržavanja ikavice i kada je norma već jasno pokazala jekavski izbor njegova je posebnost, koja mu osigurava mjesto u hrvatskoj kulturnoj povijesti.

BAČIĆ NA RAZMEDI STOLJEĆA – TRADICIJA I SUVREMENOST

Sažetak

U radu se analiziraju jezične značajke Bačićevih članaka objavljenih krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Ispituje se Bačićev odnos prema standardologiji uspostavljanjem, s jedne strane, odnosa prema franjevačkoj pisanoj tradiciji, a s druge prema novim normativnim postavkama. Analiza pokazuje polagano odstupanje od ikavštine, ali i zadržavanje stilskih, tvorbenih i pisarskih tradicijskih značajki.

BAČIĆ AT THE TURN OF THE CENTURY—TRADITIONAL AND CONTEMPORARY

Abstract

This essay analyses the linguistic features of Bačić's articles published at the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth. It questions Bačić's relationship to standards established by, on the one hand, the Franciscan literary tradition, and on the other by new norms. The analysis reveals a slight deviation from Ikavian, yet traditional stylistic, structural and literary characteristics remain.

Anastazija Vlastelić

SINTAKTIČKE I STILISTIČKE ZNAČAJKE BAČIĆEVA DISKURZA

Izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42 (091)

Važnost franjevačkih svećenika u povijesti hrvatskoga jezika i kulture, u očuvanju hrvatske baštine u stoljetnim tuđinskim okupacijama hrvatskih prostora dobro je poznata (vidi npr: Jelenić 1912–1915, Kuna 1972, Brozović 1972/73, Pranjković 2000, Despot 2005). Ipak, u većini se radova o doprinosu franjevacu razvoju i formiranju hrvatskoga jezika govori o bosanskohercegovačkim fratrima, dok su njihova subraća iz srednje i južne Dalmacije, posebice s kraja 18. i 19. stoljeća, nešto slabije proučavana¹ (Brozović 1972/73).

Krugu svestranih, samozatajnih i skromnih franjevačkih službenika, koji su cijeli svoj radni vijek posvetili služenju Bogu i narodu pripada i fra Petar Krstitelj Bačić (Miljevci (kod Drniša), 1. listopada 1847. – Visovac, 20. srpnja 1931.). Vrstan pedagog i nastavnik, zaljubljenik u hrvatski jezik («ikavski izgovor štokavske riječi /.../ koji je najljepši i najmelodičniji» (Bačić 1905; prema Vince 2004, str. 471)) i slavnu hrvatsku prošlost, nesebičan i pažljiv duhovnik («U općenju s pitomcima bio je: jednostavan, ljubezan, prijazan, neobično blag» (Kosor 1973, str. 66)) i vrlo svestran autor. Naime,

¹ Razloge ovomu valja tražiti i u činjenici da su u drugoj polovici 16. stoljeća franjevci Provincije Bosne Srebrne imali značajnu ulogu usvajajući i prenoseći (jezične) tekovine Dubrovnika i mletačke Dalmacije u Slavoniju i Ugarsku. »Bitna je činjenica da su se svi štokavski Hrvati nalazili u krugu djelovanja Bosne Srebrne, da je ona čvrsto povezivala Slavoniju i Dalmaciju...« (Brozović 1972/73, str. 42).

Tijekom 17. i prve polovice 18. stoljeća taj je jezični i kulturni put još vrlo frekventan, da bi u drugoj polovici 18. stoljeća, nakon odvajanja franjevacu Dalmacije i Slavonije od matične provincije i nakon omogućavanja izravne međusobne komunikacije snažnoga Dubrovnika i Dalmacije s oživjelom Slavonijom, utjecaj je hercegovačkih franjevačkih svećenika, mahom ikavaca (Brozović 1972/73), na hrvatsku jezičnu problematiku (u to vrijeme jača utjecaj dubrovačke ijekavštine) polako gubio značaj koji je imao ranijih stoljeća. Većina autora koji pišu ikavicom (zapadna Bosna i Hercegovina, Dalmacija, dio Like i Slavonije) od 30-ih godina 19. stoljeća i sami prelaze na ijekavštinu, za koju se opredijelio ilirski pokret, pa time i njihovi radovi postaju sve manje zanimljivi za jezične analize jer prekidaju tradiciju (franjevačke) književnosti pisane ikavicom i priklanjaju se dominantnoj ijekavskoj novoštokavštini.

Bačić je ljubav prema svome Redu i pozivu, prema bogatoj hrvatskoj prošlosti i narodu, osim vlastitim službovanjem, prenosio i u, kvalitetom manje ili više uspjela, književna djela.

Od njegovih radova duhovnoga, religiozno-poučnoga sadržaja valja izdvojiti *Pravilo kršćanskoga života* (Zadar, 1880¹, Split, 1892², Zagreb, 1901³), djelo posvećeno prvenstveno mladeži koju treba uputiti u vrijednosti kršćanstva. Koliko je *Pravilo* bilo prihvaćeno u narodu, svjedoči i činjenica da je tiskano tri puta, a u pripremi je bilo i četvrto izdanje (Kosor 1973). *Rukovet serafinskoga cvića* (Split, 1884.) je prva veća knjiga o franjevcima na hrvatskom jeziku (Kosor 1973), u kojoj je dan život sv. Franje i povijest triju franjevačkih redova. Veličanju kršćanskoga nauka i važnosti pravilnoga odgoja djece i mladih Bačić se, u više navrata, vraćao i svojim člancima u *Glasniku jugoslavenskih franjevaca* (povremeno objavljuje od 1889. do 1899. godine) i glasniku *Gospa sinjska* (povremeno objavljuje od 1922. do 1929. godine).

Kako je već rečeno, fra Petar je bio velik zaljubljenik u povijest, kako svoga, franjevačkoga reda (vidi npr. *Redodržava Franovaca Presvetog Odkupitelja*, Narodni list, Zadar, XX/1881., br. 91–94; *Visovac*, Hrvatska prosvjeta, Zagreb, XV/1928., br. 7–8), tako i u slavnu prošlost hrvatskih banova i plemića. Često na putovanjima i izletima u okolna područja mjesta svoga službovanja piše o posjećenim krajevima i tamošnjim stanovnicima (vidi npr. *Kotari u Dalmaciji*, Glasnik jugoslavenskih franjevaca, Sarajevo, 1890., br. 8–11), a potaknut ruševinama tvrđava i samostana, piše pripovijesti i feljtone u kojima oživljava legende i događaje toga područja.

Budući da je velik korpus Bačićeve književne ostavštine još uvijek nedovoljno istražen, u ovome će radu biti dan filološki, ponajviše sintaktički, pogled na njegovu prozu i novinske članke kulturno-povijesne tematike; odnosno, bit će dana sintaktička analiza pripovijesti *Jelisava Lapsanović banica karinska. Povjestna crta iz hrvatskog života* (Narodni koledar, Zadar, XIX/1881., str. 81–97), koju je nagradila Matica dalmatinska, i *Stanislava Šubića kneginja hrvatska. Crta iz hrvatske povjesti 13. vieka* (Narodni koledar, Zadar, XX/1882., str. 63–91). Za usporedbu s ovim pripovijestima spomenut ćemo članak (bez naslova, tiskan u rubrici *Razne viesti*) u *Starohrvatskoj prosvjeti*. (Knin, I/1895., br. 4, str. 263) i feljton koji je izlazio u nastavcima u časopisu *Jadran* tijekom siječnja 1923. godine *Grad Kamičak na Krci (Kolijevka Petra Svačića, vojvode Domalda i Nelipića)* (Jadran, Split, V/1923., br. 6–9).

Stilskom i jezičnom analizom pisane ostavštine fra Petra Krstitelja Bačića Karlo Kosor je, između ostaloga, zaključio da »daleko od kulturnih središta, jezično i stilski razvijao se (Bačić, op. a.) samostalno na osnovi pučkoga jezika« (Kosor 1973, str. 82) i pod utjecajem rimskih klasika i talijanskih pisaca koje je, kao nastavnik latinskoga i talijanskoga jezika, često

čitao te »na osnovi pučkog jezika i svoje lektire Bačić je izgradio i razvio svoj poseban stil i jezik...« (Kosor 1973, str. 83).

Cilj je ovoga rada pokazati koje su to sintaktičke posebnosti Bačićeva stila te može li se, na temelju tih i takvih sintaktostilističkih značajki Bačićevu povijesnu prozu staviti u odnos s hrvatskom pučkom književnosti.

Ovim se izborom radova za analizu ni u kom slučaju ne želi u drugi, manje kvalitetan i značajan, plan staviti njegova ostala djela, već samo osvijetliti, upozoriti i na ovaj, tzv. povijesni segment fra Petrova književnoga rada.

Tiskana djela i rukopisna ostavština fra Petra Krstitelja Bačića svjedoče o samozatajnom i predanom redovniku, poticajnom učitelju i mudrom odgojitelju, ali i velikom zaljubljeniku u hrvatski jezik i slavnu hrvatsku prošlost:

»Hrvatsko srce, koje ljubi svoju domovinu, nemože odoljeti, a da ne iznese na vidik zaprašene listove stare povjesti svoga naroda; da nepokaže mladjem naraštaju slavu svojih pradjedova, junaka, vitezova, velikaša i plemića. Tko bi, rođoljub buduć, mogao premučati povjestne događaje, gazeć nogama srušene gradove, u kojima sjedjahu naši bani i plemići, koji bjehu narodu stup slobode i ponosa?« (SŠ, 65²).

To je sažet motiv i osnovni cilj pisanja o slavnim danima i ličnostima naše prošlosti: oživjeti velikane i događaje ranijih stoljeća hrvatske povijesti, poučiti buduće naraštaje o važnosti i potrebi poznavanja vlastite prošlosti, jer, nažalost, »mi Hrvati na zemlji svojoj, u postojbini svojih Branimira, Držislava, Zvonimira, Šubića i Frankopana, nepoznajemo svojih otaca, svoje povjestnice, starine svoje!« (JL, 82) opravdano zaključuje Bačić u pripovijesti *Jelisava Lapsanović, banica karinska*.

Jedna od velikih zasluga fra Petra Krstitelja Bačića bilo je podsjećanje na velikane, događaje i legende slavne prošlosti Hrvata (i opet u cilju poučavanja hrvatske mladeži i oprimjerenja istinske, neophodne vjere u Boga). Na taj ga je rad, kako sam kaže, potakla činjenica da »svaka dolina, svaki brežuljak pokriva nam ostanaka porušenih dvora i kula naših velemoža, oborenih naših svetišta« (JL, 81), a »što se slučajilo za prošlih vjekova za nas je pouka, kako da upravimo život, kojim pravcem da idjemo« (SŠ, 63).

U pripovijestima *Jelisava Lapsanović* i *Stanislava Šubića*, dirnut zapuštenim ruševinama nekada veličanstvenih gradina i crkava, Bačić pripovijeda o dvjema slavnim hrvatskim obiteljima, Lapsanović i Šubić, iz 15.

² JL = *Jelisava Lapsanović banica karinska. Povjestna crta iz hrvatskog života* (Narodni koledar, Zadar, XIX/1881., str. 81–97)

SŠ = *Stanislava Šubića kneginja hrvatska. Crta iz hrvatske povjesti 13. vieka* (Narodni koledar, Zadar, XX/1882., str. 63–91)

odnosno 13. stoljeća. Iako u središte priče stavlja dvije povijesti manje poznate, ali svakako vrijedne i pobožne dobročiniteljice (tako je, navodi Bačić, Jelisava nakon smrti svu svoju bogatu imovinu ostavila franjevačkome redu i siromašnima, a Stanislava, još za mladosti primljena u Red svete Klare, nakon smrti je, prema Bačiću, proglašena sveticom), one su tek polazište za pripovijedanje mnogih poznatih i manje poznatih, utvrđenih ili još nedokazanih do potpuno znanstveno neutemeljenih događaja iz hrvatske prošlosti, posebice u pripovijesti o Stanislavi Šubić (tako, npr., često u opširnim bilješkama, govori o dolasku Hrvata na današnje prostore, pogibiji Petra Svačića, posljednjega hrvatskoga kralja, etimologiji imena pojedinih područja u okolici Karina i Skradina, daje citate iz raznih pisama i dokumenata, često spominje i citira duhovne pjesme iz hrvatske glagoljaške tradicije...). Pored romantičarskoga veličanja ljepote hrvatskih krajeva i povijesnih velikana Bačićeve pripovijesti uvijek nose i pouku :

»Bože dragi, dokle ćemo mi driemati u mraku zaboravljene svoje prošlosti, a nenastojat da svietli tračak domoljubne svijesti oživi davno zamrle starine naše?« (JL, 82); »...velika i sveta kneginja, silnih Šubića omladak, pozivlje vas, hrvatske gospoje, da se ugledate u primjer njezin te pokažete tudjincu, da ste svoje na svojoj zemlji!« (SŠ, 90); »Skradine /.../ daj se preni i potraži svoje stare slavne ruševine...« (SŠ, str. 91).

Osim po tematici i poučno-didaktičkoj noti (koja obilježava većinu Bačićevih pisanih radova), ove su dvije pripovijesti i strukturno veoma slične: *Jelisava Lapsanović* ima 16 stranica i 9 poglavlja, *Stanislava Šubić* 28 stranica i 11 poglavlja, a obje počinju veličanjem prirodnih ljepota svakoga kutka naše domovine i žaljenjem zbog zaboravljene nam slavne prošlosti:

»Naša hrvatska domovina prepuna je povjestnoga blaga.« (JL, 81); »Naša lipepa domovina, koja položajem i krasotom prirode, prednjači ostalim pokrajinama našega kraljevstva; prepuna je povjestnoga blaga...« (SŠ, 63).

Romantičarsku zaljubljenost u rodni kraj, ali i svjesnost o položaju hrvatskoga puka Bačić često ističe:

»Mi potomci onoga hrabrog naroda hrvatskog /.../ moramo sada naricati gledajući rastrganu tu domovinu, uništene njezine krasote, zanemarene njezine zasluge.« (JL, 81); »Tko danas dodje na ona slavna mjesta Karinskih bana Lapsanovića, grozno li mora proplakati!« (SŠ, 95).

Proučavajući Bačićevu pisanu ostavštinu Karlo Kosor zaključuje da je s jezično-stilističke strane ponajbolje tekstove Bačić objavio između 1877. i 1905. godine, no činjenica je da je u svim njegovim pripovijestima vidljivo istaknuta vjerska i rodoljubna tendencija »pa se može zaključiti da je Bačić išao prvotno za tim da svoje čitatelje zagrije za vjerske i nacionalne ideale, a ne da napiše vrijedna književna djela« (Kosor 1973, str. 78).

Već je rečeno da je fra Petar svoja djela prvenstveno pisao za puk i »za najniže slojeve hrvatskoga naroda« (Vince 2004: 470), što se vidi i u njegovu odabiru štokavskoga ikavskoga dijalekta³, no važno je napomenuti da se u ovim dvjema pripovijestima ikavština vidi tek u nekoliko primjera⁴ (*nedilja, dvi godine, dvi kopčice, dvi čete, dvi sgode, dvi duše, dvi druge nigda*), a prevladava (i)jekavština (urešen je *viencim* i *cviećem, preliepim* zlatom, *diete, poviest/povjest, siena* Skradina, *njezin viek, djevojke, pripovjedati...*)⁵.

Što se, pak, sintaktičkih značajki ovih pripovijesti tiče, već samim pogledom na spomenute tekstove valja izdvojiti izuzetno velik broj rečenica bogatih atributima:

»Na stotine spomenika prošlih slavinih naših vjekova zarovano je u napljevih premješane zemlje, u obrdinah oborenih tvrđja« (JL, 81); »Trubljarj banski u preliepim zlatom navezenim dolamam pred banovim dvorim trube« (SŠ, 67).

Jedan od najfrekventnijih atributa je pridjev *hrvatski* (što je s obzirom na tematiku pripovijesti i očekivano) koji podjednako često stavlja u antepoziciju i postpoziciju u odnosu na imenicu:

mnoštvo cvatućih gradova *hrvatskih* (JL, 81) : *hrvatski* cvatući gradovi (JL, 82),

kraljevići *hrvatski* (JL, 85) : *hrvatski* plemići (SŠ, 77),

gospoje *hrvatske* (SŠ, 90) : *hrvatske* gospoje (JL, 93),

vrimena *hrvatska* (JL, 83) : *hrvatsko* srce (SŠ, 65).

Izuzetak je sintagma *narod hrvatski* u kojoj je pridjev *hrvatski* najčešće postponiran (*narod hrvatski* (JL, 81; SŠ, 77) : *narod Hrvatski* (SŠ, 90) : *hrvatskog* naroda (SŠ, 64).

U službi je atributa čest i pridjev *božji* koji je, u skladu s tradicijom »biblyjskoga stila« (Silić – Pranjaković 2005, str. 314), češće iza imenice kojoj se dodaje: veličje *Božje* (SŠ, 83), providnost *Božja* (SŠ, 86), Mater *Božja* (SŠ, 71), sluga *Božji* (SŠ, 72), blagoslov *božji* (JL, 90), kućica *božja* (JL, 93).

³ Bačić je često isticao da je svoja književna dijela namijenio običnom puku i da ga zato piše »slogom priprostim, običajnim ričimi, izgovorom ikavskim, kako se čuje u Dalmaciji, Bosni, jednom dilu Hercegovine, višim dilom u Slavoniji i u Vojvodini – Banatu« (Bačić 1901; prema Vince 2004, str. 471). Analize pokazuju da je ikavskom izgovoru do smrti ostao vjeran u tekstovima religiozne tematike, a da »druge članke i rasprave pisao je sad ikavski sad ijekavski, ikavski iz uvjerenja, ijekavski radi sloge« (Kosor 1973, str. 80).

⁴ Zanimljivo je da je u ovim pripovijetkama ikavski refleks jata Bačić najčešće zadržao u nominativu ženskoga roda imeničkih sintagmi s brojem *dva*.

⁵ Petar Bačić je većinu svojih dijela pisao ikavicom braneći »pretežnu hrvatsku tradiciju, i dalmatinsku, i slavonsku, a isto tako i ličku i djelomično bosansko hercegovačku« (Vince 2004, str. 484). Ipak, svjestan činjenice da jekavica uzima primat u stvaranju hrvatskoga jezičnoga standarda pa i sam neke radove piše jekavskim dijalektom.

Ipak, ni tu nije uvijek dosljedan pa nalazimo i primjere: *božji darovi* (JL, 86), *Božja pravda* (SŠ, 91) (također, kao i kod pridjeva *hrvatski*, neovisno o tome piše li ga velikim ili malim početnim slovom).

Sudeći prema analizi atributa u Bačićevim pripovijestima, a koje je dio i ovdje prikazan, Kosorovu tvrdnju da Bačić »atribut više puta meće iza njegove imenice, a kada dolazi ispred nje, od nje je nekada dosta daleko« (Kosor 1973, str. 81) ne bismo mogli primijeniti i na pripovijesti o Jelisavi Lapsanović i Stanislavi Šubić, barem što se tiče pridjevskih atributa.

Kao jednu od značajki sintakse Bačićevih tekstova Kosor navodi i uporabu posvojnoga genitiva imenice umjesto njezina posvojnoga pridjeva (Kosor 1973, str. 81). Analiza navedenih tekstova ne potvrđuje takvu tezu, što, naravno, ne znači da posvojnoga genitiva u službi atributa nema: *plemstvo Primorske Hrvatske, samostan Franovaca, odjel Tatara, od loze Petra Kralja, more Prokljuna, dvori Stjepka Šubića, crkva sv. Ivana Krstitelja...*). Najčešći položaj takvoga nesročnog atributa doista jest iz imenice kojoj se dodaje, iako postoje i primjeri koje bismo, prema rezultatima analize, mogli nazvati obilježanima: npr. *sv. Danijela crkva, Šubića zastava*.

Apozicije su, očekivano, vezane uz titule i rodbinske odnose među likovima: *kralj Ladislav : Bela kralj; svećenik Grgur-Cviomir : Bartul biskup; ban Pavao : Ursa banica : banica Ursa; kćerka Jagodica; Pavao brat : sestra Stanislava; Cecilija djevica i mučenica; rieka Krka; Bribir grad : grad Bribir...*

Što se njihova položaja u odnosu na imenicu uz koju stoje tiče, može se zaključiti da su postponirane apozicije nešto češće kada im slijede atributi: npr. *Radimir vojvod iz Kamička grada kod Krke; Bribir grad »Stjepka Šubića« Bana ciele Hrvatske; Nikola jedini sin starine bana Branislava, dika i ponos hrvatskih plemića*.

Kada se čitaju Bačićevi tzv. svjetovni tekstovi, uvijek valja imati na umu da je on bio, prije svega, propovjednik, dušom i tijelom predan služnji Bogu i svome franjevačkome redu. Jedna od značajki propovijedi i nabožnih tekstova je zasigurno velik broj imenica u vokativu kojima se zazivlju Bog i nebeski zaštitnici, a njih, zbog same tematike, ne očekujemo u povijesnim pripovijetkama. Ipak, Bačić se i ovdje obraća Bogu, ali ne toliko kao vjernik, koliko kao savjestan pripadnik naroda, svjestan društveno-političke i kulturne situacije svoje domovine:

»Bože dragi, dokle ćemo mi driemati u mraku zaboravljene prošlosti...« (JL, 82); »Bože daj da se nadje u narodu novih Šubića...« (SŠ, 91), pa p(r)oziva i sam narod: »Skradine naše dično hrvatsko gnjezdo, budi narodno uzdanje...« (SŠ, 91); »Tvrdi briegovi progovorite, te nam kazujte...« (JL, 65); »Kamo ste hrvatske gospoje, da se ogrijete duhom i ponosom svoga roda...« (SŠ, 90).

Petar Bačić bio je dobar poznavatelj bogatstva hrvatskoga jezika i književno-jezične (prvenstveno franjevačke) tradicije (»... pučki sinovi (franjevci, op. a.) među pukom živući, nisu mogli a da puku ne pišu kako on govori. /.../ Otcu franovci uzdigli su svoj hrvatski jezik na visinu još onda, kad je bio metež u pitanju narodnoga ponosa, u pitanju jezika.« (Bačić 1904; prema Vince 2004, str. 471). Između ostalih, značajka je starijih (i franjevačkih) autora težnja visokoj stilskoj vrijednosti, bogatim i slikovitim rečenicama.

Jedan su od pokazatelja višega stila, kojemu je i Bačić težio, brojni sintaktički sinonimi kojima autor ne dopuštajući da tekst izgubi na dinamici i stilskoj vrijednosti gradi svoj prepoznatljiv jezični izričaj. Tako u istome poglavlju ili čak u istoj rečenici imamo sintagme *čitanje svetoga života Cecilijina : čitanje života svete Cecilije* (SŠ, 78) ili pak *obitol Šubića : Šubići : Šubići Bribirski* (SŠ, 70).

Činjenica da se svaki pisac najbolje izražava na svome materinskome jeziku, ali i želja da i knjigom bude blizak narodu, bez obzira na široko obrazovanje koje je imao, Bačića navodi da svoje povijesne pripovijetke (kojima je htio probuditi zaboravljen značaj i slavu hrvatske prošlosti) u mnogome oblikuje po uzoru na narodne epske pjesme i priče, čime ga možemo uvrstiti u krug hrvatskih pisaca koji su svoja djela stvarali na tragu pučke književnosti.

Spomenuti opisi hrvatske prošlosti u kojoj su Hrvati, katolici, uvijek pozitivni (»narod blage čudi, plemenita srдца«), a tuđinci oličenje svega negativnoga (»Zemlja štono ju natapa mutna Neretva, vijugava Cetina, strmoslapovita Krka i brza Zrmanja, kad ju zagazi tuđin, potamni, preobličić se, ko da kaje stare zemane sreće i blagostanja«), jednaki su prikazu likova; po uzoru na literarno bogatstvo hrvatske folklorne baštine pozitivnim se likovima uvijek pridaje i lijepa vanjština, uz, naravno, neupitnu odanost Bogu i Crkvi:

»Nikola Lapsanović... junak od oka, stasa vitka, lica prikladna...« (JL, 89); »Koliko je odličnijih bilo momaka u Hrvatskoj, svi su djevojku prosili, svi su htjeli krieposnu i krasnu Jelisavu« (JL, 89); »Stupa napried sitnim korakom čedna gospoja. Rajska nevinost odsieva joj s lica oblievena laganim rumenilom. Pobožna Hrvatica unidje u crkvu...« (JL, 90); »Kao što ružica orošena na izlasku sunca i svom čaru i ljepoti, ugodni miris saplje; tako cvala u mirisu, ugodnosti, dražesti i čednosti, mlada Stanislava« (SŠ, 73).

Jedan su od elemenata hrvatske narodne književnosti i stalni epiteti, poredbe i fraze kojima se opisuje pojedini prostor ili lik:

»Bribir slavni kao sokol »na stieni studenoj« sjedio ovdje, pazeć ko budni stražar na sve strane dragu našu domovinu.« (SŠ, 66); »Gdje si sad naš sivi sokole, Knine građe hrvatsko uzdanje!« (SŠ, 79); »Pred očima ti se ispeo silni i gordi Velebit pod oblake.« (JL, 82); »Kao što raste ljubica u samotnu busu

.../ tako resla mlada ćerca Bana Stjepana Šubića« (SŠ, 73); »Miris, ko ubrane ruže, čuo se u crkvi...« (SŠ, 89); »Zemlja štono ju natapa mutna Neretva, vijugava Cetina, strmo-slapovita Krka i brza Zrmanja...« (SŠ, 64).

Navedeni primjeri pokazuju koliko je dobru Bačić poznao duh narodnoga jezika, ali i da se nije ustručavao sam napraviti sintagme koje, iako nisu dijelom stalne epitetike dovoljno blizu pučkome izričaju, kao što je primjer *strmo-slapovita Krka*.

Treća je značajka narodne književnosti, koju Bačić često koristi kako bi naglasio veličinu događaja o kojemu pripovijeda, slavenska antiteza:

»Bože mili, šta je ovo? Nije li došao kralj Sigismud pod Novigrad, da osveti punicu ubivenu? Nisu li spobornici hrvatski na okupu, da suzbiju vojsku ugarsku? Nisu li u vieću, da izaberu koga bana za svog kralja? Ništa od toga. Bogati ban /.../ Branislav Bojnić slavi slavlje...« (JL, 86); »Što je danas u Bribiru gradu? Zar pada imendan banov? ili ženi sina Pavla? jal ulazi u grad slaveći ga iza pobjede. Il se Hrvatska samostalna proglasila, te se sprema ban Stjepko na krunjenje u primorski Biograd? Stjepku banu rodila se kćerca jedinica« (SŠ, 67).

Brojne rečenice s krnjim perfektom i predikatom u aoristu također su jedna od značajki hrvatske narodne proze; njima Bačić postiže »plastičnost i jedrinu stila⁶« (Kosor 1973, str. 82), ali i ne dozvoljava da radnja izgubi na dinamici:

»Ovdje bio Bribir grad slavni, ovdje bili dvori naših Bana Šubića, ovdje bilo središte života hrvatskoga...« (SŠ, 66); »Iza kajanja, mlada Stanislava sve spravila za novi samostan« (SŠ, 81); »Kako pred Obri propade rimski *Corinim* tako pred Turci izčeznu /.../ slavni grad Karin« (JL, str. 96).

Uzmemo li u obzir da je i u pisanju pripovijedaka povijesne tematike Petar Bačić kretao od naroda i pisao ih za narod, ne čudi činjenica da je njegov stilski izričaj prepun lirskih opisa i znanstvenih (ipak, većinom pseudoznanstvenih⁷) činjenice vrsno ukomponiranih u radnju djela. Jedna je od zanimljivih značajki Bačićeva proznoga izraza izuzetno velik broj višestrukosloženih rečenica. Naime, brojni atributi i atributne rečenice te činjenica da Bačić koristi svaku priliku da diskretno u radnju ubaci i neku sličicu iz hrvatske povijesti učinile su njegov prozni stil prepoznatljivim, jasnim i zanimljivim:

⁶ Uz krnji perfekt, Kosor (1973, str. 82) navodi i rečenice s »izostavljenim predikatom« (odnosno, poslužimo li se suvremenim sintaktičkim nazivljem – rečenice u kojima nedostaje glagolski dio predikata), no primjeri takvoga tipa rečenice su u ovim dvjema pripovijetkama vrlo rijetki (npr. »Odakle to ime?« (SŠ, str. 76)).

⁷ Tako Bačić u tekst pripovijetke *Stanislava Šubić* uvrštava i navodni govor biskupa Bartula na krštenju kćeri bana Stjepana Šubića (str. 73–74) ili, pak, prijevod pisma pisanoga latinskim jezikom (iz 1284. godine) kojim ban Pavao obvezuje mještane Skradina na danak koji trebaju davati crkvi Svete Jelisave (str. 87–88).

»Stari Lapsanović vojevao je sa Hrvojom proti sili Sigismundovoj, gdje bio i svjedokom, kada su uhvaćeni izdajice domovine Morović, Gorjanin i Čupor, koga je zadnjeg zašivena u volujsku kožu, Hrvoja zapovjedio baciti u rieku kod grada Jajca.« (JL, 89); »Ban Bavao veliki muž, div hrvatski svog vieka, štit slobode naroda hrvatskog, koga sa junaštva i pobožnosti slavila ciela Europa, koji bi još slavniji u našoj povjesti bio, da bude sam sebi metnuo na glavu hrvatsku krunu, a neišao u Pulju po Karla Roberta, i to u svojoj starosti (god. 1297)!« (SŠ, 77–78).

O povijesnoj je tematici fra Petar Bačić, između ostaloga, pisao i u *Starohrvatskoj prosvjeti* (1895., br. 4) te časopisu *Jadran* (1923.), no sintaksa i sam stil tih tekstova u mnogim je značajkama različit od onoga koji je, iako tek u naznakama, prikazan u njegovim povijesnim pripovijetkama. Naime, ovdje nema romantičarskoga veličanja hrvatskoga naroda i ljepota njegovih predjela, nema dugih rečenica u kojima dominiraju slikoviti atributi, izostavljene su one jezične značajke koje pripadaju usmenoj književnosti, a u prvi su plan stavljene (znanstvene) činjenice.

U *Starohrvatskoj prosvjeti* Bačić izvješćuje o arheološkom nalazu uz crkvu Svete Katarine. Naime, radi se, očito, o ostatcima starije crkve koja se nalazila na tom mjestu: »Pri toj radnji (radnici su uz crkvu vadili kamenje kojim bi ogradili crkvu, op. a.), sa podnevne strane crkve, za jedan metar pod zemljom, radnici se namjeriše na starinske zidove, koji su bez sumnje temelji davnije crkve« (Starohrvatska prosvjeta, 262.) U daljnjem tekstu navodi da je na tom mjestu nađen »i jedan rimski epigrafični nadgrobnni spomenik koji je vjerojatno ovdje kao prosto gradivo dospio«. Na kraju daje jednostavan opis i dimenzije same iskopine te latinski tekst na njoj.

U feljtonu u nastavcima (4 nastavka objavljena u časopisu *Jadran* tijekom siječnja 1923.) u kojemu opisuje povijest nekad slavnoga grada Kamička u blizini slapova Krke i njegovih stanovnika nije toliko jasan i precizan kao u prethodno spomenutom opisu crkve, ali niti toliko romantičarski nadahnut kao u pripovijestima.

Ponukan putovanjem na kojemu je razgledao ruševine zaboravljenoga grada, Bačić pripovijeda o životu i sudbini ličnosti iz zanimljive hrvatske prošlosti koji su stolovali ili na neki način bili u vezi s Kamičkom, iznoseći pritom povijesne činjenice i stvarne događaje vezane uz slavne osobe ovoga kraja:

»Nelipić Ivan djed velikog kninskog bana Ivana I. Nelipića. Njegov sinovac Konstantin Nelipić gradi grad uz Čikolu, Ključ (Ključce-Clas) na obranu Hrvatske od Mlečana, koji su bili izdajom Šibenik zaposjeli« (*Grad Kamičak*, *Jadran*, br. 6).

Naime, ostatci staroga grada (koje je vrlo detaljno opisao iznoseći i mjere pojedinih ruševina (»Vidili smo temelje crkve sa absidom, duga je

bila 16 koraka, absida četiri do pet koraka" (*Grad Kamičak*, Jadran, br. 8)), »kolijevke hrvatskoga kralja Petra Svačića« poslužile su mu kao motiv za pripovijedanje o važnim događajima iz hrvatske prošlosti. Feljton je objavljen 40-ak godina nakon pripovijesti te je jezikom i stilom uspješniji i suvremeniji, bez nepotrebno dugih rečenica, bez pretjerano romantičarskih opisa i veličanja naroda i kraja, a opet slikovit, poučan, zanimljiv (i) današnjem čitatelju:

»Kako su ih u Mletke vukli? (posječena debla iz hrvatskih šuma, op. a.). Furlani – sjekiraši sjekli su stabla od mejaša bosanskih sve do mora. Okresali, grane odbacili, a debla skopčali gvozdenim kvakama. Sa brda i planina turali su ih niza točila i pijesak na podnožje. Odavle kolima do toka rijeka: Cetine, Zrmanje, Krke.« (*Grad Kamičak*, Jadran, br. 9).

Petar Krstitelj Bačić, odani i savjesni redovnik, poticajan i strpljiv učitelj bio je i velik zaljubljenik u hrvatsku kulturno-povijesnu i jezičnu baštinu. Njegova su prozna djela temama iz slavne prošlosti Hrvata i danas zbog jednostavnosti jezika, neposrednosti i nadasve slikovito prikazanih legendi o ljudima i događajima bogate nam povijesti zanimljiva za čitanje. Sintaktičke posebnosti i sam stil Bačićeva jezika, čije su neke od značajki iznesene i u ovome radu, potvrđuju da se radi o autoru koji, iako vrlo načitan i obrazovan, i perom ostaje blizak narodu s kojim je živio; želja da probudi slavne dane hrvatske povijesti, težnja da pouči, posebice mladež, o jedinom pravilnom, kršćanskom životu rezultirala je pripovijestima koje su vrlo bliske djelima pučke književnosti. Ipak, ostala njegova analizirana djela povijesne tematike pokazuju da je Bačić jezik i stil svojih djela doradivao i prilagođavao temi i vremenu.

Bilo bi pretjerano reći da je fra Petar Krstitelj Bačić svojim književnim radom dao iznimno velik doprinos hrvatskome jeziku i hrvatskoj književnosti, no nepobitna je činjenica da su i »tihu pregaoci«, poput Bačića, zaslužni za bogatu književno-jezičnu tradiciju kojom se danas ponosimo.

Izvori za analizu:

PETAR KRSTITELJ BAČIĆ, *Jelisava Lapsanović banica karinska. Povjestna crta iz hrvatskog života*, Narodni koledar, Zadar, XIX/1881., str. 81–97

PETAR KRSTITELJ BAČIĆ, *Stanislava Šubića kneginja hrvatska. Crta iz hrvatske povjesti 13. vieka*, Narodni koledar, Zadar, XX/1882., str. 63–91.

PETAR KRSTITELJ BAČIĆ, članak bez naslova, tiskan u rubrici *Razne viesti, Staro-hrvatska prosvjeta*, Knin, I/1895., br. 4, str. 263

PETAR KRSTITELJ BAČIĆ, »Grad Kamičak na Krci (Kolijevka Petra Svačića, vojvode Domalda i Nelipića)«, *Jadran*, Split, V/1923., br. 6–9

Literatura:

- BROZOVIĆ 1972–1973: Dalibor Brozović, »Uloga bosanskohercegovačkih franjeva-
ca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge
Martića«, *Jezik*, br. 2, Zagreb, 1972.-1973., str. 37–51
- DESPOT 2005: Loretana Despot, *Jezik slavonskih franjevaca (do preporoda)*, Filozof-
ski fakultet Osijek, Osijek, 2005.
- GABRIĆ-BAGARIĆ 2002: Darija Gabrić-Bagarić, »"Babuša« i franjevačka književ-
nojezična baština«, *Zbornik o Tomi Babiću*, Gradska knjižnica Juraj Šišgorić, Ši-
benik : Hrvatski Studiji sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb, 2002.
- JELINIĆ 1912–1915: Julijan Jelinić, *Kultura i bosanski franjevci*, Prva hrvatska tiska-
ra Kramarić i M. Raguz, Sarajevo, 1912.-1915.
- KATIČIĆ 1978: Radoslav Katičić, »O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnoga
standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnoga jezika i u cjelini
standardne novoštokavštine«, *Filologija*, br. 8, Zagreb, 1978., str. 165–180
- KOSOR 1973: Karlo Kosor, »O. fra Petar Krstitelj Bačić«, *Kačić*, br. 5, Šibenik, 1973.,
str. 55–91
- KUNA 1972: Herta Kuna, »Udio franjevačke književnosti XVIII. vijeka u stvaranju
literarnog jezika zapadnog srpskohrvatskog područja«, *Književni jezik*, br. 3–4,
Sarajevo, 1972., str. 41–61
- KUNA 1989: Herta Kuna, »Bosansko-hercegovačka franjevačka koine XVII i XVIII
v. i njena dijalekatska baza«, *Filologija*, knj. 17, Zagreb, 1989., str. 69–79
- MOGUŠ 1995: Milan Moguš, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Globus, Zagreb,
1995., 2. prošireno izdanje
- PRANJKOVIĆ 2000: Ivo Pranjković, *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Ma-
tica hrvatska, Zagreb, 2000.
- VINCE 2004: Zlatko Vince, »Postupni uzmak ikavice na primjeru Bačićeva »Pravila
kršćanskog života»«, *Franjevačka klasična gimnazija u Sinju : radovi sa Znan-
stvenoga skupa »150. obljetnica Franjevačke klasične gimnazije u Sinju s osvrtom
na školstvo u Cetinskoj krajini*«, *Franjevačka klasična gimnazija u Sinju*, Split,
2004., str. 469–487

SINTAKTIČKE I STILISTIČKE ZNAČAJKE BAČIĆEVA DISKURZA*Sažetak*

Ljubav prema Bogu i svome franjevačkom redu te domovini i njezinoj slav-
noj, ali zaboravljenoj prošlosti fra Petar Krstitelj Bačić (1847. - 1931.) prenosio je i
na svoja literarna djela; njegovi su religiozno-poučni tekstovi svojevremeno bili vr-
lo čitani u narodu, a radovi o velikanima hrvatske povijesti, koji svojim kreposnim
i hrabrim životom trebaju biti uzor mlađim naraštajima, i danas su zanimljiva
literatura.

Budući da je velik korpus Bačićeve književne ostavštine još uvijek (i filo-
loški) nedovoljno istražen, u ovome je radu dan ponajviše sintaktički pogled na

njegovu prozu i novinske članke kulturno-povijesne tematike, odnosno dana je sintaktička analiza pripovijesti Jelisava Lapsanović banica karinska. Povjestna crta iz hrvatskog života (1881.) i Stanislava Šubića kneginja hrvatska. Crta iz hrvatske povjesti 13. vieka (1882.). Za usporedbu s ovim pripovijestima spomenut je članak (bez naslova, tiskan u rubrici Razne vesti) u Starohrvatskoj prosvjeti. (1895.) i feljton koji je izlazio u nastavcima u časopisu Jadran Grad Kamičak na Krki (Kolijevka Petra Svačića, vojvode Domalda i Nelipića) (1923.).

Ranije su djelomične analize pisanih radova Petra Bačića pokazala da je pod utjecajem narodne književnosti i jezika, klasika grčke i latinske književnosti te bogate franjevačke pisane tradicije jezikom i stilom i danas prepoznatljiv među svojim suvremenima. Cilj je ovoga rada pokazati koje su to sintaktičke posebnosti Bačićeva stila te može li se, na temelju tih i takvih sintaktostilističkih značajki Bačićevu povijesnu prozu staviti u odnos s hrvatskom pučkom književnosti.

SYNTACTICAL AND STYLISTIC CHARACTERISTICS OF BAČIĆ'S DISCOURSE

Abstract

In his overlooked career, Fr. Petar Krstitelj Bačić (1847 – 1931) allowed his love for God and for his Franciscan order, and for his homeland and its glory, to seep into his literary works; his religious-instruction texts were much-read across the country at the time, and his works on the great figures of Croatian history, in which the virtuous and brave were held up as role models for young generations, remain interesting literature.

Given that Bačić's substantial literary oeuvre is still insufficiently researched, even in philology, this essay primarily provides a syntactical perspective of his prose and on his culturally and historically themed newspaper articles, and a syntactical analysis of the narratives Jelisava Lapsanović banica karinska. Povjestna crta iz hrvatskog života (Jelisava Lapsanović, Viceregal Consort of Karin. A Historical Sketch of Croatian Life, 1881) and Stanislava Šubića kneginja hrvatska. Crta iz hrvatske povjesti 13. vieka (Princess Stanislava Šubić of Croatia. A Sketch of Thirteenth-Century Croatian History, 1882).

These narratives are compared to the untitled article published in the miscellaneous-news section of Starohrvatska prosvjeta (Old Croatian Literacy, 1895) and to the serial that came out in instalments in the magazine Jadran Grad Kamičak na Krki (Kolijevka Petra Svačića, vojvode Domalda i Nelipića) (The Adriatic Town of Kamičak on the Krka River (Birthplace of Petar Svačić, Duke Domald and Duke Nelipić, 1923).

Earlier partial analyses of the written works of Petar Bačić have revealed the influence of classical Greek and Latin literatures on the national literature and language, yielding the linguistically and stylistically rich tradition of Franciscan writing, of which Bačić is the best representative. This essay highlights the syntactical particularities of Bačić's style that can be linked to Croatian popular literature on the basis of these and other similar syntactical and stylistic characteristics of Bačić's historical prose.

Šime Demo

PETAR KRSTITELJ BAĆIĆ I UČENJE LATINSKE GRAMATIKE

Izvorni znanstveni rad
UDK 373 (497.5) (091)

S obzirom na činjenicu da je fra Petar Krstitelj Bačić tridesetak godina u Sinju predavao nekoliko predmeta u nižoj gimnaziji, valja se osvrnuti i na taj dio njegove raznovrsne djelatnosti. U ovom ću radu promotriti kako se i danas i tada po mnogočemu specifično gradivo – latinska gramatika – provlačilo kroz Bačićev život.¹

Oskudnost podataka o tako uskom i, rekao bih, marginalnom segmentu Bačićeva života onemogućava konkretan, izravan opis njegove djelatnosti u učionici. Ali i neizravni izvori svjetla mogu nam pokazati obrise cjeline.

Fra Petar Krstitelj se s latinskim susreo u važnim godinama za položaj toga predmeta unutar školstva u Franjevačkom redu. Naime, samo koja generacija prije njega latinski je učila i poučavala u sasvim drugim uvjetima i na sasvim drugačiji način. Osobito se to odnosi na kompleksan odnos državne vlasti, ali i redovničke uprave prema crkvenim školama, bitne čimbenike koji su postavili scenografiju (ali i scenarij) za ulogu koju su franjevački profesori latinskoga odigrali na svojim radnim mjestima.

Latinski je od davnina bio glavni predmet u našim franjevačkim samostanskim školama. Stoljećima se učilo po nekoj od verzija antičkog Donatova priručnika *Ars grammatica*, a u starije je razrede kasnije uvedena Álvaresova gramatika iz 16. stoljeća. U 18. stoljeću domaći franjevci Tomo Babić, Lovro Šitović i Josip Jurin pišu gramatike koje, zahvaljujući potpunom prijevodu primjerâ i djelomičnom prijevodu pravilâ, istiskuju strane udžbenike.² Na području talijanske vlasti ipak su značajno prisutne latinsko-talijanske gramatike, ponekad uslijed izravnih odredaba iz uprave samoga Reda.

¹ Zahvaljujem fra Josipu Grbavcu i fra Hrvatinu Gabrijelu Jurišiću koji su mi omogućili istraživanje u Arhivu Franjevačke klasične gimnazije u Sinju i knjižnici Franjevačkog samostana u Sinju.

² Neke su gramatike dalmatinskih franjevaca iz 18. st. ostale u rukopisu, npr. gramatike fra Gašpara Vinjalića, fra Mije Bilušića i fra Andrije Bujasa (Pezo 1984).

Rastom broja predmeta postavio se problem stručnosti razrednih nastavnika, te se početkom 19. stoljeća prešlo na sustav s predmetnim nastavnicima. Glede nastave latinske gramatike, u njoj su se stale iskorištavati genetske sličnosti između latinskog i modernih jezika, čime je dijelom uklonjeno učenje pukim memoriranjem kakovo je do tada prevladavalo.³

Već je u drugoj polovici 18. stoljeća austrijska vlast nastojala centralizirati i ujednačiti školske programe, što je značilo sužavanje slobodnoga prostora za redovnike u njihovim školama. I crkvena su učilišta stavljena pod državnu ingerenciju, što je izazvalo birokratizaciju koja je otežavala suradnju franjevaca i države. Naposljetku, iznašao se način da se pojedini franjevci školuju na državnim sveučilištima, da po povratku mogu održavati nastavu u novoosnovanim gimnazijama u Dalmaciji.⁴

Franjevci su stoljećima po samostanima držali škole za svoje kandidate, ali tek je u 19. stoljeću, ne bez pritiska vlade, došlo do jače tendencije ka njihovom ujedinjenju u jednu ustanovu koja bi pokrivala cijelu Provinciju i prihvaćala i vanjske učenike.⁵ Samostanske se srednje škole u Provinciji Presvetoga Otkupitelja gase 1827., ali franjevci ih neformalno nastavljaju držati, primjenjujući državni školski plan. Javili su se čak i sukobi sa središnjom upravom Reda oko pitanja otvaranja javne škole.⁶

Od 1838. franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja imali su privatnu gimnaziju, dislociranu na više mjesta u Dalmaciji, a ujedinjenu u Sinju 1854., kad je dobila pravo javnosti⁷ – bila je tada jedina gimnazija u Dalmaciji s hrvatskim nastavnim jezikom.

U sklopu Thunove reforme školstva izdan je provizorni plan za gimnazije u Dalmaciji, a 1853. reforma je konačno propisana za sve škole. Nakon nekoliko godina prilagodbe Sinjska gimnazija stala je sasvim slijediti državne propise kao i svaka druga škola u zemlji, čime je uspostavljeno stanje kakvo je ostalo do danas.

Sinjska je franjevačka gimnazija ustanova u kojoj je Bačić sam učio latinski i u kojoj je proveo cijeli svoj nastavnički vijek kao, između ostaloga, i profesor latinskoga. Za njegova školovanja u Sinjskoj gimnaziji (1863/64.–68/69)⁸ ta je škola imala velikih kadrovskih i financijskih problema: na po-

³ Usp. npr. Erber 1905: 16–17.

⁴ O franjevačkom školstvu u Bačićevo doba opširno piše Bezina 1989, a o sinjskoj gimnaziji dosta podataka nalazimo u Grbavac 2004, Čaleta 2004 i napose o nastavi klasičnih jezika Jurišić 2004. U posljednjim se dvama radovima nalaze i popisi udžbenika rabljenih u Gimnaziji.

⁵ Grbavac 2004: 164–165.

⁶ Bezina 1989: 81.

⁷ Bačić 1905: 37–38, citirajući fra A. K. Matasa; Grbavac 2004:165.

⁸ Soldo 1983: 330.

četku rada javne gimnazije 1854. bila su samo 2 osposobljena nastavnika, a sve su ostalo bili suplenti. Slanje franjevacu na osposobljavanje u Beč često je zbog nedostatka novca bilo neuspješno, a povremeno su se dovodili i franjevci iz drugih provincija, pa i civili. Tek 1860-ih stvorena je neka kadrovska baza, ali otvaranju više gimnazije nije se trebalo nadati, jer je od potrebnih 13 bilo samo 6 osposobljenih nastavnika.⁹ Profesori koji su došli u Gimnaziju u to vrijeme bit će stupovi njezina procvata u narednim godinama i omogućiti joj da postane jedna od najuglednijih institucija toga tipa u Hrvatskoj. Škola se tih godina morala svim silama boriti za financijsku pomoć, razapeta između interesâ najrazličitijih skupina.¹⁰

Prva dva razreda gimnazije Bačić je vjerojatno spremio na Visovcu i u Gimnaziji samo polagao ispite. U Sinju je završio 3. – 7. razreda (šesti je polagao privatno, ostale redovito).¹¹ Bio je među zadnjim generacijama koje su imale priliku pohađati u Sinju i višu gimnaziju, jer je 1872. ona ukinuta, tako da su preostala samo četiri razreda niže.¹² U gimnaziji mu je latinski predavao fra Jakov Grubković (koji je već 1870. napustio Red), a povremeno i fra Ante Jukić i kasniji provincijal fra Josip Paić.¹³ Bio je prilično dobar učenik.¹⁴

1849 – 1873. nije postojao studij filozofije u Provinciji; 1849. je uključen u više razrede sinjske Gimnazije kao filozofski licej, a uključivao je ponavljanje gramatike s vježbanjem na latinskim tekstovima (Ciceron, Jeronim, Laktancije – taj se predmet u negdašnjem studiju zvao *filologia Latina*).¹⁵

Teologiju je Bačić učio 1869/70. u Šibeniku, 1870–72. u Makarskoj (daleke 3 godine). Sav se studij odvijao na latinskom, a bio je u skolastičkoj dijaloškoj formi, tako da su studenti zaista morali svoje snalaženje u tom jeziku dovesti do visokoga stupnja.¹⁶ Udžbenici su bili i na talijanskom jeziku, tako da se i njega moralo znati.¹⁷

* * *

Budući da u 1. polovici 19. st. nije bilo novijih prikladnih udžbenika latinskoga jezika na hrvatskome, u Sinjskoj Gimnaziji su se rabili strani,

⁹ Grbavac 2004: 175–176.

¹⁰ Grbavac 2004: 176–183.

¹¹ Kosor 1973: 57.

¹² Grbavac 2004: 173.

¹³ Kosor 1973: 57.

¹⁴ Kosor 1973: 58.

¹⁵ V. faksimil studentskih ocjena u Bezina 1992: 46, 117.

¹⁶ Da je tako bilo i duboko u 20. stoljeće svjedoči npr. Jurišić 2004: 389, bilj. 3.

¹⁷ Bezina 1993:160.

ponajviše talijanski. Za latinski je, kao i u mnogim školama uz obalu, bila u upotrebi već prilično stara latinsko-talijanska *Gramatica delle due lingue, italiana e latina* Francesca Soavea (napisana prije 1786.),¹⁸ tako da su Hrvati jedva dočekali da se u prvoj gimnaziji s hrvatskim kao nastavnim jezikom počne predavati iz udžbenika pisanoga tim jezikom. Prva gramatika koja je bila i na hrvatskome i moderna i koja je obuhvaćala i morfologiju i glavninu sintakse bila je *Latinska slovnica za niže gimnazije* Adolfa Vebera Tkalčevića, izdana 1853. U Sinju je ta slovnica prihvaćena najkasnije 1856., tako da je Bačić bio među generacijama koje su latinski od početka učile po njoj. Nastavila se rabiti najmanje do 1883., uz prekid 1871–1873., kad je rabljena gramatika Luke Zore.

Slovnica je u prvim dvjema godinama učenja imala središnju ulogu, a vježbenica (također priređena od Vebera prema njemačkim uzorima) pratila ju je kao pomoć pri vježbanju naučenoga.¹⁹ Od treće su se (katkad čak od druge) godine učenici počeli susretati s izvornim tekstom (Kornelije Nepot ili neka od novovjekovnih čitanki – u Sinju je to npr. bila Lhomondova *De viris illustribus urbis Romae a Romulo ad Augustum* ili Hoffmanova *Historia antiqua*), a kasnije su se čitali drugi antički autori, koji su postupno istiskivali učenje gramatike. U drugoj polovici 19. st. stala su nastajati i domaća izdanja antičkih djela bogata realnim i gramatičkim komentarom. Ona su rabljena i za produblјivanje i širenje znanja gramatike, ali i za usvajanje stilističkih znanja i kritičke svijesti. Nakon izlaganja nove lekcije slijedilo je provježbavanje i propitivanje, a redoviti su bili domaći radovi koji su se sastojali od prevođenja i učenja napamet odlomaka teksta.

U nekim se franjevačkim školama tvrdoglavo ustrajavalo na starijim gramatikama, tako da se Šitovićeva (iz 1713.) rabila najmanje do 1838., a još je 1863. izašla gramatika hercegovačkoga franjevca Anđela Kraljevića, napisana sasvim po starijoj metodi, koju su u Hercegovini rabili najmanje do 1889.²⁰

Veberova je dakle gramatika, s njezinim modernim pristupom i do tada neobrađivanim cjelinama (sintaksa glagolskih vremena i načina, složena rečenica) odredila najveći dio znanja latinske gramatike koje je fra Petar Krstitelj Bačić ponio na teološke nauke i u profesorsku karijeru. Osim toga,

¹⁸ Praćena dakako čitankama iz Italije, v. Čaleta 2003: 363, bilj. 7.

¹⁹ Vježbenice su novost 19. stoljeća – do tada su u učionicama rabljene isključivo gramatike i u starijim razredima izvorni tekstovi (Golik 1901: 360).

²⁰ *Grammatica Latino-Illyrica*, Rim 1863. Usp. Pavao Dragičević, »Osnutak i razvoj današnje franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu«, *Prvi izvještaj Franjevačke velike gimnazije na Širokom Brijegu objavljen na kraju škol. god. 1918–1919*, Mostar, 1919., 3–8 (o uporabi spomenutih gramatika na str. 6–7). To potvrđuju i brojni zapisi učenika na primjercima gramatika što se nalaze u Franjevačkoj knjižnici na Humcu.

koja god se gramatika rabila, u franjevačkim školama mjesto hrvatskoga kao nastavnog predmeta prestalo je biti upitno.²¹

* * *

Godine 1871. Vlada je odlučila i Sinjsku gimnaziju uključiti u sustav državnih škola. Ukinuta je viša gimnazija, a u nižoj su i dalje predavali uglavnom (ne i isključivo) franjevci, samo dijelom osposobljeni. General Reda nikako se nije slagao s uvjetima podržavljenja Gimnazije, jer se redovnička uprava uplašila da ne bi franjevci-profesori postali puki državni činovnici i zanemarili svoje svećeničke i redovničke dužnosti.²² Upravo je u vrijeme te velike krize u Gimnaziji, kad je ona 'životarila'²³ do svoga ukidanja kao državnog zavoda 1881., u nju došao raditi fra Petar Krstitelj Bačić.

Zaređen je 1871., a počeo je predavati 1873/74. vjeronauk kao zamjena za fra Špiru Tomića. Stalno je u Gimnaziji od 1876. do 1905/06.,²⁴ prvo kao suplent, stalan nastavnik postavši 1880/81.²⁵ Bačić sve do 1905/06. predaje »latinski, talijanski, hrvatski, zemljopis i povijest. Između 1880/81. i 1885/86. najčešće predaje latinski i talijanski u nižim razredima.«²⁶

* * *

Austrija je 1881. ukinula pokroviteljstvo Gimnaziji, koja tako postaje franjevačka privatna, ali državna vlast i dalje zadržava pravo nadzora. Program i udžbenici ostali su jednaki kao u javnim školama; jedina je razlika bila pravna – diplome nisu bile jednakovaljane.²⁷

Osposobljavanje nastavničkoga kadra nastavili su pratiti problemi, koji su bili toliki da Gimnazija nikako nije uspijevala opet zadobiti pravo javnosti.²⁸ Već je dosta lokalnih franjevaca bilo zbog sukoba s upravom Provincije napustilo Red, a među njima i *spiritus movens* Gimnazije Ante Konstantin Matas (1873). Kvaliteta je nastave i znanja pala, a država je 1881. prestala

²¹ I Kraljevićeva je, naime, gramatika pisana hrvatski, unatoč naslovu.

²² Bezina 1989: 187–191.

²³ Grbavac 2003: 219

²⁴ Bačić 1905: 48.

²⁵ Kosor 1973: 61.

²⁶ Kosor 1973: 61.

²⁷ Bačić 1905: 41.

²⁸ Bezina 1989: 220–224.

financirati Gimnaziju, tako da je sam njezin opstanak u prvom desetljeću Bačićeva rada u njoj ozbiljno doveden u pitanje.²⁹

Nakon izlaska iz Reda više profesora 1879. Gimnazija je ostala na četiri osposobljena profesora, dok je, nakon reforme Reda, u 20. stoljeće ušla samo s jednim. U tim burnim godinama profesori su često prijetili napuštanjem Reda i davali ostavke, tako da se profesorski zbor nije mogao ustaliti.³⁰ Prilike su krenule nabolje kad se na prijelazu stoljeća iz Pariza sa studija klasične filologije vratio fra Paško Mišura, koji je kasnije kao ravnatelj nastojao podignuti kakvoću rada u Gimnaziji, pa i po cijenu žestokih sukoba s upravom Provincije i sjemeništa.³¹

Fra Petar Krstitelj je ostao postrani u svim tim previranjima – mirno je prihvatio reformu i pomagao u njezinu oživljavanju.³² S time je u skladu i njegovo vlastito mišljenje o statusu Gimnazije u odnosu na državu i Red: on žali za negdašnjim vremenima kad su redovnici poučavali djecu bez uplitanja države, po njegovu mnijenju liberalno-masonske i protucrkveno nastrojene.³³

* * *

Latinski je u školama imao drugačiji položaj negoli npr. prirodne znanosti – za njih se snažnije insistiralo da im nastavnici budu osposobljeni, a latinski su ionako svi (osobito svećenici) dobro znali, tako da (u ondašnjoj perspektivi) i nije bilo nasušno potrebno da ga predaje školovani latinac. U većini su dakle slučajeva u ono vrijeme latinski predavali neosposobljeni pojedinci, kakav je bio i fra Petar Krstitelj. Kad je, primjerice, zasnovan profesorski zbor nove privatne Gimnazije 1881., sva tri nastavnika latinskoga bili su 'odpušteni bogoslovci', neosposobljeni za profesuru.³⁴

U tom su se razdoblju školski programi mijenjali često, ali ne i osobito znatno. Zato za provedbu nastave vrijedi sve što je rečeno gore, s tom razlikom da je od 1871. Gimnazija svedena na nižu, tako da je nastava postojala samo do 4. razreda. U ta se četiri razreda način vođenja nastave nije promi-

²⁹ Grbavac 2003: 225–226.

³⁰ Grbavac 2003: 137, bilj. 269.

³¹ Grbavac 2003: 239–241.

³² Kosor 1973: 63.

³³ »Velika je sreća bila što republika nije redovnicima smetala u podučavanju, kako to čine u današnja vremena liberalno-framažunske vlade« (Bačić 1905: 32–33).

³⁴ Grbavac 2003: 229, faksimil *Popisa profesora*. Doduše, prije toga je na Gimnaziji predavao o. Ante Ivanović, koji je došao iz Beča 1866/67. osposobljen za grčki i latinski (Matas 1873: 44).

jenio ni kad je gimnazija bila javna (1871. – 1881.) ni kad je postala privatna (od 1881).

Premda mu je povijest bila najdražim predmetom, Bačićevi su učenici posvjedočili da je bio dobar poznavatelj latinskoga, da je rad na tekstovima pretpostavio 'bubanju' gramatike, i da je nastojao nabavljati komentirana izdanja djela iz Italije. Od školskih je pisaca osobito volio Cicerona.³⁵

Kad se, malo prije Bačićeva dolaska kao učenika u gimnaziju, kao udžbenik stala upotrebljavati Veberova slovnica, to još nije bio završetak transformacije iz 'starog' sustava prezentacije gramatičke građe u onaj kakav poznajemo danas. Međutim, već oko 1883.,³⁶ malo nakon što je Bačić počeo predavati latinski, u Sinjsku je gimnaziju uvedena kao udžbenik *Latinska slovnica* Ivana Pavca, u kojoj se prepoznaje okvir kasnije gramatike (Gortan i dr. 1954), koja će do danas ostati temeljem za izradu udžbenika latinskoga. Veber je dakle uveo suvremenu metodu u pisanju gramatike, Pavec ju je u nekim dijelovima doradio, dok se od Pavca, a osobito od šestog izdanja u redakciji Julija Golika (1901.), pa do gramatike Gortana, Gorskog i Pauša (1954.) primjećuju izmjene samo u pojedinostima, dok je okvir kroz cijelo to vrijeme ostao gotovo neizmijenjen. U ovoj je gramatici Bačić po prvi puta susreo potpuno razrađenu sintaksu složene rečenice, u kojoj je ona eksplicitno izdvojena kao konstruktibilan element *sui iuris* (doduše, samo za upitne rečenice, dok se ostale i dalje raspoređuju po veznicima, kao kod Vebera). U njoj nailazimo i na neke dotada nepoznate termine (imenski predikat, gerundiv).

U vrijeme Bačićeve profesure Sinjska gimnazija je imala samo četiri niža razreda, tako da su se s učenicima prorađivali samo lakši pisci, a najveći se dio rada temeljio na učenju iz gramatike i rabljenju propisanih vježbenica koje su uz pojedine svoje lekcije imale upute na slovničke paragrafe.

Bačić je, kako rekoh, latinski učio po Veberu, a poučavao uglavnom po Pavcu. Za razliku od svojih samo desetak godina starijih kolega, koji su rabili Soaveovu i Šitovićevu gramatiku, on bi bio u stanju već nakon srednje škole snaći se u gotovo cjelokupnoj terminologiji koja nam je danas uobičajena u nastavi latinskoga jezika. A nakon što je 1901. propisano Golikovo izdanje Pavčeve gramatike, i Bačić je ušao u razdoblje slovničke

³⁵ Kosor 1973: 62. Zabilježiti se usput može da riječ *gymnásion*, tj. *gymnasium*, Bačić prenosi u hrvatski kao riječ srednjega roda 'gimnazije', premda je, kako sam priznaje, ženski rod tada bio već općenito prihvaćen. Pri tome se poziva na prve sinjske gimnazijske pečate (Bačić 1905: 3).

³⁶ Nažalost, u Arhivu Franjevačke klasične gimnazije u Sinju nisam pronašao orarije za razdoblje nakon 1883., tako da ne znam točnu godinu kad je Pavec uveden. Tada je Gimnazija postala privatna, pa je i arhivska građa puno siromašnija negoli je bila u prethodnim desetljećima.

forme koja traje još i danas. Promjena se u međuvremenu dogodila na drugoj razini – slovnica je u 2. polovici 20. st. prestala biti školski priručnik, a vježbe, gramatička građa i civilizacijski sadržaji uključene su u novu formu školskih udžbenika. Tom velikom didaktičkom izumu – jedinstvenom priručniku u kojem su integrirani gramatika, čitanka i udžbenik iz povijesti i književnosti – fra Petar Krstitelj i njegovi suvremenici u Hrvatskoj nisu imali pristupa.

LITERATURA

A. Školska izvješća i arhivska građa

Program Kralj. gimnazije u Karlovcu koncem školske godine ..., Karlovac 1880.

... godišnje izvjestje C.K. gimnazije rečke za školsku godinu ... / ... programma dell I. R. ginnasio superiore in Fiume pubblicato alla fine dell'anno scolastico ... / Programm des K. K. Gymnasiums in Fiume veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres ... / Program kralj. velike gimnazije na Rieci (Fiume) na koncu školske godine ... / Izvješće kr. hrv. velike gimnazije u Rijeci za školsku godinu ... / Izvješće kr. velike gimnazije u Sušaku za školsku godinu ... Rijeka 1852–58, 1871–85, 1899–1903.

Arhiv Franjevačke klasične gimnazije, Sinj. B. *Spisi*, fascikli 1–10 (Orariji Gimnazije 1840–1883).

Matas, A. K. (1873) *Prvo izvješće o c. k. Državnom nižem gimnaziju u Sinju koncem šk. godine 1872–73*, Split.

Izvēstje Kraljevske gimnazije varaždinske koncem školske godine ... / Izvješće kraljevske velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine ..., Zagreb-Varaždin 1865–1873, 1885–1894.

N. N. (1904) 'Notizie scolastiche', *Programma dell'i. r. Ginnasio superiore di Zara ... 1903–1904*, Zara: 104–132.

N. N. (1905) 'Notizie scolastiche', *Programma dell'i. r. Ginnasio superiore di Zara ... 1904–1905*, Zara: 243–272.

B. Sekundarna literatura

Bezina, P. (1989) *Srednje školstvo u franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja (1735–1920)*, Split.

Bezina, P. (1992) *Studij filozofije u Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja*, Split.

Bezina, P. (1993) *Studij bogoslovije u Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja (1735–1918)*, Split.

- Divković, M. (1888) *Latinske vježbe za I. gimnazijski razred*, Zagreb (3. popravljeno izdanje).
- Erber, T. (1904) 'Storia dell'i. r. ginnasio superiore in Zara con lingua d'istruzione italiana', *Programma dell'i. r. Ginnasio superiore di Zara ...1903-1904. Parte III*, Zara: 1-103.
- Erber, T. (1905) 'Storia dell'i. r. ginnasio superiore in Zara con lingua d'istruzione italiana', *Programma dell'i. r. Ginnasio superiore di Zara ...1904-1905. Parte IV, V, VI*, Zara: 1-160.
- Franjevačka klasična gimnazija u Sinju : radovi sa Znanstvenog skupa »150. obljetnica Franjevačke klasične gimnazije u Sinju s osvrtom na ostalo školstvo u Cetinskoj krajini«, održanog 1989., prošireni 2004. u prigodi 150. obljetnice javnosti Gimnazije* (ur. Josip Grbavac) (2004), Split.
- Golik, J. (1901) 'Latinska gramatika. Misli o gramatici latinskoga jezika i autokritika moje latinske gramatike za srednje škole', *Nastavni vjesnik* 9: 359-389.
- Gortan, V. i dr (1954) *Latinska gramatika*, Zagreb.
- Grbavac, J. (2004) 'Franjevačka klasična gimnazija od godine 1854. do 1918.', *Franjevačka klasična gimnazija...*: 163-249.
- Ivana Pavca Latinska gramatika za srednje škole. Šesto sasvijem prerađeno izdanje priredio dr. Julije Golik*, Zagreb 1901.
- Jurišić, H. G. (2004) 'Klasični jezici u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Sinju', *Franjevačka klasična gimnazija...*: 387-411.
- Kosor, K. (1973) »O. fra Petar Krstitelj Bačić«, *Kačić* 5: 55-91.
- Pavec, I. (1881) *Latinska slovnica*, Zagreb.
- Pavec, I. (1885) *Latinska slovnica za gymnasije. Drugo pregledano i izpravljeno izdanje*, Zagreb.
- Pavec, I. (1895) *Latinska slovnica za gimnazije. Četvrto nepromijenjeno izdanje. Priredio dr. Julije Golik*, Zagreb.
- Pezo, B. (1984) 'Franjevci Provincije presvetog Otkupitelja pisci latinskih gramatika u XVIII. stoljeću', *Kačić* 16: 59-82.
- Schultz, F. (1871) *Piccola grammatica latina*, Roma-Torino-Firenze. [Preveo R. Fornacari prema 11. njemačkom izdanju]
- Soave, F. (1833) *Grammatica delle due lingue, italiana e latina. Parte terza*, Milano.
- Soldo, J. A. (1983) 'Bačić, Petar Krstitelj', *Hrvatski biografski leksikon*, sv. I, Zagreb: 330-331.
- Weber, A. (1853) *Latinska slovnica za nižu gimnaziju*, Beč.
- Weber, A. (1867) *Latinska čitanka za drugi gimnazijalni razred kano priprava za čitanje Kornelija Nepota*, Beč.
- Veber, A. (1877) *Slovnica latinska za male gimnazije. Treće izdanje*, Zagreb.

PETAR KRSTITELJ BAČIĆ I UČENJE LATINSKE GRAMATIKE*Sažetak*

Fra Petar Krstitelj Bačić kroz tri je desetljeća (1875–1904.) djelovao kao gimnazijski profesor u Sinju, a između ostaloga predavao je i latinski jezik. U radu se u kontekstu položaja nastave latinskoga jezika u sustavu franjevačkog školstva i na sinjskoj Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji daje pregled Bačićevih susreta s latinskim, i to kao učenika i kao učitelja. Pri tome će biti riječi samo o latinskoj gramatici, i to onom njezinu dijelu koji je opisan u glavnom školskom priručniku. Zaključno će se Bačić smjestiti u trenutak tradicije nastave latinske gramatike na našem prostoru.

PETAR KRSTITELJ BAČIĆ AND THE STUDY OF LATIN GRAMMAR*Abstract*

Over three decades, from 1875 to 1904, Fr. Petar Krstitelj Bačić worked as a high-school teacher in Sinj, and taught Latin, among other subjects. This essay deals with the teaching of Latin in the Franciscan educational system and in the Sinj classical high school where Bačić encountered Latin, first as a student and then as a teacher. Thereafter the essay focuses only on Latin grammar, and only that part described in the main school textbooks. In conclusion, the essay examines Bačić in the context of Latin-teaching traditions in our area.

Stipe Nimac

ŽUPA U BAĆIĆEVO VRIJEME

Izvorni znanstveni rad
UDK 262.2 (497.5 Dalmacija) (091)

Uvod

Župa u vremenu fra Petra Krstitelja Bačića zadržala je tridentinsku strukturu i temeljne označnice, iako su u vremenu nakon Tridenta nastupile i određene promjene u njezinoj organizaciji i ustroju. Da bismo što vjernije prikazali župu u tom vremenu, potrebno je najprije ukazati na tridentinske označnice župe, a potom donijeti i druge faktore koji su utjecali na strukturu i funkcioniranje župe u Bačićevo vrijeme.

Fra Petar Krstitelj Bačić (1847.–1931.), bio je izravno i neizravno uključen u stvarnost župe i u župni pastoral svojega vremena. Obnašao je, uz mnoge odgojno-obrazovne službe na razini Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja (Split), i pastoralnu službu župskog vikara u Sinju i službu gvardijana franjevačkog samostana sv. Lovre u Šibeniku s pastoralnom brigom za župe koje su pripadale istom samostanu. Napisao je niz djela od kojih su neka tiskana i objavljena, a neka još neobjavljena. Između mnogih rukopisa, ostavio je i tri rukopisa o župi: jedan o župama i župnicima koje su bile povjerene Franjevačkoj provinciji Presvetoga Otkupitelja i druga dva rukopisa o župi u Drnišu koju su također pastorizirali franjevci iste Provincije.¹

Ne ulazeći ovdje pobliže u sadržaj tih triju Bačićevih rukopisa u kojima se govori o župi, u ovom izlaganju zadržat ćemo se samo na župi, njezinom

¹ *Župe i župnici Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u Dalmaciji od davnine do god. 1925.* Sabrao: Fra Petar Bačić. (U Sinju, u Franovačkom Sjemeništu od godine 1909. do godine 1924). Veličina: 33×20 cm, strana 306, tvrdi uvez; AFSV;

Franovci i Župa varoša Drniša Crkva svetoga Ante (župna do 1886) Te druge smetnje i razmirice u prošlosti. Povjesne niti. Sabrao O. Fra Petar Kr. Bačić 1927. Veličina: 25×20 cm, strana 90, tvrdi uvez; AFSV (prijepis u AFSS);

Župa varoša Drniša i Pridruženih okolnih sela u Petrovu Polju od godine 1520 do 1929. Sabrao Fra Petar K. Bačić. Veličina: 20×17 cm, strana 133, meki uvez; AFSV.

obliku, strukturi i načinu funkcioniranja kakva je bila u vrijeme života i pastoralne djelatnosti fra Petra Krstitelja Bačića.

Župa u Bačićevo vrijeme po svojem ustrojstvu još uvijek ima sve bitne oznake tridentinske župe, iako su na njoj ostavile traga i druge reforme koje su uslijedile nakon tridentinske.

1. Župa od tridentinske reforme do 19. st.

Saziv i održavanje Tridentinskog sabora (1545. – 1563.) potaknuti su poglavito nastankom reformacije (protestantizma). Katolička Crkva našla se pred novom podjelom, pred novim izazovom. Reformatori su potaknuli neka pitanja, na što se Katolička Crkva osjećala ponukanom odgovoriti. Stanje u Crkvi tražilo je nužnu reformu. Zaključci Tridentinskog koncila odnose se ponajprije na vjersku, duhovnu obnovu, koju bi trebala poticati i organizacijska obnova Crkve.

Tridentinski sabor Crkvu usmjerava više prema *pastoralnim* pitanjima, a napušta društveno-političko i gospodarsko djelovanje, u čemu je kler (osobito biskupi) do tada značajno sudjelovao. Naime, mnogi biskupi do tada su se bavili više svjetovnim negoli pastoralnim aktivnostima. Koncil donosi zaključke po kojima biskup mora prvenstveno biti duhovni voditelj. On treba voditi biskupiju, svake druge godine mora posjetiti (vizitirati) svećenike, vjernike i ustanove u svojoj biskupiji; svake godine dužan je sazvati sinodu.

S obzirom na izobrazbu svećenika Sabor donosi određene novine. Osnivaju se sjemeništa. Odgoj svećeničkih kandidata time poprima institucionalne okvire, postavljaju se odgojno-obrazovni standardi koji barem kao minimum vrijede za sve svećeničke pripravnike. Filozofsko-teološko obrazovanje sad je službeno određeno. Osim toga uvodi se i trajna formacija svećenika.

Po pitanju župnika i župe sabor također propisuje značajne novosti:

Biskupije se po teritorijalnom principu dijele na župe i to tako da je svakoj župi dodijeljen jedan svećenik župnik. Gotovo sve ono što se do tada tražilo od biskupa, sad se na području župe iziskuje od župnika: Obveza prebivanja u župi, dužnost propovijedanja, zabrana gomilanja nadarbina i dužnost religioznog podučavanja mladih.²

1) Župe dobivaju jasno određene granice, kako ne bi bilo nesporazuma glede jurisdikcije. Župa može biti velika do te mjere da svećenik poznaje

² Usp. Erich Garhammer, *Dem Neuen trauen. Perspektiven künftiger Gemeindearbeit*, Styria, Graz-Wien-Köln, 1996. str. 61; usp. Franco Giulio Brambilla, *La parrocchia oggi e domani*, Cittadella Editrice, Assisi 2003, str. 25–27; usp. Vincenzo Bo, *Storia della parrocchia*, sv. 4. Edizione Dehoniane, Roma, 1992. str. 175–191.

svoje župljane te da može uspješno obavljati pastoralnu službu. Ako je župa (teritorijalno) prevelika, treba osnivati nove župe. Ukoliko župa ima velik broj vjernika, župnik treba imati suradnike – klerike. Valja imati na umu da je ovo striktno teritorijalno definiranje župe prvenstveno *pastoralno* motivirano.³

- 2) Svećenik mora stanovati u župi. Trajno prebivanje svećenika-župnika u župi jamstvo je da će svećenik uvijek biti na raspolaganju vjernicima. Svećenik ima dužnost propovijedati i podučavati Evanđelje. Povezanost i skrb očituju se u tome da svećenik poučava kršćanski nauk, osobito djecu i mlade, ali i odrasle, da se brine za siromašne, bolesne i umiruće, da predvodi svetkovanje euharistije i dijeli sakramente. Njegova prisutnost očituje se u službi duhovne okrijepe vjernika. Župnik predstavlja biskupa u čije ime naviješta Božju riječ, slavi sakramente i vodi kršćansku zajednicu.
- 3) Osobito je značajno, u svrhu što boljeg upoznavanja vjere, uvođenje obveze propovijedanja i to svake nedjelje, a u vrijeme Došašća i Korizme svaki dan ili barem tri puta tjedno. Vjernici su, s druge strane, imali obvezu dolaziti i redovito slušati propovijedi.⁴

Zbog velikog vjerskog neznanja, što je bilo posljedica nebrige svećenika, Koncil je donio odluku kojom se vjerska poduka djece, mladih i odraslih svrstava među glavne zadaće koncilske obnove. Odraslima je bio namijenjen nedjeljni vjeronauk, koji se ponegdje održao sve do sredine 20. stoljeća. Dužnost sudjelovanja na nedjeljnom vjeronauku bila je vrlo stroga, gotovo jednaka obvezi dolaženja na svetu misu.

Posebno mjesto u župnom životu imale su *pučke misije*, koje su bile namijenjene svim župama i svim vjernicima bez obzira na spol, dob i zvanje. Misijsko propovijedanje obuhvaćalo je tumačenje vjere, zapovijedi, posljednjih stvari, dužnosti pojedinih staleža, liturgijskog slavlja, čina pokore i primanja sakramenata.

Ovdje je još važno spomenuti da Tridentinski sabor također regulira odnose između župe i redovničkih crkava. Ti su odnosi bili toliko narušeni

³ Vidi: Erich Garhammer, *Nav. dj.* str. 61; Herbert Haslinger – Christiane Bundschuh Schramm, *Gemeinde*, u: Herbert Haslinger (Hg.), *Praktische Theologie*, sv. 2. Grünewald, Mainz 2000. str. 292. Müller smatra da je ovo teritorijalno organiziranje zajednica bilo pretpostavka za bolje međusobno poznavanje u župi, i time pretpostavka za stvaranje budućih zajednica: »Čisto institucionalna veličina župa pri svemu teritorijalnom mišljenju ipak ostavlja prostora za izgradnju zajednice. Osobito preglednost oko koje se nastojalo, s visokim stupnjem poznavanja između župljana i njihovog župnika, može poticati stvaranje zajednice, ako se konkretni vjernici uzmu kao adresati radosne vijesti.« (Petro Müller, *Gemeinde: Ernstfall von Kirche*, Tyrolia, Innsbruck-Wien, str. 625.)

⁴ Usp. Erich Garhammer, *Nav. dj.* str. 61.

da su neki koncilski oci na Tridentinskom koncilu čak predlagali ukinuće redova. Koncil takav prijedlog nije prihvatio, ali je donio odluku prema kojoj se redovnici moraju dogovoriti s biskupom glede djelovanja, da se na području određene župe uzajamno pomažu sa župnikom u pastoralnom radu, a ne da jedni drugima smetaju.

Tridentinski koncil je s obzirom na stanje i potrebe tadašnjeg društva i Crkve donio prikladna pastoralna rješenja čija se učinkovitost potvrdila u kasnijim stoljećima. Ta su rješenja u mnogočemu nadilazila svoje vrijeme. Župa je time dobila novi zamah. Tome su znatno doprinosile i česte pastoralne vizitacije.

Tridentinski koncil odgovorio je na situaciju svojega vremena. Pronašao je model koji je u to vrijeme bio dovoljno učinkovit. Kad su nastupile nove okolnosti, novi idejni, filozofski i društveni tokovi, razvoj znanosti i tehnike (industrijalizacija), ovaj model župe više nije bio adekvatan. Odgovor Crkve, pa tako i župe bio je ponajviše okrenut prema prošlosti umjesto prema budućnosti. Duga desetljeća i stoljeća čuvala su, što se tiče pastorala, koncilski rješenja iz Tridenta kao nepromjenjiva i vječno važeća, npr. liturgiju, crkvene strukture, međusobne odnose i tome slično, ne mareći za prilagođavanje potrebama vremena. Vjerojatno zbog svoje praktičnosti dosta tridentinskih rješenja i modela ostalo je u uporabi sve do danas.⁵

2. Jozefinistička reforma župe (18.–19. st.)

Već od svojega ustoličenja (1780.) Josip II. zanimao se za reformu župa, da bi 1782. imenovao duhovnu dvorsku komisiju koja bi trebala voditi postupak uređenja i osnivanja novih župa. Komisija je uskoro izdala pravila za uređenje i organiziranje župa od kojih osobito valja izdvojiti sljedeće odredbe (»Direktivregel«):

- Osnivaju se nove župe ili lokalne kapelanije tamo gdje su vjernici, bilo zbog vode ili planina, velikog snijega zimi ili zbog loših putova, odvojeni od župne crkve i teško mogu dolaziti na vjerske obrede;
- također se osnivaju župe, ukoliko su vjernici od Crkve udaljeni više od jedan sat pješaćenja;

⁵ »Odredbe *Tridentinskog sabora* koje se odnose na župe, kao što su: imenovanje župnika za ispražnjenu župu, pravo patronata, siromašne župe, o granicama župe, podjela župe, stanovanje župnika na župi, zabrana gomilanja nadarbina, potreba jurisdikcije za propovijedanje i ispovijed, ispit za župnika, slavljenje župne mise, jezik u misi, pjevanje u crkvi, štovanje relikvija i svetih slika, molitva za pokojne, sakrament krštenja, Euharistije, ženidbe, župne knjige itd. igraju veliku ulogu i danas.« (Jure Brkan, *Župa u zakonodavstvu Katoličke crkve*, Služba Božja, Split, 2004. str. 47.)

- župa ne smije biti brojčano prevelika pa se veće župe trebaju podijeliti na manje;
- župnik mora poznavati svoje župljane;
- svećenik (župnik) obavlja pored dušobrižništva i razne dužnosti u službi države, kao što je npr. vođenje matičnih knjiga (matičar) i vršenje nadzora u školama (školski nadzornik).⁶

Iako su ove reforme župa bile vođene prvenstveno administrativnim ciljevima boljeg upravljanja i organizacije, jozefinistička reforma imala je i pozitivne učinke. Ovom reformom nastalo je mnogo novih župa, što je zasigurno olakšalo i pastoralni rad. Jer bolja organiziranost župa ujedno je značila i bolje pretpostavke za organizirani i sustavni pastoral. Župe su svedene na normalne veličine unutar kojih je lako moguća komunikacija i pastoral. Župnici postaju u određenoj mjeri državni službenici, osobito u zabačenim i udaljenim selima, ali to je imalo i određene pozitivne učinke na pastoral.⁷

3. Župa do sredine 20. st.

Kraj 18. i početak 19. stoljeća obilježen je velikim društvenim i ideološkim promjenama: Francuska revolucija, buđenje nacionalne svijesti, komunizam, liberalizam. U novim odnosima župa se više zalagala za očuvanje dotadašnjih prava i društvenog statusa, negoli za prepoznavanje novih odnosa i potreba koje su zahtijevale drugačiju pastoralnu praksu. Župa u tim promjenama nije adekvatno pratila društvene trendove i nije se prilagođavala stvarnim potrebama ljudi. Ona se sve više zatvarala u svoje granice i svoje povijesno opravdavanje, umjesto da se otvara svijetu. Umjesto da bolje odgovori razvoju društva koji je išao mimo župe, juridički opredijeljena župa je u Zakoniku kanonskog prava (1917.) učinila korak unatrag. Župa je u tom Zakoniku definirana strogo juridički »kao konkretno uređeno područje, koje je dio biskupije, s određenim pukom, vlastitom crkvom i posebnim upraviteljem – kao vlastitim pastirrom (kan. 216 § 1)»⁸.

Model pastoralnog rada, karakterističan za prosvjetiteljstvo, imao je još uvijek velik utjecaj. Dok se u društvu sve više širio demokratski duh te

⁶ Usp. Erich Garhammer, *Nav. dj.* str. 62s.

⁷ Franz – Peter Tebartz – van Elst zaključuje: »Ono što je specifično za jozefinističko i napoleonsko reguliranje župa sastoji se u tome, da su po prvi put u povijesti župske organizacije uređene pod jasnim racionalno-pragmatičkim aspektima u javno-društvenoj inicijativi i djelomično političkoj odgovornosti i regulirane prema jedinstvenom konceptu.« (Franz – Peter Tebartz – van Elst, *Gemeinde in mobiler Gesellschaft: Kontexte – Kriterien – Konkretionen*, Seelsorger – Echter, Münster, str. 422.)

⁸ Jure Brkan, *Nav. dj.* str. 51.

uvjerenje da treba tražiti nove načine koji će izmijeniti međuljudske odnose na svim razinama (između socijalnih skupina, političkih opcija, gospodarskih pobuda), dotle je na crkvenom području takav razvoj morao čekati sve do II. vatikanskog sabora. Iako se radilo o izrazito socijalnom, gospodarskom procesu, Crkva taj proces nije pravovremeno prepoznala u njegovoj teološkoj dimenziji i govoru. Još uvijek se pozivala na sebe kao »societas perfecta«, što već dugo nije bila, a posve je zaboravila da je zapravo samo »Božji narod«.

Ipak je činjenica da su neki pojedinci i crkvene institucije unatoč svemu spoznali da Crkva u izmijenjenim okolnostima mora na posve drukčiji način biti prisutna u svijetu. Stoga su počeli i djelovati u jednom drugom smjeru te se prilagođavati postojećim okolnostima.

Početak novog velikog katoličkog angažmana u Hrvatskoj označio je Prvi katolički kongres 1900. u Zagrebu. Pokretač i duša pokreta bio je Krčki biskup Antun Mahnić (1850–1920.). Osniva se i časopis »Hrvatska straža« (1903.–1918.) gdje se katolički laici pozivaju da brane i promiču kršćansku vjeru i kršćanska načela u svim područjima javnog života. Po uzoru na njemački crkveni pokret (»Katholischer Verein«) nastaje i Hrvatski katolički pokret kao skup raznih katoličkih laičkih udruženja i inicijativa. Cilj toga pokreta bio je duhovna i intelektualna izobrazba mladih, širenje prosvjete u pučanstvu te borba za socijalnu pravdu i pravednije društvo prožeto kršćanskim vrednotama.⁹

Pomak u životu župe bilo je razvijanje jače misionarske svijesti. Župa se osjećala pozvanom sudjelovati na promicanju kršćanskih vrijednosti i pomaganju svima koji su u potrebi i nevolji. Ta usmjerenost na vani imala je i pozitivne učinke na unutarnji život župe. Ona se tim otvaranjem postupno pretvarala u »kritičku savjest« društva, ne doduše toliko na riječima, koliko svojim konkretnim životnim ponašanjem u prihvaćanju i izvršavanju dopunskih zadaća.

Župa kao organizacijska struktura uvijek se morala prilagođavati prilikama vremena i ljudi u njemu. Ukoliko izostane takva prilagodba, župa postaje anakrona, ostatak nekoga prošlog vremena te ne može udovoljiti zadaćama i potrebama suvremenog čovjeka. Stoga uvijek valja tražiti nove modele i nove načine za što adekvatniji pastoralni rad i promicanje kršćanskih vrijednosti u društvu.

⁹ Usp. Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1996. str. 433–440.

Zaključak

Fra Petar Krstitelj Bačić živio je u jednom određenom vremenu i prostoru. On je bio odraz i toga vremena i toga prostora, tadašnje teologije, antropologije i ekleziologije. Njegova je ekleziologija bila apologetska. Svojim raznovrsnim radom ostavio je zapaženi trag kao i mnogi Franjevci Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u svojem pastoralnom radu kojeg su, kao i njih određivale dvije odrednice i karizme: župnička služba i, usprkos pobjedi obnove »vitae communis«, pastoralni način života. Potrebe pomaganja vjernika na župama bile su na prvom mjestu, a tek iza njih redovnička stega i samostanski način života.¹⁰ Dakle temeljna karizma franjevacu u to vrijeme bila je pastoralni rad na župama a osnovna oznaka rada, franjevacu iste Provincije kao i fra Petra Krstitelja Bačića, u ovom dijelu Lijepe naše ostala je ista: pučko-narodna.

ŽUPA U BAČIĆEVO VRIJEME

Sažetak

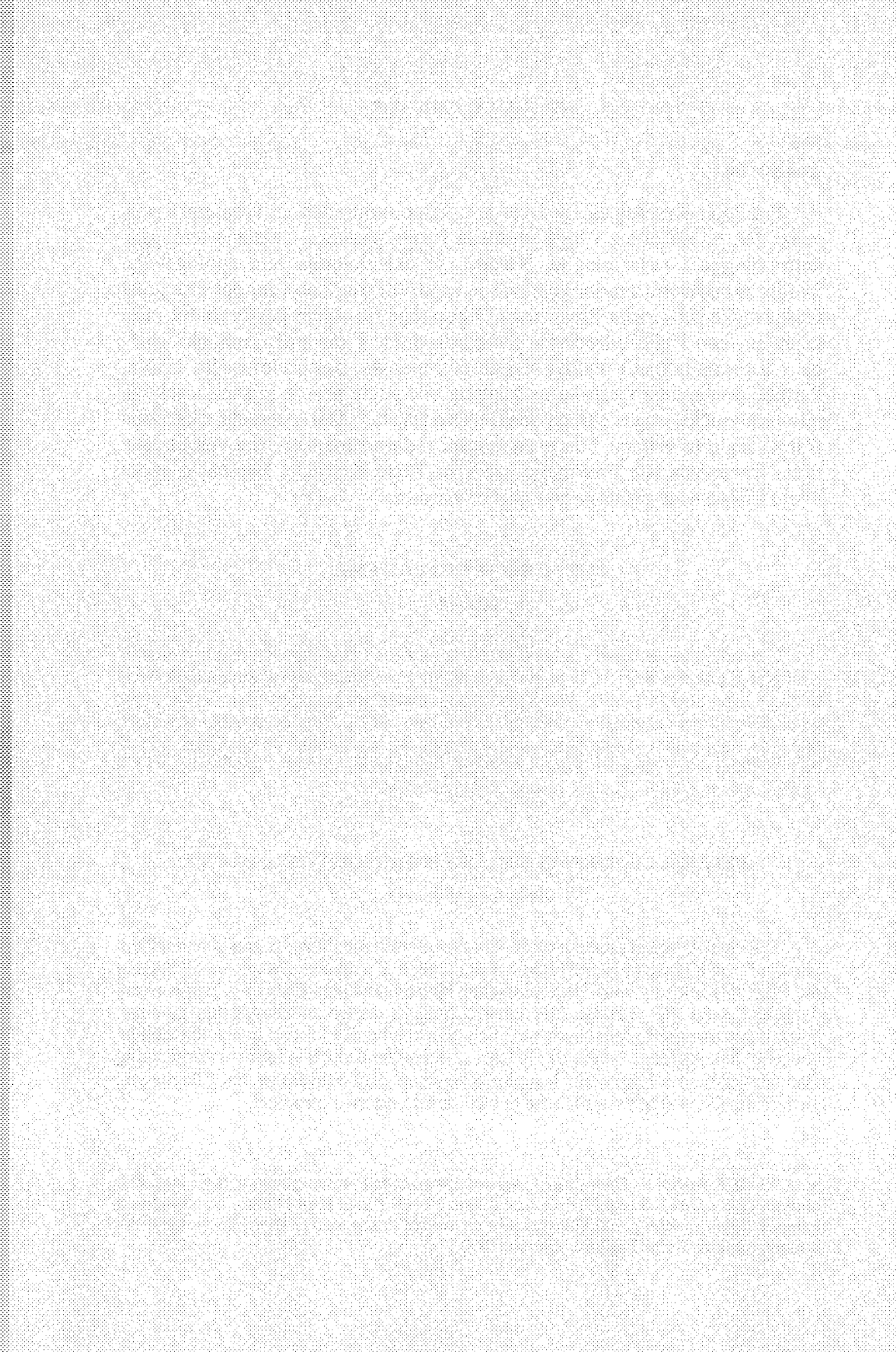
U ovom radu nastojali smo prikazati stanje župe i župnog pastora u vremenu fra Petra Krstitelja Bačića. U tu svrhu donosimo povijesni razvoj župe od Tridentinskog koncila (1545.–1563.) do Bačićeva vremena, jer je cjelokupan razvoj župe u određenoj mjeri utjecao na tadašnju župu, kako na njezinu izvanjsku strukturu tako i na unutarnjem, duhovno-pastoralnom području. Ponajprije se prikazuje župa u tridentinskoj reformi. Potom se župa promatra u vremenu jozefinizma i na kraju kretanja u župi kroz 19. i prvu polovicu 20. st.

»PFARREI IN DER ZEIT VON FRA PETAR KRSTITELJ BAČIĆ«

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wurde versucht, die Pfarrei und die Pfarreipastoral in der Zeit von fra Petar Krstitelj (Täufer) Bačić darzustellen. Zu diesem Zweck wurde zuerst die Pfarrentwicklung vom Tridentinischen Konzil (1545–1563) bis zur Bačić's Zeit dargelegt, weil die gesamte Pfarrentwicklung in diesen Jahrhunderten gewisse Wirkungen auf die innere sowie auf die äußere Seite der Pfarrei in Bačić's Zeiten ausgeübt hat. Anfangs wurde die Pfarrei in der tridentinischen Reform dargestellt. Danach wurde die Pfarrei im Josephinismus und zum Schluss in den Pfarrbewegungen im 19. und in erster Hälfte des 20. Jahrhunderts betrachtet.

¹⁰Usp. Josip Soldo, *Djelovanje franjevacu provincije Presvetoga Otkupitelja kroz 250 godina (1735.–1985.)*, Kačić 27(1985.), br. 27. str. 197–310; usp. Stipe Nimac, *Stanovništvo i perspektive pastoralnog rada Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, Franjevački samostan Majke Božje Lurdske, Zagreb, 1990.



Ivan Bekavac Bašić

PETAR BAČIĆ O IZBORU SEOSKOGA KRALJA U DALMACIJI

Izvorni znanstveni rad
UDK 929 Bačić, P.

I.

Ovim radom želim osvjetliti jedan vid osobnosti Petra Bačića koji je reagirao na jednu bilješku sveučilišnog prof. Ferde Šišića u kojoj je omalovažio povijesni i znanstveni rad fra Šimuna Milinovića, Petrova redovničkog subrata i dugogodišnjeg kolege na sinjskoj franjevačkoj gimnaziji. Kako bi izlaganje bilo dostupnije čitateljima ove rasprave, prvo ću ukratko ponešto reći o naprijed navedenim povjesničarima.

Dvadesetih godina XX. st. na Zagrebačkom sveučilištu neupitna veličina za hrvatsku povijest bio je prof. Ferdo Šišić (Vinkovci, 9. III. 1869. – Zagreb, 21. I. 1940.). Šišić je doktorirao 1900. godine, 1902. počeo je raditi na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a od 1909. radi kao redoviti profesor nasljedivši svoga učitelja Tadu Smičiklasa. Do 1925. objavio je veliki broj znanstvenih radova, a prema mišljenju povjesničara Stjepana Antoljaka »najbolje, najdublje i najmonumentalnije mu je djelo: *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Tu je on zahvatio kao eminentni historičar hrvatske narodne prošlosti sve probleme i pitanja puna tame i neizvjesnosti. S punom naučnom spremom, kritikom i dubokim poznavanjem građe dao je profesor Šišić i analitički i sintetički jedno vanredno uspjele naučno djelo od trajne vrijednosti. Još je, istina, ostalo u ovoj njegovoj povijesti mnogo neriješenog, ali je on baš tim svojim djelom dao poticaja mlađim naučnim radnicima, da oni pokušaju to dalje produbljivati i rasvjetljivati...«¹

I upravo u tom djelu iz 1925. godine Ferdo Šišić u bilješci 7. na str. 300. omalovažava povijesnički rad fra Šimuna Milinovića, bivšeg profesora povijesti na franjevačkoj gimnaziji u Sinju, koji se osposobio za profesora na Bečkom sveučilištu 1865. godine.

¹ Antoljak, Stjepan, »Ferdo Šišić«, *Savremenik*, XVIII, Zagreb, 1940., 3, 89.

Ta se bilješka prvenstveno odnosi na Hauptmannov rad o povijesti Slovenaca i njihovoj vezi s Hrvatima još u ranom srednjem vijeku. Prema Hauptmannu – kako kaže Šišić – Hrvati su već tada došli iz Hrvatske na poziv Slovenaca i donijeli neke svoje običaje. Kako u to vrijeme nema još hrvatske države u Hrvatskoj, ta je Hauptmannova tvrdnja neutemeljena – reći će Šišić. Što se pak tiče ustoličavanja na kamenom prijestolju karantanskog vojvode (1414.), a što je obavljao karantanski seljak, i povezivanja te povijesne činjenice s Milinovićevim opisom izbora »seljačkog kralja« u Bijaćima kod Trogira, Šišić će napisat: »Pozivanje na Milinovićevo pričanje o 'izboru seljačkog kralja' u Bijaćima (kod Trogira), sasvim je pogrešno; taj običaj nije nigdje poznat, a i sve ono drugo što priča Milinović samo je plod fantazije«. (*podcrtao I. B. B.*). Ali i bez obzira na to, Hauptmannova hipoteza gubi svaki osnov u sigurnoj činjenici, da su Avari gospodari južne Štajerske i Kranjske kroz čitavo VII. i VIII. stoljeće, to jest do Karla Vel. (naime do avarskoga rata 791.), dakle je izravni saobraćaj između Hrvata i Karantanije bio nemoguć...²

Na tu primjedbu Milinović nije mogao odgovoriti jer je već 15 godina prošlo od njegove smrti, ali njegov subrat i kolega profesor iz Franjevačke klasične gimnazije u Sinju fra Petar Bačić 1928. godine u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* koji na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti piše članak *Izbor seoskog kralja u Dalmaciji* u kojem opovrgava Šišićevu tvrdnju o znanstvenom statusu Milinovića i njegovih povijesnih radova.³

Da bismo mogli nešto bolje razumjeti o čemu je riječ kažimo nešto o fra Šimunu (Mati) Milinoviću i njegovim povijesnim radovima, s posebnim osvrtom na radove o izboru »seljačkog kralja«.

Fra Šimun Milinović rodom iz sela Opanaka župe Lovreć-Opanci u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji (tada biskupiji) rođen je 24. veljače 1835. i na krštenju je dobio ime Mate, a stupanjem u franjevački red uzima ime fra Šimun. Već 1857. pomoćni je nastavnik na franjevačkoj sinjskoj gimnaziji. No, kako austrijska uprava traži školovane nastavnike u skladu sa zakonom, fratri fra Šimuna šalju u Beč na studije 1862. Kroz tri godine Šimun završava studij povijesti i zemljopisa »s najboljim uspjehom«. Po završetku studija 23. XII. 1865. fra Šimun se vraća u Sinj i radi na gimnaziji od 1866. do 1886. predavajući povijest, zemljopis, latinski, talijanski, hrvatski i njemački jezik⁴. Papa

² Šišić, Ferdo: *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., 300., bilješka 7.

³ Bačić, Petar, »Izbor seoskoga kralja u Dalmaciji«, *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. XXVI., JAZU, Zagreb, 1928., 319.–328.

⁴ N. Jukić: »Ravnatelj i profesori Franjevačke klasične gimnazije u Sinju od 1854. do 2004. godine«, *Franjevačka klasična gimnazija u Sinju*, Split-Sinj, 2004., 646.

Lav XIII. imenuje ga 1886. barskim nadbiskupom. Šimun odlazi početkom 1887. godine u Bar i tu ostaje do smrti 1910. godine.

Za vrijeme svog profesorskog djelovanja na gimnaziji održava intenzivne veze s vodećim ljudima u kulturi i znanosti u Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj. U autobiografiji piše da je godine 1870. sinjska franjevačka gimnazija sekularizirana kao i sve druge redovničke gimnazije u Austriji, »te je tijekom postao javni profesor, baveći se, osim svojih redovničkih i profesorskih dužnosti, još i književnošću, tiskajući u raznim domaćim književnim i političkim listovima mnogostručne povjesničke crtice i razne političke članke«.⁵

Navodim časopise koji izlaze u Zagrebu, a značajni su za ovaj referat jer su u njima izlazili Milinovićevi tekstovi: *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* (ur. Ivan Kukuljević Sakcinski), priloge objavljuje od 1859. do 1863.; *Vienac* (ur. August Šenoa), priloge objavljuje od 1873. do 1886. i *Hrvatski učitelj* (1879.). U Zadru je suradnik *Narodnog lista* od 1873. do 1888. i *Katoličke Dalmacije* od 1881. do 1886. U *Katoličkoj Dalmaciji* objavio je tijekom 1886. godine u nastavcima raspravu o *Biaču, starodavnoj hrvatskoj prestolnici u Kaštelima*. Te iste članke objavio je u posebnoj knjizi u Zadru 1886. godine.

Koji su sve povodi i motiv za Milinovićeve feljtone iz narodne povijesti, nalazimo u pismu od 10. siječnja 1874. godine upućenom Augustu Šenoi. Tu Milinović piše zašto se odlučio pisati *Hrvatske uspomene u Dalmaciji* koje će izlaziti u *Viencu* od 1873. do 1875. u 22 nastavka.

»... Nisam se bavio nigda niti beletristikom niti novinarstvom, pak sam znadem da Vam nije sve po končtu bilo što sam prošle godine za *Vienac* poslao bio. Nu ja sam to najviše da se ozovem pozivu moga prijatelja Dr. Markovića, i da malko probudim pozornost Dalmatinaca na svete narodne uspomene odnoseće se na Hrvatstvo, koje su naši pređi življe uzdržavali sve, mogu reći, do posljednjih godina, a sada zapodjevši se nekom inostranom nadripoviestnom, preziru narodne uspomene, narodne običaje. U isto doba bilo mi je na umu, da kad Dalmatinci u "Viencu" što god o naših dalmatinskih stvari opaze, dragovoljnije će ga nabavljat i čitat. Ja sam jur mnogiem preporučio pribrojenje na isti...«⁶

Iz pisma, a i iz objavljenih *Hrvatskih uspomena u Dalmaciji* možemo razabrati da Milinović prikuplja podatke, bilo iz već postojeće literature, bilo iz narodnih običaja i predaja u Dalmaciji o hrvatskoj narodnoj svijesti

⁵ *Životopis fra Šimuna Milinovića... (autobiografija)*, u: *Lovreć, monografija župe Lovreć-Opanci*, (u. fra Anđelko Šimić), Lovreć, 1993., 481.

⁶ Pismo Augustu Šenoi (izvornik se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, sign. R 4064 b.), isto pismo vidi u Ivan Bekavac Basić: *Društveno-prosvjetiteljski rad o. Šimuna Milinovića*, u: *Lovreć, monografija Župe Lovreć-Opanci*, (ur. fra Anđelko Šimić), Lovreć, 1993., 508.

i običajima koji su u zadnje vrijeme zapostavljeni. Ti običaji koji su čuvali narodnu svijest ne smiju se zaboraviti, te ih je potrebno javnosti i saopćiti. Štoviše kako je Dalmacija upravno odvojena od Banske Hrvatske, posebno je značajno pokazati hrvatstvo Dalmacije koje se življe održavalo u prošlosti nego je to slučaj u tom trenutku kad Dalmaciju razdiru različite političke silnice, posebno autonomaštvo i rascijep među narodnjacima.

Kako naprijed spomenusmo ta misao vodilja prisutna je u cjelokupnom povijesnom djelu Šimuna Milinovića.

Tijekom tri godine Milinović laganim i čitkim štivom piše o hrvatskoj povijesti od dolaska Hrvata na ove strane, te o narodnim vladarima. Te će teme kasnije razrađivati i u drugim časopisima. Naglasit će Milinović da Hrvati odabirom »Kolomana ugarskoga i za svoga kralja« zapadaju u jednu pogubnu po narod situaciju. No Milinović odmah dodaje:

Da bi se pak živa uspomena domaćih kralja uzdržala, poslušajte Hrvati što su Kašteljani izumili bili, i vjerno uzdržali sve do francuskoga osvojenja, i do austrijskoga posjedovanja.

Po svih dalmatinskih mjestih, što se sada zove načelnik, to se je nazivao 'župan' – glavni župan, ili veliki župan. Ove bi promjenjivali, kao što se sada sa načelnici običaje činiti.

Kad bi pak nova župana u Starom s Kaštelih odabrali, tad bi nastalo veliko veselje u svih Kaštelih i svih okolišnih mjestih. Netom bi bio izabran, ne bi ga zvali 'županom' nego baš 'kraljem hrvatskim' koji bi mu naslov za osam, a kadkad i mjesec dana ostao, pak bi mu i kao pravom i istinitomu kralju pristojnu čast i poklon iskazivali...⁷

Potom Milinović piše kako se odijevao, gdje je stolovao, koja mu je posluga bila itd.

Temu o hrvatskim kraljevima Milinović je više puta obrađivao u svojim prilozima. Radi boljeg poznavanja problema o kojemu raspravljamo donosimo mjesta iz njegovih radova gdje obrađuje izbor hrvatskoga kralja:

- »Hrvatske uspomene iz Dalmacije (I. dio, XII. Kralji hrvatski)«, *Vienac*, Zagreb, 1873., a sabrano u: Šimun Milinović, *Hrvatske uspomene iz Dalmacije*, Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 60–63,
- »Hrvatske uspomene iz Dalmacije (II. dio, II. Igra: Na Ivana Bana)«, *Vienac*, Zagreb, 1873., a sabrano u: Šimun Milinović, *Hrvatske uspomene iz Dalmacije*, Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 77–79,
- »VI. Hrvatski kraljevi u Šibeniku«, *Vienac*, Zagreb, 1873., a sabrano u: Šimun Milinović, *Hrvatske uspomene iz Dalmacije*, Školska knjiga, Zagreb, 2004., 81–84,

⁷ Šimun, Milinović, *Hrvatske uspomene iz Dalmaciji, XII. Kralji hrvatski*, Školska knjiga i Matica hrvatska - ogranak Imotski, Zagreb, 2004., 60.–61.

– »Kako su u Dalmaciji birali hrvatske kralje? Izbor hrvatskoga kralja u Staromu. Izbor hrvatskoga kralja u Šibeniku. Izbor hrvatskoga kralja u Silbi, na Olibu i u Ižu. Izbor hrvatskoga kralja u Sinju«, *Hrvatski učitelj*, III (1879.), br. 2, 23–26, br. 3, 42–44, br. 4, 57–59, a sabrano u: Šimun Milinović, *Hrvatske uspomene iz Dalmacije*, Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 189.–196.

Biač, objavljeno u nastavcima u *Katoličkoj Dalmaciji*, Zadar, 1886., a potom kao posebna brošura: *Narodni običaj kod Biaća obirati hrvatske kralje*, zatim sabrano u: Šimun Milinović, *Hrvatske uspomene iz Dalmacije*, Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 358.–360.

Kako je ove opise izbora »hrvatskog kralja« u Milinovićevim radovima doveo u pitanje Ferdo Šišić, to je fra Petar Bačić pokušao opovrgnuti Šišićev stav, te se prihvatio provjere izvora koje navodi Milinović s jedne strane, a s druge provodi terenska istraživanja, provjeru tradicije izbora seoskog kralja u mjestima koja navodi Milinović, a i proširuje svoje istraživanje na mjesta koja nije naveo Milinović.

Takav pristup imao je i fra Šimun Milinović, te držim da je tu izbio glavni nespornost oko ocjene povijesne vrijednosti Milinovićevih tekstova.

Bačićev osvrt na Šišićevu primjedbu o povjesničaru Milinoviću objavljen je u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, a ne u nekom časopisu ili novini gdje se raspravlja o izričito povijesnim temama.

Bačićev rukopis bio je opširniji nego ga je tiskao tadašnji urednik *Zbornika* dr. D. Boranić, što je ožalostilo Bačića pa se potužio svom subratu fra Ćirilu Vrcanu.⁸ Za ovaj rad nismo ušli u rukopis koji se čuva na Visovcu⁹ i istraživali što je to izostavljeno iz rukopisa jer držimo da je za naš predmet dostatan i objavljeni tekst jer nam pokazuje Bačićev pristup i obranu povijesničke vrijednosti radova fra Šimuna Milinovića. Usput bih napomenuo da nisam u sumarnom pregledu Šišićevih radova naišao na njegov odgovor fra Petru Bačiću. Ako je pak odgovorio, bilo bi zanimljivo vidjeti njegovu argumentaciju.¹⁰

⁸ »Rasprava je izdana i kao zaseban otisak. Na zasebnom otisku što ga je pisac poklonio o. Ćirilu Vrcanu na zadnjoj stranici vlastoručno je napisao: 'Dr. Bojanić (sic! – vjerojatno je loše pročitano rukopis, jer je urednik Boranić, op. I. B. B.) iz ove rađe ispustio sve povijesne navode, sve moje opaske, a najžalije mi je što je sasvim ispustio navesti Dekret Makarskog Provedura Dolfina iz god. 1596. kojim svjedoči: Traje još u ovoj Pokrajini starinski običaj da početkom nove godine puk odabira osobu naslovna kralja'.« Joakim, Frignović, *O. fra Petar Bačić*, u: *Sinjska spomenica 1715.–1965.*, Sinj, 1965., 335.

⁹ »Rukopis rasprave nalazi se u arhivu franjevačkog samostana na Visovcu (br. 104).« Isto, 334.

¹⁰ Bilo bi zanimljivo vidjeti bilo u objavljenoj, bilo u rukopisnoj ostavštini prof. Ferde Šišića je li ostavio traga i koju bilješku o tom Bačićevu tekstu. Kasnije iznosim iz pera Mihe Barade što je Šišić mislio o - po njegovom mišljenju - neznačajnim povjesničarima i o svojim oponentima.

Izložimo ukratko sadržaj Bačićeva teksta *Izbor seoskog kralja u Dalmaciji*. – Bačić obavješćuje javnost o Šišićevoj bilješci u knjizi *Povijest Hrvata I*, navodeći već naprijed spomenutu bilješku, potom daje osnovne podatke o Milinovićevoj stručnoj spremi i poslovima koje je obnašao. Posebno ističe da je bio nadbiskup Barski u Crnoj Gori i primas srpski (katolički), te da nikada nije hotimično pisao neistine, da je po stručnom obrazovanju stekao titulu profesora povijesti-geografije na bečkoj universi, da je predavao na sinjskoj gimnaziji, te da je puno pisao u onodobnim našim novinama, da je iskupio »uspomene naše starine« te otkrio povijesno blago kojim se može ponositi hrvatski narod. Stoga drži da je Ferdo Šišić nepromišljeno bacio na Milinovićev rad i povijesno znanje, a i poštenje uvredu koju on želi ispraviti jer to ne može sam Milinović koji je umro još 1910. godine. Dakle, Milinović je već pokojni 15 godina kad piše Šišić, odnosno 18 godina kad se javlja Bačić svojim prilogom 1928. Dirljiv je to Bačićev tekst pa ga ovdje citiramo:

»Milinović ne može odgovoriti, jer je umro god. 1910. Čim sam u *Povijesti gosp. Šišića* ono o njemu čitao, našao sam se u smetnji, kako bi trebalo da tkogod odgovori gosp. profesoru. Ja, učenik bivši te dobre i učene duše, pokoj. profesora Milinovića, od kojega sam mnogo povjesnog hrvatskog blaga nauke primio, i baš o toj uspomeni, o izboru seoskog hrvatskoga kralja, u Sinju na gimnaziji čuo ga povijedati, odlučio sam upoznati g. Šišića na nekorektnost, pa da u drugom izdanju svoje knjige ne ponovi ovakav krivi navod.

Ovdje ću nanizati nekoliko tvrdih dokaza, da je bio općenit, posvuda po našim primorskim mjestima i otočkim selima običaj izbirati kralja seoskoga, po mome mišljenju na uspomenu posljednjega hrvatskoga kralja Petra Svačića († 1102.); i taj običaj da je trajao neprekidno do god. 1797., do pada mletačke republike... Nije taj izbor bio kakva komedija, kakva šala, kakva prosta zabava, kad su i svećenstvo i vlada to dopuštali...¹¹

I sada tvrde dokaze izvodi Bačić: prvo iz literature, drugo iz izvješća s terena »da odskoči bolje istina staroga, lijepoga, dragoga običaja, koji ljubiteljima hrvatske starodavne i slavne kraljevine napunja srce radostima, a ponosom opaja«.¹²

Bačićeva argumentacija:

1. Iz postojeće literature Bačić navodi ove izvore:

- a) Pavao Pollizer iz Rovinja: *Memoria della visita in provincia di Bosna Argentina nell' a. 1640.*, vidjeti u »Starine« XXIII., str. 5.
- b) Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia I*. (Venezia 1774), pag. 151.–153.

¹¹ Bačić, Petar: *Izbor*, str. 319.–320.

¹² Isto, str. 320.

- c) Giovanni Cattalinich i. r. *Maggiore in pensione*, Spalato, 1841, pag. 22.–23.
- d) Luigi Maschek, *Manuale d. R. di Dalmazia* 1876. – 77., pag. 224.–225.
- e) Don Damjan Pavlov i Don Ivan Vuletin, *Povijest Kaštela*, Šibenik, 1916., str. 47.
- f) Mons. Francesco Carrara u »*Letture di Famiglia*«, Trieste, 1856., str. 241.
- g) Balbi, *Geografia Istorica*. Appendice scritta dal Tommaseo, Vol. I, an. 1857. (»*Le isole Jonie, Dalmazia e Corazia*«)

2. Iz prikupljenih tekstova – svjedočanstava:

Ovdje donosimo ime i prezime izvjestitelja, a potom mjesto o kojem izvješćuju fra Petra Bačića o njegovom upitu o izboru, ceremonijama i povlasticama što ih je imao novo izabrani sekoski (hrvatski) kralj.

- a) Don Ante Rubignoni, župnik Donjeg Sela i don Marin Bezić, župnik Grohota: *Otok Šolta – Donje Selo – Grohote*, 5. listopada 1926.
- b) Don Tomo Perina, župnik u Tisnom: Varoš Tisno na otoku Murteru, Tisno, 31. kolovoza 1926.
- c) Don Enrik Brnetić, župnik: *Otok Silba*, Silba, 30. kolovoza 1926.
- d) Don Hinko Brnetić, župnik: *Selo Iž Veliki* na istoimenom otoku, Silba, 31. kolovoza 1926.
- e) Don K. Vukić, župnik: *Otok Ugljan, župa Kali*, Kali, 12. studenoga 1926.
- f) O. Petar Glavaš, župnik: *Tučepi*, selo kod Makarske, Tučepi, 28. kolovoza 1926.
- g) Svjedočenje samog o. Petra Bačića o izboru seoskog kralja u Sinju. Kao posljednjeg kralja navodi gospodina Stipana Čabrića, kojega je poznao kad je išao od 1862. u sinjsku gimnaziju, kao i njegovu kćer Mandu udanu za Ivana Držanka koja je još živa.

Tog istog Stipana Čabrića spominje i Šimun Milinović u *Hrvatskom učitelju* 1879. i navodi da je »ima dvie godine, umro«, a na njega je mislio i 1874. kad piše za zagrebački *Vienac Hrvatske uspomene u Dalmaciji* i navodi da je još živ taj tada neimenovani seoski kralj. (str. 84.)

3. Usporedba tema koje obrađuje Milinović i potvrđuje Bačić

Milinović se pozivao na stariju literaturu koju je koristio, a to ponavlja i Bačić. Uzmimo za primjer svima nam dostupnu knjigu A. Fortisa *Viaggio in Dalmazia* i usporedimo talijanski tekst izvornika koji donosi Bačić i Milinovićev prijevod na hrvatski o izboru kralja u Šibeniku.

»Il re di Sebenico crearsi per le feste del Santo Natale, o dura quindici giorni. Egli ha de' segni di autorita sovrana, come quello di tenere presso di se le chiavi della città durante il tempo del suo buffonesco regnare; d'aver distinto

posto nella Cattedrale, e d'esser giudice delle azioni di coloro, che compogono la sua corte effimera. Non e piu adesso un gentiluomo che faccia la buffonesca figura di re, ma un qualche zappatore. Questo re ha pero una cosa destinata a ben alloggiarlo nel breve giro del suo governo: va per la citta coronato di spiche, vestito di scarlatta alla nazionale, e con seguito di molti suoi uffiziali. Il governatore lo tratta a pranzo, e cosi il vescovo. Chiunque lo incontro per la via, se gl'inchina. Il borgo di terra ferma, e il borgo di marina fanno anch'esi ciascuno il loro re, che non puo entrare nella citta, senza prima aver passato un ufficio al monarca cittadino.«¹³

»Odabire se o Božiću kralj u Šibeniku, i kraljuje samo petnaest dana. On nosi na sebi sve znakove kraljske oblasti. U vrieme njegova mimogrednoga kraljevanja uzdrži on ključe grada; daje mu se u stolnoj crkvi mjesto odlično, i on postaje sudcem svih, koji sačinjavaju njegovu kratko trajuću pratnju. Neodabire se više kakav ugledni doličnjak, već kakav prostak. Ovomu kralju priredjen je i dvor, u kom kroz kratko vrieme njegova kraljevanja, sasvim je po kraljsku smešćen. On prohodi gradom sa krunom od klasja okrunjen, a obučen je po hrvatsku u grimiz, i u družbi mu mnogi odlični dvorani. Mletački vladar pozivlje ga na gostbu, isto tako i biskup. Tko ga god po ulicah sretne, klanja mu se kao istinitomu kralju. U velikom Varošu i u varošu Docu obiru takodjer i oni svoga kralja, ali oni nesmjedu u grad unići bez privoljenja velikoga gradskoga kralja.«¹⁴

Na navedenom primjeru vidimo da je svakomu moguće provjeriti Milinovićeve navode iz literature. Isto tako usporedimo li Milinovićeve tekstove o izboru seoskog kralja u pojedinim mjestima i izjave 50 godina poslije anketiranih župnika iz mjesta o kojima je pisao Milinović prema upitniku fra Petra Bačića, imamo podudarne izjave s Milinovićevim objavljenim radovima.



Što je nagnalo Ferdu Šišića da tako oštro (iako u bilješci) napadne Milinovićev prosvjetiteljski rad?

¹³ Vidi Bačić, str. 320.

¹⁴ »U Šibeniku izbor je kralja o Božiću, kraljuje istina samih petnaest dana, ali na sebi nosi podpune znakove kraljske vlasti. Za vrieme toga mimogrednoga kraljevanja uzdrži on ključe grada. U stolnoj crkvi daje mu se kraljsko mjest, i zbilja postaje neograničenim vladarom svih koji mu kratkotrajnu pratnju sačinjavaju. Ovomu kralju priredjen je i kraljski dvor u komu se kroz kratko kraljevanje sasvim po kraljsku ponaša. Liepom krunom klasja okrunjen i u grimiz obučen gradom prohodi, dostojanstveno stupajući praćen je mnogim odličnim dvorani. Mletački gradski zapovjednik pozivlje ga na gostbu, a tako i biskup. Kada prohodi svak ga kao pravog kralja pozdravlja. Isto odabiraju svoje kralje u velikom Varošu i u Docu, ali ovi su samo kraljici, niti smiedu bez dozvole pravoga kralja u grad stupiti.« Milinović, 2004., str. 193. – Milinović isti tekst navodi i u raspravi *Biač* iz 1886., no s malim inačicama u prijevodu, vidi isto, str. 359.–360.

Na to ga je nagnala polemika s Hauptmannom u vezi slovenske povijesti i veza s Hrvatskom u doba narodnih vladara.

Pokušao sam još ponegdje kod Šišića pronaći osvrće li se na Milinovićev povjesničarski rad. Za sada sam pronašao u njegovu posmrtno objavljenom djelu *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102–1301), Prvi dio (1102–1205) od Kolomana do Ladislava III*, HAZU, Zagreb 1944. na strani 194. kad raspravlja o gradu Zadru u bilješci 72. kaže:

O knezu Domaldu up. Milinović Š., Cetinski knez Domaldo, Zadar 1886.

No, kakvo je mišljenje imao Šišić o autorima koje je samo usput spomenuo u bilješci ili bilješkama, kazuje nam Miho Barada u *In memoriam Ferdi Šišiću* u časopisu *Alma Mater Croatica*:

»Ali s pseudonaučnicima bio je bez pardona. S njima ne bi polemizirao nego u kojoj kratkoj bilješci, sa nekoliko riječi za uvijek bi obračunao. Ovi, a bili i rijetki, jalni na njega uvijek su osobito tajnim došaptavanjem, ogovaranjem, ocrnjivanjem nastojali da mu svugdje i u svakom pogledu ugled umanje, u čemu su nažalost radi naših specijalnih prilika često kod neupućenih i uspijevali. Kad su ga javno napadali, makar ih je pokojnik svojom nadmoćnošću mogao da satire u prah, on im nije odgovarao, s njima polemizirao, nego bi stoičkim mirom kazao: 'S takvim polemizirati, značilo bi davati im važnost'. Ako bi ovakvi nešto dobra dali, on im je znao i te kako to priznati.«¹⁵

Odnosi li se ova Baradina napomena o postupcima prof. Šišića i na Milinovića, ostavimo ovom prigodom po strani i za neka druga vremena.



Zaključak

Bačićev postupak u dokazivanju temeljit je i ne ostavlja prostora za nedoumice:

1. Bačić navodeći izvore kazuje da Šišićeva teza ne stoji da nitko do Milinovića o tome nije pisao. Nije nam primarno raspravljati jesu li izvori vjerodostojni i koja im je dokazna težina u vezi s predmetom na koji se osvrnuo Šišić, već želimo pokazati da postoje, a time da je netko i osim Milinovića pisao o seljačkim kraljevima u Dalmaciji.
2. Bačić metodom pozitivnih – empirijskih znanosti ponavlja »eksperiment«, te 50 godina kasnije u istim mjestima traži potvrdu Mili-

¹⁵ Miho, Barada, »In memoriam nuper defuncti professoris dr. Ferdinandi Šišić«, *Alma mater Croatica*, God. III, Zagreb, 1940., br. 6-7, str. 224., stupac 2.

novičevih opisa izbora seoskog kralja. I tu dobiva potvrdu Milinovičevih navoda.

Stoga možemo zaključiti da je Milinović vjerodostojan autor teme koju je obrađivao i ne može mu se pripisati da 'samo je plod fantazije'.

Spadaju li Milinovičeve rasprave u političku povijest ili je to etnografija o tome nismo govorili. Možemo zaključiti da Bačićeva primjedba na Šišićevu bilješku o Milinoviću urodila je vrijednim istraživanjem o narodnim običajima u desetak dalmatinskih mjesta i to je značajan prinos hrvatskoj etnografiji, ali ujedno dobra opomena da se prema Milinovičevim radovima ne treba odnositi podcjenjivački.

Usput napomenim da je još autor pisalo o seoskim kraljevima u godinama prije nego se 1925. pojavila Šišićeva *Povijest Hrvata*, a i poslije Bačićeva napisa 1928. Štoviše, dodajem, da je na samom simpoziju 2006. u raspravi poslije održanog referata akademik Maštrović napomenuo da je i on osobno bio sudionikom izbora seoskog kralja na Silbi, a na literaturu o ovoj temi upozorio je i akademik Nikica Kolumbić, no kako moj referat nije imao za cilj etnografsko istraživanje ni pisanje rasprave iz područja etnologije i etnografije, to držim da sam ovim referatom uspio pokazati da je fra Petar Bačić iz znanstvenog poštenja želio upozoriti prof. Šišića da ne stoji njegova primjedba u bilješci da »taj običaj nije nigdje poznat, a i sve ono drugo što priča Milinović samo je plod fantazije«.

Iz svega možemo zaključiti da je Šišić nepravедno odbacio Milinovičevu pisanje o izboru seoskoga kralja.

Dokazni postupci profesora L.J. H. na temelju Milinovičevih zapisa mogu biti upitni, ne zato što je Milinović pisao »fantazijske« tekstove, već zato što Milinovičevi tekstovi imaju jednu drugu poruku, a to je da je u narodu običaj biranja seoskog kralja održavanje svijesti o narodnim kraljevima na prvom mjestu što spada u narodoznanstvo (etnologiju) i etnografiju, a potom na utvrđivanje značenja u političkoj povijesti.

Bačićeva reakcija je potpuno na mjestu jer je neutemeljena Šišićeva tvrdnja da nitko nije pisao o izboru seoskog / hrvatskog kralja, što opovrgava literatura, a i narodna tradicija koja je još u dvadesetim godinama 20. stoljeća živa, štoviše i pod kraj 20. stoljeća ta je tradicija živa i obnaša se, prema svjedočenju prof. dr. Tihomila Maštorvića na skupu o Petru Bačići, kad je u razgovoru poslije mog održanog referata naglasio da je on sam sudjelovao u svečanosti izbora seoskog kralja na Silbi.

Ovaj iako usputni tekst u Bačićevom opusu, vrlo je značajan za našu etnografiju s toga razloga jer je autor prikupio podatke s terena i utemeljio ih pisanim tekstovima očevidaca na terenu ili pak svjedočenjem starijih o tim običajima čiji su suvremenici u svojoj mladosti bili sudionici izbora ili čuli od svojih starijih da su bili sudionici tih izbora seoskog kralja.

Uzimanje tih običaja i tradicija kao vjerodostojnih povijesnih izvora – što je činio Milinović – može izazvati oštre reakcije, kao što smo vidjeli kod prof. Šišića, ali može potaknuti i drugačija metodološka propitivanja u povijesnoj znanosti gdje bi i tradicije mogle ući u područje vjerodostojnih povijesnih izvora. No, to otvara teoretska pitanja i sporenja o čemu ne bih na ovome mjestu.

Literatura:

1. Antoljak, Stjepan, »Ferdo Šišić (*9. III. 1869. – † 21. I. 1940.)«, *Suvremenik*, XV–II, Zagreb, 1940., 3, 87–89.
2. Bačić, Petar, »Izbor seoskog kralja u Dalmaciji«, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb, 1928., knj. XXVI. sv. 2., 319–328.
3. Barada, Miho, »In memoriam nuper defuncti professoris dr. Ferdinandi Šišić«, *Alma mater Croatica*, III, Zagreb, 1940., 6–7, 221–224.
4. Bekavac Basić, Ivan, *Društveno-prosvjetiteljski rad o. Šimuna Milinovića (Tragom Milinovićevih pisama Augustu Šenoi, 1874.–1879.)*, u: *Lovreč, monografija župe Lovreč-Opanci*, Lovreč, 1993., 506–513.
5. Fortis, Alberto: *Put u Dalmaciju* (preveo Mate Maras), Slobodna Dalmacija, Split, 2007.
6. Friganović, Joakim, »O. fra Petar Bačić«, *Sinjska spomenica 1715–1965*, Sinj, 1965., 329–335.
7. Glibota, Milan, *Predgovor*, u: *Hrvatske uspomene iz Dalmacije*, Školska knjiga – Ogranak Matice hrvatske Imotski, Zagreb – Imotski, 2004., 5–10.
8. Jukić, Nediljko, »Ravnatelji i profesori Franjevačke klasične gimnazije u Sinju od 1854. Do 2004. godine«, *Franjevačka klasična gimnazija u Sinju*, Split-Sinj, 2004., 631–659.
9. Jurišić, Hrvatinić, »Bibliografija nadbiskupa fra Šimuna Milinovića«, u: *Lovreč, monografija župe Lovreč-Opanci*, Lovreč, 1993., 590–599.
10. Kosor, Karlo, »O. fra Petar Krstitelj Bačić«, *Kačić*, V, Split, 1973, 55–91.
11. Milinović, Šimun, *Hrvatske uspomene iz Dalmacije*, Školska knjiga – Ogranak Matice hrvatske Imotski, Zagreb – Imotski, 2004., 60–63, 77–84, 189–196, 358–360.
12. Milinović, Šimun, »Izbor seoskog kralja u Dalmaciji«, *Hrvatski učitelj*, III, (1879.), 2–4.
13. Pezo, Bruno, *Fra Šimun Milinović, profesor, ravnatelj, župnik*, u: *Lovreč, monografija župe Lovreč-Opanci*, Lovreč, 1993., 495–505.
14. Soldo, Josip Ante, »Djelovanje franjevaca Provincije Presvetog Otkupitelja kroz 250 godina (1735.–1985.) – Društveno kulturni pregled«, *Kačić*, XVII., Split, 1985., 197–358.
15. Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925.
16. Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102–1301)*, HAZU, Zagreb, 1944.

17. Vrčić, Vjeko, *Životopis fra Šimuna Milinovića – barskog nadbiskupa (Lovreć-Opanci 1835. – Bar 1910.) – autobiografija*, u: *Lovreć, monografija župe Lovreć-Opanci*, Lovreć, 1993., 480–485.

PETAR BAČIĆ O IZBORU SEOSKOGA KRALJA U DALMACIJI

Sažetak

Pišući o hrvatskim uspomenuama iz Dalmacije (1873. do 1785.) u zagrebačkom Viencu fra Šimun Milinović (1835. – 1910.) dotaknuo se i običaja izbora kralja u nekoliko mjesta u Dalmaciji. Poslije je taj običaj posebno obradio u Hrvatskom učitelju iz 1879. u tri nastavka pod naslovom Kako su u Dalmaciji birali hrvatske kralje, prikazujući izbor u (Kaštel) Starom, Šibeniku, Silbi, Olibu i Ižu, te u Sinju, a potom o istoj temi piše u raspravi Biač, Zadar, 1886.

Prof. Ferdo Šišić 1925. pišući Povijest Hrvata dotaknuo se posebno Milinovićeve rasprave iz Hrvatskoga učitelja i u bilješci na str. 300. zapisao da »taj običaj nije nigdje poznat, a i sve ono drugo što priča Milinović samo je plod fantazije«.

Takva Šišićeva tvrdnja potaknula je fra Petra Bačića da obrani rad, povijesno znanje i poštenje svog profesora povijesti iz sinjske franjevačke gimnazije koji je bio već 15, odnosno 18 godina mrtav, kad Bačić piše svoj članak 1928., te se sam ne može obraniti.

Bačić obranu Milinovića iznosi u radnji Izbor seoskoga kralja u Dalmaciji koju je objavio u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena, JAZU. Tu Bačić u obranu svoga učitelja donosi izvatke iz autora na koje se pozivao Milinović a ondje gdje Milinović ne navodi pisane izvore već kazivanja mještana, Bačić je zamolio župnike u tihm mjestima da mu potvrde postoje li još ta sjećanja i da nešto napišu o postojanju ili nepostojanju takvih običaja. Od župnika je dobio dopise koji potvrđuju Milinovićeve tvrdnje, te ih prilaže u svojoj raspravi. Tako imamo zapise Bačićevih suvremenika iz 1926. koji svjedoče o običaju izbora kralja u pojedinim mjestima po Dalmaciji.

Prikupljajući podatke za odgovor Ferdi Šišiću u obranu Milinovića, Bačić je priložima dobivenim s terena pridonio boljem poznavanju narodnog života i običaja po mjestima Dalmacije koji su se zadržali kroz dugi niz stoljeća i koji su zamrli za austrijske uprave u Dalmaciji.

PETAR BAČIĆ AND THE ELECTION OF THE VILLAGE KING IN DALMATIA

Abstract

In his Croatian memoirs from Dalmatia published in the Zagreb Vienc between 1873 and 1785, Fr. Šimun Milinović (1835 – 1910) mentioned the customary election of the village king that took place in several places in Dalmatia. Later, these customs were examined in Hrvatski učitelj (Croatian Teacher) in 1879, in a series of three articles entitled Kako su u Dalmaciji birali hrvatske kralje (How Croatian Kings Were Elected in Dalmatia), which focussed on elections in Kaštel

Stari, Šibenik, Silba, Olib, Iž, and Sinj, and the same topic was discussed in Biač, published in Zadar in 1886.

In his 1925 book *Povijest Hrvata* (History of the Croats), the professor Ferdo Šišić, discussing the aforementioned work by Milinović published in *Hrvatski učitelj* (Croatian Teacher), footnoted on page 300 that »these customs are otherwise unknown, and are purely the fruit of Milinović's imagination.«

Šišić's statement incited Fr. Petar Bačić to defend the work, the historical knowledge and the honesty of his professor of history at the Sinj Franciscan high school, who had been dead already 15 or 18 years when Bačić wrote his article in 1928, and thus could not defend himself.

Bačić's defence of Milinović's opinion, entitled *Izbor seoskoga kralja u Dalmaciji* (The Election of the Village King in Dalmatia) was published in *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena, JAZU* (Papers on the National Life and Customs of Southern Slavs, Yugoslav Academy of Arts and Sciences).

In that defence of his professor, Bačić quotes the excerpts on which Milinović focussed, and points out the instances in which Milinović did not cite his sources. Basing his opinion instead on local, oral traditions, Bačić entreated parish priests in those villages to confirm or deny, in writing, the existence of such customs. He obtained written confirmation of Milinović's statements, and appended them to his article. We thus have the writings of Bačić's contemporaries from 1926, which confirm certain Dalmatian villages' custom of electing kings.

Bačić's fieldwork – collecting facts to answer Ferdo Šišić in defence of Milinović – helped better the understanding of the life and customs of some Dalmatian villages, customs that had survived across the centuries but disappeared under Austrian rule in Dalmatia.



Ispred Slapova Krke. Slijeva: Anastazija Vlastelić, Diana Stolac,
Ines Srdoč-Konestra i Saša Lajšić

Ivan Kosić

RUKOPISNI RJEČNICI I GRAMATIKE
U
ZBIRCI RUKOPISA I STARIH KNJIGA NACIONALNE
I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE*

UDK 811.163.42 (091)

Šime Jurić¹ je 1979. dovršio obradu rukopisne građe u fondu Zbirke rukopisa i starih knjiga, a 1991. tiskan je i 1. svezak *Kataloga*,² u kojem su rukopisi poredani *ordine signaturarum*, od R 3001 do R 7946, odnosno *numero corrente*, od 1 do 4430. Svi rukopisi podrobno su obrađeni (utvrđeno je vrijeme i mjesto njihova nastanka, doneseni su i njihovi materijalni opisi: broj listova, odnosno stranica i njihovi promjeri), prenesene su i kasnije zabilješke, donesena je i važnija literatura te način prispjeća pojedinoga rukopisa u Zbirku. Treba napomenuti, da su prije S. Jurića veliki dio glagoljičnoga rukopisnoga fonda u Zbirci podrobno u svojim radovima opisali Ivan Milčetić,³ Rudolf Strohal⁴ i Vjekoslav Štefanić,⁵ a glavninu ćiriličnoga fonda⁶ popisao je i opisao Vladimir Mošin.⁷

U ovome radu izdvojeni su svi rukopisni rječnici i gramatike u fondu Zbirke rukopisa i starih knjiga, i to samo oni rječnici i gramatike što su kataložno obrađeni i signirani, a u Zbirku su prispjeli ponajviše u ostavštinama hrvatskih znanstvenika i kulturnih djelatnika, koji su Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici darovali svoje zbirke rukopisa i knjiga. Novonabavljene ostavštine Blaža Jurišića, Mate Ujevića i Šime Jurića nisu još uvijek obrađene, pa su one samo spomenute u uvodnome tekstu.

* Prilog je posvećen akademiku Eduardu Hercigonji za njegov 78. rođendan.

¹ Šime Jurić (1915.–2004.), klasični filolog, bibliograf i dugogodišnji voditelj *Zbirke rukopisa i starih knjiga* Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

² *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke*. Knj. 1–6. – Zagreb, 1991–2000.

³ Ivan Milčetić (1853.–1921.), jezikoslovac, slavist.

⁴ Rudolf Strohal (1856.–1936.), jezikoslovac i književnik.

⁵ Vjekoslav Štefanić (1900.–1975.), jezikoslovac.

⁶ Vladimir Mošin, *Ćirilski rukopisi i pisma Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*. Radovi Staroslavenskog instituta, 5(1964), 163–233.

⁷ Vladimir Mošin (1894.–1987.), jezikoslovac, slavist.

Hrvatska je vlada 20. listopada 1893. otkupila i darovala Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici rukopisnu i knjižnu zbirku Ljudevita Gaja, vođe hrvatskoga narodnoga preporoda, čije je preuzimanje obavljeno od 20. ožujka do 20. travnja 1894. godine. Najstariji Gajev sin Velimir (1845.–1902.) popisao je sav fond od 1872. do 1874. i na svaku se rukopisnu i knjižnu jedinicu potpisao (VGaj, Velimir Gaj, Velimiri Gaj) te 1875. u Zagrebu objavio katalog pod naslovom *Knjižnica Gajeva: ogled bibliografskih studija*, prema kojem je Gajeva knjižnica sadržavala ukupno oko 17.000 svezaka rukopisne i knjižne građe, a bila je podijeljena na 32 skupine. U Zbirku je prispjela i Gajeva osobna rukopisna ostavština u kojoj se nalazi i oko 2.500 pisama.

Josip pl. Mačvanski je 1921. godine darovao Knjižnici rukopisnu ostavštinu Wilhelma Konrada Brinka, austrijskog isusovca i profesora na Teresianumu, u kojoj se stekla uglavnom građa za školska predavanja te nekoliko rječnika.

Među rukopisnim ostavštinama posebno mjesto zauzima ostavština Vatroslava Jagića,⁸ u kojoj su završile i ostavštine dvojice Slovenaca, Jerneja Kopitara⁹ i Jagićeva učitelja Franca Miklošiča.¹⁰ Jagić je svoju rukopisnu zbirku oporučno ostavio Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici, a to potvrđuje i tadašnji ravnatelj Franjo Fancev: »Potpisano ravnateljstvo kr. sveučilišne knjižnice posvjedočava ovime uredovno, da mu je poznata oporuka pokojnog sveuč. profesora u Beču dra. Vatroslava Jagića, kojom je ostavio kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu svoju arhivu t. j. korespondenciju, dokumenta i diplome. Ta je arhiva već izlučena iz ostavštine pokojnika i dne 29. decembra 1923. predana u svojini kr. sveučilišne knjižnice. U Zagrebu, dne 23. aprila 1924.«

Dio ostavštine Stjepana Ivšića otkupljen je 1963. godine od Ivšićevih nasljednika, ukupno 1796 svežnjeva, među kojima se našlo i 1909 pisama, a preostali dio otkupljen je u razdoblju od 1970. do 1980. godine.

Zbirku rukopisa i oko tri stotine tiskanih knjiga na arapskom, turskom i perzijskom jeziku prodala je Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici obitelj Muhibić, a prijenos knjiga iz Sarajeva u Zagreb okončan je 1966. godine. Zbirka se čuva kao zasebna cjelina, a kataložno ju je obradila dr. sc. Tatjana Paić-Vukić. Rukopise s područja arapsko-islamske znanosti i književnosti započeo je oko 1810. prikupljati sarajevski kadija Mustafa Muhibbi, čiji se eklibrisi nalaze na osamdesetak kodeksa, a među ruko-

⁸ Vatroslav Jagić (1838.–1923.), jezikoslovac, slavist.

⁹ Bartolomej Jernej Kopitar (1780.–1844.), slovenski jezikoslovac, slavist.

¹⁰ Franc Miklošič (1813.–1891.), slovenski jezikoslovac, slavist.

pisima je i nekoliko njegovih osobnih bilježnica raznovrsna sadržaja te jedan zbornik koji je u cijelosti sâm prepisao. Rukopisi sadržavaju više od 300 cjelovitih djela i ulomaka s područja islamske pravne znanosti (fikha), dogmatike, arapske gramatike i stilistike, logike, historiografije, arapske, turske i perzijske književnosti, medicine, astronomije i astrologije. Većina je djela na arapskom, nešto manje na turskom, a najmanje ih je na perzijskom jeziku. Niz ekslibrisa bivših vlasnika pokazuje put prenošenja knjige od Meke, Istanbula, Sofije ili Ohrida do ruku Mustafe Muhibbija i njegovih nasljednika. Iz kolofona nekih rukopisa vidi se da su prepisani u Sarajevu, Vlasenici, Livnu i drugim mjestima u Bosni i Hercegovini. Rukopisi su nastali u razdoblju od sredine XV. do prve četvrtine XX. st. Najstariji potječe iz hidžretske 858. [1454.] godine, t. j. *Hāšiya ʿalā Hāšiyat as-Sayyid ʿalā Šarh Matāliʿ*, superglosa na komentar jednoga djela iz logike. Vrlo je star i primjerak trećega i četvrtoga dijela filozofsko-sufijske poeme *Mesnevije (Matnawī-i maʿnawī)* perzijskoga mistika Ğalāluddīna ar-Rūmīja; djelo je prepisano hidžretske 874. (1469.) godine. U rukopisima ima i djela bosanskih autora koji su pisali na orijentalnim jezicima: pjesnička zbirka *Divan Sabita (Tābit)* Užičanina, djelo Hasana Kafija Prušćaka *Rawdāt al-ġannāt fī usūl al-ʿtiqādāt* (Rajski perivoji o temeljima vjerovanja).

Ostavština Blaža Jurišića¹¹ otkupljena je 2002. od Jurišićeve kćeri Jasne Šeravić i sadržava stotinjak rukopisnih jedinica studija i članaka, dnevnik, pisma i osobne dokumente, kao i neobjavljeni rječnik hrvatskoga jezika (u 19 drvenih ladica).

Ivana Ujević-Birtić je 2004. godine Knjižnici darovala rukopisnu ostavštinu svojega oca Mate Ujevića,¹² u kojoj su se našli i *Rječnik morske i slatkovodne faune i flore te Pomorski rječnik: narodno nazivlje*.

Ostavština Šime Jurića otkupljena je 2005. od njegovih nasljednika. U njoj su, među ostalim, sadržani: *Latinsko-hrvatski rječnik, Hrvatsko-latinski rječnik, Latinski rječnik, Rječnik toponima, Grčki rječnik, Rječnik kratica, Rječnik rodbinskih naziva, Rječnik graditeljstva, Rječnik antropologije, Rječnik botanike, Rječnik za bibliotekare i arhiviste* i 5 kutija rječničke građe.

Pri prenošenju glagoljčnih i ćiriličnih znakova u latinične nastojalo se poštivati načelo *znak za znak*, pa su u preslovljavanju rabljeni i pojedini znakovi kojih nema u hrvatskome grafijskome sustavu, i to prema pre-

¹¹ Blaž Jurišić (1891.–1974.), jezikoslovac.

¹² Mate Ujević (1901.–1967.), bibliograf i leksikograf.

porukama stručnjaka s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Staroslavenskog instituta te Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: ꞑꞑ i ꞑ → j, ꞑꞑ i ꞑꞑ → č, ꞑꞑ i ꞑꞑ → ê, ꞑ → ь, dok su poluglasnici ꞑ i ꞑ preneseni iz ćirilice u izvornome obliku.

1. ABJANIĆ, ILIJA¹³

Abjanić je 82 mape svoje rukopisne ostavštine,¹⁴ nastale u XX. st., u kojoj su se stekli uglavnom njegovi jezikoslovni i vjerski spisi, darovao Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u protegu od 1935. do 1945. Jezikoslovni spisi¹⁵ izdvojeni su u svescima: XXV–XXVI, XXVII, XXXV, XLI–XLII i LXXVII.

- (1.) XXV – XXVI. **Ljekarski rječnik horvatskoga govora.** – Imotski 1897.–1930. – 3015 l. (Knj. I. A–O: a. 615 l. + b. 625 l. + c. 615 l. – Knj. II. P–Ž: a. 584 l. + b. 585 l.); 34,4 × 21,3 cm
- (2.) XXVII. **Erotica Croatica (Horvatske hervotike)**¹⁶: za naučne svrhe doktora prava, mudroslovlja i ljekarstva – Imotski 1897.–1930. –106 l.; 34,2 × 21 cm
- (3.) XXXV. **Biblijsko kazalo imena Staroga i Novoga zavjeta.** – Imotski 1931. – 160 l.; 34,3 × 21 cm
- (4.) XLI. **Rječnik posve ispravljenog nazivlja mjesta u kraljevini Jugoslaviji. (Harvatskih pokretnih pisama svezak V.).** – Zagreb 1934. – 206 l.; 34,2 × 21,1 cm
- (5.) XLII. **Harvatska narodna imena i prezimena u nazivlju »Mjesta kraljevine SHS«, Beograd 1927.** – Zagreb, 1934. – 158 l.; 34,2 × 21,1 cm
- (6.) LXXVII. **Hrvatska pokretna pisma: posve prigodan rječnik suvremena, dotjerana i usavršena govora harvatskoga u svim njegovim pravcima: je-kavskom, pravopisnom, blagoglasnom, zaštitnom i pravoglasnom pravcu: svezak XVIII. (23 pisma).** – Zagreb 1943. i 1944. – 279 l.; 34,2 × 21,1 cm

R 6647

¹³ Ilija Abjanić (1868.–1946.), liječnik i političar.

¹⁴ Jurić 1997: 178, br. 3278.

¹⁵ Nataša Bašić-Kosić, *Slovoapis i pravopis Ilije Abjanića*. Riječ, 2 (1996), 2; str. 7–23.

¹⁶ Ilija Abjanić, *Erotica Croatica*. – Zagreb: Ex libris, 2003. – 321 str.: ilustr.; 24 cm. Donesen je i preslik rukopisa, kao i prilozi Ive Padovana *Ilija Abjanić: liječnik i leksikografte Dalibora Brozovića Horvatske hervotike Ilije Abjanića*.

2. ALBELEY, JOZEFINA

Sinonima u Šenoe¹⁷

Jozefina Albeley je svoj seminarski rad napisala 1917./1918. lat. kurzivom na 33 neuvezana papirna lista vel. 21 × 17,3 cm. Rukopis je otkupljen od Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7641

3. BABUKIĆ, VJEKOSLAV

- (1.) Mažuranić, Ivan i Jakov Užarević, *Deutsch-ilirisches Wörterbuch: Němačko-ilirski slovar*. Agram: Verlag und Druck der k. priv. ilirischen National-Buchdruckerei von Dr. Ljudewit Gaj, 1842.¹⁸ – XVIII + 486 str.; 21,2 × 13,7 cm

Babukić¹⁹ je na praznim listovima tiskanoga primjerka unio brojne zabilješke i dodatke za novo izdanje te se potpisao na naslovnici: Vjekoslav Babukić – 1842.

R 3396

- (2.) Ilirska slovnica. U Zagrebu: Bèrztiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja, 1854.²⁰ – XVI + 444 + kazalo; 21,2 × 14 cm

Babukić je u tiskani primjerak unio brojne zabilješke i dodatke za novo izdanje.

R 3397

- (3.) Osnova slovnice slavjanske narěčja Ilirskoga²¹

Slovnice je Babukić sastavio u Zagrebu, 12. svibnja 1836. latiničnim kurzivom na 42 neuvezana papirna lista vel. 37,4 × 22,8 i 39 × 23,8 cm.

Na omotnici je potpisan: V. Gaj 1873.

4. BARSKI, LUDWIG

Die baltisch-slavische Doppelheit der Tiefstufe der sogenannten tert=Wurzeln²²

Filološku raspravu napisao je Barski 1906. strojopisom na 133 papirna lista vel. 33,8 × 20,5 cm, a Jagić je rukom unio svoje ispravke. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 4489

¹⁷ Jurić 2000: 239, br. 4163.

¹⁸ Jurić 1991: 167, br. 394.

¹⁹ Vjekoslav Babukić (1812.–1875.), jezikoslovac i preporoditelj.

²⁰ Jurić 1991: 167, br. 395.

²¹ Ljudevit Gay, *Pravopisz*. Danica, II(1836), br. 10 (str. 38–40), br. 11 (str. 41–43), br. 12 (str. 46–48); Jurić 1993: 9, br. 668

²² Jurić 1994: 14, br. 1438.

5. BORANIĆ, DRAGUTIN

Predavanja na Filozofskom fakultetu u Zagrebu²³

Boranić²⁴ je svoja predavanja zabilježio 1918.–1923. lat. kurzivom na 305 papirnih listova vel. 20,5 × 15,5 cm i podijelio ih u dva sveska, a u njima je obuhvatio glasove hrvatskoga jezika, oblike, čakavsko narječje, metriku narodnih pjesama te povijest ćirilice. Rukopis je otkupljen od filologa Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7652

BRINK, WILHELM KONRAD

(1.) *Lexicon falsationum memorabiliorum quae monumentorum, antiquorum, praesertim, suppressione, depravatione, et suppositione patratae sunt: cum illustrioribus(ue) operum talium Patronis*²⁵

Brink²⁶ je Rječnik o poznatijim zabludama u starim spomenicima sastavio u XVIII./XIX. st. latiničnim kurzivom na 267 neuvezanih papirnih listova vel. 20,5 × 15 i 22 × 18,7 cm.

R 4127

(2.) *Lexicon Latinum systematico-criticum*²⁷

Leksikon je sastavljen koncem XVIII. st. u 5 svezaka lat. kurzivom na neuvezanim papirnim listovima, od kojih su sačuvani sv. 2 (313 l. vel. 19 × 12 cm) i sv. 5 (334 l. vel. 18,5 × 11,5 cm).

R 4143

(3.) *Glossarium Germanicum, ostendens origines Graecas*²⁸

Etimološko-komparativni rječnik njemačkoga jezika sastavio je Brink koncem XVIII. st. latiničnim kurzivom na 293 neuvezana papirna lista vel. 19 × 12 cm.

R 4144

(4.) *De nominibus Dei veterum Graecorum, Romanorum necnon Orientalium. (Notata onomatographica)*²⁹

Onomastički leksikon sastavio je Brink u XVIII./XIX. st. latiničnim kurzivom u 2 neuvezana svežnjica: sv. 1 (94 l. vel. 18,5 × 11,5 cm) i sv. 2 (275 l. vel. 18,5 × 11,5 cm).

R 4147

²³ Jurić 2000: 242, br. 4174.

²⁴ Dragutin Boranić (1870.–1955.), jezikoslovac, slavist.

²⁵ Jurić 1993: 193, br. 1982.

²⁶ Wilhelm Konrad Brink (1740.–1820.), austrijski klasični filolog, isusovac.

²⁷ Verzeichniss der unschätzbaren von W. v. Brink hinterlassenen Handschriften, Nro. 4.

²⁸ Jurić 1993: 199, br. 1099.

²⁹ Verzeichniss der unschätzbaren von W. von Brink hinterlassenen Handschriften, No. 20; Jurić 1993: 200, br. 1102.

(5.) Wörterbüchel über dunkle und abgeschmakte Schulfüchserereyen in der altväterischen Physik und Metaphysik, für jene, welche aus Vorurtheil daran nicht ganz vergessen wollen³⁰

Mali rječnik o školskim pedanterijama sastavio je Brink u XVIII./XIX. st. latiničnim kurzivom u tri sveska, od kojih su sačuvani: sv. 1 (226 l. vel. 18,5 × 11,5 cm) i sv. 3 (138 l. vel. 18,5 × 11,5 cm).

R 4148

(6.) Varia lexicalia [Latine et Germanice]³¹

Kratke zabilješke o jeziku, pismu i starinama Egipćana, Hebreja, Grka i Rimljana sastavio je Brink u XVIII./XIX. st. latiničnim kurzivom na 165 neuvezanih papirnih listova: (l. 1–58: Lingua et scriptura religionis antiquissimae I–II; l. 59–79: [De Aegyptia lingua]; l. 80–94: Hebräische Alterthümer; l. 95–98: Lingua Graeca ex indigena et Hebraea, Latina seu Itala ex indigena, Graeca, et Hebraea; l. 99–157: Lexicon der Sprache, Sitten und Gebräuche der Griechen und Römer; l. 158–165: Deutscher Lexicon etymol.

R 4149

6. BRÜCKNER, ALEKSANDER

(1.) Die polnische Graphik³²

Brückner³³ je filološku raspravu o poljskoj grafiji napisao goticom na 33 neuvezana papirna lista vel. 21 × 16,5 cm. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 4479

(2.) Die deutschen Lehnwörter in Polnischen³⁴

Filološka rasprava o njemačkim posudenicama u poljskome jeziku napisana je kurzivnom goticom na 120 neuvezanih papirnih listova vel. 20,8 × 16,5 cm. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 4480

7. BULAT, PETAR

Beiträge zur slavischen Semasiologie³⁵

Priloge o slavenskoj semasiologiji sastavio je Bulat³⁶ koncem XIX. i poč. XX. st. lat. kurzivom na 198 neuvezanih papirnih listova vel. 33 × 21 cm: Kap. I. Tiere mit sympathischen Eigenschaften – 33 [36] l.; Kap. III. Das Tier in der slavischen Volkspoesie 190–211 [=24] l.; Kap. IV. Kleidung – 212–227 [=18] l.; Kap. V. Speise und Trank – 228–240 [=15] l.; Kap.

³⁰ Jurić 1993: 200, br. 1103.

³¹ Jurić 1993: 201, br. 1104.

³² Jurić 1994: 11, br. 1428.

³³ Aleksander Brückner (1856.–1939.), poljski jezikoslovac, slavist.

³⁴ Jurić 1994: 11, br. 1429.

³⁵ Kristof Bulat, *Beiträge zur slavischen Bedeutungslehre*. Archiv für slavische Philologie, 37(1920), 93–116 i 460–491; Jurić 1997: 84, br. 3007.

³⁶ Petar Kristof Bulat (1889.–1945.), etnograf i leksikograf.

VI. Spiel und Tanz – 241–264 [=26] l.; Kap. VII. Menschen- und Tierkörper – 265–281 [=19] l.; Kap. VIII. Krankheiten – 282–313 [=34] l.; Kap. Tiernamen von der Ähnlichkeit mit andren Tieren – 314–335 [=26] l. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 6359

8. BULLE, KONSTANTIN

August Schleicher³⁷ und die Sprachvergleichung³⁸

Bulle³⁹ je tu studiju o poredbenoj gramatici napisao u 2. pol. XIX. st. na 18 prošivenih papirnih listova vel. 34,7 × 22,2 cm. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 4488

9. DROBNIČ, JOSIP

Ilirsko–němačko–talianski mali rěčnik: sa osnovom gramatike ilirske (protumačeno němački i talianski) od Věkoslava Babukića. U Beču, 1846.–1849.⁴⁰–Sv. 1–2 (XVI + 812 + [2] str.); 14,2 × 10 cm

Prvi svezak sadržava Drobničev *Rječnik*, a drugi Babukićevu *Osnovu* na njemačkome (Grundzüge der ilirischen Sprachlehre) s rukopisnim zabilješkama i dodatcima Vjekoslava Babukića na 131 umetnutome listu: Primj. a) prvoga sveska sadržava Drobničev »Rječnik« na 1137 umetnutih papirnih listova razl. veličine, dočim primj. b) sadržava Drobničev *Rječnik* sa zabilješkama Stanka Vraza na 257 umetnutih papirnih listova razl. veličine. Prvi primjerak Babukić je darovao Knjižnici Narodnoga muzeja, a drugi je otkupljen 1954. od Znanstvene knjižare u Zagrebu.

R 3410

10. DROBNIČ, JOSIP – ANTUN MAŽURANIĆ

Ilirsko–němačko–talianski mali rěčnik⁴¹

Drobnič⁴² i Mažuranić⁴³ (djelomice i Babukić) sastavili su 1849. taj rječnik latiničnim kurzivom na IV + 384 + 154 neuvezane papirne stranice vel. 22,5 × 18,5 i 40,5 × 26 cm i podijelili u dva sveska: 1. Ilirsko–němačko–talianski mali rěčnik Josipa Drobnića (bez »dodataka« Antuna Mažuranića – osim uz slovo A) i 2. Ilirsko–němačko–talianski mali rěčnik Josipa Drobnića i Antuna Mažuranića, koji sadržava slova U–Ž.

R 3941

³⁷ August Schleicher (1821.–1868.), njemački jezikoslovac.

³⁸ Jurić 1994: 14, br. 1437.

³⁹ Konstantin Bulle (1844.–1905.), njemački povjesničar.

⁴⁰ V. Babukić, *Ilirsko–němačko–talianski mali rěčnik od Josipa Drobnića*. Danica, XII(1846), br. 26, str. 105–106; Jurić 1991: 170, br. 403.

⁴¹ Jurić 1993: 82, br. 900.

⁴² Josip Drobnič (o. 1805.–1861.), slovenski jezikoslovac, svećenik.

⁴³ Antun Mažuranić (1805.–1888.), jezikoslovac.

11. GAJ, LJUDEVIT

Književna djelatnost⁴⁴

Književne radove, kao i radove iz područja jezikoslovlja i leksikografije, sastavio je Gaj u razdoblju od 1826. do 1843. i napisao na ukupno 1874 neuvezana papirna lista razl. veličine te podijelio u nekoliko skupina, od kojih rječnike i gramatike sadržavaju: A. III. Jezično-pravopisni sastavci – [119] l. (1. Navuchanye jezika horvatzkoga – 4 l.; 2. Zverhu rechih Panonia, Poeonia, Župa, Župan – [1] l.; 3. Zverhu jezika magyarskoga – [2] l.; 4. Pravopisz⁴⁵ – [21] l.; 5. Über die Vereinigung der in den alilirischen Distrikten wohnenden Slaven zu einer Büchersprache⁴⁶ – [8] l.; 13. Mi Slavjani imademo mnoge reči, koje su tudjine iz našega korenja izpeljali – [1] l.; 14. Fragmenti raznih članaka i rasprava o jeziku – [4] l.; 16. Kratka osnova Horvatsko-Slavenskoga Pravopisaña, poleg mudrolubneh narodneh i prigospodarneh temelov. – Vu Budimu iz tiskarne Kralevsk. Vseučilišća – [39] l. + 4 kom.; B. III. Bileske na Rechnik y Szlovniczu zpadajuče – 78 l.

R 4701

12. IZ HRVATSKE GRAMATIKE⁴⁷

Rad je napisan lat. kurzivom na 54 uvezana papirna lista vel. 24,6 × 19 cm, sadržava morfologiju i sintaksu, a otkupljen je od filologa Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7650

13. HLAVA, DRAGUTIN FERDINAND

Njemačko-hrvatski šumarski rječnik⁴⁸

Hlava⁴⁹ je rječnik (A–Z) sastavio »U Križevcih, dne 5. lipnja 1873.« lat. kurzivom dvostupačno na 32 papirna lista vel. 34,2 × 21,2 cm.

R 6370

14. HORVAT, ANICA

Kajkavski govor u klanječkom i pregradskom kotaru⁵⁰

Studentica filozofije Anica Horvat napisala je svoj seminarski rad lat. kurzivom na 26 neuvezanih papirnih listova vel.: 34 × 21 cm. U radu su obuhvaćeni glasovi, naglasak, oblici i sintaksa, a filolog Đuro Arhanić prodao ga je Knjižnici 20. listopada 1977.

R 7639.

⁴⁴ Jurić 1994: 93, br. 1624.

⁴⁵ Ljudevit Gaj, *Pravopisz*. Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka, I(1835), br. 10, str. 38–40, br. 11, str. 41–43; br. 12, str. 46–48.

⁴⁶ Ljudevit Gaj, *Pravopisz*. Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka, I(1835), br. 12, str. 46–48.

⁴⁷ Jurić 2000: 241, br. 4172.

⁴⁸ Jurić 1997: 87, br. 3018.

⁴⁹ Dragutin Ferdinand Hlava (1837.–1905.), inženjer šumarstva, pedagog.

⁵⁰ Jurić 2000: 238, br. 4161.

15. HORVAT-NYELV

Horvat-nyelv Szeretőének hasznára Szolgáló rövid Dictionarium⁵¹

Mađarsko-hrvatski rječnik sastavljen je u XVII./XVIII. st. latiničnim kaligrafskim kurzivom na 96 uvezanih papirnih listova vel. 22,5 × 18,5 cm.

R 3489

16. IVŠIĆ, STJEPAN

(1.) Poredbena slavenska gramatika⁵²

Ivšić je ta svoja predavanja o poredbenoj slavenskoj gramatici sastavio 1919.–1923. lat. kurzivom na ukupno 226 uvezanih papirnih listova vel. 20,4 × 16,5 cm. Predavanja sadržavaju: Uvod u slavensku poredbenu gramatiku, Slavensku fonetiku, Glasove, Oblike, Odabrane slavenske etimologije i Slavensko pismo. Rukopisu je pridodana i tiskana [*Kopija posljednje revizije*] na 378 str. vel. 25,5 × 17,7 cm. Rukopis je otkupljen od filologa Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7651

(2.) ČEŠKI JEZIK⁵³

Ivšić⁵⁴ je svoja predavanja zabilježio na ukupno 405 uvezanih i neuvezanih papirnih listova razl. vel. i podijelio ih u dva dijela: Br. 1. Češka gramatika (a. Predavanja – 96 l.; b. E. Smetánka, *Tschechische Grammatik*. Berlin, 1914. –Sammlung Göschchen; c. Diferencijalni rječnik češko–hrv. – 33 l.); Br. 2. Bilješke iz češke književnosti (a. Iz češke književnosti: predavanja – 69 l.; b. Bilješke o raznim češkim piscima i njihovim djelima – 111 l.)

R 4961

(3.) Poljski jezik⁵⁵

Ivšić je taj rad napisao latiničnim kurzivom na neuvezanim papirnim listovima vel. 24,5 × 19,5 cm i podijelio u dva dijela: Br. 1. Gramatika poljska – 68 l.; Br. 2. Pregled povijesti poljske književnosti – 30 l.

R 4960

(4.) Lingvistički radovi starijeg datuma⁵⁶

Radovi su podijeljeni u dva dijela: prvi sadržava 15 brojeva na 286 listova razl. vel., a drugi 12 brojeva na 87 listova razl. vel. Ovdje su izdvojeni radovi koji sadržavaju rječničku i gramatičku građu.

I. 1. Bilješke sintaktičke iz posavskog govora – 38 l. razl. vel.; 2. Iz »Paljetkovanja« Luke Zora prepaljetkovao Stjepan Ivšić uč. VII. gimnas. razreda 1903.⁵⁷ (rječnik) – 16 l. vel. 17,2

⁵¹ Jurić 1991: 212, br. 481.

⁵² Jurić 2000: 242, br. 4173.

⁵³ Jurić 1994: 230, br. 1857.

⁵⁴ Stjepan Ivšić (1884.–1962.), jezikoslovac, slavist.

⁵⁵ Jurić 1994: 230, br. 1859

⁵⁶ Jurić 1994: 181, 1735.

⁵⁷ Rad JAZU, knj. CVIII (1892), CX(1892), CXIV(1893), CXV(1893).

×11,9 cm; 3. Bilješke neke što se tiču našega jezika (rječnik) – 21 l. vel. 17 × 10,7 cm; 4. Nauka o osnovama [Stammbildungslehre] – 29 l. vel. 19,5 × 12 cm; 5. Pregled staroindijske gramatike – 37 l. vel. 19,8 × 12,7 cm; 6. [Rječnik nekoga kraćeg st. indijskog teksta] – 5 l. vel. 24,5 × 19,5 cm; 8. Glasovi lat. jezika (po Sommeru sastavio S. Ivšić, stud. philos.) i Latinski glagol – 26 l. vel. 21,2 × 17,5 cm; 9. Neke riječi što ih nema u Vukovu ni Broz–Ivekovićevu Rječniku, 1904. – 34 l. razl. vel.; 10. Moje zbirke riječi: Riječi predane JAZU (1.187 riječi), 1905.–1909. – 54 l. vel. 17,3 × 10,7 cm.

R 4838

17. JAGIĆ, VATROSLAV

(1.) O litovskomъ jazykѣ⁵⁸

U predavanjima je obuhvaćena fonologija i morfologija litavskoga jezika, a napisana je na ruskom i njemačkome jeziku na 198 neuvezanih papirnih listova vel.: 22,5 × 17,8 cm.

R 4519

(2.) Geschichte der polnischen Grammatik. Sv. I–II.⁵⁹

Predavanja sadržavaju uvod i kratki pregled poljske morfologije, a Jagić ih je zabilježio lat. kurzivom na 126 neuvezanih papirnih listova vel. 21,1 × 17,22 i 25 × 20 cm.

R 4520

(3.) Prijepisi i opisi razliĉnih starijih tekstova⁶⁰

Prva skupina sadrŹava prijepise, a druga opise iz 2. pol. XIX. te poĉ. XX. st. samoga Jagića te drugih autora, i to ponajviše starocrkvenoslavenskih spomenika napisanih ĉirilicom, latinicom i grĉkim pismom na 718 + 616 neuvezanih papirnih listova razliĉne veliĉine.

I. Prijepisi – a) *Prijepisi Vatroslava Jagića*: 26. Ot grammaticѣ ili pismjannĉѣ – [ĉir.], 20 l.
II. Opisi – a) *Opisi V. Jagića*: 8. Protoiereja G. Pavskago: Filologičeskija nabludenija nad sostavom russkago jazyka – APb 1841., [ĉir.], 3 l.; 34. Opis rukopisa: Grammatyka slovenskaja Ioanna UŹareviĉa – [ĉir.], 16 l.

R 4521

(4.) Ausgewählte Punkte aus der slavischen Grammatik⁶¹

Rukopis je napisan u razdoblju od 1905. do 1906. na ukupno 142 neuvezana papirna lista vel. 21,5 × 17 cm.

R 4522

(5.) Grammatik der altkirchenslavische[n] Sprache⁶²

Gramatiku starocrkvenoslavenskoga jezika, zapravo samo fonologiju, Jagić je napisao 1900. na 204 neuvezana papirna lista vel. 21 × 17 cm.

R 4523

⁵⁸ Jurić 1994: 22, br 1467.

⁵⁹ Jurić 1994: 23, br. 1468.

⁶⁰ Jurić 1994: 23, br. 1469.

⁶¹ Jurić 1994: 25, br. 1470.

⁶² Jurić 1994: 25, br. 1471.

(6.) [Ruska gramatika]⁶³

Predavanja iz gramatike ruskoga jezika, u kojoj je obuhvaćena povijest toga jezika i njegova fonologija te ruski jezični spomenici, Jagić je zabilježio na ruskom i njemačkome jeziku u 6 svezaka: I. Къ исторіи русскаго языка – 140 l. vel. 22,5 × 17,7 cm; II. Russkij jazyk – 147 l. vel. 22,5 × 18 cm; III. Russische Grammatik – 68 l. (+ 2 listića) vel. 22 × 18 cm; IV. Soglasnyja – 50 l. vel. 22,3 × 17,8 cm; V. Bilješke iz ruskih jezičnih spomenika – 103 l. vel. 22,5 × 18 cm; VI. Bilješke o zamjenici »toj« – 9 l. vel. 21,8 × 13,8 cm.

R 4531

(7.) [Uvod u komparativnu gramatiku]⁶⁴

Predavanja je Jagić napisao 1872.–1874. na ruskom jeziku u dvama svescima na neuvezanim papirnim listovima: I. 83 (71 + 12) l. vel. 22,8 × 17,8 cm; II. 61 (47 + 14) l. vel. 22,4 × 17,8 cm.

R 4533

(8.) Malorususkij jazyk⁶⁵

Rad o urajinskome jeziku napisan je na 65 neuvezanih papirnih listova vel. 22,3 × 17,8 cm.

R 4535

(9.) Die sogenannte Traiectio epithetorum und die Sprache der griechischen Tragödie⁶⁶

Raspravu o ukrasnim pridjevima i jeziku grčke tragedije sastavio je Jagić 1859./1860., kao učiteljski kandidat, na 20 neuvezanih papirnih dvolistova vel. 39,4 × 25 cm.

R 4537

(10.) Litografirana predavanja iz slavistike u Petrogradu⁶⁷

Predavanja iz slavistike sastavio je Jagić od 1882. do 1886. i dao ih litografirati. Sve je napisano latiničnim i ruskim ćirilničnim kurzivom na ukupno 509 neuvezanih papirnih listova različne veličine. Prvi dio sadržava pet sveščića u kojima su predavanja o ruskom jeziku te ulomci različnih skripata, a drugi svezak sadržava šest sveščića u kojima je *Slavjanskaja grammatika*, *Cerkovno-slavjanskij jazyk* (izd. Peič'), *Historija serbo-horvatskoj literatury sь XVII-go vjeka*, *Cerkovno-slavjanskaja grammatika*, *Classificationsversuche* [Die slavische Grammatik], *Cerkov' i gosudarstvo* Lava Nikolajeviča Tolstoja.

R 4578

(11.) Boehmische Gram(m)atik⁶⁸

Predavanje o češkoj gramatici napisano je na 61 neuvezanom papirnome listu vel. 29 × 23 cm, a na stražnjem listu zabilježeno je: Češka gramatika.

R 4593

⁶³ Mošin 1964: 230–231, br. 72; Jurić 1994: 27, br. 1479.

⁶⁴ Mošin 1964: 230, br. 71; Jurić 1994: 28, br. 1481.

⁶⁵ Mošin 1964: 231, br. 74; Jurić 1994: 29, br. 1483.

⁶⁶ Jurić 1994: 30, br. 1485.

⁶⁷ Mošin 1964: 231, br. 73; Jurić 1994: 43, br. 1524.

⁶⁸ Jurić 1994: 47, br. 1538.

(12.) Sbornikъ obrazcovъ po slavjanskimъ narêčijamъ⁶⁹

Predavanja obuhvaćaju *Bolgarskij jazykъ*, *Serbo-horvatskij jazykъ* i *Češkij jazykъ* s odabranim tekstovima za slušače u Petrogradu, a Jagić ih je sastavio oko 1885. ruskim ćirilničnim kurzivom te dao litografirati na 128 papirnih stranica vel. 22,5 × 18 cm.

R 4633

(13.) Rasprave i članci⁷⁰

Rasprave i članci sastavljeni su u krajem XIX. i početkom XX. st. lat. i ćir. kurzivom na ukupno 1348 neuvezanih papirnih listova različne veličine, a ovdje su izdvojeni jezikoslovni radovi: 15. Bilješke iz gramatike ruskog jezika [48] l.; 16. Dritter Abschnitt: Lexikalisches: Die Physiognomie der slavischen Übersetzung – [90] l.; 17. Die russischen Geheimsprachen – [54] l.; 18. Gramatika poljskoga jezika – [28] l.; 19. Sprache – [4] l.; 20. Vocalismus – 8. 11. 1891., [11] l.; 21. Srpsko-hrvatske glagolske osnove – [78] l.; 22. O građi glagola u današnjoj slovinštini (nedovršeno) – 1871., [27] l.; 23. Beiträge zur slavischen Syntax – [167] l.

R 6222

(14.) Beiträge zur altkirchenslavischen Grammatik⁷¹

Priloge crkvenoslavenskoj gramatici napisao je Jagić potkraj XIX. i na poč. XX. st. lat. i ćir. kurzivom na neuvezanim papirnim listovima i skupio ih u 4 sveščića: 1. Beiträge zur slavischen Syntax – [91] l. vel. 21 × 17 cm; 2. Altslovenische Lautlehre – 29 l. vel. 21,5 × 17,5 cm; 3. Syntax des Altslovenischen – [173] l. vel. 21 × 17 cm; 4. Altkirchenslavisch (zabilješke) – 25 l. vel. 17 × 10,5 i 21 × 17 cm.

R 6230

(15.) Die Betonungsverhältnisse in den slavischen Sprachen⁷²

Rasprava o slavenskim naglascima napisana je krajem XIX. i na poč. XX. st. na 106 neuvezanih papirnih listova vel. 21 × 16,5 cm.

R 6231

(16.) Bilješka za rječnik, indekse i bibliografiju⁷³

Jagić je zabilješke napisao potkraj XIX. i na poč. XX. st. grč., lat. i ćir. kurzivom na 911 neuvezanih papirnih listića različne veličine i skupio u 3 sveščića.: 1. Grčko-staroslavenski rječnik iz Sv. pisma – 428 kom.; 2. Kazalo imena osoba iz nar. pjesama – 233 kom.; 3. Bibliografske zabilješke (Slavistika) – 168+82 kom.

R 6239

⁶⁹ Mošin 1964: 230, br. 70; Jurić 1994: 74, br. 1576.

⁷⁰ Jurić 1997: 13, br. 2871.

⁷¹ Jurić 1997: 18, br. 2879.

⁷² Jurić 1997: 19, br. 2880.

⁷³ Jurić 1997: 21, br. 2888.

18. KLAJČ, BRATOLJUB**Rječnik stranih i neobičnijih domaćih riječi⁷⁴**

Klajč⁷⁵ je rječnik tuđica (A–Z) sastavio oko 1930. i napisao strojem na 55 uvezanih papirnih listova vel. 29,7 × 21,2 cm. Naknadno je rukom nadodao i naglaske.

R 4608

19. KLODIČ, ANTON**O narečjih beneških Slovencev⁷⁶**

Klodič⁷⁷ je tu filološku raspravu o slovenskim narječjima na mletačkome području napisao na 20 papirnih listova vel. 34,2 × 21 cm. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 4508

20. KOVAŘ, FRANTIŠEK**Über ätj und vasnъ (Ein lexikalisch-psychologischen Erklärungsversuch)⁷⁸**

Kovař⁷⁹ je to djelo iz etimologije napisao u Olomoucu u prvoj pol. XX. st. goticom na 12 neuvezanih papirnih listova vel. 33,8 × 21,2 cm. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 4486

21. KRISTIЈANOVIĆ, IG NJAT**Adnotationes de orthographia et lingua Slavorum⁸⁰**

Zabilješke o pravopisu i jeziku Slavena sastavio je Kristijanović⁸¹ u XIX. st. latiničnim kurzivom na 30 proširanih papirnih listova vel. 34,4 × 12 cm, a one sadržavaju popise manje poznatih riječi, nazive drveća (ptića, ribâ, konjske opreme, pokućstva i travâ), zatim opise samoglasnikâ i dvoglasnikâ.

R 4053

⁷⁴ Jurić 1994: 52, br. 1553.

⁷⁵ Bratoljub Klajč (1909.–1983.), jezikoslovac i leksikograf.

⁷⁶ A. Klodič, *O narečjih beneških Slovencev*. Peterburg, 1878.; Jurić 1994: 19, br. 1456.

⁷⁷ Anton Klodič (1836.–1914.), slovenski filolog.

⁷⁸ Jurić 1994: 13, br. 1435.

⁷⁹ František Kovař (1888.–1969.), češki teolog i filozof.

⁸⁰ J. Pasarić, *Ignjat Kristijanović*. Vienac, XVI(1884), br. 21, str. 337–338; F. Iveković, *Nešto o Kristijanoviću*. Vienac, XXIII(1891), br. 50, str. 797–798; Jurić 1993: 154, br. 1008.

⁸¹ Ignjat Kristijanović (1796.–1884.), zagrebački kanonik, jezikoslovac.

22. KURELAC, FRAN**Rječnik. Poslovice. Bilješke⁸²**

Kuhač⁸³ je latiničnim kurzivom na 18 uvezanih papirnih listova vel. 20,8 × 16,8 prepisao te radove Frana Kurelca⁸⁴ u kojima su sadržane i *Magjarske rieči u hrvats. jeziku od Daničića*. Rukopis je 2. srpnja 1948. otkupljen od muzikologa Milana Stahuljaka (1878.–1962.).

R 5798

23. KUZMIĆ, MARTIN**Slovnica i rječnik stručnih izraza uzetih iz grčkoga jezika⁸⁵**

Kuzmić⁸⁶ je slovnicu s rječnikom stručnih izraza za potrebe gimnazije od IV. do VIII. razreda sastavio 1919. u Zagrebu latiničnim i grčkim kurzivom na 248 neuvezanih papirnih listova vel. 25 × 20 cm. Ing. Viktor Pinter iz Zagreba je 1964. taj rad darovao Knjižnici.

R 4030

24. LESSICO ITALIANO**Lessico italiano⁸⁷**

Talijansko–latinski leksikon vlastitih imena i općih pojmova sastavljen je u XVII./XVIII. st. latiničnim kurzivom na 200 uvezanih papirnih listova (blok s abecednim kazalom i urezima za palac) vel. 27,2 × 18,7 cm.

Pri dnu l. 2r potpisan je: V. Gaj 1873., a na istome listu zabilježeno je osam stihova na latinskome: *Fructibus insertos flores mistum utile dulci / Exhibet istius pagina quaeque libri / Erudit, oblectat, Lector, mirare laborem. / Seçlaque prisca parem non habuisse suis / Infinite notis Auctor(um) CC&CCCCÇdoctis, / Et verum Critices edocuisse via; / Floribus ut mel apes, composuisse librum.*

R 3027

25. LIBŠ, JURIJ**75. Vergleichende und historische Uebersicht der beiden Sorbischen Sprachen in der Ober- und Nieder-Lausitz nebst Angabe der Literatur⁸⁸**

Filološku raspravu o jeziku Gornjolužičkih i Donjolužičkih Srba Libš⁸⁹ je napisao 1913. za Enciklopediju slavenske filologije na 74 papirna lista vel. 35 × 21,5 i 28,5 × 19,4 cm. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 4509

⁸² Jurić 1997: 97, br. 2449.

⁸³ Franjo Ksaver Kuhač (1834.–1911.), muzikolog.

⁸⁴ Fran Kurelac (1811.–1874.), filolog i prevoditelj.

⁸⁵ Jurić 1993: 143, br. 986.

⁸⁶ Martin Kuzmić (1868.–1945.), klasični filolog.

⁸⁷ Jurić 1991: 18, br. 27.

⁸⁸ G. Liebsch, *Pisma Vatroslavu Jagiću* (R 4610 b); Jurić 1994: 19, br. 1457.

⁸⁹ Jurij Libš (1857.–1927.), lužičkosrpski jezikoslovac, slavist.

26. LORENTZ, FRIEDRICH

(1.) Das Pomoranisch⁹⁰

Jezikoslovnu studiju o pomoranskome narječju napisao je Lorentz⁹¹ poč. XX. st. lat. kurzivom na 153 neuvezana papirna lista vel. 21 × 16,5 cm. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 6211

(2.) Pomoranische Grammatik⁹²

Pomoranska gramatika sadržava uvod, fonologiju i morfologiju, a Lorentz ju je napisao oko 1910. lat. kurzivom na 76 neuvezanih papirnih listova vel. 21 × 16,5 cm. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 6212

(3.) Kaschubische Dialekte⁹³

Jezikoslovna studija o kašubskim narječjima napisana je poč. XX. st. lat. kurzivom na 134 neuvezana papirna lista vel. 21 × 16,2 cm. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 6213

27. MAKARUSZKA, OSTAP

Meletios Smotryckij's Slavische »Grammatik«⁹⁴

Kritičku povijesnu studiju o Slavenskoj gramatici Meletija Smotryckoga Eustach Makaruszka⁹⁵ je napisao u Beču 1903. na 176 neuvezanih papirnih listova vel. 21 × 17 cm. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 4483

28. MARETIĆ, TOMO

Komparativna gramatika⁹⁶

Maretić⁹⁷ je poredbenu gramatiku, u koju je uključio i gotsku gramatiku te predavanja o latinskoj etimologiji i izgovoru latinskih glasova, sastavio koncem XIX. i poč. XX. st. lat. kurzivom i podijelio u 6 sveščića (775 kom. papirnih listova) vel. 19,8 × 12,5 cm. Rukopis je otkupljen od Teodora Šeka iz Zagreba 4. studenoga 1953.

R 6435

⁹⁰ F. Lorentz, *Pisma Vatroslavu Jagiću* (R 4610b); K. Nitsch, *Ze uspomnień jez- ykoznowcy*. Krakow, 1960.; Jurić 1997: 3, br. 2860.

⁹¹ Friedrich Lorentz (1870.–1937.) njemački jezikoslovac, slavist.

⁹² F. Hinze, *Zum Leben und Werke von Friedrich Lorentz*. 1964.; F. Lorentz, *Pisma Vatroslavu Jagiću* (R 4610); F. Lorentz, *Gramatika pomorska* (przkl. M. Rudmickiego). Poznań, 1927.; Jurić 1997: 4, br. 2861.

⁹³ F. Lorentz, *Pisma Vatroslavu Jagiću* (R 4610b); Jurić 1997: 4, br. 2862.

⁹⁴ E. Makaruszka, *Pismo V. Jagiću*. Lavov, 1908. (R 4610b); Jurić 1994: 12, br. 1432.

⁹⁵ Ostap Makaruška (1867.–1913.), ukrajinski filolog.

⁹⁶ Jurić 1997: 105, br. 3068.

⁹⁷ Tomo Maretić (1854.–1938.), jezikoslovac, slavist

29. MATIĆ, TOMO

(1.) Razne filološke bilješke⁹⁸

Filološke zabilješke Matić⁹⁹ je sastavio u XX. st. na neuvezanim papirnim listovima i dvolistovima razl. veličine.

1. Skedarij od Kačića i Grabovca – 943 (212+377+354) listića vel. 8,5 × 10,5 cm; 2. Bilješke o turcizmima s rječnikom; – 17 l. razl. vel 3. Višejezični rječnik – 9 l. razl. vel.; 5. Rodbinsko nazivlje – 4 l. razl. vel.

R 7941

(2.) Lexicalia iz starih hrvatskih pisaca¹⁰⁰

Matić je leksikološke zabilješke, zapravo manje poznate riječi u starih hrvatskih pisaca zabilježio u XX. st. rukom i strojem te poredao abecedno na 63 neuvezana papirna lista razl. veličine.

R 7942

(3.) Kartoteka germanizama¹⁰¹

Germanizme u hrvatskome jeziku Matić je zabilježio u XX. st. na 1266 papirnih listića razl. veličine i smjestio ih u kartonsku kutiju promjera 20 × 12,5 × 8 cm. .

R 7943

30. MATIJAŠEVIĆ, ĐURO

Rječnik hrvatskog jezika istumačen talijanskim jezikom¹⁰²

Matijašević¹⁰³ je taj svoj frazeološki rječnik sastavio oko 1700. god. latiničnim kurzivom na 141 uvezanome papirnome listu vel. 25,5 × 19 cm. Građu je uzimao ponajviše iz djela dubrovačkih pjesnika, i na kraju pridodao *Rjeci isabrane* (l. 133–141^r). Rječnik je otkupljen 1938. od Josipa Aranze.¹⁰⁴

R 5200

31. MAŽURANIĆ, IVAN

(1.) Filološki spisi¹⁰⁵

Filološke spise napisao je Mažuranić¹⁰⁶ u 2. pol. XIX. st. lat. kurzivom na papirnim listovima razl. veličine i oni su podijeljeni u dva dijela: I. Leksičke i etimološke bilješke. frazarij, rječnik k I. Gunduliću i dr. (1. Hrvatske riječi i izrazi iz: Zakona carkovnog, Dušanova

⁹⁸ Jurić 2000: 314, br. 4425.

⁹⁹ Tomo Matić (1874.–1968.), književni povjesničar i filolog.

¹⁰⁰ Jurić 2000: 314, br. 4426.

¹⁰¹ Jurić 2000: 314, br. 4427.

¹⁰² Jurić 1994: 241, br. 1885.

¹⁰³ Đuro Matijašević (1670.–1728.), filolog.

¹⁰⁴ Josip Aranza (1864.–1948.), filolog i književni povjesničar.

¹⁰⁵ Jurić 1997: 117, br. 2496.

¹⁰⁶ Ivan Mažuranić (1814.–1890.), državnik, pjesnik.

zakonika, A. Dalla Coste i Stullijeva Lexicona – 60 l.; 2. Popis narodnih fraza – 17 l.; 3. Školska bilježnica s francuskim rječnikom – 16 l.; 4. Verzeichniss einiger philologischer Bücher 1835. – 7 l.; 5. Rječnik k Gunduliću – 17 l.; 6. Etimološke bilješke – 18 l.; 5. Rječničke bilješke iz G. Lazića »Proste naravne istorie« – 14 l.; 8. Fragmenti rječničkih bilježaka – 21 l.; 9. Glagoljski brojevi – Ćirilčna azbuka – 2 l.); II. Građa za novo izdanje Mažuranić-Užarevićeva Nemačko-ilirskog slovarja (1. Rječnik Osmana Gundulićeva – prijepis – 148 l.; 2. Pojedini listovi tiskanog »Njrm.-ilir. slovara« s nadopunama – 25 l.; 3. Contract (na njem. jeziku) – U Zagrebu, 10. rujna 1838. [Potpisani]: Dr. Ljudevit Gaj, Ivan Mažuranić, Jakob Užarević)

R 5846

(2.) Rječnik Gundulićeva Osmana¹⁰⁷

Mažuranić je rječnik sastavio 1844. lat. kurzivom na 167 neuvezanih papirnih listova razl. veličine. Rječniku su pridodani Babukićev Predgovor te Pazke i pogreške u Osmanu Ivana Gundulića na 17 papirnih listova razl. veličine.

R 6493

32. MAŽURANIĆ, VLADIMIR

(1.) Građa za Hrvatski pravno-povijesni rječnik¹⁰⁸

Vladimir Mažuranić¹⁰⁹ sin hrvatskoga bana i pjesnika Ivana, građu za rječnik prikupio je početkom XX. st. na 3898 neuvezanih papirnih listova ručno ispisanih lat. kurzivom, među kojima su i svežnjići tiskopisa razl. veličine. Rječnik je nastao povodom Akademijina objavljivanja dalmatinskih statuta; kada se ukazala potreba za tumačenjem manje poznate riječi u njima. Mažuranić je tim djelom htio pomoći pravnicima u razumijevanju pravnoga nazivlja te zaštititi i sačuvati domaće pravno nazivlje. Građa je u Knjižnicu prispjela otkupom ostavštine obitelji Mažuranić što ju je 1956. prodala Alka Nestorov Mažuranić. Rječnik je tiskan u 11 svezaka, u rasponu od 1908. do 1922., pod naslovom *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, a zagrebačko poduzeće Informator je 1975. djelo je pretisnulo u dvije knjige (prva od A do O, druga od P do Ž i Dodatci) s ukupno 1756 stranica i 76 stranica dodataka.

R 6969

(2.) Opaske k akademjskom »Rječniku«; Neke posljedice što se akademjski »Rječnik« nije osvrtao na »Prinose«¹¹⁰

Svoje primjedbe Mažuranić je sastavio poslije 1922. lat. kurzivom na 30 neuvezanih papirnih listova razl. veličine i u njima su sadržane zabilješke o riječima što ih »Akademijin rječnik« ili nije naveo ili ih je nedovoljno protumačio.

R 6986

¹⁰⁷ Jurić 1997: 129, br. 3126; Djela Ivana Gundulića, knj. 1.

¹⁰⁸ Jurić 1997: 273, br. 3560.

¹⁰⁹ Vladimir Mažuranić (1845.–1928.), pravnik i kulturni povjesničar.

¹¹⁰ Jurić 1997: 279, br. 3577.

33. MIKLOŠIČ, FRANC

(1.) *Lexicon Palaeoslavenico-Graeco-Latinum*¹¹¹

Leksičku građu Miklošič je sakupio prije 1850. u 2 sveseima (1: A–O – 1134 l.; 2. P–F – 764 l.) na nevezanim papirnim listovima različite veličine.

R 4467

(2.) *Rasprave, članci, sitniji sastavci*¹¹²

Miklošič je te radove napisao u drugoj pol. XIX. st. ćir., lat. i grč. kurzivom na 1147 nevezanih papirnih listova različite veličine. Ovdje su izdvojeni radovi što se odnose na rječnike i gramatike: 2. Über die Buchstaben *с, ѕ, Ј*¹¹³ – [16] l.; 6. Građa za hrv. srp. toponomastiku [Uz to: Zabilješke o trošku i primitku za neka tiskana djela] – [120] l.; Ortsnamen aus Personennamen – [16] l.; 9. [Popis imena poljskih mjesta A – Ž] – [6] l.; 10. Anhang zur Bildung der Adverbia – [2] l.; 11. Historische Phonetik – [67] l.; 12. Popis pravnih riječi i izraza nekog spomenika s kraćim bilješkama – [13] l.; 13. [Građa za članak:] »Die slavischen Elemente im Magyarischen« – Denkschr. 21(1872), str. 1–74 – [13] l.; 14. [Građa za rječnik turskoga jezika] – [140] l.; 15. Rumunica (1. Declination – [15] l.; 2. Različne bilješke iz rum. vokabulara – [4] l.; 3. Različni rumunjski jezični spomenici (a–f) – [81] l.; 4. Različne kraće bilješke o Čićima, Morovlasima i dr. – [7] l.; 16. Albanica: 1) [Građa za albansku gramatiku] – [20] l.; 2) [Bilješke iz albanske frazeologije] – [12] l.; 3) [Građa za albanski rječnik] – [92] l.; 4) Vocabularium albanicum – [24] l.; 5) [Albanske pjesme s prijevodima i rječnikom] – [10] l.; 17. Izvod iz djela: Kirschoff, Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets. 2. Aufl. Berlin, 1867., str. 130–135 – [6] l.

R 4468

(3.) *Građa za jezik ugarskih Bugara*¹¹⁴

Građa je nastala u XIX. st. i napisana je lat. i ćir. kurzivom na 368 nevezanih papirnih listova različite veličine (na posebnom listu je zabilježeno: Materialien für bulgarische Sprache zum Teil ineditert. Wertvoll): I. Catechismus (bulgarisch) aus Cserged in Siebenbürgen – [30] l.; II. [Sanctus Matthaeus], Maka na Guspudina naša Isukras ud. Matea – 45 l.; III. Pesni na uglađnata gudina 1863. – 136 str.; IV. Evangelite za sata gudina (1–2) – [48] l. + 51 dvolist; V. Petar Čokanjov, [Knjiga pjesama] – 19 l.; VI. Bugarske narodne pobožne pjesme (s prijepisima) – 16 l.; VII. Različne bugarske narodne pjesme (s prijepisima) – [40] l.; VIII. Različne bilješke, pisma i drugi prozni sastavci na bugarskome jeziku – 20 kom.; IX. Cantilenae et preces Bulgaricae – 8 kom.

R 4472

(4.) *Zingarica*¹¹⁵

Spisi i zabilješke o Ciganima nastali su u drugoj pol. XIX. st. u dvama svescima, napisani su na 130 nevezanih papirnih listova različite veličine, i sadržavaju: *Sv. I. A me scripta* – 1. [Bilješke za cigansku gramatiku] – [4] l.; 2. Aus der Blumenlese der zigeunerischen

¹¹¹ Miklošič 1862–1865; Jurić 1994: 5, br. 1417.

¹¹² Jurić 1994: 5, br. 1418.

¹¹³ Franc Miklošič, *O slovima* □, □, J. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 9(1869), 11–16.

¹¹⁴ F. Miklošič, *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen*. Wien, 1856; Jurić 1994: 8, br. 1422.

¹¹⁵ Jurić 1994: 10, br. 1426.

Poesie – [4] l.; 3. Zigeunerische Vocabeln – [4] l.; 4. [Cigansko–njemački rječnik] – [12] l.; 5. [Bilješke za literaturu o Ciganima] – [1] l.; 6. [Ciganska gramatika] – [7] l.; 7. Zigeuner (tiskani članak s rukopisnim ispravcima) – 4 l.; 8. [Bilješke za rječnik ciganskoga jezika] – [30] l.; Sv. II. *Scripta variorum auctorum cum additamentis F. M.* – 1. L. Gläser, *Zigeunerische aus Charkov* – [5] l.; 2. *Cyganie w królestwie polskiem* – [4] l.; 3. Josef Podhradsky, *Das 1. Kapitel aus dem Buche Mosis + Psalm 1.* (prijevod na ciganski, Zombor, l. V. 1876.) – [6] l.; 4. *Zigeunerische Sprache* – 212 [216!] + 8 l.; 5. [Četiri pripovijesti na ciganskom jeziku] – 6 l.; 6. *Legelső czigany imádságok ... Fordította Ipolsághi Balogh Jancsi.* – Esztergom, 1850. (izvadak) – [2] l.; 7. [Bilješke za rječnik ciganskoga jezika] – [7] l.

R 4477

(5.) Građa za proučavanje rumunjskoga jezika¹¹⁶

Izresci iz knjiga, časopisa i novina (br. 1–7) sadržavaju ukupno 29 neuvezanih papirnih listova različite veličine, a potječu iz 2. pol. XVIII. i poč. XIX. st.

R 4516

34. MIKOČ, JAKOV ANTUN

(1.) Rečnik Brojoslovlja¹¹⁷

Talijansko-hrvatski rječnik »izaberen je po Jakovu Antunu Mikoč-u,¹¹⁸ prvomu c. k. Naucitelju Brodoslovlja. U Rēki 1852.« latiničnim kurzivom na 136 papirna lista vel. 22,5 × 15,7 cm. Donesen je i posebni rječnik matematičkih pojmova.

Šime Jurić je na umetnutome listiću zabilježio: Pismo Matice ilirske br. 44, dat. U Zagrebu 14. VI. 1853., koje je bilo priloženo ovom rukopisu, nalazi se pod imenom Mikoč Ante na posebnoj signaturi (R 4032).

R 3164

(2.) Rēčnik Rukokretni¹¹⁹

Talijansko-hrvatski terminološki rječnik upravljanja brodom sastavljen je »po Jakovu Antunu Mikoč-u prvomu c. k. Naucitelju Brodoslovlja u Rēki 1852.« latiničnim kurzivom na 80 (+ 6 praznih) uvezanih papirnih listova vel. 19,8 × 13,2 cm.

R 3403

35. MILAKOVIĆ, BOGOLJUB

Slovnica ilirsko–magjarska¹²⁰

Slovnica je »na svēt izdana Bogoljubom Milaković¹²¹ obojega Sūda zakletim pravdopravnikom, i kod javnoga Učilišta znanostih u Petčuhu nēmeckog, franceskog i talianskog jezikan učiteljim u Petčuhu 1840.« latiničnim kurzivom dvostupačno na 46 (II + 89 + 8 praznih str.) papirnih listova vel. 26,2 × 20,5 cm.

¹¹⁶ Jurić 1994: 22, br. 1464.

¹¹⁷ Jurić 1991: 71, br. 163.

¹¹⁸ Jakov Antun Mikoč (1797.–1854.), leksikograf, pedagog

¹¹⁹ Pomorska enciklopedija. Zagreb, 1958.; J. Ravlić, *Povijest Matice hrvatske*. Zagreb, 1963., str. 73; Jurić 1991: 169, br. 400.

¹²⁰ Jurić 1991: 220, br. 500.

¹²¹ Bogoljub Milaković (XIX. st.), jezikoslovac, pravnik.

Na l. I. nalazi se cenzorska zabilješka: Exped(iatur) pro typo 30 9bris 1840, cum admittitur per Ant. Nagy, zatim 7a Octobris 1840., a crvenom olovkom je zabilježeno: Duplicat 26 3 840. Međutim, slovnica nije tiskana.

R 3509

36. MILAS, MATEJ

Sintaksa prezenta u Marijanskome starosl. spomeniku¹²²

Seminarski rad Milas¹²³ je napisao u Zagrebu dne 20. ožujka 1889. lat. kurzivom na 11 uvezanih papirnih listova vel. 21,1 × 17,1 cm. Rukopis je otkupljen od Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7642

37. MITTNER, EMANUEL JUST

Formae verborum linguae Palaeoslavicae sicut in Cod. Suprasliensi occurrunt + Formae verborum linguae Palaeoslavicae quae in Cod. Suprasl. non occurrunt, sed in Evangeliiario Sazavo-Emausensi inveniuntur¹²⁴

Mittner¹²⁵ je tu filološku raspravu o glagolskim oblicima u staroslavenskome jeziku napisao 18. svibnja 1872. na 32 neuvezana papirna lista vel. 40,8 × 25,8 cm. Rukopis poječe iz Jagićeve ostavštine.

R 4507

NAMETAK, ALIJA

Provincijalizmi u Svetozara Ćorovića¹²⁶

Nametak¹²⁷ je taj svoj seminarski rad sastavio tijekom 1927./1928. lat. kurzivom na 37 neuvezanih papirnih listova vel. 35 × 26 cm. Rukopis je otkupljen od Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7640

38. OBLAK, VATROSLAV

Macedonische Studien (Die slavischen Dialekte des südlichen und nordwestlichen Macedonien)¹²⁸

Filološku raspravu o narječjima južne i sjeverne Makedonije napisao je Oblak¹²⁹ 2. prosinca 1895. na 44 neuvezana papirna lista vel. 21 × 17 cm, a Jagić ju je prepisao.

R 4487

¹²² Jurić 2000: 239, br. 4164.

¹²³ Matej Milas (1865.–1906.), filolog i pedagog.

¹²⁴ E. J. Mittner, *Pismo Vatroslavu Jagiću*. Butsch, 23. svibnja 1872. (R 4610 b); Jurić 1994: 18, 1455.

¹²⁵ Emanuel Just Mittner (1815.–1894.), češki filolog, svećenik.

¹²⁶ Jurić 2000: 239, br. 4162.

¹²⁷ Alija Nametak (1906.–1987.), književnik.

¹²⁸ Oblak 1896; Jurić 1994: 13, br. 1436.

¹²⁹ Vatroslav Oblak (1864.–1896.), slovenski jezikoslovac, slavist.

39. PARČIĆ, DRAGUTIN

Riečnik ilirsko–talianski¹³⁰

Parčić¹³¹ je u tiskani primjerak,¹³² na praznim i umetnutim listovima i listićima rukom unio dopune za novo izdanje.

R 4605

40. PAVLOVIĆ, BORO

Prilozi građi za rječnik graditeljskog nazivlja¹³³

Pavlović je priloge napisao na stroju u 2. pol. XX. st. na 437 nevezanih papirnih listova razl. veličine.

R 7865

41. RASPRAVE, ČLANCI I KRAĆI SASTAVCI DRUGIH AUTORA NAĐENI U OSTAVŠTINI V. JAGIĆA.

Rasprave, članci i kraći sastavci drugih autora nađeni u ostavštini V. Jagića.¹³⁴

Rasprave i članci napisani su koncem XIX. i poč. XX. lat., i ćir. kurzivom te strojopisom na nevezanim papirnim listovima različne vel. te skupljeni u 2 sveska (I: 1166 l.; II. 674 l.).

Sv. I. [poispirani radovi]: 6. M. Freudenberg, *Etymologische Versuche* – 5 l.; 7. Aleksandr Dmitrijevič Grigorjev, *Novyja zapisi bylinъ vъ Arhangel'skoj gubernii* – 18 + 18 l.; 8. Josef Horák, I. *Die Entwicklung der Verbalklassen slav trǫpěti–trǫplje, lit. mulēti–mylin* – 22 l.; II. *Zur Erklärung der Classen trǫplja–trǫpěti...* – 14 l.; III. *Kann den Praesensformen der Verba der Classe chvaliti–chvalja ein nominaler i Stamm zu Grunde liegen* – 5 l.; 9. Mitrofan Pavlovič Iolšin, *Slovarъ čužihъ rečenij* [strojopis] – 14 l.; 10. Ignác Jan Hanuš, *Probe eines alteslavischen Wörterbuches nach Quellen* – 9 dvolista; 17. Teodor Evgenievič Korš, *Weitere Beobachtungen über die Aussprache des Russischen* – [19] l.; 18. Ivan Koštiál, *Slovenisch »bravec« oder »bralec«* – 1 l.; 21. Arist. Kunik, *Lečhica* – [36 l.]; 23. John Loewenthal, *Zur baltisch-slavischen Wortkunde* – Bromberg, 5. II. 1917., 26 + [5] l.; 24. L. Lopatinskij, *Die Suffixe des Russischen* – 33. l.; 26. János Melich, *Unsere slavischen Fremdwörter* – [4] l.; 35. Ignaz Onyszkiewicz, *Die Fremdwörter im Kleinrussischen und Polnischen* – 22. II. 1871., [12] l.; 36. Isti, *Zum genet. part. bei numeral. card.* – [1] l.; 44. Vl. A. Rezanov, *M. Loboda, Russkija byliny o svatovstvě* – [Uz to: njem. prijevod s ispravicima V. Jagića] – 12 dvolistova + 13 str.; 57. S. Šivačov, *Gradivo za bŭlgarskij rěčnik* – Sezopol, 2/22. IV. 1898., [6] l.; 58. Đuro Šurmin, *Ein Beitrag zum slav. Imperfekt* – Agram, im Jāner 1890., [1] l.; 59. A. Tihvinskij, *Osobennosti govora časti Jaroslavskogo ujezda Jaroslavskoj gubernii* (k jugu otъ r. Volgi) – Selo Karamadešyarskoe, 1883., 6 l.; 60. Karl Treimer, [*Albanensia* – 1. Einige slawische Lehnwörter im Albanischen – 2 l.; 2. Die

¹³⁰ Jurić 1994: 51, br. 1550.

¹³¹ Dragutin Antun Parčić (1832.–1902.), jezikoslovac, leksikograf, franjevac-trećoredac.

¹³² Riečnik ilirsko–talianski polag najnovijih izvorah sastavio ga o. Dragutin A. Parčić – U Zadru: P. Abelić Knjigar–Izdavatelj, 1858. – 847 str.; 14,4 × 10,5 cm.

¹³³ Jurić 2000: 284, br. 4350.

¹³⁴ Jurić 1997: 14, br. 2872.

Erforschung der indg. Sprachen. III. Albanisch von W. Joke. Straßburg, 1917. (prikaz) – 3 l.; Tirana – 4 l.; 4. Dŕska-brett – 5–8 l.; 5. Ein Fall von Bedeutungspropfung im Slawischen (autograf s ispravcima V. Jagića) – 5 l.; 61. Isti, *Alipolnisch Gard* – [1] l.; 62. Fedor Ivanovič Uspenskij, *Der Ursprung der Haeresie der Strigolniki* – 76 str.; 65. Maturin Veysiere La Croze, *Lexicon slavonico-latinum*. Berolini, 1709. (Prijepis i zabilješke V. Jagića) – [3] + 61 [69!] l.; 66. Vaclav Vondrak, *Über das Erhaltungsprincip der Vocale* – 10 l.; 67. Anton Wallner, *Erwiderung* – [2] l.; 70. Jan Gebauer, *Grafika česká*. – [13] l.

Sv. II. [nepotpisani radovi]: 1. [Bilješke o prijedlozima u slovenskom jeziku – ulomak] – [18] l.; 6. [Građa za proučavanje čakavskog govora srednje dalmatinskih otoka] – [65] l.; 7. [Gramatika ukrajinskog jezika] – [98] l.; 8. [Slovenska gramatika] – 73 l.; 10. Über den j-Laut – [2] l.; 11. Loza, čokot, trs – [2] l.; 12. Bêlorusskoe narêčie – 32 l. + zemljop. karta; 19. [Popis turcizama u različnim književnim djelima i narodnom govoru: V. Jagića, Dušana Vuksana i dr.] – [53] l.; 20. [Predavanje o upotrebi aorista u staroslav. jeziku – na ruskom jeziku] – 4 l.

R 6223

42. RATKOVIĆ, PETAR

Ljudska imena po mjestu (Gradnja i akcenat)¹³⁵

Ratković je svoj seminarski rad napisao u zimskom semestru 1891./1892. ćir. kurzivom na 32 neuvezana papirna lista vel. 21,2 × 17,2 cm. Rukopis je otkupljen od Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7644

43. RAZVITAK HRVATSKE GRAFIKE

Razvitak hrvatske grafike¹³⁶

Rad je napisan koncem XIX. st. lat. kurzivom na 31 neuvezanome papirnome listu vel. 21,2 × 17,2 cm i u njem je opisan razvoj hrvatske glagoljične, ćirilčne i latinične grafike od početaka do Đure Daničića¹³⁷ i Pere Budmanija.¹³⁸ Rukopis je otkupljen od Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7647

44. REČNIK HORVATSKO-LATINSKI

Rečnik horvatsko-latinski¹³⁹

Rječnik je sastavljen u XVIII. st. latiničnim kurzivom, dvostupačno na 102 uvezane papirne stranice vel. 20,5 × 16,7 cm, a u Knjižnicu je prispio iz Zemaljskog arkiva u Zagrebu.

R 3672

¹³⁵ Jurić 2000: 240, br. 4166.

¹³⁶ Jurić 2000: 241, br. 4169.

¹³⁷ Đuro Daničić (1825.–1882.), srpski filolog.

¹³⁸ Pero Budmani (1835.–1914.), filolog i leksikograf.

¹³⁹ Jurić 1993: 5, br. 660.

45. TUĐE RIJEČI U VUKOVU PRIJEVODU NOVOGA ZAVJETA

Tuđe riječi u Vukovu prijevodu Novoga zavjeta¹⁴⁰

Seminarski rad napisan je ćir. kurzivom o. 1890. na 78 neuvezanih papirnih listova vel. 21,3 × 17,3 cm. Rukopis je otkupljen od Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7643

46. TALIJANSKO-HRVATSKI RJEČNIK

Talijanski-hrvatski rječnik¹⁴¹

Rječnik je sastavljen u XVIII./XIX. st. latiničnim kurzivom na 8 prošivenih papirnih listova vel. 21,2 × 15,3 cm, a sadržava – I. 1–3r: *Od Osipa* popa Petra Vuletichia¹⁴² (dio teksta s popratnim rječnikom); I. 3v–8r: Od pjesni razlicieh Dinka Ragnine¹⁴³ Vlastelina Dubrovackoga (rječnik).

Skupa s rječnikom uvezani su i stihovi Petra Kanavelovića¹⁴⁴ *Od Beça sloboiena* (8v–12). Rukopis je otkupljen 1938. od Josipa Aranže.

R 5249

47. SEGARIOL, ANTONIO

Vocabolario rovignese-veneto-italiano

Antonio Segariol¹⁴⁵ iz Rovinja, prodao je Knjižnici 21. listopada 1953. autograf svojega djela *Vocabolario rovignese-veneto-italiano*, što ga je sastavio tijekom 1953. na 4009 kartica razl. veličine, uz koji je priložen i prijepis strojem.

R 6372

48. SEKEREŠ, STJEPAN

Rječnik slavonskog dijalekta¹⁴⁶

Sekereš¹⁴⁷ je rječnik s naglascima sastavio 1980. i napisao ga strojem na 144 neuvezana papirna lista vel. 30 × 22 cm, u uvodu su kratko obuhvaćeni naglasak, fonetika, morfologija i sintaksa, a na kraju su popisana i osobna imena. Autor je rječnik darovao Knjižnici u studenome 1981. godine.

R 7755

¹⁴⁰ Ivan Broz, *Tugje riječi u Vukovim i Daničićevim djelima*. Hrvatski učitelj, XI(1887), 138–142, 154–156, 189–191; XII(1878), 107–110, 119–121, 137–139, 155–156; Jurić 2000: 240, br. 4165.

¹⁴¹ Jurić 1994: 260, br. 1933.

¹⁴² Petar Vuletić (o. 1650.–o. 1705.), pjesnik.

¹⁴³ Dinko Ranjina (1536.–1607.), književnik.

¹⁴⁴ Petar Kanavelović (1637.–1719.), književnik.

¹⁴⁵ Antonio Segariol (1912.–o. 1955.), leksikograf.

¹⁴⁶ Jurić 2000: 258, br. 4241.

¹⁴⁷ Stjepan Sekereš (1912.–1996.), jezikoslovac.

49. SKARIĆ, VLADISLAV

Zbirka riječi sabranih u Lici¹⁴⁸

Skarić je taj rječnik naslovio »Riječi koje sakupljam a osim rijetkijeh sve su iz Like (poglavito iz Kosinja)«, a riječi je zabilježio 1949. na 659 polukartonskih listića 16° formata i podijelio u dva svežnjica (A–O i P–Ž). Priložena je i zabilješka: *Skarićeva zbirka riječi*. Nabrojali svega A–O 328, P–Ž 328. Neprotumačeno u I. svežnjicu 46 riječi, a u II. [svežnjicu] 51 riječ. U Zgbu 4. V. [19]49 Prof. Ivšić i Brajenović Branko.¹⁴⁹

R 4959

50. SLOVNICA LATINSKA

Slovnica latinska¹⁵⁰

Slovnica je sastavljena u Zagrebu 1851. latiničnim kurzivom na 402 + XX uvezanih papirnih stranica vel. 24,2 × 19,8 cm, a sadržava: Uvod – str. 3; Odsěk I. Pravočitanje – str. 3–16; Odsěk II. Pravopis – str. 16–34; Odsěk III. Rečoižpitanje – str. 34–358 (Poglavje I. Ime – str. 36–107; Poglavje II. Zaim (Pronomen) – str. 107–121; Poglavje III. Glagolj (verbum) – str. 121–312; Poglavje IV. Pričastje (Participium) – str. 312–320; Poglavje V. Predlog – str. 320–327; Poglavje VI. Prislov – str. 327–351; Poglavje VII. Medmetak – str. 351–354; Poglavje VIII. Veznik – str. 355–358); Odsěk IV. Rečihslaganje – str. 358–401; Odsěk V. Glasoudaranje – str. 401; Pregled i Kazitelj – str. I–XX.

R 3275

51. POLJIČKI SLOVNIK

Poljički slovník¹⁵¹

Rječnik crkvenoslavenskoga jezika sastavljen je u XVIII. st. za potrebe sjemeništa u Priku pokraj Omiša, a napisan je hrvatskom ćirilicom (poljičicom) na [2] + rkg [123] + [8] papirnih listova, odnosno 238 stranica vel. 19,5 × 14 cm, i sadržava ukupno 4835 riječi poredanih azbučnim redom od *A* do *Ju*, uključujući i dopune od 76 [25 + 51] riječi. Glasovi *lj* i *nj* označeni su digramima *lj* i *nj* (j <ě), a ne uobičajenom i ustaljenom kombinacijom znakova *l* i *n* s dervom (š): *jl* i *jn*. Rječnik je uvezan u kartonske korice presvučene svijetlosmeđim papirom sa zelenkastim točkama, a otkupljen je 1934. od Srećka Karamana.¹⁵²

Na prednjoj stranici drugoga neoznačenoga lista nalazi se popis od 25 riječi: *jmh* [njuh] – *očža* [odža]. Riječi turskoga, odnosno arapskoga podrijetla napisane su ovako: *ŷjon* [đon], *čžučža* [džudža – *slabić*, *nitko* i *ništa*], *čžamija* [džamija], *očžak* [odžak – *dimnjak*] itd. Na l. 229v zabilježeno je olovkom: *Matija Sinović Sinović Juginović Kaja*, zatim na listu 231 također olovkom: *proizidut – projdu, proiziti – projti, poxidaujem*.

R 5182

¹⁴⁸ Jurić 1994: 230, br. 1856.

¹⁴⁹ Branko Brajenović (rođ. 1925.), pedagog i prevoditelj.

¹⁵⁰ Jurić 1991: 116, br. 274.

¹⁵¹ Mošin 1964: 212, br. 29; Jurić 1994: 234, br. 1868.

¹⁵² Srećko Karaman (1909.–1964.), pjesnik i pravnik.

52. POLJIČKI SLOVNIK

Poljički slovník¹⁵³

Rječnik crkvenoslavenskoga jezika za potrebe »Slovenskoga seminara« u Priku nema naslova, napisan je 1800. hrvatskim ćirilničnim kurzivom (poljičicom) na [116] naknadno označenih papirnih listova vel. 19,2 × 14,4 cm, sadržava 4884 riječi poredane azbučnim redom od *A* do *Ug*, a uvezan je u bijeli hrapavi karton (hrbat je ojačan bijelim papirom).

Na unutarnjoj strani prednjih korica zabilježeno je latinicom: *Stima od robe koja je data broj kaxe koliko je Aspri evo ga ...*, malo niže: *ovo je libar mene Jozipa Uuanovichia ... slovník moj 1800.*

Na 1. praznome listu zabilježeno je latinicom: *Slavi se G(ospodi)n u sveti svoji*, ispod toga poljičicom: *jakov = kakov, jakože = kakono*, pa latinicom: *Economia = kuchno vladanje, sctedgna, sctedenje, alliti pómgna, razgaghianje imagnia*, a na poleđini prvoga praznoga lista poljičicom: *U ime Boga. Amen. Ovo je slovník mene Josipa Uvanovića. Pisa marča na z [7.] 1800. Bogu vala. Amen.*

Nacionalna i sveučilišna knjižnica otkupila ga je 3. kolovoza 1966. od Antikvarijata Matice hrvatske u Zagrebu.

R 4278

53. SLOŽENICE

Složenice¹⁵⁴

Skripta su sastavljena vjerojatno koncem XIX. st. lat. kurzivom na 15 neuvezanih papirnih listova vel. 21 × 17,2 cm, a otkupljena su od Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7649

54. STULLI, JOAKIM

Lessicon nel quale si contengono le favole ed i nomi delle principali Citta, Castella, mari, fiumi, monti etc.¹⁵⁵

Talijansko-hrvatski rječnik osobnih imena i zemljopisnih pojmova (A–Z) sastavio je Joakim Stulli¹⁵⁶ poč. XIX. st. latiničnim kurzivom na 926 uvezanih papirnih lista vel. 37,4 × 25 cm. Rječnik je otkupljen od Ivana Brlića iz Jesenica 18. prosinca 1962.

R 4095

55. SYNOPSIS INSTITUTIONUM LINGUAE GRAECAE

Synopsis institutionum linguae Graecae à Clenardo, Gretsero, aliisque traditarum¹⁵⁷

¹⁵³ Mošin 1964: 215, br. 36; Jurić 1993: 248, br. 1231.

¹⁵⁴ Jurić 2000: 241, br. 4171.

¹⁵⁵ Jurić 1993: 175, br. 1050.

¹⁵⁶ Joakim Stulli (1730.–1817.), dubrovački franjevac, leksikograf.

¹⁵⁷ Jurić 1993: 207, br. 1120.

Pregled grčke gramatike s rječnikom sastavljen je u XVIII. st. latiničnim i grčkim kurzivom, prema grčkim gramatikama N. Cleynaerts¹⁵⁸ i Jakoba Gretsera¹⁵⁹ na 89 broširanih papirnih listova vel. 20,4 × 15 cm.

U bilježnicu je umetnut listić na kojem je zabilježeno: Adamus Drakerl confessus die 30 Xbris 1706. Sodalis B. V. M: ab Angelo Salutatae.

R 4165

56. SYNTAXIS LATINA

Syntaxis Latina¹⁶⁰

Sintaksa je sastavljena u XIX. st. latiničnim kurzivom na 48 uvezanih papirnih stranica vel. 20 × 14,4 cm.

Na str. 1 potpisan je V. Gaj 1873., a rad započinje ovako: Syntaxis jest ime garčko zlamenuje uredno slagagne osam diła govoregna Gramatičkogha.

R 4282

57. ŠKARIĆ, ĐURO M.

(1.) Participi (gerundiji) prezenta aktiva i preterita aktiva I. u Marulićevoj Juditi i Suzani¹⁶¹

Škarićev seminarski rad napisan je u Zagrebu 10. ožujka 1894. lat. kurzivom na 23 neuvezana papirna lista vel. 20,3 × 17,3 cm. Rukopis je otkupljen od Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7645

(2.) Zamjenice¹⁶²

Skripta su sastavljena vjerojatno koncem XIX. st. lat. kurzivom na 10 neuvezanih papirnih listova vel. 21 × 17,2 cm, a otkupljena su od Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7648

58. ŠTREKELJ, KARL

Phonologie des Görzer Mittekardialektes¹⁶³

Štrekelj¹⁶⁴ je tu fonologiju napisao 1914. lat. kurzivom na 72 papirna lista vel. 34,7 × 21 cm. Na prednjem omotu V. Jagić je zabilježio: Lautlehre des Görzer Mittekardialekte (Fortsetzung der Morphologie desselben Dialektes) aus dem literarischen Nachlass des Prof. Dr. K. Štrekelj. Rukopis potječe iz Jagićeve ostavštine.

R 4475

¹⁵⁸ Nicolas Cleynaerts (Clenardus, Clenard, 1495.–1542.), belgijski filolog.

¹⁵⁹ Jakob Gretser (1562.–1625.), njemački teolog i filolog, isusovac.

¹⁶⁰ Jurić 1993: 249, br. 1235.

¹⁶¹ Jurić 2000: 240, br. 4167.

¹⁶² Jurić 2000: 241, br. 4170.

¹⁶³ K. Štrekelj, *Phonologie des Görzer Mittekardialektes*. Archiv für slavische Philologie, 35(1914), str. 130–150; Jurić 1994: 9, br. 1425.

¹⁶⁴ Karl Štrekelj (1859.–1912.), slovenski jezikoslovac i etnograf.

59. URLIĆ, IVAN**[Grammatica elementare della lingua italiana]¹⁶⁵**

Gramatiku je Urlić sastavio koncem XIX. i poč. XX. st. lat. kurzivom na 17 prošivenih papirnih listova vel. 20 × 14,5 cm. Na pojedinim listovima zabilježeni su prihodi ulja i vina raznih obitelji u Makarskome primorju.

R 6694

60. ZAGODA, ĐURO**Tumačenje 60. listine iz Kukujevićevih Acta Croatica¹⁶⁶**

Zagoda¹⁶⁷ je svoj seminarski rad napisao o. 1888. na 16 neuvezanih papirnih listova vel. 21,2 × 17,4 cm, i u njem je popisao i protumačio značenje svih riječi sadržanih u listini. Rukopis je otkupljen od Đure Arhanića 20. listopada 1977.

R 7646

¹⁶⁵ Jurić 1997: 187, br. 3305.

¹⁶⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Acta Croatica*. Zagreb, 1863. (LX. 1451. 18. listopada. U Tninu. Stol tninski rešava parnu Marka Deaniševića i Jurja Henčića iz Srba, pošto su se ova dvojica, prije toga prela pred sudom srbskim); Jurić 2000: 240, br. 4168.

¹⁶⁷ Đuro Zagoda (1866.–1916.), filolog i pedagog.

ARAPSKI, TURSKE I PERZIJSKI RUKOPISNI RJEČNICI I GRAMATIKE

1. Muhammad b. Pīr ʿAlī al-Birkawī (Birgiwī)

IZHĀR AL-ASRĀR

Arapska gramatika napisna je arapskim jezikom.

R 2/1

2. Mu hammad b. Pīr ʿAlī al-Birkawī (Birgiwī)

KIFĀYAT AL-MUBTADIʿ FĪ ʿS-SARF

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom.

R 2/2

3. Muhammad b. Pīr ʿAlī al-Birkawī (Birgiwī)

AL-ʿAWĀMIL AL-ĠADĪDA

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom na 68 papirnih listova vel. 16 × 11,5 cm

R 2/3

4. ʿAbdurrahmān b. ʿAbdullāh al-Quddūsī Ġuzyā

TUHFAT AL-MULŪK

Komentar perzijsko-turskoga stihovanoga rječnika Tuhfa-i Šāhidī napisan je turskim i perzijskim jezikom.

5. Šamsuddīn A. Dunqūz

ŠARH MARĀH AL-ARWĀH

Arapsku gramatiku prepisao Sālih b. Darwīš u 1. dekadi zulkade 1214. (27. III. – 5. IV. 1800.) na arapskome jeziku, a ona sadržava 161 papirni list vel. 19,5 × 13,5 cm

R 17

6. Muhammad b. a. Bakr b. ʿAbdulqādir ar-Rāzī

MUHTĀR AS-SIHĀH

To leksikografsko djelo prepisao je al-Halīl Yūsuf b. ʿAbdullāh b. al-Halīl u prvoj dekadi safera 997. (20.–29. XII.1588), arapskim i turskim jezikom na 140 papirnih listova vel. 21 × 15 cm.

R 47

7. ʿAbdullāh b. Yūsuf b. Ahmad b. ʿAbdullāh al-Ansāri al-Hanbalī
Ġamāluddīn Abū Muhammad b. Hišām

AL-IʿRĀB FĪ QAWĀ^CID AL-IʿRĀB

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom.

R 50/4

8. [ZBORNİK DJELA IZ ARAPSKJE GRAMATIKE]

(1.) ŠARH MUQADDIMAT AL-MISBĀH

Arapska gramatika prepisana je 26. redžeba 1108. (18. II. 1697.) arapskim jezikom.

R 52/1

(2.) [MIN KĀFIYA] (ulomak)

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom.

R 52/2

(3.) Mustafā b. Šaʿbān as-Surūrī

ŠARH AL-MISBĀH FĪ ʿN-NAHW

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom.

R 52/3

(4.) Abū Bakr ʿAbdulqāhir b. ʿAr. al-Ġurġānī

AL-CAWĀMIL FĪ ʿN-NAHW (MIʿAT CĀMIL)

Arapsku gramatiku, prepisao Husayn b. Raġab 1. muharema 1064. (22. XI.1653.), na arapskome jeziku na 143 papirna lista vel. 21 × 14,7 cm.

R 52/4

9. Muhammad b. al-Hāġġ Ilyās

TUHFAT AL-HĀDIYA (LUGAT AL-CUŠŠĀQ)

Perzijsko–turski rječnik za djecu prepisao Hasan b. Sālih u Sarajevu u mahali Kasim Katib, na perzijskom i turskom jezik na 34 papirna lista vel. 20,5 × 14,5 cm

R 55

10. Abū ʿAl. M. b. M. b. Daʿūd as-Sanhāġi b. Aġurrūm

AL-MUQADDIMA AL-AĠURRŪMIYYA FĪ CILM AL-CARABIYYA

Arapska gramatikanapisana je arapskim jezikom.

R 56/2

11. Abū Bakr ʿAbdulqāhir b. ʿAr. al-Ġurġānī

AL-CAWĀMIL FĪ ʿN-NAHW

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom na 37 papirnih listova vel. 20 × 11 cm.

R 56/3

12. Muhammad b. M. b. A. al-Isfarā'inīDAW' AL-MISBĀH MUHTASAR AL-MIFTĀH

Arapsku gramatiku prepisao je Muhammad b. Ġa'far 1036. (1626./1627.), na arapsko-
me jeziku na 138 papirnih listova vel. 20,3 × 13,5 cm.

R 65

13. ŠARH ABYĀT MUFASSALA

Komentar Zamahšarijeva djela al-Mufassal (arapska gramatika) napisan je arapskim
jezikom na 78 papirnih listova vel. 20,5 × 15 cm.

R 68

14. Šayh Mağduddīn Hlyās b. 'Isā al-AqhisārīTABĪ'AT-NĀMA

Djelo o tajanstvenim značenjima slova arapskog alfabeta napisano je turskim jezi-
kom.

R 69/1

15. Hāğği Bāba b. Hāğğ Ibrāhīm 'Abdulkarīm at-TūsiyawīHULĀSAT AL-I'CRĀB

Arapska gramatika prepisana je 1. šabana 1035. (28. IV. 1626.), arapskim jezikom na
79 papirnih listova vel. 20,2 × 14,2 cm.

R 74

16. Yahyā b. BahšīLAMH AL-MASĀ'IL AN-NAHWIYYA FĪ ŠARH AL-'AWĀMIL AL-BIR-
KAWIYYA

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom.

R 77/2

17. Halid b. 'Al. al-Azharī[ŠARH AL-MUQADDIMA AL-AĞURRŪMIYYA]

Arapsku gramatiku prepisao je Muhammad b. Muhammad u Livnu u 2. dekadi ramazana
1167. (2. – 11. srpnja 1754.), arapskim jezikom na 73 papirna lista vel. 20 × 14,5 cm.

R 77/3

18. Salih Gnjjida¹⁶⁸NATĀ'IĞ AL-LUGĀT

Tursko-arapski rječnik sastavljen je na 107 papirnih listova vel. 24,5 × 13,5 cm.

R 78

¹⁶⁸ Salih Gnjjida (umro oko 1178. = 1764./1765.), sarajevski kadija.

19. Ramzi Mustafa b. al-hāğğ Hasan**[LISĀN-I °AĠAM]**

Perzijska gramatika na perzijskom i arapskom jeziku napisana je na 208 papirnih listova vel. 20,3 × 14,5 cm

R 79

20. Abu 'l-Fath Nāsir b. °Abdussayyid al-Mutarrizi**AL-MUGRIB FĪ TARTĪB AL-MU°RIB**

Arapsku gramatiku prepisao °Alī, bivši kadija u kadiluku Hirsova (u Dobrudži), rebiulevela 1046. (3. VIII. – 1. IX. 1636.), na arapskom jeziku na 250 papirnih listova vel. 20,4 × 14,3 cm.

R 83

21. Dabbāğ-zāde Muhammad**TARTĪB ĠAMĪL FĪ ŠARH AT-TARKĪB AL-ĠALĪL**

Arapska gramatika, komentar Taftazanijeva djela, o arapskoj sintaksi, prepisana je u 1. dekadi redžebe 1177. (5. -14. I. 1764.), na arapskome jeziku.

R 87/1

22. Halid b. °Al. al-Azharī**[ŠARH AL-MUQADDIMA AL-AĠURRŪMIYYA]**

Arapska gramatika, komentar djela al-Muqaddima al-Aġurrūmiyya, prepisana je 1123. (1711./1712.), na arapskome jeziku na 83 papirna lista vel. 21 × 14,8 cm.

87/2

23. Šamsuddīn A. Dūnguz**ŠARH MARĀH AL-ARWĀH**

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom.

R 102/1

24. Sa°duddīn Mas°ūd b. °Umar at-Taftāzānī**ŠARH TASRĪF AL-°IZZĪ**

Arapska gramatika prepisana je 965. (1557./1558.) na arapskome jeziku.

R 102/2

25. Muhammad b. Pīr °Alī al-Birkawī (Birgiwī)**IM°ĀN AL-ANZĀR FĪ ŠARH AL-MAQSŪD FĪ TASRĪF**

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom.

R102/3

26. al-Molla Muhammad al-Hanafī at-TabrizīŠARH AR-RISĀLA AL-^CADŪDIYYA (AR-RISĀLA AL-HANAFIYYA)

Komentar rasprave o etimologiji prepisan je u Kutahiji 2. zulkade 1091. (24.11.1680), na arapskome jeziku

R 105/7

27. ʿAdūduddīn ʿAr. b. A. al-ĪgīAR-RISĀLA AL-WAD^CIYYA AL-^CADŪDIYYA

Rasprava o etimologiji napisana je arapskim jezikom.

R 105/8

28. Ibrāhīm b. ʿAbdulwahhāb b. ʿAlī al-Hazraġī al-Ansarī az-Zangānī aš-Šāfiʿī ʿIzzuddīn Abū ʿI-MaʿālīŠARH TASRĪF AL-^CIZZĪ

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom na 69 papirnih listova vel. 19 × 13 cm.

R 109 (St. sig. R 4722)

29. [MUHTASAR]

Nepotpuni prijepis kompendija iz arapske gramatike napisan je arapskim jezikom na 139 papirnih listova vel. 18,5 × 13,5 cm.

R 110 (St. sig. R 4723)

30. I^CRĀB AL-^CAWĀMIL AL-ĠADĪDA

Arapska gramatika napisana je turskim jezikom na 85 papirnih listova vel. 20,7 × 14,5 cm.

R 117 (St. sig. R 4730)

31. [FAWĀ'ID FĪ BAYĀN AL-AMTILA AL-FĀRISIYYA]

Perzijsku gramatiku prepisao je Husayn na turskome jeziku na 78 papirnih listova vel. 18,7 × 10,6 cm.

R 129/5

32. ŠARH AL-^CAWĀMIL AL-MI'A

Komentar al-Ġurġāntjevoga djela iz arapske gramatike prepisao je Husayn b. Muhammad na arapskome jeziku na 62 papirna lista vel. 20,8 × 12,5 cm.

R 141

33. NAZM-I ^CAWĀMIL-I SAYYIDĪDjelo iz arapske gramatike u stihovima prepisao aš-Šayh Sulaymān b. Habīb b. Ša^Cbān b. al-hāġġ Malkoč 15. džumadelahire 1141. (16. I. 1729.), na turskome jeziku.

R 145/4

34. MAFHŪM-I MAQSŪD

Arapska gramatika prijevod je arapskoga djela al-Maqsūd na turski jezik.

R 147/1

35. MAFHŪM-I ʿIZZĪ

Arapska gramatika prijevod je arapskog djela Tasrīf al-ʿIzzī na turski jezik

R 147/2

36. BINĀʾ -I MAFHŪM

Arapska gramatika, zapravo prijevod djela al-Bināʾna, napisana je turskim jezikom na 39 papirnih listova vel. 22 × 15,7 cm.

R 147/3

37. [ŠARH ABYĀT AL-MUTAWASSIT]

Arapsku gramatiku prepisao Daʿūd b. ʿUmar na arapskome jeziku.

R 154/1

38. ŠARH ABYĀT ŠARH DĪBĀĠAT AL-MISBĀH

Arapska gramatika, komentar stihova iz komentara uvoda u al-Mutarriẓjevo djelo al-Misbāh, napisana je na arapskome jeziku.

R 154/2

39. Hālid b. ʿAl. al-Azharī

MUWASSIL AT-TULLĀB

Arapska gramatika napisna je arapskim jezikom na 35 papirnih listova vel. 16,9 × 12,1 cm.

R 154/3

40. ʿAbdurrahmān b. Halīl ar-Rūmī

ŠARH MARĀH AL-ARWĀH

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom.

R 158

41. Abū ʿAl. M. b. M. b. Daʿūd as-Sanhāgi b. Aḡurrūm

AL-MUQADDIMA AL-AḠURRŪMIYYA FĪ ʿILM AL-ʿARABIYYA

Arapsku gramatiku prepisao je Mustafā al-Maʿdanī na arapskome jeziku.

R 163/3

42. [ARAPSKA GRAMATIKA]

Djelo iz arapske gramatike napisano je turskim jezikom.

R 163/4

43. Ahmad b. ʿAlī b. MasʿūdMARĀH AL-ARWĀH

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom.

R 163/5

44. Abū Hanīfa an-Nuʿmān b. Tābit b. Zuta Imām AʿzamAL-MAQSŪD FĪ ʿT-TASRĪF

Arapska gramatika napisana je arapskim jezikom.

R 163/6

**RJEČNICI I GRAMATIKE U ZBIRCI RUKOPISA I STARIH KNJIGA
NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE**

Sažetak

Rukopisnu građu u fondu Zbirke rukopisa i starih knjiga obradio je 1979. njezin dugogodišnji voditelj Šime Jurić (1915.–2004.), klasični filolog i bibliograf, a u protegu od 1991. do 2000. godine tiskan je šestosvesčani Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke, u kojem su rukopisi poredani ordine signaturarum, od R 3001 do R 7946, odnosno numero corrente, od 1 do 4430. Svi rukopisi posebno su obrađeni – utvrđeno je vrijeme i mjesto njihova nastanka, doneseni su i njihovi materijalni opisi: broj listova, odnosno stranica i njihova veličina – prenesene su i kasnije zabilješke, donesena je i važnija literatura te način prispjeća pojedinoga rukopisa u Zbirku.

Mnogi znameniti hrvatski znanstvenici i kulturni pregaoci, od Baltazara Adama Krčelića (1715.–1778.) do Vinka Nikolića (1912.–1997.), darovali su Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici svoje zbirke rukopisa i knjiga.

Akademijinoj knjižnici među prvima je svoju rukopisnu i knjižnu ostavštinu darovao zagrebački kanonik i povjesničar Baltazar Adam Krčelić. U Krčelićevoj ostavštini steklo se i 431 pismo (napisano u protegu od 1747. do 1773.), a njegova knjižnica sadržavala je 677 naslova (757 svezaka) iz područja povijesti, teologije, prava i filozofije. Među tiskanim knjigama stekli su se: Dictionarium septem diversarum Europae linguarum (Pragae, 1605.) Petra Lodereckera (zapravo, 2. izdanje petojezičnika Fausta Vrančića, u kojem je češki benediktinac pridodao češki i poljski stupac).

Među rukopisnim ostavštinama posebno mjesto zauzima ostavština Vatroslava Jagića (1838.–1923.), u kojoj su završile i ostavštine slovenskih jezikoslovaca Bartolomeja Jerneja Kopitara (1780.–1844.) i Franca Miklošiča (1813.–1891.). Ostavština je 1924. prevezena iz Beča u Zagreb i 1927. je obrađena i smještena na 76 signatura, a sadržava rukopise i dokumente samoga Jagića, kao i ostalih hrvatskih i stranih jezikoslovaca i književnika te 14.428 pisama podijeljenih u tri skupine. Među rukopisima ima i mnogo ulomaka na slavenskim jezicima napisa-

nih glagoljicom i ćirilicom, zatim, grčkih i latinskih ulomaka te preslikâ i prijepisâ cjelovitih slavenskih i inih spomenika, jezičnih i književnih.

Dio ostavštine jezikoslovca Stjepana Ivšića, u kojoj se steklo 1796 svezaka rukopisa, među kojima i 1909 pisama, otkupljen je od Ivšićevih nasljednika u protegu od 1970. do 1980. godine. U toj ostavštini steklo se mnogo jezikoslovnih studija te rukopisnih gramatika, kako samog Ivšića tako i drugih autora.

Hrvatska vlada je 1893. otkupila i darovala Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici rukopisnu i knjižnu zbirku Ljudevita Gaja (1809.–1872.). Gajev sin Velimir (1845.–1902.), popisao je sav taj fond, i na svaku se rukopisnu i knjižnu jedinicu potpisao te 1875. u Zagrebu objavio katalog pod naslovom Knjižnica Gajeva: ogled bibliografskih studija. Gajeva knjižnica i dan danas čini najvrjedniji dio fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice, odnosno Zbirke rukopisa i starih knjiga, a među inom građom u njoj su se stekli svi najvažniji tiskani rječnici i gramatike hrvatskih i stranih autora.

U radu su sve gramatike i rječnici što su pohranjeni u Zbirci rukopisa i starih knjiga popisani prema knjižničarskim pravilima i razvrstani prema jezicima na kojima su napisani, odnosno tiskani.

DICTIONARIES AND GRAMMARS IN THE COLLECTED MANUSCRIPTS AND OLD BOOKS OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY

Abstract

The manuscript holdings of the Collected Manuscripts and Old Books were discussed in 1979 by the collection's long-time director, the classical philologist and bibliographer Šime Jurić (1915 – 2004). From 1991 and 2000, a six-volume catalogue of the manuscripts of the National and University Library was printed, the manuscripts arranged by ordine signaturarum, from MS 3001 to MS 7946, or by numero corrente from one to 4430. All the manuscripts are dealt with in detail: the time and place of their acquisition, their identifying details – the number of folia, corresponding page numbers, and dimensions – and later annotations. It is the most important literature of its kind in the Collection.

Many distinguished Croatian scholarly and cultural trailblazers, from Baltazar Adam Krčelić (1715 – 1778) to Vinko Nikolić (1912 – 1997), bestowed their collections of manuscripts and books to the National and University Library.

The canon and historian Baltazar Adam Krčelić was among the first to leave his manuscripts and books to the National and University Library. Krčelić's collection was found to contain 431 letters (written from 1747 to 1773), and his library held 677 texts (757 volumes) on regional history, theology, law and philosophy. Among his books was Peter Loderecker's *Dictionarium septem diversarum Europae linguarum* (A Dictionary of Seven Different European Languages, Prague, 1605), which is in fact the second edition of the five-language dictionary by Faust Vrančić, to which the Czech Benedictine added the Czech and Polish sections.

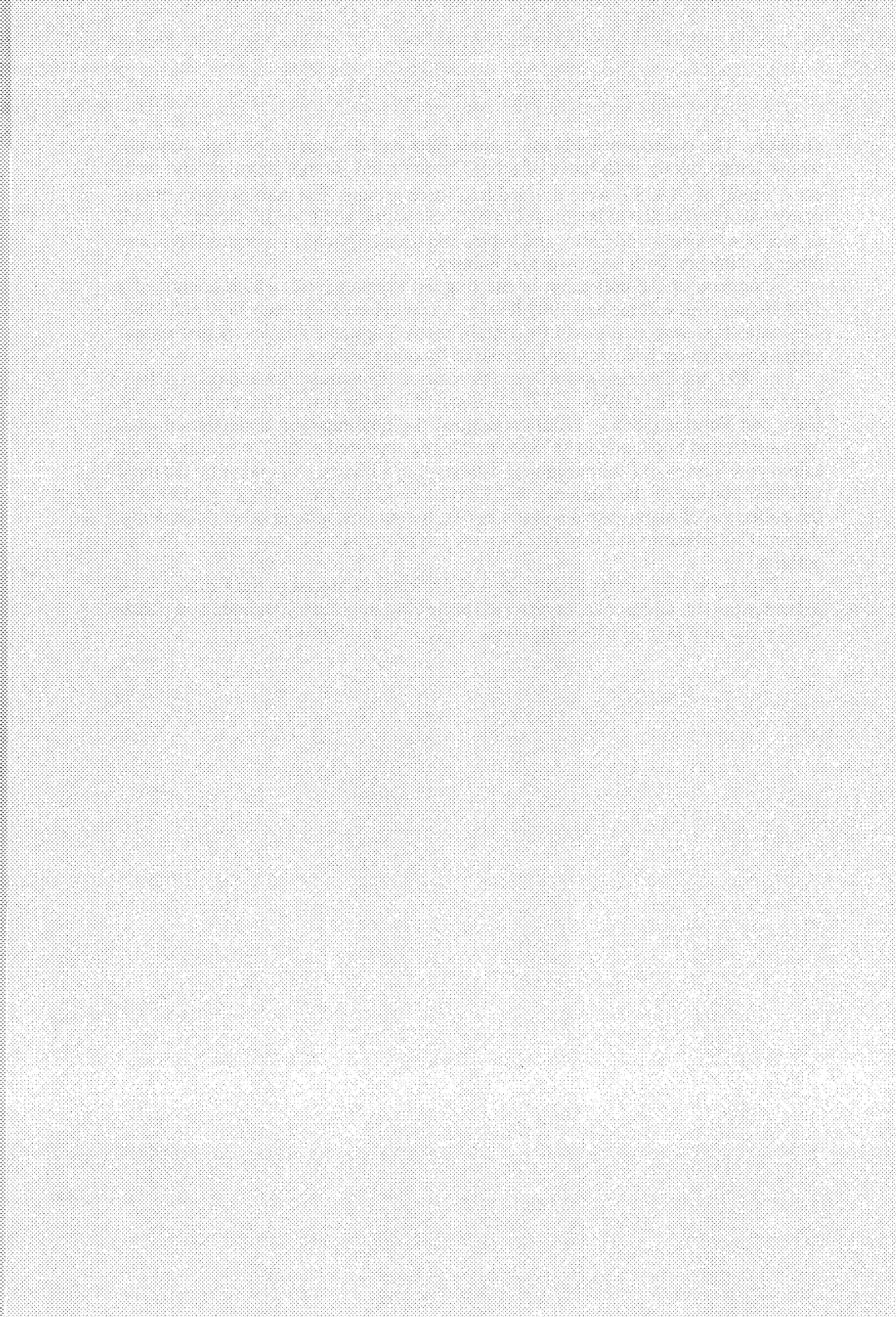
The bequeathed manuscripts included the collection of Vatroslav Jagić (1838 – 1923), which in turn contained those of the Slovenian linguist Bartolomej Jernej Kopitar (1780 – 1844) and Franc Miklošič (1813 – 1891). In 1924, the collection was shipped from Vienna to Zagreb; in 1927, it was processed and allocated 76 call

numbers. The collection holds the manuscripts and documents of Jagić himself, whose letters, along with those of other Croatian and foreign linguists and writers – a total of 14,428 – were divided into three groups. The manuscripts contain many passages on Slavic languages in both Glagolitic and Cyrillic scripts, as well as sections in Greek and Latin, and copies and transcriptions of integral Slavic and other documents, both linguistic and literary.

A portion of the collection of the linguist Stjepan Ivšić, which contained a 1796 manuscript volume and 1909 letters, was purchased between 1970 and 1980. The collection was also found to contain many linguistic studies of that manuscript grammar by Ivšić himself as well as by other authors.

In 1893, the Croatian government purchased the manuscript and print collections of Ljudevit Gaj (1809 – 1872) and donated it to the Royal University Library. Gaj's son Velimir (1845 – 1902) catalogued the holdings and undersigned each manuscript and book, and in 1875 the catalogue appeared under the heading Gaj's Library: A Survey of Bibliographical Studies. Gaj's library still makes up the most valuable portion of the National and University Library's holdings, particularly the collection of manuscripts and old books; it contains, among other documents, the most significant published dictionaries and grammars by Croatian and foreign authors.

This work lists all the grammars and dictionaries stored in the Collection of Manuscripts and Old Books, inventoried according to library standards and classified by the language in which they were written and published.



Marinko Šišak

KRONIKA ZNANSTVENOGA SKUPA O PETRU KRSTITELJU BAĆIĆU

Znanstveni skup o fra Petru Krstitelju Baćiću (Brištane, Miljevići 1. X. 1847. – Visovac, 20. VII. 1931.), pod nazivom »Fra Petar Krstitelj Baćić i njegovo vrijeme«, bio je šesti u nizu skupova posvećenih franjevcima provincije Presvetog Otkupitelja. Za razliku od svojih predšasnika (Posilovića, Babića, Kneževića, Banovca, Filipovića, Vladmirovića), Baćić je živio i umro u doba kad su »tihu pregođicu« završili svoj posao na očuvanju narodnog identiteta u turskoj carevini. Njegovo vrijeme bilo je drugačije, nova pitanja tražila su i nove odgovore. Hrvatska je bila dijelom triju državnih poredaka (u različitim položajima, ali uvijek u podređenom bilo da se radilo o austro-ugarskom kraljevstvu, uniji s Ugarskom ili kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca), u nijednom nije bila samostalna i sva pitanja, pa tako i jezično bila su dijelom opće politike koja se vodila u tim državnim tvorevinama. Baćić je u tome sudjelovao, interesom koji je proizlazio iz domoljubnog osjećaja koji je prožimao svu hrvatsku inteligenciju njegova vremena. Vrijeme jezične standardizacije nije bilo definitivno razriješeno. Fra Petar je imao o tome svoj stav, dugo vremena dijelio je mišljenje ikavaca i kruga oko Šime Starčevića. U zadnjim godinama života posustao je i pokolebao se i prihvatio ijekavicu.

Visovac je bio središnjim mjestom njegova života, a i mjesto u kojem je okončao svoj ovozemaljski vijek i gdje su posmrtni ostatci trajno pohranjeni. To su bili važni razlozi zbog čega je skup bio održan na Visovcu u kojem se i danas čuva velik broj fra Petrovih rukopisa posvećenih različitim temama. O nekima od njih bilo je riječi i na ovome skupu.

Kao što kažu biografski podatci fra Petar je boravio nekoliko godina u franjevačkom samostanu na Visovcu spremajući se za upis u gimnaziju koju je od 1864. pohađao u Sinju. U Franjevački red primljen je 1867. Teologiju je studirao u Šibeniku (1869.–1870.) i Makarskoj (1870.–1872.), a za svećenika je zaređen 1871. u Splitu. Nakon kraćeg boravka u Kninu odlazi u Sinj i tu je 1872. kapelan, a 1873.–1904. prefekt pitomaca franjevačkog sjemeništa. Godine 1876.–1904. predavao je na franjevačkoj gimnaziji zemljopis, povijest i latinski, a 1904.–1907. bio je ravnatelj gimnazije. Od 1907. do 1909. bio je starješina samostana sv. Lovre u Šibeniku. Potom se vratio u

Sinj i bio sjemenišni duhovnik do 1925. kad se povukao u Visovac. Bačić se osobito zanimao za narodnu prošlost, povijest franjevacu i pojedinih krajeva te za pučki jezik. Povijesnim temama pristupao je romantičarski s očitom didaktičkom tendencijom. Osim kulturno-povijesnih priloga pisao je religiozno-poučne članke, crtice, pripovijesti i osvrte te objavio nekoliko knjižica u duhu franjevačke nabožne literature XVIII. stoljeća. Od 1875. do 1931. surađivao je u mnogim listovima, kalendarima i časopisima. Stvarao je kovanice i upotrebljavao rijetke riječi izbjegavajući tuđice. Prema njegovom biografu Karlu Kosoru Bačić je na temelju pučkog jezika i svoje lektire izgradio poseban stil i jezični izraz karakteristične plastičnosti, jedrine, jasnoće, slikovitosti i neposrednosti.

Skup je započeo u petak, 27. listopada 2006. u kongresnoj dvorani samostana na Visovcu. Prvom sjednicom predsjedali su Pavao Knezović i Diana Stolar.

Skup je pozdravio fra Žarko Maretić, gvardijan visovačkog samostana Gospe od Milosti, koji je zaželio dobrodošlicu znanstvenicima i poželio im uspješan rad. U ime franjevačkog reda sudionike je pozdravio fra Šime Samac. On je podsjetio na 800. obljetnicu Reda koji će se proslaviti 2009., te na fra Petrovu subraću iz susjednoga sela Miljevacu, u kojem je ovaj rođen, koje su dale 55 frataru. On je pozdravio ideju da se posveti pažnja franjevcima i njihovoj ulozi u kulturnoj i drugoj povijesti hrvatskoga naroda, te je izrazio nadu da će biti još ovakvih simpozija.

Prvi je o temi svetoga Juraja u Bačićevoj interpretaciji govorio akademik Radoslav Katičić. Nakon njega izlagao je akademik Nikica Kolumbić o nekim osobitostima Bačićeva proznog izraza, držeći da je on u svojim radovima uspio dati stilsko-jezične vrijednosti kojima je uza sve sadržajne i druge raznolikosti znao sačuvati i dati pečat svoje literarne osobnosti. Tihomil Maštrović izložio je temu vezanu uz fra Petrov odnos prema hrvatskome narodnom preporodu, nalazeći da je fra Petar smatrao štokavsku ikavicu, kojom je i sam pisao i govorio, najstarijim i najrasprostranjenijim hrvatskim jezičnim idiomom. Pavao Knezović obradio je temu Bačića i odnosa prema susjednoj Bosni u kojoj je ovaj odlazio i bilježio dojmove, posebno u putopisno-memoarskom djelu »Za školskih ferija sa pokoj. Don Mijom Pavlinovićem godine 1874. – uspomene nakon 51 godine«. Autor drži da Bačić sadašnjost i davnu prošlost promatra kroz prizmu hrvatstva i katoličanstva. Ines Srdoč Konestra obradila je proze fra Petra Krstitelja Bačića, nalazeći velike sličnosti sa postojećom nabožnom literaturom, a također i s karakterom tekstova koji su nastajali u 19. stoljeću kao posljedica preporodnih gibanja. Divna Mrdeža Antonina obradila je temu »Vrijeme i prostor u Bačićevoj povijesnoj pripovijesti 'Jelisaveta lapsanović, banica karinska'«. Na prvoj sjednici skupa pročitan je i referat Mirka Juraja Mataušića pod

naslovom »Publicistički rad Petra Krstitelja Bačića«, u kojem je obrađena fra Petrova suradnja s nizom časopisa i novina u kojima je objavljivao svoje članke, osvrte, polemike. Fra Bruno Pezo obradio je temu vezanu za djelovanje fra Petra u sinjskoj gimnaziji, te o njegovu liku profesora i odgojitelja. Nevenka Nekić izlagala je o temi »Odgojne vrijednosti i metode u djelu 'Pravilo kršćanskog života namijenjeno hrvatskoj mladeži'«. Krešimir Čvrljak naslovio je svoj referat »Petar Krstitelj Bačić pod teretom vlastitog neopreza i tuđe krivnje. Istina u vrzinom kolu: P. K. Bačić – Pierre Bauron /LMC – Ivan Vuletin)«, obrađujući polemiku koja se u navedenom tetragonu odvijala koncem 19. stoljeća i u kojem strše dva temperamentna južnjaka – Petar Krstitelj Bačić i Ivan Vuletin.

Nakon objeda s braćom franjevcima, sudionici skupa brodom su se zaputili na Slapove Krke, a potom u Skradin. U skradinskoj Kino dvorani upriličeno je predstavljanje *Zbornika o Luki Vladmiroviću*, knjige koja je upravo izišla i koja je sadržavala radove s prethodnoga skupa posvećenog jednom od franjevacu »tihih pregalaca«. Nakon predstavljanja zbornika, o kojem su govorili glavni urednik Pavao Knezović i Diana Stolac, u skradinskom dijelu skupa o fra Petrovom rukopisu »Grad Skradin i skradinska občina«, govorio je Ante Birin.

Sljedećeg dana, u subotu, 28. listopada u kongresnoj dvorani visovačkog samostana, pod predsjedanjem Tihomila Maštrovića i Diane Stolac, skup je otvoren izlaganjem D. Stolac pod naslovom »Bačić na razmeđu stoljeća – tradicija i suvremenost«, u kojem je autorica analizirala Bačićev odnos prema standardologiji uspostavljanjem odnosa prema franjevačkoj pisanoj tradiciji, a s druge prema novim normativnim postavkama. Anastazija Vlastelić govorila je o sintaktičkim značajkama Bačićeva diskurza, govoreći o sintaksi u odnosu na rečenicu, funkcije vokativa i tip atribucije. Šime Demo izlagao je o nastavi latinskoga jezika u Bačićevo vrijeme, govoreći ponajprije o udžbenicima, metodama koje su se rabile u nastavi latinskoga jezika u tadašnjim gimnazijama. Saša Lajšić govorila je o fra Petrovom »Rukovetu serafinskoga cviča«, smještajući ga u kontekst franjevačkih obrednika, kronologijski i geografski. Hrovjka Mihanović Salopek govorila je o fra Petru Krstitelju Bačiću kao promicatelju mariologije. Fra Stipe Nimac govorio je o župi u Bačićevo vrijeme, a fra Hrvatinić Gabrijel Jurišić o hagiografiji u Bačićevu djelu, prvenstveno u fra Petrovim rukopisima koji se čuvaju u visovačkom samostanu. Tema izlaganja Ivana Kosića bile su rukopisne gramatike i rječnici u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, dok je posljednji, dvadeseti izlagač na ovome skupu Ivan Bekavac Basić govorio o Bačićevoj polemici s Ferdmand Šišićem u obranu Šime Milinovića, fra Petrova profesora u kojoj je ovaj uzeo u obranu znanstveni rad i poštenje svojeg nastavnika.

Skup je završnom riječi sumirao i zatvorio akademik Radoslav Katičić. On je istaknuo da je bez obzira što do ovog skupa nije čuo za fra Petra Krstitelja Bačića, ovo ipak skup na kojem je mnogo naučio. Fra Petar ne pripada razdoblju tihih pregalaca (franjevačkih djelatnika katoličke obnove), ali se dobro snalazio u svojem vremenu. U Bačiću je živa tradicija pregalaca, što je postojala od djelatnosti katoličke obnove i traje do našega vremena. Petar Krstitelj Bačić bio je uključen u globus intellectualis, a bavljenje njime, bez glorificiranja, uspjevamo inkorporirati takve likove u svoje shvaćanje o sebi samima, rekao je akademik Katičić. Radovi na ovim skupovima su postali skladni, što znači da nešto dubinski sazrijeva i to nadmašuje rezultate sudionika skupa koji nisu neznatni. Na kraju je profesor Katičić istaknuo ulogu Visovca u kojem se svaki od skupova, barem dijelom održao. Ovaj je održan u cijelosti.

Nakon objeda sudionici su se zaputili u Zagreb, odnosno druga mjesta od kuda su došli na ovaj skup. Skup su organizirali Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, zajedno s Gradskom knjižnicom Juraj Šižgorić iz Šibeniku, te Maticom hrvatskom iz Skradina i Maticom hrvatskom iz Šibenika.

Bruno Pezo

BIBLIOGRAFIJA RADOVA PETRA KRSTITELJA BAĆIĆA I LITERATURA O NJEMU

Fra Petar Bačić je iza sebe ostavio raznoliku i mnogobrojnu bibliografiju. Uz veliki broj rukopisa ostavio nam je i nekoliko tiskanih knjiga i brošura, a osobito je bio plodan javljajući se u ondašnjim časopisima. Ovdje ćemo najprije donijeti popis njegovih rukopisnih djela, a zatim i tiskane radove, bilo knjige bilo članke koji su izlazili u različitim listovima.

I. Rukopisi

1. Župe i župnici Franjevačke provincije Presvetog Odkupitelja u Dalmaciji od davnine do god. 1925. str. 306. Pismohrana franjevačkog samostana na Visovcu (PFSV)
2. Nekrolog Spomen-knjiga svih pokojnih Franovaca Provincije Presvetog Odkupitelja u Dalmaciji od davnijih godina do 1925. str. 439 PFSV, a duplikat se nalazi i u Pismohrani franjevačkog samostana u Sinju (PFSS)
3. Povijest Franovačkog Samostana Visovca. Kratka povijest Franovačkog samostana Visovca na rijeci Krci. Str. 608 PFSV
4. Pravilo Kršćanskoga života. PFSV
5. Povijest Starodavne Hrvatske Županije Cetine-Sinja te Franovačkog Samostana i Gospine Crkve u Cetingradu (Sinju) od godine 1210. do g. 1510. str. 420. PFSV (prijepis u PFSS).
6. Mala povijest Visovca (Kronaka) i povjesne crte Drniša varoša i župne crkve. str.119. PFSV
7. Franovci i župa varoša Drniša. Crkva Svetoga Ante (župna do 1886.) Te druge smetnje i razmirice u prošlosti. str. 90. PFSV (prijepis (PFSS)
8. Raspravica kritična jeli dao manastir Franovcima u Zaostrogu i Markarskoj Žarko Dražojević poljički ili Žarko Vlatković Hunski 1468. str. 41. PFSV
9. Za školskih ferija sa pokoj. Mijom Pavlinovićem godine 1874. Uspomena nakon 51. godine. str. 125. PFSV

10. Grad Skradin i skradinska Obćina. str. 44. PFSV
11. Župa varoša Drniša i Pridruženih okolnih sela u Petrovu Polju od godine 1520. do 1929. str. 133. PFSV
12. Juraj Utišinović. str. 52. PFSV
13. Visovac na rijeci Krce u Dalmaciji. str. 102. PFSV
14. Odlični Franovci Perovincije Presv. Odkupitelja u Dalmaciji: I. Heroji-vitezovi na obrani vjere i domovine za turskih navala – Morientes pro aris et focis; II. Franovci Vitezovi Ljubavi za kužnih bolesti; III. Franovci Heroji-Junaci u Pokori i Kriposnome i svetome življenju. str. 190. PFSV
15. Visovac, franovački samostan – povjesne crte sa kronikom od godine 1445. do danas. str. 81. Pismohrana franjevačkog samostana u Karinu (PFSK)
16. Visovac samostan franovački i visovačka čudotvorna Slika Gospina. str. 7 PFSS
17. Nomina Patrum Fratrumque Ordinis Minorum Provinciae Sanctissimi Redemptoris in Dalmatia Qui exornati variis virtutibus vita in odore sanctitatis functi sunt. str. 47. PFSS
18. Gospa Sinjska. Čudotvorna slika Majke Božje u Sinju, Dalmacija. str. 46. PFSS
19. Devetnica Gospi Sinjskoj. str. 27. PFSS
20. Crtice o životu pokojnoiga O. Fra Ivana Dr. Markovića iz Sinja. str. 4. PFSS
21. Prilozi Povijesti franovačkog samostana B. Gospe na Visovcu. str. 40 PFSV
22. Spisi – Dokumenti – Pohvale Redovnika samostana Visovca, izdati od republike Mletačke, od Biskupa, Providura, Načelnika, Seoskih poglavica i drugih službenih osoba od godine 1647.-1675. str. 145. PFSV
23. Šišić, Povijest Hrvata, str. 300. i Biskup Milinović (Kralji narodni). Izbor Seoskih hrvatskih kralja. str. 49. PFSV
24. Kronika/Kronaka Visovca. PFSV
25. Kronaka Samostana Franovačkoga na Visovcu. str. 30. PFSV
26. Za Skematizam samostana Visovca, Knina, Karina, I./II dio. str. 142. PFSV
27. Zibaldone I, Razne crte povjesničke i uspomene naprosto navedene, nabačene bez razređenja od Fra Petra K. Bačića. str. 83. PFSV
28. Zibaldone II, Micae historiae croaticae undequaque collectae aliquando iuvabunt. str. 1284. PFSV
29. Milosti udiljene od Visovačke Gospe. PFSV
30. Kronika ili Sgodopisje Franovačkog Simeništa u Sinju. PFSS

II. Tiskana djela

a) Knjige i brošure

- *Pouka o čestom svetom pričešćenju*. Napisao O. Petar Krstitelj Bačić, franovac. U Spljetu. Tiskom Antuna Zannoni, 1977.
- *Pravilo kršćanskoga života namijenjeno hrvatskoj mladeži*. Uredio O. Petar Krstitelj Bačić, franovac. Crkvenim dopuštenjem. U Zadru, brzotiskom Špire Artale, 1880.
- *Rukovet serafskog cvića*. Sabrao i uredio Ot. Petar Krstitelj Bačić, franovac Redo-države prisvet. Odkupitelja. Split, brzotiskom Ante Zannonia, 1884.
- *Ogled Franovačke redo-države prisvetog Odkupitelja u Dalmaciji za prostu godinu 1887*. Split, brzotiskom A. Zannoni.
- *Pravilo kršćanskoga života*. Drugo izdanje. Sabrao fra Petar Krstitelj Bačić, franovac Male braće obslužitelja Redo-države prisvetoga Odkupitelja. U Splitu, 1892.
- *Pravilo kršćanskoga života*. Treće popunjeno i povećano izdanje. Sabrao: O. Petar Krstitelj Bačić, franovac Male braće Redo-države prisvetog Odkupitelja. Zagreb, tisak i naklada Antuna Scholza, 1901.
- *Spomen-knjiga Franjevačkoga gimnazija u Sinju*. K proslavi 50-godišnjega njegova obstanaka. Sabrao O. Petar Krstitelj Bačić. Tiskara Vogel i dr. u Sarajevu, 1905.
- *Opći pregled stanja III. reda u Provinciji presv. Odkupitelja u Dalmaciji*. Izvješće I. sastanka hrvatskih upravitelja Trećega reda, Zagreb, 1913. Izdalo »Vrhovno vodstvo trećorenskog saveza« u Zagrebu.
- *Zapamćenja fra Petra Bačića*:
 - I. O. fra Stjepan Zlatović;
 - II. Franjevci – sinovi hrišćanskih roditelja;
 - III. Hajdučka osveta;
 - III/IV. Hrvatska duša, almanah hrvatskih katoličkih svećenika. Uredio i izdao Ivanko Vlašićak, Virje, 1924./1925.

b) Članci u pojedinim glasilima

* *La Dalmazia cattolica (Katolička Dalmacija)*:

- *Što trebaju redovnici i njihove zadruge?* Zadar, VI/1875., br. 9–14
- *Pogled na Bosnu – Hercegovinu*. Zadar, VI/1875., br.18. i 19.
- *Sveti Juraj biskup solinski*. Zadar, VII/1876. br. 31. i 32.
- *Dopis iz Sinja, 3. I. 1977., o boravku franjevačkog generala u Sinju*. Zadar, VIII/1977., br. 1.

- *Otvoreno pismo, I. Prijatelju popu M. I.*, Zadar, VIII/1877., br. 4.
- *»Odziv« »Pozivu«*, Zadar, VIII/1877., br. 5.
- *Otvoreno pismo, II. Prijatelju popu M. I.*, Zadar, VIII/1877. br. 7.
- *Otvoreno pismo, III. Prijatelju popu M. I.*, Zadar, VIII/1877., br. 8.
- *Otvoreno pismo, IV. Prijatelju popu M. I.*, Zadar, VIII/1877., br. 9.
- *Dopis iz Sinja, 4. VI, o proslavi papina jubileja*, Zadar, VIII/1877., br. 10.
- *Naš seljak i njegovi jadi*. Zadar, VIII/1877., br. 40.
- *Puk i napredak današnje slobode*. Zadar, VIII/1877., br. 42.
- *Il smo ljudi ili nešto drugo?* Zadar, VIII/1877., br. 44
- *Svećenik i obća pogibio*. Zadar, VIII/1877., br. 46.
- *Naša mladež i današnja prosvjeta. III.*, Zadar, VIII/1877., br. 50.
- *Naša mladež i današnja prosvjeta*. Zadar, IX/1878., br. 1
- *Naša mladež i današnja prosvjeta. Zli izgledi*. Zadar, IX/1878., br. 3
- *Prosvjetno zrno. Franovački samostan u Sinju*. Zadar, IX/1878., br. 8, 9, 11, 20, 22. i 24.
- *Sv. Stana hrvatska kneginja*. Crta iz hrvatske crkvene povjesti. Zadar, IX/1878., br. 68.-69.
- *Ostrovica u Kotarih*. Zadar, X/1879., br. 69.
- + *Andela Lovrić*. Zadar, XX/1889., br. 58.

*** Narodni list**

- *Odkle »Vlah« i vlaško ime?* Zadar, XIV/1875., br. 47 od 12. VI. Podlistak
- *Pjesma spjevana prošastoga vieka na čast vojvode Antuna Kumbata kojom nepoznati pjesnik kudi Hrvate dalmatinske što zabaciše hrvatske običaje*. Zadar, XVI/1877., br. 80.
- *Redo-država Franovaca presvetog Odkupitelja*. Zadar, XX/1881., br. 91.-94.
- *Spomen-knjiga »Sinjska Gospa«*. Zadar, XXV/1886., br. 76.
- *Franovci Države presvetog Odkupitelja i puk hrvatski u Dalmaciji. /Prikaz Zlatovićeve knjige ponešto drugačijeg natpisa/* Zadar, XXVII/1888., br. 75.-78.
- *Primjedbe putopisu gospodina Baurona po Dalmaciji*. Zadar, XXVI-II/1889., br. 25.-28.
- *Tuđe klasje na našem strništu. Osvrt na opazke mojim primjedbama o putopisu gospodina Baurona, što ih je napisao u brojevima »Narodnoga lista« 43, 44. t.g. gospodin I. Vuletin*. Zadar, XXIX/1890., br. 53. i 54.
- *Pedesetogodišnjica prvog hrvatskog gimnazija (12 prosinca 1854. – 12. prosinca 1904)*. Zadar, XLIII/1904., br. 101., 102., 104. i 105.

*** Narodni koledar**

- *Jelisava Lapsanovića banica karinska*. Povjestna crtica iz hrvatskog života. Zadar, XIX/1881., str. 81–97.
- *Stanislava Šubića knjeginja hrvatska*. Crta iz hrvatske povjesti 13. vieka. Zadar, XX/1882., str. 63–91.

*** Nada**

- *Dragoslav i Ljubica hrvatske velmože*. Crta iz petnajstoga vieka. Split, I/1883., br. 11–17.

*** Narod**

- *Svečanosti u Sinju prigodom proslave dviestogodišnjice doselenja naroda i donošenja Čudotvorne Gospine prilike*. Split, IV/1887., br. 68–75.

*** Glasnik bosanskih i hercegovačkih franjevaca**

- *Dvjestogodišnjica doselenja naroda u Cetinu i donesenja Čudotvorne Prilike Gospine u Sinj*, najsvečanije održana u Sinju dana 14, 15, 16. kolovoza t. g. Sarajevo, I/1887., br. 10

*** Glasnik jugoslavenskih franjevaca**

- + *O. Ante Zorica*. Sarajevo, II/1888., br. 3.
- + *O. Špiro Tomić*. Sarajevo II/1888., br. 34.
- + *O. Josip Miolin*. Sarajevo, II/1888., br. 8
- + *O. Anđeo dr Kukavica*. Sarajevo, II/1888., br. 11.
- *Dopis iz Sinja, 4. III, o Trećem franjevačkom redu*. Sarajevo, III/1889., br. 4.
- *Poslanice sv. O. Frane*. Sarajevo, III/1889. br. 9–11.
- *Kotari u Dalmaciji*. Putopisne crtice. Sarajevo IV/1890., br. 8–11.
- *Kako je sv. O. Franjo promišljao »Otče naš«?* Sarajevo, IV/1890. br. 8.
- *Rieči sv. našeg Otca Franje*. Sarajevo, V/1891., br. 2.
- + *O. Stjepan Zlatović*. Sarajevo, V/1891., br. 5.

*** Franjevački glasnik**

- *Treći red sv. Otca Frane u Dalmaciji*. Sarajevo, IX/1895., br. 5.
- *Osvrt na Franovačku redodržavu presv. Odkupitelja*. Sarajevo, IX/1895., br. 13.
- *Zrnca povjesstnička odnoseća se na Franovački red*. Sarajevo, XI/1897., br. 18.

- *Obćenito odriešenje i papinski blagoslov*. Mostar, XIII/1899., br. 2
- *Devetnaesti viek i Treći red sv. Franje*. Sarajevo, XIV/1900., br. 8.

* *Pučki list*

- *Bukovica*, Split, I/1891., br. 11.

* *Hrvatska*

- *Listovi mladom Branimiru*. Zadar, VIII/1892/93., br. 9.10., 15–21.; IX/1894., br. 11. i 20.; X/1896., br. 2–15., 18.20.; XII/1897., br. 4–6.
- *Hoćemo li u Podgrađe?* Putopisne crtice. Zadar, IX/1894., br. 8–10.
- *Cvijeće*. Napisao dr. fra Ivan Marković. Zagreb, 1901., str. 321., Zadar, III/1901., br. 24.

* *Starohrvatska prosvjeta*

- *O nalazu ostataka stare crkvice iz doba hrvatske narodne dinastije i o fragmentu s rimskim natpisom na Budaku*. Knin, I/1895., br. 4, str. 263.

* *Osvit*

- *Glas iz Dalmacije o Zovkinu »Hrvatstvu u narodnoj predaji i običajima u Herceg-Bosni«*. Mostar, II/1899., br. 85–87.
- *U spomen Ivanu Zovki. Sa obale Cetine*. Mostar, III/1900., br. 24–26.
- *Hrvatska kronika i Ljetopis popa Dukljanskoga*. Prosvjeta, Zagreb, XI-II/1905.
- *Visovac*. Hrvatska prosvjeta, Zagreb, XV/1928., br. 7 i 8.
- *Jedna stogodišnjica. Francuski namjesnik Dandolo i Franovci presvetoga Odkupitelja u Dalmaciji*. Smotra dalmatinska, Zadar, XIX/1906., br. 104.
- *Riedka hrvatska knjiga*. Hrvatska rieč, Šibenik IV/1908., br. 267–269., 271–275., 278–283.
- *Dr. Ivan Marković*. Pučke novine, Split, I/1911., br. 2.
- *Kultura i bosanski franjevci, I. dio*. Napisao dr. fra Julijan Jelenić, Sarajevo, 1912. Dan, Split, X/1912., br. 47–51.; XI/1913., br. 1–4.
- *Prvi buditelj i mučenik misli hrvatske*. Naše jedinstvo, Split, XXII/1915., br. 87.

* *Gospa Sinjska*

- *Zdravomarija*. Sinj, I/1922., br. 3.
- *Dolina krvi*. Sinj, I/1922., br.4
- *Ljepota Marije Majke Božje*. Sinj, I/1922., br. 5.

- *Što su framašuni?* Sinj, I/1922., br. 6–7.
- *Nauk kršćanski.* Sinj, I/1922., br. 8–9.
- *Tri prijatelja.* Sinj, II/1923., br. 2.
- *Nezahvalni sinovi u bolesti svoga oca.* Sinj, II/1923., br. 6.
- *Kuga osvojila naš narod, naša mjesta.* Sinj, II/1923., br. 10.
- *Gospin otočić.* Sinj, VI/1927., br. 5.
- *Marija prijestolje mudrosti i znanja.* Sinj, VII/1928., br. 4.
- *Svećenike imamo štovati.* Sinj, VII/1928., br. 6.
- *Duša ne umire – vječna je.* Sinj, VII/1928., br. 11.
- *Čujte dobre kršćanske duše.* Sinj, VIII/1929., br. 7–12.
- *Grad Kamičak na Krči kolijevka Petra Svačića, vojvode Domalda i Neli-pića.* Jadran, Split, V/1923., br. 6–9.

** Jadranska vila*

- *Grad Kamičak na Krči.* Omiš, II/1929., br. 7–12.
- *Plemići roda Svačića.* Omiš, III/1930., br. 8–11.
- *O. fra Stjepan Zlatović.* Omiš, IV/1931., br. 8.
- *Fra Ante Konstantin Matas.* Nova revija, Makarska, X/1932., br. 5.

Literatura o Bačiću

- **Stje.:** *Dragi prijatelju P. Kr. B.* La Dalmazia cattolica, Zadar, VIII)1877., br. 230.
- **Ivan Vuletin,** *Čast komu čast.* Opazke na primjetbe O. P. K. Bačića putopisu g. Baurona po Dalmaciji. Narodni list, Zadar, XXIX/1890., br. 43. i 44.
- **Isti,** *Priložak ljetni. Zaključne rieči o putopisu g. Baurona po Dalmaciji,* Narodni list, Zadar, XXIX/1890., br. 61. i 62.
- **Don Frane Bulić,** *Nešto o sv. Dujmu. Poslanica mn. Pošt. Petru Bačiću.* Bulletitino di archeologia e storia Dalmata, Split, XXVIII/1905., 9/12, str. 2023–208.
- *Proslava 50. obljetnice Bačićeva misništva.* Jadran, III/1921., br. 28.
- **S. Milovanov,** *Kristov radnik.* Vedre hrvatske duše, almanah, Zagreb, 1922., str. 16–17.
- **Dr. fra Stanko Petrov,** *O. Petar Krstitelj Bačić.* Vedre hrvatske duše, almanah, Zagreb, 1922., str. 293–302.
- **Isti,** *Petar Krstitelj Bačić.* Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb, 1925., str. 14.

- **Isti**, *Šezdeseta godišnjica misništva Mnp. Fra Petra Bačića (1871–1931.)* Gospa Sinjska, Sinj, X/1931., br. 3.
- Proslava dijamantne mise o. Bačića u Sinju. Gospa Sinjska, Sinj, X/1931., br. 7.
- **Dr. fra Petar Grabić**, *Osmrtnica Nestora Provincije Mp. O. Fra Petra Krst. Bačića*, Split, 1931.
- **O. K. B. (Otac Kleme Bušić)**, + *O. Petar K. Bačić*. Jadranska vila, Omiš, IV/1931., br. 9.
- + **Fra Petar Bačić**. Hrvatska straža, Zagreb, III/1931., br. 165. od 24. srpnja.
- *Nekrolog o. Bačića*. Gospa Sinjska, Sinj, X/1931., br. 8.
- + *Mn. O. Fra Petar Bačić*. Nova revija, Makarska, X/1931., br. 5/6., str. 427–428.
- + *Otac fra Petar Bačić franjevac Provincije Presv. Otkupitelja*. List Biskupije splitsko-makarske, Split, 1931., br. 7.
- **Dr. fra Karlo Ballić**, *Kroz Marijin perivoj*, Šibenik, 1931., str. 73.
- + *O. Petar Kr. Bačić*. Gospa Sinjska, Sinj, X/1932., br. 1.
- **Dr. fra Karlo Eterović**, *Nešto iz korespondencije oca Zlatovića*. (Bačićeva pisma su na str. 439–441.). Nova revija, Makarska, XI/1932., br. 1.
- **Fra Stanko Petrov**, *Bačić fra Petar Krstitelj*. Hrvatska enciklopedija, Zagreb, 1941. sv. 2.
- **Isti**, *Gospina pčelica – Fra Petar Krstitelj Bačić*. Vjesnik Provincije presv. Otkupitelja, Split, X/1962., br. 3–12.
- **O. fra Joakim Friganović**, *O Fra Petar Bačić*. Sinjska spomenica (1715–1765). Sinj, 1965., str. 329–335.
- **O. fra Karlo Kosor**, *O. fra Petar Krstitelj Bačić*, Kačić V., Šibenik, 1973., str. 55–91.
- *Fra Petar Bačić*. Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj, Makarska 1989., str. 291.
- **Ante Sekulić**, *Prinosi profesora Franjevačke gimnazije u Sinju hrvatskoj književnosti i uljudbi*. Franjevačka klasična gimnazija u Sinju, Split-Sinj, 2004., str. 441–442.

KAZALO IMENA

- Abjanić, Ilija 314
Adam 216
Aeneas, Sylujus 228
Agiles, Raymond de 167, 168, 171
Ağurrūm 340, 344
Ahmad 345
Albanjanjin, Andrija, bl. 98
Albeley, Jozefina 315
Albert Veliki bl. 88
Aleksandar 34
Alice 196
Altei 29, 35
Ambrozije, sv. 81
Anastazije I. 87
Ančić, Ivan fra 87
Andrija 35
Anđelo fra 190
Angjukić 46
Ansāri, Abdullāh 339
Anselmo Kanterberijski 81
Antoljak, Stjepan 113, 114, 297
Antonin 199
Antun o. 46
Arambašin, Visko don 201
Aramon, Gabriel d' 169, 170, 171
Aranza, Josip 327, 334
Ardalić, Vladimir 42
Argenson, Marc Antoine d' 245
Arhanić, Đuro 315, 316, 320, 331, 333, 334, 336, 337, 338
Ariosto, Ludovico 247
Aristotel 186
Arkanić, Đuro 319
Artakšatra 218
Artaxersa II. Memno (Mnemon) 205, 218
Atlagić 150
Augustin, sv. 81
Avril, Louis Marie Adolphe (Cyrille) 190, 191
Babić 68
Babić, Ivan 30
Babić, Tomo 126, 154, 155, 260, 279, 349
Babukić, Vjekoslav 315, 318
Bačić, Stanko fra 44, 113, 114
Bačić, Ivanica r. Šišak 49
Bačić, Josip 49, 53
Bačić, Lovro 49, 155
Bačić, Paško fra 49
Bačić, Petar Krstitelj fra 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 35, 36, 37, 39, 45, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 165, 166, 171, 183, 190, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 295, 297, 298, 301, 302, 303, 304, 305, 306,

- 308, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355,
359, 360
- Badrić 68
- Bailo 181
- Balbi 303
- Balić, Karlo fra 90, 360
- Bandulović 68
- Banovac, Josip 68, 260, 349
- Barac, Antun 7
- Barada, Miho 113, 301, 305
- Baraković, Juraj 113
- Barbarić, Josip 29, 35
- Barreliere, Jacques 174
- Barski, Ludwig 315
- Bartol (Bartul) 98, 100, 274
- Bartolić, Zvonimir 219
- Bartul 272
- Bašić, Đuro 81
- Bašić-Kosić, Nataša 314
- Bathyan, Baltazar 173
- Bauron, Jean Pierre Benoît 165, 166, 183,
187, 188, 196, 197, 198, 199, 200, 201,
202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210,
211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219,
220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227,
228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236,
237, 238, 239, 240, 243, 244, 245, 246,
247, 249, 250, 251, 252, 253, 257, 356,
359
- Bego, Frane don 202
- Bekavac Basić, Ivan 299, 351
- Bela 272
- Belon, Pierre 170, 171
- Benedikt XVI. (Josef Ratzinger) 87
- Benković, Mate 63
- Bercher, Marie Louise 184, 195, 196
- Berislavić, Petar 35
- Bernard iz Clairvauxa, sv. 82, 87, 88
- Bervaldi, Josip 11, 12
- Bessière, Julien 183
- Bezić, Marin don 303
- Bezina, Petar 18, 280, 281, 283
- Biankini (Bianchini), Juraj 200, 206
- Bijelić, Stevan 42
- Bilušić, Mijo fra 279
- Bina'n 344
- Biočić, Mate don 201
- Birin, Ante 30, 351
- Bjelanović, Sava 42
- Bo, Vincenzo 290
- Bogetić, Frano fra 46
- Bogetić, Mijo o. fra 46
- Bojnić, Branislav 117, 274
- Bojnići 116
- Bolland, Jean 85
- Boman 13
- Bomman, Gian Antonio 199
- Boppe, Auguste 175
- Borak, H. 129, 130
- Boranić, Dragutin 301, 316
- Bordini 47
- Borelli 199
- Borguettich fra 182
- Borin, Jeronim 47
- Bošković, Ivan 63
- Bošković, Petar 246
- Botić, Luka 63
- Boué, Ami 183
- Bouillon, S. 188
- Brajenović, Branko 335
- Brajinović o. 31, 32
- Brajinović, Pavao 46
- Brajinović, Šimun o. 46
- Branbilla, Franco Giulio 290
- Branimir 112, 269, 358
- Branković, Vuk 245
- Brčić, I. 132
- Brink, Wilhelm Konrad 312, 316, 317
- Brkan, Jure 292, 293
- Brlić, Ivan iz Jesenica 336
- Brnetić, Enrik don 303
- Brnetić, Hinko don 303
- Broz, Ivan 53, 215, 334
- Brozović, Dalibor 267, 314
- Brückner, Aleksander 317

- Brusina, Spiridon 34
 Budmani, Pero 333
 Bujanović, Ivan 84
 Bujas, Andrija fra 279
 Bukovac, Mijo fra 46
 Bulat, Petar Kristof 317
 Bulić, Frane don 11, 12, 13, 194, 359
 Bulle, Konstantin 318
 Bunić Sarov, Dživo 245
 Bušić, Kleme o. 360
 Buzolić 206
- Cambi 182
 Carnoy, Émil Heury 196, 197, 201
 Carrara, Frane (Francesco) mons. 184, 199, 303
 Cassas, Louis François 179, 180, 181, 182, 185, 199, 229, 236, 240
 Castel, Henri 182
 Cecilija 272, 273
 Čega 201
 Celsi 39
 Césaire, Aimé 195
 Charpentier 175
 Chateaubriand, René de 183
 Chesneau, Jean 170
 Ciceron 53, 150, 281, 285
 Cipiko, Josip 47
 Cippico, Vato 201
 Citterio, Aquilino 78
 Cleray, E. 172
 Cleynaerts (Clenardus), N. 336, 337
 Cons, Henri 191, 192, 194, 199, 236
 Corneille, Pierre 245, 246
 Coronelli 240
 Crijević Tuberon, Ludovik 228, 245
 Cusani, Francesco 199
 Cyprien, Robert 165, 224, 235
- Čabrić, Stipan 303
 Čavčić 247
 Čika 116
 Čokanjov, Petar V. 329
- Čubranović 247
 Čulić, Stipan 63
 Čupor 275
 Čurić 70
 Čvrljak, Krešimir 245, 351
- Ćelar, Vinko 63
 Ćiril 224, 246
 Ćiril Aleksandrijski 81
 Ćorović, Svetozar 331
- Dabbāg-zāde Muhammad 342
 Dalla Coste, A. 328
 Damiani, Petar, sv. 82
 Dandolo, Ivan Mlečanin 38
 Dandolo, Vicko (Vincenzo) 33, 183, 358
 Daničić, Đuro 333
 Dante 184, 195
 Danton 23, 32
 Da'ūd b. 'Umar 344
 Deanišević, Marko 338
 Deanković, Josip don 201
 Deanović, Mirko 175, 188
 Delić o. 33
 Della Bella, Ardelio 81, 264
 Demo, Šime, 351
 Denis, Ernest 224
 Deshayes de Cournemin, Louis 182
 Desportes, Ph. 245
 Despot, Ivan fra 108
 Despot, Loretana 267
 Diamantini 181
 Dioklecijan 10, 11, 12
 Dionizije 36
 Djukić, Petar fra 200
 Dobrila, Juraj 93, 160
 Dobrulov, Toma (Tomo Dobrulić) 30
 Dolfin 301
 Domald 278, 305, 359
 Dominikov, Toma (Toma Divković) 30
 Dominis, Marko Antun de 182, 189
 Domnije, Sirijac 11

- Dorotić o. 33
 Dragičević, Pavao 282
 Dragoslav 357
 Dragutin 29
 Dražojević, Žarko (Žarko Vlatković) 20, 353
 Drobnič, Josip 318
 Držanko, Ivan 303
 Držić, Marin 242, 247
 Držislav 112, 269
 Du Cange, Charles du Fresne 199
 Dujam, sv. 10, 11
 Dukat, Zdeslav 218
 Dukić, Davor 94, 101
 Duloir (De Loir) 175
 Dumont, Albert 186, 188, 199, 221, 222, 230, 233, 243

 Đalski, Ksaver Šandor 262
 Đugum, Radojka 214

 Edmond, sv. 88
 Elena Bribirska, 36
 Elizabeta (Elizebeta) 38
 Elizabeta, sv. 88
 Elizabeta, pok. Nikole 114
 Emerik (Mirko) 42
 Empère, Jacques 187
 Erber, Tulio 199, 280
 Erithreus, Janus Micius 119
 Ersenal, De l' 245
 Eterović, Karlo fra 161, 360

 Fabijanić 13
 Farlati, Daniele 13, 199
 Fénelon (François de Salignacde La Mothe) 197
 Ferdinand I. 41, 66, 140
 Filip iz Kreševa o. 114
 Filipović, Jeronim (Jerolim) 119, 260, 349
 Filipović, Petar fra 90
 Flavio Magnus Aurelije Kasiodor 139
 Flor 13

 Folnegović 140
 Fonton, Charles 182
 Forenbacher, Aurel 174
 Foretić, Dinko 22
 Fortis, Alberto 179, 181, 184, 185, 187, 199, 223, 230, 232, 251, 302, 303
 Fosco 202
 Foskalo (Foscalo), Leonardo 31, 45, 46, 147
 Frangeš, Ivo 247
 Franić, Frane 17
 Frankopani 94, 112, 269
 Franjo I. (II.) 32, 34, 47
 Franjo I. 170, 172
 Franjo Josip I. 34
 Franjo Salesi, sv. 216
 Franjo, sv. 78, 125, 126, 127, 190, 357
 Freudenberg, M. 332
 Friganović, Joakim o. 17, 56, 140, 301, 360

 Gabrijel 84, 88
 Gaj, Ljudevit 65, 66, 224, 312, 315, 319, 328, 346
 Gaj, Velimir 312, 336, 346
 Galijatović, Antun o. 32
 Garagnjin, 129
 Garaguini 182
 Garhammer, Erich 290, 291, 293
 Gavazzi, Milovan 222
 Gebauer, Jan 333
 Gédoyne de Bellan, Louis 174, 175
 Geresdorfer, Vera 171
 Gilles, Pierre 170
 Giustiniani, Mlečanin 31, 182, 185
 Gjurgjan, Ljiljana Ina 95, 103
 Gläser, I. L. 330
 Glavaš, Petar o. 303
 Glavinić 189
 Golik, Julije 282, 285, 286
 Gorjanin 275
 Gorski 285
 Gortan, Veljko 244, 285
 Grabić, Petar fra 72, 360
 Grabovac, Filip 156, 327

- Grbavac, Josip 279, 280, 281, 283, 284
 Grčić, Ivan don 150
 Gretser (Gretserus), Jakob 336, 337
 Grgić, Jakov 46
 Grgur Aeropilit 228
 Grgur-Cviomir 272
 Grigorev, Aleksandr Dimitrievič 332
 Grupković, Jakov fra 281
 Guberina, Petar 195
 Guillaume (Vilim) 167, 168
 Guina, Silvestar 47
 Gundulić, Ivan 53, 145, 165, 242, 243, 244, 245, 248, 328
 Ġurgānī, Abū Bakr 340, 343
 Gvozdanić fra 46, 73, 156

 Habdelić, Juraj 87
 Hālid Azharī 341, 342, 344
 Hanīfa, Abū 345
 Hanuš, Ignác Jan 332
 Haslinger, Herbert 291
 Hauptman, Ljudmil 298, 305
 Hektorović, Petar 242, 247
 Henčić, Juraj 338
 Henrik III. 170
 Hercigonja, Eduard 123, 124, 129, 133, 311
 Herriot, Édouard 192
 Hlava, Dragutin Ferdinand 319
 Hoffman 282
 Homer 227, 244, 248
 Hórak, Josef 332
 Horvat, Anica 319
 Horvat-Nyelv 320
 Hranić, Sandalj 30, 36
 Hrvatić, Hrvoje 102
 Hugo, Victor 195
 Husayn b. Muhammad 343

 Ibrāhīm Izzuddīn Abū'l-Ma'ālī 343
 Īgī, Adūduddīn 343
 Ilijić, Juraj 38
 Ilyās Aqhisārī 341
 Isus Krist 13, 23, 56, 80, 82, 98, 134, 329

 Ivan 71
 Ivan Monzon 81
 Ivan Zlatousti 81
 Ivanković, Šimun o. 23, 32, 33
 Ivanović, Ante o. 284
 Ivas 199
 Ivasović, Serafin 199
 Ivšić, Stjepan 312, 320, 321, 335, 346

 Jadrešić, Lovre 46
 Jadrić, Ivica 46
 Jagić, Vatroslav 312, 315, 317, 318, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 331, 332, 337, 345
 Jagodica 272
 Jajčanin, Stjepan fra 155
 Janković, Stojan 46
 Jelavić, Vjekoslav 177
 Jelena (Ljelka, Lelika, Elena) 23, 29, 30
 Jelenić, Julijan fra 141, 148, 267, 358
 Jeremija 144
 Jeronim, sv. 281
 Ježić, Slavko 139, 140, 153, 154, 155, 224
 Joke, W. 333
 Jolles, A. 128
 Jordan, Got 12, 13
 Jorga, N. 175
 Josip II. 292
 Josip, sv. 77, 84, 85, 89, 91
 Jovović, Ivan 175
 Jovović, Vicko 175
 Jozić, Branko 245
 Jukić, Ante fra 212, 281
 Jukić, N. 298
 Juraj (Georgius) 11
 Juraj, sv. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 20, 350, 355
 Juras 39
 Jurić, Šime 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 345
 Jurin, Josip 279
 Jurin, L. 141
 Jurišić, Blaž 311, 313

- Jurišić, Gabrijel Hrvatini fra 141, 279, 280, 281, 351
Jussieu, Antoine de 174
Justinian 39
- Kačić Miošić, Andrija 13, 25, 31, 48, 68, 94, 110, 111, 112, 155, 156, 245, 247, 248, 260, 327
Kačić o. 45
Kačić, Petar (Peke) 62
Kalić, Arkandeo 81
Kalić, Bratoljub 324
Kanavelović, Petar 334
Kandler, Pierre 184, 185
Karaman, Srećko 335
Karamatić, Marko 152
Karbić, Damir 39
Karin 28
Karinjani 114, 117
Karinjanin Lapčanin, Martin 113
Karlo Robert 114, 275
Karlo Veliki 298
Karlo VIII. 245
Karolina 34
Kašić, Bartol 85
Katalinić, Ante 201
Katalinić, Ivan (Giovanni Cattalinich) 199, 303
Katarina 38, 39
Kate 201
Katičić, Radoslav 7, 9, 350, 352
Katul 244
Kažotić, Marko 186
Klaić, Mihovil 61, 74
Klaić, Nada 113
Klaić, Vjekoslav 24, 37, 41, 96, 97, 113, 150
Klara, sv. 125, 127
Klarić, Dane o. 44
Klaudijan 244
Klimantović, Šimun 129
Klišević, Šime don 47
Klodić, Anton 324
Knezović, Pavao 65, 200, 350, 351
- Knežević 33
Knežević fra 68
Knežević, Petar 88, 260, 349
Kobilic, Miloš 245
Kohl 185
Kokić, Joso mons. 199
Koloman 29, 41, 97, 113, 167, 239, 300
Koludrović, Ante 201
Kolumbić, Nikica 93, 306, 350
Kombol, Mihovil 153, 154
Konstantin Porfirogenet 28, 199
Kopitar, Jernej Bartolomej 312, 345
Kornelije Nepot 282
Korš, Teodor Evgenievič 332
Kosić, Ivan 351
Kosor, Karlo 17, 18, 21, 22, 50, 53, 54, 57, 66, 67, 72, 73, 77, 85, 89, 93, 107, 108, 140, 141, 143, 212, 213, 215, 244, 248, 250, 261, 263, 267, 268, 270, 271, 272, 274, 281, 283, 284, 285, 350, 360
Kostial, Ivan 332
Košić, Vlado mons. 81
Kotromanić, Vladislav 40
Kovačević, Ljubomir 34
Kovačić, Ante 139, 262
Kovačić, Slavko don 199
Kovar, František 324
Kožulović-Širbac, Pavao 20, 35
Kraljević 46
Kraljević, Anđelo fra 282, 283
Kranjčević, Silvije Strahimir 146
Krčelić, Baltazar Adam, 345
Krešimir IV. 116, 240
Kristijanović, Ignjat 324
Krković 42
Krmpotić, Ljudevit 180, 219
Ktesije 218
Kuhač, Franjo Ksaver 325
Kukavica, Anđeo o. 357
Kukuljević Sakeinski, Ivan 40, 299, 338
Kulušić, Mate fra 49
Kumbat, Antun 73, 156, 356
Kumičić, Eugen 139

- Kuna, Herta 267
Kunac o. 33
Kurelac, Fran 325
Kurjaković, Karlo 30
Kurjakovići-Gušići 35
Kuzmanić, Ante 65, 68, 74, 109, 223, 261, 262
Kuzmić, Martin 325
- La Beaumelle 244
Laco, F. 126
Ladislav 167, 272
Ladislav Napuljski 30, 36, 169
Lajšić, Saša, 351
Laktancije 281
Laonicus 228
Lapenna, Luigi 64
Lapsanović, Jelislava (Jelisava) 21, 117, 118, 119, 121, 270, 272, 273, 278, 357
Lapsanović, Nikola 117, 120, 273
Lapsanovići (Lapčani, Karinjani) 28, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 269, 270
Lauriston, Jacques 183
Lavallée, Joseph 180
Lazić, G. 328
L'Ecluse, Charles de 173, 174
Léger, Louis 190, 199, 224
Leibever, Ladislav 201
Lejean, Guillame 185
Lelota, Vjekoslav 47
Leon (19. st.) 125
Leon (10. st.) 71
Leon fra 151
Leon XII. 35
Leon XIII. 78, 125, 197, 299
Lescalopier, Pierre 172, 173
Letica, Pavao fra 46
Leuclavius 228
Levasseur, François 186, 187, 188, 222
Lhomondov 282
Libš, Jurij 325
Ligouri, Alfonso sv. 82
Livaković, Ivo 202
- Loderecker, Peter, 345
Loewenthal, John 332
Lopatinskij, L. 332
Lorentz, Friedrich 326
Lovrić, Andela 356
Lovrić, Ivan 46
Lubina, Petar fra 80
Lucić, Hanibal 247
Lucić, P. 133
Lučić, Ivan (Lucius) 30, 179, 228, 230
Lučin, Bratislav 245
Ludovik (Ljudevit) 23, 24, 30, 35, 36, 38, 39, 40, 117
Luka 78
Luka, sv. 185
Lukešić, Marijan fra 114
Lukrecija 175
- Ljubica 103, 357
Ljubić, Šime 30, 38, 199, 206
- Mačvanski, Josip pl. 312
Mahnić, Antun 294
Maixner Rudolf 186, 216, 244, 245, 248
Majnić, Dragoslav 21, 102, 103, 141
Makaruzka, Ostap 326
Maksim, sv. 36, 98
Mamuła, Lazar 64
Manda 303
Mandušić, Vuk 46
Marasović, Ivan 47
Marasović, Jere 34
Marasović, Paškal 47
Marat 23, 32
Maretić, Tomislav 66, 252
Maretić, Tomo 326
Maretić, Žarko fra 350
Marge, Pierre 191, 192, 194, 195, 219, 235, 236, 237, 241
Marija Terezija 241
Marijanović 160
Marijanović, Frano o. 47
Marinoni, Giuseppe mons. 210

- Marković, Franjo 139
 Marković, Ivan fra 88, 90, 354, 358
 Marmier, Xavier 184, 199, 216, 219, 223, 229, 233, 237, 242
 Marmont, Auguste 33, 191
 Martić, Grga fra 53, 160, 161
 Martinović 201
 Martinušić, Jakov 29, 41
 Martinušić, Nikola II. 29
 Martinušić, Nikola VI. 41
 Martinušići 29
 Marulić, Marko 242, 245, 247, 248
 Marun, Lujo (Luigi) fra 42
 Maschek, Luigi 199, 219, 220, 236, 251, 257, 303
 Maštrović, Tihomil 306, 350, 351
 Matas, Antun Konstantin fra 18, 50, 62, 150, 212, 263, 280, 283, 284, 359
 Mataušić, Mirko Juraj 350
 Matešan, Ivan don 201
 Matić, Stjepan o. 150, 152
 Matić, Tomo 110, 327
 Matijašević, Đuro 327
 Matković, Petar 166, 167, 168, 170, 171, 172
 Matutinović, Lj. 114
 Maupas de 199
 Mažuranić, Antun 318
 Mažuranić, Ivan 242, 244, 245, 315, 327, 328
 Mažuranić, Vladimir 328
 Medulić-Schiavonea, Andrija 184
 Melanchton, Phillipe 173
 Melich, János 332
 Menčetić, Šiško 247, 248
 Merimée, Prosper 187, 188
 Metod 224, 246
 Meylan, Auguste 191
 Michelangelo 209
 Michieli, Dominik 29
 Michieli, Vital 167
 Mihovil, sv. 150
 Mikelić, Jakov 46
 Miklošič, Franc 312, 329, 345
 Miklošič 150
 Mikoč, Jakov Antun 330
 Milaković, Bogoljub 330
 Milas, Matej 331
 Milčetić, Ivan 132, 252, 311
 Milinović, Šimun fra, 18, 206, 212, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 351, 354
 Miliošević 73
 Milošević o. 33
 Milovac, Baltazar 81
 Milovanov, S. 359
 Milutinović, Milutin 42
 Miolin, Josip o. 357
 Mirdita, Zef 183, 230, 231
 Mišljenović, Marko 41
 Mišura, Paško fra 284
 Mitrović, Janko 31, 46
 Mittner, Emanuel Just 331
 Molière 245, 247
 Molitor, Gabriel Jean Joseph 183
 Momsen, Theodor 70
 Monteil, Adhémar de 167
 Morović 275
 Mošin, Vladimir 311, 322, 323, 335, 336
 Mrdeža Antonina, Divna 7, 99, 350
 Mrgota 38
 Mrkica, Josip 47
 Mrkica, Vinko 47
 Muhammad 340
 Muhammad Birgiwī 339, 342
 Muhammad Hanafī Tabrizī 343
 Muhammad Isfarā'inī 341
 Muhammad Rāzī 339
 Muhibbi, Mustafa 312, 313
 Muhibić 312
 Mulih, Ivan 81
 Mulih, Juraj 81
 Müller, Petro 291
 Mustafā Surūrī 340
 Mutarrizī 342, 344

- Nagy, J. 224
 Nakić, Antun fra 46
 Nakić, Faust 42
 Nakić, Matij 32
 Nametak, Alija 331
 Naplavić, Ivan 30
 Napoleon Bonaparte 33, 177, 178, 182
 Nekić, Nevenka 351
 Nelipić 30
 Nelipić, Ivan (Isan) 96
 Nelipić, Ivan I. 36, 96, 150, 275
 Nelipić, Ivaniš I. 35, 36
 Nelipić, Ivaniš II. 36
 Nelipić, Ivaniš III. 36, 39
 Nelipić, Konstantin, 41, 96, 275
 Nelipići (Nelipčići) 18, 20, 30, 69, 75, 96,
 150, 278, 359
 Nelješковиć 247
 Nestorov Mažuranić, Alka 328
 Neugebauer, J. F. 199
 Nicolay, Nicolas de 171, 172
 Nikola I. 206
 Nikola, sin Branislava 272
 Nikola, 38, 39
 Nikolić, Vinko, 345
 Nikolin, Saracen (Saracen Nikolić) 30
 Nimac, Stipe fra 295, 351
 Nodier, Ch. 188, 244, 248
 Nodilo, Natko 61, 74
 Novak, Grga 223, 230, 232, 241
 Numa Pompilije 243, 244
 Numerijan 28

 Oblak, Vatroslav 331
 O'Connell 88
 Odobesco, Maria 190
 Omilić, Marko 46
 Onyszkiewicz, Ignaz 332
 Oraić-Tolić, D. 130
 Origen 81
 Ovidije 228, 244

 Padovan, Ivo 314

 Paić-Vukić, Tatjana 312
 Pajić, Josip fra 52, 53, 281
 Palatin, Jerko o. 47
 Palerne, Jean 174
 Palma st. 179, 181, 187
 Palman, 38, 39
 Palmotić, Julije 242, 247
 Papalić, Dmine 21, 247, 248
 Parčić, Dragutin 332
 Parigi, Ilario da 78
 Pasarić 324
 Paštrović 206
 Patsch, Karlo, 71
 Pauković, Šimun 46
 Paulmy de 245
 Pauš 285
 Pavec, Ivan 285, 286
 Pavličić, Pavao 7
 Pavlinović, Mihovil don 61, 63, 64, 70, 73,
 74, 213, 350, 353
 Pavlov, Damjan don 303
 Pavlović, Iolšin Mitrofan 332
 Pavlović, Boro 332
 Pélerin, Charles 185, 186, 232, 235, 240
 Peričić, Šime 241
 Perić, Ivo 64
 Perić, Josip Vergilij 205, 206, 207, 208,
 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217,
 219, 220, 221, 222
 Perina, Tomo don 303
 Perišić, Vicko 63
 Perišić, Vinko don 201
 Perković fra 46
 Perut 182
 Pesaro 31
 Petar 10, 11
 Petrača, Komul (Komulović) 30
 Petronius 179, 187
 Petrov, Stanko fra 17, 18, 77, 89, 140, 155,
 263, 359, 360
 Petrović, Špiro 64
 Petter, Franz 199
 Peutinger 181
 Pezo, Bruno fra 351

- Pini 47
 Pinter, Viktor 325
 Pio IX. 81
 Pio V. 86
 Pitagora 243, 244
 Pitton de Tournefort, Joseph 175
 Pletikosić, Jakov o. 25, 48
 Plinije 181, 186
 Plutarh 218
 Podhradsky, Josef, 330
 Polo, Marko 184
 Pollizer, Pavao 302
 Poparić, Bariša don 201
 Poparić, Ivan don 201
 Posilović, Pavao 349
 Pouillet, P. A. 175, 176, 177
 Pouqueville, François Charles de 183
 Pranjeković, Ivo 267, 271
 Prijatelj, Kruno 173
 Prohaska, Dragutin 224
 Pruščak, Hasan Kafi 313
 Ptolomej 180, 181
 Publije Kornelije Scipion 71
 Puljas, Mihovil 63
 Puratić, Gabrijel (Gabro, Gabre) 62, 68, 109, 261
 Puškin, Aleksandar Sergejevič 188

 Quddūsī, Abdurrahmān 339
 Quiclet 175, 176, 177

 Raca, K. 53
 Racine, Jean 245, 247
 Rački, Franjo 28, 35, 36, 71, 116, 224, 228
 Radić, Lodoviko 82
 Radimir 272
 Radman, Frane 13, 68
 Radović o. 33
 Rafael 209
 Rahner, Karl 84
 Rajević, Melkior don 25, 47, 48
 Ramzi Mustafa 342
 Ranjina, Dinko 245, 334
 Ratković, Petar 333

 Ravlić, Jakša 22
 Remetin o. 33
 Resica 46, 73, 156
 Reš, Đuro 81
 Rezanov, A. 332
 Rezar, Vlado 228
 Rikard Lavljeg Srca 194, 196
 Robespierre, Maximilien 23, 32
 Roso, Stjepan 85
 Roszner 64
 Rubignoni, Ante don 303
 Rūmī, Abdurrahmān 344
 Ružić, o. 46

 Sabić, Marin 8
 Salignac de 175
 Salih Gnjida 341
 Salopek Mihanović, Hrvojka 351
 Samac, Šime fra 350
 Sammicheli 181, 194
 Sandić 46
 Sapiha, Alexander 182, 183, 245
 Saviša, Janka Mitrovića 31
 Scaliger, J. C. 173
 Schleicher, August 318
 Schmidl, Adolf A. 199
 Scot, Ivan Duns 81
 Scurati, Giacomo 165, 202, 203, 204, 207, 210, 212, 213, 214, 221, 227, 234, 238, 239, 243, 249, 257
 Segariol, Antonio 334
 Segnerio, Paolo st. 81
 Sekereš, Stjepan 334
 Seksto Aurelije Viktor 13
 Sekulić, Ante 360
 Selaković, Ivica 46
 Silić, Josip 271
 Silić, Martin fra 46
 Sinobad, Filip 42
 Sitović Ljubuški, Lovro 154
 Skarić, Vladislav 335
 Smetánka, E. 320
 Smičiklas, Tadija 297
 Smiljanić, Ilija Mačivun 31

- Soave, Francesco 282, 285
 Sobjeski, Jan (Ivan) 86, 151
 Soboljevski, S. A. 188
 Soldo, Josip Ante 17, 18, 61, 280, 295
 Sonković 25, 40
 Sorgo Sorkočević, Antun 245
 Sorkinić 48
 Spelte, Celestin 210
 Spon, Jacob 171, 173, 179, 180, 192, 219, 229, 249
 Srdoč-Konestra, Ines 7, 350
 Stahuljak, Milan 325
 Stana, sv. 356
 Starčević, Šime 65, 74, 349
 Startico 181
 Statilić (Statilius) 179, 182, 187
 Stefan Dušan 29, 30, 38, 39
 Stefan od Zagreba 119
 Stefanović Karadžić, Vuk 66, 68, 158
 Stieglitz, Heinrich 199
 Stipić, Mario 77
 Stipišić, Jakov 30
 Stjepan 201
 Stjepan Ostoja 30
 Stjepan Tvrtko I. (Tvrtko, Tvrdko) 30, 36, 38, 40
 Stojan, Janka Mitrovića 31
 Stolac, Diana 8, 350, 351
 Stošić, Krsto 202
 Strabon 13, 180
 Strčić, Mirjana 93
 Strohal, Rudolf 311
 Strossmayer, Josip Juraj 194, 206, 206, 224
 Stulli, Joakim 328, 336
 Suarez, Franjo 88
 Sulaymān Malkoč 343
 Sulejman 66, 140
 Svačić, Petar 41, 96, 97, 99, 270, 276, 278, 302, 359
 Svačić, Slavić, 41, 97
 Svačići 18, 20, 41, 69, 75, 97, 359
 Svetoslavić, Ljubica 21
 Šagi-Bunić, Tomislav 87
 Šalinović, Vicko fra 55, 62
 Šamić, Midhad 172, 173, 175, 177, 185, 188
 Šamsudin Dunquz 339, 342
 Šanjek, Franjo 196, 294
 Šarić 206
 Šegvić, Marin 63
 Šek, Teodor 326
 Šenoa, August 7, 107, 109, 114, 115, 119, 140, 299, 315
 Šervilić 46
 Šetka, Jeronim 17
 Šicel, M. 115
 Šimić, Anđelko fra 299
 Šimić, Nikola 120
 Šimonić, Stjepan 47
 Šimunović, Jure fra 55
 Šišić, Ferdo 113, 116, 297, 298, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 351, 354
 Šitović, Lovro 260, 279, 282, 285
 Šivačov, S. 332
 Šižgorić, Juraj 242, 243, 244
 Škarica, Nikola don 201
 Škarica, Petar 63
 Škarić, Đuro M. 337
 Šperel, M. 53
 Štefanić, Vjekoslav 311
 Štrekelj, Karl 337
 Šubić Jurišić, Ivan 40
 Šubić, Bogdanac 37
 Šubić, Božidar (Deodat) 38
 Šubić, Gjuro 36, 41
 Šubić, Grgur 37
 Šubić, Grgur I. 36, 37, 41
 Šubić, Grgur II. 37, 38, 40
 Šubić, Ivan 37
 Šubić, Jakov 37
 Šubić, Jelena 38, 39, 40
 Šubić, Juraj I. 37
 Šubić, Juraj II., 36, 37, 38
 Šubić, Juraj III. 38, 40
 Šubić, Katarina 38, 39, 40
 Šubić, Marko 37
 Šubić, Miroslav 36, 37

- Šubić, Mladen I. 37, 42
 Šubić, Mladen II. 30, 37
 Šubić, Mladen III. 29, 36, 38, 39
 Šubić, Mladen IV. 23, 38, 39
 Šubić, Pavao I. 29, 37, 42, 98, 272, 274, 275
 Šubić, Pavao II. 37, 38, 274
 Šubić, Pavao III. 38, 39
 Šubić, Radoslav 37
 Šubić, Stanislava 20, 23, 29, 30, 37, 98, 100, 101, 270, 272, 273, 274, 278, 357
 Šubić, Stipko 37
 Šubić, Stjepan 37, 274
 Šubić, Stjepko 99, 100, 272, 274
 Šubić, Višan 37
 Šubići (Bribirci) 22, 24, 28, 29, 30, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 47, 69, 75, 96, 98, 99, 100, 101, 111, 269, 270, 272, 273, 274
 Šurmin, Đuro 332
 Švab, M. 28
- Tabernier, Jean Baptiste 182
 Tacconi 201
 Tacit 213, 245
 Tadić, Jorjo 169
 Taftāzānī 342
 Tandarić, J. L. 131, 132
 Tasso, Torquato 247, 248
 Tebartz-Van Elst, Franz-Peter 293
 Telemah 227
 Tenšek, Tomislav Zdenko 84
 Teokrit 206
 Tertulijan 81
 Thevet, André 170, 171
 Thun 282
 Tičić, Bernard 82
 Tintoretto 179, 181, 187
 Tizian 179, 181, 187
 Toljen, Marko 24, 42
 Toma Akvinski sv. 81, 88
 Toma Arhidakon 28
 Tomić, Špiro fra 55, 62, 283, 357
 Tomislav 71, 157
 Tommaseo, Nicolò 235
 Tostoj, Lav Nikolajevič 322
 Tragella, Giovanni B. 210
 Treimer, Karl 332
 Truhelka, Ćiro 176
 Tūsiyawī, Abdulkarīm 341
- Ugrinić, Budislav 41
 Ugrinić, Martin 41
 Ugrinić, Nikola 30
 Ugrinić, Vid 30
 Ujević, Mate 311
 Ujević-Birtić, Ivana 313
 Urlič Ivanović, Grgur 115
 Urlič, Ivan 338
 Ursa 29, 37, 272
 Uspenskij, Fedor Ivanovič 333
 Utišenić (Utišinović), Juraj 20, 41, 45, 354
 Utišenovići (Utišinovići) 45, 96
 Utišinović, Grgur 45
 Užarević, Jakov 315, 328
- Valerio, Théodor 187
 Valier 147
 Vallentinelli 199
 Vasović, Gaetan 63
 Vekenega 240
 Veleglavac, Ilija 32
 Vergilije 13, 206, 252
 Vetranić 247
 Vetranović, Mavro 88, 248
 Veyssiere La Croze, Maturin 333
 Vežić, Nikola 63
 Videk, Nevenka 128, 133
 Vince, Zlatko 65, 109, 262, 264, 267, 271, 273
 Vinjalić, Gašpar fra 13, 152, 279
 Vitezović, Pavao Ritter 230, 231
 Vladmirović, Luka 349, 351
 Vlastelić, Anastazija, 351
 Vlašićak, Ivanko 355
 Vlatković, Vinko 183
 Vojnović, Luj 174, 224

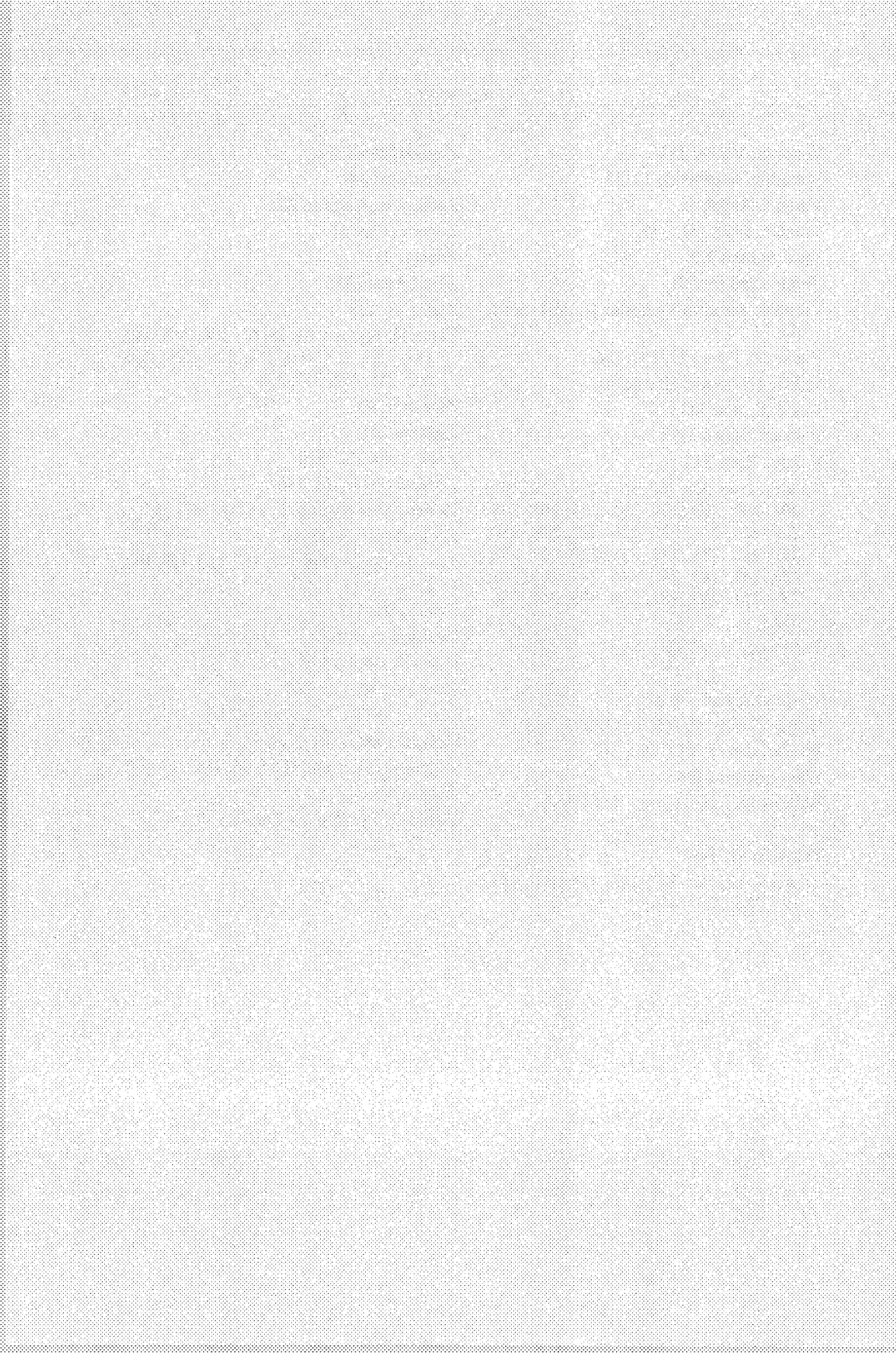
- Vondrak, Vaclav 333
Voragine, Jacobus de 12, 13
Vrančić, Antun 45
Vrančić, Faust 181, 345
Vraz, Stanko 318
Vrcan, Ćiril fra 301
Vrdoljak, Jeronim Vjekoslav (Luiđi) fra 62, 65, 74
Vučković, Pavao 73, 153, 156
Vukčić Hrvatinić, Hrvoje 30
Vukić, K. don 303
Vuksan, Dušan 333
Vuletić, Petar 334
Vuletin, Ivan don 165, 166, 190, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 303, 351, 356, 359
Vuliković, Miloš 32

Wallner, Anton 333
Weber Tkalčević, Adolfo 53, 282, 285
Wheler, George 179, 180, 219
Wiet, Edouard 184
Wilkinson, John George 185, 199

Yahyā Bahšī 341
Yriarteu, Charles 187, 188, 189, 190, 195, 199, 223, 229, 240

Zagoda, Đuro 338
Zamahšarī 341
Zaninović, Antonin 222
Zapolja, Ivan 41
Zdeslav 112
Zena, Antun 152
Zlatar, A. 123
Zlatović, Stjepan fra 18, 61, 108, 142, 149, 154, 156, 157, 160, 161, 228, 229, 260, 263, 355, 356, 357, 359
Zmajević 190
Zonaras 228
Zora, Luka 282, 320
Zoranić, Petar 113, 186
Zorica, Ante (Antun) o. 25, 48, 142, 357
Zorin (Petar Zorić) 30
Zovko, Ivan 66, 141, 142, 157, 158, 159, 160, 358
Zrinski 94, 173
Zuallart, Jean 182
Zuzorić, Bernardo 81
Zvonimir 36, 112, 269

Žeravić, Jasna 313
Žigmund (Sigismund) 30, 36, 118, 274, 275
Živanović o. 23, 33
Žuratić, Duje (Dujam Zoretić) 30



Zbornik o Petru Krstitelju Bačiću

Nakladnik:

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Za nakladnika:

Marko Pranjčić

Prijevod na engleski:

Katia Grubišić

Kazalo:

Marko Jerković, Vedran Klaužer

Likovna oprema:

»Reber« design

UDK:

Ružica Grbešić

Računalna obrada teksta:

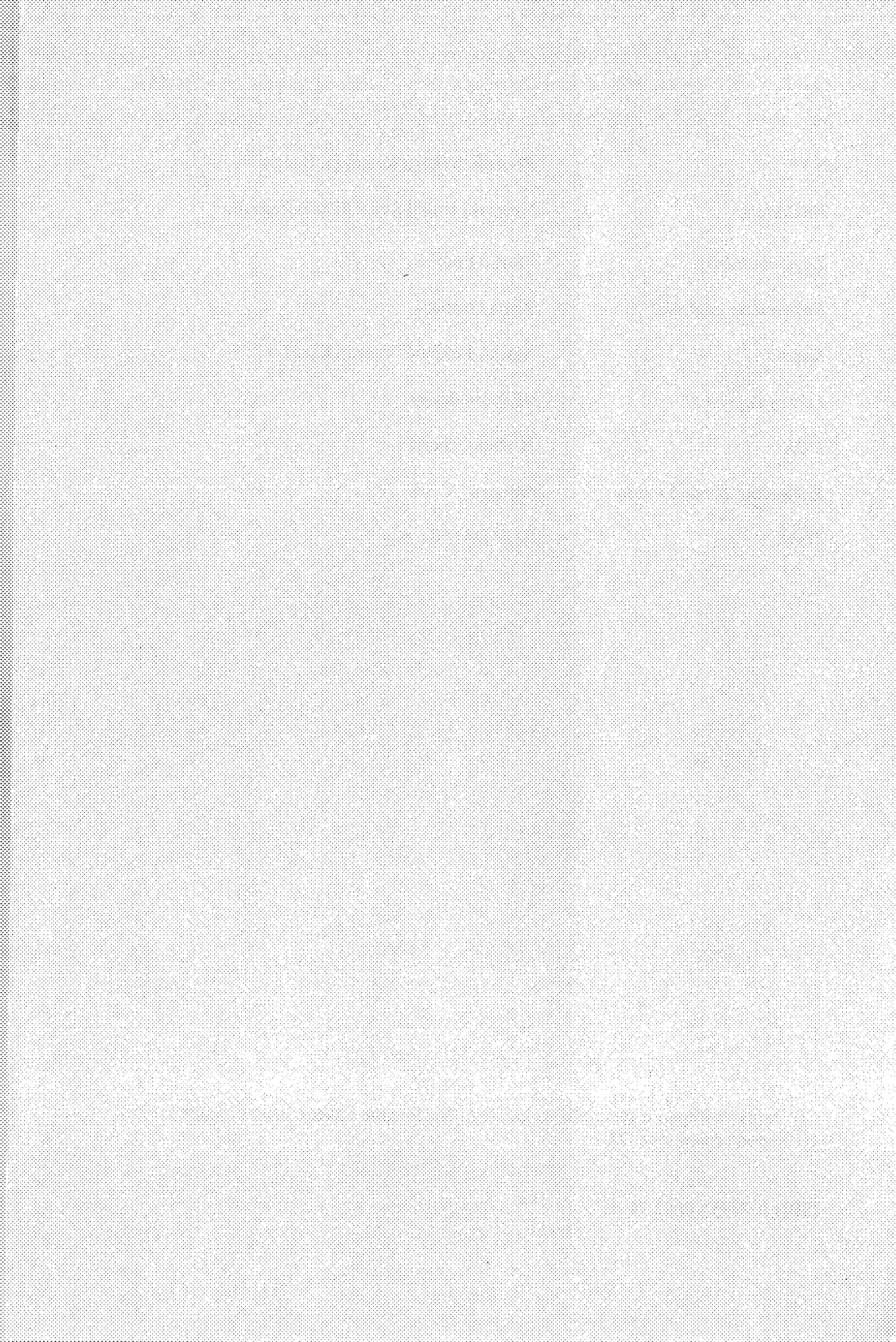
Stjepan Ocvirk

Tisak:

TOP DAN d.o.o.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 648592.

ISBN 978-953-6682-74-4





ISBN 953-6682-74-4

